

HORNYÁNSZKY GYULA.

A Magyar Társadalomtudományi Társulat 1933 március 18-án tartott közgyűlésén elmondotta *Heller Farkas*

Midőn Társulatunk Elnökének elköltözése után első ízben gyűlünk össze, első gondolatunk Hornyánszky Gyula felé száll és mély szomorúság fog el bennünket, hogy ő, ki eddig törhetetlen buzgalommal és teljes odaadással vezette Társulatunk ügyeit, nem irányíthatja többé az egyesület működését.

A szociológiai tudást szomjazó fiatal tudós nemzedékre és érdeklődőkre támaszkodva Hornyánszky Gyula soha nem pihenő, átfogó és mindenfelé a tudást kereső szelleme hozta létre e Társulatot, hogy a társadalomtan tudományos művelésével támasza legyen a nemzetnek ama súlyos szellemi válságban, melybe a világháború és következményei sodorták korunkat. Az elvakultság, a jelszavak és a szenvedélyek leküzdésére a tudás fáklyáját kívánta meggyújtani, midőn e társulat létrejövetelét szorgalmazta, majd elnökségét elvállalta.

Maga a társadalomtan sokkal közelebb feküdt tudományos egyéniségéhez, mint első pillanatra látszanék. A görög filológiából indulva ki, már korán a görög történelem kitűnő művelője lett. Innen széles látóköre és bölcséleti elmélyedésre való hajlama mindinkább a történetbölcsélet felé sodorta. A görög polis mint társadalmi szerkezet régóta felkeltette érdeklődését és erősen az általános társadalomszemlélet felé vonzotta. Az ókor kutatója élénk, mindent boncoló szellemével nem tudott elzárkózni a mai társadalmi problémák elől, mert meg volt győződve arról, hogy a társadalmi történésnek is megvannak a maga általános törvényei, melyek a népek keletkezése, fejlődése és lesüllyedése fölött állanak.

Így hát otthonosnak érezte magát Hornyánszky Gyula e tudományág problémáiban és mindazok körében, akiket e problémák kutatása mozgat. Vezérük és lelkesítőjük lett és mindent megtett az e problémakör kutatásának szánt Társulatunk felvirágoztatására.

E vezető szerepre Hornyánszky Gyulát nemcsak abszolút tudományos egyénisége és átfogó szelleme predesztinálta, mely a társadalmi történés színhéze felé vonzotta. Kritikai hajlama és erős

kritikai érzéke különös hivatottságot kölcsönzött Neki egy oly tudományágban, mely biztos pilléreit még csak részben építette ki.

Erős kritikai érzéke és éles elméje sokszor talán túl éles bírálatra ragadták. Voltak, kik ezt nehezen bocsátották meg neki és sértve érezték magukat. Nem volt igazuk, mert az oly kritikai szellem, mint az Övé, fanatikus igazságszeretében csak a tárgyi igazságot látja és nem nézi a személyt, melynek megbántási szándéka Tőle mindig távol volt. Az igazság mártírjának mondhatnók őt abban az értelemben, hogy éles megjegyzéseivel az ő egyénisége iránt igazságtalanná tett sokakat és sokak rokonszenvét feláldozta igazságszeretetének. De e törhetetlen és kíméletlenségig menő őszinteség volt az, mely még azoknak is tiszteletet parancsolt, kiket kritikája néha talán túlerősen sújtott, mert azt, hogy nagy és igazságszerető egyéniség volt, mindenkinek éreznie kellett.

Mi, akiknek az a szerencse jutott, hogy gyakrabban érintkezhattünk Vele, még mást is éreztünk. Éreztük azt, hogy néha érdes külszín mögött meleg szív lappangott, mely fentartás nélkül ölelte Magához mindazokat, akik őszintén és bizalommal közeledtek Hozzá. Megérthető, igaz és áldozatkész barát volt, akire biztosan lehetett számítani. Ha képét felidézzük, e megértő barátság és keresetlen természetessége épp úgy elválaszthatatlan egyéniségétől, mint fanatikus igazságszeretete, törhetetlen tudomány szomj a, kutatásvágya és kritikai hajlama.

Társulatunk rendes közgyűlésének lesz hivatása, hogy nagy és sokoldalú egyéniségéhez méltóan emlékbeszéd keretében állítsa eléink Hornyánszky Gyula képét. Ezúttal csupán a kegyelet szellemének áldozunk, midőn ma első gondolatunkat Neki szenteljük és mélységes gyászunk tör elő, midőn hiányzik sorainkból.

A MEZŐGAZDASÁGI TELEPÍTÉS KÉRDÉSÉRŐL.¹

Tekintetes Akadémia!

Midőn hálás köszönetemet fejezem ki a tekintetes Akadémiának azért a kitüntető szivességért, hogy lehetővé tenni méltóztatott előadásomnak ünnepi keretek között teljes ülésben történő megtartását, mindennek előtt vallomást kell tennem.

Úgy érzem, hogy a magyar néppel való sorsközösségem: a magyar földdel való szoros kapcsolatom teszi kötelességemmé, hogy Magyarország legelső tudományos fóruma előtt beszámoljak azokról a munkálatokról, amelyeket a magyarság egyik legnagyobb jelentőségű kérdésének tanulmányozása és megoldása érdekében végeztem. *A mezőgazdasági telepítés kérdése ez.* A telepítés időszerűsége felől a nyomasztó gazdasági válság idején talán megoszlanak a vélemények. De a telepítés szükségszerűségét — nemcsak a mezőgazdaság, hanem az egész közgazdaság s a nemzet jövője szempontjából — mindenki elismeri.

Körülbelül három esztendeje foglalkozom a telepítés ügyével. Dél-amerikai tanulmányutam irányította erre a problémára erősebben figyelmet, ahol közvetlen közélről ismerkedhettem meg több állam telepítési politikájával s érezhettem együtt az odavetődött magyar telepések sorával.

A külföldi telepítések eredményei nem egy európai államban is impozánsak. Az utóbbi esztendők gazdasági fejlődésének, a nemzet életre-halálra szóló gazdasági küzdelmének, de különösen a mezőgazdasági kis-exisztenciák és a nincstelenek szomorú vergődésének fájdalmas látványa pedig szilárdra és megingathatatlanra érlelte bennem azt a meggyőződést, hogy Magyarország agrárproblémájának igazi megoldása és a kor igényeihez szabott tervszerű mezőgazdasági politika bázisa csakis a jól meg-alapozott, céltudatos telepítés lehet.

Fiatal szakemberekből munkakollégiumot szerveztem a telepítés

¹ A Magyar Tudományos Akadémián 1933 április 30-án tartott előadás.

történelmi, agrárpolitikai, üzemi, statisztikai, műszaki, jogi és pénzügyi fejezeteinek kidolgozására. Mikor a velük együttesen feldolgozott anyagot ismertetem, őszinte köszönetemet fejezem ki munkatársaimnak.¹

Előadásom tulajdonképpen bevezeti azt az ankétet, amelyet kezdeményezésemre a Magyar Gazdaszövetség a közeli napokban kezd meg a magyar agrárpolitika jeleseinak bevonásával. Él bennem a remény, hogy ez a nagyszabású ankét a telepítés kérdését szakszerű szervezetek kidolgozásáig fogja érlelni s javaslatai nem hangzanak majd el hiába.

I.

Bevezetés, cél.

Vájjon ismertessem-e a magyarországi, már történelmileg tekintendő telepítések egész sorát s foglalkozzam-e Darányi Ignác nagy telepítési koncepciójával? Előadásom igazi céljától messze eltérítene, ha ezekre a problémákra bővebben kitérnék.

A telepítés története sok vonatkozásban az, ami a magyarság története. A honfoglalástól kezdve megújuló telepítések formájában ment végbe országunk területének megszállása, majd újra meg újra benépesítése. A történelem igazolja, hogy a tatárjárás és a török idők nagyarányú és évszázadokig ható vérvesztései után a magyar faj szívós fennmaradása meg sem történhetett volna telepítések nélkül.

Darányi Ignác elgondolásáról az a véleményem, hogy várható akcióink elindításánál Darányi századeleji — sajnos, törvényerőre nem emelkedett — javaslatát jól felhasználhatnók.

A telepítésnek a gazdaságosság jegyében kell történnie. Arra kell törekedni, hogy az új telepes üzemek ne csak a gazdálkodók megélhetését biztosítsák, hanem közgazdasági értelemben is rentábilisak legyenek. Csakis így érheti el a telepítés azt a célt, hogy országunkban minél több

¹ Munkatársaim voltak: Laky Dezső műgyet. tanár, Radnóti István, a m. kir. Külkereskedelmi Hiv. tisztviselője, dr. Máthé Imre földművelésügyi minisztériumi titkár, dr. Buday Kálmán, az Ipari Jelzáló Intézet titkára, vitéz dr. Molcsányi Endre, a Közp. Statisztikai Hivatal tisztviselője, Antal Dezső építésmérnök, dr. Juhas Lajos, a keszthelyi Gazdasági Akadémia tanára, Acsay László, a Közmunkák Tanácsának mérnöke, Aczél József jász-árokszállási esperes-plébános, dr. Ihrig Károly, a Magyar Gazdaszövetség igazgatója, dr. Kerék Mihály, a Magyar Gazdaszövetség titkára, Matolcsy Mátyás, a Gazdaságkutató Intézet titkára.

embernek biztosítsunk kenyeret — nemcsak a mezőgazdaságban, hanem rajta keresztül egyéb termelési ágakban is.

A telepítés mindenestre elősegíti a mezőgazdasági munkanélküliség megszüntetését. Objektív szakemberek a mezőgazdasági munkanélküliek számát százezrekre becsülik. A mezőgazdasági keresők hasznossá tehető munkaidejének 24%-a a magyar földbirtok jelenlegi megoszlása és gazdálkodási rendszere mellett kihasználatlan, sőt a törpebirtokosok és napzamosok foglalkoztatása még ennél is rosszabb, csak 65.8%. Nyilván igaza van a kérdést vizsgáló jeles fiatal gazdaságstatistikusnak abban is, hogy a magyar mezőgazdasági munkanélküliséget leginkább telepítés útjái lehetne csökkenteni. A kisbirtok területének telepítés segítségével való növelése a népsűrűséget fokozná, a helyi fogyasztást élénkítené s így bizonyos mértékig módot nyújtana a belterjesebb gazdálkodásra. A ma túlnépes vidékek munkáskézfölöslege viszont elhúzódhatnék másfelé s otthon a munkanélküliség csökkennék. Az agrárszocialista mozgalmak megelőzését is szolgálják, ha a túlnépes területek lakosságát telepítés útján levezetnők.

A birtokmegoszlás és a népességi viszonyok ellentétét súlyosbítja a népsűrűség és a népesség tömörülésének aránytalansága. A Dunántúl és az Északi Dombvidék az egész ország 93.4-es négyzetkilométernyi sűrűségéhez képest ritkán lakott, míg az Alföld, bár egyes területei helyenkint szinte néptelenek, annál népesebb — még ha a fővárost figyelmen kívül is hagyjuk. A települési helyek számában is nagy az aránytalanság: 3417 községünk közül a Dunántúlra 2001, az északi vidékekre 683, az Alföldre pedig 733 esik. Nyugaton népünk inkább élvezheti a községi élet előnyeit. Az Alföldön s különösen a Tiszántúl a nagyobb községek háttérében ott sötétlik a megoldatlan tanyakérdés. Alföldi földművelő népünk földtulajdonának egészségtelen alakulása s közigazgatási szervezünknek a helyi szükséglethez nem simuló rendszere is okozta azt, hogy az Alföld egyes vármegyéi évtizedeken keresztül az agrárszocializmus viharfészkei voltak.

Újraéledt népmozgalmunkban az egykori idők kísértő emléke, a vidéki népességnek a városba való tódulása. Az 1930. évi népszámlálás ezt híven igazolta. Pedig tíz évvel ezelőtt joggal hihettük azt, hogy a mezőgazdaság ismét átveszi népünk eltartásában azt a szerepet, mely valaha az övé volt. A városbaözlésnek lehetnek gazdaságilag jó oldalai s fennforoghatnak előfeltételei is, de sok más ok tenné kívánatossá azt, hogy az áradatnak mégis gátat vessünk, az elvándorlásra hajló lakosság megkötésével.

Sok helyen, különösen a Dunántúl, a túlsűrű lakosság következtében a kisbirtok szétporlása veszélyes méreteket öltött s kétségessé vált a birtok prosperitása. Az apa üzemében helyét nem találó gazdafíú telepítésével a földbirtoknak ezt a katasztrófális továbbaprózódását is megakadályozhatnék.

Egyébként is elsőrangúan fontos a legmegbízhatóbb, a legéletrevalóbb és a legmagyarabb társadalmi rétegnek, az önálló kisgazdaosztálynak erősítése, számának szaporítása.

De a telepítés révén mindezekon felül a magyar mezőgazdaság tervszerű irányítását is — egyelőre legalább a telepéseken keresztül — az arra illetékesek kézbe vehetnék és kézben tarthatnák. Mert a telepéseket össze kell foglalni olyan szervezetbe, amely szankciókkal rendelkezik a telepes gazdaságok üzemének irányítására. Tulajdonképpen nagyobb-szabású, tervgazdálkodási rendszer vonalai bontakoznak ki előttünk.

II.

Telepítési formák.

A legideálisabb telepítési forma az *önálló telep*. Azaz teljesen új, egységes kisüzemek keletkeznek, amelyeket a telepítő szerv épületekkel és felszerelésekkel lát el. A telepítés népesedés politikai hatásai az önálló telepek rendszere mellett érvényesülnek legtisztábban.

Az ú. n. *kiegészítő telepítésnél* a már ingatlannal rendelkező kisgazda régi birtokához még pár hold földet csatolnak és így növelik gazdasági erejét. A kiegészítő telepítés népesedés politikai jelentősége kisebb, mint az önálló telepítésé, célja inkább gazdasági, a törekvő és szorgalmas kisgazdaüzemek jövedelmezőségének erősebb megalapozása. Magyarországon az egészséges kisgazdaságok mellett jellegzetesen nagy a törpegazdaságok száma. Az 1920-as földbirtokreform egyik legnagyobb hibája volt, hogy a törpebirtokok számát megnövelte, sőt ezek közül is azokét, amelyek birtokhatára 5 holdon alól maradt.

Hasonlítsuk össze az 1920. évi birtokmegoszlás adatait az 1930 évi adatokkal. Az 1—5 kat. holdas törpebirtokok száma megbízható becslések szerint 490.000-ról 912.000-re szökött fel. A legegészségesebb birtoktípus képviselő 5—100 holdas kisbirtokok, az ú. n. parasztüzemek számáról ezt korántsem mondhatjuk. Végeredményben tehát a földreform következtében az a birtokkategória gyengült meg viszonylag, melynek megerősítése lett volna a főcél.

A kiegészítő telepítések szerepe tehát szembetűnő: a földreform által is szaporított egészségtelen törpebirtokokat kisgazdaságokká alakíthatjuk így át. Az eddig törpebirtokos családjának munkaerejét így már saját családi gazdaságában használhatja ki jobban. És csökken majd a mezőgazdasági munkáskínálat, mert a törpebirtokos és családtagjainak munkakínálata megszűnik, vagy legalább is enyhül.

Különleges módja a telepítésnek a *csoportos telepítés*. Ezt a csekélyebb anyagi eszközzel rendelkező vagy egészen pénznélküli telepeseknél alkalmazhatjuk célszerűen. Csoportos telepítésnél a betelepítendő nagyobb birtokot a telepések közösen szállják meg s megfelelő irányítás és ellenőrzés mellett közösen gazdálkodnak addig, amíg a telepítő szerv tervei és ellenőrzése mellett a szétosztás meg nem történik s a telepházak fel nem épülnek. A telepes részéről a pénzbeli hozzájárulást itt a telepések kézi, vagy esetleg fogatos munkája pótolja, amelyet a törlesztési tervzetben megfelelően felértékelnek. E telepítési mód előnye a mai nehéz gazdasági viszonyok között nyilvánvalók: a telepések részéről nincs szükség nagyobb befektetésekre s kevesebb az egyéb költség is. A csoportos telepítés jelentősége különösen akkor nagy, mikor a telepések ugyanabból a faluból vagy vidékről származnak, vagy pedig mint mezőgazdasági summás munkások már évek óta együtt dolgoztak. Németországban újabban szintén pénzügyi okokból folyamodtak csoportos telepítésekhez. Nálunk a tolnavármegyei Felsőireg községhez tartozó Muth-pusztán történt — már a világháború után — ilyen telepítés s a Dunántúl esetleg felszabaduló nagy majorok lehetnek majd a színhelyei a rendszer továbbfejlesztésének.

Különbséget tesznek *falu-, tanya- és csatlakozó telepítések között*.

A falu-telepítés a legdrágább, mert a községi és egyéb köztisztviselők költségei a telepéseket terhelik. A mezőgazdaság kedvezőtlen jövedelmezősége mellett az iskola, a templom, a községháza stb. költségeinek amortizációját nehezen tudná a telepes előteremteni még akkor is, ha tudjuk, hogy a telepes gazdálkodását könnyebbé teszi más régebbi birtokosokénál az, hogy olcsón jut földjéhez s élő és holt felszereléséhez. A telepítési programnak tehát arra kell törekednie, hogy az említett költségeket kapcsolja ki és hárítsa azokat az államra vagy más közületekre.

A telepítés igazi célját mégis kétségtelenül a *falu-telepítés* útján szolgálják a legtökéletesebben. Különösen az Alföldön, ahol a községesítés útján varázsolhatnák csak a törökuralom-okoza pusztaságokat igazi keretké. Nagyhatárú városok és községek külterületein már eddig is alakultak a viszonyok kényszerítő hatása alatt természetes tanyaközpontok, amelyeknek községekkel való átszervezését azonban az anyaközségek

financiális és presztízs-szemponctokból, sajnos, eddig nem pártolták. A már kialakult központoknak községekké való átalakulását a telepítő programnak kell tervszerűen előkészíteni. Falu-telepítéseknél a gazdasági élet harmóniája érdekében persze bizonyos munkáscsoportokat és iparosokat is kell földhöz juttatni. És gondoskodni kell arról, hogy közlegelő és az erősödő törpeüzemek fejlődésének és a jövőben fellépő igények kielégítésének biztosítására megfelelő, ki nem osztott földterület is álljon rendelkezésre, amelyet egyelőre a tehetősebb gazdák bérelnének.

Vannak vidékek, ahol a telepítés legcélszerűbb alakja a *tanyarendszer*, Németország és az északi államok telepítő politikájában ez a rendszer nagy szerepet játszik. A tanyás gazdálkodásnak gazdasági és üzemi szempontból sok előnye van, ha belőle a kulturális és közlekedési hátrányokat kiküszöböljük. Különösen az alföldi nagy agrármunkásközségek települő lakói részesítenék előnyben a tanyatelepítést.

Csatlakozó telepítés a községnek telepítés útján való folytatását vagy kiegészítését értjük. Ez szervesen csatlakozik valamely község már meglévő házához. Ha az adóhátralékok fejében telepítés céljaira igénybevehető földterületek állanak majd rendelkezésre, azok valószínűleg olyan kisterjedelműek lesznek, hogy rajtuk önálló új községeket nem létesíthetünk. A csatlakozó telepítéssel azonban alkalmasint a törzsközségek törpebirtokait is kiegészíthetjük.

Nem szorosan vett mezőgazdasági telepítés ugyan a *városszéli telepítés*, de megemlítem, mert az utóbbi időben nálunk is sokat foglalkoztak ezzel a kérdéssel. A városszéli telepítés az intenzív kisgazdasági kertészeti termelés felé jelent fokozatot. A városmenti kerti telepek célja kettős lehet. Egyrészt az ipari munkásságot juttatjuk így kis parcellákhoz, másrészt az intelligenciának nyújtunk módot arra, hogy naturalgazdaságot is folytathasson. Az egyes városszéli telepek nagysága szerint négyféle telepítés alakult ki. Legkisebb az $\frac{1}{4}$ -holdas, amely a még munkába járó munkáscsalád részére jelenti azt, hogy bizonyos élelmiszereket saját maga állíthat elő. A $\frac{1}{2}$ és egyholdas kertgazdaság már alkalmas arra, hogy azon kerti gyümölcs- és kisebb állattenyésztési kultúrákat folytathasson a telepes és azok egy részét a piacon értékesítse. A legnagyobb a 4 holdas városszéli telep, amelynél már teljesen a gazdaságból tartja fenn magát a telepes. A városszéli telepítési akciókba az állásnélküli diplomásokat is be kellene vonni.

III.

Üzem nagyság.

A telepítés előkészítése során harmonikus megoldást kell nyerniök az üzemi elveknek is.

Ezek helyes kimódolása biztosíthatja a telepek prosperitását, a közös magángazdasági eredményt. A telepítés ügyének legfontosabb kérdései ezek. A gazdaságfejlesztési, berendezési, építészeti és pénzügy-technikai megoldásokhoz csak az üzemi kérdések tisztázása után foghatunk. Az üzemtervek a konkrét helyzethez simulnak. Ezért a létesítendő telepítő szervre vár itt majd nagy szerep.

Az első kérdés a telephely nagysága. A föld geológiai adottsága, a klíma, a piac közelsége, a környéken kialakult gazdálkodási mód és üzemi irány határozzák meg a telephelyek nagyságát. Fontos tényező a létesítendő üzem sajátlagos célja is.

Induljunk ki három változatból s a legideálisabb birtoktípust jelöljük meg «B»-vel. Ez a «B»-telep 4—5 tagból álló családnak az egész éven át biztosítja megélhetését. A család tagjainak nem kell bér munkát végezniök. Másrészt a család munkája elég a föld megműveléséhez. Az «A»-telep olyan birtoktípus, amely nem nyújt elég alapot a normál család eltartására, a családtagoknak bér munkát is kell vállalniök. A «C»-telep viszont akkora, hogy a család munkaereje nem elégséges a birtok teljes megmunkálásához, cselédet vagy bér munkást kell alkalmazni.

Bárhol kerül sor a jövőben Csonka-Magyarországon telepítésre, legyen annak vezető gondolata, hogy a telepítésre szánt földkomplexumon egymás mellett — mintegy kölcsönös kiegészítésképpen — mind a három formát alkalmazzuk. A felfelé menő osztálymozgalomnak útjait ezen a réven is egyengetnünk kell.

A legegészségesebb forma mégis a «B»-típus, az önálló telep. Terjedelme: 15—30 kat. hold, de persze a már említett klíma-, talaj- és piacviszonyok, valamint a gazda személyes viszonyai (tehetsége vagy tehetősége) folytán e határokon alul és felül is mozoghat. Az ilyen telepen dolgozó gazdát és családját az üzem eredménye közvetlenül érdekli, a sikert pedig az aprólékos, gondos kézimunkát kívánó gazdálkodási ágak biztosítják, ezek nyújtanak állandó elfoglaltságot és az üzemnek stabilitást. Mindent mérlegelve: az önálló telephely nagyságát a Dunántúl átlagban 15, az Alföldön 25—30, az Északi Dombvidéken pedig 20 kat. hold körül rögzíteném le.

A már említett «A»-típus, amelyet szűkebb vagy tágabb értelmezéssel munkástelepnek is nevezhetnénk, körülbelül 2—8 kat. holdas törpebirtok, házzal. Nagysága a mellékkereset lehetőségeitől függ. Ilyen telepeket azonban csakis ott létesíthetünk célszerűen, ahol a «C»-típusú nagyobb telepek szomszédsága vagy a környék birtokviszonyai állandó vagy szezonmunkára nyújtanak reményt.

Lényegesen elősegítheti minden vonalon a telepítés sikerét, ha a telephely szomszédságában élő, gazdaságilag szakképzett középbirtokos a telephelyesekkel törődik s az esetleg egyébként megszervezendő központi irányítástól függetlenül is támogatja őket ügyes-bajos dolgaikban.

IV.

Telepítések emberanyaga.

A telepítés sikere függvénye a települő *emberanyagnak* is. Ügyesség, rátermettség, szorgalom, kitartás sokszor a tőkeszegénységet pótolja. A kezdet nehézségeit csak akkor győzhetjük le, ha a telepes és annak felesége az új existencia — az új otthon — megalapításában és kifejlesztésében percig sem lankadnak.

Néhány szempont az emberanyag kiválasztására:

1. önálló telepes lehet:

a) az olyan földműves birtokos második, harmadik stb. fia, akinek jövőjét az apai birtok kis terjedelme nem biztosítja és akinek az kellő munkaalkalmat nem nyújt. (Azoknak a pályázóknak, akik egészséges és népes családi törzsből származnak, elsőséget kell biztosítani a többiekkel szemben; így menthetjük meg a népesedés számára bennük rejlő propagatív erőt s emelhetünk közvetett gátat az egyke ellen.)

önálló telepes lehet továbbá:

b) az olyan törpebirtokos, akinek lakóhelyén nincs meg kellő munkaalkalma és megélhetése és arra sincs mód, hogy üzeme kiegészítették;

c) az olyan *mezőgazdasági munkás*, aki már eddig is tanulást tett szorgalmáról, szakértelméről s esetleg: takarékoságáról. A népes és fajilag erős családok képviselőinek jogait az utóbb említett két csoportnál is biztosítanunk kell.

A birtokbajuttatási szerződés kapcsán gondoskodhatnánk a telepesek kötelező gazdasági oktatásáról és a telepítő szerv által körülírt termelési utasítások betartásáról a legkitűnőbb emberanyag boldogulását is megkönyvítjük így. De máskép is törekedhetünk erre.

Az a telepes, aki új gazdaságának megszerzésében saját tőkéjével vagy munkájával nem vesz részt, az első nehézségek felmerülésénél gyakran meginog s esetleg elhagyja telephelyét. Az anyagi hozzájárulás tehát nagyon fontos, bár a nincstelen mezőgazdasági munkásoknál az anyagi hozzájárulás kérdésének megoldása külön probléma: a telepítésben való részvételt ezek számára az állannak kell majd hitelműveletek segítségével lehetővé tenni.

2. A telepítés céljaira felhasznált birtokok a) *gazdasági vezetőit* és b) *cselédségét* is telephelyhez kell juttatni (lehetőleg helyben), ha azok a település általános feltételeinek megfelelnek.

3. Az uradalmi *mesteremberekről* különösen falutelepítésnél gondoskodhatunk iparos telephelyek alakításával.

4. Nem újság az, hogy *Amerikába vándorolt földműves népünk*ből sokan hazajönnének, ha földhöz juthatnának. Amerikából hazajött — s ott sikerrel dolgozott — földműveseink a múltban is gyakran hoztak magukkal életrevalóságot, élettapasztalatot, üzleti ügyességet és pénzt is. Telepítési akciónak ezt a célt minden erővel elő kellene mozdítania.

5. Eddig a telepítéseknek csaknem kizárólag a földművelő népesség sorai közül kikerülő emberanyagáról beszéltem. De az *állás nélküli fiatal magyar értelmiség* sorsáról is részben az új magyar telepítés keretein belül kell gondoskodni. Túlbürokratizált állami és társadalmi életünkben mindenki a magyar államtól vár állást, munkát, kenyeret. Az önálló kereseti pályáktól való idegenkedés már-már oda vezetett, hogy független középosztályról alig beszélhetünk. Pedig az egyetemekről és az egyéb főiskolákról a diplomás ifjaknak egyre új tömegei tódulnak ki, kiknek a régi sablonok szerint nem tudunk jövőt biztosítani. Elő kell készítenünk azt a megoldást, hogy fizikailag és lelkileg is arra alkalmas fiatalságunkat önálló mezőgazdasági vállalkozókká neveljük.

A kérdés persze nem könnyű. A tanult fiatalságnak nagyobbak a kulturális igényei, mint az egyszerű földműves telepesnek. Az intelligens fiatalság telepítését bizonyára városok közelében: kertgazdaságok, gyümölcsösök létesítésével oldhatjuk meg legjobban. Más persze a speciálisan mezőgazdasági kultúrájú fiatal ember készsége, avagy akár a mérnöké, mint a jogászé, orvosé, stb. Előbbieket vidéken, utóbbiakat városok szélén juttathatnók annyi földhöz, amiből egyelőre legalább szerényen megélhetnének és később is ez a gazdálkodás lehetne existenciájuk mellékbazisa.

A telepítéssel kapcsolatban sok munkaalkalmat biztosíthatnánk egyébként is a fiatal intelligenciának. Az új falvakban községházak, iskolák, templomok épülnek. Jegyzőkre, tanítókra, papokra lesz szükség; a szaporodó

falvakban orvos, gyógyszerész stb. is kell. A telepítés technikai lebonyolítása mérnöki munkaerőket is foglalkoztat.

A telepítés azonban szerintem csak akkor szolgál magasabbrendű célokat, csak akkor egyenlít ki visszasságokat, ha a telepeseket régi, boldogulást nem nyújtó lakóhelyükről a szükséghez mérten új, megfelelőbb helyre viszi át. Azt állítják, hogy a magyar földműves nehezen válik meg szülőföldjétől és idegen viszonyok közt, más vidéken gyökerét veszti. Nekem meggyőződésem az, hogy a magyar földművesben van vállalkozó kedv és mozgékonyosság is arra, hogy a rosszat elhagyja a jobb kedvéért. Ha valaha tengerentúlra, idegennyelvű népek, idegen szokások és viszonyok közé nyelvtudás és a munkapiac ismerete nélkül is elmentek kivándorlóink és közülük milliók szereztek új otthonot, a tét, melyet a közeljövő magyar telepeseknek kell kockáztatni, jóval kisebb.

V.

A telepítés földje.

A telepítéshez szükséges földterület megszerzésének eszközei mások rendkívüli és mások normális viszonyok között. Válságok idején a telepítésnél bizonyos, a gazdasági válságok szülte eszközöket is igénybe vehetünk. Messzeható, évtizedekre szóló nagyszabású telepítési programm törekvéseit viszont csak a normálisnak tekintett viszonyokra építhetjük fel.

A mezőgazdaság válsága az alacsony földárak és az eladósodás révén a telepítés megindítását megkönnyíti. Az alacsony földárak a régebben befektetett gazdasági tőkék alacsony kamatozását vagy egyenesen a veszteséges gazdálkodást jelentik, ez okozza azt, hogy az *ingatlanpiacon nagy a kínálat* (2—3 millió kat. hold), de másrészt a kínálgó alkalmat nem szabad elszalasztani.

Tekintélyes földbirtok jutott különösen a vidéki pénzintézetek kezére adósaik fizetéseképtelensége folytán. Ezeknek a birtokoknak bizonyos részét, különösen a kisebb és parcellázásra alkalmas birtokokat jól felhasználhatók telepítési célokra. A pénzintézetek máris foglalkoznak egy olyan szövetkezet létesítésével, amelynek a kényszereladásra kerülő ingatlanok felvásárlása és értékesítése lenne a feladata. Intézményesen kellene biztosítani, hogy a telepítési szerv programmjával a fenti alakulás működése összhangba hozassék. Németország már a múlt év vége felé az ú. n. «Osthilfe»-vel kapcsolatban gondolt erre s Poroszország keleti részein azoknak a birtokoknak egyes részeit, amelyeket az Osthilfe-akció útján szanálni

nem tudtak, törlesztés fejében igénybe vették s a telepítő társaságok rendelkezésére bocsátották.

A magyar kormány nemzeti munkaprogrammjában is szerepel a telepítés s felmerült a terv, hogy a gazdák adóhátralékukat bizonyos földterület leadásával rójják le. Ha pénzügytechnikai okokból sem lesz ennek akadálya: az egyébként behajthatatlannak látszó adótartozások fejében készpénzáldozat nélkül szerez az állam a telepítés céljaira ingatlanokat. Az adóhátralék vegyes eredete inkább másodrendű kérdés. Nagyobb nehézség az, hogy tervszerű telepítés céljaira sokszor nem lesznek teljesen megfelelők az így adódó birtokrészek (gyakran kis parcellák) s önálló falutelepítés megindítására mindenesetre csekélyek. Valószínű, hogy a gazdák jobbára gyengébb minőségű földjeiktől akarnának szabadulni. Ezeket a területeket tényleg főként kiegészítő telepítéseknél használhatnók fel vagy földbérleti szövetkezetek alakítására. Megfontolást érdemel az a terv, hogy a túlterhelt földbirtokokat az állam vegye át telepítési célokra, a terhek rendezése után bizonyos évjáradékot fizetve a tulajdonosoknak.

De az átmeneti akciókon túl gondoskodni kell arról, hogy a szisztematikus, az ország népesedési, gazdasági és szociális viszonyait figyelembe vevő telepítési program számára is álljanak olyan nagyobb ingatlanok az idők során rendelkezésre, amelyekben telepes községeket létesíthetünk. Elsősorban az állami, közalapítványi és más, az állam kezelésében levő, de közérdekű célokat nem szolgáló birtoktestekre gondolok. És nem a mezőhegyesi vagy más állami mintagazdaságok megszüntetésére. A külföldi telepítési törvények is elsősorban az állami birtokok igénybevételét írták elő. A felhasznált birtokok eddigi, többnyire bérleti jövedelmét a telepesek által fizetendő törlesztési részletek előbb vagy utóbb pótolnák.

Valószínű, hogy komoly telepítési tevékenység esetén birtokosaink közül sokan birtokaikat szabad kézből is szívesen bocsátanak a telepítő szerv rendelkezésére. Németországban is van elővásárlási és megváltási jog s a telepítő társaságok legnagyobb részben mégis szabad kézből vásárolták meg a szükséges birtokokat. 1931-ben a megváltási jogot Poroszországban nem is gyakorolták.

VI.

Jogi kérdések.

A telepítés jogi vonatkozásai: a földszerzés és a földmegtartás problémái.

A földszerzési problémák: a megváltási és az elővásárlási jog. A megváltási jogot ott kellene igénybe venni, ahol a népesedési viszonyok egész-

ségtelenek s ahol a telepítés szükségessége vitán felül áll, mert a népsűrűség oly nagy, s a birtokmegosztás annyira egészségtelen, hogy állami beavatkozás nélkül javulást nem várhatunk.

Az elővásárlási jog lényegében a földbirtokreform óta ma is rendelkezésre áll az államnak, de csak elvétve gyakorolják. A múlt évben pl. az állam csupán 375 kat. hold területen vette azt igénybe s az így szerzett földek vételára 80.000 pengő volt. A telepítő szervnek okvetlenül meg kell engedni, hogy az elővásárlási jog gyakorlására birtokpolitikai jogcímen javaslatot tehessen, vagy azt maga gyakorolhassa bizonyos kereteken belül.

Földszerzési probléma a *cserejog kérdése is*. Ez azt jelentené, hogy a telepítő szerv az átengedett birtok fejében az érdekelt birtokost más, a népesedés és birtokmegosztás szempontjából kedvezőbb helyen teljesen kártalanítja. Ott, ahol a birtokos maga is érzi, hogy a lakosság terjeszkedési törekvései elől előbb-utóbb nehezen tud kitérni, bizonyára készségesen hajlandó volna a cserére.

Vigyáznunk kell arra, hogy a telepeseknek az illető vidék átlagos talajminőségénél rosszabb földet ne adjunk. Ahol ezt nem kerülhetjük el, legalább a telep ára legyen méltányos. És ne adjunk olyan talajt, amit a telepes meg nem javíthat, vagy csak a jövedelem kockáztatásával. Nagy gondot kell fordítani arra is, hogy az állam a telepítésre szánt ingatlanokat soha ne fizesse túl s ne fizettesse túl a telepesel sem, mert különben a törlesztési részlet felemésztí a jövedelmet. A földár tehát sarkalatos pontja a telepítési problémának. Ha nem hoztuk azt a telepes teherbíróképességével összhangba, az egész koncepció megdőlhet.

A földmegtartás jogi szabályozását a néptömegeket mozgósító és új életviszonyokat teremtő telepítési politika szintén nem nélkülözheti. A birtokforgalom szabadságának elvi elismerése mellett is a telepes birtokok megerősítése érdekében az államnak különleges intézkedéseket kell tennie.

A telepeket meg kell védeni az indokolatlan elidegenítés ellen. Az egész telepítési akció sikerének egyik fontos pillére, a tulajdoni viszonyok állandósága. A telepes birtokokkal üzendő esetleges spekuláció ellen erélyes rendszabályokat kell alkotni. A telepes csak akkor válhasson meg telephelyétől, ha azon boldogulni valóban nem tud. A telepecserét is csak a kimozdítás eseteire kell korlátozni.

Nehezebb ügy a *megterhelési tilalom* kérdése, mert a hitelproblémákkal függ össze. De hátrányosnak vélném, ha a telepes birtokát a telepítő szerv engedélye nélkül megterhelhetné.

A telepes-birtok elaprózódása ellen is védekezni kell. A telephelyek

birtokminimumok, melyeket még örökösödés esetében sem lehetne felosztani. A törzsöröklés valamilyen formáját kellene nálunk is kiépíteni, esetleg a paraszt-hitbizományok intézményének bevezetésével.

VII.

A telep felszerelése és berendezése.

Kérdés, vajjon teljesen felszerelt, mintaszerű kisbirtokosüzemet adjunk-e át a telepesnek, vagy pedig a földön csak kívül, egészen primitív lakóházat és gazdasági épületet bocsássunk rendelkezésére. Az *önálló telepítések*nél az első megoldás volna helyesebb, bár természetesen több költségbe kerülne. Az egyszerűbben beinstruált kisüzemek a *mezőgazdasági munkástelepítések*nél tennének jó szolgálatot. Kiegészítő telepítés esetében pedig csupán földterület juttatásáról volna szó, minthogy épületekkel és felszereléssel a telepes különben is rendelkezik, csak hogy azt rendszerint nem tudja teljesen kihasználni. Szigorúan kötött sablonok nem ajánlatosak, a felszerelés kérdését minden egyes esetben külön kell elbírálni. A vidék viszonyai, a telepítés célja s a telepesnek már meglévő felszerelése és berendezése után igazodhatunk legjobban.

A kisgazdaüzem irányát és intenzitását jórészt a piaci viszonyok döntenek el. Előbb az üzemi irányt kell a telepítési tervzetben megállapítani, ettől függ a felszerelés és berendezés milyensége és mennyisége. A Dunántúl, az Alföld és az Északi Dombosvidék sajátos viszonyait mindenesetre figyelembe kell vennünk és azokhoz mérten kell az üzemi berendezéseket megszabnunk.

A telepítésnél adott felszerelés simuljon a vidék átlagos kívánalmaihoz. Csakis ilyen — arányos — felszerelés mellett nem vesz el hiába a telepes család erőlködése. Ha elégtelen a felszerelés: hiányt szenved a talajművelés, trágyázás; ápolás stb. Inkább legyen kisebb telephely, de arányos a felszerelése, különben extenzív gazdálkodásra kényszerül az új gazda.

A másik véglet, a túlinstruálás, szintén veszedelmes. A kis üzem kisebb terjedelme amúgy is korlátozza a befektetések jó kihasználását. Nem szabad tehát azt az elkerülhetetlennél még jobban fokozni. Különösen az épületeknél következhetik be könnyen a túlméretezés, már pedig az épületek a legkevésbé produktív befektetés. A világháború utáni német telepítés kezdeti hibáját — a luxusépítkezéseket — ma már ott is kikorrigálták.

Ebből azonban az is következik, hogy a mérnöki és építészeti munkát

a telepítés nem nélkülözheti. A felmérés, a felhasználandó terület adatainak és körülményeinek szakszerű megállapítása és felfektetése, a tervek elkészítése, a költségvetések előirányzata, továbbá a kivitelnél a legolcsóbb és legmegfelelőbb anyagoknak a felhasználása s a racionális munkamenetnek az érvényesítése a főfeladatai a telepítéssel kapcsolatban a műszaki munkának. De fontos hivatása a mérnöknek és az építésznek az is, hogy kiválassza és értékesítse mindazt a jót, amit itthon az egyszerű józan paraszti észjárás a falusi építkezésekben, azok szerkezeteiben, a tér kihasználásban és a népművészetben évszázadok óta megteremtett.

A megalkotandó telepítési szerv keretében esetleg gondoskodni kell tehát olyan fórum létrehozásáról is, amely függetlenül a jelenlegi építési hatóságoktól, önállóan intézkedhetnék a telepítéssel összefüggő összes műszaki ügyekben, főleg az ellenőrzésben. Azok a tervek, melyeket e részben kidolgoztam munkatársaimmal, a racionális olcsó megoldás mellett kellőképpen biztosítják a mai falusi építkezéseinknél annyira nélkülözött utcakép kialakítását.

Részletes költségvetést is dolgoztunk ki egy-egy 25 és 15 holdas birtok, valamint egy-egy 8 és 3 holdas törpebirtok telephelyre vonatkozólag.

A költségek főbb tételei a következők:

- a) Telekérték (birtokparcella és belsőség értéke).
- b) Építmények.
- c) Közlélesítményeknek a telepre eső hányada.
- d) Gazdasági berendezés és felszerelés (holt leltár költségei).
- e) Élő állatok (élő leltár).
- f) A termelés elindításához szükséges magvak és termények költségei.
- g) Az első évi megélhetés költségei.

A feltétel az, hogy egyszerre 300 házhelyes telep létesül, lehetőleg azonos típus szerint.

A 25 holdas telephely költsége — továbbépíthető egy szobával, lakókonyhával, kamrával, pincével, padlóssal, istállóval és ólakkal együtt, ha a lakóház *téglából* épül, kb. 16.500 pengő volna. A földárakat 400 pengős holdankénti átlaggal számítottuk — semmiesetre sem túlalacsonyan, mert ezzel a földárak további csökkenését véljük megakadályozhatni. Az így szükséges 10.000 pengőn kívül összes *egyéb* költségek 6500 pengőre rúgnának — ha pedig a lakóépület *vályogból* készülne, még 400 pengővel kevessebbre.

A 15 kat. holdas telek összes költsége *téglából* épült lakóházzal 11.800 pengő. A föld ára 6000, a többi költség 5800 pengő. Ez utóbbi összeget a *vályogépület* szintén 400 pengővel csökkentené.

A 8 kat. holdas telek költsége a föld árával együtt *téglából* épült házzal 7600 pengő, a föld ára nélkül 4400 pengő, vályogház esetén 4000 pengő.

A 3 kat. holdas munkástelek költsége 3800 pengő, a föld ára nélkül téglaházzal 2600 pengő — *vályogházzal* 2200.

Nem vettük figyelembe a telepes saját kézi vagy fogatos munkájának az értékét. Pedig adatok vannak arról, hogy ez a munkatényező átlagosan 20—25%-kal csökkenti az építési költségeket. Utak és egyéb közlelésítmények létrehozásánál még nagyobb a telepes saját munkaerejének jelentősége.

A pénzügyi megoldásra vonatkozó számításaink alapjául már most a 15 holdas telephelyet vettük. Ennek összköltsége, ha *a)* a föld árát nem számítjuk; *b)* a telepes szolgáltatását figyelembe vesszük, *c)* az épület költségszámításából a pincét, mint az elindulásnál nem okvetlenül szükséges építkezést, kihagyjuk, 4100 pengő körül mozog.

Az alapulvett eszmei telephely finanszírozására azonban *okvetlenül* még ez az összeg sem szükséges. A 15 holdas telephelyekre pályázók jelentős részének már van bizonyos élő és holt felszerelése. Az olyan telepes pedig, aki pusztá erejére támaszkodik, kezdetben még szerényebb építkezéssel és berendezéssel is beéri s acélos akaratával helyét mégis megállja. A magyar faj szívóssága és igénytelensége csodákat tehet.

Reális tehát az az elgondolás, hogy a 15 kat. holdas telephely instrualási költsége a település pénzügyi megoldása szempontjából (a föld árán kívül) átlagosan nem lehet több 3000 pengőnél.

VIII.

A pénzügyi megoldás.

A telepítés alapfeltétele a pénzügyi megoldás jó átgondoltsága. A pénzügyi megoldás általános elveiről is kell tehát szólnom.

A telepítés első szakaszában induljunk ki pl. 3000 telep létesítéséből, — akár faluszerű, akár tanyás, akár csatlakozó telepítés útján. Kb. 12.000—15.000 ember elhelyezéséhez 45.000 kat. hold földterületre volna így szükség. 15.000 holdat a közületek engednének át, ugyanannyit teremtenék elő az adóhátralékok fejében leadott földekből, az utolsó harmadot az eladósodott birtokok átvételéből szerezhetnénk meg. A föld megszerzéséhez — holdanként 400 pengős árral — 18 millió pengőre volna szükség.

Építkezésekre, berendezkedésekre, telepenként átlag legfeljebb 3000

pengő összegű hitel kellene. Az így előálló 9 millió pengővel végeredményben 27 millió pengőre emelkednék az összes tőkeszükséglet.

A közületektől és az adóhátralékokból származó földeket egyelőre bérlet formájában bocsáthatnók a telepesek rendelkezésére. A bérösszeget a tőkeérték 2%-val vettük fel, az évi terhet pedig 240.000 pengőre. Az eladósodott birtokokból igénybe veendő föld árát a telepesek 3% mellett, 3.89%-os annuitással 50 év alatt törlesztenék. Az évi teher itt 233.400 pengő volna.

De honnan vegyük a fedezetet, a hitelt? Talán jó nyomon járok, ha azt hiszem, hogy az építkezésekhez, beruházásokhoz szükséges 9 millió pengőből 5 milliót a transzféralapból meríthetné a kormány, — mégpedig a földbirtokreform finanszírozására vállalt svéd gyufakölcsön annuitásából. Ez az annuitás kb. 12 millió évente. Az említett 5 millió pengő hitel évi terhe szintén 3%-os kamatozással, tehát 3.89%-os annuitással 50 éven át 194.500 pengő volna. A telepítéssel kapcsolatos járulékos kiadások és az első év interkaláris kamatainak fedezésére az OFB-alap igénybevétele nyújtana módot.

A hiányzó 4 millió pengőt elsőhelyi jelzálogjoggal biztosított állami garanciával ellátott kötvények ellenében a bankok közreműködésével bocsátaná a telepítési szerv a telepesek rendelkezésére. A kötvénykibocsátás lehetőségének bekövetkeztéig ezen összegnek az előfinanszírozása a jelenleg folyamatban levő hitelműveletekhez hasonlóan haladéktalanul megtörténhetne. Ha itt 4% kamattal, 35 éves lejáratral, tehát 5.36% dekurzív annuitással számoltunk, az évi teher ezen a címen 214.400 pengő.

A pénzügyi tervezetben eddig 3%-os kamatbázissal dolgoztunk. Mivel azonban nem prejudikálhatunk a kamatláb jövődjének alakulásának, később még beszámolok az 5%-os kamatláb mellett adódó eredményekről is. Mindenesetre megjegyzem, hogy a mezőgazdaság mai viszonyai mellett a 3%-os kamatbázis logikusabb, mint a magasabb.

2 A 27 millió pengő tőkeszükséglet évi terhe 3%-os kamatozás mellett 884,300 pengő.

A telepes az első 10 év átlagában 10 pengőt fizetne holdanként. Éspedig a 2—5 évig 8, a 6—10 évig 12, azután pedig 19.50 pengőt.

Az első időszakban a telepesek 36.000 pengőt fizetnének. Az állami költségvetést azonban szintén csak 283.300 pengő terhelné, miután az évi 883.300 pengőnyi szükségletből a közületi birtokok 240.000 pengős bérlet egyelőre lucrum cessans gyanánt vehetjük fel, amelyet csak 10 évvel később kezd törleszteni a telepes, bár a hátralékot a 35 éves bankkölcsön kiegyenlítése után az 50 éves törlesztési terv keretén belül szintén befizethetné.

A második ciklusban a telepések 540.000 pengőt fizetnének, a költségvetést pedig 103.300 pengő szolgáltatás nyomná. 10 év múlva azonban a költségvetés teljesen mentesülne és a közületi földek járulékaiknak fizetése is kezdetét venné.

5%-os kamatbázissal az évi összteher 1,087.200 pengőre emelkednék. Az állami költségvetést 5 évig 487.000, azután a 10-ig 307.000 pengő terhelné, a tizedik év után pedig az a megoldás kínálkoznék, hogy a 240.000 pengő közületi járulék törlesztéséről továbbra mindaddig lemondana az állam, amíg a telepések holdanként 24 pengőt tudnak fizetni, miután az 5%-os kamatozási alapon a maximális megterhelés ennyit tesz ki.

A közületi földek járulékaiknak összege lehetne egyébként az az eszköz, amellyel az üzemek rentabilitásának változása esetén a törlesztés 50 éve alatt súlyosabb gazdasági krízisek idején a telepések terheit enyhíthetnék. Ezeket a törlesztéseket szükséghez mérten később is fel lehetne függeszteni. Az a teher, mely 8000 telephely létesítéséből a költségvetésre nehezédnek, a telepítés nemzetpolitikai és közgazdasági jelentőségéhez képest ma is kevés. Sőt: még ha a telepítés további fejezeteinek finanszírozására gondolunk, akkor sem jelentkeznék nyomósabb költségvetési teher. Tíz év alatt 30.000 telephely létesítése — ami pedig már valóban komoly földbirtokpolitikai akciószámba menne — sem háritana a költségvetésre 3—5 milliónál nagyobb hitellekötést. Agrárország 750 millió pengős költségvetésében 5 millió pengőnek telepítési célra való beiktatása nem túlzott követelés. Mindenesetre az illetékes tényezők feladata lesz, hogy a jelzett pénzügyi forrásoknak a telepítés céljaira való kihasználását lehetővé tegyék.

IX.

Telepítő szerv.

A telepítés sikere jórészt attól is függ, hogy milyen szervezet útján és milyen formák között kerül lebonyolításra. A telepítéssel kapcsolatban oly sok birtokjogi, örökjogi stb. kérdés vár törvényes rendezésre, hogy a törvényhozásnak új törvényt kell megalkotnia a telepítésről. E törvény megalkotása sürgős. Szükségesnek vélném elsősorban a telepítési tanács felállítását azoknak a szervezeteknek és szakembereknek bevonásával, akiknek munkássága a tanács tárgyilagosságának és bölcs tevékenységének záloga. A telepítés tényleges lebonyolítását pedig végezze hatósági jogkörrel felruházott külön szerv, legyen az akár állami intézmény, akár bejegyzett szövetkezet. De talán helyes úton járok, midőn azt hangoztatom, hogy ez

a szervezet ne tartozzék egyik minisztérium hatósága alá sem. Legyen csak a törvényhozásnak felelős, ellenőrzését pedig a miniszterelnök és az állami számvevőszék elnöke együttesen gyakorolják.

A telepítő szerv intézné a törvényes jog körének keretein belül a telepítés összes ügyeit. Gondoskodnék a törvény végrehajtásáról. Döntene a megvételre kínált földbirtokok megvásárlása felett. Határozná az elővételi jog és a megváltási jog esetenkénti gyakorlása felől. Az egész országot felölelő általános telepítési programot dolgozna ki. A telepítésre kijelölt földterületek felmérését eszközölné. A jelentkezőket elbírálná. Az építkezéseket végeztetné és irányítaná. A telepesek gazdálkodását ellenőrizné és azokat gazdasági és kulturális előhaladásukban támogatná. A telepítés célját szolgáló hiteleket és pénzüsszegeket kezelné. Egyúttal pedig a telepesek szövetkezeteinek megalakítását is kezdeményezné, azok megalakításában közreműködnék és működésüket ellenőrizné.

Nyilvánvaló ezekből, hogy a telepítés központja volna ez a szerv.

X.

A szövetkezetek szerepe.

A telepeseket azonban birtokbahelyezésük után sem szabad magukra hagyni, kezdetben nehéz munkájukban minden eszközzel támogatni kell őket. Ezt a feladatot különleges, új, a cél szolgálatába állított szövetkezetek végezhetnék. A szövetkezeti gondolat ápolásának a telepítés amúgy is szinte kimeríthetetlen bányája.

A telepítés t. i. a szövetkezeti problémáknak, de egyúttal a szövetkezeti lehetőségeknek is egész sorát veti fel. Kedvező ez az alkalom — mint említ ettem is — az új gazdaságok termelési és értékesítési organizációjának kiépítésére. Modern mintákat alkothatnánk meg így mezőgazdaságunk számára. A szövetkezeti kötelékbe való belépés akár a földhöz való juttatás egyik feltétele lehetne. Persze nagy óvatosságra van szükség. Ha a szövetkezet nem jól működik és rosszul értékesít, akkor az új birtokos helyzetét megnehezítettük, ahelyett, hogy könnyítettük volna.

De nagy a jelentősége a szövetkezeti ügynek a telepítés finanszírozása körül is. Ha a telepes a szövetkezettel szemben vállalja azt a kötelezettséget, hogy termelvényeinek a piacra kerülő egész mennyiségét a szövetkezet rendelkezésére bocsátja — enélkül pedig eredményes szövetkezeti alakulás ma már nincs — a szövetkezeti értékesítés az új telepes hitelezőjére nézve a kockázat csökkenését jelentené. Mert ha a szövetkezet az értékesítés

során befolyó összegekből a tagok törlesztéseit levonhatja, a hitelező az esedékes részleteket megkapja, s a telepes is jól jár, mivel a részletek behajtási költsége így kisebb.

A szövetkezeti értékesítés csak akkor gazdaságos, ha elegendő a forgalom. A forgalom változhatik árucikkek, a szervezet különfélesége, valamint a kitűzött szövetkezeti feladatokhoz képest. De mindig van olyan minimum, amelyen alul eső forgalomra szövetkezetet nem alapíthatunk, mert különben az értékesítés költségei drágulnak, a szövetkezet versenyképtelenné lesz s a telepesnek kárt okoz. Legcélszerűbb az volna, ha megállapított holdszámú föld betelepítése után automatikusan sor kerülne az értékesítési szövetkezetre.

Egyszerűbb és közvetlenebb a szövetkezetek bekapcsolása az új telepek beszerzéseibe. A beinstruálást pl. akár új, akár már fennálló szövetkezet végezhetné. De a telepések gazdálkodásában később is nagy szerepe lehet a szövetkezeti beszerzésnek. A beszerzés révén mélyreható és a legkevesebb ellenállást kiváltó módon irányíthatjuk a termelést. Ha a telepes egységes és kifogástalan vetőmagot kap, ilyen lesz a termése is. Ha előnyösebben jut hozzá a hüvelyes-, mint a gabonamagvakhoz, inkább az előbbieket termeli. Sőt végeredményben a beszerzés helyes szervezésével teremthetjük meg a kedvező szövetkezeti értékesítés előfeltételeit és a tervszerű gazdálkodást.

XI.

Befejezés.

Tekintetes Akadémia! Fejtegetéseimnek végéhez jutottam. Előadásomban csak az elvi kérdéseket foglaltam össze s jelezni kívántam munkálataink kereteit. A részletkérdések megvitatására jó alkalmat nyújt majd a Magyar Gazdaszövetség telepítési ankétja. Hiszem, hogy a szavakban kifejeződő törekvések nyomán a telepítés körül hamarosan fakadnak olyan akciók, melyek a küzködő magyar nép jobb sorsát készítik elő.

Az emberi nyomorúságnak mélypontján állunk. Folyik tovább a népek harca, vérnélkül, de vadabban és rettenetesebben még, mint a világháborúban. A nagy chaosban ott lebeg kis országunk, Magyarország sajkája. Lehet-e megerősítenünk a nemzet életének alapjait úgy, hogy az emberiségnek példátlanul pusztító szellemi és anyagi krízisében fennmaradhasson?

Válaszom ez: a magyar nép létének alapja a föld. A földhöz kell ragaszkodnunk. A földet kell erősítenünk. A földhöz kell még jobban odafigyelnünk a magyar embert. Ez a magasabb távlat becsléti meg velünk

a magyarság és a magyar föld szorosabb kapcsolatának legjobb eszközét, a telepítést.

A ma annyira ingadozó értékek között az anyaföld megingathatatlan. Tűz nem fogja. Emberi rosszaság és szenvedély nem válik rajta úrrá. Nem rabolhatják el végleg. Nem vihetik máshová.

Talán árvíz szánt rajta végig; de ha az épületeket el is sodorja a víz, a visszamaradó iszap megtermékenyíti a földet.

A magyar jövőbe vetett sziklaszilárd hittel hiszek abban, hogy a magyar föld válsága is csak átmeneti jelenség — aminthogy minden válság az. 5 ha elfut majd az árvíz és eltűnik a válság, dúsabban termő, adakozó, éltető lesz újra a mi drága anyaföldünk.

Albrecht királyi herceg.

A JOG RACIONALIZÁLÁSA.

Fejtegetéseimnek nem célja vitába szállni a mai racionalizálási törekvések képviselőinek elgondolásaival vagy a racionalizálás elvi ellen-ségeivel. Ha mégis lényegeset mondhatok mindkét irányzat számára, ezt a mondanivalómat röviden úgy foglalnám össze, hogy mindkettőt fokozot-tabban kritikai alapra kellene helyezni. Saját lényegének ismerete, saját relativitásának, perspektivitásának és partikularitásának szem előtt tar-tása, kritériumainak és határainak kritikai öntudata elengedhetetlen fel-tétele a jog sikeres racionalizálásának.

A jog racionalizálására irányuló törekvéseknek számolniuk kell azok-kal a szociológiai törvényszerűségekkel, amelyek a jog racionalizálódásának a határait megszabják. Bármily újszerű problémái legyenek is manapság, a jog racionalizálása ősrégi probléma, amely úgyszólván a joggal egyidős. A probléma gazdag története olyan tapasztalatoknak leszűrődését és olyan törvényszerűségeknek a megállapítását tette lehetővé, amelyeket büntet-lenül a mai törekvések sem ignorálhatnak. Ezeknek vizsgálata terén nagy érdemei vannak például Max Webernek, akinek jogszociológiája¹ voltaképp a jog racionalizálódásának az eszmetörténete és történelemelmélete. Az amerikai jogszociológusok közül Roscoe Pound² különösen a különböző jogszemléleteknek a jogra gyakorolt hatását, a jogfejlődés ciklusait és azok-ban a jogbiztonság és a méltányosság szempontjai szerinti racionalizálódás váltakozását, valamint a jog érvényesítésének (kikényszerítésének) és hatá-sosságának (eredményességének) a feltételeit kutatta elméletileg. Gyakor-latilag pedig az U. S. A. szesztilalmi törvényeinek kikényszerítését tanul-mányozó ú. n. Hoover-bizottság jelentésének megszerkesztésében való rész-vételével járult hozzá lényeges racionalizálási problémák tisztázásához.³ Cardozo bíró viszont a bírói funkció racionalizálásának kérdésével foglal-kozott.⁴ Végül Laski *Grammar of Politics*-ának II. része is nem egyéb, mint

¹ Weber, Max, *Wirtschaft und Gesellschaft*², 1925, 387—513.

² Irodalmi munkásságának felsorolását és jellemzését l.: *A Common Law ideológiája és a jogismeret ideológiája* (Társadalomtudomány, 1930) c. tanulmányomban.

³ V. ö.: *U. S. A. Prohibition und die sozialen Wirkungen des Rechts* (Archiv für angewandte Soziologie 4 (1932) 166—176) c. tanulmányommal.

⁴ Cardozo, B. N., *The Nature of the Judicial Process*, 1921; *The Growth of the Law*, 1924; *The Paradoxes of Legal Science*, 1928.

a politikai (közigazgatási), gazdasági intézmények, a bírói funkció és a nemzetközi szervezet széles körére kiterjeszkedő racionalizálási javaslat, amelynek a mű I. része az elméleti és filozófiai megalapozását kívánja szolgáltatni.

A határismeret természetéhez képest a jog racionalizálásának szociológiája nem nyújt közvetlen útmutatást konkrét racionalizálási problémák megoldásához. De az eszmetörténeti háttér átvilágításával, a kritériumok és határok, a feltételek elemzésével kritikai öntudatot adhat a racionalizálásnak. A jog racionalizálása emberi, alanyi tevékenység, amely eszközök és célok közti összefüggések felismeréséből és célkitűzésekből vagy értékelésekből tevődik össze. A maga egészében bele van tehát ágyazva vagy le van horgonyozva abba a történeti, eszmetörténeti és társadalmi háttérbe, amelyből ez a megismerő és értékelő alany előlép. E háttérrel — és benne a jog racionalizálásának szociológiai törvényszerűségeit — csakis a megismerés és az értékeszmék történet elmélete és szociológiája vizsgálhatja meg. A jog racionalizálása, saját háttérének e kritikai ismerete nélkül, mindenestre kockázatos, többé-kevésbé mindig naiv és majdnem bizonyosan sikertelen marad. Ahol a sikertől annyi boldogulás, a kudarctól annyi szenvedés várható, mint itt, a beavatkozás szenvedő alanya, a társadalom joggal elvárhatja, hogy a beavatkozó az emberileg elérhető legnagyobb biztonsággal dolgozzék.

Fejtegetéseim keretében a jog racionalizálásának szociológiai törvényszerűségei közül a kritériumok relativitását, a folyamat perspektivitását és végül annak transformációját kívánom kiemelni. Befejezőképpen pedig rámutatok arra, hogy ezek a szociológiai határok a jog sikeres racionalizálásának mily elengedhetetlen feltételeit indikálják.

A kritériumok relativitása. Racionalizálásnak nevezzük az egyszerűsítést, a leépítést, a takarékoság érvényesítését, az egységesítést, rendszerezést, fogalmilag következetes kiépítést, az áttekinthetőség és kiszámíthatóság fokozását, az eredményesség és tervszerűség emelését, új célgondolatokhoz, szükségletekhez, méltányossági, erkölcsi eszmékhez való alkalmazkodást. A közvélemény leépítést, egyszerűsítést, takarékoságot vár attól a racionalizálástól, amelyben a szakember talán a maximális tervszerűség és eredményesség módszerét látja. Racionalizálás volt a justinianusi kompiláció épügy, mint a római jog recepciója, a Common Law jogi formalizmusának megmerevedése épügy, mint annak fellazítása az Equity formátlan méltányosságával. Racionalizálódás volt a polgári és büntető törvénykezési eljárás eltechnizálása főképp a liberális szabadságesszme hatása alatt és racionalizálás annak leegyszerűsítése a gyorsítás és hatásosság érdekében. Racionalizálás címén követelik a jogalkotási tevékenység meghatározását és annak az elkerülhetetlen minimumra való szorítását. A hivatali munkaidő meghosszabbítását a munkaerő teljesebb kihasználása és annak ellenkezőjét a továbbképzés, művelődés, színvonalon maradás,

ressortközi eszmecsere, a lehajszoltság elkerülése és eleven, friss szellemi érdekelttség fenntartása, tehát a munka kvalitása érdekében. Szabatosságot és hajlékony rugalmasságot a jogszerkesztésben. Centralizációt az egységesítés és decentralizációt a lokális érdekek teljesebb érvényesülése érdekében. A «trial and error», az «inclusion and exclusion» módszerével óvatosan tovatapogatózó empirikus, kísérletező reformot és az egységesen átgondolt, tervszerű és systematikus, teljes és gyökeres racionalizálást.

Van ebben a chaosban még egyöntetű kritériuma a racionalizálásnak? Nem Cardozonak van-e igaza, aki a bírói funkció elemzése után megállapítván, hogy a jogelvet logikája, története, konvencionális vagy erkölcsi értékelése szerint négy különböző irányban lehet mindig továbbfejleszteni, kijelenti, hogy míg e négyféle módszert nem értékeltük s a közöttük való választás mértékét fel nem állítottuk, a bírói funkciót racionalizálni nem lehet. «El kell terjesztenünk a tant» — mondja ez a szellemes író egy gazdag bírói tapasztalat és ragyogó fejtegetéseinek eredményeképpen — «hogy nincs olyan tan, amely megválthatna bennünket a minden lépésnél elkerülhetetlen választás kínjától. . . Ennek a fluiditásnak, ennek a folytonosan mozgó approximációnak az átkát a jognak el kell viselnie, mert különben sokkal rettenetesebb átkokat nyer cserébe.» (*The Growth of the Law* (1924), 64—68.) Nem úgy hangzik-e ez, mint a jog racionalizálásának a halálos ítélete?

Weber formális és materiális racionalizálásról beszél. Az első fedi a szisztematikus, fogalmi kiépítést. Utóbbi pedig annyit jelent, hogy «a logikai általánosításoktól különböző kvalitatív dignitású normák, erkölcsi imperatívusok, utilitarisztikus vagy egyéb célszerűségi szabályok vagy politikai maximák jussanak szóhoz, amelyek úgy a külső jelek, mint a logikai abstrakció formalizmusát áttörik». Logikusan irracionális az, hogy: $3+2=6$. De teleologikusan irracionális az, ha tékozol, aki gazdagodni akar. A végső cél indokolhatatlanságát vagy indokolatlanságát pedig axiológikus irracionálisnak nevezhetjük.

Igaz, hogy a jog racionalitásának e háromféle kritériuma között is csak relatív különbség van. A fogalmi következetesség, a logikus racionalitás a jogbiztonság és kiszámíthatóság fontos célját szolgálja s ennyiben teleologikus is. Viszont a teleologikus irracionális is logikai, ha úgy formulázunk, hogy a cél és a célelles eszköz együttes akarását nem lehet megérteni. A végcél axiológikus irracionális is ugyanacsak azt jelenti, hogy logikailag nem tudjuk igazolni, objektív megállást adni neki.

Ez az összefüggés a kritériumok között azonban, sajnos, nem garantálja, hogy azok minden esetben egyöntetű eredményre vezetnek. A jog racionalitásának a relativitását épp az mutatja, hogy ami végcéljában irracionális, az közvetlen célja szempontjából racionalis, s ugyanakkor rendszer vagy következetesség szempontjából ismét irracionális lehet.

A jog eszmetörténetének és szociológiájának az a megdönthetetlen tanúsága, hogy az akár külső szimbólumokhoz tapadó, akár a fogalmi

következetesség és logikai rendszeresség eszközeivel operáló jogi formalizmus, a jognak fogalmi rendszerré való végső sublimálása, speciális tényezők funkciója és speciális célok eszköze, amely más, materiális, célkitűzésekkel rendszeren többé-kevésbé súlyos ellentétbe kerül. A szigorú és méltányos, a merev és cseppfolyós jog harcának épp ez a lényege. Amikor 1797 március 10-én Lesurque-öt rablógyilkosság miatt kivégezték, mert noha az ítélet jogerőre emelkedése után kiderült, hogy egy különös hasonlóság bírakat és tanukat egyaránt megtévesztette, az ötszázak törvényhozó testülete úgy találta, hogy «egyetlen eset nem indokolhatja a korábban szabatosan megállapított formák megsértését», ez az a következetesség volt, amely célvak s amely Bismarckot egyik háziállat lelki berendezkedésére emlékeztette. Fogalmi alapon következtettek a harmadik javára szóló szerződés, a nemzetközi jog, a Nemzetek Szövetsége stb. «lehetetlenségére». A nemzetközi békét biztosító jogszabályok «fogalmi képtelenségéről» is beszélnek. Weber körülbelül úgy látja, hogy a formális racionalizálásban elsősorban a jogászi hivatás, az uralkodó hatalom s általában a birtokban lévők vannak érdekelve, míg a materiális racionalizálás új célgondolatok érdekében történik.

Ez azonban csak egyetlen példája a célracionalitás partikularitásának. A fiat justitia pereat mundus dilemmája ez. De nemcsak a jogbiztonság kerülhet ellentétbe a méltányossággal, a kiszámíthatóság a célszerűséggel, a kalkulálhatóság az anyagi igazsággal, a jogerő a jogeset konkrét igazságával, hanem a materiális célok egymás között is. A jog racionalitása teljes felborulással fenyeget, ha a logikai racionalitás a teleologikusnak, ez pedig az axiológikusnak a függvénye. Ez utóbbi ugyanis esetleg ex definitione ki van zárva, mert nem lehet még végső az a cél, amelyet még indokolni lehet, mivel minden célt csak egy távolabbi céllal lehet indokolni. A célok egymásközt és a végcéllal talán nem szükségképp és főképp nem minden esetben ugyanazon mértékig divergálnak. De az ellentét mindenesetre lehetséges, sőt talán bizonyos mértékig szükséges és hogy mikor, mennyire egyeztetethők össze a racionalizálási szempontok ellentétei, az történeti esetlegek, alkalmak kérdése.

Vagy nem borítja-e fel a cél irracionalitása az eszköz s az egész irracionalitása a rész racionalitását? Ha Magyary Zoltán helyesen állapítja meg, hogy maga a Takarékosági Bizottság rájött arra, hogy gyökeresen «nem negatívumokkal, nem lenyeséssel, hanem . . . modern egységes alkotások építésével kell segíteni», ha 1930-ban élesen elválasztja a politikát a közigazgatástól, a célt az eszköztől, a kompozíciót az előadástól és 1932-ben az «irányító nagy cél» nélküli racionalizálás gondolatát helytelennek véli,¹ akkor lehetetlen észre nem venni, miként vonja magába az egész raciona-

¹ Magyary Zoltán, *A magyar közigazgatás racionalizálása*, 1930; *A magyar közigazgatás gazdaságosságának és eredményességének biztosítása*, 1931; *A magyar közigazgatás racionalizálásának programja*, 1932.

litása vagy irracionalitása a részét, a célé az eszközét. Amint a kompozíció és a hangszer kölcsönösen függenek egymástól, amint egy pohár vízben is tanulmányozhatók a világegyetem csodái, úgy a legapróbb közigazgatási vagy magánjogi kérdés racionalizálásában benne él az egész jog, sőt az egész élet racionalitásának a problémája.

A jog racionalitásának ez a relativitása határa a racionalizálási törekvéseknek. A célok relativitásánál fogva erősen vitathatóvá és nehezen bizonyíthatóvá válik, hogy mi racionális és mi nem az. A törvényhozás racionalizálása a végrehajtásé nélkül, a közigazgatásé a törvényhozásé nélkül, a bírói funkcióé a törvényhozásé és a közigazgatásé nélkül, az eljárási és szervezeti jogé az anyagi gazdasági, személyi, büntetőjogé nélkül, az állami jogé a nemzetközi jogé nélkül partikularitásánál fogva határolt. A tulajdon és a munka, a háború és a béke, a nő, a gyermek, a család, a büntetés, a lojalitás nagy kérdéseiben világnézetileg meghasadt lelkületű korban a jog gyökeres racionalizálása illúzióknak tűnhetik fel.

Ezt a relativitását a racionalizálási szempontoknak konkrét javaslatokon tanulmányozhatjuk, anélkül, hogy mellettük vagy ellenük állást foglalnánk. Ha Schlegelberger¹ a törvényhozás racionalizálását a legislatorius munka intézményes korlátozásában látja, ez más szempont, mint ha Magyary «a tervszerű cselekvés és minden irányban való előrelátás» gondolatát állítja előtérbe. A korlátozó és leépítő racionalizálás a törvényhozási és igazgatási feladatoknak és szervezetnek épp azt a kiterjeszkedését akarja lefaragni, amely kiterjesztés és mindenirányú beavatkozás nélkül a másik felfogás szerint a modern élet racionalizálásáról beszélni sem lehet. Schlegelberger szerint a hivatali munkadühöt, ezt az európai betegséget kell leépíteni, mert, bármily groteszk, a munka ma azért rossz, mert túlsókat dolgoznak: a munkaerő céltalan és kultúraellenes elhasználásának véget kell vetni. A gépiesség, a lehajszolás rengeteget ártanak a közigazgatásnak. A kultúrérettel való kontaktus, a szellemi kipihenség és frissesség, a hivatalon kívüli kultúrérettől való lelki felüdülés és az eleven hivatási érdekelttség fenntartása fontosabb, mint az egésznap robot: Schlegelberger intézményesen bezáratná délutánra a minisztériumokat. Laski² szombati évet adna a hivatalnoknak, erősítené a tudományos és közigazgatási intézmények közti kapcsolatot, rövidítené a szolgálatot, a politikai week-end-et a közigazgatásban is meghonosítaná, konferenciákat és fesztelen összejöveteleket kezdeményezne, a közvetlen személyes kritikát, a korai önállóságot és felelősséget s a teljesítmény alapján való előmenetelt biztosítaná. A racionalizálásnak ezek a szempontjai nyilvánvalóan mások, mint a munkaidő egyszerű mechanikus felemelése vagy a szakvizsgáztatás. A racionalitás relativitására egyébként is kitűnő példa a hivatalnoki munka színvonalá-

¹ Schlegelberger, Franz, *Zur Rationalisierung der Gesetzgebung*, 1928.

² Laski H. J., *A Grammar of Politics*, 1925, 397—410.

nak kérdése. A szűkös jutalom, az előrejutás reménytelensége, az erőfeszítés teljes hiábavalósága akkor is eléggé indokolnák az intézendő ügyek iránti érdeklődés hiányát, ha ezt az a mesterséges úr is nem növelné, amely a hivatali felelőtlenség, a főnök kegyének kizárólagos fontossága következtében az érdemileg helyes és a hivatalnok szempontjából helyes ügyintézés között fennállhat. A hivatalnok fásultsága sokban hasonló az ipari munkáshoz. Amint ez utóbbi elveszti áttekintését munkájának jelentősége iránt és érdekét az egész munkafolyamat tökéletesítése iránt, úgy a hivatalnok is elveszti áttekintését és érdekelttségét egyaránt munkájának bürokrácián túli jelentősége, szempontjai és tökéletessége iránt. Ennek ismeretében a racionalizálás szempontjai mások, mint ha ezeket az összefüggéseket nem látjuk. A fizetés-csökkentések és előmenetelkorlátozások racionalizálása egészen más, mint a jutalom lehetőségére, felelősség fokozására, az ügy érdeme iránti mohó érdeklődés felébresztésére, a lelkes eleven hivatást jelentő szellemi tevékenység előmozdítására való törekvés. Az utóbbi szempontjából az előbbi úgyszólván merőben irracionális.

De nagyon különböző szempont a jogalkotás szakszerűségének és a népakarat minél teljesebb érvényesülésének a szempontja is. Schlegelberger szerint az egész törvényhozási probléma kulcsa a bizottsági tanácskozások kérdésében rejlik. Mindenki ismeri azt a nehézséget, hogy a nagy nyilvánosság előtt a kérdések elszakszerűtlenednek és túlpolitizálódnak. Ő is megjósolja, hogy ha a Reichstag nem képes szakszerűsíteni a bizottsági tárgyalásokat, akkor ez a birodalmi kormányt a kerettörvényhozás útjára szorítja, amint bennünket is előkészítenek arra, hogy a racionalizálás törvényhozási felhatalmazás alapján rendeleti úton hajtható végre a gyorsaság és a siker érdekében. Aki azonban a szakszerűség mögött politikát gyanít, arra nem lesz egészen megnyugtató a politikának szakszerűséggel való helyettesítése. A demokratikus bizottsági munka — amelynek különben nagy szerep jutott a legkülönbözőbb Tanácsokban is — és a szakszerű monokrácia módszere épúgy relatív és egyenrangú racionalizálási szempontok, mint a decentralizáció vagy centralizáció szempontjai.

Végül a közigazgatási bírói jogvédelem kiterjesztése is más szempontból való racionalizálást jelent, mint például a közigazgatás gyorsaságára, eredményességére és egységes vezetésére való törekvés. Az előbbi a jogállam, az utóbbi a közigazgatási nagyüzem, a legtökéletesebb állami gondoskodás eszmeköréből indul ki. Dickinson szép monográfiájában¹ kimutatta, hogy az előbbi a jog szupremáciájának, általános szabályok uralmának, csakis vitás esetek utólagos orvoslásának, az előbbi a preventív, a konkrét eset igényeihez jobban simuló, vitához és jogorvoslathoz nem kötött célszerűségnek az eszköze.

A kritériumok relativitása nem jelenti azt, hogy a különböző szem-

¹ Dickinson, John, *Administrative Justice and the Supremacy of Law*, 1927.

pontokat egyáltalában nem lehet összeegyeztetni. Ennek azonban feltétele, hogy ismerjük különbözőségüket. Feltétele továbbá a tőlünk nem egészen függő, rajtunk kívül álló történeti konstelláció, az alkalom, az a teljesen sohasem racionalizálható perspektíva, amelyben a racionalizálási problémák egyáltalában megjelennek és megpillanthatókká válnak. Ez átvezet bennünket a perspektivitás kérdésére.

A folyamat perspektivitása. A kritériumok relativitása és partikularitása azzal komplikálódik, hogy nem tetszésünkötől vagy erőfeszítéseinktől, hanem tőlünk független, a mi látásunkat meghatározó tényezőktől, a perspektívától függ, hogy mennyit küszöbölhetünk ki belőle. A kritériumok relativitása és partikularitása adva van a perspektívával. Nemcsak arról van szó, hogy tévedhetünk a célokban és az eszközökben, hanem arról, hogy az összes szempontokat, amelyeket a teljes racionalizáláshoz figyelembe kellene vennünk, egyetlen távlatban nem is láthatjuk, hanem mindig csak a mi saját külön állóhelyünkről partikulárisán pillanthatjuk meg.

Max Weber kutatásai meggyőzően szemléltetik, hogy a racionalizálás hogyan árnyalódik el a történeti perspektívával aszerint, hogy a szak jogászat vagy a bürokrácia, a mágikus vagy szent jogok, hierarchikus, patriarchális, patrimonialis vagy demokratikus uralom vagy felvilágosodott zsarnok szempontjai szerint válnak a racionalizálási problémák megpillanthatókká.

A perspektivitásnak érdekes példája, hogy Pound szerint¹ az athéni demokrácia a büntettest a nép ellenségének, a római felfogás ellenben a magistrátus, az angol pedig a király ellenfelének tekintette. A vádlott jogai és a népszabadság gondolata így jutottak elválaszthatatlan kapcsolatba az angol és római, de nem az athéni jogban. Az előbbieken ez vezetett a büntetőeljárás technicitására. Csak ebből a perspektívából lehet megérteni a büntetőjog történetében olyan korszakok váltakozását, amelyek a vádlott javára megmerevítik, biztosítékokkal tömik tele a jogot, mert a társadalom szabadságát féltik a hatósággal szemben, olyan korszakokkal, amelyek a hatósági beavatkozás hatásosságát preferálják, mert a társadalmat inkább féltik a büntettesektől, mint a hatóságtól. Kétségtelen, hogy ha a szemléletnek ilyen különbsége fennállott, akkor az athéni jog racionalizálói csakis annak az ellenkezőjét pillanthatták meg a racionalizálás céljaként, mint ami megpillantható volt az angol vagy római perspektívából.

A perspektivitásnak valóságos példatára a külföldi jog utánzása és recepciója. Az csak természetes, hogy a recipiált jog sohasem ugyanaz a hazai, mint az idegen televényben. Általános megfigyelés, hogy a gyarmatosítók hazulról magukkal hozott joga önkéntelenül is alkalmazkodik a benszülöttek jogához. De maga a recipiálás iránti készség vagy ellenállás is a perspektíva kérdése. A római jog recepciója Fehr szerint² a renaissance,

¹ Pound, Roscoe, *The Future of the Criminal Law*, Columbia Law Review 21 (1921) 1—16.

² Fehr, Hans, *Deutsche Rechtsgeschichte*², 1925, 208—210.

az abszolút impérium és a jogegység és biztonságra, valamint kiképzett kötelmi jogra való törekvés funkciója. Ha a renaissance általános kulturfolyamatának részeként nem terjed el az olasz egyetemeken szerzett római jogi műveltség, ha az uralkodó igényeinek nem kedvez annyira a római kodifikáció felfogása a monarcha imperiumáról, ha a római jog nem tudja kielégíteni azokat a szükségleteket, amelyeket a német jog szakadozottsága, bizonytalansága és az ingatlan tulajdonhoz tapadása már-már égetővé tett, azok a racionalizálási szempontok, amelyek a recepcióban érvényesültek, meg sem lettek volna pillanthatok. De az is a perspektivitás példája — ellenkező előjellel — hogy Skót országban azt az ősi népjogi helyzetet, mely szerint a clan tagjai örökölhető és fel nem mondható használati jogot élveztek az ingatlanon, amely a clan-főnök főtulajdonában állott, a XVIII. században római jogi műveltségű jogászok úgy értelmezték át, hogy a clan-főnök joga magántulajdon, a clan tagjaié ellenben felmondható haszonbérlet, ami által ezeket tettek földönfutóvá.¹

S ha Roggenek² igaza van abban, hogy a vérbosszú korabeli megtorlásos harcbíróság egyedül az alaki igazság, a jogerő eszméjét; a patriarchális döntőbíróság az anyagi bizonyítás és a méltányosság eszméjét és végül a főbenjáró bíróság az exekutiva eszméjét valósítja meg, akkor perspektivikus lehetetlenség az elsőtől pl. a tulajdon méltányos védelmét várni, vagy az első kettőtől a büntetés végrehajtását. A bíróságot anyagi bizonyítási címmé, a vita tárgyát tényállássá és jogi dologgá csak a három perspektíva irradációja tehetta.

Hogy a perspektivitás mennyire határát szabja a jog racionalizálásának, azt mutatja, hogy már maga a racionalizálásra való hajlam vagy az iránti ellenszenv is egyéni mentalitás, társadalmi rétegek, korok, a közvélemény áramlatai és a történeti perspektíva szerint változó irracionális tényezők függvénye.

A legislatorius optimizmus, a jogalkotási onnipotencia hiedelme, a dekretizmus, az imperatív jogszemlélet: az a hit, hogy valamit csak törvénybe kell iktatni, meg kell parancsolni s már élő joggá is vált, bizonyos beavatkozási optimizmus, amely rendszerint elégedetlenségből táplálkozik, az az utópisztikus felfogás, hogy az emberi vakság és tunyaság a belátásnak és törekvésnek a meggyőzés és kezdeményezés hatása alatt engedni fog: mindez a lelki beállítottság, mindezek a hiedelmek és vélemények kedveznek a racionalizálási törekvéseknek, hiányuk azokat akadályozza, uralkodásuk a perspektíva kérdése.

Az ellenkező lelki alkat, mentalitás vagy közhangulat viszont kép-

¹ V. ö. Yung, Erich, *Rechtsregel und Rechtsgewissen*, Archiv für civilistische Praxis 118 (1920) 130—131.

² Rogge, H., *Versuch zur Genealogie des Rechts als Grundlage für eine Kritik des Rechts*, Zeitschrift für vergleichende Rechtswissenschaft 27 (1912) 197—241.

telen bevenni a racionalizálás eszmevilágát. Ez a jogalkotási quietizmus szemlélete, amely a jogelméleti historizmussal függ össze. A jogot szerves növekedés, nem mesterséges beavatkozás produktumának nézi. Az anti-quárius szellem az antiquitást a priori azonosítja a racionalitással, kvalitással, értékkel s a racionalizálást a beavatkozás reménytelensége és céltalansága címén egyaránt kizárja. «A kor nem hivatott a törvényalkotásra.» A törvényhozás nyugalmi helyzetéről szóló doktrína szerint olyankor, amikor a törvény a Common Law elveivel vagy szellemével ellenkezni látszik, azt kell vélelmezni, hogy a törvény a Common Law doktrínát nem akarta érinteni. Nyilvánvaló, hogy ez a lelki alkat vagy közhangulat is perspektíva kérdése.

Természetesen a közbenső lelki alkat vagy eszmekör is perspektivikus. Ez az, amely a racionalizálás cél gondolatát hozzá tudja alkalmazni az irracionális tényezők mindenkori konstellációjához, amely a racionalizálás vitorláját az irracionális fuvalmak erejével hajtja, az ár vad erejét nem úgy akarja legyőzni, hogy ellenszegül, hanem úgy, hogy vitéti magát vele. A racionalizálást nem mint a jog racionalizálódásának megteremtését, hanem inkább mint felismerését és kihasználását pillantja meg. Perspektivikus ebben az intuíció, amely így a racionalizálás és a quietizmus gondolatát kibékíti. Perspektivikus maga a cél gondolat is, amelyben ez a synthesis végbemegy s amely a történeti unikum bélyegét nyomja rá az így racionalizált jogra. Justinianust, Werbőczyt, Coke-ot vagy Bentham-ot a történeti alkalom tette naggyá, a perspektíva szelektálta intuitív zsenijüket. Irracionális erők ritmusába bele tudták illeszteni a racionalizálás ütemeit.

A perspektivitást is ki lehet mutatni, mint a relativitást, a konkrét racionalizálási javaslatokon. A leépítő racionalizálás a gazdasági válság perspektívájából érthető. A hadügy egészen más tétel, az állami jog, mint a nemzetközi jog racionalizálásának perspektívájából. A bírói jogvédelem kiterjesztése a jogállam, a jogorvoslati fórumok és eljárási biztosítékok csökkentése és visszafejlesztése, a jogalkotás és parlamenti eljárás szakszerűsítése a tervszerűen cselekvő és minden irányban előrelátó — a tervgazdaság mintájára így nevezhető — terv-állam perspektívájában válik csak megpillanthatóvá.

Nyilvánvaló, hogy ezeknek a perspektíváknak az átvilágítása feltétele a kritikai racionalizálásnak.

A folyamat transzformációja. A kritériumok relativitásán és a folyamat perspektivitásán kívül a legfontosabb határa a jog racionalizálásának a folyamat transzformációja. Ezen azt értjük, hogy a jog, függetlenül az alakítására irányuló tudatos törekvésektől, mintegy önmagától, objektív folyamat során, folytonosan racionalizálódik és irracionalizálódik, merevül és fellazul. Ha a jog objektív társadalmi jelenség, akkor sem maga a jog, sem annak racionalitása merőben alanyi alkotás, alanyi felismerés és elhatározás alapján tetszés szerint előidézhető eredmény nem is lehet.

Minden reform, kodifikáció és racionalizálás felett Damokles-kardként lebeg az a tapasztalat, hogy a kitervelt észszerűség a gyakorlatban csődöt mond s az észszerű mintegy csak a megfoghatatlanon keresztül érvényesül. Ami az elképzelésben racionális, irracionálissá válhatik a gyakorlatban. A merev jog sorsa a méltányosság, a Codexé a Novella. Vernunft wird Unsinn, Wohltat Plage. Viszont ami a legracionálisabbnak tűnik fel, sokszor épp az lényegül át racionálissá. A jog racionalitása mindig irracionális tényezőknek egy bizonyos specifikus konstellációja. A Megfoghatatlan hajt bennünket, az Értelem csak világít.

Már a primitív jog mágikus formalizmusában, már a jog keletkezésében is mintegy az irracionális anyaércében jelentkezik a racionalitás. A szimbolikus formák, a főnök, a jogi mágusok — Gyulák, Rachimburok, Druidák, Brehonok stb. — mágikus tisztelete nélkül a jog sohasem keletkezett volna. Az a belátás, hogy a vérharc enyhítése, a kompozíció bevezetése, az erőfecsérlés megtakarítása mérhetetlenül hasznos is, utólagos. Irracionális erők vontatták azt a szekeret, amelyen alattomban a racionális belátás is bevonult. A vérharc szabályainak betartásán örökdő nyilvánosságnak, a mágikus hatalmakhoz intézendő kérdés felől határozó bíróságnak transzformációja méltányos bizonyítási eljárás alapján érdemben ítélő bírósággá, a vérharc transzformációja bizonyítási eljárássá ragyogó példája a jog racionalizálódásának. Csak utólag méltányoljuk egész jelentőségében a primitív jogi formák desaffektuáló hatását és a bírói funkciónak azt a racionalizálódását, amely a harc nyilvánosságát fokozatosan az anyagi igazságot általános szabályok szerint kereső bírósággá avatta. Ez a racionalizálódás túlnyomó részben transzformációja, objektív folyamat során való átlényegülése a megfoghatatlannak észszerűvé. Olyasféle folyamat ez, mintha a háború azáltal lényegülne át fontos nemzetközi funkcióvá, hogy a hadseregeket a harc helyett más feladatokra kezdenék alkalmazni. A racionalizálás szerepe ezekben az objektív racionalizálódási folyamatokban az irracionális erők hatásirányának kifürkészése és kihasználása lehetett. A racionális gondolat belecsempészése az irracionális erők akcióradiusába, amihez — a magyarázat köpenyébe burkolt jogalkotás mintájára — minden idők nagy jogászai annyira értettek. Mihelyt ez a folytonos türelmes hallgatóság az irracionális erők játékára megszűnik, mihelyt a racionalizálás nem alkalmazkodik többé leleményesen és furfangosan az irracionális igények üteméhez, a jog irracionalizálódik, racionalitása irracionálissá lényegül át.

Legvilágosabb ez az irracionalizálódás a jog túlnövekedése esetében. A jog növekedése racionális mint a jogesetek variációjának a funkciója. A jogesetek tömegessége és variációja az eljárások elkülönülését és állandósulását eredményezi. A jogesetek zakatoló malmában a gutta cavat lapidem példájára burjánzik el a jog. A precedensek követése jogelveket s azokból lassan rendszert csiszol ki, amint egymáshoz való vonatkozásai-

kat mind pontosabban leméri. Ez a rendszer a maga immanens logikájával önálló életet kezd élni. Ugyanúgy a szervezet is. Eszközből mindkettő öncéllá válik. Ez a túlnövekedés a jog hypertrophiája. A jog tömegessége olyan méreteket ölthet, amely érvényesülését kizárja. A szervezet viszont fejlődésének immanens törvényénél fogva túlnövekedésében sterilizálja önmagát, funkciótlaná válik. Ennek fantasztikus példáit nyújtja az angol Common Law bíróságok hivatalnokainak hierarchiája, amely Holdsworth szerint egyenesen a subinfeudatio képét mutatja. A hierarchia élén nagy méltóságú hivatalnokok nagy összegeket húztak semmiért, alján szegényesen fizetett írkokok végezték a munkát. 15 eladható hivatal közül 3-nak jövedelme évi 13.405 fontra rúgott, amelyből 767 fontot fizettek azoknak, akik a hivatal tulajdonosa helyett a munkát tényleg elvégezték. A Chief Justice által kinevezett chief clerk egymaga nem kevesebb, mint öt eladható állásra nevezhetett ki.¹

A jog hatásosságában is van túlfejlődés, irracionalizálódás. Ez a hatásosság csak bizonyos határig feltétele, azon túl akadálya lehet a jog helyes céljai megvalósításának. A túlhatásos szervezet túlkapásokra, perverz funkcióra hajlamos. Elnyomhatja a szabad magánkezdeményezést azon a mértéken túl, amely az egészséges közösségi élet feltétele. Nem fog kritikát tűrni céljai tekintetében. Értéktelen területeket hódít meg, palotákat épít, miközben a konyhók düledeznek. Mert annyira alkalmas eszköz, célokat keres magának, foglalkoztatást követel s mert az észszerűnél magasabb célokat is elérhetni vél: kalandokba fog bocsátkozni. Mert jól tud exequálni, elveszi utolsó garasunkat, mert sok a pénze, reménytelen vállalkozásokba bocsátkozik, mert mindent képes megtudni, spiclit állít mindenki mögé, mert mindent meg tud torolni, sok mindent megtorlandóvá tesz, mert jól tud védekezni, támadni fog. Racionalitása, saját immanens törvényeinél fogva, irracionalizálódik.

A nagyobb szabadság irányában való jogfejlődés is irracionalizálódhatik. Hogy harcot, kényszert, erőpazarlást takarít meg s ezzel több szabadságot tesz lehetővé, a jog tulajdonképpeni társadalmi funkciója. Ez is pervertálódhatik, amikor ez a szabadság értelmetlenné válik. Hitnek, vallásnak, ismeretnek a jog eljárásapparátusán keresztül való oktrojálása, még amikor kétségkívül több szabadságot jelent is, forrásánál mérgezett, pervertált szabadság, mert az oktrojált meggyőződés nem meggyőződés. Értelmetlenné válik azonban a szabadság, mint a jog funkciója, ha a merő be nem avatkozás, a *laissez faire*, az abszolút érintetlenség, a temetői szabadság, a remete társtalan szabadságát akarja megvalósítani. Túlfejlődik a jog, amikor a lehetséges társadalmi szabadság, az igazságosság, relatív gyarapítása helyett az abszolút, társtalan szabadságot akarja közvetlenül szolgálni s ezzel az egyedül lehetséges relatív társadalmi szabadságot akadá-

¹ Holdsworth, W. S., *A History of English Law* 1.⁴ (1927) 259—260.

lyozza. A jog túlracionalizált szabadságfejlődése így vezet a saját irracionálizálódásához.

A jognak a kölcsönösség irányában való fejlődése addig racionális, amíg a célok rangsora vagy egyenrangúsága, amelyek között a kölcsönösség érvényesül, meg nem rendül. Bármely cél preferálása esetén a jog kölcsönössége irracionálizálódik. A túlkölcsönös jog abban hasonlít a túlhatásoshoz, hogy nincs egyértelműen szelektált célkitűzése. De míg a túlhatásos jog egy vaktában kiválasztott cél erőszakolásával fenyeget, addig a túlkölcsönös jog a célmegvalósítás elköcsönységével, egy enervált, elférfiatlanított céltudattal, amely eleven, friss és nagy cél-élményekre már nem képes. A túlkölcsönös jog minden célt fog szolgálni s épp ezért egyet sem igazán.

A transzformáció folyamata annyiban határa a jog racionalizálásának, amennyiben ez utóbbinak sikere attól függ, hogy a tervszerű akció mennyire tud hozzáilleszkedni az objektív folyamat megváltoztathatatlan irányvonalaival. Ha nemcsak a racionalizáló racionalizál, hanem rajta kívül a jog az ő híre nélkül magától is racionalizálódik, akkor deviációval kell számolnia, amely a terv és a folyamat közé minden pillanatban beékelődhetik, óvatossá kell lennie, ha látja, hogy a racionalizálás talán nem is annyira alkotás és mozgalmas akciók, mint inkább figyelmes alkalmazkodás kérdése.

A sikeres racionalizálás feltételei. Aki a relativitásnak, perspektivitásnak és transzformációnak szociológiailag törvényszerű határaitól nem tud, az mindenesetre egészen másképp fog racionalizálni, mint az, aki ezeket a határokat állandóan módszeresen nyilvántartja. Minden beleütközés e határokba veszélyezteti a racionalizálás sikerét s mivel e határok szorosak, ignorálásuk gyakori határsértésekre és végeredményben a racionalizálás, kudarcára fog vezetni.

Mindazonáltal a racionalizálás határainak ismerete nem a quietizmust indokolja. Mindenesetre bizalmatlanná tesz azonban a racionalisztikus, erőszakos, saját határait nem ismerő racionalizálással szemben. Spekulatív, dogmatikus módszerekkel, *uno ictu* nem lehet a jogot racionalizálni.

A racionalizálás szociológiai határai nemcsak korlátjai, hanem alapjai, alapvető előfeltételei a racionalizálásnak. Ép perspektívásából következik, hogy a racionalizálás bizonyos konstellációkban nemcsak lehetséges, hanem szükséges, mert az irracionális erők hatásirányában fekszik. Épp mert a jog racionalitása csak irracionális tényezőknek specifikus konstellációja, ezen a konstelláción belül teljesen egyértelmű. A racionalitás relativitása tehát nem tesz okvetlenül racionalizálási relativizmust indokolttá. Épp mert a történeti konstelláció meghatározza a racionalizálás lehetőségeit, a mindenkori perspektívában láthatóvá vált racionalizálási követelmények e konstelláció és perspektíva határai között abszolútak.

A mai konstelláció igazolja a racionalizálási törekvéseket, ha azok a

kritikai, saját határait ismerő, racionalizálás színvonaláig képesek emelkedni. A mai kor nem fog kevesebbel megelégedni, mint ami a részleges szakszempontokon messze túl az egész emberi élet racionalizálásaként is megállja a helyét. De a racionalizálásnak kézlegyintéssel elintézése, a nem-törődőmség és quietizmus indokolatlan olyan korban, amelyben a jogalkotás mobilizálódott, amelyben a jogélet üteme is oly gyorsá vált, hogy az öntudatlan, lassú jogfejlesztés módszerei és fatalizmusa teljesen felmondja a szolgálatot. Amikor a jogalkotási, jogalkalmazási és közigazgatási nagyüzem méretei és tempója adva van, a racionalizálási problémák ignorálása és negligálása racionálisan és irracionálisan egyaránt védhetetlen. A mai jogfejlődés üteme és perspektívája épp az irracionális tényezők konstellációja folytán kikerülhetetlenné teszi a racionalizálást.

De épp a jogéletnek ez a nagyüzemre emlékeztető mérete és üteme és annak folytán a tervszerű beavatkozások sikerének vagy kudarcának azonnali jelentkezése és elpalástolhatatlansága a mai konstelláció és perspektíva parancsoló követelményévé teszi a kritikai racionalizálást. Követelménye a racionalizálás kritikája, irracionális feltételeinek átvilágítása és a racionalizáló kalkulusba való minél teljesebb beleépítése: a racionalizálás racionalizálása, erőszakolt, racionalisztikus elemektől való megtisztítása, mindenkori irracionális súlypontjának felkutatása, a racionalitás és az irracionalitás kiegyensúlyozása. A magasabb racionalizálás titka ugyanis nyilván az irracionális alépitmény beépítése a racionalizálás magasépitményébe. Enélkül a racionalizálás racionalisztikus és mint ilyen mindig kockázatos, legtöbbször fecsérő és sokszor sikertelen.

A sikeres racionalizálás feltétele tehát annak a bizonyosságnak a fokozása, amellyel az irracionális erők hatásiránya, a konstelláció által megengedett, sőt sürgetett racionalizálás, a racionalizálhatóság megállapítható. Amikor az irracionálódás folyamata nagyon előrehaladt, a racionalizálás alig nehezebb feladat, mint az érett gyümölcs leszakítása. A racionalizálás sikerének egyik legfontosabb garanciája a racionalizálásra megérett és még nem vagy nem egészen megérett kérdések kritikai nyilvántartása és megkülönböztetése. Ahol, mint pl. a választási módszerek kérdésében, a vélemények és törekvések aránylag teljesen kértek, ott a racionalizálás menete is sokkal biztosabb. Ahol ellenben nagy ellentétes erők mérkőzése higgad le racionalizálhatóvá, mint pl. a tulajdon kérdésében, ott a racionalizálás módszere csak annak a marge-nak a szélesítése lehet, amelyen az ellentétek összeegyeztethetők. Ennek a marge-nak a szélesítése az egyedül lehetséges módszer pl. az állami szuverenitás és a nemzetközi jog hatásossága kérdésében.

A racionalizálás sikerének biztosítása vagy fokozása úgy lehetséges, ha azt experimentális és folytonos, tudományosan és kritikailag megalapozott funkcióvá tesszük. Nem alkalmi racionalizálási orgiákra, nem katasztrófaszerű racionalizálásra van szükség, hanem kontinuális észlelésre, meg-

figyelésre, kísérletezésre és az elkövetett hibák azonnali bátor kiküszöbölésére.

Amilyen súlyt helyezek annak hangoztatására, hogy fejtegetéseim a racionalizálási törekvéseknek nem romboló, hanem barátságos kritikája, ugyanannyira életbevágónak tartom e törekvések sikere érdekében a határismeretet és az önkritikát. Elismerem, hogy e törekvésekben már ma is sok önkritika van. De fejtegetéseim talán kimutatták, hogy ez az önkritika még messzemenően fokozható.

A sikeres racionalizálás feltétele az állandó, intézményes, tapasztalati, experimentális, tudományos és kritikai előkészítés és megfigyelés. Csak a konkrét probléma történeti, esztörténeti, szociológiai, statisztikai, gazdasági, jogösszehasonlító stb. adatainak évek során át folytatott állandó kritikai kutatása, csak a jog funkcionálásának állandó adatszerű megfigyelése és tudományos kritikája, csak a kormányzati szervek és megfelelő tudományos intézetek kooperációja és a szabad tudományos kritika teljes érvényesülése hozhat olyan eredményt, amely a történeti perspektívába beleillik. A jogpolitikát érintő tudományok messzemenő támogatása, a kormányzattal kooperáló tudományos intézetek megszervezése és a nyilvános szabad kritika érvényesülése nélkül nincs emberi biztosíték az iránt, hogy a jog racionalizálása a fennálló égető szükségletet kielégíthesse. Olyan adatgyűjtő és tudományos módszerekkel kutató szerveknek, intézeteknek a legislatorius és kormányzati szervek köré való kiépítése, amelyek az állandó előkészítés, kutatás és megfigyelés munkáját az impérium gondjaitól mentesítve elvégzik, elengedhetetlennek látszik. Itt lenne nagy jövője az egyetemi jogi karok, mint tudományos s a törvényhozó, kormányzati és bírói szervek tervszerű együttműködésének. A jogalkotás színvonala attól az áldozattól fog függeni, amelyet a tudományos módszerekkel dolgozó kritikai racionalizálásra fordítanak. Az állam kétségkívül nagyszámú tudományos intézetet tart fenn jelentékeny költséggel, amelyek a társadalmi szükségletkielégítés szempontjából egyenesen eltörpülnek azoknak a jogpolitikai vonatkozású tudományos intézeteknek a fontossága mellett, amelyeknek fenntartása a jog kritikai racionalizálásának elengedhetetlen előfeltétele lenne.

A racionalizálás határainak ismerete bizonyítja, hogy ezek a feltételek a sikeres racionalizáláshoz elengedhetetlenek. Az állam megteremtheti vagy megvonhatja őket, de minden népnek olyan joga lesz, amilyent megérdemel.

A PATRIMONIÁLIS KIRÁLYSÁG.¹

Ez a kifejezés ma közkeletű történetirodalmunkban, összefoglaló kézikönyvek, doktori disszertációk és részletkérdésekkel foglalkozó tanulmányok² egyöntetűen így jelölik meg a magyar történelem XI—XII sz.-i periódusát s legvégső határául, zárókövéül az aranybullát — immár egy újabb korszaknak a kezdetét — tekintik. A kifejezés pontos magyarozatát készen kapjuk annak a történetírónak a fogalmazásában, aki a legtöbbet foglalkozott a kor részleteivel s ezért egyszerűen csak idézzük az egyébként félre nem érthető körülírást: «A középkori államszervezetben a közjogi és magánjogi elemek szoros kapcsolatban jelentkeznek. Az uralkodó hatalmának materiális alapja *patrimoniuma*, azaz örökölt földbirtoka, magán-gazdasága. A *regnum* fogalomban a királyságon, államhatalmon kívül az uralkodó patrimoniumán nyugvó magánhatalma is bennfoglaltatott. A felségjogok és a király földesúri jogai, az államháztartás és királyi magán-gazdaság, állami hadsereg és királyi magánsereg szinte elválaszthatatlanul egybeforrott fogalmak s a közhatalom erejének fokmérője a királyi magán-hatalom. A király a maga közjogi akaratának csak akkor tudott érvényt szerezni, ha magánhatalma meghaladta alattvalóinak hatalmát. Ezért országa kormányzatában tőle magánjogilag függő, földesúri hatósága alá tartozó és szolgálati kötelezettséggel hozzáfűzött személyekre támaszkodott; ilyeneket állított a közigazgatás és hadsereg élére.»³ E leírás szerint tehát a patrimonális királyságot jellemzi az uralkodó óriási, túlnyomó magánhatalma, ő a legnagyobb földesúr, neki van a legtöbb szolgánépe, magánalattvalója, több, mint az ország egész lakosságának együttvéve. Megsemmisítő hatalmával tehát háttérbe tud szorítani mindenkit. Intézkedéseiben nincs kötve alattvalói jóindulatához. Nem kell megkérdeznie

¹ Bevezető részlet a szerzőnek a Magyar Tudományos Akadémia 1933. ápr. 3.-i ülésén «Hűbériség és rendiség Magyarországon a XV. században» címmel bemutatott székfoglaló értekezéséből.

² Pl. Eckhart F.: Bevezetés a magyar történelembe. Pécs, 1924 (2. fejezete: «A patrimonális királyság») s ennek német, francia, olasz, angol kiadásai. Asztalos M. — Pethő S.: A magyar nemzet története ősidőktől napjainkig. Bp. 1933. — Deér J.: A magyar törzsszervezet és a patrimonális királyság külpolitikája. Kaposvár. 1928. — Váczy P.: A királyi serviensek és a patrimonális királyság. Századok. 1927. 243.

³ Hóman B.: Magyar történet. I. 215.

a nagybirtokosokat, sem a rendeket, mert ilyenek részben még nincsenek; országgyűlés és alkotmány sincs. A királyi tanácsba az uralkodó tetszése szerint hívhat meg bárkit, de még ennek a szenátusnak is csak véleményező szerepe van. A királynak ezt a korlátlan hatalmát csodálta meg a XII. sz. közepén a középkor egyik legnagyobb történetírója, Freisingi Ottó, akinek szemléletes leírása akaratlanul is felmerül mindenki emlékezetében, ha patrimonialis uralomról hall. Az élesszemű megfigyelés szerint, ha valaki az ispánok közül a királyt bármi csekélységgel megbántja vagy ilyesminek hírébe keveredik, őt a király által kiküldött csatlós népei közt elfogja, vasra veri és megbüntetheti; nem szükséges, hogy a király a hasonrangúak ítéletét kikérje; a vádlottnak nincs is alkalma, hogy magát védelmezze; mindenki szemében mindenre elég ok a király akarata.¹

Az egykorú források adatai és a modern történettudomány következtetései igen világosan jellemzik a XI—XII. sz.-i magyar királyságot. A róla alkotott és immár közkeletű kép életszerűsége kétségbe nem vonható. Azonban még sem nevezhető patrimonialisnak. Ez a megjelölés ugyanis sajnálatos módon került történetírásunk kifejezései közé és nyert olyan értelmet, amilyenben nem használta sem első megfogalmazója, sem pedig a nyugati történetírás. Mint G. v. Below előadásából ismeretes,² a «patrimonialis állam» kifejezés egy romantikus államfilozófus, Carl Ludwig v. Haller berni tanár művében fordul elő legelőször. Haller nem volt történetíró. Nem titkolta el, hogy a középkorról egyetlen könyvet sem olvasott el³ s ha mégis sokat hivatkozott a középkori állapotokra, társadalmi és állami szervezetre, akkor ezt csak azért tette, hogy a bizonyítékoknak tetsző állítások célzatos csoportosításával egy elképzelt ideál életteljességét elhíhetővé tegye. Felfogását főmunkájának címe is mutatja: *Restauration der Staatswissenschaft oder Theorie des natürlich-geselligen Zustands der Chimäre des künstlich-bürgerlichen entgegengesetzt*.⁴ Ellen-sége tehát a felvilágosodásnak, főleg pedig a francia forradalom tanainak s egyenesen ezek visszaszorítására, megcáfolására szerkesztette meg a kor restaurációs szellemének megfelelő romantikus tanát. Államfelfogása nem mentes a következtelenségektől — II. Józsefet pl. szenvedélyesen elítéli, ellenben Nagy Frigyesrel szemben elnéző — egy törekvés azonban következetesen áthatja gondolatkonstrukciója minden részét; az a vágy, hogy az összes ellenforradalmi erőket felrázza és csatasorba küldje. Nem törekszik a középkor egyszerű felújítására, visszahozására, hanem azt a patriarchális rendi államot tartja a legjobbnak, amelynek maradványai még az ő

¹ Pauler Gy.: A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt. Bp. 1899. I.² 254.

² Below, G.: *Der deutsche Staat des Mittelalters*. Leipzig. 1925. I.²

³ Ezt a nyilatkozatát fő munkájából idézi Meinecke, Fr.: *Weltbürgertum und Nationalstaat*. München. 1922. 226.

⁴ Második kiadása: Winterthur, 1820. 6 kötet.

korában is éltek ott, ahol a felvilágosodás a régi intézményeket nem forgatta fel. Ilyennek találta a magyar rendi alkotmányt, amelyről ismételten nagy rokonszenvvel, igen melegen emlékezik meg, úgy, hogy munkája becses útbaigazításokat nyújthat az érdeklődőknek arra vonatkozólag, hogy a XIX. sz. eleji konzervatív Európának milyen volt a felfogása Magyarországról.

Haller, mint éppen a magyar utalások a legkönnyebben megértethetik velünk, azt az államot tartotta a leghelyesebbnek, amelyben az uralkodó nem lehet zsarnok, viszont a rendek sem ragadhatják magukhoz a vezetést, hanem a két tényező olyan módon tartja egymást egyensúlyban, hogy a nagyobb hatalom ugyan az uralkodóé, de őt meg belátása, jóindulata visszatartja alattvalóinak elnyomásától. Ez a kép valóban illik Ferenc király Magyarországra. Itt is vannak ugyan rendek, amelyek időnkint országgyűlésre is összejöhetnek, de a döntő szó a kegyesen, atyai jóindulattal uralkodó fejedelemé. Haller elképzelt patrimonialis államában nincs olyan közjogi viszony, amely csak elvont államhatalmat és alattvalókat ismer, hanem minden társadalmi és alattvalói viszony kizárólag magánjogi jellegű. Az államot tehát bizonyos számú földesúr alkotja, akik jogilag egyenlők. Különbség köztük csak a birtok nagysága tekintetében van. Az közülük az uralkodó, akinek a birtoka a legkiterjedtebb s így hatalma, meg személyes függetlensége is a legnagyobb, ő nevezi ki a tisztviselőket, a katonaság éppen úgy tőle függ, mint az udvartartás személyzete. Felsőjogok azonban nincsenek. Az uralkodónak csak uradalmi, domíniumai vannak s azok jövedelmeiből, a regalebevételekből, meg monopóliumokból, lotteriából stb. fedezi az államigazgatás költségeit. Háborút tetszése szerint viselhet, de általános hadkötelezettséggel nem kényszerítheti alattvalóit az ebben való részvételle, s ugyanígy adót sem követelhet. Ha adóra van szüksége, ezt csak kérheti alattvalóitól, még pedig szabad akaratukból kötött szerződéssel.

Az uralkodó és alattvalóinak viszonyát tehát úgy képzei el Haller, mint a nagybirtokos és jobbágyai, meg vazallusai közti családi kapcsolatot, amelyet, minthogy a (legenyhébb és legbarátságosabb), kölcsönös segélynyújtás és jótétemények jellemeznek. Aki függ az úrtól, azt vagy a természet kényszeríti erre, mert különben gyengesége miatt másképp nem élhetne meg, vagy ha szolgálatot vállal, Vagyis szabad akarata szerint segít egy hatalmasabbnak», ezt azért teszi, mert így segítséget és előnyt nyer a szolgálatból. Ezért az egyedüli «természetes rendszer» az a viszony, amely a patrimonialis államot jellemzi. «Minden szabad, humánus és kölcsönös» ebben a rendszerben, csupa jogosság és szeretet, akárcsak egy kis családban. A patrimonialis fejedelem különben közvetlenül csak saját birtokának lakóival rendelkezik, míg más lakókkal közvetve, ami maga is kizárja, hogy uralma szigorú lehessen. Az uralkodó jogai természetesek, vagy szerettek. Az előbbiek közösek minden más ember jogával, éppen

csak nagyobbak, az utóbbiak igazolására azonban fel kell tudni mutatni okleveleket, igazolandó, hogy miként szerzett meg bizonyos birtokokat vagy jogokat azzal, hogy egyesekkel vagy egész társadalmi osztályokkal szerződésre lépett. Ezt a patrimonialis kapcsolatot Haller fellengzős szavakkal így jellemzi: «Ez, a maga tisztaságában elképzelve, az emberi élet legkellemesebb formája, maga a legtökéletesebb szabadság; a kölcsönös segély nyújtásra kész erők természetes különbözősége mérsékli, az isteni törvény és önkéntes magánszerződések szabályozzák, amely feltételek nélkül persze a földön semmi emberi társadalom, semmi béke sem képzelhető el.»¹

Felesleges mondanunk, hogy a patrimonialis államnak ez az ideális képe semmi módon sem illik a XI—XII. sz.-i magyar királyságra. Sőt éppen erre a legkevésbé. Haller patrimonialis államában rendek, vazallusok szerepelnek, XVIII. sz.-i intézményekről nem is szólva. De még mindig nem ez a legnagyobb következetlenség a patrimonialis kifejezés magyar használatában. Sokkal nagyobb baj az, hogy nálunk a kifejezés egyetlen korszakra redukálódott s szokássá vált beszélni a patrimonialis királyság «felbomlásáról», «bukásáról», a «patrimonialis szellem» pusztulásáról, ami mind a XIII. sz. elején következik be.² Holott Haller a patrimonialis viszonyt nem tette egyetlen korszak jellemző vonásává, hanem szerinte — s ez éppen az egyik fontos alaptörvénye — a természet mindig magától visszavezet az enyhe patrimonialis kapcsolatra.³ Ha tehát a német birodalom patrimonialis jellege a XIII. sz.-ban meg is szűnik, mert a rendek, a választófejedelmek önállósulnak és ezzel a császárság háttérbe szorul, maga a patrimonialis viszony törvényszerűen feléled a birodalom bukása után keletkező kis territóriumokban, ahol uralkodó és alattvalók viszonyát éppen az a gondolat hatja át, amely az imént szélesebb keretek között lehanyaglott. A patrimonialis viszony tehát az újkorban is él, pl. Franciaországban Haller szerint nagyjában egész XVI. Lajosig, a nagy forradalomig, s éppen a francia királyok céltudatos politikáját, hogy a hűbéruraknak és a rendeknek nem engedtek korlátlan érvényesülést, nem győzi eléggé méltányolni.⁴

Haller kifejezését a német történettudomány ilyen tág értelemben használta s vele főleg az egész középkori német történelem bizonyos jellegzetes vonásait jelölte meg, tehát azon korét, amelyben hűbériség és rendi-

¹ III. k. 167. skk. 1.

² Váczy P.: A szimbolikus államszemlélet kora Magyarországon. Minerva 1932. 202. — U. a. Immunitás és iurisdicatio. A Bécsi Magyar Történeti Intézet évkönyve. I. Bp. 1931. 40.

³ Sonntag, W. H.: Die Staatsauffassung C. L. v. Hallers, ihre metapysische Grundlegung und ihre politische Formung. (List-Studien. 2.) Jena. 1929. 96. skk. 1.

⁴ U. o. 98.

ség is szerepelnek. Azonban még ezt a Haller elgondolásának megfelelő-szóhasználatot is helytelennek tartotta a háború előtti német történetíró-nemzedék egyik vezérképviselője, a már említett Below. Nem volt nehéz, rámutatnia, hogy a középkori német birodalom nem volt annyira megán-jogi jellegű, mint azt Haller elképzelte, hanem a hűbériség mellett erő-teljesen érvényesültek az uralkodónak a felségjogai is és a birodalom valóban állam volt. Ez a felfogás ma már, amint egyre több és több részlet-monográfia törekszik az államjelleg egyes vonásainak a felderítésére,¹ általánosnak is tekinthető. Below maga azt ajánlotta, hogy a patrimonialis kifejezést egészen kuszóbják ki s helyette a «hűbéri»-nél tágabb értelmű «feudális» szót használják mindazon vonások megjelölésére, amelyeket eddig patrimonialisnak neveztek.

Nincs módunkban megállapítani, hogy a német történettudomány valóban elejtette-e egészen a patrimonialis kifejezést, azt azonban tudjuk, hogy a szociológia nem követte a történetírás tanácsát. A történeti szociológia kétségtelenül legnagyobb képviselője, M. Weber ugyanis, bár elismer-te Below ellenvetéseinek helyességét, hogy t. i. a középkori német állam nem nevezhető patrimonialisnak, mégis a megjelölést, bizonyos-kapcsolatokban, annyira kifejezőnek találta, hogy további használata mellett döntött. Weber patrimonializmusnak nevezte a különböző uralmi típusok egyikének, a tradicionális uralomnak egyik fajtáját. A tradicionális uralomnak ugyanis Weber osztályozása szerint, három faja van: 1. amikor az uralom közvetlen, ez a gerontokrácia és patriarchális uralom, 2. a patri-monializmus, 3. a rendi uralom. Jellemzése szerint a patrimonialis uralom-ban a fejedelem egyedül tőle függő, személyes jellegű igazgatási apparátusra és hadseregre támaszkodik; ez a hadsereg esetleg rabszolgákból, vagy zsoldosokból, testőrökből áll s segítségével elnyomja alattvalói, az egykori nemzetiségi és törzsi tagok önállóságát; ennek a patrimonialis uralomnak legkifejlettebb formája a szultánizmus.² Ily értelemben, ennyire megszü-kítve, már valóban jobban ráillenek a XI—XII. sz.-i Magyarországra a patrimonialis elnevezés, ha maga Weber is nem használná — Haller elképzelésének és fogalmazásának is megfelelően — újkori, általános jelen-ségek megjelölésére. De Weber szerint is Európában a patrimonializmus-nem valami bizonyos korhatárral — pl. XIII. sz.-dal lezáruló periódus. Egy-két jellemző idézet elég erre. Arról beszél, hogy az újkor kezdetéig, sőt az újkorban is a nagy államok erősen patrimonialis jellegűek, a Stuartok patrimonialis uralkodók, de megsértik a tradíciót; máshol ismét azt han-goztatja, hogy a patrimonializmus reneszánszát élte a francia forradalom előtt, vagy hogy a janicsárok serege patrimonialis jellegű.³ A modern

¹ Pl. Keutgen, F.: Der deutsche Staat des Mittelalters. Jena. 1918.

² Weber, M.: Wirtschaft und Gesellschaft. (Grundriss der Sozialökono-mik. III. Abt.) Tübingen, 1922. 133. skk 1.

³ U. a. 684., 690., 736., 727. 1.

szociológia szótárában tehát, miként a példák is mutatják, a patrimonialis kifejezés általános, egy bizonyos kortól független megjelölés, amelynek a köznap beszédben a patriarchális abszolutizmus felelne meg; ugyanaz a kifejezés, amely ráillik a XIX. sz. eleji Magyarországra, I. Ferenc uralmára, amelyet Haller is szemé előtt látott.

Történetírásunk a patrimonialis állam kifejezést a jelek szerint igen későn fogadta el, közvetlenül akkor, amidőn napjai már meg voltak számlálva. Alaposabb utánjárás nélkül úgy látszik, hogy a kifejezést az a történetírónk honosította meg, akinek tudományos életünk oly sok és messzeható ösztönzést köszönhet, Szekfű Gyula. Negatívum ugyanis az állapítható meg, hogy sem Pauler, sem Marczali, az Árpádkor régibb specialistái, sem Hóman első tanulmányaiban nem található meg ez a megjelölés. Pauler pl. Freisingi Ottó leírásával kapcsolatban «majdnem ázsiai despotizmusról» beszél,¹ Marczali utolsó összefoglaló magyar történetében «autokratikus, csaknem despotikus királyi hatalomról» és ugyanő a X—XII. sz.-ot a «patriarchális, nemzeti királysága korának nevezi,² ellenben Szekfű 1912-ben megjelent tanulmányában már ismételtelen beszél patrimonialis viszonyról, patrimonialis monarchiáról. Csakhogy, amíg az ő szóhasználata — bár nem mentes némi ellentmondástól — megfelel a német történetírás gyakorlatának,³ addig követői kizárólagosan a XI—XII. sz.-ra korlátozták jelentését. Ettől fogva általánossá lett a kifejezés s Below kritikai munkájának elolvasása éppen olyan kevéssé változtatta meg történetírónk felfogását, mint Weber fejtegetése sem ütött szöveget a fejükbe.

A «patrimonialis királyság» egyike lett a legnépszerűbb és legtöbbet emlegetett Schlagwortoknak. Használata, egyetlen esetet kivéve, nem volt káros. Történetírónk ugyanis a XI—XII. sz. vonásait magukból az adatokból állították össze, minek következtében a megrajzolt kép teljesen élethű s csak összefoglaló elnevezés gyanánt illették e kort a «patrimonialis» elnevezéssel, mintha csak kényelemből nem akarnának századokat emlegetni. Sőt, a patrimonialis fogalomban rejlő magánjogi szín és domaniális gazdálkodási kép egyenesen jótékonyan hatott, mert a korábbi túlzó közjogi iskola teóriáinak cáfolását éppen úgy lehetővé tette, mint a gazdasági

¹ I. h.

² Magyarország története. (A műveltség könyvtára). Bp. 1911. 108, 147.

³ Serviensek és familiárisok. (Ért. a tört. tud. köréből. XXIII. 3.) Pl. 13. 1.: «Amint a XI. és XII. századnak egyszerűbb, tisztán patrimonialis viszonyaiban a földesúr az összes, birtokán lakó népesség felett iurisdictióval bírt. . . 18. 1.: ... ha bizonyos is, hogy az Árpádok királysága patrimonialis monarchia volt, melyben annak természete szerint a köz- és magánjogi elemek nehezen választhatók szét, mégis világos, hogy a királyi szolgák már a XII. század végén az egész országban elég sűrűn laktak s a királynak, mint az ország urának s nem mint nagybirtokosnak, a föld birtokosának engedelmességek.» 80, 85. 1.: a XIV. században «patrimonialis jellegű szervezet» található.

élet jelenségeinek pontosabb kidolgozását. Talán nem túlzás annak kijelentése, hogy éppen a patrimonális kifejezéssel vált lehetővé az, hogy a XI—XII. sz.-i. magyar történelmet egységnek érezzék tudósaink és ennek olyan vonásait ismerjék fel és emeljék ki, amelyek különben nem lennének szembetűnők. A király magánuradalmaira támaszkodó terménygazdálkodást, majd a regálegazdálkodás kiépítését a patrimonális kifejezés használatával lehetett megrajzolni — e tekintetben elég utalnunk Hóman alapvető tanulmányaira, főleg a Károly Róbert gazdaságpolitikájáról írottra — s ugyanez a kifejezés még a településtörténeti folyamat megértését is megkönnyítette. A kifejezés tehát hasznos szolgálatot tett, noha helytelenül alkalmaztuk. Fontos segédeszköz volt, ma azonban már felesleges. A kifejezés ugyanis, nem beszélve arról, hogy helytelen, egyenesen használhatatlan, ha a kor gazdasági jelenségein kívül a társadalmiakat is meg akarjuk ismeretni s még kevésbé válik be, ha a mai idealisztikus jellegű történetfelfogásnak megfelelően a nemzeti élet lelki vonatkozásait is ábrázolni óhajtjuk. A patrimonális királyság kategóriáját szociológiailag érvényesíteni a magyar múlttal kapcsolatban Váczy Péter kísérte meg 1927-ben megjelent értekezésében.¹ Nem tudatosan ugyan, ez azonban semmit sem von le kezdeményező szerepének jelentőségéből. Mint az értekezésből kiderül, ismerte Below és Weber fejtegetéseit, de az nem tűnt fel előtte, hogy a magyar szóhasználat nem felel meg az ő előadásuknak; úgy látszik, annyira kétségtelennek érezte, hogy az, amit a XI—XII. sz.-i magyar történelem jelent, azonos a patrimonializmussal, a magyar szóhasználat annyira korlátozta látását, hogy a fejtegetések hatástalanok maradtak. Látva, hogy Weber továbbra is célravezetőnek tartja a patrimonális kifejezést, elszórtan tekinti Below minden aggályát s tovább használja a patrimonális szót. Ez a használat azonban most már eltér az eddigi gyakorlattól. Míg korábban a «patrimonális királyság» a források adataiból kibontakozó képnek az elnevezése volt csak, most, éppen fordítva, Váczy először megkonstruálja a patrimonális állam jellemző vonásait s azután kikeresi hozzá a társadalomtörténeti adatokat. Az értekezésből látszik, hogy azt nem célzatosan teszi; inkább valami gyermekes örömmel, amely elfogja Below és Weber szép — sajnos, meg nem értett — fejtegetéseinek olvasásakor, amikor készen kap egy szociológiai vázat, amely köré csak a nagy szorgalommal összehozott okleveles adatokat kell csoportosítani. Természetesen a kép, amelyet ilyen módszerrel rajzol meg, igen szép, de nélküli a valószínűséget, maga az eljárás pedig nem felel meg a történetírás legelemibb követelményeinek sem.²

¹ Századok. 1927. 243.

² Ugyanezt a tárgyat a kifogásolt módszertani hibák megismétlésével más szempontból újból feldolgozta Váczy «A szimbolikus államszemlélet kora Magyarországon» címmel (Minerva, 1932.), oly módon azonban, amely alkalmas lehet az u. n. szellemtörténet diszkreditálására.

A hiba forrását könnyű megállapítani. Váczy nem vette észre, hogy a Magyarországon használatos «patrimoniális királyság» kifejezés tartalma nem azonos Weber kategóriájával, következésképpen a Weberi patrimoniális uralom jellemző vonásai nem is kereshetők Magyarországon a XI—XII. sz.-ban. Erre nem gondolva, pusztán a szavak egyezése alapján, a patrimonializmusnak Webernél összegyűjtött, feljegyzett tulajdonságait rávetíti a magyar középkor társadalmi fejlődésére. Az okleveles adatok persze így kiszakadnak organikus egységükből és mint élettelen törmelékek tornyosulnak egymásra. Váczy eljárására a legjellemzőbb az aranybulla interpretálása, amely különben fejtegetéseinek is a sarkpontja. A bulla kiadatásának körülményeiről van egy igen fontos, kétségtelen hitelességű adat. Tudjuk, hogy a római szentszéknek milyen volt a felfogása ennek az évnek a mozgalmairól s következtethetjük, hogy ez a felfogás helyes volt, mert a magyar klérus tagjainak információján alapult. Eszerint a sokaság a királytól nehéz és igazságtalan dolgokat követelt, így azt, hogy az előkelőket fossa meg méltóságuktól, javaikat pedig ossza szét a nép közt. Vagyis a pápai udvar úgy tudta, hogy Magyarországon forradalmi jellegű megmozdulás volt s az emberek új, addig ismeretlen jogokat követeltek, amelyek a királyi hatalom gyengülését jelentették.¹ Ennek az adatnak a serviensekről, aranybulláról szóló minden fejtegetésben, jelentőségénél fogva, valami logikus helyet kellett elfoglalnia s még aki más meggondolásokból, kezdeti feltevésekből is indult ki, azt is arra a meggyőződésre kell juttatnia, hogy Magyarországon a serviensek új jogokat követeltek. Váczy ismeri az adatot, azonban nem tulajdonít neki fontosságot. A szentszék felfogását a külpolitikai helyzettel magyarázza. A pápai udvar ugyanis III. Béla halálától kezdve fokozódó nyugtalansággal szemlélte volna a magyar viszonyok alakulását, azt, hogy az egyház a központi hatalom gyengésége következtében kritikus helyzetbe került s így az aranybulla körüli küzdelmekről hallva, azt hitte, hogy Magyarországon minden rend felbomlott, miért is a királyi serviensek mozgalmában nem láthatott egyebet, mint a király hatalmát jogtalanul korlátozó törekvést.² Ezt a magyarázatot azért adja Váczy, mert a jellemző bizonyosság nem illik bele előre megkonstruált feltevéseibe. E feltevések ugyanis a következők: 1. M. Weber szerint a patrimoniális királyság a tradicionális uralom egyik faja, ilyen uralomban pedig a forradalom is csak a már régóta élvezett jogok visszaszerzésre és a visszaélések megszüntetésére irányul; 2. Magyarországon a XI—XII. sz.-ban, mivel patrimoniális királyság, tradicionális jellegű uralom volt, így itt csak tradicionális forradalom lehet; 3. következésképpen az aranybulla nem hozhat semmi újat a servienseknek, ezek csak régi

¹ Karácsonyi J.: Az aranybulla keletkezése és első sorsa. (Ért. a tört., tud. köréből. XVIII. 7.) Bp. 1899. 26.

² Századok. 1927. 413.

szabadságukat, kiváltságaikat biztosíthatják, amiből visszafelé haladva újabb fontos következtetések állapíthatnak meg a serviensekre, azok társadalmi helyzetére vonatkozólag. A következtetés — talán felesleges is ismételni — azért helytelen, mert a XI—XII. sz.-i magyar királyság nem patrimoniális uralom s így az erre vonatkozó szociológiai meghatározások reá nem alkalmazhatók.

A kísérlet tehát, a magyar társadalomtörténetben felállítani a patrimoniális királyság fogalmát, balul ütött ki. Anélkül, hogy a fenti logikát-lanságra bárki rámutatott volna, történetíróink — ha szabad így mondanunk — ösztönszerűen megérezték Váczy teóriájának élettelen voltát; tudommal az aranybullára vonatkozó fejtegetései elfogadásra sehol sem találtak. Az az érzés azonban, hogy a «patrimoniális királyság» kifejezés elégtelen, sőt használhatatlan segédeszközzé lett a XI—XII. sz.-i magyar történelemmel kapcsolatban, először éppen azon történetírónk előtt lett tudatossá, aki előzőleg talán a leggyakrabban használta. Hóman Bálint Magyar történetének első kötetében sehol sem használja e kifejezést.¹ Úgy látszik, Below magyarázata győzte meg a kifejezés tartalom nélküli voltáról, legalább erre enged következtetni az a feltevése, hogy Magyarországon Szent István idejétől fogva hűbériség volt. Úgy látszik a Below-féle «feudális» kifejezést azonosítja a hűbérivel s erről az alapról, mint teóriából kiindulva, keresi, fűrkészi a hűbéri vonásokat az Árpádkor első századaiban. Ezek a fejtegetések, következtetések igen éleselműek, azonban csak akkor fogadhatók el őket, ha szakítva a hűbériségnél a nyugati történettudomány által meghatározott fogalmával, azt valami újabb, jelentékenyen módosított formában határoznók meg. A hűbéri viszonyhoz ugyanis hozzátartozik a szabadság, önkéntesség és hűség jegye, vagyis hogy hűbérúr és hűbéres, bár a társadalmi hierarchia különböző fokain állnak, egyaránt szabad származásúak legyenek, önként, saját elhatározásukból lépjenek egymással kapcsolatba s kölcsönös hűséggel védjék érdekeiket. Csak ahol ez a három vonás egyidőben és egyetlen intézménybe összeforva fordul elő, ott beszélhetünk hűbéri társadalomról és hűbériségről.²

Mivel a ministeriálisokat éppen úgy nem szokás hűbéri kapcsolatban állóknak tekinteni, mint pl. a kozákokat sem,³ a királyi megye szervezetébe tartozó várjobbágyok nem nevezhetők hűbéresekknek. A várjobbá-

¹ A II. k. 293. l.-n akadtam még nyomára, ez a hely azonban Hóman egyik régebbi tanulmányából való átvételnek látszik.

² Erre vonatkozólag I. M. Weber fejtegetéseit, i. m. passim, Hintze, O.: *Wesen und Verbreitung des Feudalismus* (Sitzungsber. d. preuss. Akad. d. Wissensch. Phil.-hist. Klasse. 1929. 19—20. sz.), a frank eredetű európai hűbériség fejlődéséről az összefoglaló ismert kézikönyvetek, pl. Holtzmann, R.: *französische Verfassungsgeschichte*. München. 1910.

⁴ Weber i. m. 725. l.

gyok ugyanis az uralkodó, sőt annak megbízottja, a comes kénye-kedvének vannak kiszolgáltatva, igazságszolgáltatási, közigazgatási és katonai tekintetben egyaránt az ő hatásköre alá tartoznak. Míg a hűbéri felfogás értelmében a szenior nem ítélkezhet egyedül vazallusa felett, hanem csak a többi hűbéressel együtt, addig a várjobbágy éppen úgy nélkülözte társainak segítő, illetőleg szeniort-ellenőrző szerepét, mint a német ministeriális. Az a viszony, amely nálunk a királyt a várjobbágyhoz kapcsolta, nem hasonlítható a nyugati hűbérúr és vazallusa viszonyához. Ezeknél a kölcsönös hűségnek — amely kizárja pl. a hűbéres birtokának eladományozását — és szabadságnak egészen más értelme van, mint a várjobbágyoknál, akik «földhöz, ill. a várgazdasághoz voltak kötve s a királytól más úrhoz nem szegődhettek.»¹ S még kevésbé tekinthető hűbérnak «a földbért fizető telepesek szolgálata, kötelezettsége.»² Censust, bért fizető telepesek élnek ugyan Nyugaton a hűbériség korában, azonban nem tartoznak a társadalomnak hűbéri kapcsolatban álló rétegeibe. Hogy pedig a birtokadomány önmagában nem bizonyítéka a hűbériségnek, az nem szorul bővebb magyarázatra.³ XI—XII. sz.-i történetünkben csak egy olyan intézmény van, amelyben felismerhető a hűbériségnek az a csírája, amely Nyugaton is egyik kiindulópontja volt a hűbéri társadalom kifejlődésének. A királyi kíséret ez, amelyet az uralkodó személyes környezetében élő milesek alkottak. Ennek az intézménynek a német Gefolgschafttal és a szláv druzsinával való azonosságára már Tagányi rámutatott s ugyanó több példát is felemlített, hogy a legkülönbözőbb népeknél, minden idegen hatás nélkül, hogyan tűnik az elő.⁴ A kíséret kétségtelenül hűbéri jellegű. Tagjai szabadok, főleg külföldről bevándorolt előkelők, akik önként állottak az uralkodó szolgálatába. Szolgálatvállalásuk szabad megegyezésen alapult, nem kényszeren és a kölcsönös hűség jellemezte. A király első sorban reájuk, személyes híveire támaszkodott, ők pedig, ha érdemeket szereztek, magasabb tisztségeket is elnyerhettek vagy birtokot kaphattak adományba. Ez utóbbi esetben kikerültek az uralkodó környezetéből; arról nincs adatunk, hogy katonai szolgálatukat a földbirtok fejében és arányában teljesítették volna. Nem a nyugati fejlett hűbériséget jelentette a királyi környezet, hanem körülbelül azt az állapotot, amely Nyugaton a Meroving-korban található meg. A magyar mileseknek tehát nincsenek vazallusaik és az intézményhez a beneficiális rendszer sem kapcsolódott hozzá. Mint a Gefolgschaft, a magyar király környezete is csak egyik gyökere a hűbériségnek.

¹ Hóman: Magyar történet. I. 222.

² U. a. I. 226.

³ Ezt szépen tisztázta Váczy P.: A hűbériség szerepe Szent István királyságában. Századok. 1932. 369.

⁴ Tagányi K.: Vázlatok a régibb Árpádkor társadalomtörténetéből. Társadalomtudomány. 2. (1922) 223.

Bár így a kifejlődésre váró hűbériségnek egyetlen vonása felismerhető nálunk a XI—XII. sz.-ban, ez. az egy mozzanat, bármily jelentős legyen is, nem engedi még meg, hogy a kort a hűbériségről nevezzük el. A hűbériség ugyanis ekkor még nem általános, lényeges vonatkozásai hiányzanak s ugyanakkor vannak olyan vonások a magyar történelem e két századában, amelyek a hűbériség fogalmával nem magyarázhatók meg. A XI—XII. sz.-ra így más találóbb és helytállóbb elnevezést kell keresnünk.

Eddigi fejtegetéseink csak negatívumot eredményeztek; azt, hogy a XI—XII. sz. nem patrimonialis uralom és nem hűbériség. Még egy negatívumról kell szólnunk, bár ennek bővebb kifejtése nem lehet célunk: a XIII. sz. nem a rendiség kora. De, ha röviden is, meg kell erről emlékeznünk, mivel éppen e feltevésnek logikai következményéül kapták az előző századok a patrimonialis, illetőleg hűbéri elnevezést s ugyanebből származott az a félreértés, hogy a német szóhasználattól eltérőleg egyetlen korszakra redukálódott a patrimonialis elnevezés. Tulajdonképpen nem is feltevés volt az, hogy az aranybulla a rendiség terméke, a rendi élet kezdete, hanem sziklaszilárd bizonyosság, amelyet a laikus közfelfogás és a tudományos élet egyaránt vallott. Bizonyára magában is érdekes probléma, hogy mint alakult ki ez a közfelfogás. Megvolt mindenki tudatában s ha az előző és következő korokra vonatkozólag talán ingadozott is a felfogás, ezt az egyet kétségtelenül igaznak éreztük, mert abban a szellemben nőttünk fel, amely Verböczy tanait már a XIII. sz.-ban érvényesülni látta és az aranybullát meg a magna chartát azonos tényezők eredményének tekintette. E felfogás uralkodott azon történetírók munkáiban is, mint pl. Tagányi, Pauler, akik egyébként forrásaik előadásához híven szólaltatták meg az adatokat. Mivel pedig patrimonializmus valóban csak ott lehet, ahol az uralkodó hatalmát ellentétes erők nem korlátozzák, a XIII. sz.-i mozgalmak pedig ilyen túlsúlyra jutó tényezőknek látszottak, magától értetődő volt, hogy az előttük lévő kor patrimonialis uralomnak neveztesék. Igaz, a későbbi, XIV—XV. sz.-i adatok éppen nem tanúskodtak egyhangúlag arról, hogy a rendi felfogás uralkodott Magyarországon, ezt az ellenmondást azonban eloszlattuk annak a hangsúlyozásával, hogy az Anjouk abszolutisztikusán uralkodtak s legfeljebb megengedtük, hogy bár nem hívtak össze országgyűlést, azért mégis az ország javára szolgált. uralmuk.¹ Azt a felfogást, hogy a patrimonialis királyságot a rendiség váltotta fel a XIII. sz.-ban, tömör fogalmazásban Hóman egyik legjobbművében olvashatjuk: «A XIII. sz.-ban a rendiség lépésről-lépésre haladva diadalmasan szorította háttérbe a patrimonialis királyi hatalmat. A nemzeti vagyon túlnyomó részét kezében tartó egyházi és világi nagybirtokosság ... és a nemzetiségi közösségek bomladozásával területileg szervezkedő

¹ Hóman i. m. II. 350.

az alsóbb népelemből folyton szaporodó kisbirtokos köznemesség számotvető politikai tényezővé lettek. A patrimonialis királyság helyét a *rendi állam* foglalta el. IV. Béla — kinek szemei előtt, mint a királyi hatalom eszménye, hatalmas egyéniségű nagyapjának, III. Bélának patrimonialis királysága lebegett — ezt a változást nem értette meg s a régi módszerekkel kísérletezett. Törekvéseit ezért nem koronázta siker.» Ekkor lépett trónra Károly Róbert, aki tisztán látta a helyzetet. «A patrimonialis királyság kora végleg lejárt; a régi államszervezet teljes csödbe került. A régi rendszer feltámasztására irányuló törekvések biztos kudarccal fenyegettek. Gyökeres reformokra, a megváltozott gazdasági és társadalmi viszonyokhoz mért, a rendiség szellemének megfelelő, új nyomokon járó, következetes, céltudatos és erélyes szervező munkára volt szükség.»¹ A rendiség és a XIII. sz.-i magyar történelem azonosságának tudata — ismételjük — oly mélyen él a köztudatban, hogy mikor Hóman a patrimonialis szót legutóbb a hűbérivel cserélte fel, akkor is a hűbéri korszakot a XIII. sz.-dal, a rendiség kezdetével befejezettnek látja. Valóban, hűbériség és rendiség oly ellentétek, amelyek nem élhetnek sokáig egymás mellett, hanem az utóbbi — mint a külföldi analóg esetek mutatják — hosszabb-rövidebb időn belül megszünteti a társadalom hűbéri struktúráját s így, ha a XIII. sz. rendi jellegű, logikus a következtetés is, hogy a hűbériség véget ért vele. Aki pedig meg volt győződve arról, hogy a XIII. sz. a rendiség kora Magyarországon, abban Weber munkájának olvasása sem ébreszthetett kételyt, mert ennél is a tradicionális uralomnak a patrimonializmus után következő faja a rendiség. A közjogi gondolkodásból fakadó meggyőződés így determinálta a középkori magyar viszonyokról alkotott képet és arra kényszerített, hogy még a társadalmi fejlődést is a történeti tényekkel ellenkezően képzeljük el vagy tételezzük fel.

Az ugyanis már magában véve is kissé valószínűtlennek látszik, hogy a rendiség nálunk ugyanakkor fejlődhetett ki, amikor a nyugati államokban, holott a magyarság évszázadokkal később lépett csak közéjük. Ezt a régibb felfogásból eredő meggyőződést csak úgy tudtuk elhinni, hogy feltételeztünk bizonyos «fejlett közjogi érzéket», az őshazából származó lelki vonásokat, amelyek a magyarságot képessé tették, hogy évszázadok természetes mulasztását hirtelen pótolja. Ily feltevések azonban a mai történettudomány szemében megengedhetetlenek. Ma már pl. Németországban népszerű művek is azt magyarázzák olvasóiknak, hogy ugyanazok a germán erények, amelyek Tacitus korában érvényesültek s amelyekre a XIX. sz. oly büszkén tekintett vissza, vagy ugyanazok a hibák is, fél-évezred múlva a Keleti-tenger partján feltűnő szláv népeknél szintén előfordulnak, esetleg a források világánál, még fokozottabb mértékben.² De

¹ A magyar királyság pénzügyei és gazdaságpolitikája Károly Róbert korában. Bp. 1921. 24. skk. 1.

² Bühler, J.: Die Kultur des Mittelalters. Leipzig. 1931. 19.

még kevésbé látszik hihetőnek az az ismételten idézett vélemény, hogy a XIII. sz.-i rendiség a magyar hűbériség korát zárja le. Eszerint ugyanis a magyar társadalmi fejlődés nemcsak együtemű lett volna a franciával vagy a némettel, hanem meg is előzte volna azokat, mivel ott a hűbériség nem szűnt meg a XIII. sz. elején. Az ellentmondások, amelyek így léptenyomon szemükbe tűnnek, azt hisszük, megszüntethetők, ha szakítunk azzal az uralkodó feltevessel, hogy az aranybulla a rendiséget jelenti s a rendiséget csak azon kortól — a XIV. sz. végétől — fogva számítjuk, amióta a források adatai is szólnak róla. Ez a másfélszázados eltolódás a magyar társadalom fejlődését sokkal egyenletesebbnek mutatja, mint amilyenek a régebbi előadások rajzolták. Nincs többé ugrás, amelynek okát nem tudtuk megadni. A fejlődés ugyanazon fokokat tünteti fel, amelyek a nyugati népek életében is megfigyelhetők s ez a jelenség önmagában is igazolja, hogy a magyarság valóban átélte az európai társadalom életét.

Ilyen lényegbe vágó állítás természetesen igazolásra szorul. Ennek legegyszerűbb módjához, a társadalmi fejlődés adatszerű előadásához most nem folyamodhatunk s ezért csak azt fogjuk megkísérelni egy következő tanulmányban, hogy a patrimonialis királyság helyett más, kifejezőbb elnevezést találjunk s ezzel kapcsolatban az aranybullát próbáljuk interpretálni, vizsgálva, hogy vajjon a rendiség kezdetét jelenti-e.

Mályusz Elemér.

BIRTOKTALAN FÖLDMÍVES NÉPÜNK.

Magyarország ma a gazdasági kultúrának azon a fejlődési fokán áll, amely átmenetet jelent az agrár és az ipari jellegű kultúrfok között. Lakosságának 1920-ban a felénél valamivel nagyobb része, 55.6%-a élt mezőgazdaságból. Az új népszámlálás foglalkozási adatait még nem ismerjük; a jelek szerint az utolsó évtized alatt az őstermelésnek ez az árnyalatnyi többlete még jobban lemorzsolódott anélkül, hogy az abszolút többséget a mezőgazdaság elveszítette volna. Azonban az őstermelés népének ez a többlete már 1920-ban is a gyermekek és az öregek többlete volt. A gyermekeké azért, mert az őstermelés népe szaporább, mint a többi foglalkozási ágak, az öregeké pedig, mert Magyarország iparosodásának folyamata a legutolsó három-négy évtized alatt ment végbe, rohamos gyorsasággal és így a hatvan évnél idősebbek korosztálya még 1920-ban is annak a régi Magyarországnak a foglalkozásbeli összetételét őrizte, amelyből a modern ország a múlt század vége óta fokozatosan kiemelkedett. Ezek a számok ellentmondanak annak, hogy Magyarország közvéleménye még mindig majdnem teljesen az őstermelés eszmekörében mozog. A társadalmak eszményeinek átalakulása lassabban megy végbe, mint a valóságos fejlődés és ez a magyarázata annak, hogy Magyarország nemcsak a külföld előtt, de idehaza is még mindig a tiszta agrárállam magatartását erőlteti. A társadalmi közérzés az, hogy mindenki idegennek látszik, aki nem az őstermeléshez tartozik; betolakodottnak vagy renegátnak, aki az ősi kultúrának árulója lett, amidőn az iparba vagy a kereskedelembe kapcsolódott be.

Az ország arcának ez a kettőssége mindenekelőtt azzal a szomorú következással is jár, hogy amíg a tiszta ipari jellegű államok csak egynemű munkanélküliséget ismernek és így annak leküzdésére irányuló terveik is. egységesebbek lehetnek s amíg a tiszta agrár jellegű államok a munkanélküliség problémáját alig ismerik, mert náluk az az agrárkultúrák ősi és családi jellegének megfelelően feltűnés nélkül csendben folyik le és intéződik el, Magyarországon a munkanélküliség is kettős probléma, itt két nagy tömegnek munkanélküliségével kell megküzdeni: az ipari, kereskedelmi, vagy ami Magyarországon ezzel körülbelül egyet jelent: a városi keresetnélküliek rendkívül sok elemből és sokféle kultúrfokból összeszövődött tömegével és a faluével, az őstermelésével. Noha a földműves nép sokkal homogenebb s mert a falvakon, sőt a falvak külterületein szétszórtan él,

a városi elemnél sokkalta türelmesebb, de azért munkanélkülisége sem kiterjedtséget, sem a munkanélküli tömeg elhagyottságának, nélkülözéseinek fokát tekintve nem kevésbé ijesztő, mint a városi munkanélküliség.

Az igaz, hogy az őstermelő népességnek kisebb hányada az alkalmazott, mint az iparos vagy kereskedő népességnek, következésképpen a munkanélküliség, mely az alkalmazottakat sújtja elsősorban, az őstermelés körében nem látszik olyan komoly problémának, mint az ipari pangás okozta munkanélküliség. Magyarországon az őstermelő népesség fele önálló, a többi foglalkozási ágak népének azonban csak egy harmada. Mégis annak a 4.5 milliós tömegnek, amely az alkalmazottak mindenféle fajtáját és a birtoktalan földműveseket és agrármunkásság egészét felöleli, csaknem a fele tartozik az őstermelés körébe.¹ Az 1920. évi népszámlálás szerint Magyarországon az őstermelésben is éppenúgy két és egynegyedmillió körül volt a mezőgazdasági birtoktalan nép fej száma, mint a többi foglalkozási ágakban az alkalmazottaké és munkásoké. Ezek a számok szabják meg Magyarországon a munkanélküliség problémájának keretét, a kérdés tehát az, hogy ebből a tömegből milyen részt tett munkanélkülivé a társadalom gazdasági válsága, hogyan hatott az egyidejűleg megnövekedett élettartam s a háború előtt született nemzedék utolsó tíz évnyi csoportjának a munkakeresők sorában való megjelenése.

A mezőgazdaság állandó és ideiglenes alkalmazottainak tömege 1920-ban a következő csoportokra oszlott:

	Kereső		Eltartott		Együtt
	férfi	nő	férfi	nő	
Tisztviselő.....	5.912	185	2.849	7.090	15.836
Művezető, előmunkás	722	2	—	—	724
Segédmunkás, napszámos	502.001	253.627	236.497	542.923	1.535.048
Ezek közül 16 éven aluli ..	50.533	36.547	—	—	—
Gazdasági cseléd, szolga	226.147	6.149	116.025	261.950	610.271
Összesen :	734.582	259.963	355.731	811.963	2.161.879

A birtoktalan őstermelők 2.2 millió főnyi tömegéből 1920-ban kereken egymillió fő volt a kereső. Ennek egynegyedrészre mezőgazdasági cseléd, vagyis olyan munkáselem, amely tartós, rendszeren egy évre szóló szerződéssel volt munkahelyéhez lekötve, háromnegyedrészre pedig szabad munkás, minden szerződéses biztosíték nélkül. Mily jelentékeny néprétegről van itt szó, mutatja, hogy a mezőgazdaság birtoktalan népe a hozzátartozókkal

¹ Az önállóak, segítő és eltartott családtagjaik száma 1920-ban az őstermelésben 2,259.200, a többi foglalkozás körében 1,206.000 volt. Az alkalmazottak és birtoktalanok száma volt az őstermelésben 2,189.900, a többi foglalkozási ágban 2,325.100. Tehát száz önállóra az őstermelésben 97, a többi foglalkozás körében 184 alkalmazott, munkás esett. A birtoktalan és bér munkájából élő alkalmazott, munkás népesség egész tömegének 48.4%-a tartozott az agrárkörbe.

együtt tíz évvel ezelőtt az ország népességének 27%-át tette. E néprétegnél száz keresőre 118 eltartott esett, míg az östermelés többi csoportjaiban csak 102.

A mezőgazdasági munkásság két különálló és egymástól eltérő jellegű alcsoportra tagolódik, mégpedig a gazdasági munkások és a gazdasági cselédek csoportjára. A gazdasági cselédséget a férfikeresők nagy száma és a nő keresők hiánya jellemzi. Ez azonban csak annyit jelent, hogy a birtokosok nem igen szerződtek női gazdasági cselédekkel, a cselédség munkabíró nőtagei tehát a gazdasági munkások sorában szerepelnek. A gazdasági munkások csoportjában talált nagyszámú női keresőnek ennél fogva elég nagy hányada a gazdasági cselédség csoportjához tartozik.

Családi viszonyok. A kereső cselédek és munkások *családi viszonyait* a következő adatokban ismertetjük (1920. évi adatok):

		A keresők száma ezrekben											
		nőtlen		házas		özv.		elv.		össz.			
		hazadon	0/0	0/0	0/0	0/0	0/0	0/0	0/0	0/0	0/0		
Gazd. munkás, férfi	..	183·5	37·0	291·2	58·6	20·3	4·1	1·3	0·3	496·3	100·0		
"	"	nő	....	129·9	51·3	70·0	27·8	51·3	20·3	1·4	0·6	252·6	100·0
"	cseléd, férfi	....		90·0	41·2	121·4	55·3	7·2	3·3	0·4	0·2	219·0	100·0
"	"	nő	....	3·8	63·3	1·3	21·2	0·9	15·1	0·0	0·4	6·0	100·0

A házas, özvegy, elvált férfiak, az özvegy és az elvált nők számából úgy látszik, hogy itt mintegy 490.000 családról van szó; a mezőgazdasági «szegénység» két és egynegyedmilliónyi tömege ebben a családi kötelékben helyezkedik el. Magyarországon az östermelésben csak egészen kis töredéket tesz azoknak a férfiaknak száma, akik huszonötödik életévük után nem házasodnak meg, azok a házas nők tehát, akik e csoportban szerepelnek, nem növelik a családok számát, a nőtlenek pedig ugyanezekből a családokból kerülnek ki, mert a falusi legény nem költözik külön szüleitől, amíg meg nem házasodik. Ezek az adatok megmutatják azt is, hogy a férfinep munkabíró korba kerülésétől kezdve szüntelenül dolgozik, a női családtagok ellenben csak addig, amíg férjhez nem mennek. A férjhezmenetel a gazdasági munkásság sorában is a házimunka átvételét jelenti az asszonyra nézve s csak az eseteknek kisebb részében fordul elő, hogy mindkét házastárs külső, fizetett munkával keresi kenyerét.

Az özvegy nők száma a keresők között két és félszerese az özvegy férfiakénak, holott az összes népességben száz özvegy férfira 360 özvegy nő esik. Ebből látható, hogy az özvegy asszonyok még e néprétegben is elég nagy részben maradnak a családokban, otthoni munka végzésére, s nem kénytelenek ugyanúgy pénzzel fizetett munkát keresni, mint a férfiak.

A magyar mezőgazdasági munkásnép családi szerkezete tehát általában véve olyan, hogy a négytagú családból ketten keresnek, egy, a feleség otthoni munkát végez és egy a teljesen eltartásra szoruló családtag. Egy keresőre általában véve egy eltartott esik.

A keresők életkorának adatai mutatják, hogy Magyarországon a mezőgazdaság a gyerekmunka tipikus területe. Az agrárfoglalkozási ág általában sokkalta több gyermekmunkást alkalmaz, mint a többi foglalkozási ágak. Magyarországon az őstermelő lakosságban minden száz lélek közül 6.5 volt a gyermekmunkás — 15. életévén alul —, a nem őstermelő foglalkozásokban ellenben csak 2.6. De még az őstermelő foglalkozások sorában is a mezőgazdasági cseléd és munkáselem vezet abban a tekintetben, hogy milyen korban fogják be munkára a fiatalkorúakat. Száz kereső közül 87 gazdasági cseléd és 6-8 gazdasági munkás fiatalabb 15. életévénél; a többi, nem őstermelő foglalkozásokban ezek aránya 5.9.

Korviszonyok, gyermek- és női munka. A 20—30 éves korban levő, tehát a legmunkabíróbb korú keresők között többségben vannak a nem-őstermelő foglalkozásúak. Ez azt mutatja, hogy az agrárfűtésnek a többi foglalkozási ágakba való túdulása 1910 és 1920 között is folyt. Az 1930. évi népszámlálás igyekszik megállapítani a foglalkozási ágak keveredésének mértékét, megkérdi a szülő foglalkozását is. Ezek az adatok még ismeretlenek, de igen valószínű, hogy a gazdasági cselédség és gazdasági munkásság, amely a legalacsonyabb kultúrfokot jelenti, kisebb mértékben vesz részt a nem őstermelő ágaknak munkaerővel való gazdagításában, mint a kisbirtokos, főleg törpebirtokos osztály. Így a gyermekmunkának az a megdöbbentően magas mértéke, amelyet ezekben a foglalkozási ágakban találunk, annak a jele, hogy mivel itt nincs családi vagyon, a felnövekvő fiatalkorú egyén is kénytelen minél hamarabb kereső munka után nézni, még akkor is, ha mint láttuk, egyébként még meglehetősen hosszú ideig a család kötelékében marad. A többi foglalkozási ágakban az iskolázás tovább is távoltartja a gyermekeket a kereső munkától. Külön is feltűnő jelenség, hogy a gazdasági cselédek sorában milyen sok a gyermekmunkás. Ebben a foglalkozási ágban, ahol nőket alig alkalmaznak, a 15 évnél fiatalabb munkások arányszáma 14.8%. Ez nyilvánvalóan azzal függ össze, hogy ezek a fiatalkorúak alacsonyabb béreket kapnak, mint a felnőttek és ezért oly keresettek a munkáltatók előtt. A gazdasági munkásság fiatalkorú keresőinek arányszáma is elég magas.

Lényegesen más a helyzet a női munka tekintetében. A gazdasági cselédség soraiban a női kereső mindössze félszázalék. Már mondtuk, hogy a mezőgazdasági cselédség női keresőit is a *gazdasági munkások* soraiban kell keresnünk és ez is oka annak, hogy azoknak aránya ott annyira megduzzad. A 15 évesnél fiatalabb elem szerepe a női keresők között általában véve jóval nagyobb, mint a férfiak között: 7.2% azok 4.9%-ával szemben. A gazdasági munkásság soraiban emellett még külön is nagyobb a leánygyermek munkások aránya, mint a fiúgyermeké: 29.4% azok 26.4%-ával szemben. Minden további korcsoportban a nők arányszáma a nagyobb s csak hatvan éven felül áll helyre az arány, amikor a női keresők száma a férfiaké alá hanyatlik. A női munka általában véve jelenté-

kényen olcsóbb, mint a férfiaké és ezt tekintve alapján véve meg kell elégednünk azzal, ha a nőknek aránylag csak kisebb hányada szerepel a munkapiacon.

A női munka azonban elsősorban nem annyira gazdasági kérdés, mint a nemzeti lélek állásfoglalásának kifejezése a nőkkel szemben. A spanyol népek között a női munka csak most kezd meghonosodni, az intelligens elemek nőinek munkavállalása következtében, az északi népek között viszont a női nem arányszáma a munkavállalók sorában éppen olyan, mint a férfiaké. Magyarország e tekintetben is a középúton van, vagy annál valamivel a nőkre kedvezőbb ponton. Az östermelő lakosságban aránylag több a kereső, mint a népesség többi részeiben, aminek elsősorban az a magyarázata, hogy a nem östermelő néprétegekben az iskolázás jóval nagyobb hányadot tart vissza a keresőcsoporttól, mint az östermelők alsó kategóriáiban. Egészen sajtáságosan alakul azonban a női munka szerepe éppen abban a két foglalkozási alcsoportban, amelyeket most ismertetünk. A gazdasági cselédség soraiban ugyanis a kereső nők aránya a 17 éves és ennél idősebb nép soraiban 2.8%-ra esik le, a gazdasági napszamosok, munkások rétegében ellenben 35.4% és a többi agrárnépességben is 35.4%. Ezzel a jelenséggel, a gazdasági cselédségnek női keresőkben való szegénységével nyilván egybefügg az a meglepő jelenség, hogy a magyar társadalmi szervezetnek éppen ez a része a nőkben általában is legszegényebb. Egészen érthetetlen, hogy amidőn 1920-ban Magyarországon 1000 férfira 1054 nő esett, a gazdasági cselédek rétegénél ez az arány 796. Még feltűnőbb ennek a rétegnek *kereső nőkben* való szegénysége, mert a hat évnél idősebb lakosságban az országos átlag 1000 férfira 1102 nő volt, a gazdasági cselédek között ellenben csak 768. Láttuk, hogy itt már maga a házasság aránya is jóval kisebb, mint az östermelés többi ágainál, de maga az, hogy a gazdasági cselédek soraiban kevesebb a házasság és több a fiatalkorú férfimunkás, egymagában nem magyarázhatja meg ezt a nagy nőhiányt. Nyilvánvaló, hogy a gazdasági cselédsorban élő családok keresőképes nőtagjai a családon kívül, idegenben keresnek munkát. Valószínű, hogy a házi cselédek soraiban fogjuk megtalálni az innen hiányzó elemet.

Az, hogy a női munka főként gyermekmunka, vagy legalábbis ifjúmunka, magától értetődik. Erre vonatkozólag igen érdekes a kereső férfiak és nők arányának korcsoportként való szembeállítás. Az 1920. évi adatok szerint

	ezer kereső férfira esett kereső nő					összesen
	7—14	15—19	20—39	40—59	60 felül	
	éves korban					
Nem östermelő	721	766	417	316	528	438
Östermelő	603	678	463	241	278	422
Birtokos agrárnépesség	755	858	570	236	295	480
Mezőgazdasági munkás	700	777	508	361	323	635
Gazdasági cseléd	56	48	25	15	15	27
Összes keresők:	627	711	438	273	356	430

A mezőgazdasági munkás, napszámos rétegben a legnagyobb arányú a nők keresőmunka-vállalása, utána pedig a kisbirtokos népeség mutatja a kereső nők magas arányát. Ha a roppant férfitöbbséggel rendelkező gazdasági cselédség adatait figyelmen kívül hagyjuk, az agrárnépeség nőinek munkavállalása jóval általánosabb, mint azt az egyéb foglalkozási ágaknál látjuk. A kisbirtokosság leányai és asszonyai túlnyomó részben mint segítő családtagok addig vesznek részt a kereső munkában, míg gyermekeik nem mentesítik őket e munka alól. A gazdasági munkások és napszámosok leányai kezdetben egy árnyalattal kisebb mértékben vállalnak kereső munkát s ebben való részvételük a férjhezmenetellel lényegesen megcsappan. Viszont a magasabb, 40 éven felüli korcsoportban a napszámosmunkásnők aránya megnő, sőt a 40—59 éves korcsoportban, ennek a foglalkozási osztálynak 361-es arányszáma a legmagasabb valamennyi foglalkozási csoport között. A napszámos réteg tehát legkevésbé tudja tehermentesíteni asszonyait a pénzért való munkavállalás alól.

Műveltség. Kultúra tekintetében a mezőgazdasági birtoktalan elem az ország népének legelmaradottabb része. 1920-ban a nem östermelő nép között a férfiak 4.8%-a, nők 11.3%-a volt analfabéta, a gazdasági munkások férfiai között ez az arányszám 18.2%-ra, női között 22.2%-ra emelkedett. Még ennél is sokkalta rosszabb volt azonban a gazdasági cselédség műveltségi foka, mert itt száz férfimunkás közül 267, száz női kereső közül 290 volt teljesen írástudatlan. A gazdasági cselédeknek és munkások elmaradottságát az általános elemi iskolai kötelezettség mellett, ami Magyarországon már 1868 óta érvényben van, az magyarázza, hogy ez az elem főként a külterületeken, a tanyákon él s így iskolázása igen nagy akadályokba ütközik. Az utolsó évtizedben ennek a bajnak elhárítására az ország igen nagy erőfeszítéseket tett.

A birtoktalan östermelő nép anyagi erő hiányában még tehetséges gyermekeit is csak egészen kivételesen tudja iskoláztatni. Az 1930/31. tanévi adatok szerint 1000 gazdasági cseléd vagy munkáscsaládra csak tíz olyan fiú és két olyan leánygyermek esett, aki az eleminél magasabbfokú, tehát tanonc-, polgári- vagy középiskolába járt. Az ország lakosságának több mint negyedrészt tevő néprétegben ilyen módon a gyermekek iskoláztatása a szegénység kényszere következtében úgyszólván kizárólag az elemi fokra szorítkozik. A patriarkális viszonyok, amelyeknek nyomait Magyarország társadalmi viszonyai még nem egy tekintetben őrzik, a szegénység tehetséges gyermekeinek iskoláztatása érdekében ma már, sajnos, nem szoktak érvényesülni.

Ház- és birtokviszonyok. Teljesen «nincsetlen»-nek ezt a birtoktalan elemet sem lehet nevezni. Földje nem igen van, de a házbirtokban jelentős arányban részesedik. E tekintetben nagy a különbség gazdasági munkások «s gazdasági cselédek között; ezek az utóbbiak szolgálatuk tartamára lakást is kapnak, arra pedig, hogy maguknak közben házat szerezzenek, keresetük

nem elegendő. Így a gazdasági munkáselemnek az a része, amelynek háza van (csak háza), kétszer akkora, a cselédségnél pedig csak feleakkora, mint amekkora az országos arány szerint lélekszámuk alapján volna. A gazdasági munkások 14.5%-ának háza vagy házrésze, 15%-ának egy kis földje, kis hányaduknak földbérlete is van, 65-8%-uknak azonban nincsen egyebük két munkás kezükénél.

Nincsenek adataink arra, hogy milyen nagy terület van ennek a két őstermelő réteg birtokában és azt sem tudjuk, hogy házaik értéke mint viszonylik a többi házak értékéhez. Valószínű, hogy ezeket a házegységeket egészen más mértékkel kell mérni, mint a többi házakét és hogy a reájuk eső birtok területe fejenként a hektárnak csak tört részét teszi, mert hiszen ha birtokuk ennél nagyobb, akkor már a kisbirtokosok sorában szerepelnek. S mivel ez az elem nem a városokban lakik, hanem a falvakon és a tanyákon, e kis földdarabkaik nagyon kevés segítséget jelentenek a pénzkereset szempontjából. De azért mégis e szerény ház és földbirtokban találjuk meg a magyarázatát annak, hogy az egyébként olyan siralmas kereset mellett is fenn tudják tartani magukat, családot alapíthatnak és gyermekeiket felnevelhetik.¹

Regeneratív erő. A mezőgazdasági nincsetlenek két nagy csoportja, a napszamosok és a cselédek osztálya a családi állapot szerint is nagy mértékben különbözik egymástól. Magyarországon száz 16 éves vagy ennél idősebb kereső férfi közül 64 házas. Az arány az őstermelésben jóval magasabb, mint a többi foglalkozási ágakban: 70.0% áll szemben az 56.8%-al. Az őstermelésen belül ismét a birtokosok között magasabb az arány: 74.8%, amíg a mezőgazdasági munkásnép körében 70.8%, a gazdasági cselédség soraiban pedig csak 52.5% a házas férfikeresők hányada. A házasságok termékenységének mértéke azonban más; a gazdasági cselédség asszonyai közül csak 12.5%-nak nem született gyermeke, a gazdanép körében ez az arányszám 13.2%, a gazdasági munkásság asszonyainak 15.1%-a meddő, a nem őstermelési foglalkozási ágakban pedig az asszonyoknak majdnem negyedrésze, 23.2% maradt gyermektelen. Ennek megfelel az a másik számisor is, amely azt mutatja, hogy a felsorolt foglalkozási ágakban mint oszlanak meg az egygyermekes és a hat- vagy ennél többgyermekes családanyák.²

¹ Az 1920. évi népszámlálás szerint a 496.349 kereső férfimunkás közül 60.559-nek volt csak háza, 11.719-nek házrésze, 75.677-nek háza és földje, 3365-nek háza és földbérlete, 4010-nek háza is, földje is, bérlete is. 326.416-nak nem volt semmije sem. A 219.116 gazdasági cseléd közül 7937-nek csak háza, 1700-nak házrésze, 7116-nak háza és földje, 246-nak háza és földbérlete, 256-nak háza is, földje is, bérlete is volt. 194.269 teljesen vagyontalan volt.

² Az egyke-rendszer legnagyobb mértékben az egyéb foglalkozásúak között dívik (18.5%), legkevésbé pedig a gazdaelem soraiban fordul elő (14.3%). A gazdasági cselédség asszonyainak 15.1 %-a, a gazdasági napszamos népnek pedig 16.8%-a egygyermekes. Természetesen ezek nem az egyke-rendszer kiterjedésének adatai, hiszen a statisztika itt nincs tekintettel a házasság tartamára.

Azok között az anyák között, akiknek legalább hat gyermekük született, első helyen a gazdasági cselédség asszonyai állanak, akik közül több, mint minden harmadik (36.2%) elérte ezt a felső kategóriát. A napszámos asszonyok átlaga 29.1%, az egyéb őstermelésé pedig 30.0%. A többi foglalkozási ágak asszonyai között ez az arány csak 18.6%.

A termékenység tekintetében tehát legelső helyen a gazdasági cselédség asszonyai állanak, kiknél egy házasság nőre 4.5 világhozott gyermek, esik; utánuk a gazdák asszonyai következnek 4.1% átlaggal, a napszámosok átlaga 3.9, a többi foglalkozási ágaké pedig 3.0%.

A regeneratív erő szempontjából nagyon fontos kérdés, hogy a megszületett gyermekeknek milyen nagy hányada marad életben. E tekintetben nem találunk olyan nagy eltéréseket, amint azt előzetesen fel lehetne tennünk az egyes társadalmi rétegek életszintjének, gazdasági erejének ismerete alapján. Legkedvezőbb az arány (67.0%) a nem őstermelő foglalkozások között, utánuk a gazdasági cselédség következik 64.0%-kal, majd a nem napszámos és nem is cseléd őstermelő nép, ahol az arány 61.8%. A minimum a gazdasági napszámosok, segédmunkások soraiban van itt a világrajötteknek 59.8%-a marad életben.

Nemzetiségi viszonyok. Az őstermelő nép között az idegenajkúak arányszáma nagyobb, mint a többi foglalkozási ágak körében. Az őstermelés a nemzetiségi hovatartozandóságot nagyobb mértékben konzerválja, mint a többi foglalkozási ág. Kultúrkérdés ez; a falusi nép megmarad a maga ősi kultúrájában, mivel termelési módja lassan változik és mert idegen területekről nem nyomulnak belé új munkáselemek, nem lévén meg az a felszívó ereje, mint a többi foglalkozásoknak; így itt a nyelv is marandóbb. Természetesen nem szabad általánosítanunk. Úgy látszik, mintha az ipar felszívó ereje csökkenőben volna; Amerikában már mintha megindult volna a városi nép visszaáramlása a falu, a farm felé. Ha ez így van,, akkor újra az őstermelés lesz a nagy összeolvasztó kohó.

A legmagyarabb elem éppen a birtoktalan népességben van. A gazdasági napszámosok között a magyar anyanyelvűek arányszáma 89.2%, a gazdasági cselédek között 90.0%, a többi agrárnépesség között pedig 87.8%. Ennek részben az a magyarázata, hogy a nagybirtokok éppen a magyar vidékeken vannak. A nagybirtokok főként magyar kézen vannak s itt a másajkú cselédek is gyorsan elmagyarosodnak. A magyar birtokosok mindig szívesebben alkalmazták az igénytelenebb nemzetiségi elemet, mint az igényes és öntudatos magyart. Ezzel az Alföldön végeredményben a magyarosodást szolgálják. Nemzetiségi vidékeken azonban ezzel ellenkező hatást idéztek fel. Erdély gyors elrománosodása például ennek a politikának volt a következménye és nem kis részben ezzel magyarázható, hogy például a székely részeken román nyelvű telepek keletkeztek, mindig a nagybirtokokkal kapcsolatban.

A birtoktalan mezőgazdasági népesség 1920-ban.

	Keresők			Eltartottak			Összesen		
	férfi	nő	együtt	férfi	nő	együtt	férfi	nő	együtt
Tisztviselő	5.712	185	5.897	2.849	7.090	9.939	8.561	7.275	15.836
Művezető, előmunkás ..	722	2	724	—	—	—	—	—	—
Segédmunkás, napzámós	50.533	36.547	87.080	—	—	—	—	—	—
16 éven alul	451.468	217.080	668.548	—	—	—	—	—	—
16 éves és ezen felül.	502.001	253.627	755.628	236.497	542.923	779.420	738.498	796.550	1.535.048
<i>Együtt</i>	226.147	6.149	232.296	116.025	261.950	377.975	342.172	268.099	610.271
Gazdasági cseléd, szolga.									
Östermelés nincsenlelnei									
Összesen	734.582	259.963	994.545	355.371	811.963	1.167.333	1.089.953	1.071.926	2.161.879
Egyéb östermelés	759.551	372.322	1.132.143	333.205	821.877	1.155.082	1.093.026	1.194.199	2.287.225
Östermelés összesen ...	1.494.403	632.285	2.126.688	688.576	1.633.840	2.322.416	2.182.979	2.266.125	4.449.104
Egyéb foglalkozás	1.130.696	495.330	1.626.026	557.229	1.347.784	1.905.013	1.687.925	1.843.114	3.531.039
Egész ország népe	2.625.099	1.127.615	3.752.714	1.245.805	2.981.624	4.227.429	3.870.904	4.109.239	7.980.143
<i>Megosztás 100-okban:</i>									
Az egész ország népe ...	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
Östermelés összesen ...	56.8	56.0	56.7	52.2	54.7	55.0	56.4	55.4	55.6
Östermelés nincsenlelnei	27.9	23.0	26.5	28.5	27.1	27.6	28.1	26.1	27.1

A helyzet 1930-ban. 1920 óta Magyarország népességének szerkezetében lényeges változás ment végbe, amely nem hagyta érintetlenül a mezőgazdasági szegénységet sem. Az az új irányzat, hogy a kultúrnépek körében mindenütt apad az újszülöttek száma és csökken a halandóság, Magyarországon még nagyobb mértékű volt, mint más országokban. A húsz évnél fiatalabb életkorúak száma 1930-ban mintegy 60.000 fővel kisebb, az ennél idősebbek száma pedig több, mint háromnegyedmillió fővel nagyobb, mint 1920-ban volt. Ez a munkabíró életkor népességének mintegy 15%-os emelkedését jelenti. Mivel a jelek arra mutatnak, hogy a társadalom minden rétegére kiterjedő általános jelenséggel állunk szemben, valószínű, hogy a mezőgazdasági napszámosok munkabíróinak száma is ugyanebben a mértékben emelkedett.

A gazdasági cselédekre ez természetesen nem vonatkozik, mert ezek számának emelkedését nem a szaporaság, hanem az uradalmak viszonyai és gazdasági rendszerük változásai irányítják. Ez az utolsó évtized első felében nem kedvezett a cselédségnek, mert ezeknek az éveknek kedvező östermelési konjunktúrája a gépi erő előrenyomulását hozta magával; a traktorok s a többi gépek elterjedése a kézi munkaerő apasztását tette lehetővé. Átmenetileg lehetett is érezni ilyen apadást; de amint az évtized második felében a gazdasági válság kibontakozott és a termény ára esett, ismét emelkedni kezdett a cselédség létszáma, tekintettel arra, hogy a traktorok szerepét újból a fogatos művelés vette át. Az Országos Gazdasági Cselédpénztár adatai szerint ma a gazdasági cselédség fejszáma körülbelül újra az 1920. évi szinten van.

Kétségtelen, hogy a gazdasági cselédség és a mezőgazdasági napszámos réteg az elmúlt évtizedben szintén hozzájárult a munkabíró elem növeléséhez. Csak az a kérdés, hogy hol van ez a szaporulat. A gazdasági cselédség felnőtt fiai valószínűen a napszámosok soraiba kerültek, mivel azonban végeredményben a napszámosmunka kereseti lehetőségeit is csökkentette a gépi munka elterjedése, a külterületi napszámos népnek kereset-hozzájárulni nem tudó többlete a falvak felé húzódott, a falvaké a városok felé. Az országos arányszámot véve alapul a gazdasági cselédség és a mezőgazdasági napszámos elem munkabíróinak száma tíz év alatt mintegy 150.000 fővel növekedhetett. Ennek a tömegnek bizonyára nem kis hányada szerepel a városi munkanélküli elemben és része van abban, hogy a városok népe e tíz év alatt Magyarországon is nagyobb mértékben növekedett, mint a vidéké. De a városok felszívó ereje sem volt elég nagy ahhoz, hogy minden vidéki elhagyottak és kenyértelennek megélhetést nyújtson. Így számolnunk kell azzal, hogy ez a többlet nem vészett el teljesen a falu számára, hanem ha már a gazdasági cselédség száma nem emelkedhetett lényegesen, a mezőgazdasági napszámosnép fej száma lett nagyobb, mint tíz évvel ezelőtt volt. Ez pedig csak az igények leszállítása árán következhetett be.

Az eltelt évtized folyamán azonban lezajlott Magyarországon egy

aktív beavatkozás is a mezőgazdasági birtoktalan elem csökkentésére: a földreform. Ez nem volt gyökeres jellegű. A földbirtok megosztása terén csak kisebb korrekciót jelentett s a kiosztott földek nagysága nem volt elegendő ahhoz, hogy a földhöz juttatottakat a napszámmunka kényszere alól egészen felmentse. De azért mégis aktívumot jelent ez a szegény néplelem szempontjából.

Úgy tudjuk, hogy összesen 259.762 házhelyet osztottak ki, házhelyben azonban bizonyos mértékig ipari munkásság is részesedett. A művelésre szánt földterületek kiosztása pedig a következő méretekben folyt;

Földet kapott 185.237 földnélküli mezőgazdasági munkás, 2661 vitézségi érmes, 56.698 hadirokkant, hadiözvegy és hadiárva; ezekről azonban nem tudjuk, hogy milyen mértékben voltak földműveseknek és milyen mértékben más elemeknek özvegyei, illetőleg árvái. Ezenkívül földet juttattak még 113.730 törpebirtokosnak és kisbirtokosnak is meglévő birtokaik kiegészítésére. Nem tudjuk, hogy mennyi földet osztottak ki az egyes kategóriák között, összesen mintegy 400.000 hektárnyi terület osztott szét művelés céljaira és nem egészen 35.000 ha. házhelyeknek.¹

A házhelyek területe átlagosan 1400 négyszögmétert tett, vagyis elég nagy volt ahhoz is, hogy tulajdonosaik konyhakerti művelést rendezhesenek be rajta a háztartás céljaira. Nem tudjuk azonban, hogy azok közül, akik házhelyet kaptak, mennyien jutottak földhöz is. A kiosztott földek átlagosan 1-1 hektárt tettek és nem tudjuk, hogy vajjon az átlag nem volt-e nagyobb annak a földhözjuttatott elemnek a soraiban, amelynek már azelőtt is volt földje. Erre lehetne következtetni abból, hogy Magyarországon a reformföldért az igénylőnek fizetnie kellett. Az egészen «nincssetlen» elemnek a földön kívül házhelyet és ház építésére szolgáló kölcsönt is kellett adni s így valószínű, hogy a neki eladott föld területe kisebb volt, mint az olyan igénylőé, akinek csak földet adtak el. Bármint van is, az i-i hektáros átlag arra vall, hogy a földreform Magyarországon csak elenyészően kis mértékben teremthetett olyan új birtokos elemet, amely elég erős arra, hogy önmagát és családját birtokán kifejtett munkájából eltartsa. A reform legtöbb esetben a földhözjuttatottak esetében is csak annyit ért el, hogy az egészen földhözragadt szegénység egy részét átemelte a birtokos elem legalsóbb rétegébe, amely azonban földje mellett még mindig ott szerepel a munkapiacon is, tekintettel arra, hogy pénzbeli szükségleteit kénytelen munkavállalással kielégíteni.

Az a 185.000 mezőgazdasági munkás, aki a reform során földhözjutott, az 1920-ban számbavett 451.468 tizenhat éves és ennél idősebb mezőgazdasági napszámostömegnek 41%-át teszi. Ez tekintélyes arányszám s még jobban megnő, ha arra gondolunk, hogy a földosztásnál való-

¹ Mattyasovszky Miklós: A földreform eredményei. Mezőgazdasági Közönlöny, 1930. 8—9. szám.

jában csak a 24 évnél idősebb munkásság jöhetett számba, illetőleg csak a munkáselemnek a házas része. A házas munkások száma pedig 291.000 volt s eszerint a földreform a földnélküli elemnek majdnem kétharmadát emelte a törpebirtokosok sorába. Bár az utolsó évtized alatt a munkabírók rétege erőteljesen növekedett, a földreform még így is mintegy 55%-kal apasztotta a birtoktalan földmunkások számát. A jelek szerint a mezőgazdasági cselédség a földbirtok előnyeiben kevésbé részesedett és a földhözjuttatottakat majdnem teljes számban a napszamos munkáselem körében kell keresnünk.

Azonban ezt a számot túlzottnak tartom és véleményem szerint a népszámlálás a nincsetlen elemnek kisebb mértékű apadásáról fog beszámolni, mint azt a földreformnak nem szakszerűen készült statisztikája mutatja.

Kereseti viszonyok. Magyarországon a földművelésügyi minisztérium rendszeresen gyűjti a mezőgazdasági munkásbérek és napszámok adatait. Sajnos, az adatközlés tempója nagyon lassú; még nem közölték az 1932. évi adatokat 1932-ben a napszámok élelmezés nélkül pengőfillérben a következők voltak:

	Férfi napszámok			Női napszámok			Gyermek napszámok		
	átlag	legmagasabb	legalacsonyabb	átlag	legmagasabb	legalacsonyabb	átlag	legmagasabb	legalacsonyabb
Tavasszal	160	200	120	120	160	90	90	130	60
Nyáron ...	240	370	180	180	280	140	120	200	90
Ősszel....	160	210	120	120	170	90	90	130	60
Télen	130	190	90	90	120	60	70	100	40

A mezőgazdasági napszámok 1928 óta évről-évre csökkentek és általában már 1931-ben lényegesen az 1913. évi bérek színvonala alá estek, az 1932. évi bérek pedig 25—30%-kal kisebbek voltak az előző éviéknél. Az Országos Mezőgazdasági Kamara jelentése szerint azonban a valóságban a napszámok 20—25%-kal voltak alacsonyabbak azoknál, amelyek a földművelésügyi minisztérium közlésében szerepelnek. A Kamara számításai szerint (1931. évi jelentés, 231. lap) 1931-ben átlagosan egy-egy mezőgazdasági munkásra 130 munkanap esett. Mivel ez a dolog természete szerint főként tavasztól őszig tart — Magyarországon a falusi nép téli foglalkoztatása rendkívül kicsiny —, azt lehet mondani, hogy egy-egy napszamosmunkás évi készpénzkeresete 260—325 pengő között van, aszerint, hogy a földművelésügyi minisztérium kedvezőbb adatait vesszük-e alapul, vagy a Kamara kedvezőtlenebb, de sajnos, minden jel szerint valószínűbb adatait. Mivel pedig úgy számítottuk, hogy egy átlagos munkáscsaládban ketten keresnek s a keresők kétharmadrésze férfi, egyharmada vagy nő, vagy gyermekmunkás, egy-egy napszamoscsalád átlagos évi keresete 400—500 pengő között lehet. Ezt kombinálnunk kell a munkásság ház és¹ földbirtokával és bérletével és csak így érthetjük meg, hogy

ez a szerény pénzbeli kereset is elegendő az élet fenntartására. Ez az életszint természetesen a legalacsonyabb fokot jelenti a mai társadalmi létrán; nem több ez magánál a pusztá létnél, a kultúraszerezés minden lehetősége nélkül és nemcsak a ruházatnak, de az ételmezésnek is példátlanul alacsony színvonalán. 1932-ben pedig ezt az eredményt még 25%-kal kell apasztanunk, hogy a mezőgazdasági munkásság kereseti lehetőségeit megismerjük.

Magyarországon még ma is széles körökben dívik a napszamosoknak ételmezéssel együtt való felvétele. Ebben az esetben a napszámber természetesen alacsonyabb. 1931-ben országos átlagban télen 40 fillérre, tavasszal és ősszel 60—60 fillérre, nyáron 70 fillérre becsülték a napszamosoknak adott ellátás értékét, vagyis ellátás esetén a napszámberék ennyivel voltak alacsonyabbak, mint koszt nélkül. A nőknél a különbség 30, 40 és 50 fillér, a gyermekeknél 20 és 30 fillér. Az utóbbi években ez is változott. 1929-ben még átlag mintegy 10 fillérrel többre tették az ételmezés értékét.

Újabbán különösen a kisgazdaságok körében fordul elő, hogy gyakran természetben fizetik a bért: tejben, túróban, lisztben, szalonnában és más terményekben alkusszák ki a napibért.

A szőlőmunkások bizonyos mértékig külön bérszála alá esnek, a munkálatok neme szerint. Az átlagok, a legnagyobb és a legalacsonyabb napi-bérek pengőfillérekben ilyenek:

	Pengőfillérben				Pengőfillérben		
	átlag	legmagasabb	legalacsonyabb		átlag	legmagasabb	legalacsonyabb
Nyitás ...	195	250	120	Szedés ..	160	250	80
Metszés ..	230	300	160	Hordás ..	200	300	110
Kapálás ..	220	300	160	Préselés .	130	400	150
Permetezés	300	430	200	Fedés....	180	250	100
Kötözés...	200	300	120				

Magyarországon 214.200 hektáros szőlőterület van. A szőlők évi munkaszüksége hektáronként csak nemrég is 170—180 nap volt, de a gazdaságok ezt már 90—100 napra apasztották és a bér egy részét gyakran így is csak borban tudják megfizetni. A szőlőknek azonban körülbelül kétharmada «parasztbirtok», amely nem igen alkalmaz idegen, fizetett munkaerőt.

Magyarországon az utóbbi évek során mind jobban előtérbenyomul a szakmáymunka (akkordmunka), ami pedig a gépkultúra terjedésével már hanyatlani kezdett. A szakmáymunka lényege az, hogy a birtokosok vállalkozó munkáscsoportoknak adnak ki bizonyos munkameneteket; legáltalánosabb ez a rendszer az aratásnál és a cséplésnél, de ugyanúgy szokásos a kapásnövények egész évi bemunkálásánál is. A fizetés itt túlnyomó nagy részben a termelvények és különböző elsőrendű ételmezési cikkek adagjaiban áll és csak kisebb hányada a készpénz. A munkásság ilyen természetű munkák elvállalásának céljaira társaságokba, «bandákba» tömörül,

amelynek élén a bandavezér áll, aki vállalkozó, a csoportnak közös megbízottja, s azt mindenben képviseli a földbirtokossal szemben. A bandavezér valamivel többet kap, mint a banda tagjai. Készpénzfizetése egy hónapra 6—50 pengő, aratás és cséplés esetén 1.0 — 6.5 métermázsa szemes-termény, amit búzából, rozsból és árpából állítanak össze, megállapodás, szerint; ha a vállalt munka egyébre szól, akkor egyes vármegyékben egyáltalában nem adnak szemes terményt, másokban pedig 1.0 és 4.1 mázsa között váltakozik annak a mennyisége. Ezenkívül havonta 20 kg kenyérliszt és 10 kg főzőliszt, 3—4 kg hüvelyes, 2—4, néhol 5 kg szalonnát, 1 kg zsírt — kivételesen előfordul havi 3 kg zsír is, de 0.1 kg is —, 2—4 kg hús, 1—2 kg só, 10—20 kg burgonya, 1—1.5 kg ecet. A munkáscsoport tagjai ehhez mérten kapják fizetésüket és többi járandóságait. A bandavezér előnye a készpénznél és a szemes terményeknél van, a többi járandóságok körülbelül ugyanennyit tesznek az elsőrendű férfimunkásokra is. Ezek készpénzbére havonta 4—30 pengő között váltakozik, szemes terményjárandóságuk körülbelül a fele a bandavezérének.

Egészen külön feltételek szerint szegődik az állandó éves cselédség. A készpénz ezeknek a fizetésében is kicsiny szerepet játszik és évente 40—60 pengő között váltakozik. Néhány vármegyében azonban ennél magasabb bérek is vannak és kivételesen évi 120 pengőig is felmegy a bér, másutt pedig leszáll 24 pengőre is. Szemesterményjárandóság mindenütt van: 15—20, kivételesen 24 métermázsa, vegyesen búzából, rozsból és árpából. Ezenkívül földhasználat is jár a cselédnek, mégpedig burgonya- vagy tengeriföld; ez felszántva és bevetve, amaz csak felszántva, de a cselédségnek joga van ahhoz, hogy szántás közben, az eke után elvégezze a vetést is. A földterület 1200—1600 négyszögöl, ami 0.42—0.55 hektáryi területnek felel meg. Jár minden cselédnek kerti föld is: 400—1600 négyszögméter. Jár tehéntartás, szaporulatával, rendszeren egy tehénre; naponta 1—1.5 liter tej, ami azonban nem általános szokás és körülbelül csak minden második vármegyében fordul elő. Ahol tejjárandóság nincs, ott tejmegváltást kapnak a cselédek 0.14—0.30 pengő átlagban. De ez a rendszer csak kivételesen fordul elő. Jár a cselédségnek 1—1 sertés tartása is, a malactartás korlátozva van: hat vagy 12, aszerint, hogy egy vagy két sertést szabad-e tartani a cselédnek. Két sertésre való jog csak ritkán fordul elő. A malacokat 6—12 hónapig szabad az uradalom terhére tartani; ritkább helyen fordult elő 6 hónapnál rövidebb időtartam, a minimum 3 hónap. Van néhány olyan vármegye is, amelyben nem engednek malactartást. A sertéstartás a sertésnek való legelővel és a sertéseknek a legelőn való őrzésével jár. A baromfiak tartása általában véve korlátlanul szabad; egyes helyeken azért korlátozzák, mert a birtokos abból indul ki, hogy mivel a baromfiakat etetni kell, amelyik cselédnek annyi baromfija van, hogy a járandóságából nem etetheti mindet, az biztosan jogosulatlan úton szerzi meg a szükséges takarmányt. A járandóság kiegészítő része még

6—10 szekérnyi széna és a szalma. De ez nem általános. Több helyen kapnak a béresek rétet is, kétszeri kaszálásra. Mindenütt kapnak fát, az Alföldön nagyobb részben a szükséglet szerint, anélkül, hogy megszabnák a fa mennyiségét; sok helyen rőzsét kapnak a béresek, szekér- vagy csomószámra; másutt megszabják a mennyiséget is: 1.5—3 ürméter között, de ismerünk olyan esetet is, amelyben 4, sőt 7 ürméter fa a járandóság. Van olyan hely is, ahol szenet kapnak. A szalmajárandóság az Alföldön korlátlan, a Dunántúl legtöbb helyen egyáltalában nem szerepel a szerződésben a szalma.

Az Országos Mezőgazdasági Kamara adatokat gyűjt arra nézve, hogy mibe kerül a gazdaságoknak a cselédtartás és az így biztosított munkaerő, a terményeket és egyéb járandóságokat beszerzési, vagy ha a gazdaság termékéről van szó, eladási áron számítva. Eszerint a béresek napszámjának költsége 1.40—2.00 pengő körül van, csak kevés helyen tesz ennél többet. Ez tehát nem jelenti azt, mintha a cseléd olcsóbb lenne, mint a napszámos, de a gazdaságokra előnyös, hogy így állandó személyzetük van. Mivel a gazdaságoknak nagy része messze van a helységekétől, másként nem is igen lehetne megoldani a gazdálkodás feladatait.

A cselédség piacán nincs munkáshiány. A cselédség értéknek számítja azt is, hogy felnövekvő gyermekei a gazdaságban rendszeresen találnak napszámos munkát, bár a gazdaságok ezeket általában olcsóbban fizetik, mint a szabad napszámosokat. A béresnép tehát maga is úgy fedezi pénzülszükségletét, mint a gazda: termel és a piacon elad.

Az azonban, hogy a béresnép kultúrája és egészségügye olyan mérhetetlenül alacsony színvonalon áll, ennek az ősi rendszernek helytelen volta mellett bizonyít.

Egyik alföldi, 300 ha. nagyságú birtok tulajdonosa, akinek birtoka az ország legnemesebb búzatermő részén, Csanádmegyében van, kéréssemre a következőkben tájékoztatott vidékének mezőgazdasági munkásságáról s annak helyzetéről:

«Vidékünkön most nagy a munkásfelesleg. Nagyon sűrű a járás népe, négyzetkilométerenkint 100 lélek. Nagybirtok, nagyobb iparvállalat nem igen van. A munkásfölség néhány évvel ezelőtt még a Dunántúl nagy uradalmában talált nyári keresetet.

A földművesség zöme ezen a vidéken nagyjából a következő módon igyekszik megélhetést találni:

1. Mint fixfizetéses gazdasági cseléd.
2. Mint részes munkás. Részért mívelik nálunk a dohányt, hagymát, cukorrépát, cirokot, tengerit, borsót, mákot, veteménymagvakat stb. Részért történik az aratás és a cséplés is.
3. Mint napszámos.
4. Végül mint hónapos, bérért, csoportosan dolgozó, uradalmakba szerződő sommás.

A munkabérszerződések a 2., 3. és 4. alatt felsorolt rendszereket sokhelyt kombinálva is alkalmazzák.

Gazdaságom részes munkásainak egy része például lakást, tehen- és sertéslegelőt kap, ezenfelül csekély bérösszeg ellenében *ügynevezett* árendásföldet, végzi az aratást és a cséplést, valamint a többi részes munkát s előre megszabott napszámberért teljesíti a napszám munkát is.

Kisgazdáknál napszám mellett koszt is jár, ami nem jobb és nem rosszabb annál, mint amivel a gazda él. Rendes körülmények között a napi koszt a következő: napi 0.75—1.00 kg fehér búzakenyér, 10 dkg szalonna, délben tésztaleves vagy vastagfőzelék, esetleg gyúrt tészta. Hús csak nagy munkaidőben: füstölt kolbász vagy oldalas, esetleg marha- vagy csirkepaprikás. Ugorka, dinnye, hagyma.

A munkaidő általában napkeltétől napnyugtáig tart. A cselédség a jószág etetésére és ápolására már hajnali $\frac{1}{2}$ télen $\frac{1}{4}$ óraker munkába áll. A faluban lakó napszámos és részes munkások munkakezdet előtt és végzés után gyakran még jókora utat gyalognak.

A gazdasági cselédség ma a fixfizetések irigyelt pozícióját foglalja el a földművesek társadalmában. Minden megüresedő állásra számtalan jelentkező akad. Amelyik cseléd fegyelmezett, használható és állandó, csakugyan jobb helyzetben van, ő és családja rendes ruhában jár, jó bútora van és szép teheneket, sertéseket tart. Nem egynek van megtakarított pénze, sőt kölcsönre kiadott búzája is. Az állhatatlan, évről-évre csavargó cseléd azonban szörnyű módon le van szegényedve.

Gazdaságomban a cselédbér valamivel magasabb annál, ami a vidéken szokásos. Az eltérés nem jelentékeny, de majdnem mindegyik munkásnak jár különféle alapon jutalék, továbbá gazdasági takarmányon tehéntartás, ami a munkás számára szép mellékkeresetet biztosít. Állandóbb cselédségem kedvezőbb körülmények között él, mint a törpe- és a kisbirtokosok nagy része.

A gazdasági cselédségnek javadalmának a bér csak egy része. Gazdaságomban a köztseléd bére és annak értéke a következő:

Évi készpénzbér	94.— P
Búzaszegődmény 12 q a 15.....	180.— «
Árpesaszegődmény 3 q a 8	24.— «
Szalonna, 50 kg á 1.20	60.— «
Só, 40 kg a 0.40.....	16.— «
	374— P

E béren felül jár még a cselédnek: 4400 m² tengeriföld bevetve, amelynek termése a munkásrésztül számítandó negyedrészt levonása után 12—20 q csöves tengeri szokott lenni; továbbá 1200 m² előkészített veteményföld, amelynek termése (hagyma, dinnye, paszuly, zöldség stb.) pénzértékben nem igen becsülhető meg. Bérértéke 15—20 pengőt tesz. A tengeri és veteményföld termésének együttes pénzértéke a termés mennyisége és az árak szerint változik, de a határérték ma 60—120 P között van. A cseléd kap egyszobakonyhás lakást, aminek bértéke a helyi viszonyokhoz arányítva 50 P.

A cseléd családtagjainak orvoslási költsége családonként kb 10 P, a gyógyszer számla több évi átlagban családonként 20 P-re rúg. De nem egyszer több-

száz pengős kórházi ápolási számlát is kénytelen a gazda kiegyenlíteni, mert a cseléd orvosi, kórházi kezelésének költségeit 45 napig tartozik viselni. (Kivétel a balesetből származó költség, amit a Gazdasági Cselédpénztár visel.) Súlyos többletet okozhat egy-egy járvány is. Mindezeket mérlegelve azt a terhet, amit ezen a címen a cselédért a gazda vállal, átlagosan 40 P-re teszem.

Gazdaságomban az éves cselédnek tehéntartása van, vagyis egy tehenét szopós borjával együtt szálas és gumós takarmánnyal és alomszalmával a gazdaság látja el. A tehéntartás a gazdának naponta 0.70 P-be, azaz évente 255.5 P-be kerül. Haszonértéke ugyanennyire tehető (2000 l. tej a 10 fill. és egy borjú),

A sertéstartáshoz a gazdaság a cselédkanász tartásával és a legelővel járul hozzá. A vállalkozóbb szellemű cseléd egész tengeri termését, árpáját és gabonájának korpáját sertéseivel fogyasztatja el, amiből jelentékeny haszna lehet, de nagy kár is érheti. Három-négy darab 40 kg-os süldőt azonban a legelőn, gabona- és répatarlókon jóformán költség nélkül felnevelhet és ma 70—80 P körüli áron értékesíthet. Becsüljük tehát átlagosan a sertéstartás hasznát 75 P-re.

A baromfitartás hasznát 500—1000 tojás eladási árában lehet helyesen megállapítani, tehát ma 40—100 P. Középarányosa 70 P.

Gazdaságomban nemcsak az iparosmesterek, a számadók és a hasonló, állásúak, hanem részben a közcselédek is kapnak jutalékot munkájuk eredménye után. A jutalék még nem mondható általános szokásnak. Az állattenyésztésben alkalmazottak a tenyészállatelés után farkpénzben is részesülnek. E jutalék mértéke igen különböző. A cseléd gazdájával együtt sír, együtt nevet. Nálam az évente kifizetett jutalék 20—120 P között ingadozik, de mivel ez a szokás nem általános, ezt nem számítom be.

A cseléd keresete után általánosságban semmiféle adót sem fizet. Kereseti és egyházi adóját a gazda fizeti. Ezek összege 10 P körül mozog.

Fűtésre a mi vidékünkön a cseléd szalmát, töreket, cirokszárát és tengeriszárát kap. Tűzifa és rözse mifelénk nincsen. A tüzelő ellenértékét nagyon szerényen évi 70 P-re teszem a következő számítás szerint: évente 1000 kéve cirokszár — 5 fillérijével — 50 P, két kocsi szalma 20 P. A tehen alá és a sertések alá adott szalma értékét nem számítom fel, mert ezt egyenlőértékűnek tekintem a termelt trágya árával.

Végül a gazdaság ingyen fuvar ad a malomba, orvosért, állatorvosért, szülésznőért, költözéskor stb. Ezek értéke összesen kb. 8 P. Mindez együtt:

A pénz és terménybér értéke.....	374.— P	Baromfitartás.....	70.— P
Tengeri és veteményföld	90.— «	Adó	10.— «
Lakás.....	50.— «	Fűtés	70.— «
Orvoslás	40.— «	Fuvar	8.— «
Tehéntartás.....	255.5° «		
Sertéstartás	75.— «		1042.50 P

Ehhez járul még az a napszámber, amit a cseléd családtagjai a gazdaságban keresnek.

Mint ebből az összeállításból látható, a cselédi állapotban nem a bér a legfontosabb, hanem a megélhetési lehetőség.

Vidékünkön a napszámmunka inkább kivételes. Kis- és törpebirtokosok

kisegítésül, uradalmak egyes különleges munkákra alkalmaznak napszámost, egyébként mindenütt a részes munka a szokásos.

Részeseim 1931-ben kitűnően kerestek, mert a termés igen jó volt. 1932-ben azonban, sajnos, gyenge termésem volt, aminek következtében még a télire valót sem tudták megkeresni. Normális években egy részes család megkereshet 12—15 q vegyes gabonát, 15 q csöves tengerit, 4—6 q cirokkalászt, 8—10 q cirokmagot, 50—60 P értékű napszámot, 7—800 kéve cirokszárát, 3—400 kéve tengeriszárát, 20 q szalmafélét stb.

A cukorrépatermelő gazdaságok részesei az idén jól jártak, mert 2 ha. répa megművelése esetén a részes munkásra eső rész értéke 180—220 P-t tett ki.

Végösszegben egy szerződött munkáscsalád keresetének értéke kb. ugyanannyi, mint a cselédkereset, azonban itt az egész család dolgozik a keresetért, igaz, hogy nem az egész éven át és nem állandóan. A részes munkások között a dohányosok és a hagymakertészek helyzete kiváltságos.

A nagy- és a kisbirtokokon elhelyezkedett cselédek és szerződött részes munkások helyzete ma is tűrhető. Sajnos, a munkakeresőknek legfeljebb 40—50%-a talál ilyen módon elhelyezkedést.

Községünk területe 7000 ha, amelynek mintegy a fele középbirtok, a többi kis- és törpebirtok, azaz kisebb 70 ha-nál. Lakóinak száma 6000 lélek. Az utóbbi két évben 180—250 munkáscsalád volt itt biztos szerződéses munka nélkül.

A fiatal nemzedék a katonai szolgálatot megváltásnak tekinti, sőt a komolyabb, hadviselt emberek is mind háborút várnak és remélnek, mert akkor van dupla zsold, hadiségély és mindennek felmegy az ára ...»

Ugyanez a birtokos beküldte 1931. évi munkásszerződésének egy eredeti példányát is, amelynek a munkások javadalmazására vonatkozó részei ezek: (A szerződésben 15 pár — azaz egy-egy férfi és egy-egy női — munkásnak egy termelési időszakra részes alapon történő szerződötetéséről van szó.)

«A cirokműveléssel kapcsolatban kikötik, hogy a munkások cirokszár-részét a gazdaság szállítja haza, járható útban, legkésőbb az év végéig. A gazdaság minden munkásnak ad 4 q cirokmag helyett 4 q osztályozatlan, időszzerűen száraz csövestengerit a betakarított termés szétosztásakor.

A tengeriműveléssel kapcsolatosan részüket a gazdaság szállítja haza. A tengeri elvetéséért kifogástalan kelés után holdankint 1.50 P átalányösszeget kapnak a munkások.

A borsóművelés után minden beszolgáltatott 5 q borsó után kapnak 1 q szokványbúzát hazaszállítva.

A gabona aratásáért kapnak $\frac{1}{12}$ -ed keresztrészt. Élelmezésre egész aratásra kapnak páronként 40 kg liszt, 4 kg szalonna, 4 liter bab, 2 kg só, 2 liter pálinka konvenciót. Elemi csapás esetén az aratás előtt tartoznak kijelenteni, hogy részért kívánnak-e aratni, vagy 50 kg gabonára tartanak számot, mint átalányra. Utóbbi esetben az egy tizenketted szalmarészüket a cséplés alkalmával kapják meg.

A cséplést 4%-ért végzik. Részüket a gazdaság szállítja haza.

Felszólításra bármikor tartoznak napszámmunkát teljesíteni, főként acatolási és kapálási időben, valamint kaszálási és hordási időben páronként 10—10 férfi és ugyanannyi női napszámot tartoznak teljesíteni. A napszámber:

	férfi	női	gyermek
I., II., III., XI., XII. hóban	1.30	0.90	0.70
IV., X. hóban	1.50	1.10	0.80
V., VI., IX. hóban.....	1.80	1.20	0.90
VII., VIII. hóban.....	2.10	1.40	1.00

1932-ben ezeket a napszámberéket 20%-kal csökkentették.

Minden munkás kap 800 m² veteményföldet, amelyért tartozik 3500 m² lencsét betakarítani. A lencse kézicséplése esetén részenként 20 kg búzát kapnak.

A munkások május 20. körül 25 pengő, június 20. körül 10 pengő kamatmentes előleget kapnak, a tavaszi munkák rendes elvégzése esetén. Ennek az előlegnek első részét a cséplési keresetből, második részét a cirokkeresetből készpénzben kell visszafizetni.»

Munkanélküliség. Az őstermelés terén a munkanélküliség idényjellegű. Mivel a magyar őstermelés még extenzív, és különösen mivel a népies háziipar majdnem egészen megszűnt, télen a falusi nép foglalkoztatása igen kevés. Ez a magyar gazdasági életnek súlyos problémája, azonban ez ellen nem lehet küzdeni a munkanélküliség ellen felhasznált vagy felhasználható eszközökkel. Az Országos Mezőgazdasági Kamara adatgyűjtése szerint, amelyre már hivatkoztam, 1931-ben a napszámos munka átlagban évente nem tett többet 130 napnál, ez pedig azt jelenti, hogy az ünnepnapokat leszámítva, amelyeknek száma mintegy 65, a mezőgazdasági napszámos nép természetes munkaerejének a felét sem használhatja ki. Mondhatjuk azt is, hogy a telet egészen munka nélkül tölti el. A foglalkoztatás mértéke azonban az országban nem egyenletes. Vannak olyan vidékek, mondja a Kamara, amelyekben 200—220 nap jut a munkásnak, másokon pedig csak 80—100. A Kamara idézi egy olyan munkásnak a feljegyzéseit, aki 90 napot dolgozott egy év alatt. Ezekből különböző alkalmi napszámokra esett 12 nap, tavaszi kapálásra 16, aratásra, cséplésre 42, kaszálásra 6, különböző őszi munkákra 14.

Az 1930. évi népszámlálás, amely 1930 dec. 31-én tartatott meg, összegyűjtötte a munkanélküliek adatait is. Ez adatgyűjtés során, amely azonban főként az ipari, kereskedelmi és értelmiségi munkanélkülieket tartotta szeme előtt, az őstermelő népnek pedig csak kis hányadát ölelte fel, összesen 24.405 őstermelési munkanélkülit találtak. A munkanélküliség tartama tekintetében ez a szám így oszlott meg:

Nem volt munkája az összeírt munkanélküliek közül:

az utolsó 2 héten belül	1.202	7—9 hónap óta	1.983
15—30 nap óta	178	10—12 hónap óta	1.235
1—3 hónap óta	1.430	ennél is hosszabb idő óta	1.353
4—6 hónap óta	16.904		

munkásnak. A 24.405 összeírt munkás közül tehát 2811 akadt olyan, aki csak az ős beállta óta volt munkanélkül, vagyis legalább az aratási munkákban részt vett. Természetesen a népszámlálás nem kérdezte, hogy amikor volt munkája az összeírtnak, az milyen tartamú volt; az előbb felhozott munkás példája mutatja, hogy ez az adat milyen fontos lenne, mert hiszen a mezőgazdasági munka az aratási idénymunkák kivételével nem tartós, hanem alkalmi munka. A munkanélküliek megoszlása családi állapot szerint ilyen volt: 8786 nőtlen vagy hajadon, 14.311 házas, 1111 özvegy, 197 törv. elvált. A nők száma mindössze 1710 volt. — 20.045 volt közöttük napszámos, a többi szakmunkás és részben tisztviselő. Háza volt közülük 6850-nek, földbirtoka 3412-nek s földhasznélvezete 94-nek. Az analfabéták száma 3411 volt. A népszámlálás megállapította azt is, hogy 1126-nak volt közöttük tüdőcsúcsburujta.

Az azóta eltelt két év alatt a mezőgazdasági munkásnép munkaalkalmi is tovább csökkentek és így ma a helyzet minden jel szerint súlyosabbá vált. A földművelésügyi minisztérium a mezőgazdasági munkanélküliek munkához juttatása érdekében nem nagy sikerrel ugyan, de szervezi ezek elhelyezését és ezzel kapcsolatban néhány vármegyében rendszeresítette a munkanélküli mezőgazdasági munkásság összeírását is. Eleinte hat vármegyében és két törvényhatósági jogú városban folyt ez a nyilvántartás. Ezek együtt *1930-ban* 1,622.000 lelket számláltak, vagyis az ország lakosságának csaknem 19%-át tették, az őstermelő népnek azonban ennél mindenestre jóval nagyobb hányadát ölelték fel, mert mindezek agrárjellegű vármegyék. 1920-ban ezekben a törvényhatóságokban 204.639 mezőgazdasági munkást írtak össze, vagyis az egész ország mezőgazdasági munkásságának 27%-át.

A múlt év novemberéről szóló kimutatás szerint ezen a területen 135.665 férfi, 54.737 nő és 36.643 gyermek (18 évnél fiatalabb) munkásnak volt munkakönyve. Ez összesen 227.045, vagyis az 1920. évi állapothoz képest 11.5%-nyi létszámemelkedés, ami körülbelül megfelel előzetes számításaimnak. Ezek közül 114.367 volt az elhelyezésre váró munkások száma, ami pedig a létszámnak majdnem pontosan a felét teszi. A magyar mezőgazdaság mai meglehetősen fejletlen állapotában is a mezőgazdasági munkásságnak tél elején mintegy fele van ellátva munkával. A munkanélküliség az egyes feldolgozott vármegyékben a munkakönyvvel ellátott munkásságnak 28 és 30%-a között váltakozott. Az 1933. év februárjában ugyanezekben a törvényhatóságokban 130.304 volt az elhelyezést váró mezőgazdasági munkásság létszáma, ami az őszi állapothoz képest 14%-os emelkedést jelent. Mivel az őstermelésben a február körülbelül a csúcspontja a munkák szünetelésének, ebből az adatból úgy látszik, hogy Magyarországon a legnagyobb munkahiány idején az őstermelő munkásnépnek 44%-a dolgozik. Az 1933. év elején egyébként ezt az adatgyűjtést kiterjesztették nyolc újabb vármegyére. Ezekkel együtt most már az

ország olyan hányadának viszonyait ismerjük, amelyen 1930-ban 3,582.000 lélek lakott és amelyen 1920-ban 410.200 mezőgazdasági munkást írtak össze. Ez a terület főként a Nagy Alföldre és az északi dombos vidékre terjed ki. Pest megye nincs benne s a Dunántúlról csak Zala megye szerepel. Az idén februárban ezekben a törvényhatóságokban 407.600 mezőgazdasági munkásnak volt munkakönyve vagy munkaigazolványa, s 227.231, azaz 56% volt munka nélkül. Az átlag ugyanaz, mint amennyit a nyolc törvényhatóságban találtunk. Feltűnő, hogy a gazdasági munkáslétszám e területen 1920-hoz képest nem változott, holott egyes vármegyékben lényeges az eltolódás. Úgy látszik, hogy a «gazdasági munkás» fogalma a népszámlálásnál még tisztázatlan és nem minden megyében ölelte fel ugyanazt a réteget.

A mezőgazdasági munkanélküliség problémájának külön ága azoknak a földmunkásoknak a helyzete, akik nem annyira östermelési munkákkal foglalkoznak, mint inkább a mély és a magasépítés körébe vágó földmunkákkal. Ezek a legnehezebb munkához szokott férfiak, Magyarországon úgynevezett «kubikosok», mert a kiemelt föld köbtartalma alapján megállapított egységbérekben fizetik őket. Ezek egy részét, mintegy 7000 munkást az Országos Központi Hitelszövetkezet munkavállaló szövetkezete tömörítette; ezek az utóbbi tíz év alatt körülbelül 10 millió pengő értékű munkát végeztek és csaknem kétmillió munkanapot dolgoztak. Helyzetük azonban ma rendkívül sanyarú, mert az ipari pangást legelső sorban éppen ezek érzik meg.

Másik hasonló jellegű nagyobb szervezetük a Földmunkaiparosok Vállalkozó Szövetkezete, amely 1928-ban alakult s nem tartozik az OKH kötelékébe. Tagjainak száma 14.000. Sok kubikos tagja van a Budapesti Földmunkás és Fuvaros Szövetségnek is. Vidéken is vannak hasonló természetű kisebb szövetkezeteik. Az OKH kötelékébe tartozó munkásszervezetek jelentékeny állami támogatásban részesülnek, de meg kell lenni az okának, hogy miért alakulnak mégis inkább önálló szövetkezetek, amelyek minden állami támogatás előnyéről lemondanak.

A gazdasági cselédség körében nincs munkanélküliség. Már utaltam arra, hogy szerepük abban a mértékben nyomul előtérbe, amelyben az östermelés körében a gépmunka népszerűtlenné válik. S Magyarországon ma éppen ez az irányzat. Sajnos az, hogy eszerint helyzetük aránylag kedvezőbb, mint a szabad munkásoké, a társadalmi fejlődés szempontjából nem jelent igazi előnyt, mert ez az egészen alacsonyrendű munkaszereződésnek és a vele összekötött legalacsonyabbrendű életszintnek a megrögzítését jelenti.

Munkaidő. Az östermelésben a munkaidő nemrégiben még hajnaltól napszálltáig tartott. A helyzet e tekintetben csak nagyon lassan javul. A napszamos munka napi időtartamát csak a városi foglalkozásokban szabályozza a szokás; az östermelésben már azért is nagy nehézségekbe ütköznék

a szabályozás, mert a mezőgazdasági munkásnép jó része minden közvetlen hatósági körzeten kívül esik.

Az ország egyes részeiben a szakmányos munkások csak reggel hat órától este hatig dolgoznak, bár ők vállalkozók és így az elmaradt napi munkaidő csökkenti keresetüket, illetőleg növeli munkanapjaik számát. Azonban így akarják kifejezni azt, hogy a munkafeltételek tekintetében szolidárisak a napszámos elemmel és nem akarják annak helyzetét rontani.

A mezőgazdasági munkásság szociális gondozása. Magyarországon a munkáskérdés mindig foglalkoztatta a törvényhozást. A jobbágyság felszabadítása 1848-ban történt meg, utána az abszolút osztrák kormányzás rendeletekkel szabályozta a munkásügyeket. Miután Magyarország állami függetlenségét visszanyerte, 1876-ban hozta az első törvényt, amely a házicselédék viszonyainak rendezése keretében az őstermelő cselédségre és munkásságra is kiterjedt s a cselédséget a gazda háznépébe besorozva, annak házi fegyelme alá rendelte. Az 1890-es években az ország egyes részeiben erőteljes agrár-munkásmozgalom kezdődött és ennek nyomán 1898-ban indult meg az a rendszeres törvényhozási munka, amely végül a mezőgazdasági munkás elem minden rétegére kiterjedt. Az 1898: II. t. c. a mezőgazdasági munkásokra vonatkozik és elsősorban a munkások sztrájkmozgalmának igyekszik véget vetni. Jellemző erre a törvényre, hogy fenntartja azt a régi jogot, amely szerint a munkahelyét a törvényben felsorolt okokon kívül más okból elhagyó munkást, vagy munkásokat oda karhatalommal vissza lehet vezetetni s az erre vonatkozó határozat a fellebbezésre való tekintet nélkül végrehajtandó. Ugyancsak karhatalmat lehet alkalmazni az ellen a munkás ellen, aki a szerződés ellenére nem jelenik meg, vagy szerződése ellenére segédmunkások, munkaeszközök nélkül jelenik meg a munkahelyen. Viszont szigorú büntetést szab arra, aki ilyen visszavezettetést megfelelő jogalap nélkül kért és rendeltetett el. Ha a karhatalom alkalmazása tekintetében rendelkező hatóság a helyszínen nem jelenhetik meg, akkor kivételesen a munkásságot még a kihallgatásra és elő vezetheteti. Az a törvény részletesen szabályozza a sztrájktilalmat, amely már a régebbi törvényben is benne volt. Az is büntetés alá esik, aki a szerződészegő munkást, napszámost, cselédet nyilvánosan feldicséri vagy azok javára adományokat gyűjt. A törvény elsősorban mindig a munkásság felelősségéről beszél. Azonban ugyanakkor a munkásság javára szolgáló intézkedéseket is tartalmaz; így kétféle régi visszaélésnek is véget vet, amelyet kárukra szoktak elkövetni. Egyfelől az ingyenmunkának, amelyet azelőtt a munkaadók a szerződött munkán felül követelhettek, másfelől pedig annak, hogy a munkásság pénzbeli és élelmiszer járandóságait szesz vagy iparcikkek fejében megváltották tőlük, sőt nem egy ízben egyenest ilyen cikkekre szóló utalványokkal fizették őket.

Ezt a törvényt rövidesen újabbak követték, amelyek részletesen

foglalkoztak a vízi munkálatoknál alkalmazott földmunkások, a cséplő munkások, az erdei munkások, a dohánykertészek helyzetével, majd 1907-ben külön a gazdasági cselédekkel. Mindez azonban nem vetett gátat a földműves munkásság szervezkedésének és az újabb sztrájkoknak, amelyek ennek az évszázadnak első évtizedét bevezették. Ekkor a kormány erőteljes közigazgatási rendszabályokhoz nyúlt és az évtized közepe-táján leverte a munkásság szervezkedési kísérleteit. A földműves munkásmozgalom, amely az 1918. évi forradalomban egészen új formát és lendületet nyert, majd a proletárdiktatúra hónapjai alatt a nagybirtokok kommunizálásának szélsőségebe csapott át, csak a húszas évek elején kezdődött meg újra normális keretek között, de a hatóságok szívós ellenállása folytán nem kapott erőre. A magyar szociáldemokrata földmunkásszervezetnek mintegy négyezer tagja van, más szervezetek pedig még nem tettek komoly kísérleteket a szervezésre. Így a földmunkásság, a magyar népek e hatalmas rétege, ma is teljességgel szervezet és vezetők nélkül áll.

Viszont az államhatalom sok jóindulatú törekvéssel igyekezett a munkásság problémáit megoldani.

1898. évi törvény alapján rendszeresítette a munkásközvetítést, anélkül azonban, hogy e tekintetben sikereket ért volna el. Komoly kedvezést jelent e tekintetben az, hogy aki igazoltan munkahelyére utazik,, félárú jegyet és esetleg utazási előleget is kap.

A munkanélküliséget tartja szeme előtt az a rendelkezés, amellyel a földművelésügyi minisztérium a közigazgatási hatóságoknak évente figyelmébe ajánlja, hogy bizonyos munkagépeknek, így az aratógépeknek használatát lehetőleg korlátoztassák. Eddig ez a minisztérium részéről jóindulatú figyelmeztetés volt, az idén azonban, első ízben, konkrét tilalomra vált azokra a járásokra nézve, amelyekben aratómunkások maradtak szerződötetés nélkül.

A munkabéreket a törvényhozás általában véve meghagyta a szabad verseny hatása alatt, de 1923-ban olyan törvényt alkotott (XXV. t.-c.)* amely szerint az erre a célra a közigazgatási járásokban szervezett bizottságok megállapíthatják a minimális munkabéreket. Ezekben a bizottságokban a tagok fele-felelészben a gazdák és a munkások közül kerülnek ki. A bizottságok működése azonban nem intenzív. Konkrét kívánságra hívják össze, de a kérelem megokolt volta felett a földművelésügyi miniszter dönt. A múlt évben alig tízszer ült össze, ami ugyanannyi járás minimális, munkabéreinek rendezését jelenti. A munkásság tartózkodik e körülményesen működő bizottságoktól, amelyektől általában nem vár jót; ugyanakkor az érdemleges rendezésnek magában a mezőgazdasági munka természetében is nagy akadálya van; ez ugyanis nem áll olyan pontosan szétválasztható munkanemekből, hogy a munkadíjak alsó határát félre nem érthető módon meg lehessen szabni.

Ugyancsak 1923-ban egy másik törvény (XXIV. t.-c.) úgy rendelke-

zett, hogy a gazda és a munkás között felmerülő vitás ügyekben az illetékes hatóságok egészítsék ki önmagukat 2 gazda és 2 munkástaggal, akik szaktanácsként működtek. Ez a rendszer elég sok eredményt ért el. Amióta ezek a tanácsok működtek, sokkal több ügy végződött megegyezéssel és kevesebb volt a fellebbezések száma is. Sajnos, az idén ennek a törvénynek hatályát megszüntették, mert az ülnökök díjazása az állami költségvetést bizonyos minimális összeggel (évi 20.000 P) megterhelte. Az érdekeltség azonban ezt a szervet olyan fontosnak tartja, hogy kész az ülnöki tisztelet minden költségmegtérítés nélkül is ellátni.

A gazdakamarákban a munkásszakosztályok is működnek, amelyek a kamarai tagok egyötöd részét alkotják, tehát a birtokossággal szemben törpe kisebbségben vannak. Ez nem is maradt éppen hatástalan, de alapjában véve a munkásság idegenül áll ezzel a hivatalból kirendelt intézménnyel szemben. S ha mégis van e szakosztályok működésének bizonyos üdvös hatása, ez annak az eredménye, hogy a kamarai tisztviselők sorában akadnak olyanok, akik komolyan foglalkoznak a reájuk bízott feladatokkal.

A munkások egészségügye érdekében ezek a főbb intézkedések állanak fenn: a gazdasági cseléd feleségének és háztartásában élő s 12 évnél fiatalabb gyermekeinek otthoni gyógyíttatási költségei, amennyiben a betegség a szolgálat 15. napján túl következett volna be, 45 napig a gazdát terheli. A kórházi ápolásra csak a cseléddel szemben köteles és csak 30 napig. Költségeiből csak igen kis hányadot tudhat be a cseléd bérébe. A cseléd helyettesének bérét nem szabad a cseléd béréből levonni. Halálozás esetén a gazda köteles bizonyos külön segélyt adni, s ha a cseléd hal meg, egy hónapig még köteles a családot meghagyni a cselédlakás és a cselédbér élvezetében. A gazdasági munkást a gazda 8 napig köteles gyógyíttatni, ezentúl az illetékes községet kell értesítenie, amely az ápolásról gondoskodni tartozik.

Külön szabályoztatott azonban a balesetek és a hivatással kapcsolatos betegségek ellen való biztosítás az Országos Gazdasági Betegpénztár keretében. Itt a gazdasági cselédeket s a gépekkel dolgozó gazdasági munkásokat kötelesek a gazdák biztosítani.

A gazdasági cselédekre nézve ma is érvényben van az a rendelkezés, amely szerint munkaideje — más megállapodás hiányában — egy év. Csak legalább három hónappal az év letelte előtt lehet felmondani. Szolgálatának tartama alatt a cselédnek nem szabad útlevelet adni, vagy ha mégis, kiállítottak volna számára ilyet, nem szabad azt neki kézbesíttetni. Ezt a törvényt azért hozták (1907-ben), mert ennek az évszázadnak az első évtizede alatt a kivándorlás rendkívül nagy arányokat öltött és elsősorban éppen a mezőgazdasági munkásságot és kisbirtokos elemet tizedelte. De valójában a kivándorlásnak is volt a következése, hogy a gazdasági munkáskérdés az évtized végefelé lényegesen veszített feszítőerejéből. Ma a kiván-

dorlás gyakorlatilag általában lehetetlenné vált és így ennek a tilalomnak nincs nagy jelentősége. De egy modern állam törvényei között úgy hat az, mint a régi jobbgyvilág szellemi maradványa.

A földművesnép gyermekeinek oktatásügye tekintetében az a rendelkezés érvényes, amely szerint a gazdasági cseléd gyermekeinek iskoláztatási, azaz beíratási költségeit és tandíját azok 12 éves koráig a gazda köteles viselni. A földműves munkásnép kultúrája olyan elmaradott, hogy 1000 családból, ami átlagban 2200 gyermeket jelent, csak 10 fiú- és 2 leánygyermek jutott az 1930—31. iskolai évben az elemi iskolánál magasabb tanintézetbe, beleértve ezekben a tanonciskolákat is. A földműves munkásnépre nézve tehát gyakorlatilag még annak a lehetőségére sincs meg, hogy gyermekeiket iparosokká nevelhessék.

A törvényhozás ismételten foglalkozott a munkásnép lakóházainak kérdésével. Törvény rendeli el, hogy a gazdasági munkásság számára egészséges lakást kell biztosítani, családonként legalább egy szobát és egy külön kamrárt (a konyha közös is lehet). Ez a törvény azonban kivételt állít fel azokra a cselédekre, akik gazdájukkal együtt laknak. Ezek nem kívánhatnak jobb lakást, mint amilyennel a gazda megelégszik. A cselédlakások építésére 1907-ben külön törvényt hoztak. Ennek alapján készpénzkölcsönt és állami segínyt biztosítottak azoknak a törvényhatóságoknak, melyek saját területükön a cselédlakásokat rendezni akarják. Ugyanez a törvény tíz évet szab meg az átépítésre. Ez a határidő azonban a háború idejére esett és így meg kellett azt hosszabbítani. A háború után országosan nagy házépítési akció indult meg, amely kapcsolatban volt a földreformmal és így e tekintetben a helyzet igen nagy mértékben megjavult. Tíz év alatt 260.000 házhelyet adtak el a földreformakció során és az országban összesen 290.000 házat építettek. Ez az akció azonban elsősorban nem a gazdasági cselédek, hanem a birtoktalan földművesmunkások helyzetét javította meg/A gazdasági cselédek lakásának átépítése ugyanis a gazdák, az uradalmak kötelessége volt. A munkásság a maga költségén épített, azaz le kell törlesztenie a házhely árát és az építési költségeket is.

Magyarországon tehát a mezőgazdasági munkássággal kapcsolatos intézkedések nagyobb részben negatív jellegűek. A munkaidő kérdése szabályozatlan; a munkabér és a kereseti lehetőségek javítása érdekében a szabad verseny érvényesül, ami ebben az esetben a gazdának kedvez, mint erősebb félnek; a szervezkedés szabadsága csak papiroson van meg, a gyülekezés szabadsága ebben a percben (1933 április) papiroson sincs meg; így a munkásság nem tehet szert arra a keretre, amelynek segítségével kereseti feltételeit megjavíthatná. Az egészségügy rendezése a cselédségnél is fogyatékos, a gazdasági munkásságnál meg majdnem egészen hiányzik. A baleset esetére megszervezett biztosítás e tekintetben még megoldási kísérletet is alig jelent. A földműves birtoktalan nép elől a kulturális emelkedés útja a gyakorlatban el van zárva, részben azért is, mert nagy része

Kint él a tanyákon, az iskoláktól távol. A magyar népnek egynegyedrésze tartozik ebbe a rétegbe, amelynek azonban parlamenti képvisellete kivételszámba megy és amely aránylag a választók között is a legkisebb csoportot alkotja. Az őstermelő munkásság soraiban még az ifjúmunka védelme sincs rendezve. A gazdasági cselédségről szóló törvény tiltja meg első ízben a 12 évnél fiatalabb gyermekeknek cselédmunkára való szerződését s láttuk, hogy a gyermekcselédék száma milyen nagy.

A magyar törvényhozás egyelőre még úgy áll szemben a birtoktalan földműves nép problémájával, mint amelynek pozitív rendezése el sem kezdődött.

Móricz Miklós.

FIGYELŐ

CONCHA GYŐZŐ

1846—1933.

Társulatunk tagjai és szemlénk olvasói a múlt hónap közepén megilletődéssel szereztek tudomást arról, hogy Concha Győző, az állami és társadalmi tudományoknak legidősebb és legtekintélyesebb magyar munkása, egymást felváltó nemzedékek hosszú sorának kedvelt és tisztelt tanára, a Magyar Társadalomtudományi Társulatnak a hazai tudományos világból tiszteletbeli tagja bevégezte azt a hosszú pályafutást, amely a Gondviselés kegyelméből osztályrészül jutott.

A magyar társadalom leróttá az érdemes halottal szemben a kegyelet és hála adóját; társulatunkra és folyóiratunkra pedig az a feladat hárul, hogy az elhunyt tudós gazdag és értékes munkásságát számbavéve, mérföldkövekkel jelölje meg azt a pályát, amelyet Concha Győző az emberi szellem és a magyar tudományosság történetében megfutott. Az ő kivételes egyénisége erre nemcsak módot nyújt, de parancsolóan megköveteli, hogy az egyéni és baráti kapcsolatokban s a hivatási köteleességek példás teljesítésében gyökerező érzelmi momentumokon s egy «a tudomány állásának» mértékét megütő átlagos irodalmi munkásság méltatásán túlmenő, szélesebb távlatú megvilágításban részesüljön annak a tudományos körnek a részéről, amely életművéhez legközelebb állott.

Ez a feladat nem könnyű. Fáradhatatlan munkásságát a múlt század derekán kezdette el, amikor az állami és társadalmi életet formáló erők egy legalább is hosszú időre biztosított labilis egyensúlyban voltak és «hatvan év tudományos mozgalmainak» színteréről akkor kellett eltávoznia, amikor a minden elismert szellemi érték elsodrásával fenyegető kultúrválság apokaliptikus áradata tetőpontjához közeledik. Ma a tárgyi-lagos szemlélő alig tud szabadulni attól a lesújtó benyomástól, hogy nemcsak az oktalanul lekicsinyelt tételes jogtudományon, de efemer intézményeken felülállónak képzelt állam- és társadalomtudományi koncepciókon, túlzás nélkül mondhatjuk, már az összes morális és szellemi tudományokon kísértetiesen kezd beteljesülni a múlt század közepe egyik nyugtalan szellemének döbbenetes prófécijája: *drei Worte des Gesetzgebers und Bibliotheken werden zur Makulatur*. A gondolkodók forrongó népe, sok egyéb között máglyára vetette a mindent legyőző Idő által meghazud-

tolt politikai és szociológiai irodalmat is, köztük, ha a hírek igazat mondanak, szélsőségektől távol álló alkotmányjogi és történetpolitikai műveket. A nagy szimbólumnak szánt aktus horderejét különbözőkép lehet ugyan megítélni, de ki tudná megmondani, hol fog megállani a tegnapi értékeinek ez a kataklizmaszerű devalvációjára? Amilyen lehangoló perspektíva ez egy, a politikai tudományok csendes művelésének szentelt kontemplatív élet számbavételénél, éppen olyan felemelő, hogy kevéssel előbb még végleg meghaladottnak látszó doktrínák hogy találjanak az óriási eltolódások folyton igazolást, vagy újabb színezetet és jelentőséget.

Önáltatás volna el nem ismerni, hogy a zaklatott napjainkban mindenhatónak mutakozó Idő nem haladt el nyomtalanul Concha Győzőnek a magyar szakirodalomban páratlanul álló erudícióval megírt monumentális politikája felett. Éppen alkotmánytanának bevezető fejtegetései: a társadalomtannak címzett fejezet az, amelyet — bármennyi értékes gondolatot nyújt is egyes részletkérdések, így a rendek és osztályok ma annyit vitatott kérdése tekintetében —, egészen már régebben meghaladottnak éreztünk. A («polgári») társadalom fogalmának az állami élet körén kívül eső, merőben egoisztikus motívumokon alapuló laza kapcsolatokra való korlátozása, amely ebben az elgondolásban az állami életnek reális bázisa, de egyben fogalmi ellentéte is — ez a Hegeltől Mohlig uralgó doktrína, — már hosszú idő óta nem talált követőkre s az ebben az értelemben vett «társadalomtannak» Concha Győző volt az utolsó képviselője.

Bármennyire érezzük is ma az állami élet jelenségeit is felölelő társadalomfogalom szükségességét, éppoly világos előttünk az is, hogy ez az elgondolás az annak idején még eleven erővel ható XVIII. századi endämonisztikus rendőrállam gondolatának volt szellemtörténeti szükség-szerűséggel fellépő antitézise. A legújabb tanulságok nyomán pedig egyáltalán nem tarthatjuk kizártnak, hogy a napjainkban újult erővel érvényesülő állami omnipotencia az állam és társadalom fogalmának dialektikus szembeállítását elemi erővel fogja valamely formában újból megkövetelni.

Az állam problémáinak a német idealizmus nagy nyomdokain haladó s a spekulatív metafizika körében mozgó tárgyalása maga idején kétség-telenül idegenszerűen hatott a magyar jog- és állambölcsélet világában, amely Beöthy Leó és Pulszky Ágost óta a pozitívizmus hatása alatt állott. De Concha Győzőnek pátriarchai életkora s egymást felváltó nemzedékeket átívelő pályája lehetővé tette, hogy megélje a pozitívizmus lehanyatlását, amelynek a világnézeti igényeket ki nem elégítő voltára Pulszky Ágost jogbölcseletéről írott maradandó értékű bírálatában rámutatott; pályája végén megélte az idealizmus újjáéledését és azt, hogy az állam lényegére vonatkozó fejtegetései a kor uralkodó gondolatmenetébe kapcsolódva ma is eleven erővel tudnak hatni. Az államnak a nemzet fogalmára épített meghatározását, a Rousseau-féle atomisztikus individualizmus határozott

viSSzaütasítását, a hatalmi tényező kidomborítása a szabadság fogalmában — mindazt, ami a századforduló progresszív elemeinek szemében ökonzervatív tradicionalizmusnak látszott — a nemzeti gondolat híveinek egyre erősödő táborá, mint időszerű igazságot vallja magáénak. Amit pedig a nemzetközi relációk jogi szabályozásának határaitól s ennek kapcsán a pacifizmus lehetőségeiről tanított, az ma, a népszövetségi gondolat latens csődjének, a Kellog-paktum hajótörésének, a lefegyverzési értekezlet zátonyainak napjaiban a dolgok legmélyére hatoló meglátás értékével bír.

De bármennyire igazoltnak látjuk is Concha állambölcseleti gondolatait, a Politikája első részében foglalt fejtegetések tetemes része nem hat többé ránk meggyőző erővel. Hogy a helyes alkotmány követelményei a társadalmi és állami élet belső törvényszerűségeiből nemcsak hasonló kazuisztikus részletességgel, de alapvonalaikban sem vezethetők le tisztán a deduktív logika műveleteivel, közmeggyőződésé vált már azelőtt is, hogy az alkotmányi karták Európának egy nagy és kulturálisan annyira jelentékeny részében szinte egyik napról a másikra veszítették el hatályukat. Ebben látjuk az okát annak, hogy a hagyományos értelemben vett alkotmányi politika már hosszabb ideje nem talált művelőkre és más államtudományi diszciplínáknak engedte át a helyét. Ámde, ha az ilyen irányú célkitűzés lehetetlennek látszik is, ha Concha fejtegetéseinek egy része (a szövetséges állam és az államszövetség, az államkapcsolatok problémái) az események folytán tárgytalanná lett is, alkotmánytanának nemcsak a régi irodalmi anyag páratlan becsű áttekintése, hanem az azokban feltalálható más vonatkozású gondolatkinccs is maradandó értéket fog biztosítani.

Itt elsősorban azokra a fejtegetésekre gondolunk, amelyeket a pártok ideáltípusai felől szőtt alkotmánypolitikai témái köré. Concha éles szemmel ismerte fel ennek a problémakörnek centrális jelentőségét, amely Politikája megjelenésének idején még csak szerény irodalommal rendelkezett és ma különböző címeken oly sokat vitatott témája a jog-, állam- és társadalombölcseletnek s annak kulcsát a *konzervatív* és *liberális* elv egyensúlyában vélte feltalálni. S ha ma az irodalomnak sikerült is ezek helyett a napi politikában tartalmatlan jelszavakká kopott elnevezések helyett szerencsésebb terminológiát találni, annak a megoldásnak a helyességében, ami rendszerének egyik vezérlő gondolata, kételkedni ma sincsen okunk. Bármiképp alakul is az államforma kérdése az új Európában, bármely hatalmas újabb területeket hódítson meg az erős egyéniség személyes uralmára alapított kormányzati rendszer (— amely Concha szisztémájában csak mint a «nem sajátképi államformák» egyike talál szerény helyet —) az individuumnak, mint a közre is nélkülözhetetlen szellemi és erkölcsi értékek forrásának tiszteletben tartása a dolog természetéből folyó olyan szükség-szerűség, amely elől a modern elgondolású «totalitarius» állam époly kevéssé fog kitérhetni, mint ahogy a régi stílusú «autoritarius» állam sem tehette és amely bármilyen alapon megszervezett államhatalmat előbb-utóbb

(hogy Concha szavaival éljünk) a «szuverénítés önkorlátozására» fog előbb-több bírni.

Politikájának második része, a közigazgatásnak, mint világnézetektől független társadalmi technikának elmélete, kevésbé volt kitéve az idők hullámzásának és a magyarság mai szellemi konstellációjában különös értéket képvisel. Ha egy múlt századbeli német jogtudós nemzete *akkori* gondolkodását úgy jellemezte, hogy a németiség egy jó közigazgatást többre tart a legjobb alkotmánynál, bennünket a történelmi fátum másra determinált s a nemzet energiáját — szinte minden más irányú érdeklődés kizárásával — egyes alkotmányjogi részletproblémák körül folyó küzdelmek kötötték le. Ily körülmények között a közigazgatási kérdések életbevágó jelentőségének felismerése kétszeres elismerést érdemel.

Sub specie temporis így áll előttünk Concha Győző érdemes munkássága. S ha a búcsú pillanatában tiszteletreméltó alakjára ebből a távlatból tekintünk vissza, egyik legtermékenyebb útmutatását és példaadását követjük: az 1790-es évek reformirodalmáról, Eötvös és Montalambert kapcsolatairól írott tanulmányaiban, Pulszky Ágost feletti bírálatában a múlt szellemi értékeit ő sem egy csalhatatlannak hitt dogmarendszer mértékével mérte, hanem az ellentétes gondolatirányok hullámaival küzdő emberi szellem viszontagságos történetében mutatta be. Úgy véljük, ez a beállítás mutatja meg az ő szellemi egyéniségének értékét és arányait is: nem találtatott könnyűnek az Idő mérlegén.

Ebben a tudatban búcsúzunk tőle!

Ruber József,

A FELVIDÉKI MAGYARSÁG VÁLSÁGA.

Még mindenkinek emlékezetében él az a heves irodalmi harc, melyet évekkal ezelőtt az Erdélyben levő magyar írók «transzilvanista» állásfoglalása hívott életre. Határon innen és határon túl sok tinta folyt el, míg végre nyugvópontra jutott a kényes probléma és irodalmi társaságaink is megnyugodtak. A bizalmatlanul fogadott transzilvanista irodalom becsülettel teljesítette kisebbségi hivatását és nem várt virágzáshoz jutott. Jellemben, tartalomban, szellemben sokkal inkább «nemzetivé» vált, mint a csonkaországi s ma nem járnak messze az igazságtól azok, akik irodalmi életünk megújulását éppen kisebbségi íróink további munkásságától várják.

Az erdélyi probléma felszámolása azonban nem hozta meg a kívánt békét. A harc újra kitört és kiélesedett, de immár a Felvidékkel szemben. Az elmúlt másfél évtized alatt kiépültek a felvidéki magyarság szervezeti és az irodalmi élet is lassan megindult. Lapok, folyóiratok indultak, egyesületek alakultak s a trianoni keretekben felnőtt új nemzedék térfoglalása is megkezdődött. Számos új szempont nyomult előtérbe s a Felvidék lelki és szellemi arca is erősen megváltozott. A politikai földrengés gazdasági, majd kulturális téren is ismétlődött s ami a katasztrófa után megmaradt,

új elosztást, új szervezést igényelt. Az életbe lépő új nemzedék tanács-talanul állt az egymásnak gyakran ellentmondani látszó tényekkel szemben — s regionális tradíció hiányában — szervezeteiben a szélsőséges mozgalmak és eszmeáramlatok között szétforgácsolódott.

Érthető tehát, ha a csonkaországi szellem bizonyos bizalmatlansággal nézte az eseményeket s teljes rokonszenvével inkább Erdély felé fordult, mely az egységet mind politikai, mind irodalmi viszonylatban sokkal nagyobb mértékben megvalósította. Azonban ez az állásfoglalás nincs tekintettel azokra a történelmi előzményekre és körülményekre, melyek a Felvidék kisebbségi harcát — Erdélyhez viszonyítottan — megnehezítették vagy egy-két vonatkozásban egyenesen lehetetlenné tették. A felvidéki magyarság kisebb létszáma és földrajzi széttagoltsága miatt nehezebb feltételek mellett bocsátkozhatik abba a különben is egyenlőtlen küzdelembe, melyet egy kisebbségi népnek az elnyomó többség ellen kell folytatnia s amelyet itt ama körülmény is súlyosbít, hogy a «többség» gazdaságilag erős, kultúrájában fejlett nyugati nemzet, mely — többszázados kisebbségi létén okulva — sokkal mozgékonyabban és több előrelátással képes nemzeti céljait megvalósítani és azokat a kisebbségi érdekekkel szemben diadalra is vinni.

Hogy a felvidéki viszonyokat helyesen tudjuk megítélni, nem szabad számításán kívül hagyni a Felvidék speciális viszonyait s ezeknek figyelembe vételével — csonkaországi szempontjaink lehető kikapcsolásával — Jcell a kisebbségi magyarság küzdelmeinek eredeti értékét és súlyát lemérnünk. «Aki farkasverembe esett, — írja Szekfü Gyula a kisebbségi életről — hiába fejtí ki egész izomerejét vízszintes irányban, hogy börtönének falait áttörje, a farkasverem különleges természete egészen más módokra kényszeríti, hogy helyzetéből kiszabaduljon.»¹ Senki se ütközzék meg azon, ha a szlovenszkói magyarság, mely belül változatlanul jó magyar, hozzáidomul az alaposan megváltozott élethez. Nyilvánvaló, hogy éppen azért változik és alkalmazkodik, mert nemzeti életösztone hajtja, mert magyar akar maradni, mert vitalizmusa leleményessé teszi s tudja, ha csökönyös, belepusztul. — «Gyengék vagyunk — írja Szvatkó Pál — de szívósan magyarok akarunk maradni, konzerválni kívánjuk nemzeti és gazdasági kádereinket, nem óhajtjuk a döglött oroszlán sorsát és nem akarunk a mártíromság koszorújával homlokunkon kisétálni a világból, ami épületes dolog mások számára, de nem praktikus nemzeti szempontból. Az ész azt parancsolja, hogy számoljunk a valósággal. Azt bizonyítja, hogy a ködevés és illúziórágás nem segít . . . Nem járhatunk úszónadrágban télvíz idején és prémekekbe burkoltan augusztus derekán.»²

¹ Szekfü Gyula: Az erdélyi probléma. (Napkelet, 1925. V. 465. old.)

² Szvatkó Pál: Batácipós magyar ifjúság. (Magyar írás 1. sz. 14. old. Kassa, 1932.)

Csonkaországi szemléletünknek azonban van még egy másik hibája is: mindent a jelen politikai szemszögéből ítélünk meg. Ne feledjük, hogy az elszakított területeken most van kialakulóban az állam gyámkodásától és támogatásától független magyar értelmiségi osztály, mely határainkon belül manapság is ismeretlen. Egy fiatal, ezer akadállyal küzdő mozgalom pedig kezdeti stádiumában nem lehet ment minden hibától. A mozgalom sok esetben kisebb-nagyobb kilengéseket vagy tévedéseket mutat, de idővel szilárd egyensúlyi helyzetbe fog jutni. A szabad pályákon elhelyezkedett, saját lábán álló független magyar értelmiségi osztály lassú kialakulása jövőnk szempontjából sokkal nagyobb jelentőségű, mint egy-két «sikerült választása vagy genfi kisebbségi petíció. Ez alapot nyújt arra, hogy kedvezőbb időkben, ha jogaink érvényesítésére sor kerül, kellő nyomatékkal tudjunk fellépni, mert — politikai állásfoglalásoktól függetlenül — számunkra a legnagyobb értéket mégis a magyar nyelv megőrzése jelenti. Kisebbségi ifjúságunk mind Erdélyben, mind a Felvidéken megértette a reális élet parancsszavát. Kisebbségi arányszámát úgy minőségileg, mint mennyiségileg meghaladóan vette ki részét a főiskolai stúdiumokból s ez által biztosította azt a szellemi utánpótlást, mely további kisebbségi küzdelmeinknek nélkülözhetetlen alapfeltétele.¹

A kisebbségi életben jelentkező eszmék vagy mozgalmak értékét nagyobb történeti távlatba állítottan kell megállapítanunk. Az így gyakorolt kritika és bírálat kisebbségeinkre sohasem lehet sérelmes, sőt a kívülálló szemlélő tárgyilagosabb megítélése miatt egyenesen gyümölcsöző. Semetkay József «A csehszlovákiai magyar ifjúság» c. értékes kis füzetét² például a felvidéki folyóiratok is nagy megértéssel fogadták.

* * *

A Felvidék mai magyar kisebbségi közéletét minden vonatkozásban a szétagoltság és koncentráció teljes hiánya jellemzi. Mind politikai és társadalmi, mind irodalmi és gazdasági téren egymással szemben álló párttörödékek vívják egymás ellen kérlelhetetlen csatájukat. Az egyöntetűség hiánya az idősebbek aktivitását is gátolta, de végzetes súllyal nehezedik rá az új nemzedék soraira is. Politikai, felekezeti, irodalmi és gazdasági szempontok tömege aprózza fel a fiatalság arcvonalat s teszi őket kisebbségi vonatkozásban *egyre* inkább inaktívvá és improduktívvá.

A Felvidék eme fogyatkozását mélyebb — a talajban gyökeredző — okok szinte kikerülhetetlenül hozták felszínre. Ezek különösen akkor

¹ L. erre vonatkozóan Asztalos Miklós: A holnapai Erdély c. cikkét (Magyar Szemle 51. szám) és a Prágai Magyar Akadémikusok Köre évkönyvét. (Prága-Kassa, 1931—1932. év 272. old.)

² Különlenyomat a salgótarjáni reálgimnázium 1931—32. évi értesítőjéből. (Turul-nyomda, Salgótarján.)

tűnnek elő, ha a Felvidék kisebbségi viszonyait az erdélyiekkel hasonlítjuk össze. Míg Erdélyben az anyaországtól való elkülönülésnek évszázados tradíciói voltak s Kolozsvár központi fekvése a szétszört kisebbségek hatékony együttműködését is biztosította, addig a Felvidéknek nincs természetes központja. Kelet- és Nyugatszlovenszko két idegen, egymástól messzefekvő világ úgy közlekedési, mint pszichikai tekintetben és eddig; még minden kísérlet, mely közös nevezőre való hozásukat tűzte ki célul, meddő maradt. A Felvidék ugyancsak nélkülözte Erdély egyházi életének tradicionális előnyeit és a fejlett regionális sajtót. Kisebbségi fejlődését erősen visszavetette a területén több éven át erősen érvényesülő s az új államhatalom részéről támogatásra talált emigrációs behatás is. A hatalmi együttesben szerepet kapott cseh szociáldemokrata párt szintén jelentős városi tömegektől fosztotta meg a szlovenszkoí kisebbségeket s a politikai szervezkedés aránylagos szabadsága az államhatalom részéről mestersegesen leszegényített minoritások egységfrontját megbontotta azzal is, hogy a szélsőséges politikai mozgalmak felvidéki elterjedését elősegítette és kifejlesztette. Úgy ezen körülmények, mint az Erdélyhez viszonyítottan fokozottabb méretű repatriálások folytán élesebb generációs szakadás is következett be, mint akár az anyaországban, akár a Romániához csatolt területeken s ez a hatás csak fokozódott akkor, mikor a nemzeti-állami életet már nem ismerő és nem élő fiatalabb nemzedék közéleti térhódítása kezdetét vette. A harc itt is kitör az öregek és fiatalok között, de e tekintetben még súlyosabb a csehszlovákiai magyar ifjúság helyzete, mert az elhelyezkedés másutt is meglévő akadályain kívül szemben találja magát az államhatalomtól támogatott sovíniszta kapitalizmus kíméletlen magyarellenes politikájával. A cseh nagyipar állami eszközökkel tönkretette a Felvidék ipari életét s ez a körülmény annál keményebben érinti a magyar fiatalságot, mert hiszen előtte a közpályák nagyrésze is el van zárva. Ennek következménye, hogy ma a csehszlovákiai magyar ifjúság, bármilyen különben a világnézete vagy erkölcsi felfogása, egyre inkább antikapitalista érzelmű és gondolkodású lesz . . . Ennek a helyzetnek kikerülhetetlen következménye lett, hogy az ifjúság, mely szélsőséges felfogásokra amúgy is mindig hajlamos, lélekben mindinkább eltávozik a múlttól, azt egyre jobban elítéli, valami különös ellenszenv és kritikai szellem alakul ki benne ellene s ennek következtében történelmi és nemzeti tudata is gyengül.¹ S csakugyan a polgári szemlélettel a szélső baloldali «Sarló» éppen úgy szakított, mint a jobboldali Prohászka-Kör; az érdeklődés első vonalába mindenütt a szociális problémák kerültek s a kisebbségi hazafiságot jelentő «népi mozgalom» is elsősorban az alsóbb néposztályok szervezésén dolgozik, mert tisztán látja, hogy a kisebbségi küzdelem sikere ez osztályok megerősítésétől és kulturális nevelésétől függ.

¹ Semetkay i. m. 5. old.

Sajnos, ez a népi akció — a felvidéki magyar kisebbségi társadalom világnézeti és generációs széttagoaltsága miatt — kellő eredményt nem tud felmutatni. Egyes szép részleteredményeket ugyan majdnem mindegyik csoportnál elkönnyvelhet a mozgalom, de ezek ellentétes szellemi tartalmuknál fogva csak még jobban kimélyítik a lelki válságot és az amúgy is megosztott erők további szétforgácsolását eredményezik. Paradoxonnak látszik, ha azt a véleményt kockáztatjuk meg, hogy e széttagoaltság a gyakorlati politika terén éreztetni legkevésbé hátrányosan hatását. De ha számításba vesszük, hogy kisebbségeink egyetlen utódállamban sem képesek parlamenti képviselők útján eredményeket elérni, egyszerre nyilvánvalóvá válik, hogy a kisebbségi munka súlypontja a többség által irányított s éppen azért nem befolyásolható *napi politika határán túl*, kulturális és társadalmi térre esik. A kisebbség e ponton vívja meg döntő faji csatáját s itt van elsősorban kényszerítve arra, hogy közös frontot alkosson s ennek megfelelően egységesen megállapított terv szerint folytassa a harcot létérdekei megóvásáért.

Az irodalom s a társadalmi szervezkedés kérdése így nyomul előtérbe a kisebbségi küzdelemben s így nyernek e problémák eredeti jelentőségüket meghaladó fontosságot. Miként Erdélyben a Szépmíves Céh és az Erdélyi Helikon megalapításával az irodalmat pártpolitika felett állóan sikerült — az irodalmi szempontok előtérbe helyezése folytán — egységessé tenni s így a nemzeti munka gépezetébe racionálisan beilleszteni, úgy a Felvidék íróinak sem lehet más választásuk, ha feladatukat komolyan veszik s hivatásukat eredeti jelentősége szerint értékelik.

E belátás, sajnos, a legutóbbi időkig nem tudott diadalra jutni. A múlt évben megalakult Magyar Munkaközösség mozgalma volt az első, mely a szélsőségek kirekesztésével a koncentrációt irodalmi, társadalmi és gazdasági téren meg akarta valósítani. «A Magyar Munkaközösség célja — írja hivatalos folyóiratuk — a csehszlovákiai magyarság gazdasági és ezen keresztül kulturális önállóságának a megteremtése ... A Magyar Munkaközösség kultúrprogramja szembehelyezkedik azzal a konzervatív irányzattal, mely nemzetietlennek nevez minden tudományos önkritikát és minden olyan törekvést, mely a magyarságot a tisztult emberi kultúra erejével újjá, életképesebbé, reálisabbá akarja teremteni, de egyúttal szembehelyezkedik azzal a forradalmi kultúrszemlélettel is, mely a nemzeti génusz tagadásával a magyar nemzeti kultúrát egy internacionális, kollektív kultúregységbe akarja olvasztani... A Magyar Munkaközösség nem vállal semmi közösséget olyanokkal, akik a magyar nemzeti öntudat átütő erejét tagadják: így nemzeti szédelgőkkel, nemzetközi kozmopolitákkal (és) a nemzetközi nagytőke érdekkörével. . . »¹ «Mi — mondja a Magyar Munkaközösség egy nyilatkozata — a leghatározottabban tiltakozunk

¹ Magyar írás 1932. augusztusi szám. 487. oldal.

az ellen, hogy bármilyen körök azt a magyar egységet, melyet komoly munkával sikerült megteremtenünk a különböző világnézetű, de feltétlenül haladó, megnemalkuvó magyar meggyőződésű szellemiség köreiben, pártpolitikai szempontok alapján meg akarják bontani. Mi nem politizálunk és nem hagyjuk magunkat semmiféle politikai expozitúra vádjával illetni... Mi mindannyian komoly kulturális gazdasági és szociálpolitikai munkával akarjuk az öszmagyarság érdekeit szolgálni.»¹

Úgy látszik azonban, hogy a mozgalom eredeti célkitűzése ellenére sem volt képes tagjai világnézeti ellentéteit áthidalni. «A Magyar Munkaközösség balszárnya dezavualja a jobbszárnycsapat s erre ez a balszárnycsapat kerül a támadások pergőtüzébe. A Prohászka-Kör nyomtatott röpiratot² adott ki a komáromi diákkongresszuson a Magyar Munkaközösség ellen és feltárta annak ellentmondásait. A hivatalos diákrészről is megindul a támadás: a Pozsonyi Magyar Munkaközösség kormánykörökkel szimpatizál, szociáldemokrata elnöke van, feladja a magyar ellenzéki szerepet.»³ A Prágai Magyar Hírlap «Egyre kényesebb ifjúsági kérdések» címen⁴ hasonló vádakot hangoztat a Magyar Munkaközösséggel szemben, megállapítván, hogy «csalódást keltett» s «nem váltotta be a hozzáfűzött reményeket. Egyrészt elmaradt a várt reális, kevés beszédű munka, másrészt olyan szakadások és elkalandozások álltak be soraik között, melyek sokszor még a Sarlónál is veszedelmesebb területekre csaltak néhány magyar fiút . . . Földadták (egyes vezetők) a nemzeti elvet, a magyar vágyakat és törekvéseket, de a magyar realitásokat is abban a pillanatban, amint — eddig érthetetlen okból — keresik az érintkezést a kisebbségeket kisémmiző csehszlovák nemzeti és centralista alapon álló szociáldemokrata és agrárpárttal. . . Szerencsére — folytatja a cikk — a Munkaközösség berkein belül eléggé elszigetelt jelenség ez az árulás s a Munkaközösség pozsonyi megalakulását csakhamar követte a rimaszombati ellenmegalakulás, ahol a dolgozni akaró ifjúság nagyrésze méltatlankodva vette tudomásul egy-két vezetőjének hűségét és hangsúlyozta, hogy nemzeti alapon áll». A pozsonyi csoport erre hozott is később «elvi határozatot» és ebben kijelentette: «A Magyar Munkaközösség szervezete egyformán foglal állást a kormánypártiság és szociáldemokrácia vádjával és a fasizmus színezetével szemben».⁵

Az ifjúsági szervezkedéseknek igen nagy jelentőséget kell tulajdonítanunk. A másfélévtizedes kisebbségi életben egy új generáció nőtt fel s azok, akik a húszas évek elején «újarcú magyarokként» jelentkeztek, ma már férfikorba jutottak s a legtöbb helyen vezető pozícióba kerültek.

¹ Magyar írás 1932. 8. sz. 637. old.

² «Magyar Munkaközösség?» (Röpirat. 7. old. Komárom.)

³ Az Út. II. évf. 8. szám, 7. old.

⁴ Prágai Magyar Hírlap 1932 november 24-iki szám.

⁵ Magyar írás I. évf. 8. szám. 637. old.

A kisebbségi irodalom speciális jellegének s bátrabb hangjának érdemét is lehetetlen ma már ettől a fiatalabb nemzedéktől elvitatni s azt sem vonhatjuk kétségbe, hogy a megváltozott életfeltételek miatt épen kisebbségpolitikai téren — gyakran érzelmi világunkkal ellentétben is — e korosztály talán reálisabban s gyakorlatiasabban látja létérdekeit s megoldásra váró feladatait.

Erre a körülményre vall legalább is az a heves irodalmi harc, mely a felvidéki lapokban nemrégén zajlott le egy sokat vitatott kényes kérdés körül. A csehszlovák kormány egyik újabb rendeletével a magyar tannyelvű kisebbségi középiskolákban a szlovák nyelv tanítását az eddigi óraszámokhoz viszonyítottan elég jelentősen redukálta. Mikor ezzel kapcsolatban több ifjúsági lap «aggodalmának» adott kifejezést és a régi rend visszaállítását kívánta, az idősebb s inkább közjogi, mint gazdasági szempontok szerint gondolkozó nemzedék részéről heves támadásban részesült. Az idősebbek ez állásfoglalásban gerinctelenséget, talpnyalást és jogfeladást láttak, míg a fiatalabbak szerint a rendelet «burkolt intenciója a magyar ifjúság államnyelvi ismereteinek a csökkentése s ezáltal a kisebbségi életküzdelemhez szükséges egyik legfontosabb eszköznek a megvonása». Az egyik védekező cikk rámutat arra, hogy a főiskolai tanulmányokat saját nyelvükön nem folytatható magyar ifjak már középiskolás korukban kénytelenek az államnyelv hathatósabb elsajátítása céljából kisebbségi intézeteiket elhagyni s így nemcsak a főiskolát végezni akaró fiatalságnak érdeke a szlovák nyelv eredményes tanítása, hanem a kisebbségi iskoláké is, mert ellenkező esetben elnéptelenedésükre lehet számítani. «Az államnyelv ismerete nélkül a magyar ifjúság nemcsak az állami pályákról szorul le, hanem a mai közigazgatási berendezkedés mellett a szabad pályákon sem bírja el a küzdelmet az államnyelvet tökéletesen bíró szlovák ifjúsággal szemben. S a középiskolában most már a magyar nyelvet is elsajátító¹ szlovák ifjúság a tiszta magyar vidékekre is — hol még az állami hivatalokban is bizonyos elhelyezkedési lehetőségeink lehetnének — a kettős nyelvtudásával a magyar ifjúság fölé kerül... a magyar ifjúság meg akarja tanulni az államnyelvet, hogy biztosítsa létalapját s épp ezáltal legyen a kisebbségi küzdelem szilárd harcosa. A kisebbségi élet mindnyájunk ügye, akik magyarnak maradtunk s ehhez biztos, megalapozott s nem levegőben lógó egzisztenciák kelleneek.»²

A probléma a csonkaországi sajtóban nem nyert megvitatást — tudomást sem szereztek róla — de aligha tévedünk, ha feltételezzük, hogy lapjaink feltétlenül az idősebbek álláspontját tették volna magukévá. Pro és contra sok érv sorakoztatható fel a két álláspont mellett, de érdemes-

¹ T. i. ugyanezen rendelet a csehszlovák tannyelvű középiskolák részére bevezette a magyar nyelv rendszeres, gyakorlati oktatását.

² Új Élet 1932. novemberi szám. 384. és 385. old.

nek tartjuk megjegyezni, hogy az erdélyi kisebbségi publicisztikában előkelő szerepet betöltő Gyárfás Elemér magyar kisebbségi szenátor igen nagy megértéssel írt a fiatalok állásfoglalásáról¹ s eljárásukat csupán «a terephez való alkalmazkodás» speciális módszerének minősítette. Helyesen mutat rá, hogy a monarchiában a cseh hivatalnokok széleskörű elhelyezkedésüket többnyelvűségüknek köszönhették s ha ezek után mi is számításba vesszük, hogy már 1897-ben a turóci Bisztricskán tartózkodó Masaryk az őt felkereső tót ifjúsági küldöttségnek azt a tanácsot adta, hogy minél nagyobb szorgalommal tanulmányozzák a «magyar politikát, jogot és filozófiát, mert a magyar elnyomásnak gyökerei valószínűleg a magyar tudomány ezen szakáiba ereszkednek»,² s ha figyelemmel vagyunk arra is, hogy a század elején Cseh- és Morvaország egyes kereskedelmi iskoláiba a magyar nyelv tanítását is bevezették,³ úgy alighanem el kell ismernünk, hogy a felvidéki ifjúság állásfoglalása igen gyakorlatias és tisztán érzelmi szempontból nincs jogunk ellene állást foglalni.

E kiszakított adatok élesen rávilágítanak azokra a szakadékokra, melyek jelenleg a felvidéki kisebbségi magyarság egységfrontját barázdázzák. A válság lényege az, hogy a felvidéki magyar kisebbség gazdasági fennmaradása olyan eszközök igénybevételére utalja véreinket, melyek formális szempontból negációját jelentik azoknak a közjogi és társadalmi elveknek, amelyekre eddig az ellenállás és védelem alapult. A jövő feladata tehát az, hogy a gyakorlati élet kívánalmaival számolva a magyar kisebbség eddigi küzdelmének negatív elemeit pozitívvá cserélje fel, azonban ezen a téren ne lépje túl azt a határt, melynek betartását faji eredete és speciális nemzeti kultúrája kötelezi. A felvidéki magyarságnak a szétválasztó szempontok kikapcsolásával ki kell alakítania népi és társadalmi egységét mind kulturális, mind gazdasági vonatkozásban. A Felvidék — egységet akadályozó — mostoha földrajzi viszonyait egy zseniálisan felépített és megkonstruált «kisebbségi adminisztráció» megalkotásával kell ellensúlyozni és áthidalni. Politikai és gazdasági, kulturális és társadalmi vonatkozásban háttérbe kell szorítani a gyakorlati jelentőséggel nem bíró múlt, vagy távol jövő zavaró szempontjait s minden kisebbségi energiát — a valamennyi frakció közös érdekét jelentő — legközelebbi feladatok megoldására kell koncentrálni. Egy «minimális és közös program» megalkotása — szerény megítélésünk szerint — a legégetőbb feladat, s hogy ennek keresztülvitele nem jelenthet megoldhatatlan problémát, azt abból kell következtetnünk, hogy az államhatalom részéről mesterségesen leszegényített magyarság soraiban ma már nincsenek nagy vagyoni válaszfalak, még a legfontosabb közös érdeket jelentő kérdésben — a nyelv és nemzeti

¹ Erdélyi Lapok 1932. évi október 6-iki szám.

² Steier Lajos: A tót kérdés. (Liptószentmiklós, 1912. I. köt. 149. old.)

³ Steier i. m. 185. old.

kultúra megvédésében — sem látunk ellentétet a világnézetileg egyébként egymás ellen hadakozó csoportok felfogása között.

Ha ezek után felvetjük azt a kérdést, hogy a felvidéki magyar kisebbségi élet fent vázolt reorganizációját gyakorlati téren mikép gondoljuk megvalósíthatónak, úgy két paradoxonnal kell válaszolnunk: politikamentessé kell tenni a politikát és irodalmivá az irodalmat. A politikának csak kisebb mértékben szabad bekapcsolódnia a többség elleni harcba vagy a többséget érdeklő pártpolitikai differenciákba, mert eredményt sem egyik, sem másik vonatkozásban — csekély számuk miatt legnagyobb erő kifejtésük esetén — sem remélhetnek kisebbségeink. Marad tehát működési térenként a «kisebbségi nemzetpolitika», ez pedig sokkal inkább jelent társadalmi, mint politikai problémát. A magyar nyelv megőrzése, a magyarság gazdasági erőforrásainak továbbépítése, a magyar kulturális szervezetek felvirágoztatása, a nemzetközileg biztosított kisebbségi jogok érvényesítése mind oly értékek, melyek párt- és világnézeti ellentéteken felül közös érdekét jelentik az egész kisebbségi magyarságnak. Ebben a «minimális közös programban», ha felvidéki kisebbségi pártjaink tömörülnek s munkálkodásuk súlypontját erre helyezik, lehetetlen, hogy idővel a közösen kifejtett munka hatása alatt rá se találjanak arra az útra, mely a végső egység felé vezet. Ehhez azonban feltétlen megkívántatik a politikamentessé tett tiszta kisebbségi irodalom kialakítása. A politikai szempontok ugyanis megosztják az írókat, elsekélyesítik a művészeti törekvéseket. Mivel pedig a főcél az, hogy legyen olyan magyar sajtótermék, mely kultúr-inferioritásunk vádját már pusztán létevel és tartalmával is eredményesen cáfolni képes és a másik cél az, hogy akár irodalmi, akár tudományos téren az érdeklődő kisebbségi magyar saját nyelvén találjon igényét kielégítő folyóiratot és munkatert, a felvidéki irodalmi élet kialakításának egyetlen lehetősége marad: egyesületektől és pártoktól független folyóiratot kell alapítani s abban — világnézeti különbségek nélkül — az egész kisebbségi magyar nyelvterület tehetségeseit beszervezni. A szellemi téren megvalósított «egység és közös munka» alapja a politikai tömörülésnek is és a felvidéki magyarságnak kisebbségi léte biztosítékait ezen az úton kell keresnie.

A Magyar Munkaközösség mozgalmára ezen a téren vár úttörő munka. Publikált programja egyformán távoláll a jobb- és baloldali szélsőségektől s a megindított «Magyar Írás» c. folyóiratban már értékes és sokat ígérő lappal is rendelkezik. Ha egyes expozitívai személyi szempontból még kifogásolhatók is, nyilvánosságára hozott munkatervük azonban igen becsületos, praktikus és tisztességesen alkalmazva célra is vezet. Alkalmas arra, hogy kisebbségi téren egészséges és egységes közvéleményt alakítson. Pártpolitikai kérdések helyett nemzetpolitikai problémákra helyezi a fősúlyt s amint ma már többségi vonatkozásban is azt kell a legjobb politikának minősíteni, mely pártszempontokból mentessé teszi a politikát,

ez a felfogás kisebbségi vonatkozásban még inkább helytálló. Sőt tovább-mehetünk. Személyi szempontból kisebbségpolitikai téren még az sem ok a szakításra vagy szétválásra, hogy valaki hisz vagy nem hisz az elszakítottág végleges voltában. Ez hangulati kérdés s a szerint jelentkezik, hogy valaki pesszimiztának vagy optimiztának születik. De mivel ez a felfogás, a követendő politika szempontjából más-más módszer helyességének elismerését feltételezi, nem e felfogást és véleményt, hanem ama, a magyarság érdekében vállalt és becsülettel teljesített munkát kell valaki megítélésénél alapul venni, melyet — személyes érdek nélkül — önként vállal és teljesít a kisebbségi magyarság etnikai állományának megóvása és fejlesztése céljából. A Magyar Munkaközösség rugalmas programja alkalmas a vázolt ellentétek áthidalására s ezért hisszük, hogy jelenlegi kezdeti fogyatozásai ellenére is e szervezet révén fog a felvidéki kisebbségi magyarság egysége s közös munkafrontja kialakulni.

Hiányos lenne azonban a Felvidékről rajzolt képünk, ha pusztán csak a hibákra mutatnánk rá s elmulasztanánk a felszínre került «új szellem» értékeit is megállapítani. A szociális szempontok középpontba helyezése miatt egy olyan — lélekben és szemléletben — friss és tettekész kisebbségi intelligencia van kialakulóban, mely — szerencsés történelmi fordulat esetén — hiányt pótlóan tudná kiegészíteni csonkaországi társadalmunk e tekintetben érezhető nagy hiányait és közönyét. A felvidéki magyarság, de különösen ennek új nemzedéke már megtalálta kapcsolatát a nép széles rétegeivel, mert eljutott annak felismeréséig, hogy saját létének is ez a legbiztosabb alapja, s hogy az újonnan fellángolt «népi mozgalmakban» testet öltő háború utáni nacionalizmusok támadásait is csak ez úton lehet eredményesen kivédeni és megfékezni. A nyugati német talajba beágyazott cseh kultúrérettel való megismerkedés hatása alatt felvidéki irodalmi életünk új színekkel gazdagodik, problémaköre tágul és társadalmi felelőssége erősödik. A kisebbségi oktatással járó többszempontúságra való nevelés folytán reálisabb történelmi szemlélet van kialakulóban a nemzeti gondolathoz hű maradt rétegekben is, ami mechanikusan fogja elvezetni kisebbségeinket azokhoz az eszközökhöz, melyekkel létüket és továbbfejlődésüket a jövőben majd biztosítani tudják. Igazat kell adnunk Semetkaynak: A csehszlovákiai kisebbségi magyarság új nemzedékének «lehet ma még sok félszemsége, egyoldalúsága és szertelensége, de van erős szociális érzéke, szereti a munkát, nem fél a nagy célkitűzések kockázatától. Ha ez a háromfelé szakadt fiatalság megtelik a magyarság történelmi öntudatával, ha teleszívja lelkét a nemzeti kultúra örök erőivel, akkor jobban felismeri faji feladatait és kötelességeit és különböző világnézetű csapatai egymásra találnak a jövőt építő szociális munkába.¹ Hogy azonban ez bekövetkezhessek, ahhoz a csonkaországi szellemnek is nagyobb meg-

¹ Semetkay i. m. 28. old.

értést kell tanúsítania. Nem szabad egy pillanatra sem megfélelkezünk arról, hogy véreink vagyoni tönkrejutásuk, kisebbségi helyzetük, s egy republikában való létük folytán előttünk ismeretlen, idegen, s gyakran ellenszenves módszerek igénybevételére vannak kényszerítve, azonban a formák nem jelentik a lényegét s magyarságuk csupán új külsőt ölt, a nélkül, hogy tulajdonképpen fogyatkozna vagy elenyészne.

A felvidéki kisebbségi élet most jutott a kiforrás stádiumába, s amint az erdélyi magyaroknál jelszó lett: «magyarországi magyarok nem lehetünk, románok lenni nem akarunk, erdélyi magyarok leszünk» s ez jelentette a transzilvanizmus lényegét, úgy ezt a jelszót megfelelő átalakítással a Felvidékre is alkalmazhatjuk. S miként a «transzilvanista» szellemben alaptalanul láttak rémképeket, úgy hinnünk kell a magyar géniusz erejében, amely a Felvidéken is meg fogja találni az ezeréves tradícióknak megfelelő, de gyakorlatilag mégis célhozvezető utat. A szintézis fenti vonatkozásban jelenleg még szinte lehetetlennek látszik s ebben kell látunk a felvidéki magyarság igazi válságát. Azok a népek azonban, melyek tiltakoznak az elmúlás gondolata ellen, eddig még minden esetben rátaláltak a kibontakozás útjára.

(Debrecen.)

Pongrácz Kálmán.

A MODERN TÁRSADALOM EMBERE KIERKEGAARD SZEMLÉLETÉBEN.

Sören Aaby Kierkegaard-ról az irodalomtörténetírás világosan eldöntötte, hogy mint gondolkodó és író, a romanticizmus korához tartozik. Gondolkodásában van bizonyos ideológiai jelleg, amely hajlamos a valóságot a jóság és gonoszság ellentétes irányjaiban «eszményíteni» és amely a mai, természettudományos és kritikailag történelmi gondolkodással szemben már a múlté. Viszont azonban van Kierkegaard gondolkodásában egy másik jellemvonás is, mely, épp ellenkezőleg, közelebb a valósághoz. Ennek következtében tehát nem számítható a múlthoz, az eltemetett gondolatokhoz, annyira nem, hogy napjainkig gondolkodásának egyre számosabb területén jut szerephez.

Kierkegaard erős gondolkodó és élesszemű pszichológus, aki már annyiban is túljutott a romantikusok esztéticizmusán, hogy megtagadta önmagában a költőt, egy radikálisan és rigorisztikusan értelmezett kereszténység igenlésével. Műveiben feltűnnek a dús fantázia színes, eleven képei. Ezekkel azonban ellentétesek gondolkodónk elvont reflexiói, a meditáció szűk ösvényei, melyek egyetlen cél felé törnek: elvetni, értéktelennek mutatni be mindazt, amit a képzelet az imént oly csábító színekkel festett le.

Kierkegaard a hedonizmus és askézis két végletét egyenlő eleven-séggel rajzolja meg és választást követel. Létezni, szerinte, annyi, mint benne állani egy *ellentét* feszültségében, mely az önző, boldogságra törekvő

emberi természet és a transzcendens, vallásos követelmény között mutatkozik. A természetes vágy élet és gyönyör után, ellentétben áll az abszolút odaadással az egyénfeletti eszmény iránt. Vagy-vagy!¹ Választanunk kell az abszolút és a relatív, az örök és a mulandó, a szenvedés és a boldogság között.

Őszinteség és becsületesség a főkövetelmény, hirdeti gondolkodónk, és e tanításával korunk igényének is szószólója lett. A ma kiábrándult emberének szemében az egyetlen főérték, melyben hihetünk még: a valódiság, szemben minden megalkuvással és álszenteskedéssel.

Kierkegaard tehát választást követel: vagy utasítsuk el gyökeresen a kereszténységet, vagy pedig éljük! Az idillikus, nyárspolgári kereszténységet tekinti az egyedüli ellenségnek, amely megakadályozza a világos és fenntartás nélküli döntést pogány életöröm és keresztény önmegtágadás között. A hivatalos kereszténység lágy, kényelmes, félbenmaradt, komolytalan. Kierkegaard irtózik a hétköznapiaknak, a tényleges valóságnak ebben a középútjában, langyosságában rejlő hatalomtól. Az ember kötelessége, hogy «megnyilvánuljon», vagyis jobbra vagy balra, de *egészen*, bensőségesen állást foglaljon. Milliók élnek — panaszoja —, akiknek nem jelent szenvedést az a körülmény, hogy keresztények, sőt veszedelmüket és hátrányukat jelentené, ha nem volnának azok. A kereszténység hirdetői egykor vértanúk voltak, akik örömmel szenvedtek hitükért halált és üldöztetést. Ma jól fizetett és köztiszteletben álló hivatalnokok.²

A kereszténység története, gondolkodónk szerint, a kibúvók és kompromisszumok története, melyek az elvilágiasodásra vezettek. Az egyház tanítása, a hittételek ellen nincs semmi kifogása, ezeket elfogadja. Támadja ellenben az egyházban elhatalmasodott intellektualizmust, mely a kereszténységet személytelenné, «objektívá», a tantételek rendszerévé változtatta, és nem képes a személyiséget tenni a kereszténység hordozójává. Az étellel szemben tehetetlen kereszténység álkereszténység. A kereszténység számára ilyen értelemben nincs objektív igazság, a merő objektív tudás e téren hazugság és eltévelyedés. A megváltás nem a helyes út pusztá ismeretében, hanem a helyes úton való járásban áll. Így lesz az objektív, személytelen igazságból szubjektív, bensőséges igazság.

Közömbös, hogy az ember Isten akaratát megismeri-e, ha azt nem cselekszi. Az igaz Istent objektíve megismerhetjük, anélkül, hogy életünkkel alkalmazkodnánk hozzá. Ezen elméleti igazhitűségnél helyesebb azonban még Isten ismerete nélkül is becsületesen *élni*. A pogány, vasárnapi kereszténység, a ravasz epikureizmus és eudaimonizmus helyett Krisztus feltétlen követésére van szükség a szenvedés útján. Nem szabad a kereszt-

¹ Kierkegaard egyik főművének címe: *Enten-Eller* (Vagy-vagy). — S. Kierkegaard; *Entweder-Oder*. Ges. W. Jena, 1911.

² V. ö. Torsten Bohlin; *Kierkegaard*. München, 1923. 72 1.

ténységet olymódon meghamisítanunk, hogy doktrínává tesszük, tettek és bensőség helyett.

Kierkegaard gondolatainak időszerűsége abban a körülményben jelölhető meg, hogy gyakorlati igazságokra törekszik, a valóságtól eltávolodott megismerést újra a valóság közvetlen közelébe hozza. Korunk feladatát a tudomány eredményeinek személyes elsajátításában, az életre való átvitelében jelöli meg.¹ Csak az az igaz, ami termékeny, mondja Goethevel, és e tanítása megelőzte a modern pragmatizmust.

Az igazság feladata gondolkodónk szerint, hogy az embert új elhatározásokra és döntésekre indítsa. A filozófiai rendszerek, pl. Hegel bölcelete ellen főkifogása, hogy ezek látják ugyan a létezés mivoltát alkotó ellentéteket, de az időfeletti fogalmak világában harmonikus egységgé akarják azokat feloldani, ahelyett, hogy az embert velük szemben abszolút választásra készítenék. A filozófia azonban így a valóságot «fantasztikus módon elpárologtatja.»² Időfeletti és egyetemes igazságai a konkrét-eleven létezés szempontjából «közömbös» igazságok. Logikai rendszer lehetséges, de a létezést rendszerbe foglalni lehetetlen.³ Létezni annyi, mint ellentmondásokban élni.

E ponton modern filozófusok, pl. Heidegger figyelme Kierkegaard felé fordul, mert útjaik találkoznak. A modern filozófiai gondolkodás a rendszer mindennemű egységét és architektonikáját a vizsgált tárgykör mélyéről, újonnan törekszik fakasztani, és nem akar előfeltevéseket — ha még oly jól megalapozottak is — kívülről, felülről a tárgyra ráerőltetni. Jellemzi továbbá korunk számos bölcselőjét az antinómiákat, meghasonlottságokat, konfliktusokat feltáró, aporetikus gondolkodás. Lélektani oldalról a szellemi élet meghasonlásaival a pszichoanalízis foglalkozik, mely szeret Kierkegaard-ra, mint előfutárára hivatkozni.⁴ A filozófiai antropológia, a bölceletnek ez a legmaibb iránya is Kierkegaard-ban látja rokonát és előfutárát. Gondolkodónk ugyanis — miként az antropológia, az életfilozófia szintén tanítja — a létezést nem valami személytelen, mechanikai törvényszerűségnek, hanem mozgásnak, keletkezésnek és elevenységnek látja. Az igazi létezés az ember saját tevékenysége, erkölcsi törekvései, bensőségessé válása. A létezés mivolta nem élettelen és külső, hanem eleven és benső.⁵

Mit tudhatunk meg Kierkegaardtól a modern emberről, korunk éle-

¹ *Begriff der Ironie* c. művének végén. (München & Berlin, 1929.)

² Kierkegaard: *Gesammelte Werke*. Jena, 1910. Bd. 10. 100 l,

³ U. ott, 192. l.

⁴ V. ö. A. Vetter: *Frömmigkeit als Leidenschaft*. Leipzig, 1928.

⁵ *Kierkegaard* hatására vonatkozólag a modern teológusok és vallásbölcsélok körében (a protestánsoknál pl. *Diem*, *Gogarten*, a katolikusoknál *Guardini*, *Przywara* stb.), l. «K. a változó korszellem tükrében» c. értekezésünket. Magyar Kultúra, 1932.

téről és alapvető szükségleteiről? E ponton tarthat számat Kierkegaard gondolatvilága a társadalomkutató érdeklődésére is. Minden társadalomvizsgálat az illető társadalom emberének ismeretéből meríti a végső magyarázatot és indokolást. Kérdésünkre a feleletet részben már az eddig mondtak is megadják.

Kétségtelen, hogy a rigorizmus hibájába esünk bele, ha a kereszténység mivoltát, a természetfelettit a természet elsorvasztása és nem megnevesítése gyanánt fogjuk fel. A «radikális kereszténység» elgondolásában azonban nem a rigorizmus az egyetlen lényeges határozomány. Ezt elutasíthatjuk, de, tőle elválaszthatóan, még mindig fennmarad Kierkegaard elgondolásának másik eleme, mely már a *hic et nunc* valóság lelkéből beszél: «Légy valódi ember! Légy egészen azzá, amivé lenned kell!»

Kierkegaard a modern ember bajainak gyökerét a félbenmaradtságban, megalkuvásban látja. Nem tudunk egész emberek lenni, csak nyárs-polgárok, akikben kereszténység és pogányság egyaránt komolytalan és befejezetlen. Mindennek a kényelmesebb végét keressük. Ezért Kierkegaard a saját hivatását a korszellemmel szemben ironikusan abban jelölte meg, hogy nehézségeket készítsen, mivel a többiek annyira fáradoznak minden megoldásnak oly könnyűvé tételén.¹ Az ember rendeltetésének lecsökkentett, félig-meddig való betöltése vezet a hipokrizishez, a talmi jelleghez, a valóság hiányához, mely elmélet és gyakorlat meghasonlottságában áll. A modern világ azt hirdeti elméletben, amit a gyakorlatban nem tesz meg és azt gáncsolja, amit cselekszik és él. A modern ember tragikuma, hogy tapasztalatai szerint eszményei és a valóság között legyőzhetetlen ellentét tátong. Eszmény az, ami nincs meg a valóságban. Nem ritka eset, hogy minél több látszólag egy gondolatban az eszményiesség, annál távolabb került az élettől. Eszményeket hirdetni ma gyakran annyit jelent, mint oly szavakat mondani, melyeket életünk megcáfol, és amelyek esetleg az élettől idegenek is. Minél magaszosabbak a szólamok, annál több élethazugságot tartalmaznak. Ez a csalódott modern ember valódi életfelfogása, vagyis az az életnézet, melyet tényleg él is.

A liberális-individualista társadalom emberének arculatát, tehát a modern emberét is, Platón Politeia-ja óta talán Kierkegaard rajzolta meg legsikerültebben, éspedig «esztétikai életstádium» elnevezés alatt.² Az ilyen életet élő ember főhibája, hogy mindent «csak bizonyos fokig» akar. Jellemzi továbbá a «közvetlenség», vagyis a pillanatnyi gyönyör megragadása, önelégült, kerül minden áldozathozatalt, a nehézségek elől állandóan kitérni törekszik, megelégedik gyáva kompromisszumokkal. Nem ismeri az ideálok követelményeit és azt a készséget, hogy ezek követéseért az életboldogságról lemondjon. Csak abban él, amit a pillanat hangulata nyújt

¹ S. Kierkegaard: *Kritik der Gegenwart*. Jena, 1916.

² *Az Entweder-Oder-ben*.

számára. Majd ezért, majd amazért a célért lelkesedik, amint az alkalom diktálja és minden újabb helyzetbe azonnal ugyanoly lelkesedéssel illeszkedik bele, anélkül, hogy a döntő kötelmeket is állná. Az önkényesség embere, akiről már Platón megírta, hogy szabadossága zsarnokságba, demokratizmusa diktatúrába csap át.¹ A modern ember nagy költői ábrázolása, Ibsen Peer Gynt-je is pontosan megfelel Kierkegaard elgondolásának² és megtestesíti a modern tömegember életformáját, mely közömbös a morális törvények iránt, nem ismeri az egyénfeletti kötelmek tekintélyét, kiéli önző hajlamait. Mindamellett sem a jó, sem a gonosz irányában nem foglal életre-halálra állást, arculata, jelleme nélkülözi a határozott vonalakat. Még arra sem bizonyul érdemesnek, még ahhoz sem eléggé kialakult, hogy végérvényesen gonosznak lehetne mondani.

Kierkegaard rajza a modern emberről kétségtelenül tartalmaz oly vonásokat is, melyek örök-emberiek, nem csupán korunk emberét jellemzik. Az emberek átlagának jellemvonása nemcsak ma, hanem minden időkben is bizonyos erkölcsi kicsinység volt, melynek folytán sem nagy dicsérettel, sem nagy gánccsal nem lehet őket illetni. Az átlagember erkölcsileg töredékes, félbenmaradt lény, a morális kötelmeknek félig-meddig felel meg. Csak a kivétel, az erkölcsi nagyság éri el a teljeseget, emberi mivoltának egészét. A tömegember önző, szinte értelmes állatnak mondható és nem tesz eleget Kierkegaard heroikus követelésének átszellemültség, erkölcsi felfokozottság iránt. A tömegember nem az erkölcsi magaslatok ritka légkörében és jeges világában tenyészik. Már csak ezért sincs az emberre szabva a rigorizmus erkölcstana, mely ellensége minden önszeretetenk és boldogságra való törekvésnek.

Viszont azonban nem szabad a nemes hajlamokat és értékeket sem megfosztanunk az őket megillető uralomtól. Az önzés, a pusztá létért való küzdelem nem lehet az értékelés zsinórmértéke, és nem adhat tartalmat az emberi életnek. A nemes hajlamokat, önfeláldozást, magasabb erkölcsi értékeket elsikkasztó farizeuskodással szemben Kierkegaard foglalt először tisztalátással állást és művei e szempontból a társadalometikus számára fontos adatok gazdag lelőhelyei maradnak.

Noszlopy László.

¹ *Politeia*, VIII, 13.

² V. ö. W. Möhring: *Ibsen und Kierkegaard*. Leipzig, 1928.

EURÓPA SZLÁVOSODÁSA.

Folyóiratunk egyik régebbi füzetében (1932. év, 2. sz.) Csehország természetes szaporodásával foglalkozva rámutattunk arra az általában kevés figyelemre méltatott tényre, hogy Európa természetes szaporodásának súlypontja mindinkább keletre tolódik el. Európa összes népeit hatalmába kerítette már a fejlett civilizáció rendes kísérője: a születések csökkenése. De az általános dekadencia hasonlíthatatlanul magasabb mértékben pusztít a nyugati nemzeteknél. Ennek természetes következménye Európa keletén a szlávok számának állandó növekedése más ethnikumokkal szemben. Magyarországnak a szláv tengerben elfoglalt exponált helyzete megokolttá teszi, hogy kissé részletesebben is szemügyre vegyük a szlávoknak ezt a biológiai expanzióját, mely az összes számbavehető egyéb expanziók (politikai, kulturális, gazdasági) alapja, hiszen a kereső-, illetőleg katonaköteles korban levők nagy megszorodása természetesen legelőször a békés vagy erőszakos terjeszkedési kísérletekhez vezet.

Szemlélődésünkben induljunk ki a porosz statisztikai hivatal igazgatójának, Fr. Burgdörfernek legutóbb megjelent munkájából¹ s vegyük ki egyik tabellájából (358.1.) Európa szláv jellegű, illetőleg ily országokkal szomszédos államokra vonatkozó adatokat, kurzív szedéssel kiegészítve azokat a mű megjelenése után napvilágot látott arányszámokkal. Ezen országok természetes szaporodása a világháború előtti állapothoz képest a következő:

Ország	Elveszületések ezrelékben							Természetes szaporodás ezrelékben						
	1913	1927	1928	1929	1930	1931	1932	1913	1927	1928	1929	1930	1931	1932
Ausztria	24·1	17·8	17·5	16·7	16·8	—	—	5·7	2·9	3·1	2·2	3·3	—	—
Bulgária ...	41·0	33·1	32·8	30·1	30·6	—	—	18·6	12·9	15·3	12·3	14·8	—	—
Csehszlovákia	28·9	23·3	23·3	22·4	22·7	21·5	—	9·6	7·3	8·1	6·9	8·5	7·1	—
Észtország ..	—	17·7	18·0	17·2	17·4	17·4	—	—	0·4	2·1	0·9	2·5	1·4	—
Finnország ..	27·2	21·2	21·5	21·0	22·2	—	—	11·1	6·7	8·0	6·0	7·9	—	—
Görögország..	—	29·3	30·5	28·7	30·9	—	—	—	12·7	13·5	10·5	14·7	—	—
Jugoszlávia ..	—	34·3	32·7	33·3	—	—	—	—	13·3	12·3	12·2	—	—	—
Lengyelország	—	31·9	32·6	32·5	32·8	30·5	—	—	14·3	15·9	15·5	17·0	15·0	—
Lettország ...	—	22·0	20·7	18·8	18·0	17·9	—	—	6·6	6·3	3·8	4·7	4·3	—
Litvánia	—	29·1	28·8	27·2	27·4	26·8	—	—	12·0	13·2	10·1	11·5	11·0	—
Magyarország	33·8	25·8	26·4	25·1	25·4	23·7	23·0	11·5	8·0	9·2	7·3	9·9	7·1	5·2
Németország .	27·5	18·4	18·6	17·9	17·5	16·0	—	12·4	6·4	7·0	5·3	6·5	4·8	—
Olaszország ..	31·7	27·0	26·2	25·2	26·0	24·9	23·6	13·0	11·2	10·4	9·1	12·4	10·2	9·1
Oroszország (európai rész, Fehéroroszország és Ukrajna nélkül)	49·8	44·2	42·7	—	—	—	—	16·3	21·9	23·9	—	—	—	—
Románia ...	42·1	35·5	35·9	34·6	35·0	33·3	—	16·0	12·4	15·6	12·9	15·6	12·5	—
Ukrajna	41·8	40·3	37·8	34·0	—	—	—	18·1	22·5	21·3	17·0	—	—	—

¹ Volk ohne Jugend. Berlin, 1932. K. Vowinkel.

Észleletek megtételére, következtetések levonására mindenesetre alkalmasabb a tabella első része, mert a természetes szaporodás ezreléke az itt hiányzó halálozási ezrelék csökkentésével (közhygiene!) aránylag könnyen javítható, de az élveszületések arányának megváltoztatása csak mélyreható intézkedésekkel, gazdasági és erkölcsjavító akciók sorozatával érhető el, ha ugyan elérhető. Milyen érdekesebb jelenségeket figyelhetünk tehát meg az első részben?

Először is azt, hogy az élveszületések száma a háborúelőtti állapothoz képest kivétel nélkül mindenütt csökkent, de nem egyforma mértékben. Az kielemezhető a tabellából, hogy a legnagyobb visszaesést a vesztes, államok mutatják fel, de hogy a csökkenési irányzat általános, azt még a legnagyobb ellenálló képességet felmutató Ukrajna és Oroszország példája is igazolja.

A háborúelőtti és utáni viszonyok összehasonlításánál jóval realisabb megfigyeléseket enged meg az 1927—1930. évek egymásközi összehasonlítása, mert itt aránylag állandó kísérő körülményeket lehet feltételeznünk. (Az 1931—1932-es évek részben hiányos adataik, részben krízis-jellegük miatt kevésbé alkalmasak messzemenő következtetések levonására, de a majdnem általános hanyatló tendenciát világosan mutatják.) Egy ily összehasonlítás szerint az érdekelt országok között legveszélyesebb a helyzete Ausztriának, melyet csak kedvezőbb halálozási száma hoz fel a szintén igen «kihaló» képet nyújtó Észtország elé. Körülbelül az első kettővel hasonló helyzetet foglal el Németország, Lettország és a lassan javuló Finnország, az öt első legrosszabb helyet tehát öt *nem szláv* jellegű ország: foglalja el. A most következő Csehszlovákia helyzetét a nyugati szaporátlan és a keleti magas szaporodású elem eredője határozza meg s bár nem ily végletesen, ez a középhelyzet jellemzi a szorosan vele tartó Magyarország ezrelékarányát is. Csehországhoz hasonló végletek találkoznak (észak és dél) a most következő Olaszország ezrelékszámában, az északi és déli átmeneti helyzet biztosítja a két következő helyet Litvániának, illetőleg Görögországnak, melyek már erősen megközelítik az igazi keleti csoportot: a hanyatló tendenciát mutató Bulgáriát, az ingadozó Lengyelországot, a szilárdnak látszó Jugoszláviát, a meglepően romló Ukrajnát, a szeszélyes Romániát s végül a negyvenes ezreléket produkáló, de határozott tendenciát — adatok hiányában — nem igen mutató államot: a tulajdonképpeni Oroszország európai részét.

Nem állapíthatunk meg feltűnő sorrendváltozást akkor sem, ha Burgdörfernek egy másik, a tendenciát mindenesetre pontosabban tükrözőtető tabelláját (Id. mű 362. 1.) vesszük alapul, mely az első életévüket betöltött csecsemők ezrelékszámát adja. Eszerint ezer, 15 és 45 év közti, nőre az első életévüket betöltött csecsemők közül esett:

Ország	1922/23- ban	1926/27- ben	1929/30- ban	Ország	1922/23- ban	1926/27- ben	1929/30- ban
Ausztria	80,0	63,2	58,8	Litvánia	—	93,2	90,1
Németország	74,1	65,7	61,6	Olaszország . .	114,3	99,4	97,2
Észtország	—	63,6	64,0	Lengyelorsz. . .	—	115,6	110,9
Lettország	80,8	78,7	71,9	Bulgária	151,2	—	112,2 ¹
Csehszlovákia	—	78,4	74,4	Ukrajna	—	143,8	122,6
Magyarország	99,8	86,6	78,9				

Sajnos, e táblázatban — adatok hiányában — nem szerepelnek az összes előbbi államok, a meglevők azonban körülbelül igazolják az első, nyers gyarapodási táblázat tanulságait, egyedül Olaszország és Bulgária kerülnek még az előbbinél is jobb pozícióba. Ugyancsak Bulgária jobb helyezését igazolja Burgdörfernek egy harmadik érdekes táblázata, mely néhány ország születéseinek fejlődési átlagait adja 1905 és 1930 között úgy, hogy az 1910—1914-es évek átlaga 100-nak van felvéve. (Id. mű 354. 1.) A bennünket érdeklő adatok álljanak itt:

	1905— 1909	1910— 1914	1915— 1919	1920— 1924	1925— 1929	1930
Ausztria (jelenlegi terület)	—	100	63	88	73	67
Németország «	107	100	61	87	74	69
Magyarország «	—	100	60	91	84	81
Bulgária «	—	100	68	110	104	100
Ukrajna «	—	97	100	—	100	—

Ez összehasonlítás főleg a háború miatt elmaradt születések pótlásának mérvére, illetőleg a következő periódus tendenciájára igen szemléltető.

Mi most már a múltra és jelenre nézve a tanulság ez adatokból a szláv—nemszláv viszonylatban? Legfőképpen az, hogy a szlávok nemzeti utánpótlás szempontjából összehasonlíthatatlanul jobb pozícióban vannak, mint Európa nemszlávjai. Burgdörfer szerint (Id. mű 373. 1.). Európa országait nagyjából három fajcsoportra osztva, 1810 óta 1930-ig Európa lakosságának megoszlása a következőképp toldott el a szlávok javára:

	1810		1910		1926		1930	
	millió	0/0	millió	0/0	millió	0/0	millió	0/0
I. Germán orsz.-csop.	59	31'6	152	34'0	145	31'0	149	30'0
II. Román «	63	33'7	108	24'3	119	25'5	121	24'4
III. Szláv «	65	34'7	187	41'7	203	43'5	226	45'6
Európa	187	100	447	100	467	100	496	100

Ez összehasonlítás természetesen csak nagy irányokat jelöl (egész országok népességét nemzetiségi megoszlás nélkül egy-egy kategóriához csapja), az általános tendenciát azonban félreismerhetetlenül megmutatja. A szláv országcsoportban mindenesetre jópár millió elszakított német és magyar is rejtőzik, de kétségtelen, hogy ezek aránya 1920 óta folytonosan

¹ 1928—29-re.

apad. Hiszen a szlávok nagyobb szaporaságát az új államokban céltudatos gazdasági- és kultúrpolitika (telepítések, államnyelvű iskolák!) is támogatja az idegen kisebbségek rovására. Ezt a feltevésünket az 1930-as népszámlálások eredményeinek részletes publikálása feltétlen igazolni fogja. Az egyetlen ily irányú adat, mely már napvilágot látott, Csehországra vonatkozik. Eszerint Morvaország- és Sziléziában a lakosság nemzetiségi összetételében 1921—1930 között beállott százalékos eltolódás a következő:

csehszlávok	+	10.53
németek	+	0.35
lengyelek.....	+	9.49

Kétségtelen, hogy a szlávok szaporodási expanziója elsősorban a németiséget fenyegeti. Nemcsak az idézett Csehországban, ahol 1880 óta defenzívában vannak (arányuk az összlakossághoz 1880: 35.92%, 1890: 35.87%; 1900: 35.37%; 1910: 34.92%; 1921: 30.29%, hanem a német-lengyel érintkezési felületen is, hiszen Németországban is a szláv-hígitotta keleti területek szaporodása a legnagyobb³ (szül. ezrelék 1927-ben Német-Felső-Szilézia 257; Ostpreussen 23.0; Grenzmark 21,5; Pommern 20.5; de egész Németország csak 18.4), viszont Lengyelország német-hígitotta területei (szül. ezrelék 29.1) állandóan ki vannak téve a rohamosabban szaporodó déli (31'8 ezrelék), közép (32.0 ezr.) és főleg keleti (36.7 ezr.) kerületek szaporodási nyomásának. Ilyen fényben nézve a danzigi korridorral elvágtott Ostpreussen-re irányuló állítólagos lengyel aspirációk nem is látszanak agyrémeknek.

A németek helyzetéhez hasonló a magyarságé is. Attól ugyan nem kell tartanunk, hogy nemzetiségeink az ország határain belül jobban szaporodjanak, mint a magyarság (— az utolsó években a Magyar Statisztikai Évkönyv szerint hazai németjeink születési arányszáma átlag 5—6, a tótoké 8—10 ezrelékkel volt kisebb a magyarokénál —), de elszakított nemzet-részeink létét nemcsak az impériumváltozás fenyegeti. A felvidéki magyarság helyzetével folyóiratunk múltévi áprilisi számában részletesen foglalkoztam s rámutattam a szlovákság, de különösen a ruthénség hatalmas fölényére. Sajnos, Jugoszláviáról semmi, Romániáról majdnem semmi adatunk nincs. De abból, hogy Erdély születési ezreléke 1928-ban 29.4, a többi román területé pedig 38*8 volt, teljes valószínűséggel következtethető, hogy Románia lakosságának legszaporátlanabb fajtája az erdélyi magyar és szász.

¹ Nation und Staat. 5. Jg. Sept. 1932. 815. 1.

² Oberschall, Albin: Die Nationalitätenfrage in der Tschechoslowakei. Reichenberg, 1927. Fr. Kraus. 12. 1.

³ A német-lengyel viszonyra vonatkozó adatok Max Hodann: Der slawische Gürtel um Deutschland. Berlin, 1932. Universitas. c. munkájának 44. lapjáról vannak véve.

Míg a román elem így nyomást gyakorol a magyarrá és németre, minden valószínűség szerint maga is ki van téve egy északkeleti, esetleg déli irányból jövő szláv nyomásnak. Európa népei közül ugyanis vitán felül a román tömbbel érintkező oroszok (ruthének, ukránok, fehér- és nagyoroszok) mutatják a legnagyobb vitalitást. Romániára nézve tehát feltehető, hogy átlag 35 ezrelékes szaporodási arányához a besszarábiai ország jó 40-es ezrelékkal járul hozzá, mint pl. a ruthén elem Csehországéhoz. Az igazi nyomást azonban Romániára nézve nem orosz kisebbsége, hanem Szovjet Oroszország jelenti. Érdeemes ennek viszonyai-
val kissé bővebben foglalkoznunk, mert a többi országokkal ellentétben, újabb statisztikák hiányában nem olyan egyszerű a fejlődés irányát meghatározni. Ami kevés adatunk van, az is a tulajdonképpeni Oroszország európai részére vonatkozik, Ukrajnára és Fehéroroszországra azonban ezekből némi következtetést vonhatunk le. Erkölcsei és kulturális viszonylatban ugyanis a közös szovjet-rezsim mindhárom országnál valószínűleg ugyanazon hatásokat váltotta ki. A fejlődés tendenciája tehát körülbelül azonosnak tételezhető fel, mert biológiai vitalitása a három fajnak körülbelül egyforma, mint azt a tulajdonképpeni Oroszország egy 1926-os, nemzetiségek szerint tagolt szaporodási táblázatából láthatjuk.¹

Nemzetiség	Szüle- tések	Halálo- zások	Termé- szetes szapo- rodás	Nemzetiség	Szüle- tések	Halálo- zások	Termé- szetes szapo- rodás
Oroszok	43'6	21'0	22'6	Zsidók	24'1	9'1	15'0
Ukránok	42'3	18'0	24'3	Németek ...	45'4[!]	16'5	28'9[!]*
Fehéroroszok	42'1	15'2	26'9	Tatárok.....	41'9	17'1	24'8
Lengyelek	33'8	14'7	19'1	Csuvasok ...	45'5	28'6	16'9

Ez összeállítás alapján Fehéroroszország, Ukrajna és a tulajdonképpeni Oroszország szaporodási diszpozícióját körülbelül egyformának vehetjük s az utolsóra szóló adatokat az előbbiekre is alkalmazhatjuk. Végeredményben a kérdés az: milyen hatással volt a szovjethozta civilizáció ezekre a tömegekre a szaporodás szempontjából? Ha igaz az, hogy a civilizáció betegsége a születéscsökkenés, akkor a szovjet forszírozott technicizáló és «felvilágosító» munkája itt is feltétlenül csökkenő tendenciát kellett, hogy eredményezzen. Ezen feltevésünket megerősítik az adatok, melyek főleg a nagyvárosok dekadenciáját árulják el. Burgdörfer nyomán

¹ Winkler, Wilhelm: Statistisches Handbuch d. europäischen Nationalitäten. Wien, 1931. W. Braumüller. 204. 1.

² Frappáns újjimutató az irányban, hogy a szaporodás kérdése nem faji diszpozíció, hanem elsősorban a civilizáció mérvének dolga. A volgai német földműves több mint kétszer olyan szapora, mint a birodalmi német, sőt majdnem kétszer szaporább, mint a moszkvai orosz polgár és munkás. Ld: a fővárosok szaporodását alább.

(Id. mű 33.1.) közöljük Moszkva újabb adatait — összehasonlítás kedvéért Berlinéivel párhuzamosan:

Év	Berlin			Moszkva		
	ezer lélekre esett			ezer lélekre esett		
	szüle- tés	halá- lozás	termé- szetes szaporodás	szüle- tés	halá- lozás	termé- szetes szaporodás
1913	19'6	13'5	+ 6'1	32'5	23'2	+ 9'3
1925	11'2	11'0	+ 0'2	31'0	12'4	+ 18'6
1926	10'6	10'7	— 0'1	29'8	13'2	+ 16'6
1927	9'9	11'4	— 1'5	25'5	13'5	+ 12'0
1928	10'2	11'6	— 1'4	24'6	13'8	+ 10'8
1929	9'6	12'1	— 2'5	24'9	15'0	+ 9'9
1930	9'9	11'2	— 1'3	—	—	—

Az orosz viszonyok egyik kitűnő ismerője, Ottó Auhagen, ugyan-csak a város viszonyaiból indul ki, de általános érvényű konklúziókra jut, mikor a következőket írja:¹ «A város születési arányszáma Oroszországban is nyilvánvaló csökkenésben van; a RSFSR (tulajdonképpen Oroszország) európai részében (1000 lakoshoz viszonyítva) az 1925-ös 36.1-ről 1927-ben 33.0-ra süllyedt; a fővárosokban még mélyebbre esett: Moszkvában 25.8-ra, Leningrádban 24.7-re. A házasság meglazítása az 1926-os törvénnyel és az elhajtás megengedése a városokban úgy látszik minél tovább tart, annál erősebben hat. A RSFSR (európai rész)-ben (1000 lakosra) 1927-ben a városoknál 12.4, házasságra 6.9 válás jutott, a vidéken ellenben 9.5 házasságra csak 2.2 válás. Ijesztő az elhajtások száma a városokban; a számos titkos eset beszámítása nélkül 1925—1927-ig 1000 (15—49 év közötti) nőhöz arányítva Moszkvában 25.4-ről 68.8-ra (1927-ben élve született 79.0), Leningrádban 26.7-ről 63.0-ra (1927-ben élve született 74.0), Jaroslawban 53.6-ról 88.6-ra (élve született 113.8), a doni Rosztowban 497-ről 72.8-ra (élve született 79.6) emelkedett. Úgy látszik, hogy a nagyobb városokban a törvényes elhajtások száma a születéseket csakhamar túl fogja szárnyalni. A vidék ezen az úton csak lassan megy a város után; Kostroma kormányzóságban a vidéki helységekben 1927-ben 1000 szülőkorú nőre 5.3 elhajtás, a tatár köztársaságban (Kazán) csak 0.5 esett; gondolkodóba ejtő kivétel Jaroslaw kormányzóság, ahol vidéken az 1926-os 9.4-es arányszám 1927-ben 41.5-ré ugrott fel. Általában a vidéki születési arányszám is kissé lemorzsolódóban van; 1925-ben 47.6 ezrelékkal a forradalom óta tetőpontját érte el, 1927-ben 46.2 volt. De még ez a szám is rendkívül magas és előreláthatólag még évekig fog tartani, míg a relatív születéscsökkenés az orosz népesség abszolút növekedési arányszámának huzamos csökkenésére vezet.»

Hasonló nézetet vall Július Wolff is, aki szerint² Oroszország lakos-

¹ Osteuropa, 4. Jg. 1929. 7—8. H. Wirtschaftsumschau.

² Die neue Sexualmoral und das Geburtenproblem unserer Tage. Jena, 1928. G. Fischer. 113—114. 1.

sága, mely 1700 körül Európa népességének $\frac{1}{8}$ — $\frac{1}{10}$ részét, 1920 táján már $\frac{1}{4}$ — $\frac{1}{2}$ részét tette ki (arány körülbelül 450:100 millióhoz), 20 éven belül eléri a 200 milliós határt. Burgdörfer szerint (Id. mű 390. 1.) ez körülbelül 1960 táján fog bekövetkezni.

Ez utóbbi a németiség sorsával szemben meglehetősen pesszimista. A mai népesedési tendenciák megmaradása esetén 1925—1960 közti időszakban számítása szerint Németország lakosságának száma 62.5 millióról csak 70 millióra fog nőni, ugyanez idő alatt Lengyelország és Ukrajna népessége 29 millióról egyformán 43 millióra fog emelkedni. 1975-ben azonban már csak 60 millió, a kétezredik évben pedig csak 47 millió lenne szerinte Németország lakossága.

Európa három országcsoportjának eltolódását pedig 1930—1960 között a Birodalmi Statisztikai Hivatal számításai nyomán következőképpen tünteti fel (Id. mű 378. 1.):

	1930		1960	
	millió	0/0	millió	0/0
I. Germán csoport...	149	30.0	160	26.9
II. Román „	121	24.4	133	22.3
III. Szláv „ ...	226	45.6	303	50.8
Európa	496	100	596	100

Eszerint 1960-ban Európa lakosságának több mint fele a szlávokra fog esni. Hogy valójában így fog-e történni, az természetesen sok mindentől függ. De hogy a fejlődés iránya ez, kétségbenvonhatatlan. Igaz, hogy a baj már a szlávokat is inficiálta, de ezek velünk szemben olyan tempóhátrányban vannak, hogy ha a dolgok a mai mederben folynak tovább, feltétlen Európa nyakára fognak nőni. A fenyegetett országoknak egzisztenciájuk fenntartására is a legkomolyabb családvédelmi intézkedéseket kell életbeléptetniök. Különbön jövőnk Európa teljes elszlávosodása felé halad.

Moravek Endre.

AZ ÉRETTSÉGIZETTEK PÁLYAVÁLASZTÁSÁNAK KÉRDÉSÉHEZ.

Az erővesztés éveiben alig gondolható súlyosabb kultúrpolitikai probléma, mint három nagy feszítő erejű törekvésnek: a kulturális színvonal fenntartásának, az értelmiségi pályák birtokbavételének és a társadalom anyagi ereje lehető kímélésének éppen nem egyirányú érdekeit valaminő összhangba hozni. Ezek a törekvések a jelszavak gazdag fegyverzetével szállanak harcba. Az első, a kultúr színvonal védelme, nyílt sisakkal lép elő. Teheti, korunk idealizmusában a kultúra az uralkodó csillagzat. Az ő tiszta fényével igyekeznek megszépíteni magukat azok a rohamcsapatok, amelyek a szellemi pályákat ostromolják, továbbá azok, akik ennek a harcnak mintegy hadseregszállítói, végül azok is, akik doktriner kultúrahódolatból kritikátlanul, de legalább őszintén és azok, akik leplezett cél érdekében ravaszul fűjják a «a kultúrához való természetjog» harsogó

himnuszát. Végül ami a harmadik törekvést illeti, azt, amely a sorvadó nemzettest erejének kímélése érdekében lassítani kívánná a *táncot* a kultúra szobra körül, népszerűtlensége teljes tudatában egy-egy félénk sóhajban éli ki magát, hogy hangos szóval magára ne zúdítsa amazok haragját s menekedjék a barbárság vádjától, amelyet hamar megkap az ünneprontó, ha az anyagi szempontokat meri szóbahozni.

Ilyen koncertben nagy szolgálatot tesz az egyelőre útjait kereső közérdeknek az, aki őszinte, igaz és bátor hangokat hallat. Szandtner Pál, a budapesti egyetem jogi karának professzora, akit a kultúraellenesség vádja semmiképpen sem illethet, egy nagyon figyelemreméltó tanulmányában¹ rámutat néhány fontos tényre a fent érintett probléma körül. Ezek méltán gondolkodóba ejthetik a vezetőket, sőt értelmiségünk széles rétegeit is. Szandtner professzor évek óta kultúrpolitikai nézőpontból is vizsgálja a vezetése alatt álló Főiskolai Tanulmányi és Pályaválasztási Tájékoztató Intézet működését. Vizsgálódása eredményeiről öt tanév tapasztalatai s több mint 26.000 középiskolai maturandusz pályaválasztási adatai alapján számol be.¹

Az utolsó öt tanévben a csonka haza középiskolaiban 23.800 fiú és 5200 leány szerzett érettségi bizonyítványt, Szandtner adatai tehát az érettségizettek 90%-át felölelik. Rámutat arra a magában is véve sokatmondó tényre, hogy míg az utolsó békeévben majdnem 19 milliós anyarszágunkban 5624-en tettek középiskolai érettségi vizsgálatot, addig az 1930—31-ik tanévben 54%-kal kisebb népességű országunkban 5824-en, a következő tanévben pedig 6184-en nyertek középiskoláinkban érettségi bizonyítványt. Ez a nyilvánvaló túlprodukció semmi esetre sem nyerhet kielégítő magyarázatot abban, hogy a középiskolák keresettsége világszerte észlelhető. Tanulmánya ott válik nagyjelentőségűvé, amidőn feltárja a középiskolai tanulók nagy részének a középiskola céljától való belső idegen-ségét, amelyet a pályaválasztási vallomások mindennél jobban lelepleznek.

A középiskola egész rendszerében, de különösen felső tagozatában a főiskolai tanulmányokra való előkészítést tekinti feladatának. Egyre nagyobb azonban azoknak a hányada, akik az érettségi után nem végeznek főiskolai tanulmányokat. Érdekes összehasonlítani a pályaválasztók adatait az egyetemre menők adataival. A sikeres érettségít tett egyének közül

1928-ban főisk.-ra készült	77·4%	nem döntött	11·0%	egyet.-re ment	73·3%
1929-ben	73·0	«	12·9	«	78·2
1930-ban	73·7	«	13·6	«	73·9
1931-ben	71·7	«	12·5	«	65·6
1932-ben	68·0	«	13·5	«	60·7

¹ Érettségizóink számának és pályaválasztásának fontosabb kultur- és szociálpolitikai tanulságai. Budapest 1933. Szent István Akadémia.

Az, hogy az érettségizők közel 40%-a már nem megy egyetemre, nagyon fontos kultúrpolitikai mérlegelést követel s igen nevezetes következtetésekre vezet. A középiskolák felső osztályait látogató tanulóknak — ha a lemaradó tanulókra is gondolunk — fele neki nem meg felelő célkitűzésű iskolába jár. Szandtner professzor világosan látja ezt, de látja ennek egyrészt a középiskola munkájára, színvonalára gyakorolt káros hatásait, másrészt e tény kedvezőtlen szociális következményeit is. Vizsgálódásai rámutatnak, mi lesz a középiskolát főiskolai ambíciók nélkül végzők tömegéből. Nézzük először a fiúk adatait. Többségük (52%) kisebb közalkalmazotti állást keres: vasúti és postai tisztviselő, katonatiszt, közigazgatási tisztviselő (jegyző, rendőrtisztviselő stb.) lesz, vagy az utóbbi évek különös konjunktúrája miatt tanító. Másik, majdnem ekkora csoportban a magánhivatalnokok, az önálló kereskedők és iparosok, a gazdák és a szerzetespapok alkotnak népesebb kategóriákat. Nem kétséges, hogy ezek túlnyomó többségére nézve élethivatásuk szempontjából is jobb lett volna, ha 14—18-ik éveikben olyan iskolát látogattak volna, amely több gyakorlati ismeretet és készséget nyújtott volna számukra. Jól mondja Szandtner, hogy akik egyszer a középiskolák vagy éppen a főiskolák légkörébe jutottak, azok a gyakorlati és a nem szorosan értelmiségi foglalkozások számára, még teljes errevalóságuk esetében is szinte teljesen elvesznek. Ez nagyon fontos megállapítása a szerzőnek. A helyes kultúrpolitikai értékelés kialakulásának nagy kárára ugyanis még ma is nagyon sokan vallják azt az alaptalan felfogást, hogy a közép és főiskola mértéktelen felduzzadása, ha nem is gazdaságos iskolapolitika útján, de végeredményben a gyakorlati pályák örvendetes színvonalemelkedését szolgálják. Szandtner professzor adatai nem erre mutatnak.

A leányoknál más a helyzet. Az érettségit tettek régebben szinte mind egyetemre mentek. Most erősen csökken ez a hányad. 1928-ban még 61%, 1929-ben 51%, 1930-ban 54%, 1931-ben 52%, 1932-ben 46% készült főiskolába. Tévednénk azonban, ha azt hinnénk, hogy az érettségizett leányok egyre nagyobb tömegei annak belátására ébredtek, hogy az egyetemi pálya nem ígér az erőfeszítéssel felérő jutalmat. Szandtner professzor adatai rávilágítanak a helyzetre. Az utóbbi években egyre több leány vallja, hogy az érettségi után tanítónői pályára megy. Ez azonban az esetek többségében nem a magasabb ambíciók elejtését, csak az egyetemi pályakezdsnek egy évvel való kitolását jelenti, hogy közben «biztosítékul» előbb egy tanítónői oklevelet szerezzenek maguknak. Az érettségit tett nő számára egyébként jóval kevesebb alkalom nyílik értelmiségi munka vállalására, mint a fiúk számára. Egy kis hányad magánhivatalnoki állásban kap helyet vagy kereskedő lesz, a legtöbb azonban, ha továbbtanulásra nincs képessége vagy anyagi ereje, a háztartásban marad. Ezek azonban a leánymatúráknak legfőlebb 4—5%-át teszik.

A leányközépiskolák arányszáma a fiúkéhoz képest két szempontból

mérlegelhető. Ha a fejlődés világitányzatát nézzük, a leányok iskoláztatása nálunk még nem érte el azt a mértéket, amely után a fiúk és a leányok aránya bizonyos nyugvóponttra jut. Viszont ha a nálunk sok tekintetben maximálisnak minősülő értelmiségi túltermelést tekintjük, akkor a leányok magasabb iskoláztatásának üteme lassítandónak látszik. Ezt egyébként intézményes gátak most is erősen fékezik: valójában csak a tanári és némileg az orvosi pálya van nyitva a főiskolába készülő nő előtt s bizonyos kis hányad még gyógyszerészi pályára mehet. Szandtner professzornak az a feltevése, hogy a tanítónői pálya még nyújt bizonyos lehetőségeket s ezért a leányközépiszkolák egyrésze képezdévé volna átszervezhető, az állásnélküli tanítónők roppant tömegei miatt ma tárgyaltan.

Visszatérve a fiúk pályaválasztására, Szandtner professzor vizsgálódásaiból rendkívül jellemző adatokat nyerünk arról, hogy az érettségi előtt állók nagy tömegei az életpályákról milyen hiányos ismeretekkel rendelkeznek. Vannak iskolák, ahol a maturanduszok 65—70%-a nem tudja, milyen pályára megy. A vidéki középiszkolai tanulók hallatlanul szűk pályaismereti körben mozognak s úgyszólván csak 4 pálya között ingadoznak: ügyvéd, orvos, tanár, pap. A középiszkolai végzettségen épült pályák felét az érettségizettek nagy része még névről sem ismeri. Hogy pedig a tanulók tömegei mennyire szerencsétlen területen mozogtak fejlődésük e döntő négy esztendejében, arról az ilyen pályatervek tanúskodnak: «mészáros vagy bíró», «diplomata vagy gazdasz», «állatorvos vagy lelkész», «rádiómérnök vagy sütőmester».

Értelmiségi pályákra való túltermelésünk igazi gyökere valóban nem a főiskolákban keresendő, hanem a középiszkolákban. Az egyetemi túltermelés már másodlagos tünet. Jól látja Szandtner, hogy a főiskolákra sem nem a tudománysozmj, sem nem a magasabb ismeretek utáni belső hajlam viszi az ifjúság zömét, hanem csak az a külső kényszerűség, hogy bizonyos előnyöseknek talált pályák a főiskolai képzettség formális megszerzése nélkül el nem érhetőek. Pedig a középiszkolát végzettek közel fele már nem is keresi fel az egyetemeket. Világos ebből, hogy a középiszkolák célkitűzése és tanulóik belső törekvése között éles szakadék van s minthogy a középiszkola nem alakulhat át gyakorlati célkitűzésű iskolává, mert ez a főiskolák színvonalát menthetetlenül aláásná, arra van szükség, hogy a középiszkolák legalább felső osztályaikban a mainál jóval erősebb szelekciót végezzenek. Szerencsés intézkedés ebben az irányban a kultuszminiszternek most kiadott az a rendelkezése, hogy a középiszkolák felsőosztályos tanulóit, ha elégséges előmenetelűek, a legmagasabb tandíjat tartoznak fizetni.

Ha nem is mondja ki a tanulmány szerzője, bizonyára maga is látja, hogy a pályaválasztás körüli bajok, legalább is az iskolázottak elhelyezkedése körében, összefüggnek az értelmiségi pályáknak bizonyos osztálytudatban gyökerező túlbecsülésével. Helyes javaslatai: a képességvizsgálatok kötelező bevezetése, a pályaismeretek felkarolása, terjesztése, a hiva-

tásetikai nevelés, a pályaválasztási tanácsadók szervezése, az érettségi minősítő jogának megszüntetése, illetőleg az érettségi vizsga gyökeres reformja, a gyenge, vagy közepes diákok segélyezésének megszüntetése. Ezek nélkül nem várható az értelmiségi pályák normális keretekbe szorítása, sőt az állástalan diplomások ostroma, amint ez pl. főváros ma is túlméretezett adminisztrációjánál már is látható, a káros szervezeti túltengések továbbfajulására vezethet. Az orvoslás feltétele azonban, hogy a társadalom, a közvélemény felismerje a baj természetét, a hivatások presztízse tekintetében rátérjen a korszerűbb, demokratikusabb, egészségesebb értékelésre, ne üljön fel a kultúrhipokrizisnek, amely a diplomakeresést a kultúra szeretetével igyekszik összekeverni és vegye számba egyszer, hogy milyen pénzáldozatot hoz az állam és a magángazdaság egyaránt az úrhatnáság modern bálványának.

Az a kultúrpolitika tesz szolgálatot az igazi kultúrának, amely tisztántartja a közérdekű, helyes kiválogatódás medrét, de gátat vet az erkölcsi és értelmi tekintetben selejtes elem árjának.

A parasztállam réme pedig egy nemzetet sem fenyegethet oly kevésbé, mint a magyart. Népünk, hála Istennek, szeret haladni. Mai nagy elesettségében, sajnos, messze van attól, hogy szunnyadó kultúrigényeit kifejttesse. Népünk felemelése, élete anyagi feltételeinek megteremtése tehát ma a legfontosabb kultúrfeladat, mert ha a szakadék a nép és az értelmiség között továbbmélyül, az mindkét részre végzetes lehet. Ha azonban a nép talpra áll, az erőre kapó testben a lélek is meg fog erősödni s a láthatatlan hajszálygyökereken át új élet fog duzzadni a magasrendű kultúra virágában is.

Szombatfalvy György.

KÖNYVISMERTETÉSEK.

Kornis Gyula: *Az államférfi. A politikai lélek vizsgálata.* 1933. I—II., 306—336 l. Franklin. 20 P.

Ma, amidőn az állam sorsát saját testünkön érezzük minden pillanatban, s aggasztóan látjuk az állami feladatok körének beláthatatlan kiszélesedését, miáltal az állam a legköltésesebb társadalmi apparátussá válik, de emellett a legnélkülözhetlenebbé, két feladattal kell megbirkóznunk. Az egyik az állam «gépezetének» racionalizálása, egyszerűsítése, mely mint szervezéstechnikai sürgető kérdés, immár teljesen tudatossá vált. A másik a legfőbb «motorok», az államférfiak személyi kiválasztásának mindenkor rendkívüli feladata. Egy lapos, egyenlőségi demokrácia után senki sem hisz már többé abban, hogy automatikusan nő ki az államférfi a szavazásrendszerből, mint mezőn a fű, azt a társadalomnak mind tudatosabban ki kell mintegy tenyésztenie. Az államférfi így műtermékké válik. Ámde az épp a sajátos, hogy amint ez nem oldható meg pusztán parlamentáris-népképviselői mechanizmussal, úgy egyszerű iskolázással sem. Itt a sors kezét érezzük. Ez a mai korhangulat az «erőskezű», a termőképes, «született» államférfi utáni sóvárgást mozdíttja elő. Mindenképp előtérbe kerül az a nagy, évezredek misztikum, milyen az «igazi» államférfi östípusa, illetőleg milyennek kell lennie. Ez a kérdés érintetlen, szűztalajra viszi a kutatót és csak sajnálnunk lehetett, hogy eddig pszichológus nem vállalkozott e jogos kérdés megfejtésére. Ha olyanok akadtak, mint Graham Wallas (*Human nature in politics*), első tekintetre elárulják, hogy nem látják a reális államférfi lelki berendezését, nincs lelki alapjuk magukban hozzá, de nem is képzett pszichológusok. Az elméleti pszichológus és a gyakorlati élelészés művészete közt áthidalhatatlan szakadék tátongott mind a mai napig.

Csak kivételes pszichológiai iskolázottság, igazi politikus véna és megfelelő pozíció kivételes találkozása szülhetett meg oly könyvet, minő Kornisé, mely a világirodalomban elsőként foglalkozik a tárggyal. A szerző teljes tudatossággal, oly módszeres fegyverzettel fog tárggyához, mely már kezdetben elpusztíthatatlan értékű kutatási elvekkel indítja útnak a nagy kérdéskomplexumot. Az «örök politikai embertípus» rajzát korokon felül álló ideáltípusát teszi főkérdéssé. Ez az első kötet anyaga: «az államférfi éthosza». Oly analízis áll előttünk, mely a meglepően érdekes lelkierőhálózat elemeit tárja fel: mindenekelőtt a politikai hivatástudat és a politikai

eszménytudat szerepét; a politikai erősz (tárgyszeretet) szellemes és mély fejtegetései után az akaraterő, a felelősségérzés, a sugalmazó erő, az emberismeret, a valóságérzék dinamikájának nagyvonalú feltárását látjuk. Nehéz csak vázlatosan is jelezni, mennyi új s eredeti van ezekben a fejezetekben. Mindez egyéni pszichológiája egy speciális életbeállítású ember-típusnak, s meggyőző az egész vonalon arról, hogy mennyire igazsengésű a probléma végső akkordja: minden idők «igazi» politikusa azonos felszereltségű és dinamikájú s boldogok népek és korok, amelyek a lelki erők ily összecsendülését államférfiaikban magukénak mondhatják. A politikus östípusa sajátos veretű egység, «minden lényeges megnyilatkozásukon rajta fénylik egységes egyéni stílusuk zománca». Az első kötet tehát egy «alkat»-lélektani vizsgálat, mely egy ideáltípust a maga egészében vizsgál, erre következik (a II. könyvben) egy speciális alkatvizsgálat: értelem, érzelem és akarat szerepe a politikában, illetőleg a politikus típusokban. De éppen, mert az általános lélektannak ezek a kategóriái túlságos általánosak volnának önmagukban, Kornis itt immár tipizál, a konkrét típusjellemző-adatok egy újabb sorozatát tárja elénk, gazdaggá tömörítve minden fejezetét. Utolsó fejezete (a társadalmi rétegek lelki típusai a politikában) messzevezető perspektívát mutat, most már az egyéni lélektanon túl, a jövőendő szociológiai kutatás számára is.

Még csak a gerincét, mintegy rendszerező vázát mutatjuk itt be a két kötetnek. A tartalom minőségét a kitűzött módszer garantálja. Több mint száz politikus életrajzát és memoárját dolgozza fel, az anyagot tehát a történelem adja. Nem láttuk még eddig plasztikusan sehol magunk előtt, minő termékeny lehet a pszichológia és történelem ily szerencsés ötvözete. Jellemző idézetek ezrei lépten-nyomon megfogják az olvasót; nem túlhalmozottan, sőt ökonomikusán, fel-felvirít egy-egy idézet tüze, mely jól keretezve és aláfestve, lelki mélységeket tár elénk, önvallomásokat, melyek kellő kritikai bevilágítás segítségével olyannyira meggyőzően támasztják alá Kornis lélektani tételeit. Az életrajzi módszer valósággal aranybányának bizonyul, s rendkívül emeli a könyv érdekességét is. Nincs tér és idő előttünk. Minduntalan új arcot kapnak az ismertek, pl. Széchenyi vagy Kossuth, de átmegyünk sok életrajzban ismeretlen területekre is, át az ókor nagy alakjaira is (a középkor memoire-anyag híján alig szerepel), s leggazdagabb a jelenkor, pl. Lord Beaconsfield, Mussolini, Bismarck, Clemenceau stb., sőt a távol Kelet is szóhoz jut: Li Hung Csang, Ito herceg stb., akinek nagy kontúrjai bizonyára kevésbé ismeretesek még nálunk.

Oly gazdag regiszter ez, amelyen játszani csak egy minden ízében meghiggadt, történelmi és egyben lélektani látású elme tud. Sőt le kell szögeznünk ennek a két kötetnek kétarcúságát is: tulajdonképp nem valami száraz, lélektani adatgyűjtemény ez a mű, hanem eleven, dinamikus rajzképsorozatban, politikai értékelések finom szálai hatják azt át, úgy, hogy könnyűszerrel meg lehetne belőle írni egy politikai etikát is. Ez a kettősség

nem árt a könyvnek, sőt hasznára van: együtt látjuk azt, ami valóban együtt van, az életet a maga tényeiben és értékeléseiben.

Hozzá tartozik a könyv egész stílusához, hogy keresi is az eleven politikai lelket, mely ma él és hat. Nem kísérleti és elméleti pszichológusok halavány fogalmi rendszere számára készült, hanem szól a mai idők aktív embereinek is. Hogy ezt a kettős célját elérje, oly stílust választott, amely — sajnos — nálunk nem mindig talál kellő méltánylásra a tudós tételek formalista kultuszában. Különös varázst ad e könyvnek egy meleg életközelség s az életlátás gazdag bősége. A rengeteg adat sohasem fásasztó, mindig friss mozgásban marad a kérdés gerince. S ami mindenképp vonzó és tagadhatatlanul egyéni érték a tudós íróban, az nyelvének könnyed fordulatossága, igazi élanja mellett a nyelv plaszticitása. Átütő erejű tételek százait idézhetnők itt.

Ama mélyreható munkáról, mely sokszor egyszerű és igénytelen felépésű megállapításai mögött rejtőzik, nem kíván beszámolni a szerző (politikai fikció, az eszmény tudat ok fajai stb.); de azok, akik ismerik, hogy «a politikai lélek vizsgálata» ma minő nehézségekkel tudja meghódítani a tárgyát, bizonyára jól tudják az elvégzett munka arányait értékelni.

Hogy e tárgy gyakorlatilag minő jelentős, hogy minő aktuális szerepe van az «igazi» államférfi felismerésének előmozdításában, azt hisszük, nem kell igazolnunk. A könyvhöz mellékelt, nem egyszer művészi értékű illusztrációk kissé novellisztikusan hatnak, inkább üdítők, mint instruktívek, de általában szerencsés kiválasztásúak. Nem hiszem, hogy szemléltető erőben nem versenyezne velők akárhány helyen Kornis sokkal élénkebb típus-rajza.

Reméljük, hogy külön tanulmányban lesz alkalmunk a könyv egyes tételeire visszatérnünk. Első feladatunknak ez alkalommal azt láttuk, hogy úgy a lélektani, mint politikai irodalmunknak ez egyedül álló termékére a figyelmet minél előbb felhívjuk. Akik kezökbe veszik, azon nagyvonalú és legérdekesebb könyvek közé fogják sorozni, melyek az utolsó évtizedben megjelentek.

Dékány István.

Dunkmann, Karl: *Soziologie der Arbeit*, Halle a. S. 1933. 163 l.

A szerző általános szociológiájában a természeti és a szellemi valóság ellentétéből igyekszik felfogni a társadalmi törvényszerűségeket. Ebből az általános társadalomtudományi felfogásból értendő meg a *munka* különleges szociológiája is.

A munka önmagában még mit sem jelentő absztrakció, amely konkrét értelmet csak akkor nyer, ha mint meghatározott célokra irányuló teljesítményt fogjuk fel. Ezek a célok nem a munka fogalmából, hanem a «gazdaságból» erednek. A «gazdasági» munka nem a szokásos nemzetgazdasági értelemben, tehát nem a termelés, vagy a forgalom szempontjából, hanem társadalmilag, vagyis az *emberi munka* szerepe a gazdaságban

alkotja a probléma lényegét. Ezt a szerepet meghatározza a munkának a társadalomhoz, valamint a gazdasághoz való viszonya és, mivel a fennálló társadalmi rend egyszersmind a tulajdon rendje, a munka és a tulajdon is szembeállítandó.

D. megkülönböztet munka és hivatás között. A hivatást nem gazdasági függőségében, hanem az önmagában egész társadalmi struktúrából magyarázza, ezzel szemben a gazdasági munkát, mely ellentétben a hivatással a gazdaság területén önmaga is hoz létre sajátos struktúrákat, individualisztikusan fogja fel. Minthogy azonban a gazdaság összképződménye is függ valamely adott társadalmi struktúrától, amelytől viszont a hivatási tagozódás is függ — munka és hivatás ezen a ponton mégis találkoznak. A kettő ezen a latens, de hatékony alapon egybeolvadva hivatásos munkává és munkahivatássá módosul. Tehát a társadalom összképében egyrészt munkahivatások, másrészt hivatásos munka jelentkeznek.

A munka jelentősége a gazdasági folyamatban paradoxális. Majd mint minden gazdaság emeltyűje a termelésben és kereskedelembe áll előttünk, majd csaknem teljesen kikapcsolódik. Ez a paradoxális törvényszerűség a gazdasági folyamatban kétségtelenül fennáll és azt «sorsnak» kell tekintenünk. Ebből a munkasorsból érthető meg azután a munkássors. Az úgynevezett proletársors is csak egyik esete ennek az általános munkasorsnak, amely azonban a bérmunkások körén messze túlterjed. E sorson csak az államban rendezett osztársadalom segíthet a szociálpolitika útján. Valamely kultúrnép legértékesebb javai ennek munkaereje és munkákarata. Ha ezek veszélybe kerülnek, az államnak teljes erejével és tekintélyével kell segítenie.

A munka összességében, mint a kultúrjavak előállítója kelti életre a tulajdon összességét és ezzel a kultúrát is. De a tulajdon rendje a társadalmi rend s ez az állam rendje alá van rendelve. Az egyéni megoszlás viszont az általános munkasorsban osztozik. A munka értelme, hogy ezzel a fátummal harcol és hivatva érzi magát, hogy a tulajdon rendjét valamely értelmetlen chaosból kiragadja. Erre is csak az osztársadalom vállalkozhatik s nem az egyes elnyomott rétegek. Itt a feladat már túlnő az állami törvényhozás, tehát a szociálpolitika keretében és a civilizált világ kultúrfelelősségére hárul. A szolidaritás kettős feladata itt mint szociális üzempolitika és nemzetközi szociálpolitika jelentkezik.

Az említett állami és emberi korlátozásoktól eltekintve minden tulajdon autonóm és a magánjog védi minden «idegen beavatkozás» ellen. Ettől a formális jogi elvtől az anyagi elvet világosan külön kell választani. A materiális elv sem az önkényre támaszkodik, hanem a társadalmi rendre, amelynek pillérei azok a generatív közösségszervezetek, amelyekkel a tulajdon egybeforr. Az államnak jogában áll «eltulajdonításokat» foganatosítani, de csak úgy, hogy ezzel a generatív képződményeket ne támadja s ne veszélyeztesse.

Az emberi munka nem csak alanya kulturális haladásunknak, hanem tárgya kutatásainknak és szociális gondoskodásunknak is. A mai idők tragédiája, hogy munkánkat nem részesíthetjük abban a gondoskodásban, amelyet az igényelhet. A társadalom és az állam pusztá erkölcsi munkakövetelése nem elegendő. Mindkettő kötelessége, hogy a változtathatatlan munkasort minden munkás számára elviselhetővé tegye. *h. m.*

Dr. Rudolf Lóránt: *A munkanélküliség problémája.* Berlin, 1931.

Szociológiai irodalmunkat értékes munkával gyarapította ez a tanulmány. Szerzőnk két részre osztja fejtegetéseit. Először a munkanélküliség okait vizsgálja, azután az orvoslás különféle módjaival foglalkozik, anélkül azonban, hogy ezzel a problémát határozottan megoldottnak tekintené. Rámutat arra, hogy korunk világosan megcáfolta Malthus tételét. Élelmiszer és a nyersanyag belátható időn belül szinte korlátlan mennyiségben fog az emberiség rendelkezésére állani, az emberszaporulat pedig munkaerőszaporulat is, mely mindig több nyersanyagot tud feldolgozni. A proletár bémunkások szaporulata azonban csak akkor találhat munkát és megélhetést, ha a javaknak általuk termelt, de el nem fogyasztott feleslegét a birtokosok el tudják fogyasztani. Ez pedig attól függ, hogy a birtokosok számának és igényeinek növekedése arányban áll-e a proletárszaporulattal. Tökegazdagabb társadalomban természetesen nagyobb munkásszaporulat található megélhetést.

A közvetlen fogyasztásra szolgáló, improduktív javak mind olcsóbbá tételével azonban időnkint beállhat az a helyzet, hogy a nagy felesleget a birtokosok már képtelenek elfogyasztani. Az ily módon munka nélkül maradtak számára csak az improduktív javak új fajtájának termelése tud új munkaalkalmat teremteni. Szerzőnk itt behatóan megvilágítja a gazdasági kapcsolatok bonyolult rendszerét, a produktív és improduktív javak termelésének összefüggését, a konjunktúrák, dekonjunktúrák és gazdasági krízisek különböző fajait. Rámutat arra is, hogy a piaci hatalmasságok és monopolisztikus helyzetük miatt mesterséges lesz az áralakulás, úgyhogy nem fejezi ki többé a kereslet és kínálat *igazi* viszonyát és nem irányíthatja a termelőket.

A munkanélküliség orvoslásának egyik eszköze a munkabérek leszállítása, amit azonban a köznek kell pótolnia különféle szociális intézményekkel. Kívánatos továbbá, hogy a vállalkozó konjunkturális nyereségéből a munkás is részesüljön és így tartalékolni tudjon az alacsonyabb dekonjunkturális munkabérek idejére. A munkanapok csökkentése esetén pedig gondoskodni kell arról, hogy a munkás szabad idejében otthon magának termelhesen. Segíthet a bajon a szükségmunkák tervszerű megszervezése is. A közmunkákat éppen ezért a dekonjunktúra idején kell végeztetni, nem pedig a konjunktúra alkalmával, amikor a legdrágább és csak a keres-

letet fokozza. Hasonlóképpen meg kell szervezni a fogyasztást és termelést, ki kell fejleszteni a konjunktúrakutatást, a vállalatokat pedig arra kell kényszeríteni, hogy a konjunktúra idején tartalékoljanak a dekonjunktúra idejére. Segíthet a munkanélküliségen a produktív javak forgalmi adójának emelése és az improduktív javak forgalmi adójának csökkentése, valamint a konjunkturális nyereség megadóztatása. Ez utóbbiból kell dotálni a munkanélküli segélyalapot is, nem pedig a dekonjunkturális adókból.

Mivel mindezek csak csökkentik, de nem szüntetik meg a munkanélküliséget, ezért segíyezni is kell a hibájukon kívüli munkanélkülieket. Mivel azonban a munkanélküli segélynek nagy hátrányai is vannak, helyesebb a munkanélkülieknek zárt gazdasági egységben való megszervezése. Az itt termelt javakat a munkanélküliek egymás között cserélnék ki egy központi hivatal közvetítésével.

Szerzőnk fejtegetései mindenütt nagy józanságról és alapos hozzáértésről tanúskodnak. Munkája igen tömör és mégis világos, ami manapság ritka, de annál nagyobb érdem. Sok értékes gondolat van benne, főleg a munkanélküliség megelőzése szempontjából. *Somogyi József.*

Sebess Dénes dr.: Magyar agrár-evolúciók. (1902—1932.)
26 agrártanulmány. (Királyi Magyar Egyetemi Nyomda kiadása. 1932.
368 oldal.)

Nemzeti múltunk, nemzeti életünk, nemzeti jövőnk alapja a magyar föld. A földtulajdon története és a földtulajdonnal kapcsolatos jogintézményeink fejlődése minden időben kifejezője volt államunk közjogának, közszabadságának, egész társadalmi és gazdasági berendezkedésének. A földtulajdonnal kapcsolatos jogintézmények újabb átalakítás, újabb fejlődés előtt állanak. A népsűrűség növekedése, a megváltozott gazdasági és szociális viszonyok lassankint a nagyüzemi gazdálkodás csökkentését és a kisüzemek számának szaporítását kívánják meg. A földtulajdon régi kötöttségének feloldása mellett újabb, a mai viszonyoknak megfelelő megkötés irányvonalai bontakoznak ki. A felmerülő problémák megoldásához a nemzet történelmi, társadalmi és gazdasági érdekeinek helyes összeműködése szükséges. Az átalakulásnak természetes fejlődés eredményeképpen, régi bevált intézményeink tervszerű fejlesztésével, nem pedig erőszakos úton, mesterséges beavatkozással kell létrejönnie. A jövő kialakításánál a múlt megfelelő ismeretének kell irányadóul szolgálni. Aránylag szegényes agrárirodalmunkban nagy szükségét éreztük egy összefoglaló agrártörténetnek és egyes agrárintézményeink fejlődéstörténeti ismertetésnek. Ezen a hiányon nagymértékben segít Sebess most megjelent agrártanulmány-gyűjteménye.

Sebess, ki a magyar föld vajúdo nagy problémáit harminc éven keresztül végigkísérte, mint törvényhozó és bíráló a parlamentben, mint kodifikátor az igazságügyi és földművelésügyi minisztériumokban, mint

törvényalkalmazó a bírói székben, könyvalakban összegyűjtve kiadta agrár-tanulmányait, melyeknek túlnyomó nagy részét az elmúlt 30 év alatt a felmerülő konkrét kérdésekkel kapcsolatban készítette.

Tervszerűen készültek-e ezen tanulmányok azzal a szándékkal, hogy összefoglalásuk egy lehetőleg teljes agrártörténeti és agrárpolitikai stúdiummá alakíttassák át, nem tudjuk és nem is tartjuk valószínűnek. Mégis örömmel kell megállapítanunk, hogy a magyar agrártörténetnek és gyakorlati agrárpolitikának alig van oly kérdése, amelynek tárgyalásával e tanulmányok során ne találkoznánk. A ma legaktuálisabb problémákat pedig a földtulajdon alakjai és jogviszonyai címmel összegyűjtött tanulmánycsoportban a felvetett kérdéseknek eredeti kutatáson és részletes történelmi tanulmányon alapuló monografikus feldolgozásában találjuk meg.

Sebess lényegében jogász és politikus, mindkét fogalomnak a maga régi és nemes értelmezésében. Úgy egyik, mint másik vonatkozásában a részletkutatásokon elmélyülő történeti ismeret, nemzeti hagyományainkhoz és intézményeinkhez való ragaszkodás, széleskörű olvasottság s az ideális célkitűzés mellett a gyakorlati élet ismeretén alapuló tisztánlátás jellemzi. Mi sem áll tőle távolabb, mint a légtüres térben való elméletalkotás, vagy az elvont elméleti szempontok előtérbe helyezése. A jogot, a gazdaságot, az agrárpolitikát érvényesülésében, dinamikusan és nem statikusan látja. Evolúciót akar és meglátja a fejlődést a napi politika időnkénti bukdácsolása és visszaesése mellett is. Megoldást keres s mert a nemzeti jövő szilárd alapjait az agrárdemokrácia fejlesztésében látja, a széleskörű telepítésre lehetőséget nyújtó oly jogintézményről akar gondoskodni, amely átmenetet adjon a tulajdonhoz. Ez az örökbérlet intézménye lenne. A megváltható, tulajdonná átalakítható, ötvenéves dologi hatályú bérleti jog, amely megterhelhető és elidegeníthető. A nagybirtok, főképpen a kötött nagybirtok és a birtoktalan népelem között építene hidat ez az intézmény s hatékony és átgondolt telepítési akcióval egybekapcsolva a magyar jövő szilárd alapjául szolgálhatna.

A 26 tanulmány öt főcsoportra osztva a következő tételekkel foglalozik: *I. Történeti fejlődések.* 1. Európa agrárfejlődése 1928-ig. 2. A magyar agrárfejlődés. 3. A magyar földbirtok szocializálása 1919-ben. 4. A jövő törvényalkotásai és a föld népe. *II. Földtulajdon alakjai és jogviszonyai.* 5. A magyar föld és jogviszonyai. 6. A kollektív tulajdon és az individuális tulajdon. 7. Középbirtokosok és úrbéresok. 8. Arányosítás és telepítés. (1908: VII. t.-c. indokolása.) Erdő és legelő kollektív tulajdona. 10. Birtokminimum és parcellaminimum. 11. Hitbizomány. 12. Birtokmegosztás. *III. A mezőgazdasági hitel és eszközei.* 13. A földbirtok eladósodása. 14. A jelzálog fejlődésének irányai. 15. Mezőgazdasági hitelkérdések. *IV. Reformtörékvések.* 16. Telekkönyvi reform. 17. A földbirtok és magánjog. 18. Köz-birtokosság, mint hitbizomány. 19. Mezőgazdasági öröklés. 20. Kötött birtok és földbérlet társulatok. 21. Telepítés. *V. Legújabb földreformok és*

bírálatuk. 22. Földreform-mozgalmak Magyarországon. 23. A magyar földreform-törvény. 24. A földreform-törvény bírálata. 25. Agrárevolúciók Közép-Európában. 26. A jövő agrárevolúciója.

Az első főcsoportba tartozó történeti rész pregnáns összefoglalása a földtulajdonnal kapcsolatos jogeszmék és jogintézmények fejlődéstörténetének Magyarországon és Európa többi államaiban. A második főcsoportba tartozó tanulmányok közül különös érdeklődésre tarthat igényt a kollektív agrártulajdonnal kapcsolatos magyar jogintézmények (köz-birtokosok, úrbéressek, közös legelő és erdőtulajdonosok jogviszonyának)-fejtegetése. Ezeknek a kérdéseknek Sebess a fő szakértője a magyar jogászok között. A régi úrbéri kötések, egyezmények, zálog- és váltáságperek különböző irattárakban heverő aktáinak nagy tömegeit dolgozta fel forrásmunka gyanánt, hogy az úrbéri jogviszonyt egész terjedelmében és minden vonatkozásában ismertesse. A jövőt illetőleg továbbra is állást foglalt a közös legelő és közös erdő intézményének fenntartása mellett. A hitbizományokról szóló tanulmány nemcsak a régi magyar családi hitbizomány rendszerét ismerteti, hanem a világháború óta az egyes államokban végrehajtott hitbizományi reformokról is tájékoztat. A mezőgazdasági hitelről szóló főcsoportban a mezőgazdasági hiteljog szabályai kerülnek alapos megtárgyalás alá úgy de lege lata, mint de lege ferenda. Itt különösen az ingó jelzálogról szóló kimerítő tanulmányt kell kiemelni. A reformtörekvések című főcsoportban az általános magánjog és polgári perjog szabályainak az agrárviszonyokra való kihatását tárgyalja s a korszerű reformtörekvések megvalósítása mellett per jogunk oly egyszerűsítését kívánja meg, hogy az agrárlakosságunk érdekeinek megfelelő legyen. A nép érdeke pedig egyszerű, érthető nyelven, hozzáférhető formák közt mozgó jogszolgáltatást akar. Ugyanitt kerül kimerítő tárgyalás alá az agráröröklés reformja is, amellyel kapcsolatban szerző konkrét javaslatokat terjeszt elő. Az ötödik főcsoportban foglalt tanulmányok a magyar földreformmozgalmak történetén és a földbirtokreform-törvény bírálatán felül a középeurópai, háború utáni földreform-törvények beható bírálatát tartalmazzák.

Sebess munkája nemcsak agrárirodalmunk jelentős gazdagodása, hanem a mai időkben valósággal közszükségletet elégít ki. A terjedelmes könyvet az Egyetemi Nyomda adta ki elsőrangú kiállításban. Szívesen látnók, ha később sor kerülhetne egy egészen olcsó kiadásra is, hogy e tanulmányok minél szélesebb körök számára hozzáférhetőek legyenek. R.

M i g r a y J ó z s e f: *A marxizmus csődje. A szocializálási elmélet a gyakorlatban.* Budapest, Stephaneum, 1932.

A szerző, aki három évtizedet meghaladó időt töltött el a marxista szocialista munkásmozgalomban, a szocialista elméletek egyik legalaposabb ismerője. Ezért különösen értékes munkájának első része, amely

«*A liberalizmustól a marxizmusig*» cím alatt a kapitalizmus kifejlődését és ezzel kapcsolatban a szocialista elméleteknek, különösen Marx, Kautsky, Lenin, Trockij és Sztálin felfogásainak a kialakulását ismerteti. Abból a mélyreható kritikából, amellyel ezen elméleteket végigkíséri, kihallatszanak azok a motívumok is, amelyek szerzőt a marxizusból való kiábrándulásra s a szociáldemokrata párttal való szakításra bírták. A szerző szemében a szocializmus szellem-erkölcsi tartalom volt, a munkásosztály harca a nyomor, az elnyomatás és kultúrátlanság ellen. S minthogy arra a belátásra kellett jutnia, hogy a történelmi materializmus társadalombölcseleti felfogásán felépült marxizusból, valamint a marxizmus gyakorlati megvalósítását megkísérlő szovjetrendszerből éppen ez az erkölcsi tartalom hiányzik, a ma jórészt marxista alapon álló szocialista mozgalommal való szembe fordulásának be kellett következnie. Bizonyára közrejátszottak ebben azok a szomorú tapasztalatok is, amelyeket a szocializálási elmélet gyakorlati megvalósításánál Oroszország példája szolgált és amelyekkel szerző munkája második részében «*A szocializálási elmélet a gyakorlatban*» cím alatt foglalkozik. Egészen napjainkig nyúló hiteles statisztikai adatok alapján mutatja ki ebben a részben a marxizmus gyakorlati megvalósításának a csődjét s munkája ezen része nemcsak igen tanulságos, hanem valósággal érdekesítő olvasmány. Nem szólhatunk ugyanilyen nagy elismeréssel a munka harmadik részéről, amely «*A kivezető út*» címen egy új föderatív gazdasági rend szószólója kívánna lenni. Ez azonban semmit sem von le a 256 kisalakú oldalra terjedő munkának abból az érdeméből, hogy a szocializmus elméletének és gyakorlatának igen alapos, világos és jó ismertetését és kritikáját adja.

v. Moór Gyula.

Gazi Husrevbegova Spomenica. Sarajevo, 1932. 168 + XLVI + melléklet. 8°.

1930-ban volt négyszáz esztendeje, hogy Bosznia legnagyobb fia, Ghazi Husrev bég, felépítette a Sarajevóban most is álló Begova dzamiját, a muzulmán építészet egyik legszebb emlékét a Balkán félszigeten. Bosznia horvát muzulmánjai a nehéz időkhöz mért egyszerűséggel ünnepelték meg az évfordulót. Tudományos és szépirodalmi folyóiratuk, a *Novi Behar* ünnepi számot adott, amiről a magyar irodalomban is történt említés (Budapesti Szemle 226. k. 96—98. L). Belgrádnak azonban ez a horvát jellegű ünnep sehogysém tetszett. Mikor a diktatúra megszüntette a bosnyák muzulmán egyház különállását és a Belgrádban központosított jugoszláviai egyház élére Maglajlic Hafiz Ibrahim effendi személyében igen szolgálatkész reis-ül-ulemát sikerült állítania, akkor kétévi késedelemmel egy hivatalos jellegű emlékünnepet rendeztek. Erre az ünnepre készült a címbeli emlékkönyv. Meg kell állapítanom, az emlékkönyv összeállítása elég szokatlan módon történt. Cikkeinek egy része már megjelent a *Novi Behar-ban*, más része sajtókészen ott hevert Kresevljakovic Hamdija sarajevói tanár,

a kiváló bosnyák történetíró, fiókjában. Ezeket egyszerűen lenyomatták, az emlékkönyv szerkesztéséből azonban mind Nametak Aliját, a *Novi Behar* szerkesztőjét, mind Kresevljakovicot kizárták! A névtelen szerkesztőség azután a legnagyobb horvát muzulmán költő, Basagic Savfet bég egy tanulmányát kizárta az emlékkönyvből, mert Husrevet horvátnak nevezte! Egyáltalán ez a szó, hogy «horvát» kigyomláztatott minden cikkből. A névtelen szerkesztőség szép számmal kitenyészttette a sajtóhibákat, elfelejtett tartalomjegyzéket adni a könyvhöz (!), melyet szégyenletesen dísztelen formában nyomtatott ki. (Hrvatska Revija 1932, 770—782. 1.). Hogy az emlékkönyv így is értékes, arról a szerkesztőség igazán nem tehet. A könyv harminc cikket tartalmaz. Közülük 17 való Kresevljakovictól. A muzulmán szerzők mellett 3 keresztény is van.

Ghazi Husrev bég 1480-ban született Szerezben. Atyja, Ferhad bég, előkelő bosnyák főnemes volt, valószínűleg bogumil vallású, aki felvette az iszlámot. Felesége Selduka, II. Bajazid szultán leánya. Ferhad bég eleste után (1486), a kis Husrev Sztambulba került és a császári hercegekkel együtt nevelkedett. Először a Krím-félszigeten szolgált, azután visszakerült a Balkánra. Nándorfehérvár eleste után (1521) a szultán saját kérelmére Bosznia élére állította. Mint bosnyák szandzsák-bég résztvett a törökök különféle hadjárataiban. A többi közt a mohácsi csatában is kitüntette magát. 1541-ben halt meg Sarajevóban és a Begova dzamija közelében emelt türbében van legjobb barátjával, Tardic Ghazi Murát béggel együtt, eltemetve.

Husrev bég nem mint hadvezér a legnagyobb. A bosnyák történelembe elsősorban mint államférfiú írta be a nevét. Amikor a török hódítás nyomán a bogumil vallású horvátság felvette az iszlámot, Husrev, kinek ereiben török és horvát vér egyesült, adta meg szűkebb hazájának azt a szervezetet, melyben ez a török uralom négyszáz esztendeje (1463—1878) alatt élt. A török Boszniát nem tartotta hódított területnek, hanem török földnek, melyet az ő nevében többnyire bosnyák muzulmánok kormányoztak. A nagy Ghazi nevéhez fűződik Bosznia aranykorának (1528—1697) kezdete. Husrev bég meggyökerezett Boszniában a hatalmas muzulmán kultúrát, mely ott nemzeti jelleget nyerve, a történelem nagy viharait átélte s töretlen erővel ma is tartja magát. Ez elsősorban a Ghazi hatalmas alkotásainak, a Begova dzamijának, a Kursumlíjának nevezett medresének (muzulmán közép- és főiskola) és fejedelmi alapítványainak köszönhető. Alapítványai mind a mai napig saját maguk tartják el magukat. Az emlékkönyv túlnyomólag ez alapítványok és az alapítványokból emelt intézmények történelmével foglalkozik. A részletek alig érdeklík a magyar közönséget, mi csak néhány feltűnőbb mozzanatot emelünk ki.

Spaho Fehim effendi, a legkiválóbb bosnyák turkológusok egyike, török eredetiben és horvát fordításban közli a Ghazi vakufnamáit (alapítóleveleit), megállapítva róluk, hogy az akkori török stílus remekei. A Ghazi

három nagy alapítványt tett. Bár az alapítványi birtokok és értékek nagyobb része a háborúk, impérium-változások, katasztrófák, agrárreformok stb. folytán elveszett, a vakuf (alapítvány) 1932/33. évi budgetje 3,710.000 dinár (371.000 pengő) bevételről és 3,525.000 dinár kiadásról számol el. A vakuf alkalmazottainak száma 121, nem számítva a medresében tanuló ifjúságot. A tesanji erdőgazdaságban keresztények is vannak alkalmazva. Az állások egy része apáról-fiúra száll, ami egész családokat nemzedékek óta a vakuf hoz fűz. Igen érdekes a Begova dzamija könyvtárának leírása ugyancsak Spaho Fehimtől. Sok csonkítás után is a keleti irodalmaknak egy szinte megbecsülhetetlen gyűjteményét őrzik Sarajevóban, amelynek kimerítő tudományos feldolgozása a jövő feladatai közé tartozik.

Akad a könyvben néhány magyar vonatkozás is. Leírja Egerváry László és Dóczy Péter csapatainak 1480-iki dülását Boszniában (7. 1.). Egy könyv kapcsán megemlíti, hogy az első török nyomdát 1726-ban Muteferika Ibrahim alapította, aki iszlámra tért magyar volt (83. 1.). Leírja Savoyai Jenő 1697-iki bosnyák hadjáratát, amikor Sarajevo is átmenetileg a császáriak kezére került (103. 1.). Szó van Tardic Murát bég 1543—1545-iki szlavóniai és magyarországi harcairól (126.1.). A Kursumlja medresa egyik muderise (tanára). Ridvan effendi, Eger ostromában vett részt (148. 1.).

Sarajevo török alapítás, hiszen a mai város helyén állott és először 1379-ben említett Vrh-Bosna falucska alig jöhet számba. (E helységről nevezik hivatalosan a sarajevói katolikus érsekséget vrh-bosnainak.) Vrh-Bosna 1436-ban került török uralom alá. A XV. század közepétől Ishakovic Isa bég szerajáról nyeri a város mai nevét. Mikor Husrev bég Bosznia élére került, a városnak 7000—8000 lakosa volt, hogy a következő században elérje a százezres lélekszámot. Ennek a gyors felvirágzásnak a Ghazi a legfontosabb tényezője. Fejedelmi alapítványai igen nagy mértékben hozzájárultak ahhoz, hogy a város Sztambul és Drinápoly után a török Balkán harmadik városa lett. Annyi megrázkódtatás után ma is központja 800.000 horvát muzulmánnak és sajátos iszlám jellegű nemzeti kultúrájának. Az emlékkönyv minden fogyatkozása ellenére sok érdekes adattal gazdagítja ismereteinket a felejthetetlen szép, szántornyú Sarajevóról. A legtöbb érdeme ebben Kresevljakovicnak van.

Bajza József,

Aldo Dami: *La Hongrie de Demain.*

Második kiadás. Paris, 1933. Les Oeuvres Représentatives. 317. 1.

Dami szép könyvét, melyet e folyóirat annak idején ismertetett, most teljes átdolgozás után új kiadásban jelentette meg. Az átdolgozás újra modernné tette a könyvet, melynek minden lapja Trianon revíziójának szükségét és útjait keresi. Érdekes olvasni ennek az igazságszerető világpolgárnak a meggyőződés hevétől fűtött érveléseit, látni hogyan faragja ki szigorú tárgyilagossággal a gazdaságtudomány, a földrajz és a statisztika anyagából az ellenállhatatlan faltörő kost, hogy racionális úton,

minden érzelmi szempontot messze kerülve törje be vele a trianoni mentalitás rozszant kapuját. Dami hibáinkat is látja s távolról sem hallgatja el. Barátunk, de még inkább az igazságé s ez adja meg könyve gyakorlati jelentőségét.

—o.—

AZ 1930. ÉVI NÉPSZÁMLÁLÁS. I. RÉSZ. DEMOGRÁFIAI ADATOK KÖZSÉGEK ÉS KÜLTERÜLETI LAKOTT HELYEK SZERINT.

A magy. kir. Központi Statisztikai Hivatal e kötete, az 1920. évivel szemben, több értékes újítást tartalmaz. A szociográfus is örömmel látja, hogy az ú. n. visszatekintő tábla most nemcsak a lélekszámot közli a hét utolsó népszámlálás alapján, hanem minden községnek a lefolyt évtizedre vonatkozó népmozgalmi adatait (tényleges, természetes szaporodás vagy fogyás, vándorlási különbözet) is abszolút számokban és százalékokban s a km²-kinti népsűrűséget is.

A Statisztikai Hivatal most mindenütt összegezi a 10.000-nél népesebb községek s a Budapesttel szomszédos 21 község (Nagy-Budapest agglomerációja) adatait is. Minden szakember tudja, hogy a demográfiai viszonyok vizsgálatánál milyen zavarólag hatott az, hogy az egészen eltérő fejlődésű s összetételű fővároskörnyéki községek adatai a többi vidéki népességében benne foglaltatnak. Dr. Thirring Lajos egy gondos tanulmánya¹ azt is lehetővé teszi, hogy a 22 községből álló Nagy-Budapest kivül még egy második, a fővárossal ugyan egybe nem épült, de vele szoros gazdasági symbiosisban levő s a többi vidéki népességtől szintén eltérő, átmeneti típusú, 49 községet magában foglaló övezet egyes demográfiai adatait is elkülönítve vizsgálhassuk.

A tanyai adatok használhatósága terén is nagy haladást jelent a mostani feldolgozás. Minden község, amelynek külterületén legalább 10 lakos él, helyet kapott s az adatok — az egyes külterületi részek külön felsorolása mellett — immár községenként is összegeztetnek. Megkapjuk a külterületi lakosság nemek és korcsoportok szerinti megoszlását is.

Érdekes lett volna az osztrák és a cseh-szlovák népszámlálási kiadványok példájára a külföldi lakosok néhány demográfiai adatát is legalább törvényhatóságokint összegezésben közölni. A szöveges rész szerint a 81.491 külföldi honos közül több mint a fele, 45.381 magyar nyelvű s 63.9%-uk a régi Magyarország területén született, tehát Trianon előtt magyar állampolgárok voltak. A külföldieknek majdnem fele (39.205) lakik Budapesten s közel kétharmada a fővárosban és környékén. Aránylag még mindig sok a külföldi a szénbányatelepeken; a vidéken Szegeden (953). Debrecenben (1043) s Sopronban (1110) vannak a legnagyobb számban; ez utóbbi helyen külvándorlásuk a város magyarságának arányát (56.6%) bizonyára néhány százalékkal emelné.

¹ Fővárosunknak és környékének újabb fejlődése. Különnyomat a Magyar Statisztikai Szemle 1931. évi 3. számából. Budapest, 1931.

A népszámlálás eredményei a közigazgatási beosztás reformjának sürgősségét több vonatkozásban is bizonyítják. Az ország mai súlyos helyzetében nem tekinthető megokoltnak 91.428 (Abauj-Torna), 109.468 (Bács-Bodrog, 26 községgel) lakos, 18 (Csongrád) s 19 (Hajdú) község számára külön vármegye fenntartása; viszont lehetetlen egy központból egy oly eltérő népösszetételű, óriás megyének, mint amilyen Pest-Pilis-Solt-Kiskún (11.817 km², 1,366.089 l.) közigazgatását jól ellátni. A megyéknek újabb, a történeti hagyományokat lehetőleg figyelembe vevő, de elsősorban mégis a jelenlegi földrajzi, közlekedési stb. szempontok alapján való arányosítása már nem sokáig várthat magára. De arányosítani (s csökkenteni) kell a közigazgatási járásokat is. A budapesti központi járás népessége (158.102) nagyobb, mint a 25 közül 7 vármegyéé s 9 további járásnak 60.000-nél több, viszont 11 járásnak 20.000-nél kevesebb (a községinek 8552, a tornainak 10.754) lakosa van.

A külterületi adatok külön feldolgozása lehetővé teszi a *néptömörülésnek* az eddiginél realisabb megállapítását is. Tudvalevő, hogy főleg alföldi városaink lakosságának jelentékeny része a külterületen él s valójában nem tekinthető városi, sőt még falusi lakosnak sem. Formális-jogi szempontból nézve a lakosok megoszlását

törvh. jogú városokban lakott 1,676.986 (Budapesten 1,006.184),
 megyei « « 1,204.265,

együttvéve a lakosságnak éppen harmadrésze (33.2%), míg tíz évvel előbb 32.9%, tehát a városi lakosság számaránya majdnem változatlan maradt. Más képet kapunk, ha Budapestet és a vele egybeépült 21 községet Nagy-Budapest néven egybefoglaljuk s a vidéki városok külterületi lakosságát leszámítjuk. Ily számítás mellett

Nagy-Budapesten van 1,421.397 lélek, az ország lakosságának 16.3%-a				
a vidéki tj. városokban	«	479.065	«	«
a vidéki m. városokban	«	737.771	«	«
Összesen városokban				«
		van 2,638.233 lélek, az ország lakosságának 30.3%-a		

Az igazi városi lakosság megállapítása szempontjából azonban még ennek a számnak sincs teljes értéke. Hiszen van két vidéki városunknak is (Szombathely, Miskolc), városinak tekinthető, vele egybenőtt népessége s néhány megyei város (Túrkeve, Hajdúhadház) belterülete is teljesen falusi jellegű, míg viszont néhány nagyközség (Keszthely, Kisvárd) a lakosság összetételénél fogva teljesen városias. Ennek a kérdésnek részletes taglalása azonban — a népesség foglalkozási statisztikájával való egybevetéssel — külön tanulmányt igényelne.

Az elmúlt évtizedben a belügyi kormány több ízben próbálta a községek terén a racionalizálást, az apró, életképtelen vagy egybenőtt községek egyesítését, másrészt a túlnagy külterületű községek határaiból a kialakult, fejlődő gócpontokból új községek szervezését. Mindkét irányú akció meglehetősen lanyhán indult meg s később egészen elakadt; ennek megfelelően az eredmény is gyenge. A két népszámlálási kötet összehasonlítása alapján 75-re tehető az egyesítések folytán megszűnt községek száma s 17 új keletkezett, beleértve az idén önállósult Mátyásföldet és Pusztaszert is. A most újra meginduló racionalizálás feladata lesz a tanyavilág életképes pontjait a további fejlődést elősegítő önálló községi szervezetekhez juttatni s másrészt a törpe községeket megszüntetni. Még most is nagy számmal van 200-nál kevesebb lakosú község s öté a száz alatt marad (a legkisebb Geregye, 78 lakossal). Az ilyen apró községek fenntartása sok felesleges kiadást okoz; egyik-másiknak leegyszerűbb háztartási szükségletei is az állami adóalap 800%-ára rúgnak s minthogy ily nagy pótdátót el nem bírnak, az államnak kell segítyt adnia. A racionalizálásnak kell majd megszüntetnie azt az állapotot is (valószínűleg egy új községi típusnak, a mezővárosnak megalkotásával) hogy ma 4 megyei városunk van 7—8000, viszont 8 nagyközségünk 20.000-nél több lakossal; három nagyközségünk (Pestszentlőrinc 30.611 l., Békés és Törökszentmiklós) népesebb, mint a törvényhatósági jogú Baja város (27.935 l.).

Népünk propagatív ereje — mint általában Nyugat- és Középeurópában — csökkenőben van. A lefolyt évtizedben a természetes szaporodás 9.6%-ot tett ki (a háború előtt kb. 12%-ot). Ha a városok, különösen pedig a főváros és a vidék adatait szétválasztjuk, kitűnik, hogy a falusi lakosság szaporodása ma is teljesen kielégítő (12.6%), ellenben a városi elem rohamosan közeledik a teljes meddőség felé. Törvényhatósági jogú városaink természetes szaporodása 20 év alatt 7.3%-ról 2.1-re, magáé Budapesté az 1910. évi 9%-ról és az 1920. évi 0.9-ről 0.1-re süllyedt. (Nagy-Budapesté sem sokkal kedvezőbb: 1.4%). Valamennyi városunk szaporodási aránya 3.8% a falu 12-6%-ával szemben. Azok a városok, amelyekben a szaporodási arány a 6%-ot eléri, mind erős agrár- vagy munkáslakossággal (Salgótarján 11.5) bírnak. Vannak már — sajnos — olyan városaink is, amelyekben a halálozások száma nagyobb, mint a születéseké (Szekszárd —5.4, Balassagyarmat —5, Gyula —3.9, Pécs —0.6, Baja és Kaposvár — 0.2%), bár e helyeken a kedvezőtlen eredményt kétségtelenül a kórházakban elhalt vidékiek is befolyásolják. A természetes szaporodás intenzitása szempontjából a mai területen négy területsoport különböztethetünk meg. Legszaporóbb az *északkeleti* rész, élén Szabolccsal (20.5%) és Szatmárral (18.7%); ezt nyugat felé egy, valamivel mérsékeltbb fejlődésű öv veszi körül (Zemplén 15.3, Abauj-Torna 14-5, Borsod 13.9, Hajdú 13.3, Bihar 13.2). Az Alföld és az Észak többi része nagyjában a vármegyei átlag (11.5%) körül ingadozik (csak Békésé alacsonyabb 9%-kal).

A *Dunántúl* szaporodási szempontból két, egymástól élesen eltérő területre oszlik. A délkeleti rész a közismert egykevidék (Baranya 6.4, Somogy 6.8, Tolna 6.9%); a többi résznek szaporodása teljesen kielégítő, sőt az országos vármegyei átlagnál is kedvezőbb (Győr—Mosón 15, Komárom—Esztergom 13, Sopron 12.9, Fejér 12.7%). Ha a két terület adatait összesítjük s a délkeleti három megyéhez hozzáadjuk még Zalának Somogygal határos, részben már egykés keszthelyi, nagykanizsai járásait s Nagykanizsa városát, kitűnik, hogy ezen egykés területen 6.2, a Dunántúl többi részén 11.7% a természetes szaporodás. Érdekes volna kutatni, mi az oka a Dunántúl e két része annyira elütő szaporodásának, annál is inkább, mert a két rész egyébként nem üt el egymástól, sőt egyes körülmények alapján inkább az északnyugati részen várhatnók a kedvezőtlenebb szaporodást. Tudvalevő, hogy a népszaporodás Középeurópában általában annál gyengébb, minél inkább nyugat felé megyünk. A magasabb műveltség is a szaporodás csökkenésével szokott együtt járni: s íme mégis az északnyugati Dunántúl, amely az ország legműveltebb része (az írni-olvasni tudók száma a délkeleti Dunántúlnál 2—3%-kal magasabb), kedvezőbb szaporodást mutat fel nemcsak Déldunántúlnál, hanem az Alföld és Észak nagy részénél is. A felekezeti statisztikához is hiába fordulunk, hiszen az egykével leginkább vádolt protestánsok a két dunántúli részen nagyjában ugyanolyan arányban laknak. A lakosság foglalkozása csak a bányanépességgel is bíró Komárom—Esztergom magasabb szaporodását indokolja.

Az egyke gócpontja a siklósi járás, amelynek természetes szaporodása mindössze 0.9%. Az arány azután nyugat felé fokozatosan javul (szentlőrinci j. 2.9, szigetvári 4.9, barcsi 6.5, nagyatádi 5.8, csurgói 77%). A fertőzés átterjedt már a Dunán is.

Megállapítható, hogy az egyke legsúlyosabb a reformátusoknál, akiknek száma Baranya (3.8), Somogy (37%) s Tolna—Fejér megyékben, valamint három dunabalparti járásban is fogyott; az evangélikusoknál a baj enyhébb. Legimmunisabbnak látszanak e területen a kath. németek.

Érdekes adatokat találunk arra nézve, hogy a legegységesebb siklósi járásban gazdasági szempontból mennyire meg nem okolt a reformátusok egykéje. A termékeny ormánsági róna éppen nem túlnépes, hisz egy km²-re csak 55.8 (a szomszédos szentlőrinciben 48.5) lakos jut. *A meglevő munkáskéz nem elég*: a siklósi járás számos községébe történt idegenből betelepedés.

Az ellenkező véletlet Szabolcsban találjuk. Néhány járás (nyírbaktai 26, ligetaljai 25.8, nyírbogdányi 24.4, dadái felső 23.8%) természetes szaporodási aránya már orosz méreteket mutat. Szabolcs 43, Szatmárban 15 községben 25%-on felüli arányokat találunk; a maximum azonban a szatmármegyei Mándva 39.2 és a pestmegyei, tótlakosságú Pilisszentlászlón van (37.6%).

A *tényleges* szaporodás kialakulásában helyenkint a *vándorlási mozgalom* is nagy szerepet játszik. Ez a lefolyt évtizedben elég erős volt. Különösen a gazdasági cselédek körében. A visszatekintő táblában számtalan községnél látjuk azt a megjegyzést, hogy a lakosság a gazdasági cselédek elbocsátása folytán csökkent — ez az elbocsátás pedig a földbirtokreform s a gazdálkodás rentabilitásának csökkenése folytán részben bizonyára a külterjes gazdálkodásra való visszatérésnek volt a következménye. A megélhetési alapjuktól megfosztott tömegek bizonyára szívesen vették volna útjukat az Egyesült Államok felé, de a bevándorlási tilalom ezt lehetetlenné tette. Tíz év alatt a kivándorlási különbözet csak 73.902 lélek. Ezek közül kb. 21.000 ment Kanadába, a többinek nagyobb része valószínűleg Franciaországba. A nagy többségnek, amely vándorbotot vett kezébe, mégis csak itt, a sűrű lakosságú kis országban kellett új munkahelyet találni. A belső vándorlás irányát, célpontjait a községenként közölt vándorlási különbözet alapján nagyjában megállapíthatjuk.

A legnagyobb tömegek most is a városokba, elsősorban a fővárosba és környékére tódultak. Az egész országban 8.7% volt a *tényleges* szaporodás; ezzel szemben a városokban 9.3, a községekben 8.5%. A különbség így nem szembeötlő, de már a vándorlási mérleg nagy eltérést mutat: a városoknál +5.5, a községekben —4.1%-ot, ami lélekszámban 218.998-at tesz ki. A városok közül Budapest *tényleges* szaporodása 8.2, a 21 szomszédos községé 44.2, a második övbe tartozó 49 községé 22.3%; ezek együttvéve az egész ország *tényleges* gyarapodásának 35.8%-át szívták magukhoz. Nagy-Budapest vándorlási mérlege 186.626, a második övezet 23.928 főnyi többletet mutat, ami együtt *majdnem háromszorosa a külföldre kivándorlóknak* és majdnem eléri a községek egész vándorlási veszteségét (210.554—218.998). A belső vándorlásnak tehát a főváros volt a Mekkája, ami nem mondható kedvező jelenségnek. A vidéki városok vonzóereje nagyon megcsappant; a pestkörnyékiek leszámítása után egész vándorlási nyereségük csak 13.508 lélek! A kis ország nem tud a vidéken nagyobb központokat kialakítani. Míg a főváros mellett Pestszenterzsébet 67.4, Budafok 44 s a többi város is 18.6—26.4%-os szaporodást ért el, a vidéki városok közül csak néhány tudott jelentősebben fejlődni. Pécsnek és Bajának nagy fejlődése is nagyrészt csak látszólagos.

A vidéki megyei városok közül kedvezően fejlődtek Komárom (26.8), Magyaróvár (20.9), Szolnok (19.1), Nyíregyháza (18.4), Salgótarján (11.6), Kiskunhalas (10.5), Kaposvár (10.5), Békéscsaba (10.5%). Az eddig rohamosan fejlődő Szombathely gyarapodása megállott.

Vidéki megyei városaink nagyobb része stagnál; 38 közül csak 12 éri el a községek *tényleges* szaporodási átlagát (8.5%) s nyolcnak lakossága meg is fogyott; ezek agrár lakosságúak vagy Trianon áldozatai.

Ha meg akarjuk figyelni, hogy a lefolyt évtizedben a vándorló népesség hol talált végül otthonra, le kell szállanunk a községekig. Ezek

tanulmányozása alapján a kedvező fejlődésű községeknek következő csoportjait állíthatjuk össze:

A legmagasabb arányokat a főváros környéke szolgáltatja. A fejlődés csúcspontján állanak *Albertfalva* (172.8%), ahol az OTI építette jól ismert háztelepét, *Rákoshegy* (161.4%) és *Pestszentlőrinc* (159.8%), amely a népszaporodás *abszolút* száma tekintetében is (18.834) az országban a harmadik helyen áll (Budapest 75.963, Pestszenterzsébet 27.363 lélek). Ezekon kívül is még a két övezet 8 községe ért el tíz év alatt 50%-nál magasabb szaporodást.

A második csoportba sorozhatjuk az *ipar- és bányatelepeket*, amelyek az autarchiára törekvő gazdasági politika folytán lendültek fel. Egy egész vidéket fellendített az *ózd*i gyár: az ózdi járás 23.2%-kal szaporodott (bevándorlási többlete 7.6%, 2504 fő) s különösen az Ózddal már összenőtt Bolyok (56.2%) és Sajóvárkony (49.7%) községekben települt le sok munkás. A 3 községből álló agglomerációnak már 16.244 főnyi lakossága van (1880-ban 3772). Szép fejlődést látunk a Balaton partján, Fűzfő táján létesült gyártelepek folytán négy szomszédos községben (Vörösberey 143, Királyszentistván 55.9, Liter 30.7 és Peremarton 30% szaporodással, 1601 főnyi bevándorlási többlettel).

A külföldi szén kiszorítása folytán gyorsan fejlődtek szénbányatelepeink, sőt újak is nyíltak. Legjobban bővíthették üzemüket az esztergomvidékiek.

Az útépítés fellendülése hozta magával a bazaltbányatelepek (Badacsonytomaj 20.6, Zalahaláp 51.1, Somoskő 44.7, Somoskőújfalu 34.8%) gyarapodását is.

Budapesten kívül csak három vidéki város van, amely a környéki községek erősebb fejlődését mozdította elő. Győr Szombathely és Miskolc. A Miskolc, Diósgyőr és Hejőcsaba egyesítéséből előálló, egybeépült és teljesen városias jellegű Nagy-Miskolc *valójában Magyarország legnagyobb vidéki városa* (88.769 l.), mert a Szeged belterülete gyanánt kimutatott 89.621 lakos közt is van már szétszórtan élő, falusias elem.

Elszegényedésünk, a külföldön való nyaralás valutáris nehézségei hatalmasan fellendítették a lefolyt évtizedben balatonmenti községeink egy részét. A Balatonpart kezd egy nagy Pensionopolissá kialakulni, ahol nyaralójában egyre több nyugdíjas telepszik le állandóan. Szinte valamennyi balatonmenti község környezeténél jóval magasabb tényleges szaporodást ért el. A Balaton főhelye, Keszthely, gyengén fejlődött ugyan (4.2%), de vándorlási mérlege szintén kedvező (+5.1%).

A kedvező fejlődésű helyek további csoportját alkotják azok a községek, amelyekbe nem történt ugyan bevándorlás, de nagy természetes szaporodásuk eredményét túlnyomórészt megtudták tartani. Ezek főleg az északi megyékben találhatók. Szabolcsmegye 69.762 főnyi rekordszaporodásából 55.368 a megyében maradt.

Egyre ritkul — sajnos — azoknak a községeknek száma, amelyek azért fejlődnek oly gyorsan, mert még bőven van területük újabb munkáskezdek számára. Magas természetes szaporodás, bevándorlás, aránylag ritka népesség jellemzik e helyeket. Felsoroljuk a legfőbbeket:

A község neve	Tényleges szaporodás	Egy km ² -en lakos
Ura	47.6%	37.4%
Nyírmártonfalva	40.6%	32.9%
Csengőd.....	33.8%	47.6%
Tatárszentgyörgy	28.3%	32.6%
Bocsa	28.1%	27.0%
Prónayfalva	23.9%	31.8%
Gátér	21.9%	39.3%

Végül még egy tekintetet kell vetnünk az új határ mentére. Trianon több városunkat fosztotta meg környékétől s ítélte ezzel stagnálásra, sőt visszafejlődésre. Legsúlyosabb *Sátoraljaiújhely* helyzete, amely tíz év alatt lakosságának 12.0%-át elvesztette. Megfogyott Esztergom (—3.4), Makó (—3.5) lakossága, stagnál Nagykanizsa (+2.8), Kőszeg (+0.5), Sopron (+1.8), Balassagyarmat (+1.6) és Gyula (1.3).

Vannak azonban községek, amelyek éppen ellenkezőleg, az új határvonalnak köszönhetik gyors emelkedésüket. Az elveszített központok helyett szükségszerűleg újak alakultak ki; a határokon túl került városok gazdasági vonzóterületébe tartozott vidékeknek a vámhatár miatt másutt kell beszerezniök szükségleteiket. Északkeleten *Mátészalka* (40%-os szap.) nemcsak megyeszékhely lett, hanem vasúti gócpont is, amely Szatmár, Nagykároly, Beregszász hinterlandját vette át, ez utóbbit inkább a járási székhellyé lett Vásárosnamény (41.6%). Berettyóújfalú (19.3) és a vele egybeépült Berettyószentmárton (28.1) fejlődése már nem oly ugrásszerű, mert az új megyeszékhely gazdasági szempontból nem tudta átvenni Csonka-Bihar nagy részében az elvesztett Nagyvárad szerepét. Baja (23%) is inkább hivatali, mint gazdasági központja a Bácskának, ahol az elcsatolt Szabadka vonzóterületén rajta kívül Kiskunhalas is osztozódik. Szikszó, mint Abauj-Tornamegye új székhelye, igen közepesen fejlődik (9-1), mert a megyének déli sarkában, Miskolc közelében fekszik. Valószínű, hogy a trianoni határnak, Ungvár elcsatolásának is volt része Kisvárdára erősebb népesedésében (23.6%, 11.3% vándorlási nyereség). Kisvárdára most nagy vidék gazdasági és kulturális középpontja s az ország egyik legvárosiasabb jellegű nagyközsége.

Hazánk *népsűrűsége* tíz év alatt km²-kint 85.8-ról 93.4-re emelkedett. Ezt az átlagot — ha Nagy-Budapestet külön vesszük — egyik vármegye sem éri el. Legsűrűbben lakott Komárom—Esztergom (90.4), a termékeny-földű Csanád—Arad—Torontál (87) s a szapora Szabolcs (84.6%); leggyéribben lakott Abauj-Torna (54.5) s a két latifundiumos megye, Somogy (57.4) és Fejér (57.5).

A legnagyobb népsűrűség nem Budapesten van (km²-kint 48667 lélek, hanem Kispesten (8624-5), amelynek területe már teljesen be van építve. Budapestet megelőzi még Pestszenterzsébet (5589.1), sőt egy község is, a mindössze 196 hóddal bíró Tatabánya (6056.6). A vidéki városok közül Szombathely (1182.9) és Miskolc (1152.2) határa népesült be legjobban.

Feltűnő s egészségtelen tünet, hogy sok agrár jellegű községnek alig van határa s így több száz lakos jut egy-egy km²-re. A múlt évtizedben egyes belügyminiszteri rendeletek a községi határok rendezését is a közigazgatás feladatává tették. A visszatekintő táblában közölt jegyzetekből látjuk ugyan, hogy ez a rendezés megindult s itt-ott eredménnyel is járt, de ez az akció is — mint a községegyesítéseké — megakadt vagy igen lassan halad előre. A nagy uradalmak közé ékelt békésmegyei Gádoroson pl. 4525 lakos 1084 kat. holdon szorul össze s a falu népsűrűsége (725.2) a nagy városokéval vetekedik.

E zsúfoltsággal éles ellentétet mutat számos, nagybirtokokból álló község rendkívül gyér népessége, amely km²-kint a *húszon*, sőt két községben tízen alul marad (Peszéradacs 7.6, Gyála 7-3). Érdemes lesz a legtipikusabban uradalmi községek néhány adatát egymással szembeállítani:

Község neve	Terim. szapor.%	Vándorl. veszteség %	Népsűrűség km ² -kint
Nagylók	23.8	7.1	25.1
Nagyláng	21.1	21.0	24.7
Somogytamóca	192	17.9	183
Kivadár.....	142	24.1	20.9
Majsamiklósvár.....	182	30.0	14.8
Dórypatlan.....	177	25.9	29.5
Gic	32.9	35.2	18.7
Kisszállás	18.1	29.1	19.6
Pusztavacs	22.7	33.8	22.2
Peszéradacs	27.3	25.5	7.6

E számok szembeállításából azt látjuk, hogy az uradalmi községek cselédnépességének igen magas természetes szaporodása van, de a nép-fölösleg kénytelen elvándorolni, mert a gyéren benépesített uradalom nemcsak a felesleget nem tudja elhelyezni, hanem egyre kevesebb embernek ad kenyeret. (Majsamiklósvár lakossága 11.8%-kal fogyott!) Egyrészt megdöbbenő ez a kép, de van megnyugtató oldala is, mert azt látjuk, hogy az ország sűrű benépesültsége dacára vannak még ritkán lakott tartalékterületeink is, amelyek a közvélemény által gyakran sürgetett, most már kormányprogramban is szereplő telepítési akció útján volnának földhöz juttatandók.

A magyar anyanyelvűek számaránya valamennyi törvényhatóságban növekedett s ma már Sopron magyarosodásával (48.7—56.6%) valamennyi-

ben abszolút többségben van; országos arányszáma 89.5-ről 92.1-re emelkedett; a hitfelekezetek között pedig most is folytatódott a r. katolikusok arányszámának javulása (63.0.-ról 64.0.-re), de ezúttal már nem annyira a helyzetét majdnem változatlanul megtartó protestánsok (ref.-ok aránya 21-ről 20.9-re, ev.-ok 6.2-ről 6.1-re csökkent), hanem főleg a zsidók rovására, akik nemcsak aránylag (5.9-ről 5.1-re) vesztek tért, hanem — ezúttal először — abszolút számuk is elég lényegesen (6.1%-kal) megfogyott természetes szaporodások megszűnése s kivándorlás folytán.

Befejezésül még az *írni-olvasni* tudás terjedéséről emlékezünk meg. A lefolyt évtizednek talán legsikerültebb kormányzati akciója volt a népiszkolázás erős felkarolása, több mint 50 millió pengő állami pénz befektetése az iskolák építésére. Bár ez az akció csak 1925-ben indult meg, üdvös hatása már az 1930. évi népszámlálás adataiban is tükröződik. Jelentékenyen hozzájárult az analfabéták számának erős csökkenéséhez az iskolán kívüli népművelési bizottságok buzgó tevékenysége is. A hat éven felüli népességben az analfabéták száma 1,093.187-ről 735.076-ra, 33%-kal csökkent s arányszáma 15.2-ről 9.6-ra szállt alá. Csonka-Magyarország egyes vidékei között azonban még mindig nagy műveltségbeli eltérések vannak. A megyék közt a két ellentétes pólust mint tíz évvel ezelőtt, most is Sopron és Szabolcs képviselték, az előbbi 91.9, az utóbbi 71.1% írni-olvasni tudóval. A népműveltség legmagasabb északnyugaton s onnan dél, de inkább kelet felé fokozatosan csökken. A helyes kultúrpolitika feladata elsősorban az ország az egyes vidékei közt e tekintetben fennálló nagy színvonalkülönbség megszüntetésére törekedni, mert minél homogénebb műveltségi szempontból is egy nemzet, annál könnyebb helyesen kormányozni s egységes nemzeti szellemet kialakítani.

Benisch Artúr.

FEJEZETEK A KÖZJOG ÉS KÖZIGAZGATÁSI JOG KÖRÉBŐL.

Némethy Károly születésének 70. évfordulója és a «Magyar közigazgatás» félévszázados fennállása alkalmával szerkesztette Mártonffy Károly, Budapest, 1932. Pallas. 350 lap.

Ez a szép munka a fejlett társadalom legfontosabb organizációjának, a közigazgatásnak gyakorlati s elsősorban hazai kérdéseit tárgyalja s nem egy tekintetben érdemes hazai szociológusaink figyelmére. Előszavát *Bethlen István* írta. Bethlen érzi, hogy közigazgatásunkban is meg kell építenünk a hidat a múlt és a jövő között s ehhez a kormányzatnak szüksége van egy megfigyelő helyre, amely a rezort-érdekektől és elfoglaltságtól mentesen be tud világítani bürokráciánk rejtekeibe, hogy közigazgatásunk korszerű átszervezése végre megtörténhessék. Sajnos, ez a megfigyelő hely nem tudott igazán megszületni s ez az egyik, bár kétségtelenül jelentéktelenebb oka annak, hogy oly kevésbé sikerült előbbre vinni az elmúlt évtized közigazgatási reformfeladatát: a csonka országtestre megfelelő állami apparátust szabni.

Concha Győző egyoldalas vallomása vezeti be a tanulmányok sorát. Az agg tudós e hatyúdálában bátran rámutat közigazgatásunk tragikumának főokára, arra, hogy a politikai romantika nem engedte érinteni a vármegye bálványát. A federatív darabokra tördelt állam nem oldhatta meg a leglényegesebb nemzeti feladatokat. A közszükségletek kielégítésében semmi sem pótolhatta a jog bírói oltalmának hiányzó kincsét. Az ünneptel *Némethy Károly* nagy érdemét abban látja, hogy e kiváló közigazgatási jogászunk egy emberöltőn át küzdött közigazgatásunk megjavításáért. *Polner Ödön* is a törvényhatósági önkormányzat kérdéseit tárgyalja, de más felfogással. Szerinte az önkormányzati intézmények részben szükségtelessé tehetik a kormány parlamenti felelősségét, ő közjogi szempontból nézi a kérdést és a parlamenti kormányrendszer érdekében a centralizáció ellen foglal állást. *Molnár Kálmán* annak vizsgálatából kiindulva, hogy az alkotmányjogban miképp érvényesülnek az államelméletek, a népszuverenitás és a nemzet-szuverenitás különbségét fejti ki. Míg az új államalakulás csak népszuverenitáson épülhetnek, addig a magyar állam alkotmányát évezredes géniusz hozta létre. E különbségben látja a szerző a jobb jövő zálogát. Igen figyelemreméltó *Csekey István* tanulmánya a rendelet alkotási jog új irányairól. Különös érdekességre tarthatnak számot, a magyar alkotmány szempontjából az újabb években messzemenően alkalmazott szükségrendeletek rendszere ellen felhozott érvei, a parlament helyett ad hoc bizottsággal dolgozó «leegyszerűsített törvényhozással szemben» kifejezett azon aggodalma, hogy ez szakadékot támaszt a nép jogérzete és az érvényes jog között.

A közjogi tanulmányok után a közigazgatás problémáiról kapunk változatos és érdekes dolgozatokat. *Ladik Gusztáv* a magyar közigazgatás szervezetének történetét ismerteti a kiegyezéstől az 1929-ik évi reformig. *Tomcsányi Móric* polemikus tanulmányban a közigazgatási pályák jogi természetét hangsúlyozva a jogásztisztviselők mellett tör lándzsát. Úgy érezzük azonban, hogy ellenfele, *Szily Kálmán* jár helyesebb úton, amikor a jogi formák ismereténél fontosabbnak tartja az élet- és tárgyismeretet. Aligha lehet vitás, hogy a kizárólag jogászai képzettségnek és gondolkodásnak a múltban rengeteg kárát láttuk s hogy a hivatásának jól megfelelő közigazgatás számára ez mindinkább elégtelennek bizonyul. Viszont az egyoldalú szakismeret, ha a fejlett jogérzék és a jogi formák ismerete nem járul hozzá, szintén alkalmatlan a közigazgatási munkára. Ebből következik, hogy a kettő mint materiális és formális képzettség legalább a fontosabb helyeken egyaránt szükségessé vált. *Blaha Sándor* a belügyminisztérium kodifikációs munkásságát ismerteti. A szerző szerint teljesen bevált az új fővárosi törvény, a főváros közigazgatására és gazdálkodására kiterjesztett erős felügyeleti rendszer. Nem értjük, hogy ma, a magyar falu, vidék teljes elesettsége idején miért a székesfőváros gazdasági megerősítésében látja a belügyminisztérium egyik főtisztviselője a nemzet sors-

döntő életkérdését? *Sándor János* volt belügyminiszter nemes alakjáról ír szép sorokat *Petrovics Elek*. Értékes tanulmányt közöl *Némethy Imre* a közigazgatási hatáskör rendszeréről. A közigazgatás jelentősége világszerte megnövekedett. A szerzőtől, aki most az angolszász államok közigazgatását tanulmányozza, még érdekes dolgot fogunk erre vonatkozólag közölhetni. *Rakovszky Iván* a magyar közigazgatási bíraskodás reformját, a középfokú közigazgatási bíróságok létesítését javasolja. Alapos tanulmányt írt a közigazgatási bíraskodásról *Ruhmann Emil* s ebben közigazgatási bíróságunk egész eddigi történetét feltárja.

A törvényhatóságokról írt cikkeket *Erekly István* kitűnő tanulmánya vezeti be. A nagy városok önkormányzatáról ír néhány fontos vonatkozásban, így a városi üzemek jogi természetét és a terjeszkedő város bekebelezési eljárását fejtegeti. *Bárczy István* nincs meglepődve a vidéki városok önkormányzatával s az összes városok felügyeletét «egy országos főpolgármesterre» kívánna bízni. Olyan gondolat, amely minden egészséges önkormányzati gondolattal kibékíthetetlen ellentétben áll. A főváros környékének különleges közigazgatási érdekeiről ír *Preszly Elemér* néhány figyelemreméltó sort. Szerencsétlen gondolatnak tartja Nagy-Budapest létesítését, ehelyett egy pestkörnyéki törvényhatóság megalkotását javasolja, mert a közel ½ millió főváros-környéki lakos így erőben nyerne s megmenekednék attól, hogy a fővárosba beolvadva mostoha gyermek sorsára jusson. Noha a törvényhozás országos szempontja iránt kevés megértést árul is el *Harrer Ferenc*, az új fővárosi törvény közigazgatási intézkedéseit elég tárgyilagosan ismerteti. Kevesebbet mond *Bezerédj Istvánnak* a közigazgatási bizottság múltjáról és jövőjéről írt cikke. A szerző felettébb sajnálja a megyei közigazgatás e fontos szervének fokozatos csorbulását, azonban maga is a kegyelemdőfést javasolja számára a racionalizálás során. Sem Bezerédj, sem az autonóm megyei közigazgatás más hivei nem látják, mennyire gyengévé tette az osztály szellem a vármegyét s így mennyire alkalmatlanná arra, hogy hivatását az egyetemes nemzeti és államérdekek szerint töltsse be. Igen érdekes *Vinczehidy Ernőnek* a vármegyei önkormányzatról írt kis tanulmánya. Ő már tisztábban látja a helyzetet, noha az önkormányzatnak maga is lelkes híve. A fősolgabíróról a következőket írja: «A magyar közigazgatásnak a fősolgabíró a leg-erősebb oszlopa, összefogó erő, ő képviseli a magyar állam törődését, jóakarátát és erejét. Ismeri járása népének minden dolgát, szükségletét. Közel áll a latifundium urához és a zsellér-kunyhó lakójához. Ő irányítja, ő képes közcélokra egyesíteni a falu népét s a falun küzködő értelmiségnek, papnak, jegyzőnek, tanítónak, orvosnak munkáját ő támogatja eredményyel. Természetesen nem lehet csak népjóléti hivatal. Nemesak támogat, de fékez, fegyelmez és gondoskodik a rendről. És mert nincs a falusi élet kis labirintusaiban, és mert felül áll, tisztábban láthat és jobban megőrizheti azt a tekintélyt, melyet állása megkövetel. Ennek a tekintélynek

nem külsőségek a biztosítékai. Az állása kiváltságos mivoltának köszöni a főszolgabíró, de csak tisztviselői rátermettségével és egyéni előkelőségével őrizheti meg. A vármegyének ez a legősibb választott tisztviselője, egyben a jövő előőrsé és harcosa. Típus, melyet más országban még keresnek.» Kiemeli a főszolgabíró tevékenységének életközelségét és kezdeményező képességét. A legkiválóbb főszolgabírónak is van achillesarka, írja, ez a pártpolitika a választások alkalmával. A főszolgabíró két tűz közé kerül. A túlzott beavatkozás kormánykényszere és másfelül a demagógia kereszttüze közé. Nagy hasznára lenne a közigazgatás tekintélyének is, ha a kormányok a főszolgabírakat nem vonnák be a választási küzdelmekbe. Vinczehegy látja, hogy a falusi földműves nép nagy részéből hiányzik a bizalom az értelmiséggel szemben s ezt a törvényhatóságok vezető rétegei csak akkor szerezhetnék meg, ha tettekkel is igazolnák a néppel való sűrűn hangoztatott összetartozásukat. Fájjalja, hogy a kisgyűlések új intézménye a községi igazgatás minden kérdésért magához vonta és így a falusi embert közvetlenebbül érdeklő ügyeket most olyan testület intézi, ahol alig van valaki a falusiak közül. Látja, hogy a társadalom gazdasági és szociális átalakulásának nagy kérdéseit az önkormányzatoknak kell megoldaniuk. Belátja azt is, hogy ezt a feladatot csak akkor tudja megoldani, ha a nép- és a vezető értelmiség célközösségbe jut. *Iffjú Némethy Károly* ismerteti a városok közművelődési feladatait. A községi jegyző gazdag feladatköréről számol be *Pokoly Lajos* A községi jegyzőképzés c. dolgozatában. *Alsó László* a község jogállásáról ír tanulságos, perspektívát nyitó képet. *Sipőcz Jenő* ismerteti a főváros szociális és gazdasági tevékenységét. Cikke azonban nélkülözi mind a kritikai szempontokat, mind pedig azt a nyíltságot, amely az ilyen cikkek tanulságos voltának feltétele. Annál őszintébb *Weis István* cikke egészségügyi igazgatásunk fejlődéséről. Rámutat az orvosoknál előállott túlermelésre s ezért korlátokat s a meglévő orvosok számára az egészségügyi biztosítás körének kiterjesztésével új munkaterületet követel. Az agrár nép és a közzolgálati alkalmazottak ma alig veszik az orvosokat igénybe, megvan tehát a mód bőszeges orvosi karunk foglalkoztatására. *Melly József* károsnak tartja a közigazgatási szolgálatba beállított orvos feladatának kettősségét, szerinte az eredményes profilaktikus egészségügyi igazgatásnak feltétele, hogy a hatósági orvos ne betegek gyógyításával foglalkozzék. *Dányi Dezső* a telepítési politika feltételeiről ír. *Benedek Sándor* pénzügyi igazgatásunk fejlődésére pillant vissza, míg *Márffy Elek* a még mindig nem eléggé méltányolt magyar pénzügyi jog fejlődéséről írt. Sajnos, az ő cikkében is hiába keressük a társadalompolitikai nézőpontokat. A pénzügyminisztérium nem rég publikált adóstatistikájáról *Laky Dezső* ír kritikai ismertetést. *Steinecker Ferenc* a gazdasági felügyelet kérdéseit fejtegeti. A közigazgatás és a nevelésügy kapcsolatairól, mely különösen a népoktatás területén szoros, *Imre Sándor* ír szép tanulmányt. Fontos kívánsága, hogy a közigazgatásban is érvé-

nyesüljön a nevelés szelleme. Amiket erről ír, azt minden közigazgatási tisztviselőnek tudnia és követnie kellene. *Magyary Zoltán* a közigazgatási tisztviselők gyakorlati szakképzésnek emelését sürgeti. A köztisztviselők törvényhozói szerepéről és az összeférhetetlenségnek kérdéseiről *Egyed István* értekezik. *Mártonffy Károly*, aki e szép munka gondos szerkesztésével nagy szolgálatot tett közigazgatási irodalmunknak, egy fontos, régóta megoldatlan kérdésnek, a köztisztviselők szolgálati pragmatikájának adja itt nagy körültekintéssel és hozzáértéssel írt és a jövőben útmutatást is nyújtó ismertetését. Végül *Kálnay Miklós* a jubiláló Magyar Közigazgatás múltját ismerteti s ebben a markáns egyéniségű *Boncza Miklós* ma is szem előtt tartott kitűnő célkitűzéseit és a jeles szaklap háború utáni munkáját, mely körül *Némethy Károlynak*, közéletünk e köztiszteletben álló kitűnőségének van legnagyobb érdeme.

s. g.

Kiss István: A magyar tanyai közigazgatás. A tanyapolitika vázlata.

A Magyar Közigazgatástudományi Intézet kiadása. 7. szám. Budapest, 1932. 142 oldal. 3 térkép.

Másfélmillió külterületen lakó, szétszórt magyar sorsát, jobb jövőjét érintő kérdések egész komplexumát foglalja magába a tanyaprobléma. *Kiss István* könyvében tudományos rendszerességgel tárgyalja ezt a fontos, rendkívül sokoldalú magyar problémát, amelyet eddig a szakirodalom is meglehetősen elhanyagolt. A könyv a tanyakérdést tárgyaló szakmunkák közül messzire kiemelkedő alapvető munka.

Kifejti, hogy a tanyakérdés is végeredményében az állami és társadalmi feladatok egész sorát jelenti, s a háború vetette felszínre. Jóllehet, a kérdés azóta állandóan felszínen van, mégis igen lassan halad a megoldás felé.

Jelentékeny részt szentel könyvében a szerző a tanyai közigazgatás múlt és jelen állapotának leírására. Feltárja azt a kedvezőtlen és sivár helyzetet, amelyben a tanyai lakosság jelenleg is van a belterületi lakossággal szemben. De megismerjük egyben az anyaközségek és városok vezetőségének súlyos, joggal kritika tárgyává tehető önzését is s azt a bámulatos nemtörődőséget, amellyel a tanyai világ közigazgatási és kulturális életével szemben viseltetnek. A belterületi közigazgatási szervek, amelyeknek feladata volna a tanyavilág közigazgatási kulturális és egyéb szükségleteiről gondoskodni, még ma is teljesen elhárítják maguktól azt a fontos missziót, amelyet a tanyai település adottsága reájuk ró, nem ismerik fel a kérdéshez fűződő elsőrendű nemzetpolitikai érdekeket.

A szerző megvilágítja a megoldásra vonatkozólag a jelenleg egymással szemben álló két irányzatot: az iskola-központi elgondolást és a községesség eszméjét. Az első a közigazgatás javítása érdekében a tanyai iskolák mellett közigazgatási központokat kíván létesíteni, a másik közigazgatási egységeket akar létrehozni, a községessítésre alkalmas területeket kívánja

az eddigi községi kötelekekből kiemelni és új községekbe egyesíteni. Kétségtelen, hogy a tanyaközpontok létesítése nem nyújt kielégítő megoldást, bár a jelenlegi viszonyokhoz képest, közigazgatási szempontból lényeges haladást jelentene. A szerző gazdasági és pénzügyi okokból ellenzi a tanyai telepéseknek falvakban való tömörítését. Az ilyen individuális tanyai nép ma még a községi autonóm élet irányítására aligha rendelkezik a kellő fejlettségi fokkal. A községesítés ellen felhozott érvek közül kétségtelen, hogy leghelytállóbbak a pénzügyiek: az új községek épületeinek és egyéb terheinek a költségei. Másrészt azonban az is igaz, hogy az anyaközségek önzésével szemben egyetlen radikális védekezés az elszakadás volna. A községesítés azonban nem hajtható végre minden tanyakörzetnél s végeredményben nem is jelentené a tanyai településsel kapcsolatos összes kérdések megoldását.

Bizonyos, hogy a jelenlegi állapoton sürgősen változtatni kell, mert lehetetlen, hogy a külterületi népesség a közterhekben való részesedésének ellenértékét, a közszolgáltatások gyors és pontos ellátását egyáltalában nem, vagy csak csekély részben s csak nagy nehézségek árán kapja meg. Jelenleg ugyanis «a jogi odatartozás a tanyai lakosságra nézve teljesen passzív jellegű, mert a kapcsolattal együtt járó terheket nagyobb mértékben viseli, mint a belterületi lakosság». A helyzet kilátástalanságát növeli a felsőbb hatóságok gyámoltalansága, mely akaratlanul is a községek önzését szolgálja.

Tisztán látja a szerző azt is, hogy a szembenálló irányzatok egyike sem tudná kielégítően szolgálni a tanyavilág érdekeit. A tanyai közigazgatás orvoslására a «közigazgatási szervezet kvalitatív megoldását», vagyis a tanyai közigazgatás simábbá és gyorsabbá tételét ajánlja és sürgeti, hogy a. jelenlegi autonóm szervezeti egységek úgyszólván a szó legszorosabb értelmében kényszeríttessenek a tanyakérdés közigazgatási problémáinak a saját hatáskörükben való megoldására.

Hiánya a könyvnek, bár nem a szerző hibája, hogy semmi pozitív támpontot nem ad arra nézve, hogy a költségvetés mai rendszere mellett a községek kiadási tételei miként alakulnak s hogy azok a közpénzek, amelyekhez a tanyai lakosok is jelentékeny mértékben hozzájárulnak, miképpen használatnak fel. s hogy adószolgáltatásuk arányában fordíthatnak-e a tanyavilág-szükségek: az egészségügyi, gazdasági, kulturális és egyéb céljainak kielégítésére?

A munkát a jogszabályok indexe és a tanyakérdésre vonatkozó részletes bibliográfia egészíti ki.

A statisztikai részben részletes adatokat találunk a külterületen lakott helyek számáról, a tanyai lakosságról és annak az összlakossághoz való viszonyáról. A statisztikai adatok az 1920-as népszámlálás alapján dolgoztattak fel s az 1930. évi népszámlálás igen részletes tanyai demográfijának most megjelent publikációja után e részében már elavult. A területi és a közigazgatási beosztás az 1926. évi állapotot tünteti fel.

A statisztikai adatokat a külterületi népességnek az összlakosság százalékában kifejezett viszonyszámait a 100 kat. holdra eső külterületi viszonylagos népességet és a külterületi iskolák abszolút számát törvényhatóságokkint feltüntető térképek egészítik ki.

Kiss István a tanyakérdés alapos ismerőjének bizonyult és ha javaslata nem is ad kielégítő megoldást a tanyakérdésre, a jelenleg szemben álló két irányzat bírálatával nagyban hozzájárult e fontos kérdés tisztázásához. Könyve, mint forrásmunka is kitűnően használható a kérdés további tanulmányozásánál.

Sipos Sándor.

Dr. Bodor Antal: *A városban lakás hátrányainak leküzdése és a kitelepülés kérdése.*

A szerző, kinek a falukutatás és falufejlesztés terén vannak el nem vitatható érdemei, ezúttal Budapest lakáspolitikájáról értekezik. Tanulmánya a Városi Szemlében jelent meg. Bodor helyteleníti a főváros külterületén és a környéken kis családi házakban való kitelepülést, főképen azért, mert ez késlelteti a belterület avult házainak nagy bérpalotákkal való kicserélését s mert a kitelepüléssel a bérházak jövedelmezősége s így a város adó bevétele csökken. Sajátságos, hogyan tévesztik el még az olyan fejlett szociális érzékű társadalomvizsgálók is, aminő a szerző, a döntő princípiumot, mihelyt a fővárosi mentalitás bűvös körébe tévednek. A városi kispolgárságnak kertes családi házakba való kitelepülése egészséges jelenség, melynek a tanulmányban tárgyalt hátrányai közül csak kettő érdemel figyelmet: A munkahely felkeresésének költséges és időtrábló volta és a közművek berendezésének nagyobb költsége. Az előbbi kicsinyes és jelentéktelen, mihelyt a főváros rákényszerítették arra, hogy gyors és olcsó közlekedésről gondoskodják. Ez ma már inkább etikai, mint technikai kérdés. A közművek ügye súlyosabb. Azonban, itt is sok nehézséget háríthatna el az egészségesebb községi gazdálkodás, másrészt bizonyos az is, hogy hiányosabb közművek mellett is jól megvannak az igénytelenebb családok ezrei kertes házaikban, mint a sivár bércaszárnyák egészségtelen odúiban.

Sz.

K o n k o l y-Thege Gyula: *A magyar föld jelzálogos terhei az 1931. év végén.* Budapest, 1932. (Különlenyomat a Magyar Statisztikai Szemléből.)

Konkoly-Thege Gyula dr., a Központi Statisztikai Hivatal alelnöke, a magyar agrárstatisztikának ez idő szerint vezetője, ezzel a tanulmányával olyan részletekre is kiterjesztette az agrárstatisztikai adatgyűjtést, amelyek felől eddig teljesen tájékozatlanok voltunk. A magyar föld eladásodásának problémája a Központi Statisztikai Hivatalt eddig is igen nagymértékben foglalkoztatta s az adatoknak és szempontoknak az a bősége, amelyek

szerint az erre vonatkozó adatgyűjtés épen a Konkoly-Thege Gyula dr. tervei alapján eddig is készült, Európaszerte egészen magában állott. Az 50 kat. holdnál kisebb birtokokra vonatkozóan azonban eddig nem voltak részletes adataink. Konkoly-Thege e munkája ezen a hiányosságon segített, mégpedig olyan módon, hogy a pénzintézeteket vonta be az adatgyűjtésbe és ezeknek adatait dolgozta fel. A feldolgozás során az egyes birtokok adatait a birtokos neve szerint is egyeztetették és így lehetőleg kiküszöbölték az adatok rétegződéséből származó hibát. A bankok és takarékpénztárak adatai az eredeti terveknek megfelelően, teljes részletességgel, vagyis törvényhatóságoként és 13 birtoknagyságcsoportban dolgoztatták fel. A szövetkezeteknél azonban nem lehetett elérni ezt a teljességet és a LEBOSz sem tudta megadni törvényhatóságoként, hanem csak országos összegben az 5 kat. holdnál kisebb birtokokkal rendelkező adósainak adatait. Ebből is látható, hogy a magyar *földreform* statisztikája minden vonatkozásban mennyire hiányos. Sajnos, eddig még nem adtak alkalmat a Statisztikai Hivatalnak arra, hogy ezt a kérdést a kezébe vehesse. A LEBOSz adósainak bekebelezett adósságát a telekkönyvi bekebelezések alapján sikerült vármegyénként megállapítani, de sem az adósok számát, sem a birtokukban levő földterület nagyságát nem ismerjük törvényhatóságoként. Az OKH szövetkezetei szintén nem tudták birtoknagyságcsoportonként megadni sem az adósok számát, sem a megterhelt területet.

A Konkoly-Thege-féle új adatgyűjtés legelső érdeme az, hogy hitelintézeti adatok alapján tisztázta a földbirtok tényleges terheinek nagyságát. Eddig a telekkönyvi bejegyzések alapján annyit tudtunk, hogy 1931 végén összesen 2.291.4 millió pengő volt a föld terheinek névértéke, a mostani adatgyűjtés pedig tisztázta, hogy ebből 1.716.5 millió pengő áll fenn. A hitelintézeti kölcsönök címén 1.618.5 millió pengő kebelezetett be. Ez a teher az időközi törlesztések folytán 1.363 millióra csökkent. A kamat és költségbiztosítékból 19.6 millió pengő számít tényleges tehernek. A bekebelezett költségbiztosítéki összeg 232.4 millió, amiből körülbelül egytizedrész peresített. Egyéb terhek címén 396.3 millió bekebelezett teher helyett 333.9 millió a tényleges teher.

Konkoly-Thege Gyula pontosan közli a földbirtok eladósodásának folyamatára vonatkozó adatokat s ezeket adósságcímek szerint is részletezi. Mindezek az adatok rendkívül fontosak a magyar agrárpolitikára nézve, de ezt az anyagot külön kellene behatóan ismertetni. Ezen a helyen bennünket elsősorban azok a részletes adatok érdekelnek, amelyek az egyes birtoknagyságcsoportokon keresztül a gazdatársadalom szerkezetébe és a birtoknagyságcsoportok eladósodottságának mértékére világítanak rá. Az adatok ebben a vonatkozásban is csaknem kimeríthetetlenül bőségesek és a kérdés monográfiájával érnek fel. A sok adat közül itt két táblát közlünk, mint amelyek a legfontosabb számokat és átlagokat foglalják magukban.

A földbirtokosok száma, birtokaik területe és terheik nagysága birtoknagyságcsopontonként.

Birtoknagyság-csoport ¹	Hitelintézési kölcsönrel				Az összes		A megterheltetett	
	megterhelt		meg nem terhelt		földbirtokosok száma	földbirtokok területe kat. hold	földbirtokosok	földbirtokok területének százaléka
	földbirtokosok száma	földbirtokok területe kat. hold	földbirtokosok száma	földbirtokok területe kat. hold				
0—5 kat. hld	456.388	891.048	456.044	814.538	912.432	1.705.586	50·0	52·2
6—10 „ „	58.499	452.067	102.017	975.355	160.516	1.427.422	36·4	31·7
11—50 „ „	52.318	1.095.787	128.262	3.091.316	180.580	4.187.103	29·0	26·2
51—100 „ „	4.916	335.587	7.639	518.129	12.555	853.716	39·1	39·3
101—1000 „ „	4.557	1.360.570	6.235	1.567.215	10.792	2.927.785	42·2	46·5
1000 kat. h-on felül	617	1.804.035	625	3.026.771	1.242	4.830.806	49·7	37·3
Összesen ...	577.295	5.939.094	700.822	9.993.324	1.278.117	15.932.418	45·2	37·3

A földbirtokok megterheltségének mértéke birtoknagyságcsopontonként.

Birtoknagyságcsoport	Átlagos		A 40-szeresig megterhelt földbirtokok		A 40-szeresig	A 40-szeresen felül
	kölcsön-	teher-	kölcsön-	teher-		
	álladék az átlagos kat. tisztajövedelem sokszorosában	álladék az átlagos kat. tisztajövedelem sokszorosában	álladék az összes kat. tisztajövedelem sokszorosában	álladék 0/6-ában	megterhelt földbirtokokra eső teherálladék millió P	
0—5 kat. hold	25·9	34·7	68·6	51·2	113·8	108·5
6—10 „ „	20·7	23·2	74·7	66·6	93·0	46·7
11—50 „ „	22·9	25·8	65·8	58·4	211·2	150·4
51—100 „ „	25·4	26·0	56·1	54·8	51·2	42·3
101—1000 „ „	26·7	27·4	57·1	55·6	165·7	132·4
1000 kat. holdon felül	20·0	20·7	70·7	68·3	205·4	95·3
Összesen	22·0	23·9	60·3	59·3	840·3	575·6
Ebből a kataszteri tiszta jövedelem 40-szeresét meghaladó összeg						51·5 ²

Konkoly-Thege Gyula dr.-nak ez a tanulmánya a magyar statisztikai irodalom egyik legértékesebb terméke. Érdemét növeli, hogy maga az adatgyűjtés megtervezése és végrehajtása is a szerző műve volt; az a mód pedig, ahogy a szerző ezt a hatalmas és rengeteg irányba szétágazó anyagot megragadja, rendezi, kis táblákba tagolja és tömör, felesleges szót nem ismerő elemzéssel kíséri, mintapéldája lehet a tiszta statisztikai munkának.

M. M.

¹ 50 kat. holdig kisebb kisbirtok (ebből 5 kat. holdig törpebirtok), 51-től 100 kat. holdig nagyobb kisbirtok, 101-től 1000 kat. holdig közép-birtok, 1000 kat. holdon *felül* nagybirtok.

² Kiszámítva a hitelintézési kölcsönök adatainak arányában.

Gávai Gaál Jenő: Nemzetgazdasági és szociálpolitikai válogatott tanulmányinak újabb rendszeres gyűjteménye. I. kötet. Budapest, 1932. Pátria, 780 lap.

A magyar közgazdasági írók doyenje: Gávai Gaál Jenő válogatott tanulmányainak első kötetét adta ki a Magyar Tudományos Akadémia fenti cím alatt.

Az ily gyűjteménynek kettős célja lehet. Az egyik, hogy a *szerzőről* — szétszórt írásai egybefűzésével — kimerítő képet alkossunk, a másik, hogy *a tárgyalt anyagot* egy helyen megtaláljuk s ne legyünk kénytelenek azt a különféle folyóiratok hosszú évfolyamain keresztül felkutatni. Gaál Jenő szétszórt írásai figyelmet érdemelnek úgy a szerző személyére, mint az írások tartalmára való tekintettel.

Gaál Jenő sokféle téren működött, tudása bő gyakorlati tapasztalatokra támaszkodik. Volt a kereskedelmi és iparkamaránál, fontos helyet töltött be a kereskedelemügyi minisztériumban, volt országgyűlési képviselő, műegyetemi tanár, főrend s azonfelül számos bel- és külföldi szakértekezleten szerepelt mint a kormány képviselője. Nagy nyelvtudása, világlátottsága, a társaságban való otthonossága, földbirtoka megkönnyítették sokoldalú tevékenységét.

Összegyűjtött tanulmányainak ez első kötetéből a szerző lelki-világának két főpillére bontakozik ki előttünk. Az egyik azoknak a szellemi hősöknek tisztelete, akik Gaál Jenő személyszerinti eszményei, a másik szociálpolitikai hitvallása, melyet patriarkalizmusnak nevezhetünk. Amott Carlyle Tamásnak és Széchenyi István grófnak hódol, emitt a szocializmusra, a földbirtokpolitikára és a vándorlásokra vonatkozó nézeteit adja elő.

* * *

Carlylet és Széchenyit összefűzi és egymás mellé állítja az, hogy mindkettő hangsúlyozta az *erkölcsi alapot* és a *kötelességteljesítés* követelményét a *gazdasági életben is*. Mindkettő az emberben és kevésbé az intézményekben látja a társadalmi és gazdasági helyzet kulcsát.

Mennyire különböző azonban a kettőnek élete folyása! Carlyle szegény, sokszor nélkülöző, vagyontalan, szinte szerzetesi élete minő más, mint a Széchenyi nagyvilági, a legfelsőbb körökben forgó, hitbizományi vagyonnal alátámasztott élete! Carlyle a középosztály, Széchenyi az arisztokrácia szülötte.

A Carlyle által hirdetett eszmény egybeolvadt élete történetével. Amint írt, úgy is élt. Bámulatos, hogy egy ember vagyon, hatalom, társadalmi befolyás nélkül oly nagy hatással lehetett korának társadalompolitikájára, pusztán írásaival és élete példájával. Őreá senki sem mondhatta, hogy egy vállalatnak vagy gazdasági érdekcsoportnak a szószólója. Élvezte a szegénység függetlenségét és a tudós pártatlanságát.

Széchenyi Istvánnak épen az volt a tragikuma, hogy olyan reformokat hirdetett, amelyek saját és osztályos társainak vagyoni és társadalmi helyzetével ellentétben álltak. Mikor a reformok ézni kezdenek, különösen mikor Kossuth és Batthyány gróf fellépnek, Széchenyi megtorpan és lassítani próbálja a tempót.¹ Örök rejtély marad, nem sikerül-e ez neki, ha közbe nem jön a párisi februári forradalom? De általában nemcsak Széchenyi, hanem minden arisztokrata reformer, pl. Mirabeau is, osztozik ebben a sorsban. A később fellépő Károlyi Sándor gróf szövetkezeti munkásságát és annak eredményességét is gátolta a vezér arisztokrata volta (Magyar Szövetkezeti Évkönyv 1931. évből. Előszó). Általában nálunk olyan nagy volt a mágnás súlya és tekintélye, hogy jórészt talán ezért nem fejlődött ki a középosztály vezető szerepe úgy, amint az kívánatos lett volna. Valamint a latifundium mellett nehezen fejlődik a középbirtok, úgy a közéletben is a mágnás túlerős versenytársa volt a középosztálybelinek.

A mi középnemességünk kevésbé volt alkalmas a modern középosztály kialakítására, mint volt a nyugateurópai polgárság. Ez utóbbi, mert nem volt része a nemességnek, az egész nemesség ellen küzdött s a nemesség ott számban kisebb, de az arisztokráciához közelebb álló volt. Nálunk ellenben a középnemesség az újabb időkig annyira túlnyomó része volt az egész középosztálynak, hogy emiatt a feltörekvő elemek, mint pl. a városi polgárok és falusi parasztivadékok is a nemességhez igazodtak. A nemesség pedig inkább húzott felfelé az arisztokráciához, mert ezzel egynek *igyekezett* érezni magát. Így a nép saját fiait is elvesztette, ha azok a középosztályba emelkedtek s a nép természetesen vezetők nélkül maradt. 1848 előtt alig is volt középosztálybeli, aki az országos politikát irányította volna. A Hunyadiak se kivétel, mert gyors emelkedésüket megkönnyítette az a nagy vagyon, amely őket a legelső mágnások közé emeli akkor, amikor származásuknál fogva még a köznemesség a magáénak tartja őket. Ellenben Verböczy István, mert szegény marad s mert a politikai részrehajlást párthívei érdekében se hajlandó gyakorolni, nem tudja megtartani nádorságát. Rajta bebizonyul, hogy a jó bíró nem lehet egyúttal jó pártpolitikus.

De nagyjából ezt látjuk Széchenyinnél is. Széchenyi mindig hangsúlyozza, hogy ő pártok fölött áll, s egyidőben rendszeresen látogatja úgy a kormánypárt, mint az ellenzék gyűléseit, hogy azokat mintegy ellenőrizze. Széchenyi nem volt vérbeli politikus, mert az emberek fölött állva, az embereket egybekovácsolni nem tudta. Nagy ellenfele, Kossuth, épen ebben volt kiváló. Széchenyi, bármennyire is hirdette a társulást, tömeghatást sohasem érhetett el; vállalataiban a nagytökére és a kormányzati segélyre helyezte a hangsúlyt, míg Kossuth az egyleti és társulati tevé-

¹ Mikor Batthyányi Lajos a hitel kedvéért az ösiségét, a birtok kötöttségét, a hitbizományokat eltörendőknék véleményezte, Széchenyi Batthyányi felett egészen kétségbe esett (Beóthy Ákos: A magyar államiság fejlődése, küzdelmei. II. kötet. 222. lap).

kenységben, a kisemberek csoportosításában látta az üdvöt (Beöthy Ákos id. m. 319. lap).

Széchenyi arisztokratsága és vagyonára hivatkozása nemcsak Kossuthnal, de Deákkal szemben is kiütözik. Míg a «Hitel»-ben a váltó mellett küzd, később, mikor Deák az általános elszegényedés miatt panaszkodik, ezt nem a kedvezőtlen mérlegnek, de a váltó behozatalának tulajdonítja. Mikor Széchenyit Mosonban követték választják, beszédet mond, melyben kiemeli, hogy ő mint független s az ország egyik legvagyonosabb embere küzdeni fog a népszerűség, valamint a hatalmasok kegyének keresése ellen (Beöthy Ákos id. m. 394. lap). Az 1847/48-i országgyűlésen az adó ügyében Széchenyi odaveti Kossuthnak, hogy «az országban kétféle ember van, egyik, ki csak lármázik az adó mellett, a másik, aki valósággal fizetni fog» (Széchenyi István gróf Naplói 534. lap). Míg a «Stádium»-ban egy sommás törvényjavaslattal akarja az ösiségét eltörölni, az 1847/48-i országgyűlésen nagyon sok meggondolnivalót lát az ösiséggel kapcsolatban. Aggályoskodik, hogy ha az ösiség eltörlésével a földbirtokot mobilizáljuk, az idegen kézre kerülhet. Röviden: a 40-es évek Széchenyije kénytelen harcolni a 30-as évek Széchenyije ellen s ezzel visszakanyarodik az arisztokráciához, mely most már — egyesektől eltekintve — szemben áll a köznemességgel. Amit az arisztokrata Széchenyi kezdett, azt a köznemesség folytatja s juttatja diadalra 48-ban.

Ma is egy reformkorszak küszöbén állunk, mely némileg hasonlít a 48-at megelőző időkhöz. A reformot rendszerint mások szokták előkészíteni és mások szokták megvalósítani. Ahhoz főleg szellemi képesség, ehhez inkább cselekvő erő szükséges. Széchenyiben *a szellem, a bölcselkedés volt túlsúlyban*. Látta a hibákat és izgatott az azokat eltörlő reformok mellett. De környezete, főleg az arisztokrácia hölgyei őt szemben is forradalmárnak nevezték. Hiába védekezett azzal, hogy az ódon épületet tisztogatni, tatarozni kell (Beöthy Ákos id. m. 457. lap). A reformátor bizonyos mértékig mindig kénytelen általánosítani és túlozni. Ezt vetette Széchenyinek szemére Dessewffy József gróf a «Taglalat»-ban. *A reformátor akkor is politikumot csinál, ha gazdasági kérdéseket tárgyal*. A «Hitel» elsősorban nem gazdasági, hanem politikai írásmű, dacára, hogy Széchenyi azt inkább nem politikainak szánta. Tudta ezt Széchenyi is, de éppen az volt a politikum egész fellépésében, hogy a politikában meg nem oldható kérdéseket gazdasági térre vitte át, mert remélte, hogy ebben a köntösben inkább sikerül a reformokat megvalósítani.

Széchenyi idejében a földesúr és jobbágy közti viszony rendezése volt különösen kényes kérdés. Az örökváltság volt akkor az a gyúanyag, amittől féltették az egész társadalmi rendet. Széchenyi erre vonatkozó reformeszméi akkorában az ellenzék szemében demagógiának számítottak.

Ma a latifundium és a birtoktalanok kérdése hasonlít ehhez. Aki e kérdés megoldását szorgalmazza, azt ma épúgy ellentétet szítónak bélyegzik,

mint ahogy annak idején Széchenyivel tették. 1848 előtt a jobbágykérdés megoldását épügy halasztgatták, épügy nem tartották időszerűnek, mint most pl. a kötött nagybirtok kérdését.

Széchenyi eszméi megvalósultak. A földhiteiben érvényesül a váltó; a társulást a kaszinók és gazdasági célú egyesületek légiói szolgálják.

De ma már a hitelprobléma elvesztette magángazdasági jellegét és kiszélesedett a kereső néptéregék pénzzel való ellátásává. Ma nem a vagyon a hitel alapja, hanem a kereseti lehetőség. Megszervezték a vagyontalanok hitelét. A hitel társadalompolitikai eszközzé s ezzel államkormányzati kérdéssé lett.

A társulásban pedig inkább csak számbeli eredményeket látunk. Az eszményi célok, az *önzetlenség*, az *áldozatosság* meglehetősen *elhalványodtak*. Nem egy társulat és egyesület, legyen az gazdasági, társasági vagy jótékonycélú, egyes vezetők önző céljait szolgálja s a közérdeket csak palástnak használja. A társas összejöveletek pedig a hiúság, az erőn túl költekezés vásárjai lettek. A társaság sokszor avatkozik politikába, közigazgatásba zárt ajtók mögött — illetéktelenül és felelőtlenül.

A társulás hatványozottabb mértékben fokozza a nagyok és hatalmasok, semmint a kicsinyek és gyengék erőinek összefogását. A kartel néha hatalmasabb, mint az állam. A bürokrácia gyakran a maga akaratát teszi a nemzeti akarat helyébe. A közigazgatás, a sajtó, a tőzsde nem egyszer felejt, hogy erejét az összeség szolgálatába kellene állítania s ehelyett öncélúságra törekszik.

Minden reform, még a legeszményibb is esendő, mert az ember, aki hirdeti vagy megvalósítja, ugyancsak gyarló. Minden reform magában hordja saját reformját s amit valamikor tökéletesnek hittünk, azt utóbb újjá kell alkotnunk.

Széchenyi reformjai se kerülhették el ezt a sorsot. De tanaiból ma is megáll az, hogy az *erkölcsi alap* a legfontosabb, hogy az embert *kötelességteljesítésre* kell nevelni és hogy az *embereken* múlik a népek sorsa. Ebből logikusan következik az a megállapítás is, hogy a *külföldi példát* mindig óvatosan kell használni, mert a például vett intézmény is csak annyit ér, amennyi tartalmat neki az emberek lelkesége ad.

A háború előtti években Gaál Jenő egyike volt azoknak a keveseknek, akik a szocializmussal nem a lenézés, hanem a tudományos felkészültség álláspontjáról foglalkoztak. A szocializmussal szemben Gaál Jenő rámutatott a társadalompolitika ellensúlyozó erejére és sürgette a tervszerű erélyes védekezést. Szerzőnk úttörő volt — alig néhányad magával — azon a téren is, hogy a galileistákkal szembeszállt — ami akkor háládatlan feladat volt —, s rámutatott a korlátlan szabadoktatás veszélyeire. Ellenben sürgette a társadalomtudomány rendszeres iskolai oktatását s *Széchenyi eszméit* jelölte meg olyan pozitív alapnak, amely köré a társadalmi ismeretek leghelyesebben csoportosíthatók.

Megdöbbenő előrelátással mutat rá Gaál Jenő a világháború kitörését közvetlenül megelőző években a szocializmusra vonatkozó tanulmányokban a nemzet széttagoztságára, a komoly kérdések megoldatlanságára, a társadalmi érzék hiányára. Így meggyengülve kellett beleugranunk a történelem legnagyobb háborújába!

A kötet birtokpolitikai tanulmányaiból az a félelmesen hangzó megállapítás is kicsendül, hogy a háború előtti Magyarország és Oroszország földbirtokeloszlása és a falvak helyzete bizonyos vonatkozásokban elég sok hasonlóságot mutatott fel. Emészthő földéhség mindkét országban, a falusi lakosság elhanyagoltsága, alacsony műveltsége, rossz lakásviszonyok, reménytelenség, fásultság s az a közhit, hogy a háború földet fog adni a népek. Pedig egyébként a két ország és nép lelkisége, kultúrája és berendezése, századokra visszamenőleg olyan nagyon is mélyreható különbségeket mutat, amelyek még európai Oroszországot is nemcsak velünk, de egész Európával szemben is külön világgá teszik. Ezek: hogy Oroszországot nem érintették a keresztesháborúk és hogy ott nem volt se renaissance, se reformáció.

A kötet második fejezetébe összegyűjtött főrendiházi és kormányképviselői jelentések — mind a világháború előtti időből — a dolog természeténél fogva ma már inkább csak kútfő jellegével bírnak. De aki egy-egy kérdést történeti szemmel tanulmányoz, annak ezek a jelentések ma is becsesek lesznek. Pl. «A jövedelemadóról» szóló főrendiházi jelentés tömören foglalja össze az ezzel a nálunk még most is aránylag fiatal adóval szemben felhozható előnyöket és hátrányokat. Azóta tudjuk, hogy a *gyakorlat* Gaál Jenő *elméleti* aggályainak egynémelyikét száz százalékgig igazolta.

Mattyasovszky Miklós.

FOLYÓIRATOK SZEMLÉJE.

MENSCH EN MAATSCHAPPIJ. 1932 IV.

E. D. Baumann: *Over geestelijke volksziekten.* (Tömegek járvány-szerű lelkibetegségei.)

Tömeglelkibetegségről már az ótestamentomi Sámuel könyve tesz említést. A filiszteusok elleni harcok idején «entheastikoi» csapatok vezeklőköntösben, egyhangú dobpergés és izgató kürtszó mellett ugrándozva és táncolva járták végig az országot; voltak, akik magukat meg is csonkították s ezzel a vallási extázisukkal magukkal ragadták azokat is, akikkel találkoztak.

A kollektív inspiráció állítólag a kanaániták hatása alatt fejlődött ki a zsidók között. A tyrusi Baal-Melkarth prófétái őrzöngő tánc közben késsel meghasogatták bőrüket, hogy kicsorduló vérükkel kiszáradt földjeikre eső-adást könyörögjenek istenüktől. Ínség és baj idején a vallási téboly tömeglelkibetegséggé fejlődött. Ilyen pszichopatikus járványokkal a görög történelemben is találkozunk. A Homeros előtti időben egész Hellasban elterjedt az az orgiasztikus kultusz, melyet évenként az elhaló és feltámadó isten tiszteletére üztek. Az őrzöngés vad táncsal és kannibalisztikus orgiákkal párosult, ahol gyermekeket öltek és téptek darabokra áldozat gyanánt.

Livius a rómaiaknál említ egy olyan állam vallásirányzatot, melyet keletről vettek át s mely abban állott, hogy ital, zene és dobpergés által extázisba hozott tömegek prófétáltak. Az ilyen összejövetelek egyúttal nemi orgiák is voltak. Philostratos idejében minden lelki és testi betegségért gonosz démonokat okoltak, akiket mágikus erővel bíró igézők és ördögűzők által igyekeztek ártalmatlanná tenni. A második és harmadik században a keresztény egyházakban is voltak ördögűzők, akik imával és kézrátétellel, Krisztus nevével igyekeztek kiűzni a démonokat.

A középkorban vallási eszmék, gazdasági események és járványok tették tömegpszichózissá hajlamossá a primitív embereket. A tizedik század végén a keresztények félelemmel várták az antikrisztus jövetelét, mellyel az utolsó ítélet megkezdődne. A kereszties hadjáratok korszaka is telítve volt pszichotikus jelenségekkel. A lelki feszültség hallucinációkban nyilvánult és embertelen kegyetlenségekhez vezetett. A vallási örület a gyermekek kereszties hadjáratában érte tetőfokát. Ínséges és nehéz idők

szülték a középkor flaggeláns mozgalmait is, amikor az emberek vezeklés útján igyekeztek elérni azt, amit az egyház kegyelmi eszközeivel nem tudtak megnyerni. A rettenetes inség okát ugyanis az emberek által elkövetett gonoszságoknak tulajdonították.

A borzalmas pestisjárványok idején a betegségtől fenyegetett emberek egyfelől szemérmetlen tombolásokra, másfelől félelmi öngyilkossági epidémiákra vetemedtek. Németországban 1377-ben a pestis után felnőtt emberek, férfiak és nők, gyermekek módjára egymással kezét fogva órák-hosszat járták körbe a táncot, míg csak össze nem estek, amikor mennyei látomásaik voltak.

A népléktan szempontjából igen különös a therianthropia nevezetű epidémia, mely közvetlenül a középkor után terjedt el. Az emberek azt képzelték, hogy állattá változtak s az ilyen megszállottak állati hangokat és mozgásokat utánóztak. Így pl. 1491-ben a Cambrai és 1550-ben az Uveret-i kolostor apácái macskák módjára tanyáztak a háztetőn, nyiváltak és egymást karmolták.

Különböző korszakokban a keresztény vallás túlzóinál az önkínzás egyik formája a keresztrefeszítés lett. Franciaországban és Németországban a 18. és 19. század fordulóján valóságos keresztrefeszítési mánia tombolt. Nagypénteken extatikusok, kiválasztottak jelenlétében, keresztrefeszítették magukat, teljes lélekben átérezvén Krisztus szenvedéseit. A látványosság pedig a jelenlevőket boldog, kéjes érzéssel töltötte el.

Érthető, hogy az ilyen tömeglelki betegségek régóta foglalkoztatták a pszichológusokat, akik saját tudásuk és hitük szerint magyarázták a különös jelenségeket. Mindegyik magyarázat azonban magán viseli korszakának uralkodó eszméjét. Így pl. *Charcot*, a nagy francia pszichológus, a hisztéria-elmélet megalapítója, a tömegpszichózist is hisztériás megnyilvánulásnak tartja. *Nancy*, *Liébault* és *Bemheim* szerint az említett jelenségek hipnotikus úton kiváltott lelki emóciók, amelyeket a tömeg szuggesztibilitása tesz lehetővé, s amelyek bizonyos körülmények között abnormis méreteket öltenek. *Baumann* rámutat arra, hogy egy bizonyos jelenség lehet «természetes», «szent» vagy «beteges», aszerint, hogy a fejlődés mely fokán mutatkozik. Ami valamikor «természetes» megnyilvánulás volt egy magasan fejlett lélek számára, azt karrikatúra formában vizsgálhatjuk a lelkibetegéknél és bolondoknál.

Hettyey Vilma.

REVUE INTERNATIONALE DE SOCIOLOGIE. 1932. nov.—dec.

Georges Hostelet: *L'enseignement experimental des sciences et des techniques sociales.* (A szociális tudományok és a szociális tevékenység kísérletező módszerrel való oktatása.)

Jóllehet, a legtöbb nagy európai egyetemen tanítják a szociális tudományokat, az oktatásnak nagy hiányai vannak. A hallgatók mind a szoro-

san vett tudományos kiképzést, mind a szociális tevékenység technikáját illetőleg hiányos készültséggel hagyják el az egyetemet. Informálták, de nem formálták őket. S míg a fiatal orvos vagy jogász többnyire meseterek közelébe kerül, akik mellett elsajátíthatja azt, amivel a főiskola adása maradt, a politika és szociológia fiatal doktorai az egyetemről kikerülve, többnyire teljesen magukra maradnak. Pedig éppen az ő tudományuk a legkomplikáltabb, a legkevésbé fejlett és majdnem teljesen ellenőrizhetetlen.

A szociális képzés hiányosságának legkiáltóbb bizonyosságait azokban az országokban leljük, melyek nemrég léptek a modern haladás útjaira. Ez országoknak a nagy nyugati egyetemeken képzett fiai, éppen úgy, mint a nyugati országokból tanácsadás, szervezés, irányítás végett behívott szakértők, a komoly hibák egész sorozatát követik el éppen azon országokkal szemben, melyek szociális képzettségüknek és tudásuknak hasznát óhajtják venni. Türelmetlenül meg akarják valósítani azt, amit elméleti tanulmányaik során, mint «legjobb formulát» ismertek meg és nem veszik tekintetbe, hogy ami elméletileg a legjobb, vagy ami az egyik nép lelki és szociológiai adottságai között használható, az a másik számára használhatatlan.

A szociológia tanítása még mindig túlságosan ideologikus alapon áll. Megvan benne ma is a hajlandóság, hogy az elméleteket elvileg rendíthetetlen és feltételektől nem függő formában állítsa fel. Ez a hajlandóság oly erős, hogy elnyomja a gyakorlat iránti érzéket, sőt a spekulatív ösztönt is, a diákoknál úgy, mint mestereiknél. S míg a spekulatív téren mindenki félve látja az emberi társadalmak végtelen bonyolultságát s a társadalmi cselekvés számtalan hatásának kiszámíthatatlan voltát, a cselekvés terén mindenki úgy viselkedik, mintha ezeket a társadalmakat emberi akarattal és intézményekkel könnyedén formálni és változtatni lehetne.

A XIX. század a kísérlet módszerét csak a természettudományok terén érvényesítette, s ezek terén a törvények általánosak és idő felettiek. S ha a tudományok fejlődése hatott is a társadalmi tudományokra annyiban, hogy a tények megfigyelésének nagyobb fontosságot tulajdonítunk s gyanakvással tekintünk a priori nézetekre, kétségtelen, hogy semmiképen sem vagyunk felkészülve arra, hogy a pszichológiai és társadalmi tényeket időleges és egyéni feltételeik számbavételével magyarázzuk. Így, jöllehet, a látszat mást mutat, mégis a XVIII. század egyszerűsítő racionalizmusa hat át bennünket a legerősebben.

A racionalizmus ismert tévedései visszasodortak a radikális empirizmus, vagy a megalkuvást nem ismerő intuicionizmus, vagy a cselekvés misztikuma felé. E reakciók új tévedések forrásai; a racionalizmus Scyllája és emezek Charybdise között kell eveznie a szociális tevékenységnek.

Nagy szociális tevékenység keresztülvitelére manapság már több különböző képességű egyén együttműködése szükséges. Ezeknek nem

mindegyikénél fontos egyformán a tudományos képzettség teljessége. A vezérnek, a szónoknak, a szervezőnek most is elsősorban született tehetségeivel kell hatnia a tömegre. De akármilyen politikai géniusz is egy Mussolini vagy Briand, az összefüggések és kölcsönhatások egyre jobban kiterjedő hálózatában az eltévelyedés legnagyobb veszedelme fenyegetné őket, ha nem állnának mellettük a tudósok, a «társadalmi technikán szakemberei. Sajnos, amit ez utóbbiak adhatnak, távolról sem elegendő, épen a fennálló iskolák didaktikai hiányossága miatt.

A modern politikai problémák jellegzetessége a régiekkel szemben az, hogy általánosakká válnak. Míg p. o. az 1871 utáni hadisarc csak a franciák baja volt, a világháború utáni hadisarcok tönkretették nemcsak a legyőzötteket, de a győzteseket is és felborulással fenyegetik az egész világ pénzügyeit. Ez az általánossá válás teszi különösen nehézze a társadalmi jelenségek tárgyilagos tudományos vizsgálatát, mert ehhez épen a jelenség izolálása volna szükséges. Mégis meg kell kísérlni a lehetetlent is. S ha a természettudományok terén a kísérleti eljárások pontossága és biztonsága megengedhetővé tesz némi hiányosságot gyakorlóinak methodológiai tudásában, a társadalomtudományok terén épen ellenkezőleg, az eljárások és technikák bizonytalansága és fejletlensége követeli, hogy a szociológus legyen tudatosabb birtokában úgy az ismeretszerzésnél, mint a cselekvésnél alkalmazandó tudományos módszertannak.

Az emberi lélek spontán intuíciói a tüneményekkel szemben tévesek lehetnek és közvetlenül nehezen használhatók az emberi haladásra irányuló együttműködésben. Ezért minden hipotézist, a rendszeresen megfigyelt tények minden magyarázatát meg kell vizsgálni és az ellentmondás és kauzalitás elvének kettős szigorú próbája alá vetni. A többé-kevésbé zavaros intuitív ideákat ellenőrzéssel át kell alakítani kísérleti feltételek által meghatározott analitikus ideákká, a priori ideákból a posteriori ideákká. S bár az intuíció és filozófia által szolgáltatott ideák magukban véve is igazak és értékesek lehetnek, a teljes és pártatlan, elfogulatlan ellenőrzés előtt nem kaphatják meg a tudományosság bélyegét.

Cselekedni annyit tesz, mint a fennállót megváltoztatni. A realizálásnak három megelőző mozzanata van: 1. a cél meghatározása, 2. a jelenleg fennálló helyzet felvétele, 3. a célnak és helyzetnek megfelelő eszközök megjelölése. A cél megjelölése a társadalombölcelet körébe tartozik és ez mindig szuverén aktus. A helyzet és az eszközök meghatározásához azonban vagy empirikus, vagy tudományos kompetencia kell. Sőt ugyanilyen kompetencia szükséges az egyes akciók tárgyilagos kritikájához is. Ezért érdemes volna foglalkozni a szociális tudományok methodológiájával, ami nagy lépéssel vihetne előre a tudomány ezen ágait.

U. o.: 4i-^e Année. N^{os} I—II. Janvier—Février 1933.

M. M a r 1 y: *Tolstoi et les problemes fondamentaux de la pédagogie.*

A nagy orosz gondolkodónak a nevelés alapvető kérdéseiben vallott nézeteit ismerteti és boncolja, melyeket a szabadság eszméje hatott át és hozott létre. Tolsztoj főleg azért kívánta biztosítani a gyermek szabad fejlődését, mert tagadta a fennálló romlott társadalom jogát ahhoz, hogy a fiatal lelkeket a maga képére formálja.

B. I.

L'ESPRIT INTERNATIONAL. 1932 október.

Nicholas Murray Butler: *La crise mondiale et les États-Unis.* (A világválság és az Egyesült-Államok.)

A cikk voltaképpen egy előadás, amelyet a neves szerző a chicagói közgazdasági klubban tartott. Fejtegetései minden bizonnyal az akkori kormányrendszer álláspontját tükrözték vissza, mert a washingtoni kormány az előadás szövegét az Egyesült-Államok hivatalos lapjában is közzétette. Butler a mai gazdasági válságot arra a körülményre vezeti vissza, hogy 1918-ban csak a katonai ellenségeskedések szüntek meg, a gazdasági és a pénzügyi harc azonban továbbra is megmaradt. A magas vámfalak meggátolták, hogy a nemzetek kölcsönösen megfizethessék adósságaikat, aminek azután az lett a közvetlen következménye, hogy az arany kihasználatlanul és improduktív módon egy-két pénzügyi központban gyűlt össze. Az eltévelyedés különös szelleme szállta meg a világot: mindenütt az elmúlt idők gazdasági fellendülését áhítják vissza, de ugyanakkor azt követelik a kormányoktól, hogy tartsanak ki a visszatérést lehetetlenné tevő politika mellett. Megkapó adatokkal ecseteli a szerző az egyoldalú aranyhalmozás nyomában járó defláció elértéktelenítő hatását. Az értékek megsemmisülésének aránya, nem kis részben a növekvő munkanélküliség miatt, már messze meghaladja a világháború pusztításait. Ez annál aggasztóbb tény, mert a jelenlegi depressziót nem lehet hasonlítani az eddigi nagy válságokhoz s így elmúlását sem sejtethetjük.

Behatóan foglalkozik a szerző a válság enyhítéseinek módjaival. Legelső teendőnek tartja mindazoknak az államközi adósságoknak és pénzügyi kötelezettségeknek teljes törlését, amelyeket a világháború hagyott örökségül. Moratórium nem elegendő, sőt ez csak súlyosbbitaná a helyzetet. A törlés szükségességét Butler a német jóvátételi tartozásokra is vonatkoztatja. Tévednek saját honfitársai, úgymond, amikor tagadják a kapcsolatot a jóvátétel és az Amerikának járó háborús adósságok között. Kétségtelen, hogy jogi kapcsolat nem állapítható meg, de a ténybeli kapcsolat tagadhatatlan. Különben az Egyesült-Államoknak gazdasági érdeke is sürgeti a jóvátétel és az adósságok törlését. Az amerikai kincstár valójában nem hozna áldozatot, mert hiszen a világháború óta 1932-ig kapott ugyan 240 millió dollárt, de a kereskedelmi mérleg romlásából adódó kár tizszerese ennek az összegnek. A második teendő a vámtarifák revíziója és csökkentése lenne az egész világon. Igaz, hogy a védővám alkalmas

a nemzetközi közgazdaság fejlesztésére, de csak rövidebb időre és csak akkor, ha egy-egy ország folyamodik hozzá. Amikor azonban valamennyi ország egymással versenyezve magosítja a vámtarifákat, az eredmény csak a kereskedelem hanyatlása, a munkanélküliség és az általános nyomor lehet. Az a nemzet, amely a többitől nem akar vásárolni, eladni sem tud. Butler azt javasolja, hogy az Egyesült-Államok ragadják kézbe a kezdeményezést ebben az irányban. Fontos továbbá mindazoknak a törekvéseknek az erősítése, amelyek a forgalom szabadságának kibővítése céljából új gazdasági egységeket s minél nagyobb egységeket kívánnak létesíteni az egyes kontinenseken.

Előadásának befejező részében a newyorki Columbia-egyetem Nobel-díjas elnöke arra mutat rá, hogy az eddig említett eszközök önmagukban még bajosan szüntethetik meg a válságot. Bizonyos ugyanis, hogy a mai gazdasági struktúrában is kell súlyos hibának lennie. Butler törhetetlen híve a liberalizmusnak, de maga is halaszthatatlannak véli a verseny-szabadság megszorítását. Törvényes ellenőrzés alá kell vetni a nyereszke-
kedést, érvényt kell szerezni a szociális szükségleteknek és minden gazdasági tevékenységet a közérdek szolgálatába kell állítani. Nem szabad túrni, hogy a nemzet természeti kincseit néhány egyén aknázza ki a saját hasznára. Butler bevallja, nem tudja, hogy milyen átalakításra szorul gazdálkodásunk, de meggyőződése, hogy szükség van olyan módosításokra, amelyek a termelőképeséget arányba hozzák a fogyasztóképeséggel. Bármilyen legyen azonban a reformrendszer, ragaszkodni kell a gondolat, a beszéd és a kezdeményezés szabadságához, mert ez volt mindig az az alap, amelyen az emberiség legmagasztosabb műveit létrehozta.

Marceli Handelsman: *Le développement des nationalités dans l'Europe centrale-orientale.* (A nemzetiségek fejlődése közép-keleti Európában.)

Bár sok tekintetben politikai megfontolások befolyásolják a szerzőt, aki a varsói egyetem irodalomtudományi karának dékánja, a tanulmány szociológiai szempontból figyelemreméltó csoportosításokat és összehasonlításokat tartalmaz. Mindenekelőtt két kategóriára bontja Handelsman a tárgyalt területen élő nemzetiségeket. Olyan nemzetekre, amelyek régi és nagy történeti hagyománnyal bírnak, s olyanokra, amelyeknek politikai létezése a világháborúval adódik. Az első csoportba Lengyelországot, Magyarországot és Csehországot sorozza a szerző. A magyarságról mindvégig rokonszenvesen ír, de szerinte a magyar nemzet is csak a világháború révén nyerte meg teljes függetlenségét, amelyet a múlt században veszített el. A nemzeti öntudat volt közép-keleti Európában a bomlás, de egyben a koncentráció oka is. A nemzeti öntudat fejlődésében — mondja a szerző — mint minden szociális folyamatban, hol az egyének hatása érvényesül a tömegekre, hol a tömegeké az egyénekre. A fejlődés az individualista

romantikus korszakkal kezdődik. Mindegyik nemzetnél, illetőleg nemzeti-ségnél nagy próféták lépnek fel, akik kollektív Öntudatra ébresztik népüket: egy Fichte Németországban, egy Brodzinski Lengyelországban, egy Rainis Lettországban. A második korszak még mindig a romantika korszaka, de már a tömegek ideje. A nemzetiségbe, mint minden kollektív szervezet alapjába vetett hit általánossá válik vagy csaknem általánossá a nép kulturáltabb rétegeiben. Érzelmekből táplálkozó, gyermekes hit ez, amely két elemből tevődik össze: a saját nép gondviselészerű hivatására vonatkozó meggyőződésből és a szolidaritás érzéséből mindazokkal a népekkel, amelyek ugyanilyen elveket vallanak s ugyanilyen érzelmeket képviselnek. Ez a Mazzini és a Mickiewicz kora. Közös szabadsághősöket tisztel Európa Párisától Konstantinápolyig. Utána 1849-ben megérkezik a reakció. Ez az individualista-pozitívista korszak, amely Comte és Mill befolyás alatt áll. A rend biztosítása lesz a jelszó egész Európában. A jogaik tudatában levő tömegeket alkotmányos rendszerek keretei közé kell szervezni elismert vezérek irányítása alatt. Handelsman ennek a korszaknak tipikus képviselőjét a magyar Deák Ferencben látja, aki szimbólumává vált a pillanatnyi lehetőségekhez való alkalmazkodásnak. Ám ez a korszak is helyet ad egy következőnek, a nacionalista korszaknak. A formális legalitás háttérbe szorul a belső legalitással szemben, amely utóbbi a kollektív öntudatban gyökerezik. Ez a korszak «jognak» hirdeti az «igazságos aspirációkat». A közös eredetű népcsoportok, amelyek különböző politikai határok között élnek, egységesülés felé törekszenek. A tömegek pozitívizmusának lehet nevezni ezt a még ma is tartó korszakot, amelyben a nemzeti egység megvalósítása az anyagi jólét maximumának is látszik, a szerző szerint azonban már újabb korszak hullámai gyűrűznek körülöttünk. Ez a keletkezõben levõ újabb korszak visszatérést mutat az individualista romanticizmushoz.

A nemzeti öntudat fejlődésének ezt a szociológiai beállítását a szerző bőséges történeti utalásokkal támasztja alá. Maga a történeti folyamat mélyreható politikai változásokat szült közép-keleti Európában, de a többségi és a kisebbségi nemzet folytonos küzdelme is többrendbeli következménnyel járt. Szerzőnk erre vonatkozóan nézeteit röviden a következőkben foglalhatjuk össze: A szuverén nemzetiség terjeszkedése, amely segítségül hívja az állami mechanizmust, a kisebbségvédelmi törekvések ellenére a kisebbségi elemek fokozatos felszívására és asszimilálására vezet. Azokon a területeken, amelyek elszakadtak a történelmi területtől, a kisebbségek nemzeti öntudatának intenzitása meghatározódik: polonizmus Németországban, germanizmus Danzigban, hungarizmus a tótföldön, bulgarizmus Jugoszláviában stb. A kisebbségek fokozatos felszívása mellett erősödik azoknak ellenállása; mind nagyobb erővel gravitálnak a nemzeti centrumok felé. A vegyes lakosságú területek vitás terület jellegét öltik, és pedig úgy nemzeti, mint politikai szempontból. (Kelet-Poroszország,

Szlovákia, Macedónia, Pomeránia stb.) Azoknak a területeknek egyesítése, amelyek a háború előtt külön-külön éltek, új problémákat vet fel: államszerkezeti nehézségek Csehszlovákiában, Jugoszláviában, sőt Romániában is.

Tanulmánya befejező részében azt fejtegeti Handelsman, hogy gyakorlatilag lehetetlen megvalósítani Európának ebben a részében a tiszta nemzeti államok eszményét. Mindenféle csoportosítás mellett is lesznek nemzetiségi tömegek, amelyek nem kerülhetnek ahhoz az államhoz, amelylyel mély és változhatatlan rokonságot éreznek. Így alakultak ki most — szemben a háborúelőtti «saját» nemzetiségekkel — az «idegen» nemzetiségek, amelyeknek tanulmányozása igen érdekes szociológiai feladat lenne.

R. B. Mowat: *Plaidoyer en faveur d'un meilleur emploi des diplomates de carrière.* (Védőbeszéd a hivatásos diplomaták jobb felhasználása érdekében.)

Ebben a címénél sokkal többet mondó és társadalomtudományi szempontból is fölöttébb figyelemreméltó tanulmányban a szerző voltaképpen a nemzetközi politika irányításának problémáját tárgyalja. A «régí diplomatáknak» tudvalevően szemükre szokták vetni, hogy titkos mesterkedéseikkel és a tények ügyes leplezésével játéktérre alakítják a nemzetközi porondot és a játékosnak egykedvűségével viszik válságba a népeket. E miatt rendült meg a diplomáciába vetett bizalom, ami megmagyarázza, hogy a világháború óta az igazi diplomáciai munkát jobbra a felelős államférfiak végzik a nemzetközi konferenciákon. Már most a szerző azt állítja, hogy a felelős államférfiak diplomáciai tevékenysége távolról sem járt sikerrel. A nemzetközi értekezletek általában meghazudtolják a hozzájuk fűzött reményeket.

Az a felfogás, amely a konferenciákat tolja előtérbe, a következő hiedelmeken alapszik: 1. A felelős miniszterek, minthogy végrehajtó hatalommal rendelkeznek, mindjárt tudnak határozni; 2. a parlamenti többség támogatásának birtokában ratifikálni tudják a konferenciákon történt elhatározásokat; 3. minthogy parlamenti interpellációkat intézhetnek hozzájuk, kénytelenek teljesen megmagyarázni eljárásukat, vagyis a diplomácia titkossága megszűnik. A szerző ezeket az érveket teljesen hibásnak tartja. A tények szerinte azt bizonyítják, hogy a felelős miniszterek mindeddig csak kivételesen jutottak el közös határozatokig; az értekezleteket többnyire húzzák és elnapolgatják vagy rendszeren semmitmondó kommunikációval fejezik be; az esetleges határozatok ratifikálása is keservesen történik. A kudarc egyik okát a szerző abban látja, hogy a felelős miniszterek nem szentelhetik magukat egészen az értekezleten szereplő problémáknak. Kivéve az olasz és az orosz államférfiakat (azóta természetesen a németeket is), mindig leköti őket az otthoni parlamenti helyzet és a bel-

politika. Taktikázniok kell a konferencián, hogy kedvezően befolyásolják belpolitikájukat. Nem lehetnek igazi diplomaták azért sem, mert nincs idejük a nyugodt és megfontolt tárgyalásokra. Súlyos gondjaik vannak otthon, amiért azután ide-odautaznak Genf és országuk között. Olykor még politikai egzisztenciájuk is bizonytalan. Laval francia miniszterelnököt akkor buktatta meg a kamara, amikor Genfben szónokolt. Az államférfiak nem ismerik egymást vagy legalább is kevésbé ismerik egymást. Mindezek alapján a szerző amellelt foglal állást, hogy a nemzetközi politika térjen vissza a diplomataértekezletekhez, amelyek a sikert sokkal inkább garantálják.

A hivatásos diplomaták mindenekelőtt mesterségbeli emberek, nem üznek tehát személyes politikát. Ennélfogva «interpretálhatják» utasításait esetleg kiterjesztő értelemben is annál könnyebben, mert semmiképpen sem felelősek a ratifikálásért. A diplomaták függetlenek a parlamenttől. Megállapodásaikat ellenőrzi a parlament, de a diplomatanak nincs gondja ezzel. Ha el is veti a parlament az egyezményt, a diplomata folytatja karrierjét. A hivatásos diplomata közbenső, mondhatni: közvetítő szerepet visz felelős kormánya és a többi kormány között. Felfogja a támadásokat s nem üt miattuk öklével az asztalra. Az értekezletre kiküldött hivatásos diplomaták többnyire jól ismerik egymást, de ha először találkoznak, akkor is «kollégák». Tárgyalásaik valamelyest a játék jellegével bírnak, de egyenlő kilátásokkal, mert valamennyien «tapasztalt rókák» s olyan szabályok szerint cselekszenek, amelyeket évszázadok dolgoztak ki. A konferenciák tehát esetleges személyi okokból semmiképpen sem hiúsulhatnak meg. A diplomaták mindvégig ott ülhetnek az értekezleten, tehát a konferenciában nem történik fennakadás. Jóllehet alá vannak rendelve kormányuknak, valójában szabadabbak, mint a miniszterek. A miniszter mindig rabszolgája a mandátumnak; állandóan aggódik, hátha olyan lépést tett, amely az egész kormány bukását magával vonhatja. A diplomatanak ezzel szemben nincs kockázata. Természetesen — mondja a szerző — hogy visszaterhessünk a nemzetközi politika intézésének kipróbált és bevált módszeréhez, a demokráciának le kell mondania egynémely követelményéről. Ez a lemondás azonban végeredményben nem csorbítaná jogkörét, mert hiszen a döntést továbbra is fenntarthatja magának.

M. V.

ARCHIV FÜR SOZIALWISSENSCHAFT UND SOZIALPOLITIK.

1932 dec.

Emil Lederer: *Das Problem der russischen Wirtschafts- und Sozialverfassung.* (Az orosz gazdasági és társadalmi rendszer problémája.)

A bolsevista gazdaságpolitika körülbelül 1928-ig a minimális fogyasztás biztosítását célzó háborús kommunizmus, a termelés fokozására irányuló szabad gazdaság és az állami termelés kísérletei között mozgott. Ettől az

időtől kezdve a szocialista gazdasági rendszer megvalósulásának előfeltételei mindinkább jelentkeznek, még pedig a következőkben:

1. Az orosz birodalom ma munkásállam. A régi társadalmi rétegek eltűntek, már csak proletárok vannak. Ezek pedig új életformákat élnek és új nézeteket vallanak. Az uralkodó csoportok ideológiája akadálytalanul terjedt el. A szocializmus felépítését az is előmozdítja, hogy az új nemzedék a viszonylag rövidebb élettartam miatt fokozott jelentőségű.

2. A szovjetköztársaságban élő nemzetek nyelvben és népi kultúrában szabadságot nyertek s ez bizonyos erkölcsi alapot is nyújt a szovjet-hatalomnak. A nemzeti sokféleség centrifugális erőit a kommunizmusba vetett hit által felkeltett új energiák ellensúlyozzák, sőt a kommunizmus politikai-gazdasági rendszere nem egy kezdetleges népben fanatikus hívőre talált.

3. A vallásellenes propaganda megbénította az egyház szellemi hatalmát. Ugyanis a nép vallásos érzését gyökerében támadta meg s így a politikai restauráció lehetőségének ezt az útját is elvágta.

4. Sikeres külpolitika is megszilárdította a helyzetet.

5. A materialista életszemlélet új szellemi kiindulási helyzetet teremtett, amely a kapitalista világnak és történelemnek megértését és értékelését s így a reális összehasonlítást lehetetlenné tette. Ez az erőszakosan leegyszerűsített világszemlélet is a szocializmus megerősödésének előfeltétele ott, ahol az állapotok oly primitívek, mint Oroszországban.

1927, illetőleg 1928 óta az egész országban a szocialista rend megvalósításának eszméje uralkodik. A produktív erők kifejlesztését elhatározzák és szisztematikusan a szocialista fejlődés középpontjába helyezik. Először iparosítanak, még pedig egészen állami erővel. Vállalkozó, profit, meggazdagodás lehetősége nélkül akkora energiákat tudtak megmozgatni s az orosz népet oly erő kifejtésre bírni, melynek néhány év alatt is jelentős eredményei vannak. Ez a lázas tevékenység természetesen nem lesz állandóan fenntartható: a tempót rövidesen lassítani kell.

Oroszországgal kapcsolatban tervgazdaságról annyiban beszélhetünk, amennyiben társadalmi szervek állapítják meg a termelés faját és irányát az összesség és a későbbre tervezett ipari és mezőgazdasági termelő-ágak szükséglete szerint. De ha a tervgazdaság kritériuma az összes termelő-ágak egyenletes kialakítása és az összes szükségletek jól méretezett kielégítése, úgy ettől a szovjetbirodalom még nagyon messze van.

Andreas Walther: *Gesellschaftliche Gruppen nach Art und Grad der Verbundenheit.* (Társadalmi csoportok a kapcsolatok faja és foka szerint.)

A társadalmi képződmények általában lélektani diszpozíciók és aktusok, magatartások, cselekvésmódok, teljesítmények stb. rendszerei. A csoportok viszont személyes összefüggések, melyeknek jellemző tulajdonsága

az, hogy emberekből állanak. A csoport fogalmánál bizonyos együvé-tartozás és kapcsolat, mint konstitutív elem nyilvánvaló. Szerzőnk azonban helytelennek tartja, hogy az együvé-tartozás *tudatát* konstitutív elemként elfogadjuk, amint ezt eddig tették a kutatók, akik definíció helyett az ideáltipikumot állították fel. Eppen ezért a csoport fogalmi meghatározásánál nem emelhetjük ki az együvé-tartozás tudatát, ezt az intenzív, egyéb momentumokat elfedő jelleget, mert ezáltal az átfogó megértés rovására kizsorítanók a csoporttanból a nyelvhasználat által is a csoport fogalma alá sorozott sokféle fajú és fokú társadalmi kapcsolatot.

Vannak ugyanis csoportok, amelyeknél nincsen meg az együvé-tartozás tudata. Elsősorban a logikus értelemben vett csoportoknál, az emberkategóriáknál a kapcsolat csak képzelt. Ezek a «nem valódi» csoportok, ahol azonos ismertető jelű embereket együvé gondol a megfigyelő. Ilyenek általában a statisztikai táblázatokba összefoglalt csoportok. Számuk ezeken kívül is nagy, annyi, ahány ismertetőjel szerint csoportosíthatjuk az embereket. Az ilyen csoportoknál vagy egészen hiányzik a reális kapcsolat, vagy attól eltekintünk. A szociológiának, nevezetesen a csoporttannak ezeket az emberkategóriákat, vagyis a logikus értelemben vett csoportokat is figyelembe kell vennie egyrészt a társadalom egészére kiható funkcionális jelentőségük, másrészt amiatt, mert a kategória alapját képező egyneműség gyakran vezet valódi csoport képzésére. Mindezen kívül bizonyos értelemben idetartoznak olyan fontos kategóriák is, mint az osztály, a réteg, a rend, a faj.

Ezután következnek a halmazcsoportok, amelyeknél az összeköttetés reális, de indirekt. A kapcsolatot itt vagy a térben szomszédos csoportosultság, vagy az idézi elő, hogy az egyeseknek bizonyos beállítottságuk irányul egy harmadikra (személyre, tárgyra, elvont fogalomra), bizonyos magatartást tanúsítanak ezzel a harmadikkal szemben, vagy pedig azért keletkezik az összeköttetés, hogy objektív együttműködés kapcsolatot hoz létre.

Az előbbiektől az átmenetet az együvé-tartozás tudatában gyökerező csoportokhoz a közvetlen összefonásán alapuló csoportosulások alkotják, amelyeknél a «mi»-összeköttetés még hiányozhatik. Ilyenek azok a csoportok, amelyek egymásba fonódó magatartások rendszereinek tekinthetők. Ezek személyes kapcsolat nélküli magatartások. Rendszerei közül valók a szokás, az erkölcs, a hagyomány, a konvenció, az udvariasság, a divat stb. Ilyenek továbbá azok a csoportok, amelyek a tudatalatti kölcsönhatások s végül azok, amelyek az egymás iránti beállítottságok rendszerei.

Az előző bekezdésben említett tulajdonságok a kapcsolatok következő két fokánál, *mi*-csoportoknál (Wir-Gruppen) és a szervezett csoportoknál is megvannak, csak hogy itt már a *wi*-tudat (Wir-Bewusstsein, az együvé-tartozás tudata) is kikristályosodott s ezért sokan csak ezeket tekintik tulajdonképeni csoportoknak. Elméletük kidolgozott. Szerzőnkkel együtt

röviden végezhetünk velük. A *mi*-csoportoknál lehet az összetartozás sorszerű, amelybe mintegy beleszületünk, lehet az összeköttetés választott és tevékenységi, és életközösség szolgálhat alapjául.

Megszilárdulhat végül a csoportosulás a személyenkívüliben, amikor szellemi objektív-képződmény, vagy intézmény, vagy anyagiak biztosítják az összetartást. Ez jelentheti az összeköttetés fokozását az életközösség szoros, ám változékony «egymással»-ján túl, de vezethet merevségre, amelyben a személyes összeköttetések elsenyvednek és a személyenkívüli helyettesíti a személyes összeköttetéseket.

U. OTT: 1933. febr.

Franz Borkenau: *Zur Soziologie des Faschismus.* (Adalék a faszizmus szociológiájához.)

A szerző, ki faszizmus-ellenes érzületű, a faszizmusban «világforradalom utáni (!) reakciót» lát s a faszizmus vitathatatlan sikerét azzal magyarázza, hogy a faszizmus a reakciós motívumokat különleges módon össze tudta kapcsolni az úgynevezett polgári forradalom egyes vívmányainak megvalósításával.

Messzire vezetne, ha országról-országra, tételről-tételre követnők szerzőnk azirányú vizsgálódásait, vájjon a faszizmus a kapitalizmus terén elmaradt országoknak specifikus jelensége-e, vagy a jelen kornak világszerte érvényesíthető fejlődési irányzata? Arra az eredményre jut, hogy a valódi faszizmus, mint minden diktatúra átmeneti állapot az ipari kapitalizmus megteremtésére. A politikai fejlődés iránya a nem kapitalista országokban, Európa kelet-délkeleti részében, nemzeti kapitalizmus létesítésére irányul. Ezeknek az országoknak át kell majd menniök a fasiszta diktatúra korszakán, mert a proletariátusnak gazdasági szerepén túlmenő befolyása van.

A tanulmány tendenciájához képest természetesen a «magyar diktatúráról» is megemlékezik. Nem lesz érdektelen bemutatni, hogyan látják az Archiv ideológiája körében a magyar helyzetet. A magyar diktatúra — úgymond Borkenau — amennyiben ilyenről szó lehet, a kiváltságaiban veszélyeztetett fő- és kisnemességnek reakciós uralma, amely elkerülhetetlenül közeledni látja a polgári forradalmat. Az esély, hogy ez a forradalom fasiszta diktatúrára vezet, Magyarországon különösen nagy, mert a proletariátus ott különösen erős és forradalmi tradíciókkal rendelkezik. Éppen ez késlelteti a polgári forradalom kitörését, mert a burzsoáziát a feudális oldalra hajtja. Amíg azonban a feudális rendszer fennáll, a fasiszta diktatúra kívül esik a lehetőség határain, bármilyen magatartást tanúsítsanak is az «ébredő magyarok».

V. Gy.

THE SOCIOLOGICAL REVIEW. 1932. Vol. XXIV. No 3.

Howard Becker: *Processes of Secularisation.* (Elvilágiasodási folyamatok.)

A szerző azon folyamatokat ismerteti, melyek során az izolált, megszentelt tradíciókba merevedett társadalmakból kiketűlő emberek profán világi társadalmak tagjaivá alakulnak át. Az izolált társadalomban élő ember egyensúlyát valamely kívülről behatoló tényező megbontja, bekövetkezik a nyugtalanság, feszültség állapota, majd a krízis, melyben az egyén szakít eddigi körével és elvándorol s más, többnyire fejlettebb kultúrviszonyok között igyekszik megtalálni a maga helyét. Az egyénen és az őt érő kultúrhatásokon fordul meg, hogy új környezetében szíve fejlődik. Van, aki az új életszabályokat nem tudja magáévá tenni s a régiektől s megfosztva «demoralizált» emberré válik. Ezzel szemben áll a legjobb eset, a «*felszabadult*» ember, ki a másodlagos kultúrával teljes harmóniába tud jutni és ebben megtalálja a keresett egyensúlyt. A fennálló társadalmi rendet elfogadja és ennek keretein belül igyekszik érvényesülni, az evolúciónak és nem a revolúciónak híve. Az ilyen ember való tudományos kutatómunkára és közéleti vezetőszerépére.

A «*marginális*»-ember viszont nem tud megszabadulni attól a feszültségtől és nyugtalanságtól, mely őt eredetileg kergetni kezdte, nem találja meg helyét az új társadalmi rendben és attól vagy teljesen elfordul, vagy gyökeres megváltoztatására, felforgatására tör. A nagy újítók, forradalmárok általában marginális emberek. Míg a «*felszabadult*» ember realista, a «*marginális*» idealista. A marginális-ember konfliktusban van önmagával, ami az alkotó művészet forrása is lehet. Ugyanilyen kiegyensúlyozatlan, de kevésbé tehetséges a *szegmentális* embertípus, mely a nagyvárosok jövevény tömegének jellemzője. A bennük levő feszültségek feloldására és azon energiák levezetésére, melyeket régi, társadalmukban nyíltan és a közösség jóváhagyásával használtak fel, alacsonyrendű szurrogátumokkal élnek. Ilyen a passzív kalandokban való gyönyörűség: a detektívregény, a mások sporteredményeiért való lelkesedés és a mozi; nem utolsó sorban a pornográfia és az értelmetlen, magasabb célnélküli új felekezetek iránti érdeklődés. A dispersio legszomorúbb produktuma végül az «*amorális*» ember; ez a típus a vándorló generációnak morális ítéletek nélkül felnőtt gyermekei között fordul elő leggyakrabban.

Ezekből kitűnik, hogy az új környezetben az elvándorolt ember kétféleképpen változhatik, egyénisége átrendezése folyamán fejlődhet vagy visszafejlődhet. Visszafejlett típusok a demoralizált, marginálissá vagy szegmentálissá vált típusok komplexebb alapon újjászervezettek a szabályozott és felszabadult típusok. E két utóbbi között az a különbség, hogy az első annyira alkalmazkodik az új társadalomhoz, hogy energiája statikussá válik, míg a felszabadult ember megőrzi energiája dinamikus természetét és ennek révén különösképpen hasznos tagja lehet az új társadalom-

PROTESTÁNS SZEMLE, 1933 május.

Joó T i b o r: *A harmincévesek generációs problémája.*

A szerző egy évvel ezelőtt folyt vitát támaszt fel egy új gondolat-
tal: a harmincéveseknek nevezett nemzedék, ha nem is képvisel új eszmét
s így epigon, mégis történeti hivatású, mert a humanista kultúra nemes
tüzét őrzi és védelmezi az új idő barbársága ellen. Joó Tibor úgy látja, hogy
az ideális értékek megvalósítására törekvő humanista gondolkodást annak
ellenére, hogy a filozófiai és a szellemi tudományok az idealizmus jegyére
léptek, elnyeléssel fenyegeti egy materialista, utilitarista áramlat. Az indivi-
dualizmust a kollektívizmus. Ezt látja a bolsevizmusban, a kapitalizmusban
és az imperialista nacionalizmusban egyaránt. Ez új barbárság s a
történet a különböző barbár táborok harcmezejévé lett. Az epigon nemzedék
tragikus sorsa védelmezi az elárvult eszményeket, vigyázni kell, hogy a
barbárok mennél kevesebb kárt okozhassanak. Ebbe a pesszimizmusba
torkollik Joó Tibor gondolatmenete. Mi úgy látjuk, hogy ez az aggodalom
a pesszimizmus egyoldalúságából fakad. Az élet nagy, oszthatatlan egységé-
ből nem lehet az egyik részt, a szellemi értéket ilyen kizárólagossággal
kiemelni. Ha a humánus teljes tartalmát nézzük, meg kell látnunk benne
azt is, amelyet a mai forrongó «barbárság» ezúttal hangosan s ezért utilita-
ristának tetsző akcentussal követel. Az életnek hol egyik, hol másik része
kerül kedvezőtlenebb helyzetbe. Azért, mert olykor kenyér után kiáltozunk,
nem vagyunk szükségképpen materialisták. Az élet-egész nem soká tűri az
egyoldalú akcentusokat, a természet fáradhatatlanul keresi a harmonikus
kifejlést. Ezért láthatja alaptalannak a szerző pesszimizmusát az, aki tel-
jességében látja az *élet* értékét s nem korlátozza azt a szellem értékeire,
sőt még csak az emberi élet értékeire sem. Sz. Gy.

A TÁRSULAT ÉLETE.

Előadások.

1932 október hó 13-án tartottuk évi megnyitó előadásunkat. *Dr. Miholics Vid*, a társulat titkára *Új felfogások és irányok a keresztényszociális mozgalomban* című tanulmányát mutatta be. A szerző e dolgozata azóta a *Keresztényszocializmus* című munkájában önállóan is megjelent.

Október 20-án *dr. Hilscher Rezső* rendes tag *A munkához való jog* címen ennek a fontos problémának eszmei úttörőit kutatta fel és a kérdés újabb irodalmát ismertette.

Október 27-én *dr. Noszlopi László* rendes tag *Korunk társadalmi problémái az etikai embertanban* címen a modern világnézet erkölcsi vonatkozásait boncolgatta.

November 10-én *nagykálnai Levatic László* rendes tag, a Társulat jegyzője *A jövedelemeloszlás Magyarországon* címen adott elő. Előadását nagy vita követte.

November 17-én *dr. Könyves Tóth Kálmán* rendes tag *A magyarországi munkanélküliség és a szükségmunkák országos megszervezésének kérdése* című előadásában a munkanélküliséget előidéző tényezőket világította meg és megrajzolt egy gazdaságpolitikai és szociális munkatervet a munkanélküliség megszüntetésére. Az előadást hosszú és heves vita követte.

November 24-én, csütörtökön *dr. Rudai Rezső* rendes tag *Generációk kapcsolódása és a nemzeti tradíció átadása* címen a nemzedékek egymáshoz való viszonyát és a kultúrának megőrzése-és fejlesztése terén fennálló hivatását világította meg.

A Társulat 1932-ik évi közgyűlése.

1932-ik évi közgyűlésünket társulatunk december 18-án, vasárnap d. e. 11 órakor tartottuk a Magyar Tudományos Akadémia helyiségében. Közgyűlésünkön, amelyen népes és szép közönség gyűlt össze, nélkülözniünk kellett elnökünk, *dr. Hornyánszky Gyula* részvételét, minthogy őt betegsége akkor már ágyhoz kötötte. Az ülést *dr. Heller Farkas* ügyvezető elnök nyitotta meg. Üdvözlőszavai után *Szabadgazdaság és tervgazdaság* címen rendkívül érdekes és a fontos közgazdasági problémát társadalomlélektani gyökereiben megvilágító előadást tartott.

A tervgazdaság gondolata szocialista eredetű. Polgári körökben a

háborús gazdaság és a háború utáni válságos gazdasági állapotok, valamint a közgazdaságban észlelhető különböző tömörülések (kartellek stb.), majd pedig a pusztító világválság ijesztő tünetei szereztek e gondolatnak híveket. A válságban ugyanis sokan a kapitalizmus csődjét látják és ezért új gazdasági rend után kiáltanak, melyet szerintük a tervgazdaságban kell keresni. A következetesen keresztülvitt tervgazdaság azonban elernyeszti a gazdasági életnek az egyénekben szunnyadó erőit, bürokratizálja és megmerevíti a gazdasági életet. A nagy koncernek története mutatja, hogy még a gazdasági élet kisebb körének tervszerű központi vezetése is mily bajos, mert bizonyos terjedelemtől az alakulatok áttekintése lehetetlenné válik és elvész a vezetés közvetlensége. Mennyivel inkább áll ez az egész közgazdaságra a maga sokoldalúságában! A gazdasági élet már fennálló és továbbfejlődő tömörülései, de a súlyos gazdasági válság is kétségtelenül új feladatok elé állítják a gazdasági politikát, de a megoldást nem a gazdasági életet megmerevítő tervgazdaságban, hanem a *határozott célokra kitzűző nemzeti gazdasági politikában kell keresni*, mely a gazdasági életbe csak ott és csak addig a fókig nyúl bele, ahol és ameddig ez szükséges, mert egészséges és a nemzet jólétét igazán szolgáló gazdasági élet csak az egyéni erők és a közérdeket munkáló céltudatos államhatalom összhangjában állhat elő.

Az előadást a közgyűlés közönsége lelkesen megtapsolta.

Ezután *dr. Szombatfalvy György* főtitkár tartotta meg beszámolóját a társulati évről a következőkben:

Tisztelt Közgyűlés!

Múlt év novemberében e helyen előterjesztett főtitkári jelentésemben beszámoltam arról a hanyatlásról, amely az 1931-es, mindenképpen válságos esztendőben Társulatunk életét szinte megbénítani látszott, és amely számokkal kifejezve a taglétszámnak 13%-os csökkenésével volt jellemezhető. Ma, éppen 13 hó múltán sincs módomban a Társulat új fellendüléséről beszélni. Megállapíthatom azonban, hogy most inkább találunk olyan jelenségeket, amelyek a mi munkásságunk számára a jobb jövő közeledtét engedik remélni. Mintha már túlestünk volna a legnehezebb időszakon. Maga az a tény, hogy a szabad véleménynyilvánítást elfojtó nehéz közszellem az utolsó időkben lényegesen megjavult, a lelkekre nehezedő léghő meggyűlt, továbbá az, hogy a jelek szerint már útban van a közélet megtisztulása, csökkenti a társadalomtudomány kutatómunkájának feszélyezettségét. A kormányzat is mintha szakítani kívánná a szerencsétlen tradícióval, amely irtózott a való helyzet feltárásától, mihelyt az objektív vizsgálattal nyert kép a kormányzat elvei és gyakorlata szempontjából nem mutatkozott kedvezőnek. A társadalmi keret tehát, egyelőre ugyan csak a közszellem tekintetében, kedvező irányban változik. A gazdasági erőforrások gyarapodására még kevés az indícium. Sőt mintha a válság mélypontjára jutottunk volna. De éppen a szociológia ismerte fel a társadalom hatóerőinek sorrendjében a lelki tényezők elsőbrendűségét

s így az előbb mondottak alapján a gazdasági életnek látszólag minden reménytelensége dacára is bízunk a helyzet javulásában.

Ennek jelét látjuk abban a tényben is, hogy az eltelt évben, jóllehet a mi tagjaink túlnyomó részben abból a tisztviselőrétegből kerülnek, amelynek illetményeit időközben három ízben is csökkenteni kellett, a Társulattól való kilépések annyira megritkultak, hogy az egyébként szintén gyér tagfelvétel azt szinte teljesen pótolni tudta. Taglétszámunk a múltévi 592-vel szemben 590-re csökkent, ami inkább stagnációnak mondható.

A minimális csökkenést is inkább az elhalálozások számlájára írhatjuk. Az elmúlt évben hat tagtársunkat veszítettük el: Bende Szaniszló, Berwaldszky Kálmán, Förster Aurél, Szabó Bertalan, Szász Jenő és Szepessy Gyula tagtársainkat, akikre kegyelettel fogunk emlékezni.

Munkaterületünket ez évben nem növelhettük, de a rendelkezésünkre álló egyre szűkebb anyagi lehetőségekhez képest igyekeztünk megoldani feladatunkat. Hét előadást tartottunk, részben az elméleti szociológia, részben a szociálpolitika köréből. Folyóiratunk, a Társadalomtudomány ez évben 391 oldalon jelent meg, ami a múltévi publikációval szemben közel 4 ívnyi többletet jelent. Ezévi kötetünk 10 nagyobb, 17 kisebb tanulmányt, 30 könyvismertetést tartalmaz s amennyire a korlátolt tér engedi, a folyóiratokról is hoz beszámolót.

Legyen szabad néhány szóval utalnom arra, hogy amint az a pénz tárnok úr jelentéséből ki fog tűnni, a Társulat bevételei a folyó évben mind a tagdíjak, mind pedig az adományok tekintetében lényeges csökkenést mutatnak s így a publikáció lehetősége tekintetében a legnagyobb aggodalommal nézünk a jövő elé. Talán nem ünneprontás, ha erre rámutatok s kérem igen tisztelt tagtársaimat, hogyha ez a mai valóban minden erőnket igénylő nehéz viszonyok között csak áldozatkészséggel tehető is meg, méltóztassanak a Társulat további munkájának anyagi feltételét tagdíjfizetésükkel lehetővé tenni.

Beszámolóim végén nem mulaszthatom el, hogy meg ne emlékezzem arról a támogatásról, amelyet Társulatunk a vallás- és közoktatásügyi miniszter úr és Budapest székesfőváros részéről élvezett.

A főtitkári jelentés után *dr. Horn József* pénztárnok számolt be a Társulat anyagi helyzetéről:

Tisztelt Közgyűlés!

Társulatunk anyagi ügyei az 1931. év folyamán a következőképpen alakultak.

Az évet 316 P 11 f kezdővagyonnal nyitottuk meg; ehhez az év folyamán a következő bevételek járultak:

Tagsági díjából befolyt.....	2435 P 40 f
Előfizetési díjából	1516 « 30 «
Kiadványaink eladásából	26 « 18 «

Adományokból és segélyekből	2683 P 74 f
Egyéb címen	12 « 81 «
A kiadások fedezésére rendelkezésünkre állott tehát	6990 P 54 f

Az adományok fenti összegéért nagylelkű adományozóinknak: a m. kir. miniszterelnökségnek, a vallás- és közoktatásügyi miniszter úrnak, Budapest székesfőváros közönségének, Csanád vármegye és Győr sz. kir. város közönségének ezúttal is hálás köszönetet mondunk.

Az 1931. év folyamán a következő kiadásaink voltak:

Nyomdaköltségekre kifizettünk	3375 P 84 f-t
Írói díjakra... ..	384 « — «
A főtítkár tiszteletdíjára 1930-iki hátralék címén	200 « — «
« „ „ 1931-re	960 « — «
A pénztáros „	280 « — «
Az irodai segéderő díjazására... ..	237 « 16 «
Könyvbeszerzésre	12 « — «
Előadások rendezésére	30 « — «
Portóköltségekre... ..	169 « 88 «
Egyéb kiadásokra	186 « 87 «
Összes kiadásunk volt tehát	<u>5835 P 75 f</u>

Az 1931. évet tehát 1154 P 79 f készpénzkészlettel zártuk. Ez az összeg azonban nem jelentett tulajdonképpen megtakarítást, hanem az 1931. évi 5—6. szám írói díjainak és nyomdaköltségének fedezetét foglalta magában. A jövedelmeknek az 1931. év folyamán bekövetkezett csökkenésére való tekintettel a főtítkár és pénztáros ezévi tiszteletdíjait csak felerészben vették fel.

Tisztelettel megjegyzem, hogy a Társulat 1931. évi számadása f. hó 12-én felülvizsgáltatott. Kérem a tisztelt Közgyűlést, méltóztassék a számvizsgálóbizottság jelentését meghallgatni és annak alapján a pénztárosnak az 1931. évre a felmentést megadni.

Dr. Horn József
pénztáros.

A közgyűlés — a szám vizsgálóbizottság jelentése alapján — a pénztárosnak a felmentést az 1931. egyesületi évre megadta.

A Társulat választmányának hozzájárulásával az 1932. évre a következő előirányzatot van szerencsém előterjeszteni:

Tagsági díjakból — az eddig befolyt összeg alapulvételével	1700 P
Előfizetési díjakból	1600 «
Kiadványaink eladásából	326 «

Adományok és segélyekből	2600 P — f-t
Egyéb címen	30 « — «
Összesen	6256 P — f-t
remélünk, amely összeg a múlt évről áthozott... ..	1154 P 79 f
pénzmaradvánnyal együtt az 1932. évi kiadásokra	7410 P 79 f

fedezetet biztosít.

Már teljesített és várható kiadásaink az 1932. évben :

Nyomdaköltség	3800 P — f
Írói tiszteletdíjak	1300 « — «
A főtítkár tiszteletdíja	1320 « — «
A pénztáros tiszteletdíja	400 « — «
Az irodai segéderő díja	270 « — «
Könyveszerzésre	20 « — «
Előadások rendezésére	40 « — «
Portóköltségekre... ..	140 « — «
Egyéb kiadásokra	120 « — «
Összesen	7410 P — f

előirányzását javasoljuk, amely összegekre a már befolyt és remélt bevételek fedezetet nyújtanak.

Tisztelettel kérem a bemutatott előirányzat elfogadását.

A közgyűlés az előirányzatot elfogadta.

Ezután a választmány új megalakítása következett. A Társulat választmányi tagjai lettek a következők:

Acsay Tihamér, Ady Lajos, Albrecht Ferenc, Ambrózy Gyula, Angyal Pál, Antal Géza, Antal István, Bajza József, Bálás P. Elemér, Balfi Antal, Bárány Gerő, Bartók György, Bencs Zoltán, Benisch Artúr, Bernát István, Bobula Ida, Bodor Antal, Buday Barna, Czakó István, Czettler Jenő, Dávid Antal, Dékány István, Dobrovits Sándor, Domanovszky Sándor, Egyed István, Erdey Ferenc, Ereky István, Finkey Ferenc, Gorka Sándor, Hegedűs József, Hóman Bálint, Horváth Barna, Hubert Ottó, Huszti József, Ilosvay Bálint, Imre Sándor, Kogutowicz Károly, Komócsy István, Konkoly-Thege Gyula, Kovács Alajos, Kovács Norbert, Laky Dezső, Lukinich Imre, Madzsar Imre, Mattyasovszky Miklós, Mályusz Elemér, Mártonffy Károly, Melich János, Melichár Kálmán, Mészáros Károly, Milotay István, Miskolczi Ágoston, Moór Gyula, Mozolovszky Sándor, Névelős Gyula, Noszlopi László, Oszvald György, Pataky Tibor, Pauler Ákos, Pethő Sándor, Polner Ödön, Pongrácz Kálmán, Raffay Sándor, Ravasz László, Ritoók Zsigmond, Rudai Rezső, Schilling Zoltán, Schneller Károly, Szandtner Pál, Thirring Lajos, Torzsay-Biber Gyula, Tóth Béla (Genf), Trócsányi Dezső, Vikár Béla, Weis István, Weszely Ödön, Witzmann Gyula, Zehery Lajos, Zibolen Endre és Zolnai Béla.

Újabb előadásaink.

December 22-én *dr. Radnóti István* rendes tag *A népesedés új eredményei és a mezőgazdaság* címen arról értekezett, hogy a születések csökkenésével kapcsolatos életszínvonal-emelkedéshez miképpen kell a mezőgazdasági termelésnek alkalmazkodnia. Az előadást élénk vita követte.

Január 12-én *dr. Horváth Barna* választmányi tag *A jog racionalizálása* címen tartott előadást, amely egész terjedelmében folyóiratunk e számában olvasható.

Január hó 26-án *dr. Lechnitzky Gyula* rendes tag *A nemzeti szellem megnyilvánulása* címen írt tanulmányából mutatott be egyes részleteket. A dolgozat leglényegesebb részeit folyóiratunk következő számában közölni fogjuk.

Március 2-án tartottuk első előadásunkat új előadóhelyiségünkben, a Népegészségügyi Múzeum szép előadótermében. *Dr. Schneller Károly* választmányi tag *A mezőgazdasági termelés átszervezésének társadalompolitikai jelentősége* című tanulmányát mutatta be.

Március hó 8-án a Társulat vitaülést tartott. Az előadó, *dr. Bernát István*, a Társulat választmányi tagja az általános titkos választójog hatását ismertette, a vitában *dr. Albrecht Ferenc*, *dr. Acsay Tihamér* és *dr. Steinecker Ferenc* tagtársaink vettek részt. Egy folyóiratban, amely olyan távol áll a magyar lélek megértésétől, hogy ezt ösztönszerűleg valamilyen félhivatalos megnyilatkozással téveszti össze, a szerkesztő indokoltnak látta, hogy szemlerovata élén egyrészt maradisággal, másrészt az őszinteség hiányával vádolja meg vitaülésünk résztvevőit. Sem időnk, sem terünk nincs arra, hogy a rosszhiszeműséggel és a külön világban élő idegenséggel vitába szálljunk. Mellesleg ízlésünk is tiltakozik az ellen, hogy válaszoljunk valakinek, aki nem restelli az előadó korát hánytorgatni fel, aki a nemzeti kibontakozást csak idézőjelek között ismeri, aki nem érzi, hogy nem illik kiszakított kifejezésekből rosszhiszemű torzképet festeni, aki végül jellegzetesen ily hasonlattal fejezi ki kételkedését: «Azoknak a polgári nőknek, akik a szabadszerelemről papolnak, majd akkor lehet hinni törekvésük komolyságában, ha az első kisasszonyok törvénytelen bébijükkel megjelentek a korzón». Mi nem egy kisebbség aránytalan előnyeinek biztosításáért harcolunk s nem keressük ennek érdekében a többség szerencsétlenségét. Mi, ha a társadalmi arénán küzdők törekvéseit vizsgáljuk, ezt oly szándékkal tesszük, hogy mint a többséghez tartozók, a szerencsétlenek érdekét vigyük előbbre, ami semmiesetre sem történhetik oly módon, hogy akár a gúnynak hitvány eszközével, akár lelkiismeretlen lazítással gyűlöletre izgassuk őket, alkotmányos és természetes vezetői ellen. Ezt csak az teheti, akinek idegzete nem érzi a magyar testvérharc fájdalmát, mert más testvériség hordozója s a mi megosztottságunkban egy alattomos impérium feltételét látja. A «reakcionárius»-vád is könnyen lepattan hát

rólunk. Nem titok: szükségesnek látjuk az általános titkos választójogot, noha ismerjük és meg is vitattuk ennek hátrányait. Szükségesnek tartjuk, mert az a szellem, amely nemzetünk millióinak felemelkedését gátolja, csak így tűnhetik el, csak így adhat helyet egy olyanak, amely magyar fajtája boldogulását minden előítéletétől mentesen kívánja szolgálni.

Március 29-én *dr. Bodor Antal A falu megismerése* címen tartott a társadalomrajz szempontjából különösen tanulságos előadást.

Április 5-én *dr. Bobula Ida* választmányi tag *A férjilélek válsága* címen tartott igen nagy érdeklődés mellett előadást. Tanulmányát, amely igen érdekes vitára adott alkalmat, folyóiratunkban közölni fogjuk.

Április 19-én *dr. Miskolczy Ágoston* választmányi tag *A modem ifjúság lelkülete* című tanulmányát mutatta be. Az előadást szenvedélyes vita követte.

Utolsó előadásunkat május hó 17-én tartottuk, amikor *dr. Zibolen Endre* választmányi tag *A középiskola és modem társadalom* című tanulmányát mutatta be. Mind szociális, mind pedig kultúrpolitikai szempontból igen figyelemreméltó tanulmányának olvasóinkat közelebbről érdeklő eredményeit még ismertetni fogjuk.

Márciusi közgyűlésünk.

Március hó 18-án társulatunk választmányi ülést s utána közgyűlést tartott.

A közgyűlést *dr. Heller Farkas* ügyvezető-elnök nyitotta meg. Megemlékezett arról a nagy veszteségről, amely a társulatot alapítójának és első elnökének, *dr. Hornyánszky Gyulának* elhunytával érte. Beszédét, melyet a közgyűlés résztvevői nagy megilletődéssel állva hallgattak végig, folyóiratunk e számában találja az olvasó.

Az elnöklést most *dr. Torzsay-Biber Gyula* közigazgatási ítéldbíró, a társulat választmányi tagja vette át s a választmány megbízásából indítványt tett az elnök elhunytával megüresedett elnöki szék betöltésére az 1933. év végéig terjedő ciklus hátralevő tartamára. A közgyűlés a választmány javaslatát elfogadva, az elnöki tisztséget *dr. Heller Farkas* előbbi ügyvezető-elnökre ruházta, majd az így megüresedő ügyvezetőelnöki székben ugyancsak egyhangú határozattal *dr. Dékány István* választmányi tagot választotta be. Viszont helyébe *dr. Gortvay György* rendes tag lett a társulat új választmányi tagja. A választások megejtése után *dr. Heller Farkas* vette át az elnöklést és keresetlen meleg szavakkal mondott köszönetet a társulat bizalmáért. Hangsúlyozta, hogy sokirányú nagy elfoglaltsága mellett csak átmenetileg vállalkozhatik a társulat vezetésére, hogy ezzel lehetővé tegye a társulat munkájának zavartalan menetét.

Ezután *dr. Szombatfalvy György* főtitkár előterjesztette a választmány azon javaslatát, mely szerint a társulat hátralékos tagjai részére, amennyiben a nehéz gazdasági viszonyok miatt hátralékos tagdíjaik kifize-

tésére nem képesek, tagdíjhátralékuk részben való elengedése lehetővé tétessék.

A közgyűlés egyhangú határozattal felhatalmazta a főtitkárt, hogy azok számára, akik ezt megfelelő indokolással kérik, a tagdíjhátralék összegét legföljebb 50%-ig csökkenthesse s a tagok kérelmére indokolt esetben a tagsági díjat a f. év elejétől kezdődőleg ideiglenesen évi 5 pengős mérsékelt összegben állapíthassa meg.

Horn József, a társulat pénztárosa, az 1932. egyesületi évről az alábbi pénztári kimutatást mutatta be:

Bevétel.		1932.		Kiadás.			
		P	f				
1.	Pénzkészlet az év elején	1154	79	1.	Nyomdaköltség	3319	40
2.	Tagsági díjak	1670	23	2.	Írói díjak	1423	—
3.	Előfizetések	1473	74	3.	Főtitkár 1932. IV., V., VI. és 1932. I—XI. tisztt. díja	1240	—
4.	Kiadványaink eladásából	275	46	4.	Pénztáros 1931. III—VI. és 1932. I—X. tisztt. díja	360	—
	Adományokból	2595	—	5.	Irodai segéderő díja .	267	50
6.	Egyéb bevételek....	21	52	6.	Könyvbeszerzésre ..	17	60
				7.	Előadások rendezésére.....	97	38
				8.	Expediálás, portó ..	137	66
				9.	Egyéb kiadások	153	76
				10.	Pénzkészlet az 1932. év végén	174	44
	Összesen	7190	74		Összesen	7190	74

A 2595 P adományból 1125 P a vallás- és közoktatásügyi m. kir. minisztérium, 820 P a miniszterelnökség, 450 P Budapest székesfőváros, 100 P Csanád vármegye és 100 P Győr tíf. város adománya. Ez adományokért nagylelkű támogatóinknak itt is hálás köszönetet mondunk.

Ezután Sponer Ferenc jelentette, hogy az egyesület 1932. évi számadásait a számvizsgáló-bizottság felülvizsgálta és rendben találta. Javasolta, hogy a pénztárosnak az 1932. évre a felmentés megadassék.

A közgyűlés a pénztárosnak az 1932. évre a felmentést megadta.

Ezután dr. Horn József pénztáros bemutatta az 1933. évi költségvetési előirányzatot. E szerint a társulat tagsági díjhátralékokból 3000 P, esedékes tagsági díjából 1200 P, előfizetésekből 1000 P, kiadványokból 160 P, adományokból 2450 P bevételt remél. E bevételek terhére előirányoztatott: nyomdaköltségekre 2600 P, írói díjhátralékokra 1500 P, esedékes írói díjakra 1400 P, a főtitkár tiszteletdíjára 1040 P, a pénztáros tisztelet-

díjára 280 P, az irodai segéderő díjazására 270 P, előadások költségeire 100 P, a lap expediálására és portóra 150 P, egyéb költségekre 150 P. Az előirányzatot a közgyűlés tudomásul vette és ahhoz hozzájárult.

Majd Dékány István, a társulat újonnan megválasztott ügyvezető-elnöke tartotta meg előadását *Mit jelent a társadalmi egyenlőség?* címmel. Az előadást, amelyben egy kiadás előtt álló nagyobb munkájának eredményeit foglalta össze tömören az előadó, a hallgatók nagy tetszéssel fogadták.

HORNYÁNSZKY GYULA EMLÉKEZETE.*

(1869—1933.)

1.

Hornyánszky Gyula korai, váratlan halála társaságunkat szeretett, nagyrabecsült elnökétől, a magyar tudományos élet vezérkarát pedig egyik legmarkánsabb vezető-harcosától fosztotta meg. Szinte nehéz még elképzelnünk is, hogy az a nagy energiaforrás, a sokoldalú érdeklődésnek és a tudományos, továbbá a közéleti aktivitásnak az a páratlan lendülete, melyet Hornyánszky jelentett, ma már csendesesen pihen a farkasréti temetőben. Amikor élete művének nyomtatásban megjelent emlékeit most újból áttanulmányoztam, hogy az alkalomparancsolta egyoldalúsággal, *társaságunk célkitűzése szempontjából* szellemi fejlődését vázolhassam, az ezer meg ezer apró betű mögül úgy rajzolódott lelki szemeim elé tudós egyénisége, mint valami archaikus egyszerűségű, egyetlen hatalmas sziklatömbből nagy vonásokkal kifaragott harcos-szobor. Hornyánszky, a jó barát, a társaságbeli ember tudvalevőleg mindig közvetlen, szellemes, éppen ezért élvezetes társalgó volt s, ha évődés közben a különben félelmetes kritikusként az éppen célbavett fonákra védhetetlenül lesújtó szikrázó ötletessége néha meg-megvillant is, az ilyenkor csak játékszámba ment — nem akart fenyegetés lenni. Mint férj és mint családapa egyike volt a leggyöngédebbeknek, legszeretőbbeknek; aki pl. kis unokájával látta őt foglalkozni, az alig tudta hirtelenében elképzelní, hogy ugyanaz az ember a tudományos fórumon a kérlelhetlenségig szigorú kritikusa, valóságos pörölye lehet minden olyan megnyilatkozásnak, melyet a saját — igen magasra tűzött — tudományos eszményeivel összeegyeztetni éppen a tudomány érdekében nem tudott vagy nem akart. Mert ugyanó a tudományos és közéletben a tudásbeli felkészültség és erkölcsi bátorság páncéljával állig vértezett, mindig harcrakész, legtöbbször a támadást be sem váró rettenthetetlen bajvívó, néha baj kereső volt, aki a maga meggyőződésének, az éles elméje által ösbizonyosságként felismert igazságának védelmében nem nézett sem jobbra, sem balra, lett légyen szó akár elvekről, akár az elveket

¹ Felolvastatt a Magyar Társadalomtudományi Társulat 1933. nov. 3.-i ülésén.

képviselő személyekről. Ezt a harcos Hornyánszkyt látom *egyetlen* sziklatömbből faragottnak, mert legjellemzőbb vonásai, noha egyébként igen tanulságos fejlődésen ment át, tudományos pályafutásának évtizedei alatt alig változtak. Ritkaság egy ennyire gazdag és — felületesen nézve — ennyire szétágazni látszó tudós életműben az a szigorú lelki egység, mely — a leglényegesebb vonások szemszögéből nézve — Hornyánszky esetében minden nehézség nélkül megfigyelhető. S a jellembeli lényeges vonások mellett — ezt a megállapítást már most előlegezhetjük — döntő szerepet játszik nála az a *szociológiai szemléletmód*, amelynek figyelemmel kísérése ez alkalommal legfőbb feladatunk lesz: könnyű lesz rámutatnunk, hogy ennek az egyébként is átfogó szempontnak mindenütt jelenvalósága mennyire hozzájárul Hornyánszky élete műve *eszméi* egyöntetűségének biztosításához.

A 26 éves Hornyánszkynek 1895-ben jelent meg *A classica-philologia mint történetírás* c. történetbölcseleti értekezése.¹ Nem ez az első nyomtatásban megjelent munkája, amennyiben előzőleg már írt egy nagyobb tanulmányt Pindarosról² s egy másikat Thukydides és a szofisták kapcsolatáról.³ Mégis az igazi elsőszülöttnek a terjedelmes történetbölcseleti értekezést tekinthetjük elsősorban azért, mert ebben már — in nuce — valóban megtaláljuk a későbbi Hornyánszky legjellegzetesebb vonásait. Az a program, amelyet ez alkalommal kifejtett, érvényben maradt számára egész későbbi tudós pályája folyamán. Sőt — amint ez fiatal tehetségeknél jellemző módon nem egyszer előfordul — a meginduláskor először tisztázott, az önmaga előtt is felfedezésszámba menő programnak messzenyúló perspektívájától mintegy megmámorosodva azt annyira tágasnak, annyira sokat markolólnak méretezte, hogy a megvalósítás szükségszerűleg nem férhetett bele egyetlen tudós pályának akármilyen gazdag tartalomra berendezett kereteibe sem. E program alapos ismerete nélkül a későbbi Hornyánszky megértése hiányos lenne, éppen ezért kissé részletesebben kell vele foglalkoznunk.

Az értekezés — mint mondani szokták — egyáltalán nem olvastatja magát. A beléjük gyömoszólt tartalomtól, az eszmék és célzások zsúfoltságától egyensúlyukat veszített körmondatok úgy torlódnak egymásra, mint az ősi ciklopszfalak csiszolatlan, kötőanyag nélkül egymásra hányt kövei. Hornyánszky, bár írói készsége idők folyamán sokat fejlődött, később sem becsülte sokra az írásnak mesterségbeli részét: a csiszoltságot, a simaságot biztosító apró műfogások nem nagyon érdekelték őt, aki elsősorban

¹ *A classica-philologia mint történetírás*. Történetbölcseleti értekezés. Bpest, 1895. (Ehhez előtanulmányként megjelent az *Athenaeum* 1894-i évfolyamában: *A classica-philologia, mint társadalom-tudomány*.)

² *Pindaros*. Tanulmány. Bpest, 1891.

³ *Thukydides és a sophistika*. Szabadka sz. kir. város községi fög. értesítője az 1891/92. tanévről.

a mondanivalójával, nem pedig annak formai elemeivel kívánta Peitho istenasszonyt — a meggyőzés istennőjét — a maga oldalára állítani. Amit azonban ebben az értekezésében, éppen a feldolgozás formai részét illetőleg megfigyelhetünk, az úgy hat, mint valami szilaj őserő gátnélküli tobzódása: Hornyánszky egyetlen kézlegyintéssel tolja félre az írásművészet minden magát kellettő cicomáját, de félretol még sok minden mást is. Így eltakarítja az útból, *a maga útjából*, a klasszika filológia hagyományos célkitűzését s a XVIII. sz. racionalistáinak optimizmusára emlékeztető fiatalos önbizalommal nekigyürkőzik, hogy ledöntse a trónról a korszak minden rendű és rangú filológusainak elismert bálványát, a «német» klasszika filológia módszerét. A program ugyanis — s ez Hornyánszky vérmérsékletét tekintve, annyira természetes — egyúttal támadás, vagy — pontosabban — lázadás, szabadságharc az uralkodó «német» klasszika filológia zsarnokinak érzett módszere ellen, amely a filológus Hornyánszkyt — ő legalább úgy érezte — gúzsba kötné s ezzel tudományos meddőségre kárhózná. A lázadás egyik sokat mondó jele, hogy az ifjú tudós külföldi tanulmányútján *célzatosan* elkerüli Németország egyetemeit és kutató intézeteit s inkább a franciáknál és az angoloknál keres egész életre szóló termékenyítő élményeket; egy másik jele, hogy értekezését «hálás tanítványként» az ókori társadalmi elméletekkel behatóan foglalkozó Medveczky Frigyesnek ajánlja, nem pedig az akkori magyar klasszika filológia valamelyik vezéregyéniségének. Ezek az apróságok a legnagyobb öntudatosságot mutatják s egyúttal félreérthetetlenül jelzik azt az eltökélt szándékot, hogy a filológus-gyermekcipőkből alig kinőtt hősünk minden gyámkodást elhárítva véglegesen a maga lábára kíván állni.

Az akkori Hornyánszky a klasszika filológiát, nem sokat törődve a történelem és filológia külön-külön jellegével, a kétfajta szemléletmódnak egyébként általa is elismert, később éppen általa is aprólékosan kifejtett mélyreható eltéréseivel, szinte egynek veszi a történelemmel, közelebről a művelődéstörténettel, ami már akkor nagyon közel állt elgondolásában a szociográfiához. Természetes, hogy ilyen tárgyszemlélet mellett börtönnek érzi azt a szinte rutinná merevedett «német» filológiai módszert, melynek célkitűzése túlnyomóan formális jellegű volt. Általában olyan módszer, melyet mindenki jól-rosszul elsajátíthat s azután dolgozhatik vele, neki nem kell. Elismeri, hogy a német «tudományos militarizmus» — ez a kifejezés tőle való — kitűnő eredményekre hivatkozhatik, de nem tudja neki megbocsátani, hogy mindenkit egyazon módszer szupremáciája alá kényszerítvén, éppen ezzel megöli az egyéni problémalátást. Hornyánszky úgy érzi, hogy az «egyszerűen átvett meggyőződés, vagy vakon követett rutin» helyett mindenkinek, aki tudományhoz nyúl, első kötelessége, hogy tisztázza *a maga célját* s ennek megfelelően állapítsa meg *a maga módszerét*. Mert tudósnak lenni nem foglalkozás; ehhez a «mesterséghez» filozófia is kell, ami az ő szemében «a pusztá tényeket túlszárnyaló szabad gondol-

kozás legegységesebb kifejezése». S évtizedek múlva is nyomatékosan fogja hangsúlyozni, hogy az igazságkeresésnek utolsó forrása a tudós személye a maga tehetségével, kezdeményezésével, idegen segítséget nem kérő, idegen feszélyezést nem tűrő autarkeiájával».

Ennek a nagy harci felkészültségnek és támadó kedvnek végső magyarázatát adják a további elmélekdedések. Hornyánszkyt nem elégti ki a formális kritika, a verbális interpretáció, az enciklopédikus gyűjtő szorgalom és a kézikönyveket halmozó fáradhatatlanság buzgalma — röviden azok az *előkészítő műveletek*, amelyeknél a német klasszika filológia akkor rendesen megállt. Mindezt nem nézi le s később, amikor az alapvető felkészültség iránti érzék az újabb nemzedékben fogyatkozni kezdett, külön is a védelmére kelt; de amikor e tevékenységi kör fontosságát elismeri, ugyanakkor hangsúlyozza e tudáskonceptió elégtelenségét is. Az ő célja, hogy tudományszakát, mint a maga leendő munkaterületét, felszabadítsa «az egyéninek durva empirizmusa» alól s hogy főleg a görög történelemnek oly gazdag aratással bízható területén «a történet dynamicus mozzanatainak az őt megillető helyet» biztosítsa. Amint tárgyába belemelgszik, mindig pontosabb és pontosabb lesz: azt kívánja, hogy a filológus előtt is a «fődolog annak a *társadalmi egésznek* a megértése maradjon», amelyhez csak absztrakcióval juthat el. Majd végül kirobban belőle a felszabadító ige, melyet annyiszor fog még hangoztatni: «a classica philologia is ismerje meg a szociológia eredményeit».

Álljunk meg egy pillanatra ennél a kijelentésnél, melyet egy ma már porladó kéz közel négy évtizeddel ezelőtt vetett papirosra. Az «idegenben járó szempontkeresés és ismeretszerzés», a *transzcendencia*, amint magát később kifejezte, mint tudatos követelmény íme már pályája legkezdetén érvényes számára. Már ekkor tisztában volt azzal, hogy ezen a réven olyan összefüggésekre lehet figyelmes, a társas életnek olyan formái, tényezői, funkciói világosodhatnak meg előtte, amelyeket csak magából az anyagból a legélesebb megfigyelő képesség sem tudna kibontakoztatni. Úgy érezte, hogy a klasszika filológiát, mint történeti disciplinát, éppen elsősorban a szociológia lendítheti ki a formális nyelvészeti és esztétikai szempontoknak egyoldalú kultiválásából. Ma ez a gondolatmenet magától értetődő: akkor szinte forradalmi jellegű volt. Az ifjú Hornyánszky erkölcsi bátorsága, a kérélhetetlen igazságkeresésnek következményekkel nem törődő óvatlansága kellett ahhoz, hogy egy kezdő kiálljon a küzdőterre s hadat üzenjen mindannak, amit maga körül uralkodó áramlatnak látott. A további fejlődés azonban neki adott igazat.

Állásfoglalásához egy külső és egy belső, egymással egyébként összefonódó ok segítette hozzá. A külső ok a szeme előtt lebegő kutatási terület jellege, a belső pedig saját egyéniségének ekkor már szinte kibontakozott uralkodó vonása. Nézzük először az egyiket, majd a másikat.

Hornyánszky gondolatban már ekkor eljegyezte magát a görög tör-

ténelemmel, amire befolyással lehetett az is, hogy éppen ezen a kutatási területen remélhette a maga egyéni hajlamainak is a legrszabadabb érvényesülését. A görög történelem természetszerűleg lezárt egység s, ha a szociológia — legáltalánosabb fogalmazásban — a társadalmak keletkezésének, életének és felbomlásának törvényeit kutatja, akkor a szóbanforgó tanulságok leszűrésére valamely lezárt történeti szakasz sokkal alkalmazhatóbbnak látszik, mint a még forrongásban vajúzó. Ehhez járul a görög történelem jelenségeinek szinte példátlan szemléletessége: a kisterületű, áttekinthető életű, aránylag egyszerű szerkezetű görög városállamok életében a társadalmi erők játéka még a sokszor fölötté szükszavú forrásokon át is olyan világosan megfigyelhető, mint a közvetlenül a mezítelen bőr alatt mozgó izmok működése. Mindez éppen a szociológus számára szembe-tűnőbbben tanulságosabb lehet, mint pl. a gigászi római birodalom császár-kori társadalmának összetettebb s éppen ezért rejtettebb erői, vagy akár a modern társadalmaknak sokszor szétbogozhatatlan komplikáltsága. Aki-nek az ilyen problémák meglátására egyáltalán fogékonyága van, annak számára a görög történelem — főleg társadalom-morfológiai és lélektani szempontból — valóságos kincsesbánya. Hornyánszky már ebben az értekezésében hirdeti s mindvégig hirdetni fogja, hogy az államot megelőző és az államot túlélő társadalomnak az ókori népeknél, főleg a görögöknél jóval nagyobb volt a jelentősége, mint nálunk: az ókori élet közös elemei dominálók, az ókori szocializmus, mint magát kifejezi, aequalisálabb jellegű volt. Nincs a görög életnek egyetlen olyan jelensége, melyet a közös élet egységéből kiszakítva megérteni lehetne: ez érvényes még az eszmék végtelen birodalmában kalandozó szépirodalomra és filozófiára, továbbá a polistól annyira elválaszthatatlan vallásra is, még inkább érvényes pl. a kispolgár életrendjére, általában természetünknek röghöz kötöttebb megnyilvánulási formáira.

A belső ok Hornyánszky tudós egyéniségének már akkor megnyilvánuló «*faculté maitresse*»-e. S itt nemcsak arra a makroszkopikus szemléletmódra gondolok, ami arra ösztökélte, hogy mindig, a legkisebb részletben is *az egész* törvényszerűségeit keresse (amely szemléletmód nélkül szociológus el sem képzelhető), hanem egy másik, még jellegzetesebb tulajdonságára: Hornyánszky ugyanis minden alkalommal a múltat a jelenen, a jelent a múlton keresztül látta. Szeme — hogy egy shakespearei kifejezést variáljak — mindannyiszor, ha társadalmi problémával került szembe, a jelenből az ókorba s az ókorból a jelenbe villant. Ha pl. a modern parlamentekről beszél, akkor az antik-görög népgyűlés jut eszébe s, ha a népgyűlést akarja megérteni, akkor felhasználja a modern parlamenti élet tanulságait. Már a fiatal Hornyánszky azt követelte — s majd mindvégig követelni fogja, — hogy a filológus-történész a jelen problémáin gyakorolja és tökéletesítse valóságérzékét, mert enélkül nem értheti meg a múltat, s viszont az ókor problémáin fejlesztett látásával segítse megragadni

a bonyolultabb modern problémák mélyén az ősi lényegét. A német típusú szobatudós sok mindenre jó lehet, de erre a feladatra semmiképpen sem: az ilyesmihez a legjobb iskola a közszereplés.

Ezzel a követelménnyel Hornyánszky megint a dolog lényegére tapintott: a szociológiai gondolkozásmód ugyanis minden történetit egyúttal a jelenre is vonatkoztat, mert — szemben a tisztán történeti szemlélettel — éppen ezáltal válik tipikusan szociológiai szemléletté. Ez az, amit a német szociológia *Gegenwartsbezogenheit*-nek, a jelenre való beidegzettségnek nevez s a szociológiai gondolkozás egyik legfőbb jegyének tart. Hornyánszky számára ez a követelmény magától értetődik: ő ösztönösen mint modern ember közeledett az ókor felé, sőt éppen ezt a magatartást gondolta az ókor megismerése első feltételének. Később is kitartott mellette, hogy a múltat a mindenkori jelen szögéből lehet csak elbírálni és értelmezni. A kutató ismereteinek nagyságától, a múlt és jelen analógiáinak felfogására való képességétől függ, hogy mennyire tudja *a hajdan jelen* múltat a maga realitásában elképzelni s úgy megkonstruálni, hogy a történet halvány alakjai mögé az élet eleven embereit minden különösebb erőfeszítés nélkül odagondolhassuk. Ez nem történethamisítás, nem a múlttól idegen gondolat -alácsúsztatás, hanem a megértés *condicio sine qua non*-ja. Természetes viszont, hogy a túlságos közelség veszedelemmel is járhat s később éppen Hornyánszky hangoztatta, hogy pl. Pöhlmannak az antik szocializmusról és kommunizmusról írt hatalmas műve alkalmilag az ókori jelenségeket «talán túlságos közelségbe hozza a mai idők nagy problémájához».

Aki csak kevésbé is tájékozott Hornyánszky irodalmi munkásságában, az a mondottak után általánosságban már is igazat adhat annak a megállapításomnak, hogy az ő további fejlődése mindvégig ennek az ifjúkori elméleti alapvetésnek irányelveihez igazodott. S ezt a következeteséget nemcsak az egészre vonatkozólag, hanem egyes fölötté fontos részletkérdésekben is megállapíthatjuk. Mint ismeretes — erre később részletesebben visszatérünk — Hornyánszky foglalkozott először történelmi kutatásai során behatóbban a görög tömegek lélektanával. Azt lehetne gondolnunk, hogy e szempont fontosságára és termékeny voltára a tőle később annyiszor emlegetett és oly behatóan tanulmányozott Le Bon, Sighele, Ross, Tarde hívták fel a figyelmét. Ezzel szemben az ifjú Hornyánszky e dolgozatában, tehát olyan időpontban, amikor a tömeglélektan rendszeres kutatása még meg sem indult,¹ a legnagyobb meglepetésünkre a következőket olvassuk: «. . . ahol a társadalmi viszonyok az individuumot . . . annyira elnyomják, mint az ókor classicus két nemzeténél, ahol a közös emberi a collectiv nyilatkozatok révén olyan egyenlősített formában jelenik meg, mint azoknál, ott az egyetemes psychologianak, mint az

¹ Le Bon alapvető műve, *La psychologie des foules*, ugyanabban az évben, 1895-ben jelent meg. Hornyánszky ekkor még nem ismerte.

emberi lélek abstract tudományának, a legjobb vezérnek kell bizonyulnia a társadalmi jelenségek megértésénél». Az egyelőre még bizonytalanul használt terminológia ellenére itt egészen pontosan tömeglélektanról van szó. Fölötte jellemző dokumentum! Hornyánszky, aki elvszerűen szívesen átnézett szomszédos tudományterületekre szempontokért, ha ezek segítségével a maga tudományszakát gazdagítani remélhette, ez alkalommal egyik ilyen látszólag idegen területről zsákmányolt fontos szempontját, kezdő létére, ő maga absztrahálja az anyagból, a történelmi konkrétumokból. Olyasvalami ez, mint mikor az alagutat kétfelől fürjék s a középén találkoznak: Hornyánszky ezeknek az ú. n. idegen, ez esetben szociológiai szempontoknak a legtöbb alkalommal a fele útig ösztönösen eléjük ment s azért érezhette azokat annyira a magáéinak, mert mint *ideae innatae* öbenne már eleve zsongtak s keresték a konkrétabb megnyilvánulási formát.

II.

Hornyánszky a kezdet kezdetétől fogva kötelezőnek érezte a tudományos kutatásnál a tárggyal való belső összeforradást s leplezetlen leki-csinyléssel szólt a «tudósok» ama válfajáról, akik a mindenható módszert egyszer elsajátítva a kincset nem akarják parlagon hevertetni s nem ritkán minden tárgyszeretet nélkül, pusztán a mesterségben szerzett ügyesség fitogtatása, vagy a becses szerszámnak rozsdától való megóvása céljából tevékenykednek. Ezek számára mindegy, hogy milyen tárgyat dolgoznak fel. Hornyánszky mindig, még a látszólag tőle távolabbeső tárgyakban is a maga problémájának megoldását kereste s ez a probléma az esetek túlnyomó részében társadalomtudományi vonatkozású volt. Messze vezetne, ha ez alkalommal egész élete művét részletesebben akarnám taglalni. A bevezető szavakban hangsúlyoztam jelen áttekintésünk szükségszerű egyoldalúságát. Ennek megfelelően, tehát a szempontok és anyag teljesebb voltának mellőzésével, néhány kiemelkedőbb mozzanatnak közelebb-ről való szemügyre vétele kapcsán elsősorban azt vizsgálom, *hogyan nyilvánult meg a társadalomtudományi szemléletmód a filológus-történész Hornyánszky tudományos dolgozataiban.*

Vegyük taláalomra elő pl. a görög drámáról írt dolgozatait.¹ Vezető

¹ *Aristophanes* I. 1. A Thesmophoriazusai előadási ideje és értelme. 2. *Aristophanes és Platón*. Bpest, 1897. — *Az aristophanesi Eirene keletkezési idejéről*. E(gyetemes) Ph(ilológiai) K(özlöny), 1897. — *A görög dráma eredetéről* EPhK, 1899. — *Bevezetés a dráma lélektanába*, Bpesti VII. k. áll. főgimn. ért. 1903. — *Δράματα άνδρεια και γυναικεια* EPhK, 1905. — Tervezett egy külön munkát *A görög dráma eredete* címmel. Az EPhK-ben, 1899-ben közzétett dolgozat ennek csak egy része lett volna. — A bibliográfiai felsorolásba csak azokat a dolgozatait veszem fel, amelyeket célkitűzésem szempontjából fontosabbnak tartok.

szempontja ez alkalommal is, amikor a görög alkotó génusznak esztétikailag ma is legnagyobb hatású, nem egy esetben a mai színpadokon is közönséget vonzó termékeiről van szó, túlnyomó részben társadalomtudományi. A görög dráma eredetéről írt dolgozatában az érdekli, hogy a drámai előadások gyakorlata a görög társaséletnek melyik köréből bontakozott ki. Foglalkozott a dráma lélektanával is, de a legértékesebben az az Aristophanes érdekelte, akinek komédiái, művészi karikatúra voltak és torzításai ellenére is annyira hű képét adják az athéni társadalmi élet alapvonásainak. Lekötötte figyelmét az a fejlődés is, mely az író a politikai komédiától a társadalmi vígjáték felé vezette. Valóban Aristophanes, kinek pókhálójában — Péterfy Jenő szép kifejezése szerint — minden bogár, mely Athén piacán röpködött, fennakadt, méltó tárgya lehet a szociológia felé orientált érdeklődésnek. Hornyánszky külön nagy munkát tervezett róla, az alapot azonban ez alkalommal is annyira szélesre vetette, hogy műve csonkán maradt. Az a két jelentékeny torzó, ami tanulmányaiból kiadásra került, bámulatos tárgybeli tájékozottsággal és éles kritikai érzékkel értékesíti az aristophanesi komédiát, mint az akkori Athén erkölcsi, társadalmi tudásának letéteményesét, mint az egész népet foglalkoztató kérdések tükrét. Különösen érdekes társadalomtani szempontból Aristophanes és Platón összefüggésének sokat vitatott kérdése, melyhez annyi sikertelen kísérlet után Hornyánszky azért szól hozzá, mert úgy látja, hogy a sikertelenség egyik legfőbb oka az addigi kutatók szociológiai tájékozatlansága, amennyiben azok «a nő- és vagyonközösség történeti fejlődésére vonatkozó ismeretünket . . . nem használták fel olyan mértékben, miként az a kérdés eldöntéséhez szükséges lett volna». Ő maga egészen kivételesen tág ethnológiai ismeretekkel, de mégis a görög élet talaját soha lába alól el nem taszítva teljesen újszerű megvilágításba helyezi a filozófus és a komédiáíró ú. n. kommunizmusát. Ez alkalommal is, mint annyi más esetben, nem annyira a végeredmény a fontos, amely szerint különben a prioritás Aristophanes és nem Platón szövegét illeti, hanem a módszer, az a bizonyos egyéni módszer, amelyért az ifjú Hornyánszky olyan bátran állt ki a küzdőterre: a görög őstörténelem, az összehasonlító ethnológia körébe vágó, továbbá a jog fejlődésére vonatkozó kutatások eredményeit¹ mind sorompóba állítja, hogy a felvetett problémát mentől kielégítőbb módon tudja megoldani. Nagy kár, hogy Aristophanes-tanulmányait nem fejezte be. Más feladatok kezdték vonzani: ezek közül a görög orvostudomány története foglalta le munkás életének néhány évét. Mint ismeretes, Hippokratesről írt főműve² is erről a területről való.

¹ Hornyánszky külön is foglalkozott *A jog keletkezése és fejlődése* c. tanulmányában e problémával. (Bpest, 1899. Magyar Jogászegyleti Értekezések. XVIII. 8.)

² *A görög felvilágosodás tudománya. Hippokrates.* Bpest, 1910., a Magyar Tud. Akad. kiadása. E munkájának egyes előre megjelent részei: *Hippokrates*

Ez alkalommal megint olyan tárgykört talált, mely tehetsége érvényesítésére tág teret nyitott. Az orvostudomány története ugyanis olyasvalaki számára, aki tekintetét az egészre tudja irányítani, mélységes bepillantást enged — amint azt Ed. Meyer is hangoztatta — az V. sz. társadalmi és szellemi életébe, az utóbbi területen főleg a filozófia és természettudományok fejlődéstörténetébe. Hornyánszky, aki oly szívesen fordult más tudományágakhoz tanulásért, ez alkalommal élvezettel ismerkedett meg a modern orvostudomány főbb eredményeivel, módszerével. De vonzotta őt az újatkeresés vágya is, hiszen ezen a területen addig oly kevés történt. Szellemi alkotottságának megfelelően azonban itt sem érdekelték a bőségben kínálkozó szövegeproblémák, hanem az általánosabb, átfogóbb kérdések: hogyan fejlődött a legrégebb időktől kezdve az orvostudomány, milyen kapcsolatban állt etikájában, logikájában, általában filozófiájában a korszellemmel, mit jelentett — mint szaktudomány — *akkor* a görögöknek *s később* az egész emberiségnek, mi volt a görög orvos szerepe, milyen volt a helyzete a társadalomban? Hornyánszky szemében a görög orvostudomány az V. sz.-i felvilágosodás egyik legtipikusabb megnyilvánulása s mint ilyen, csak a legszélesebb alapon, az egész görög társadalmi, politikai és szellemi életben érvényes összefüggések figyelembevételével közelíthető meg.

Tanulmányainak egy további csoportja közvetlenül a görög társas élet egyes nevezetesebb mozzanatait vizsgálja. Behatóan foglalkoztatta őt pl. az agonok, főleg a temetési versenyküzdelmek kérdése.¹ Az agonok keletkezését a halott hagyatékára támasztott jogigényeknek versenyküzdelmek formájában való eldöntésére vezeti vissza: a hagyatéksztással kapcsolatos ősi szokások azután a görög vallási élet körében mintegy állandósították az agonokat. Eredményeihez ez alkalommal is úgy jutott s csak úgy juthatott el, hogy a görög források mellett bőségesen tanulmányozta a tulajdon kezdetleges formáira vonatkozó ethnographiai kutatások eredményeit. Egyenesen a görög társadalomfejlődés körébe vezet *Demotionidai* c.² dolgozata, mely az athéni társadalom szerkezetének egyik sokat vitatott kérdését, a polgári tagozódásban régtől fogva nagy szerepet játszó phratriák lényegét világítja meg. Sok szempontból ebbe a körbe tartoznak a polisról írt tanulmányai.³ Minket ez alkalommal főleg az a megállapítása

milieu-elmélete, Budapesti Szemle, 1909. — *A görög orvos a Kr. e. V. sz.-ban*. EPhK, 1909. — *A hippokratesi gyűjtemény ismeretana és logikája*. A Filoz. Társ. Közl. 1910. — *A Hippokrates-szel foglalkozó tanulmányok egy későbbi hajtása: Hippokratesről Tacitusig*. EPhK, 1928.

¹ *Temetési verseny küzdelmek az ősgörögöknél*. Bpest, 1900. — Ebből külön megjelent részlet: *Az agonok keletkezése*, EPhK, 1900.

² EPhK, 1916.

³ *A polis fogalma*. EPhK, 1920—1921. — *Kis- és nagyterületű állam*. (Polis és hellenistikus birodalom.) Történeti Szemle, 1921. (Eredetileg a M. Tud. Akadémia 1920 febr. 9.-i ülésén mutatta be.)

érdekel, mely szerint a polis megjelölés szigorúbban véve csak olyan államalakulásra foglalható le, ami a mentsvárul szolgáló, földrajzi értelemben vett polisból fejlődött ki. Ezen az alapon Athén valóban polis, míg Spárta kezdettől fogva egészen más államtípus. Tehát elsősorban a települési viszonyok határozzák meg, hogy adott esetben igazi polistról van-e szó. A továbbiakban különös figyelmet érdemel az a fejlődésrajz, melyben Hornyánszky a synoikismosba tömörült, egyébként heterogén törzsek és nemzetségek — később társadalmi osztályok — között lezajlott küzdelmek eredményeként az egyéni védelmi rendszernek az összes élet érdekek közösségévé való kiszélesedését, a központi hely magábaolvasztó erejét s mind ebben a folyamatban a törzsszerkezet döntő szerepét bemutatja. E fejlődés végső eredménye azután a polis magasabbrendű hivatásérzetének s ezzel szoros összefüggésben az élet magasabb színvonalát, szinte a teljességét jelentő városi kultúrának, majd később a nagyterületű állammal együtt az igazi nagyvárosnak a kialakulása.

Foglalkozott Hornyánszky vallástörténeti problémákkal is. E tekintetben nagyon figyelemreméltó az a dolgozata,¹ mely tulajdonképpen Kern művének (Über die Anfänge der hellenischen Religion) a bírálata. Mert Hornyánszkyknál annyira uralkodó volt a kritikai hajlam, hogy a saját gondolatai is sokkal bővebben ömlöttek, ha azokat frissiben egy általa szétrombolt gondolatrendszer roncsaiból bontakoztathatta ki. Ez az ő speciális, sokszor megfigyelhető majeutikája. E domináló hajlandóságának még akkor sem tudott sikeresen ellenállni, ha az alkalom talán mást kívánt volna tőle: ismeretes, hogy az egyébként általa oly nagyra becsült Schvarcz Gyuláról tartott akadémiai emlékbeszéde, amely műfaj tudvalevőleg hagyományosan a genus laudatívumhoz tartozik, egyes helyeken fölülte alapos s végül is — az alkalmat tekintve — nem kis meglepetést okozó kritikává szigorodott. A Kern-féle művel foglalkozó kritikájában mint a primitív vallásokra vonatkozó gazdag ethnographiai és szociológiai irodalom alapos ismerője mutatkozott be. Az innen kapott messzesugárzó szempontok birtokában úgy látja, hogy addig igazi görög vallástörténetünk, mely többé nemcsak istenképek egyszerű leírása, vagy az egyes mondák, illetőleg kultuszhelyek kölcsönös viszonyainak ismertetése, egyáltalán nem lehet, míg maga az egyetemes vallástörténet közmegelégedésre tisztázott tételekhez el nem jutott.

Részletesebben kell megemlékeznünk már érintett tömeglélektani kutatásairól, amelyek talán a leghuzamosabban kötötték le figyelmét. Idevonatkozó kutatásai szintén nem jutottak el a lezártságig, amennyiben összefoglaló művét, melynek már a tervét is közzétette, soha nem írta meg; mégis a megjelent bő vázlat és az egymást sűrűn követő előtanulmányok alapján² módunkban van megbízható összképet formálnunk úttörő jelen-

¹ *A görög vallás kezdeteiről*. EPhK, 1905.

² Maga a *Tervezet Tömegpsychologia és görög történet* c. A Magyar Filo-

tőségű elgondolásának legjellegzetesebb vonásairól. Csak azt kell előljáróban hangsúlyoznom, hogy e tanulmányokban nem a görög történelem tömeglélektani példatárnak való felhasználásáról van szó — ez ellen maga Hornyánszky a legerélyesebben tiltakozott — hanem arról, hogy a görög történelemnek eddig tisztázatlanul maradt szubtilisabb problémáit tömegpszichológiai tudással próbáljuk megközelíteni.

A tervezet szerint először azt a kérdést kívánta taglalni, miért alkalmas a görög történet speciálisan éppen tömeglélektani tanulmányokra. Majd a tömegre és annak funkcióira vonatkozó görög kifejezések vizsgálata után a tömegek létrejöttében szerepet játszó külső feltételeket kívánta szemügyre venni, amilyenek pl. a települési viszonyok, a polis belső élete, az agora, a népességi létszám, a közlekedési viszonyok, a hírszolgálat, az életszakások, a vallási és politikai intézmények. A központi részt a görög tömegek belső karakterére és a különböző fajtájú görög tömegekre vonatkozó vizsgálódás alkotta volna. Ilyen különböző tömegfajok pl. az ájtatos, a szemlélő és hallgató, az ácsorgó, mulató, vitatkozó és tanuló, gyűlésező, ítélő, harcoló, forradalmi és pusztító tömegek. Ezután következett volna a tömeg kézbentartásának és irányításának két legfőbb tényezője, a szó hatalma és a vezető egyéniségek természetrajza. Az előbbivel kapcsolatban Hornyánszky egy újfajta retorikára gondolt, melynél a súlypont a szónok és hallgatóság között kialakuló pszichikai viszonyra esett volna. A munka utolsó fejezetében a tömegről és általában a népuralomról megörögzített legfontosabb antik bíráló megjegyzések — Thukydides, Platón, Euripides és Aristoteles nyilatkozatai — kerültek volna taglalásra.

A megjelent részletek áttanulmányozása után még nagyobbak látjuk azt a veszteséget, melyet a mű tollbanmaradása jelent: ezt a munkát senki úgy, mint Hornyánszky, egyhamar elvégezni nem tudja. Ha a görög-

zófiai Társaság Közleményei 1912-i évf. 4. számában jelent meg. E tárgykörbe vágó további dolgozatai: *A szó hatalma*. EPhK, 1914. — *A homerosi beszédek tömeglélektani vonatkozásukban (Rhetorica Homerica.)* Értekezések a történeti tudományok köréből XXIII. 10. Bpest, 1915. — *Die Idee der öffentlichen Meinung bei den Griechen*. Acta Litterarum ac Scientiarum R. Univ. Hung. Franciscus-Iosephinae, Sectio Philos. I. 1. Szeged, 1922. (Ugyanez magyarul: *A közvélemény eszméje a görögök között*, Társadalomtudomány, 1922). — *A szabadság nevében (Adalék a közvélemény történetéhez)*. Társadalomtudomány, 1922. — Tervezett egy külön nagyobb munkát is *A görögség és közvéleménye* címmel. Ennek egyik részleteként publikálta *Demokratikus eszmék és intézmények a görögök között a közvélemény keletkezésének szempontjából* c. dolgozatát (Klebsberg-emlékkönyv, Bpest, 1925.) — E tárgykörrel állnak összefüggésben még: *Modern retorika* Magyar Figyelő, 1911. — *A hadvezértől az ügyvédig*. Hum. gimn. hiv. egyes. Évk., 1921. — *A parlamentek ellen*. Társadalomtudomány 1921. — *A demokrácia és a parlamentarizmus válságáról*. Társadalomtudomány, 1926. — Összefoglaló szempontból visszatért e kérdésre: *Görög társadalomrajz* (1931.) c. művében is.

göket — amint arra Wilamowitz rámutatott — csak az értheti igazán meg, aki földjüket ismeri, akkor Hornyánszky útmutatása alapján egy lépéssel továbbmenve kétségtelen, «hogy csak akkor jutunk el a görögség igazi megértéséhez, ha nem elégszünk meg azzal, hogy az érzelmeivel vagy meseivel küszködő költőt, vagy a gondolatába mélyedt filozófust rekonstruálhatjuk a szövegekből, hanem ha majd szemtől-szembe látjuk ennek a délvidéki népnek mozgalmas, csoportosulásoktól élénk plein-air életét». Teljes joggal mutat rá, hogy a tömeglélektani szempont érvényesítése révén a görög életet alaptermészetében, intézményeiben, *éppen mint életet*, közelebbről ismerhetjük meg.

Az meg éppenséggel jellemző rá, hogy ezzel kapcsolatban is, mint mindig, a mozgalmas jelen életben megfigyelt vonások felhasználásával kívánja színesebbé, élőbbé tenni a múltat: a görög szónoklás megértéséhez pl. szükségesnek tartja, hogy a «mai szocialista és kommunista propagandaiskoláktól se rösteljünk majd tanulni»; aki pedig a görög népbíróság (heliaia) természetét és ezzel kapcsolatban a törvényszéki beszédek stílusát akarja lényeges vonásaiban rekonstruálni, az a görög források mellett haszonnal tanulmányozhatja a modern esküdtszék lélektanát, pl. Görresnek az esküdtek verdiktumáról írt alapvető dolgozatát, továbbá Garofalo kriminalogijáját, Tarde Philosophie Pénaleját. A jelen politikusainak viszont a szeget-szeggel módszert ajánlja figyelmükbe: eszerint a demagógiát sikerrel csak úgy ellensúlyozhatják, ha minden finnyasságot félretéve «egy kis gyakorlati tömeglélektan segítségével» maguk is megtanulják nemcsak azt a durvább demagógiát, amivel a nagyobb tömegeket kézben tarthatják, hanem azt a választékosabbat is, amely nélkül a parlament akusztikáját igazában sohasem ismerhetik meg. Íme a legtisztább «jelenre való beidegzettség!»

Csak elnagyolt vonásokban ismertettem Hornyánszky terjedelmes filológiai-történeti munkásságának a mi szempontunkból kiemelkedőbb mozzanatait. A futólagos szemléből is meggyőző erővel bontakozik ki az a megfigyelés, hogy nála a részletesebben ismertetett ifjúkori program a későbbi tudományos munkássággal a legszerveesebben összefügg. Utjának ezt a nyílegyenes voltát magyarázza részben az is, hogy a gyakorlati tudományos problémamegfejtések mellett szinte állandóan foglalkoztatták őt tudományelvi, főleg történetbölcséleti kérdések.¹ A konkrét probléma-

¹ Az e tárgykörbe tartozó dolgozatai közül megemlíthetők emlékbeszédei, amelyek sűrűn kitértek elvi problémákra: *Zeller Eduárd külső tag emlékezete*. Ak. Emlékb. XVI. 2., 1912. — *Schvarcz Gyula r. tag eml.* XVII. 15., 1917. (Egy része megjelent a Nyugatban 1917. évi.) — Schvarcz Gyuláról Hornyánszky közvetlenül halála után írt egy tanulmányt: *Schv. Gy. emlékezete*, Bpest, 1901.) — E körbe tartozik *Burckhardt Jakob* c. dolgozata, Nyugat, 1919. — További művei: *Történetírás és philosophia*. I. *Herbert Spencer és a történetírás*. Bpesti VII. k. külső áll. fog. ért. 1904. — *A görög művelődéstörténet különös tekintettel*

megoldások és elvi fejtegetések szövetkezése hozta létre élete végén azt a művét, melyet ismét csak programnak szánt, ami azonban ennél sokkal több: tulajdonképpen élete műve lényegének összefoglalása és rendszerezése. Az 1931-ben megjelent *Görög Társadalomrajz* c. művét¹ értem, mely lényeges részeiben az ifjúkori program elveit hangoztatja ugyan, de egészen más hangszereléssel. Az akkori *kezdőnek* egyszólamú, tisztán elvi melódiáját *most* hatalmas orkeszterként közel négy évtized gazdag tudós tevékenységének eredményei kísérik. Mert annak a görög társadalomrajznak — szociográfiának — a felépítéséhez, melynek szerényen csak a *tervét* adja, ő maga szállította a legtöbb követ, közöttük annyira kifaragottakat is, hogy éppen csak a helyükre kell őket illeszteni. Kissé merészebb általánosítással azt lehetne mondanunk, hogy a filológus-történész Hornyánszky egész élete műve elsősorban tulajdonképpen a görög szociográfiát szolgálta.

A szociográfia lényege, hogy a szociális mozzanatok problémáját minden egyes kultúrágra vonatkozólag, mint pl. a nyelv, a gazdasági élet, állam és egyéb társasalakulatok, jog, vallás, erkölcs, irodalom, filozófia, tudomány felvesse s egymásmellettségben is, egymással való kapcsolatban is megoldja. A klasszika filológia — ezt Hornyánszky 1931-ben készséggel nyugtázza — egyes területeken e szempontból figyelemreméltó eredményekre hivatkozhatik ugyan, de azért még mindig nem értékesítette — saját kárára — a gazdag lehetőségek határáig azt a támaszt, melyet neki a szociológia, mint a társas jelenségek egyetemes elmélete, sok területen nyújthatott volna. Még mindig aránylag ritkán találunk ezen a területen olyan kutatót, kinél a «modern életet és embert kiváltképpen mozgató és érdeklő» kérdések és eszmék iránti érzék, más szóval «a társadalomtani beállítottság és a szociológusnak szemléletmódja» a kívánatos mértékben megállapítható lenne. Rendszerének összeállításával éppen az a célja, hogy ezen az úton «a különböző kérdéseknek jól megállapított helyet biztosítson» s általában felhívja rájuk a szakérdeklődés figyelmét.

A tervezet a megoldandó problémákat általánosakra és speciálisakra osztja. Az általános rész körébe utalja a nép, a nemzet, az egyes osztályok, a különböző társulatok, a társadalmi dinamika, a kollektív lélektan, az egyén és társadalom összekapcsoltságának problémáit, a középpontban

hazai viszonyainkra, EPhK, 1905. (Tulajdonképpen a Pecz Vilmostól szerkesztett Ókori Lexikonnak fölötté szigorú bírálata, melyet elvi fejtegetés vezet be.) — *A művelődéstörténet elméletéről*, A Magyar Filoz. Társ. Közl., 1905. — *A történettudomány általános jellegéről*. Minerva, 1924. — *Radikalizmus és történeti realizmus*. Társadalomtudomány, 1925. — *Romantika a történetkutatásban*. EPhK, 1925. — *A történet szerepe a népek öntudatában*. Társadalomtudomány, 1927. — Ide tartozó nevezetesebb bírálatai: *Carlyle*, Magyar Figyelő, 1914. — *Oswald Spengler*, Társadalomtudomány, 1921. — *Szekfü olvasásakor*. Társadalomtudomány, 1921.

¹ Acta Litt. etc. Sectio Philologico-Historica. Szeged, 1931.

a görög társulatok tanával; a speciális (kultúrológiai) rész pedig az egyes kultúrosztályokban a szociális mozzanatot, a különböző kultúrosztályok közötti interferenciát s az idegen befolyásokat veszi szemügyre. Érdekes azonban, hogy Hornyánszky ez alkalommal, bár a gyakorlati problémamegfejtést tartja szem előtt, milyen pontosan meghúzza a határvonalat a történelem és szociográfia között. Bár azt vallja, hogy a «társas együttélés ... a történetírás alapszemlélete» s hogy történelemtől csak ott lehet szó, ahol közösség van, mégis elismeri, hogy e szempont egyoldalú érvényesítése külön disciplinát kíván: éppen a szociográfiát. Magyarázatul hangsúlyozza, hogy a kollektív nézőpont kizárólagos érvényesítésével az emberi történelem jelenségeinek végső magyarázatát megadni nem tudjuk, mert egyén nélkül nincs történelem. Akármilyen jogos, sőt szükséges az olyan történeti szemléletmód, mely az előtte feltáruló világot, anélkül azonban, hogy abból kilépne, a társas mozzanatok szemszögéből vizsgálja s abban az általánosat, az elvontat, a tipikust keresi, mégis lehetetlenség csak ezen az úton haladva a végső magyarázatig eljutni s az *egyéni lélek* figyelembe vétele nélkül történelmet konstruálni. Igaz ugyan, hogy «a történész az egyéni vonásokkal sem tud majd beszámolni, ha a generálisakat nem ismeri», de épp olyan igaz, hogy «a kollektív jellegű nagy keretek között és fölött nem a tömeg épít tovább, hanem benne és számára az egyén a maga találékonyságával, szabadságával, egységével». Az ifjúkori programnak ezen a ponton még kissé elnagyolt történetbölcséleti részleteivel szemben ezek a megállapítások jelentékeny fogalomtisztulást mutatnak, bár a régebbi álláspontnak gyakorlati felhasználhatóságát egyáltalán nem érintik. Hornyánszky maga kétségtelenül szociográfus, vagyis ilyen minőségben, már csak a koncentráltság biztosítása céljából is, a társas szempontok ellenzőjét teszi a szemére, valahányszor a görög történelem problémáihoz közelít. De, mivel az individualisztikus értékek nagy erejét és mellőzhetetlenségét épp olyan határozottan felismerte, sohasem feledi el, hogy ellenzője van s azt akkor veszi le, amikor akarja. Sajnálom, hogy kéziratban ránk maradt — egyébként befejezetlen — görög történelmét, amely szükségszerűleg csak e két szemléletmód szintézisét adhatja, nem volt alkalmam tanulmányozni s így e tekintetben róla véleményt nem formálhattam. Mindazok után azonban, amiket kiadott munkáiban módomban állt megfigyelni, nagy veszteséget jelentene, ha ezt a művét annyi posthumus munka közös sorsa, a kiadás elhúzódása, vagy éppen végleges elmaradása sújtaná.

III.

Amilyen tisztánlátással választotta el Hornyánszky a történelmet a szociográfiától, épp olyan pontossággal vontta meg életének utolsó korszakában a határvonalat a szociográfia és a szociológia között. S míg eleinte a tiszta szociológia a maga különvalóságában alig, hanem főleg mint

heurisztikus elv érdekelte, addig élete utolsó éveiben, alkalmilag társaságunk közgyűléseinek elnöki megnyitóiban is, mind szívesebben foglalkozott a szociológia egyes elméleti problémáival. A róla adott kép hiányos lenne, ha *erről* a Hornyánszkyról megfeledeznénk. A részletekbe ez alkalommal sem kívánok menni, de két lényeges pontra rá kell irányítanom a figyelmet. Vizsgálunk kell nevezetesen azt, hogy a szociológiának melyik irányát vallotta Hornyánszky a magáénak s mi volt a felfogása a szociológia hivatásáról.¹

Az eddigieket röviden úgy lehetne összefoglalni, hogy Hornyánszky olyan klasszikus filológus volt, aki alapos filológiai iskolázottságát történelmi problémák megoldásának, a történelmi kutatásokra való rátermettségét pedig a görög szociográfiának a szolgálatába állította.

Szociográfus létére azonban azt is tudja és elismeri, hogy a szociológia nemcsak heurisztikus princípium, hanem az önállóságra joggal igényt tartó, bár a lezártágot még el nem ért külön tudomány, amely, ha «biztosan megállapodott keretekkel, egyértelmű fogalmakkal, jól kidolgozott rendszerrel» még nem dicsekedhetik is, azon, hogy dilettánsok időtöltése legyen, már régen túljutott. A történész-szociográfus konkrét történelmi alakulatokkal foglalkozik, illetőleg ilyen alakulatoknak *egyszerváló* társadalmi viszonyait kutatja, a szociológust pedig *általában a társadalom* problémája érdekli.² «Amint a pszichológiának existenciáját nem teszi kétséssé az a körülmény, hogy vele együtt minden egyéb lelki és szellemi tudománynak is pszichologizálnia kell, úgy a szociológiát sem ingathatja meg a történésznek szociologizáló kényszere.» Eszerint a szociológia absztrakt

¹ Fontosabb dolgozatai: *Megnyitó beszéd*. Társadalomtudomány, 1925. (Hornyánszky első elnöki megnyitója, melyben tömören körvonalazta társaságunk célkitűzését.) — *Nacionalizmus, szupranacionalizmus*, u. ott, 1926. — *Nemzeti és nemzetietlen szociológia*, u. ott, 1927. — *A szociológia mai helyzete*, u. ott, 1929. — *Két korszak között*, u. ott, 1930. — Figyelembe veendő részletek találhatóak e szempontból *Görög társadalomrajz* (1931.) c. művében is.

² 1905-ben *A görög művelődéstörténet különös tekintettel hazai viszonyainkra* c. dolgozatában Hornyánszky még nem tett pontos különbséget szociológia és szociográfia között: «... itt volna már az ideje, hogy a különböző *társas tünetmenyeket*, a családi, törzsbéli, osztály- és rendbéli, állami, egyesületi, társas érintkezési, közfelfogást és véleményt kifejező, tömegszerűen megnyilvánuló stb. tünetmenyeket egy közös név alatt (talán a szűkebb értelemben vett *sociologia* neve alatt) külön tudományzakba is csoportosítsuk az egyes népek történetírásában». Nyilvánvalóan szociográfiára gondol, amikor szociológiát mond. — A szociológia önállóságát különben Belowval szemben is védelmezte, aki a társas jelenségek kutatását mindenáron a történész kezei között akarta meghagyni. «Csodálatos dolog, — fejtegeti Hornyánszky, — hogy nem veszi észre, hogy a hisztikusnak mily nagy könnyebbséget jelent, ha elméletileg már tisztázott általános fogalmak segítségével magyarázhatja a maga külön anyagát, a történelmi alakulatokat.» (Társadalomtudomány, 1929., 304. l.)

tudomány, ami azonban nem jelentheti — s ez a lényeges pont — a valóságtól való elrugaszkodást. De akármennyire elválaszthatatlan egységben látja is a történész Hornyánszky a történelmet a szociológiával, egyáltalán nem hajlandó azért a kettőt — most már a gyakorlatban sem — azonosítani.

Hogy a társadalom tudománya kiheverhette a gyermekbetegségeit, amelyek között nem az utolsó helyet foglalta el a rossz helyen alkalmazott mechanisztikus természettudományi felfogás, hogy sikerült önmagát egyáltalán megtalálnia, abban Hornyánszky szerint oroszlánrésze van a kultúr-múltunkba kapaszkodó történeti érzéknek, az emberekről és társas viszonyaikról alkotott helyesebb, beható részletkutatásokon alapuló történeti ismereteknek. Ezek között is instruktív volta miatt előkelő helyet foglal el az antik hagyomány, főleg mégis a görög történelmi fejlődésre vonatkozó kutatások eredménye. A szociológia szerinte a társadalom összes jelenségeinek és ezek egymáshoz való viszonyainak csak a vázát adja, melyhez a ruhát a konkrét történeti adottságok szolgáltatják.

Ebből következik, hogy «jaj annak a szociológiának, amely a történeti szemlélet bázisát akarná a maga lábai alól kirúgni». Az ember mint társadalmi lény sem hiposztázálható; a legelvontabb célkitűzésű társadalomtani kutatásnak is figyelembe kell tehát vennie, hogy hús és vér szerint elkülönülő emberekkel foglalkozik, nem pedig levegőre sem szoruló általános fantomokkal.

A légüres térben mozgó szociológia helyett Hornyánszky «nemzeti szociológiát» kíván, amin azonban nem politikai tendenciájú, tehát nem hazafias színekre mázolt szociológiát ért, hanem egyszerűen azt a társadalomtudományt, mely respektálja a nemzet konkrét tényét. Gondolatát egészen világosan mutatja a következő megállapítása: «Modern tudományos szociológiának csak olyat ismerhetünk el, amely a faji és népi elkülönülések alaptényéből indulva ki és az egész történeti fejlődésnek útvonalát követve a nemzeti életnek központi helyet biztosít vizsgálódásaiban». Ezzel szemben a nemzetietlen szociológia, mely «a jobbik esetben nem látta, a rosszabbikban nem akarta látni az emberi társas élet alapfeltételeit és természetes tendenciáit», mint tudomány, teljesen irreális.

Az ilyen értelemben vett nemzeti szociológia, bár — ismétlem — politikai célokat közvetlenül nem kíván szolgálni, mégis nemzetregeneráló erővel bír, tehát ipso facto hazafias szempontból is nagy szolgálatokat tehet. Hornyánszkynek tántoríthatatlan meggyőződése volt s ezzel társaságunk gyakorlati célkitűzéseinek is mélyebb értelmet adott, hogy «a társas-történeti jelenségeknek intenzívebb ismerete és hívebb számbavétele által» a magyar értelmiséget az öneszmélésnek egy magasabb fokára, s ezáltal a társas szervezkedések erejének tudatosabb felfogására lehet és kell emelni. E feladat elől annyi vérveszteség és anyagi pusztulás után kitérni annál kevésbé szabad, mert veszteségszámlánkon éppen elég nagy tétel az, amiért a felelősséget a nemzetietlen, az ú. n. radikális szociológia adeptusai-

nak kell viselniök. «Nem szabad visszatérnie — kiált fel Hornyánszky — annak az arcpirító gyalázatnak, hogy Magyarország fölött a tudatlanságában oly könnyen megteveszthető közvélemény segítségével egy pár jól szervezett, jó dialektikájú, de féltudós radikalista döntsön.»

Nyilvánvaló, hogy ennek az egész gondolatsornak éle a radikális szociológusok ellen irányul. Hornyánszky kifogyhatatlan érvekben és támadó kedvben egyaránt, ha ezekre kerítheti a szót.¹ Legfőbb bűnüknek tartja, hogy «a társas-történeti valóság feltételeinek hibás megítéléséből indulnak ki s ez alapon hibásan támasztanak követelményeket a társaspolitikai életnek fenntartása vagy megváltoztatása tekintetében»; legfőbb hipokrizsiának, pedig azt, hogy a történeti erőknek, a hagyománynak lekicsinylésével merészelnék progresszív politikát hirdetni, ami pedig csak organikus fejlődés eredménye lehet. Az arckép, melyet jóval a végső lealcázás előtt (még 1911-ben) erről a típusról rajzolt, mindennek mondható, csak hízolgónak nem: «Foglalkozására nézve — büszkén hirdette saját maga — *szociológus*, s ezen a címen egy-két műkifejezés ismételtetésében kimerülő frazeológiájával és felületes természettudományi ismereteivel bátran hadat üzent minden hagyományos tudománynak, elsősorban a humanista tudományoknak: filológiának és történelemnek, amelyekben a feudális világnézetnek kárhuzatos fegyvertársait szimatolta». A szakadékot, mely tőlük Hornyánszkyt a történeti részletkutatásokból kibontakozott szociológus-elmélekedőt elválasztotta, áthidalni egyáltalán nem lehet. S ha választania kellett volna neki egy ilyen szajkó-szociológus és egy a szociológiától elvonatkozott, azt magától elutasító, egyébként azonban becsületes részletkutató között, választása pillanatig sem lehetett volna kétséges: «A távolról kölcsönzött elméleti tudás hiányait a szakember erényei ellensúlyozhatják; a szakismeretek tévedéseit és hiányosságát semmi sem pótolhatja».

A legutolsó években Hornyánszky, társaságunk ülésain is, többször felemelte szavát tudomány- és művelődéspolitikai kérdésekben.¹ Mivel felfogása szerint minden társadalomtudománynak a kultúrfilozófia egészében kell harmonikusan felolvadnia s mivel a társas mozzanat egyetlen kultúr-

¹ E kérdést a már más vonatkozásban említett dolgozatai (*Radikalizmus és történeti realizmus* [1925.] — az 1925. jan. 25-i *Megnyitó beszéd*) kívül behatóbban tárgyalja *Radikalizmus* c. (befejezetlen) cikke, Magyar Figyelő, 1911. — L. még *Radikális kis káték*, u. ott, 1913. — Különböző dolgozatai és bírálati számtalan esetben érintik a problémát.

² Nevezetesebb hozzászólásai a kérdéshez: *A kultúráról, kultúrértékekről és a társadalomtudomány értékeléséről*, Társadalomtudomány, 1924. — *Javaslat a középiskolai tanárjelöltek szociálpolitikai képzése tárgyában*, u. ott 1926. — *Tudománypolitikánk feltételei*, u. ott, 1927. — *A középiskola krízise*, u. ott, 1928. — *Az európai kultúra*, u. ott, 1928. — Elnöki megnyitó és hozzászólás *Az értelmiség válságáról* tartott értekezleten, u. ott, 1931. — *Mi is az a szellem-történet?* u. ott, 1931. — *Veszélyben a magyar kultúra*, u. ott, 1932.

jelenségben sem hiányozhatik, természetes, hogy a szociológus szemléletmódja ezekben a megnyilatkozásokban is fontos szerephez jut. A kultúrpolitikai irányítást és a szociológiai felvilágosítást egységben látván, s mint társaságunk elnöke is, egyik legfőbb feladatának tartotta, hogy a szociológiának, mely önálló tudományként aránylag későn érkezett s nálunk jóformán az összes pozíciókat elfoglalva, sőt részben az ezekhez vezető utakat is lezárva találta, helyet biztosítson a magyar nap alatt. E cél elérése érdekében fáradozó volt s elismerésre méltó leleményességgel próbálta a legerősebben lelakolt zárat is felnyitni. Nagy gondja volt arra, hogy a jövő nemzedék formálásában a szociológiai ismeretek fontosságuknak megfelelő szerephez jussanak: a közegészségügyi és társadalompolitikai országos értekezleten pl. azt javasolja, hogy a történelem és nyelvi szakos tanárjelöltek számára kötelező kollokviumokkal kapcsolatban írássék elő a közgazdaságtan és politika hallgatása. Arra is volt gondja s a munkából is kivette a maga részét, hogy az egyik legnépesebb budapesti egyetemi internátusban a leendő értelmiségi vezetők számára társaságunk szociológiai szemináriumokat tartson. A közoktatási tanácsban elsősorban az ő kezdeményezésére külön bizottság foglalkozott azzal, hogy a tanítóképzőkben a megfelelő társadalomtani oktatást előkészítse. Mindebben a tevékenységében az a megfontolás vezette, hogy az iskolán keresztül, ahol a tanító és tanár személye annyira fontos, a magyarság minden rétegébe, elsősorban mégis intelligenciánkba szétárasztassa azt a pozitív tudást és szemléletmódot, melytől bajaink enyhülését remélte.

A szociológia hivatalos elismertetésének terén is állandóan éber volt. Az ő érdeklődése nagyrészt hozzájárult, hogy a Pázmány Péter tud. egyetem kiküldött egy szociológiai tanszéki bizottságot, ami az első fontos epés volt az annyira hiányzó tanszék megszervezése irányában. Ugyancsak sokat fáradozott azon is, hogy a Magyar Tudományos Akadémia II. osztálya külön szociológiai bizottságot szervezzen. Mindezek a törekvések mérhetetlen sokat veszítettek korai halálával s emléke iránti kegyeletünket elsősorban azzal kell lerónunk, hogy az általa istápolat törekvéseket nem hagyjuk gazdátlanul.

Hornyánszky általában sokoldalú, eredeti, úttörő szellem volt, a klasszika filológiában pedig szinte egészen újszerű tudós-típus, aki hatalmas tudását nem sajnálta a gyakorlati élettel is összefüggő fontos kérdések megoldásánál latba vetni, s akinek tudományos problémalátását is — *elv-szerűen* — befolyásolta a körülötte zajló élet. Ez nála a tudomány missziójába vetett hitéből fakadt, nem pedig a tudomány aprópénzre való felváltásának banauzikus gondolatából. Élete, soha nem ingadozó erkölcsi bátorságán kívül, mellyel tudományos meggyőződéséért bármikor síkra szállt, főleg két irányban példaadó. A klasszika filológia, általában a történeti tudományok művelői felé a tekintetben, hogy szemüket mindig az egészre irányozzák, még akkor is, ha éppen valami részletet kutatnak, hogy

a jelen környezettel mentől közvetlenebb érintkezést keresve, annak bajai-
val, égető problémáival, azok megoldási kísérleteivel foglalkozva szívják
tele magukat életismerettel és valóságérzéssel, hogy soha az embernek
társaslény voltáról meg ne feledkezzenek s ne resteljenek iskolába járni
azoknál a tudományágaknál, melyeknek elhanyagolása csak megbosszul-
hatja magát. A szociológusok felé pedig élete műve a tekintetben intelem,
hogy ne engedjék magukat légüres térben mozgó fantomoktól félrevezetni,
hanem műveljék a szónak Hornyánszky-adta pregnáns értelmében vett
nemzeti szociológiát, mellyel a szó politikai értelmében vett nemzetnek is
a legjobb szolgálatot tehetik. Emlékét, mint olyan férfiúét, aki társaságunk
zászlaját elsőként, éveken át, a szintiszta tudományos törekvések szolgálá-
latában szerzett törhetetlen erővel, magasra emelte és folyton előbbre
vitte, mindig hálával és szeretettel fogjuk őrizni.

Huszt József.

AZ ÁLLAM VÁLSÁGA.¹

Hogy a modern állam válságba jutott, s hogy ez a válság különböző formában többé-kevésbé minden országban megnyilatkozik — oly gyakran hangoztatott igazság, hogy már-már közhelynek mondható. A súlyos probléma megoldására tett javaslatok bizonytalansága miatt nem felesleges e kérdés objektív vizsgálata. Vizsgálódásunkban nem annyira az egyes országok sajátos viszonyait, mint inkább a probléma általános vonásait fogjuk figyelembe venni. Bízást mondhatjuk, hogy efféle válság, ha fokban, formában és következményekben jelentős különbségekkel is, minden időben és minden helyen megnyilatkozott: mert lényegileg benne rejlik magának az állam fogalmának összetettségében.

Különösnek tűnhetik fel, de az újabb kutatások tanúsága szerint mégis bizonyos az, hogy a *Stato* elnevezés abban az értelemben, amelyet ma tulajdonítunk neki, viszonylagosan új keletű. Ez a megállapítás nemcsak az olasz nyelvre vonatkozik, hanem általában a kultúrnépek nyelvére, ideértve a latint és a görögöt is, melyekben, mint ismeretes, találhatóunk ugyan olyan kifejezéseket, amelyek bizonyos meghatározott formájú politikai társulatokat vagy szervezeteket jelentenek, de az állam fogalmát sajátlagosan és mindenre kiterjedően ezek sem határozzák meg.

Nem kell azonban azt hinnünk, amit más oldalról tévesen állítottak, hogy t. i. az állam fogalma csak az újabb időknek s nevezetesen a német bölcsélet egyik irányának a «felfedezése». Mint sok más esetben, úgy itt is inkább csak a nyelvnek általános fogalmak kifejezésére való alkalmatlanságával és szegénységével van dolgunk. Minden kételyen felül áll például az, hogy a rómaiaknak igen világos képzetük volt az államról s állami érzékük igen erősen ki volt fejlődve, s hogy e tárgynak szentelt elméleti kutatásaik is ma is még érdeklődésre tarthatnak számot (gondoljunk csak Cicero «*De Republica*» vagy «*De Legibus*» című munkáira). Mindazonáltal igaz az is, hogy a klasszikus ókorban s még sok rákövetkező században hiába keressük az állam fogalmának szigorúan logikus és sajátosan uni-

¹ Azon olasznyelvű előadás fordítása, amelyet *Giorgio Del Vecchio*, a kiváló jogfilozófus, a római egyetem volt rektora s jogi karának jelenlegi dékánja 1933 május 22-én a Pázmány Péter Tudományegyetem jog- és államtudományi karán a kar meghívása alapján «*La crist dello Stato*» címen tartott. A fordítás *Ruzicska Pál* munkája.

verzális meghatározását. Ebben az irányban az első rendszeres vizsgáldást talán Machiavellinél találhatjuk. Valóban az ő írásaiban jelenik meg először a «Stato» szó pontosan abban az értelemben, amelyben ma használjuk.

De nem az a célunk itt, hogy nyelvészeti vagy eszmetörténeti szempontból tárgyaljuk a problémát: ezt már mások elvégezték. Nekünk inkább a következő kérdéseket kell feltennünk: Mi lényegében az állam? Milyen módon nyilvánult és nyilvánul meg? Ósidóktól fogva létezett-e, avagy történetileg meghatározható eredettel bír? Másszóval: volt-e mindig az emberek körében politikai szervezet s vájjon minden politikai szervezet állam-e?

E problémára vonatkozólag két különböző felfogás alakult ki a tudományban. Egyesek, s ezek vannak többségben, beható történeti vizsgálat alapján azt állítják, hogy a voltaképpeni állam csak a jog történeti fejlődésének egy későbbi szakában keletkezett olyan másformájú szervezetek integrációja és szintézise gyanánt, melyeket éppen ezért *államelőttneknek* mondanak. A társadalmi szervezkedésnek a szociológusok számára hipotézist s egyben határfogalmat jelentő «nomád hordák» amorf talajából kifejlődött kezdetleges formái csupán családi vagy rokon kapcsolatokról állottak. A vér közössége az, mely atyai vagy talán még előbb anyai ágon jöve számba, a kezdetleges társadalmi egységeket összetartja. Sok társadalmi, sőt jogi jelenség is, mint pl. a vérbosszú vagy a talio intézménye, a történeti fejlődésnek ebben az általában *nemzetséginék*, nevezett korszakában keletkezett és fejlődött ki. S csak jóval később, amikor már az egyes nemzetségek békés vagy háborús érdekekből eleinte ideiglenes, majd állandó jellegű magasabb egységekbe tömörültek, fejlődött ki az állam, mely ennek folytán lényegileg «nemzetségek feletti egység».

Mások ezzel szemben azt hangoztatták, hogy ha állam elnevezést csupán oly társulások számára tartjuk fenn, melyek nagyjából megegyeznek a maiakkal, úgy ez nem egyéb, mint meghódolás a konvenció előtt s valójában tudománytalan előítélet. Ezek szerint az írók szerint semmi sem áll útjában annak, hogy politikai jelleget tulajdonítsunk már a nemzetségi szervezeteknek az ú. n. államelőtti korszakban is. De politikai jellegűek, bárcsak embrionális és elemi állapotban, szerintük már a patriarkális család legrégebb típusai is (ilyen típusokkal nemcsak a római tradíció, hanem a bibliai elbeszélés is szolgál), hiszen a pater familias hatalma valóban nemcsak magánjogi, de egyúttal közjogi jellegű is, mivel oly ténykedésekben nyilvánul meg (büntetés), melyeknek mi különlegesen politikai és közjogi jelleget tulajdonítunk.

Ez az imént említett két elmélet sokkal közelebb áll egymáshoz, semmint látszik. Csak akkor beszélhetünk az állami lét teljes megvalósulásáról, ha benne tagjai felett álló autonóm jellegű, rendezett és szilárd hatalom alakul ki. Ahol viszont ez még nem alakult ki, ott a reális állami

létnek legfeljebb előjátékával vagy töredékével állunk szemben. Problémánk tehát történeti vagy genetikus szempontból arra a kérdésre zsongorodik össze, hogy a fejlődésnek e kezdetleges szakában a patriarkális vagy akár matriarkális család, avagy a nemzetség bírt-e minden magasabb hatalomtól független valódi autonóm léttel? Ha igen, úgy helyes az a következtetés, hogy a családi egység magában véve is valódi államot alkot, mivel saját magában bírja jogi szabályozásának központját. Azonban valószínűbb az, hogy a fejlődésnek e fokán az egyes rokoni kapcsolatok még nem érték el jogi berendezkedésük teljes szilárdságát és igazi függetlenségét, s hogy e jogi berendezkedéssel párhuzamosan kifejlődni kezdő területi mellérendelődés is csak arra volt jó, hogy az egyes csoportoktól elvegye az állami minőséget, de arra már nem, hogy befejezett, tökéletes államot tudjon létrehozni. Mi tehát azt az először említett tanítást tudjuk a helyesebbnek, melyet mint mondtunk, a többség is követ.

Engedjük át azonban a történészeknek ezt az ő hatáskörükbe tartozó kutatási teret annál is inkább, mivel nekünk különösképpen azt kell kifejtenuünk, hogy *az egy szisztémát alkotó jogi szabályoknak egy közös közép-pontra való visszavezetése az, ami az államot logikusan létrehozza*. Valamely jogi rend akkor állam, ha bizonyos módon szubjektíválódott, t. i., ha az azt alkotó normák, melyek parancsok lévén, akaratot fejeznek ki, egy egységes akaratnak a megnyilvánulásai s ha ekként az egész jogi rendnek ez az akarat az alanya. Világos, hogy ez az egységes akarat nem függhet egy másik akaratától, miután ebben az esetben ez utóbbi lenne az államalkotó. Innét az a logikai szükségszerűség, melyet már elvont okoskodás útján való bizonyítása előtt igazolt a tapasztalat, hogy minden állam a szuverenitás jellegével bír, lévén államiság és szuverenitás lényegükben egyenértékű fogalmak. Az ú. n. félig szuverén államok voltaképpen csak fél-államok.

Nem egyenértékű fogalmak viszont — bár mint ismeretes, egyes szerzők azonosíthatóknak vélték—az állam és a jogrend, vagy az állam és a jog. Mindenekelőtt a jogot, mint az alanyok közötti etikus mellérendeltségnek tisztán eszmei kritériumát, azaz több alany jogosultságai és köteleiségei közötti viszonyosságot, pozitív megvalósulásától függetlenül lehet, sőt kell is felfognunk; ezzel szemben nehéz vagy legalább is haszontalan dolog egy pozitív léttel nem bíró államot elképzelnünk, hacsak fikció útján pozitív léttel fel nem ruházunk egy fiktív államot. Továbbá s talán ez a fontosabb észrevételünk, a jog az ő megvalósulása folyamán lassú proceszszusnak van alávetve, melynek során pozitívitása csak fokozatosan nyilvánul meg. S minthogy ilyen különböző fokú pozitívitással számtalan jogrendszer bírhat s ezek egymással gyakran homlokegyenest ellenkeznek, nyilvánvaló, hogy a történeti fejlődés során közöttük összeütközés fog bekövetkezni és erőpróba fog köztük lefolyni, melyben mindegyik jogrendszer a többit felülmúló vonzerejét és felsőbbrendűségét igyekszik majd

bizonyítani. E jogrendszerek közül az, mely ténylegesen túlsúlyba kerül, fogja megszerezni az állam jellemző vonásait; ezért az államot úgy is definiálhatjuk, hogy az *a legnagyobb fokú pozitív léttel bíró jogrendszer* szemben minden többivel, melyek ugyanazon egyedek felett igyekeznek megszilárdulni. Kitűnik ebből az államnak abszolút és egyben relatív volta, miután ez a két jelző csupán két különböző kifejezése annak a ténynek, hogy az állam egy bizonyos adott környezetben minden másnak a rovására túlsúlyban levő jogrendszer, mely éppen ezért saját belső konstrukciójának logikája szerint formailag *exclusiv*. De emellett létezhetnek egyéb, többé vagy kevésbé kifejlődött jogrendszerek is, melyektől, ha az államjellegét meg is kell tagadnunk, nem vitathatjuk el — annak az elve alapján, hogy épp ezt akarják kifejezni — a bennük rejlő jogi jelleget.

Bizonyos a közhiedelem ellenére is, hogy az állam nem valami, a szervek és a ténykedések komplexumaként a társadalom fölébe anyagi értelemben helyezett dolog, hanem igenis éltető lelke egy olyan jogrendszernek, melynek saját egysége van s amint mondtuk, bizonyos módon szubjektívvé, alanyivá vált. Az állam, hogy úgy mondjuk, egy rendszer gravitációs központja, vagy akár egy fókusz, melybe összefutnak s melyből szétszaladnak mindazok a sugarak, melyek egy reális egységbe tartoznak. Elfogadhatnók az államnak egy régebbi meghatározását is, amely szerint az «a társadalom hatalmi megnyilvánulása», ha nem kellene sürgősen hozzátennünk, hogy ez a hatalmi megnyilvánulás csak úgy jöhet számba, ha egy egységes akarató alany személyesíti meg. Az államnak a kisebb pozitív léttel bíró jogrendszerek felett álló hatalmát azonban állandóan gyakorolnia kell s folytonosan megszilárdítására kell törekednie, mert ha állandóak is a hatáskörébe vonzó centripetális erők, éppen olyan állandók — ha potenciálisan is — a divergenciának különböző lehetséges okai, melyek centrifugális erőkként működve, bomlasztó hatással lehetnek. Éppen, mivel az állam élete a jog életéhez van kötve, hatással van rá minden viszontagság, melyet a jog elszenvedni kénytelen. Az állam semmiesetre sem létezhet merőben sztatikus módon, hanem állandó dinamikával kell megszilárdítania és megőriznie magát, különben át kell engednie helyét azoknak a jogi normákat kisugárzó központoknak, melyek hatékonyan vagy legalábbis potenciálisan körülötte vannak. Az állam tekintélyének megszilárdulását nem szabad mechanikusan értelmeznünk, mintha csak arról volna szó, hogy az állam mechanikusan zúzza szét a körülötte hemzsegő jogi organizmusokat. Ellenkezőleg, az állam fiziológiai élete úgy folyik le, hogy a saját pályája síkjába vonván bizonyos módon a körülötte keringő idegen elemeket, azokat állandóan asszimálja s önkéntes egyéni energiáikra rányomja a saját formális bélyegét. A felszívás és beszerzés kényes munkája ez, s itt mutatkozik meg valójában a vezetők államférfiúi erénye, itt világlik ki, hogy mennyit érnek igazán államszervi minőségükben.

Ami a nehézségeket s gyakran az állam életének tragédiáját okozza,

az éppen ennek a nem csupán passzív, hanem egyben aktív védekezésnek a szükségessége mindazok ellen az elemek ellen, melyek szétbomlását okozhatnák. Nem abban az értelemben, mint hogyha — abszolúte véve — az állam egyáltalában megszűnhetne, hanem úgy értve a dolgot, hogy az államnak egy bizonyos meghatározott formája és szervezete után egy másik következhetne, de csak egy többé-kevésbé kegyetlen és kínzó válság után. Hogy jól megérthessük az államok életének immanens törvényét, tekintetbe kell vennünk, hogy természetszerűleg minden egyes egyén jogforrás és ezért állam is «dióhéjban». Valóban minden egyén közvetlenül magából, a saját öntudatából jogi igényléseket egész sorát — ha kezdetlegesekeket és tökéletleneket is — termelhet ki: jogosaknak ismerhet fel bizonyos szándékatlanokat és követeléseket a saját szükségleteire és törekvéseire vonatkozólag s ennek megfelelőleg megkísérelheti, hogy mások tevékenységének korlátokat szabjon, feltéve, ha elismeri ugyanazt a korlátozást saját magára nézve mások követeléseivel szemben. Miután az emberi élet szükségszerűleg társadalmi, ezek a kezdeti és spontán jogi korlátozások szükségképp valamely rendszer komplexumába tevődnek össze. Ez az embrionális és minden feldolgozás nélküli rendszer a különböző egyéni törekvéseknek lesz, nem mehanikus, hanem pszichológiai középárányosa, eredője. Ekként kialakulhat valamiféle szervezkedés és kölcsönös korlátozódás az együttélő emberek körében. Mély, emberi szükségszerűségekre hivatkozva, bátran állíthatjuk tehát, hogy ahol társadalom van (vagy ami ezzel egyenértékű: ahol ember van), ott van jog is.

De innét az állam teljes megvalósulásáig még hosszú az út. Az első és legkezdetlegesebb emberi csoportosulások, amelyeket elemi életszükségletek hoznak létre, természetesen arra törekszenek, hogy egymásközt valamiféle mellérendeltségi viszonyt teremtsenek és egymásközi viszonyaikban is pozitív jogot alkossanak maguknak; így a csoportok között is létrejön lassanként egy rendszer, amely szintén eredője — a fenti értelemben — az egyes csoportok jogi törekvéseinek. Ahol bizonyos életközösség áll fenn, ott bármily súlyosak legyenek is az egyes csoportok között az ellentétek, egy erősebb vagy kevésbé gyenge egyesítő törekvés szükségképpen a többi fölé fog emelkedni s így létre fogja hozni az államot. Az állam fogalmának ez a viszonylagossági momentuma az, mely garantálja és megőrzi az állam folytonosságát.

Az egyeseknek és a kisebb csoportoknak eredeti jogalkotó készsége azonban ezután sem szűnik meg, hanem tovább működik oly állandó folyással, amit az államnak magába kell ömlesztenie, ha nem akar elmerülni benne. Ez az államon kívüli jogalkotás az államra nézve hasznos vagy káros lehet, fiziológikus vagy patológikus tüneteket idézhet elő, aszerint, amint az állam elég erős arra, hogy uralkodjon felettük s asszimilálja őket vagy sem. Hogy egy hasonlattal éljünk, minden organizmusban s így az emberi testben is, az ember egyéni életén kívül alsóbbrendű lényeknek

vagy mikroorganizmusoknak miriádnyi életét találhatjuk, melyek a főorganizmus életének minden veszedelme nélkül jelentkezhetnek, sőt néha ránézve egyenesen hasznos funkciókat tölthetnek be. Máskor viszont működésük zavaró lehet, s a főorganizmus halálát is előidézhetik, miután állagát megfertőzték s új sejtkepződményekkel elválták életlehetőségének útjait. Azt állítani, hogy ilyen újabb sejtkepződmények nem keletkezhetnek az államban, ellentmondana a nyilvánvaló történelmi igazságnak.

Minden bizonnyal a fiziológikus jelenség itt is az volna, hogy az új kepződmény — vagy hogy elhagyjuk a metafora területét — az egyeseknek és a csoportoknak természetes jogalkotó tevékenysége a már államivá minősült jogalkotó szerv tevékenységével vagy szándékaival egybeesék. Ilyen eset áll elő a rendes jogi életben pl. a szerződések tárgykörében, hol az egyesek akarata szinte törvényhozói munkát végez, melynek érvényességét elvben és előzetesen maga az állam szentesíti és erősíti meg. Így történhetik az is, hogy bizonyos esetekben s meghatározott rétegben (pl. kereskedőiben) keletkezett szokások hallgatólagos vagy kifejezett beleegyezéssel bekebeleztetnek az állami jogrendszerbe, mint annak kiegészítő részei. Így eshetik meg továbbá, hogy bizonyos társadalmi szervezetek pl. egy meghatározott munkásosztály gyakorlatának és határozatainak tényleges érvényét a valódi állami szervek vagy kifejezett hatalomátruházással, vagy egyszerűen tűrő magatartással elismerik s hogy ennek folytán reális együttműködés áll be oly jogalkotó szervekkel, melyeknek eredete az államtól különböző.

Lehetséges azonban az is (eltekintve az önkényes és törvénytelen szándékok megvalósítására törekvő egyéni kísérletektől, melyek könnyen megfélemezhetők és kiküszöbölhetők), hogy gazdasági, vallásos vagy bármily jellegű és tényleg autonómiával bíró kollektív szervezetek termelnek ki magukból oly rendelkezést vagy jogrendszert, mely nem egyezik az állammal, azzal összhangba nem hozható vagy végső esetben egyenesen szembeáll vele. Sajnálkozhatnánk e természetes tüneten, ha a sajnálkozás nem volna tudománytalan eljárás a tények általánosságával és természetességével szemben, s ha etikailag nem lenne kifogásolható némely észszerű diszinkció megtétele nélkül. A tények realitását nem lehet letagadni s nem lehet félreismerni a kérdéses rendszerek és normák objektív jogi jellegét, mivel bizonyos módon parancsolólag szabályoznak életviszonyokat korrelatív igénnyel és kényszerrel. Különbözőképpen kibontakozott szisztémákról van itt szó, melyek a jogi kifejlődés skálájának legkülönbözőbb fokain foglalnak helyet s habár tartalmuk igen különböző, sőt egymásnak ellentmondó, tudományos és filozófiai szempontból el kell ismernünk a jog kategóriájához való tartozásukat. Tökéletesen érthető az az erőfeszítés, melyet egy-egy jogalkotó szisztéma vagy szervezet végez a másikkal vagy a többivel szemben, melyek vele egyidőben léteznek. Már az előbb elmondottakból is nyilvánvaló az államnak az a kényszerhelyzete, melyben állandóan ki

kell fejtenie erőit, hogy saját uralma alá hajtja a kisebb szervezeteket, melyek létét veszélyeztetik. Mindebből pedig — ismétlem — az következik, hogy ez és nem más az állam és a jog történeti életének a szövedéke s hogy a jogi képződményeknek ez a fiziológikus vagy patológikus sokrétősége a belőle származó komplikációkkal és ellentétekkel együtt a dolgok természetes rendjéhez tartozik, melyet a tudománynak és a bölcsésznek dogmatikus előfeltevések nélkül kell kikutatnia és megvilágítania. Ez utóbbi észrevétel feleslegesnek látszik s valóban az is lenne, ha egyes írók nem kísérelték volna meg e merőben tudományos kérdést a politikai ortodoxia kérdésévé átváltoztatni, minthogyha annak a kimutatása, hogy a jog részben államon kívüli eredetű is lehet, az állam egységét és tekintélyét veszélyeztetné. Csakhogy ily módon, visszatérve a fenti hasonlat-hoz, le kellene szidnunk azokat az orvosokat, kik az emberi testben mikroorganizmusokat fedeznek fel, s mint erkölcsileg tökéletesebbeket meg kellene dicsérnünk azokat, kik nem rendelkezvén mikroszkópokkal, az ilyen mikroorganizmusokat nem veszik észre s létezésüket tagadják.

* * *

Ha ezek után az általános és csak vázlatos megállapítások után a történelem konkrét eseményeire irányítjuk tekintetünket, ott az előbb említett tipikus formák illusztrálására, vagy szinte úgy mondhatnók megjelenítésére, bő anyagot találhatunk. Igen tanulságos pl. a Karoling-birodalom bukásával kapcsolatos jelenségsorozat. E bukás dátumául a történetírók Nagy Károly halálának évét (888) jelölik meg, jelei azonban már előbb is mutatkoztak, aminthogy hatása is több századon keresztül tartott. Ekkor kezdődött különösen Itália számára az a korszak, melyet általában hűbériségnek, némelyek pedig egyenesen hűbéri anarchiának neveznek, amely elnevezés minden túlzása mellett is igen találó. Anélkül, hogy mindenki előtt ismeretes történeti tények felidézésével töltenők az időt, csupán arra utalunk, hogy e korszakban az előző törvények formális hatályonkívülhelyezés nélkül is jórészt elvesztették hatóerejüket, ezért nem egy kitűnő történettudós is bevallja, hogy nem tudja, hogy e törvények közül a gyakorlati életben valójában melyek érvényesültek. Az állam funkciói közül más szervezetek sokat elragadtak, néha magának az államnak többé-kevésbbé szabad beleegyezésével, máskor pedig nyílt bitorlással, miután az állam képtelen volt reagálni vagy ellenállást tanúsítani e bomlasztó kísérletekkel szemben. Igen számos új partikuláris politikai szervezet keletkezett így, melyek egy hierarchikus rendszerbe tömörültek. E hierarchiának központosítottnak kellett volna lennie, de valójában csak névleg volt az, mivel híjján volt minden egységesítő alkotmányának. Amint a történészek mondani szokták, e korszakot különösen a központi kormányzat rendező tevékenységének gyengesége vagy éppen séggel hiánya jellemzi, miután megerősödésének vagy kifejlődésének

ellenállott a hűbéri intézmény s a keletkezőfélben lévő városi önkormányzatok jelensége. A Nagy Károly által megalkotott erős állami szervezet összeomlott s elmondhatjuk, hogy e korszakban az állam szinte elemeire bomlott szét. Az életviszonyok szabályozásának szükségessége mindazonáltal nem szűnik meg; de e szükséglet kielégítéséről különböző s gyakran összefüggéstelen módokon történik gondoskodás, ami gyakran szűkkörű és gyenge szervezeteknek rövid életet. Midőn az egyesek elvesztették a központi kormányzat oltalmát, annál kerestek védelmet, aki valamilyen jogcímen, vagy akár minden jogcím nélkül is ténylegesen rendelkezett valamiféle hatalommal: minden szilárd jelleget nélkülöző függőségek egész sorozata jött így létre s az állam válsága teljes terjedelmében bontakozott ki. A stabil jogrendszer egységesítő szervezetének széthullása után helyét más szervezeteknek nyüzsgő sokasága foglalta el, melyek, habár szűkebbkörűek voltak amannál, saját autonóm, vagy részben autonóm életre törekedtek. Aki szereti a hasonlatokat, az joggal gondolhat itt arra, ami a halál után történik egy biológiai organizmussal. A társadalmi élet valóságában abszolút értelemben véve nem szűnik meg a jog, amint nem szűnik meg az élet sem abszolút értelemben véve az egyén halála után; de az államiság jellegével tökéletes mértékben bíró, erős és nagy kiterjedésű jogi organizmus pozitív hatóerejének megszűntével a bomlás következtében szinte önkénytelenül a legkülönbözőbb gyenge és kisebb kiterjedésű organizmusok keletkeznek, melyek csak igen csekély mértékben bírnak a pozitív autonómia, vagy ami ugyanezt jelenti: az államiság jellegével. A tapasztalat megvilágításában láthatjuk itt az államfogalom különleges természetét, amelyet processusként, folyamatként kell felfognunk és nem valami materiális, sztatikus vagy éppen testi dologként, amint azt számos irányzat tévesen magyarázta.

Ebben az imént szemügyre vett korszakban, valamint a közvetlenül rákövetkezőben is, melyet különösen a kommunális élet kifejlődése, községek (Comune-k) kialakulása jellemez, mindenekelőtt a következő jelenség tűnik fel: a középkori társadalom különböző osztályai saját partikuláris érdekeik megvédése céljából különböző társulatokba tömörültek. E társulatok különböző néven alakultak (Corporatio, consorteria, compania, confraternitas, consortium, universitas), de mindig azonos céllal, amely arra irányult, hogy kölcsönös védelmet és támogatást biztosítsanak az illető foglalkozás vagy osztály (egyháziak, nemesek, kereskedők, tengerészek, városlakók, kézművesek, földművesek,) számára, azok különös természetének megfelelő módon.

Nem feladatunk kutatni, hogy e szervezetek román vagy germán eredetűek-e, a fontos az, hogy rendelkeztek olyan sajátos tulajdonságokkal, melyeket nem lehet visszavezetni előző korok hasonló alakulataira. Jelentős számunkra annak a kiderítése is, hogy milyen erővel bírtak az ezen szervezetek által alkotott szabályok és statútumok az egész nép felett

tekintéllyel rendelkező központi szervek, vagyis az állam és a Comune-k által kibocsátott normákkal szemben? Nem kétséges, hogy a különböző foglalkozások szervezetei általában minden rajtuk kívülálló hatalom előzetes és formális megbízása vagy hatalomátruházása nélkül keletkeztek és alkottak saját normákat, egyedül a szervezkedők megegyezésében és közös érdekeiben bírván alapjukat.

A sajátos értelemben vett közhatalomtól mégis hamarosan elismerésben részesültek, mivel ténykedéseik általánosabb körű érdekeknek is megfelelték: pl. azáltal, hogy a termelés szabályozásával megakadályozták úgy a hiányt, mint a túltermelést, kizárva így az összes polgárok károsodását és veszedelmét. De még e hivatalos elismerés előtt is, e szervezetek által kidolgozott státútumoknak jogi érvényük és hatályuk volt a tagokkal szemben; s helyes az a megállapítás, hogy a kézművesek státútumai (capitulumok, brevek, matricolák) a munkajog legrégebb dokumentumait alkotják. Intézkednek ezek többek közt a tagok kötelezettségeiről, az idegenek kizárásáról, az inasnevelésről, a munkabérről, a versenytilalomról stb.; tartalmaznak továbbá szabályokat a consul-választásról, a közgyűlés összeülésétől, a vitás esetekbeni eljárásról és megoldásukról stb. is. Hasonlóak a kereskedők corporatióinak státútumai, melyek igen nagy s valóban alapvető fontossággal bírnak a kereskedelmi jog történetére nézve, melynek elsőrendű forrását képezik. Ezeknek a státútumoknak általában a községekkel egyenlő tekintélyük volt s ez a két, egymástól annyira különböző eredetű jogforrás egyenértékűsége már magában véve is igen tanulságos tárgyunkra nézve.

Figyelemreméltóak továbbá a hajósok által kidolgozott s előbb szokásjogot alkotó, majd írásba foglalt rendelkezések is, amilyen pl. a híres Amalfi-i Tábla (Távola Amalfitana). Jellemző itt az a tény is, hogy a tengeri kereskedelem bizonyos esetekben a corporatiók státútumaiban nyert rendezést, más esetben viszont a politikai hatalom által kibocsátott státútumokban. A tengerészeti jog története mindkét fajtályú szabályozásra szolgál példával s ezenkívül a szokásjog fokozatos unificatiójának tanulságos esete is. Utóbbira példa az ú. n. «Consolato del Mare» című híres gyűjtemény. Csak később gondoltak a tengerészeti jog kodifikálására (pl. Velencében a XVIII. században).

Hogy ez az egész, általunk most futtában érintett történeti fejlődés hogyan egyeztethető össze azzal a dogmatikus tannal, mely szerint jog csakis az államtól származhatik, bajos lenne megállapítani; s valójában úgy hisszük, lehetetlen volna fenntartani e tételt az imént példaképpen felhozott tények értelmének erőszakos meghamisítása nélkül. A jogdogmatikusoknak, kik sarktételeként állítják a jognak az államtól való származását s kik az eretnokség egy fajtájának bélyegzik egy államon kívüli jognak a felvételét, előbb a történelemmel kellene összhangba jönniök s csak azután a jogfilozófiával. Nem minthogyha a történelem nem mutatná ki a jogot

illetőleg az államivá válás törekvését, hiszen éppen ez a törekvés egy saját középponttal bíró logikus rendszerbe való tömörülésre jellemzi a jogkeletkezés történeti folyamatát. De ezzel a törekvéssel más, ellentétes törekvések állanak szemben, miként a természet fizikai jelenségei során a centripetális erővel ellentétbe kerül a centrifugális erő. Azaz nem hiányoznak oly indítóokok, melyek az egyes jogi alakulatokat, ellenállva egy nagy kiterjedésű egyesítő szintézis vonzóerejének, saját autonómiájuk kifejlesztésére és megőrzésére serkentik. Innét azok az állandó ellentétek és erőfeszítések, melyek annyira jellemzik a jog és az állam életét s amelyek nélkül — bátran mondhatjuk — az egész élet szinte a megsemmisülésig leegyszerűsödne. Elismerni egy jogról azt, hogy államivá válhatik, annyit jelent azonban, mint feltételezni államelőtti, sőt államellenes jogfázisok létét is. Az állami lét nem más, mint a jog pozitívitásának komplikálódása, vagy szinte azt mondhatnók: hatványozódása. Míg ugyanis mindig egy többé-kevésbé hosszú folyamat szükséges ahhoz, hogy egy jogszabály pozitívvá váljék s ez a pozitívitás valójában végtelen sok fokozatú lehet, addig a valóságban erőpróba és küzdelem folyik le az egyes már pozitív jogi elemek között is; *azt a jogrendszert, mely a harcból győztesen kerül ki, nevezzük államinak.*

* * *

Hasonló észrevételeket tehetünk egy másik történelmi korszakra nézve is, mely hozzánk sokkal közelebb áll s bizonyos értelemben véve még mindig tart: ebben a korszakban is igen súlyosan jelentkezik az állam válsága. Ismeretes, hogy az új korban részint egyoldalú politikai elméletek következtében, melyek azt tanácsolták az államnak, hogy tartsa távol magát a gazdasági harctól, részint a gyökeres mezőgazdasági átalakulások s még inkább a hatalmas ipari centralizálódás következtében, továbbá a munkásosztályok megnövekedett igényei és újraéledt szenvedései miatt, amit a háború utáni fejtelenség és munkanélküliség még csak fokozott, az egyes államokban munkásszervezetek keletkeztek, melyek sokszor igen hatalmasak voltak s az állammal többé-kevésbé nyíltan szembefordultak. Ezzel karöltve járt egyes államokban az államhatalom elgyengülése, mely néha egészen a részleges benuulásig fajult. A középkorban tapasztalt állapotokhoz való részleges visszatéréssel a szakszervezetek most is az autonóm jogalkotó organizmusok jellegét öltötték magukra azáltal, hogy saját kebelükből termelték ki az életviszonyaikat szabályozó normákat. E normák rendelkeztek a tényleges hatóerő kellékével, habár anyagilag ellentétben állottak az állam normáival. A szakszervezetek számos esetben kisajátították az egyesek érdekeinek védelmét s nemcsak a gazdasági érdekeket illetőleg, melyeknek védelmére eredetileg megalakultak, amiért is az állam kénytelen volt gyakran lemondani arról, hogy ezt a védelmet saját szabályai szerint gyakorolja, mely szabályok ennek folytán holt betűvé váltak. Ekként egymással szemben álló jogrendszerek keletkeztek, melyek kiterje-

désükre nézve nagyon különbözök voltak, anélkül azonban, hogy mindig a nagyobb kiterjedésűnek lett volna nagyobb hatalma. Még a nyíltan bevallott állam- és törvényellenesség sem akadályozta meg a szervezetek egy részét abban, hogy szabályokat alkosson és alkalmazzon, amiáltal valóban jogi funkciókat fejtettek ki, sőt bizonyos igazságszolgáltatási tevékenységet is a külön e célra alkotott bíróságaik útján. Az állam így bizony bomlófélbe került. Aki pl. képet akar magának alkotni a háború utáni olasz életről, olvassa el az új Itália egyik legélesebb elméjének, a jogtudós Alfredo Rocconak, a későbbi pecsétőrnek 1920-ban írt következő megállapítását: «Az állam egyenletesen gyorsuló iramban egymásután veszíti el szuverenitásának attribútumait ... Az egyént és a csoportokat megillető önvédelmi jog elve, mely a kezdetleges és szervezetlen társadalmakat jellemzi, újra diadalát üli. A kategóriák és osztályok közötti érdekellentéteket manapság már csak a magánosok erejének felhasználásával tudják megoldani: értve ezalatt az ököljogot és a fegyverek erejét, melyek nem azt viszik győzelemre, akinek igaza van, hanem akinek több a fegyvere és nagyobb a vakmerősége. A frakciók és pártok közötti harcokat ma már nyíltan fegyverekkel vívják meg, nagyobb szerep jut bennük a legmodernebb harci eszközöknek, mint a propagandának és a szavazatoknak, sőt nem ritkán maguknak a választási harcoknak a kimenetele is attól függ, hogy melyik párt tud maga mellett nagyobb anyagi erőt felsorakoztatni. Az állam pedig közömbösen szemel huny ez összecsapások felett, melyek számtalan esetben sértik meg a magán- és közjogot. Az államnak a semlegességét, mely a szabadelvű tanítás szerint abból állott, hogy az osztályok közötti érdekellentéteknek és a gazdasági törvényeknek szabad folyást kell biztosítani, ma már úgy értelmezik, hogy az államnak le kell mondania arról a feladatáról, hogy a közrendet és jogrendet megvédelmezhesse. Még ez sem minden. A sajátosan állami funkcióknak egész sorozatát magánosok bitorolják: magántársulatok rendelkeznek a szárazföldi és tengeri szállítások felett, megtiltják bizonyos országokba a kivitt, ők szabályozzák a közhatalmi csoportok és azok vezetőinek elhelyezkedését s mindenekelőtt egyoldalú akaratkijelentésekkel maguk állapítják meg gazdasági- és jogállásukat az állammal szemben. Az önvédelem joga már nemcsak az egyesek és egyes csoportok között érvényesül, hanem az egyesek és az állam, valamint a csoportok és az állam között is; az utóbbi nemcsak arról mondott le, hogy az egyesek egymás közötti viszonyait szabályozza, hanem egyre képtelenebb lesz a közte és az egyesek közötti viszonyok rendezésére is. A rendszabályozás egyetlen mértéke az az erő, mely felett az egyesek és a csoportok rendelkeznek. Az állampolgárok keresetét már nem a kereslet és a kínálat törvényei határozzák meg, melyeket mint annyi mást, magával rántott a liberális gazdasági rend összeomlása, sem a munka hasznossága vagy értéke; a bér egyedül attól függ, hogy mekkora annak a munkáscsoportnak a fizikai ereje, melynek az illető munkás is

tagja. Így azt látjuk, hogy a legmagasabb béreket nem a legtehetségesebbek és a köz szempontjából leghasznosabbak kapják, hanem azok, kik a legszamosabb szervezethez tartoznak, lévén ezeknek több politikai és anyagi eszközüik az érvényesülésre».

Bármily súlyos is volt azonban a válság, mégis létezett Itáliában egy nagyfontosságú tényező az állami szervezet képében, mely ha nagyon tökéletlenül is, de működött. Ebben és talán csakis ebben rejlik a lényeges különbség jelen problémánk és a fentebb vázolt középkori állapotok között. Az állam egységét és tekintélyét az egyes partikuláris szervezetek felett nem az államszervek ténykedése állította helyre, amint azt absztrakté várni lehetett volna, hiszen, ha gyengén is, formálisan mégis e szervek képviselték az állami tekintélyt; de helyreállította azt (ami valóban különös jelenség) éppen olyan akkor még nem állami szervezet, mely látszólag maga is e bomlasztó szervezetek egyike volt, mivel az államiság határán mozgott vagy egyenesen az állam ellen működött. A valóságban azonban — s ez volt veleszületett létjogosultsága — egyetlen specifikus programja éppen az állam restaurálása volt. Ez a szervezet, mely önkéntes csatlakozás alapján szerezte tagjait a különböző pártok köréből, vagy éppen pártonkívüliekből, azon a kitézött szándékon alapult, hogy bármi áron is, de meg fogja menteni és helyre fogja állítani a nemzet számára az állami szervezetet. Innét az a hatalmas különbség, mely megkülönbözteti ezt az alakulatot a többtől, melyek, tekintve, hogy csak partikuláris érdekek védelme volt a programjuk, nem egyszer az állam és a nemzet életét tették kockára saját céljainak sikere érdekében. Ebből magyarázható továbbá az a látszólagos paradoxon is, hogy ez az alakulat harcban állott az állam elfajult szerveivel is, melyek csak arra törekedtek, hogy mindenféle tranzakció árán napról-napra tovább vonszolják tehetetlen létüket, s még dicsekedtek is azzal, hogy egyforma elbánásmódban részesítenek minden társulatot és pártot, legyen az akár destruktív, akár konstruktív. Az önkénteseknek az a csoportja, mely minden partikuláris érdek vagy szándék nélkül az állameszme védelmére s így a nemzet legfőbb javára esküdött fel, lassanként a saját hatáskörébe vonzott olyan közrendészeti jellegű általános funkciókat, melyeket eredetileg az államszerveknek kellett volna ellátniok, de amire ezek éppen gyengéségük következtében képtelenek voltak.

Előbb polgári guerilla-harc útján, melyben nagylelkű fiatal hősök áldozták fel magukat, majd pedig, midőn ütött az óra s a Vezér megadta a jelt, az önkéntes katonaság tömött sorainak fegyelmezett felvonulása által, minden fölösleges vérontás nélkül, a nép helyeslésének most már kitörő megnyilvánulásának közepette, következett be a nagy megújódás: Hirtelen új, éltető nedv került az állam szerveibe, melyek a hosszú tétlenség után már majdnem teljesen elsatnyultak. Feltámadt az új állam, de voltaképpen csak éltető szelleme volt új, formailag szinte teljesen változatlan maradt, mivel — különösen az első időkben — mélységes bölcse-

séggel megőrizték mindazt az előbbi politikai struktúrából, ami csak megőrizhető volt, lévén legnagyobb részét előző forradalmak vívmányai. Sőt kifejezetten meg akarták óvni a nemzet életének folytonosságát s helyre akarták állítani legmagasztosabb tradícióit, amit jelképez az is, hogy az új éra szimbólumát, a lictori vesszőnyalábot (fascio littorio) hozzátették az állam címeréhez és jelvényeihez, hogy kifejezze azt a fegyelmezettséget és honpolgári összetartást, mely a régmúlt időkben már egyszer megszerzte a nemzetnek a hatalmat és a dicsőséget.

Jogtechnikai szempontból érdekes az a tény, hogy ugyanazok a normák és berendezkedések, melyek a fasiszta szervezet kebelén belül keletkeztek és érvényesültek, autonóm szervezetük formájaként, szinte minden változás nélkül állami normákká és berendezkedéssé váltak. Bizonyos, hogy ehhez formális elismerésre volt szükség kormányrendeletek vagy akár törvények képében, de mindenki beláthatja, hogy csupán már létező jogi struktúrák megerősödéséről, bekebelezéséről és szentesítéséről volt szó. A jogi jelleg (még pedig bizonyos pozitív jogi jelleg) nyilvánvalóan itt is megelőzte az állami jelleget. Kétségtelen ez, hiszen ez a folyamat, ellentétben a fentebb említettel, már a mi szemünk előtt folyt le, s így élénk fényvel világítja meg azt az elméleti vázat, melyet fentebb igyekeztünk absztrakte megrajzolni.

* * *

Még egy utolsó szempontból kell problémánkat megvizsgáljunk, t. i., hogy milyen következtetéseket vonhatunk le az imént elmondottakból a törvényhozás tudományára, a politikai erkölcsstanra, vagy ha úgy tetszik, a kormányzóművészetre nézve? Más szavakkal: milyen viselkedést kell tanúsítania az államnak az egyének és az egyes társadalmi csoportok által alkotott élő joggal szemben? Ha kellőleg meg lenne alapozva az a pozitivistá tan, mely szerint a jog kizárólagosan állami termék, vagyis az államszervek közvetlen emanációja, úgy vagy nem is vethetnők fel e problémát vagy pedig a legegyszerűbben meg tudnók oldani. De hogyha — amint azt a mi tanításunk állítja — az állam éppen gyűjtőpontja vagy gravitációs középpontja egy oly akaratrendszernek, mely eredetére nézve az egyéni és társadalmi psziché kisugárzása, s ha ezek az akaratok magukra ölthetik a jog formáját s a tényleges érvényesülés bizonyos fokát, mielőtt még a rendszer középpontjába érnének, s ezáltal megkapnák az állami jelleg formális krizmáját, úgy a probléma igen bonyolultnak látszik. Ebben az esetben az egyes államok belpolitikájának — egymástól valóban igen különböző — irányelveit kell tanulmányoznunk, mint a probléma megoldására lefolytatott kísérleteket. Itt is tartózkodni fogunk attól, hogy aprólékos részletekre kiterjedő vizsgáldást folytassunk.

Ami az egyes individuumokat illeti, kétségtelen, hogy az államnak — saját létének teljes megszilárdíthatása végett — el kell ismernie minden ember jogi személyiségét, amennyiben ezt maga a természet lehetővé teszi.

Ez nemcsak azt jelenti, hogy az államnak el kell ismernie és meg kell védenie a minden emberi individuum sajátját képező elemi szabadságjogokat, elvi egyenlőséget hozva így létre az összes állampolgárok között, kiknek különböző formában és mértékben közvetve vagy közvetlenül részt kell venniük azoknak a törvényeknek a megalkotásában, melyeknek alá vannak vetve, hanem azt is jelenti, hogy az államnak bizonyos módon el kell ismernie és szentesítenie kell az egyesek akaratkijelentéseiben nyilvánuló jogalkotást. Elvben és bizonyos korlátok között az egyéni akaratok elhatározásainak és egységeinek, melyek jogi kötelekeket szándékoznak létesíteni, módosítani vagy feloldani, «törvényerővel» kell bírniok, amint azt némely kötelmijogi kódex kifejezetten ki is mondja: Nem képzelhető s a valóságban nem is létezhetik oly jogrendszer, melynek összes szabályait az államszervek alkotnák meg minden egyes konkrét esetre nézve. Az államnak, hogy élni tudjon, szüksége van az egyedek aktív és spontán közreműködésére: azaz a szabad kezdeményezésre, amit egy túltengő államiságnak nem szabad megbénítania vagy megmerevítenie, hanem amelyet éppen az állam erejével és vitalitásával bátorítani, értékesíteni és termékenyíteni kell.

Ismeretes, hogy egy mesterkéltné konstrukció egyedül az államnak tudja be a magán-tevékenység megnyilvánulásainak jogi következményeit. E konstrukció mesterkéltsége nyilvánvaló, hiszen az állam eleve nem tehet mást, minthogy jóváhagyja egy általános formulával mindazokat a tényeket, melyek jogi következményeket hozhatnak létre ezer különböző formában, még mielőtt az állam tudomást szerzett volna róluk — vagy szigorúan véve — mielőtt még az állam létrejött volna. Bizonyítékul szolgálhat a szokásjog keletkezése s a már fentebb említett tények is.

Sokkal nehezebb eldönteni azt a kérdést, hogy milyen elbánásmódban részesítse az állam nem az egyedeket, hanem a társadalmi csoportokat és szervezeteket, amilyenek pl. a felekezetek, vagy különösképpen a szak-szervezetek és a korporatiók. Miután ezek, mint láttuk, autonóm jogalkotásra törekszenek, világos, hogy az állammal konkurrálva, veszedelmessé válhatnak rá. Innét a látszólagos észszerűsége annak a tannak, mely a francia forradalom némely törvényében valósult meg s melynek alapelve röviden így foglalható össze: a legszigorúbban meg kell tiltani minden korporatív szervezkedést. Előnyösnek tűnhetnék fel, s legalább is abban az időben előnyösnek tűnt fel az államnak és az egyeseknek az a közvetlen viszonya, amelybe nem illeszkedik bele semmi olyan közvetítő fokozat, mely megzavarhatná ennek a viszonyoknak szinte függőleges szerkezetét. Nyíltan ki kell azonban jelentenünk, hogy ez a felfogás a dolgok természetébe ütközik: miután minden társulás az emberi szellemből önként fakad és ezer különböző formába konkretizálódik, melyeket az állam korlátozhat és szabályozhat, de nem szüntethet meg, amint hogy nem szüntetheti meg magát az emberi egyenlőséget sem.

Kérdésünk lényege tulajdonképpen az, hogy miképpen védekezhetik

az állam a szabadon keletkező társadalmi és jogi alakulatok veszélye ellen, illetőleg, hogyan alakíthatja át energiájukat a saját szélesebb körű szervezetének erőlemeivé. A priori megengedni és törvényes hatások előidézésére feljogosítani minden formájú korporatív szervezetet, minden bizonynyal abszurdum volna s az állam lényegével nem férne össze, mert az állam nem lehet khaosz, hanem egymással összeférő normákkal és életnyilvánulásokkal rendelkező egységes rendszerrel kell bírnia. Éppúgy lehetetlenség és abszurdum volna, ha az állam megkülönböztetés nélkül minden egyéni akaratmegnyilvánulást elismerne. De bizonyos korlátozásokkal, melyeket logikus összefüggése és egyneműsége tesz szükségessé, az államnak be kell fogadnia a spontán jogalkotásokat, mint a saját szerveivel való belső együttműködést: egyszóval kedvezményeznie kell az államivá válásnak azt a folyamatát, mely, mint láttuk, megfelel a jogpozitivitás tökéletességének. Főlöszlegesen talán megjegyeznünk, hogy itt nem az ú. n. egyesülési jog egyszerű formális elismeréséről van szó, bár ez is igen fontos jogintézmény, mely szintén megkövetel bizonyos korlátozást, nehogy a jogszerűség elve az anarchia szinonim fogalmává stüllyedjen. Hanem mindenekelőtt arról van szó, hogy bizonyos tárgykörben az egyesületek tevékenységét az államéval egyrangúnak vagy egyenesen az állam tevékenységének kell elismerni. Míg az egyesülési jog szabadságának általános, formális és gyakran félremagyarázott elve alapján megengedték vagy legalább is félig-meddig túrték még államellenes egyesületek működését is, addig az új, mélyebb és igazabb elv alapján az egyes társadalmi erők, mint természetes jogalkotó tényezők között lényeges és organikus összhangot kell teremteni. Az állam csak így, mint az összes energiák legfelsőbb és tényleges rendezője, mint az egyesek és a csoportok összes jogainak és kötelességeinek összhangbahozója, érheti el az ő tökéletes egységét. E cél elérésének jele, ha bizonyos ponton a jogintézményeket *egyformán* és *egyaránt ügyis* foghatjuk fel, mint spontán társadalmi megnyilvánulásokat és *ügyis*, mint az állami tekintély akaratát. Ez a tényleges egybevágóság (mintegy a filozófusok «coincidentia oppositorum-a»), olyan reális egyensúlyt jelent, melynek következtében főlöszlegesen tűnhetnék fel, legalább is a jogbán járatlanok szemében, kikutatni azt, hogy vájjon bizonyos normák azért érvényesek-e, mert az állam akaratát fejezik ki, vagy pedig azért, mert oly szervezetek alkották őket, melyeket az állam elismert s melyek már maguk is állami öntudattal rendelkeznek. Ha a dolgok e pontra eljutottak, akkor érhető, hogy viszonylagosan könnyű lesz az állami szisztémának formálisan is szigorúan körülhatárolt és szilárd egységet adni, hogy külső megjelenése is olyan legyen, mint amilyen a valóságban: egyetlen egy szellemtől lelkesített, szervesen homogén egész.

Az itt nagyjából leírthoz többé-kevésbé hasonló folyamat szükség-szerűkig több országban végbement már, mivel tudatára ébredtek annak, hogy meg kell oldani vagy legalább is a megoldásra előkészíteni azokat a

zavarokat, melyek a munka területén jelentkeztek az egyes társadalmi osztályok között. Nem minket illet meg, hogy kifejtsük s még kevésbbé, hogy megítéljük a különböző kísérleteket, melyek ez irányban történtek az egyes államokban. Meg kell azonban emlékeznünk arról, ami Itáliában történt, hol a fentleírt válság talán súlyosabb volt, mint a többi államok nagy részében s ahol ez a válság, legalább is a nemzet különleges életfeltételeinek és körülményeinek szempontjából a lehető legcélszerűbb és légszerveesebb megoldásban részesült.

Az 1926 április 3-án kelt törvénnyel a gazdasági erőket és az azoknak megfelelő foglalkozások szervezeteit az állam bekebelezte saját szervezeteibe. Ez a törvény a munkát illetőleg keletkezett visszasságok megelőzésére törekszik inkább, semmint azok utólagos rendezésére, megállapítva a jogi szabályozás számára az idevonatkozó alapnormákat. Magát a törvényt, az új olasz kormányzat által kibocsátottak közül a legforradalmibbnak nyilvánították s valóban igaz, hogy az előző forradalom nélkül nem lehetett volna meghozni; mindazonáltal az új állam legalaposabban megfontolt törvényei közül való. Sok régi probléma, mely mindeddig megoldatlan volt, találta meg biztos és szilárd rendezését e törvényben, mely észszerűsége folytán kielégítette, amennyire csak lehetséges volt, a munkások minden kategóriáját. Ez a törvény ismerte el jogilag a különböző foglalkozások szervezeteit, anélkül azonban, hogy eltiltotta volna a jogilag el nem ismert társulatok keletkezését. Minden foglalkozási kategóriában csak egy, bizonyos kellékekkel rendelkező s a munkások bizonyos százalékát magában foglaló szervezet van felruházva jogi hatalommal vagy (amint helyesen állapították meg) «hivatásbeli szuverenitással» az egész kategória felett, mely a szervezetet alkotja — természetesen a munkaügyekre való korlátozással. Az idézett törvény alapelve egyrészt a foglalkozások alapján való szervezkedés szabadsága (azzal a megszorítással, hogy az egész kategória törvényes képviselője a jogilag elismert szervezetre van bízva) s másrészt a munkaadók és munkások tökéletes jogi egyenlősége. A munkaadók és munkások törvényileg elismert szervezetei által kötött kollektív szerződések az illető munkáskategória egészére érvényesek. Ugyanez a törvény külön munkabírószágot szervezett az összes, ebben a tárgyban felmerülő viszályok elsimítására; a munkások kizárását és a sztrájkot, mint jogtalan módozatokat az esetleges ellentétek kiküszöbölésére, tiltja ez a törvény s oly utakat jelöl ki, melyeken a megoldás előnyösebben érhető el.

Nem kisebb fontossággal s még általánosabb jelentőséggel bír egy másik dokumentum, az egy évvel később kibocsátott Munkaalkotmány (Carta Del Lavoro), melyet a Fasiszta Nagytanács (Gran Consiglio Fascista) 1927 ápr. 21-én hagyott jóvá. Ez 30 deklarációból áll, melyek közül néhány a fent idézett törvény cikkelyeit erősíti meg, a többiek pedig olyan alapvető elveket mondanak ki, amelyek az egész olasz köz- és magánjog életető szellemét teszik. Ez a dokumentum újra kimondja, hogy az állam-

nak teljes egészében meg kell valósítania a nemzet erkölcsi, politikai és gazdasági egységét. Kiterjeszti tehát a jogi szabályozást minden életviszonyra, még azokra is, melyek egy rosszul értelmezett liberalizmus alapján mindeddig félig anarchikus állapotban voltak s hol a szabadság csalóka külseje mögött valóban a hatalmasabbak kényszerítették a gyengébbekre önkényes akarukat. Az alkotmány biztosítékok, s különösképpen az állampolgárok alapjogainak, valamint a törvények felsőbbrendűségének elismerése megmaradtak, de hozzájárult ezekhez egy új és emelkedett jogi konstrukció, mely a munkát társadalmi kötelességnek fogja fel és ennek megfelelően szabályozza. Ezt teszi a munkaalkotmány, midőn megállapítja a nemzet összes termelőerőinek jogait és kötelességeit és ezáltal a rend és összhang uralmát biztosítja ott, ahol azelőtt szervezetlen erők uralkodtak gyakran az egyesek és az összesség igen súlyos kárára és veszedelmére. Az állam ebben valóban a «disszonanciák összehangolójának» mutatkozott. A munkásoknak garantálta (s ma már mindenkinek munkásnak kell lenni) a hathatós állami védelmet s szilárdabb alapokra építette fel azt a szolidaritást, melynek szinte polgári vallásként kell uralkodnia a nemzet összes alkatelemei körében.

Minden bizonnyal ebben rejlik a XX. század új jelszava. A francia forradalomnak alapjukban véve nem helytelen, de végletesen elvont és vázlatos s éppen ezért gyakran félremagyarázott jelszavai után, a hosszú és romlást okozó társadalmi osztályharcok után, melyek a XIX. századot s a XX. század elejét nemcsak gyakorlatilag fertőzték meg, hanem eméletesen is, miután egyes irányzatok azt a tanítást kezdték terjeszteni, hogy az osztályharcok valami fatális törvényszerűség folytán szükségképpiek és elkerülhetetlenek, továbbá a borzalmas világegés megpróbáltatásai után, melyek szükségképpen gyökeres átalakulást és megújulást hoztak létre a föld összes népeinél, új berendezkedést kellett kezdeményezni, nehogy az egész civilizáció nyomorultul lesüllyedjen és talán el is pusztuljon. Meg kellett szüntetni a zavar legvégső okait, melyek olykor nemcsak az állameszmet, hanem magának a jognak az eszméjét is el akarták homályosítani. Más szóval: magasabbrendű szintézisben kellett kiegyenlíteni és összevonni az egyént és a társadalmat, olyan új államtípus megalkotásával, mely elismeri ugyan, sőt legnagyobb fokban kifejleszti az egyének jogait (az előző forradalmak sérthetetlen vívmányát), de ugyanakkor helyreállítja a törvény szuverenitásának elvét is azáltal, hogy az összes társadalmi osztályokban megerősíti a fegyelmet és az államhoz való tartozás tudatát.

Láthattuk mindebből, hogy miként lett tervbevéve s jórészen megvalósítva kényes problémánk megoldása. Nem szabad elhittetnünk magunkkal, hogy a megvalósítás végleges, sem hogy az összes nehézségek ki lettek küszöbölve. Sok kisebb probléma még megoldásra vár, még sok javítás lehetséges. Az eddig befejezett munka nem ad okot a lelassításra, mert az

élet folytonosan sürget s az a nagy történeti folyamat, melyben élünk sorsunkul adatott, tovább száguld pályáján. Tudjuk, hogy az egyesekben és egyes csoportokban folytonosan keletkező és erjedő jogalkotói aspirációk hatalmas energiákká válhatnak, melyek az állam egységére hasznosak, de nem ritkán bomlasztóak s veszélyesek is lehetnek s ezért az államot állandó munkával kell fenntartani és reintegrálni. Ez — ha nem tévedünk — az egyik tanulság, amit az előbb tárgyalatból le lehet vonni. A másik, általánosabb s ezért fontosabb tanulság azonban ez: az állam annál erősebb és épebb, mennél inkább megvalósítja az igazságosságot, miután az államnak kell biztosítania a harmonikus szintézist mindazon jogalkotó energiák körében, melyek természetesen léteznek. Elhibázott politika lenne tehát, mely el akarná nyomni és le akarná törni ez elemek valamelyikét, mivel fizikai erőt használna az észszerűség és elnyomást a szabadság ellen ott, ahol ez a szabadság természetes követelmény. A szabadság sem lehet azonban korlátlan és államonkívüli, hanem lehetővé kell tenni, hogy az állam keretén belül annak éltető nedvévé váljék. Így az egyének teljesen magára kell találnia az államban s hasonlóképpen az egyes társadalmi osztályoknak és partikuláris szervezeteknek is harmonikusan bele kell illeszkedniük az államba, hogy annak egyre gazdagabb és intenzívebb életében mint a haladást előmozdító tényezők vehessék ki részüket. Sem az egyének, sem az egyes osztályoknak nem szabad az államot úgy tekinteniök, mint ellenségüket; s másrészt az állam sem nézheti ellenséges szemmel, sem előzetes bizalmatlansággal az egyéneket, mint ilyeneket, s az ő természetesen egyesüléseiket.

Amint nemzetközi viszonylatban, úgy a nemzetek belső életében is annál szilárdabb a béke, mennél inkább a jogon alapszik. S miként a modern állam nagy válsága azáltal közeledik a megoldáshoz, hogy felismerték az egyéni és társadalmi elemek értékét egy rendezett és nem önkényes együttműködés keretében, úgy másrészt nem alaptalan az a várakozásunk, hogy a különböző nemzeti energiák helyesebb megértése és észszerűbb csoportosítása egyre jobban meg fogja szilárdítani, az igazság szent nevében, a világbékét.

Giorgio Del Vecchio.

A GÖRÖG ÉLETESZMÉNY ÉRTÉKE ÉS MAI JELENTŐSÉGE.

«— a világot, a népeket nem csak az érdekek, de szenvedélyek, hagyományok, presztízs-szem-pontok, erkölcsi erők irányítják s ezek mellett az anyagi, technikai megoldások csak másodrendűek... egy nép ilyen erkölcsi, hitbeli, érzelmi erők hatása alatt szenvedni, éhezni, nélkülözni tud, sőt nem is érzi a szenvedést, a nélkülözést, ... ilyen hit nélkül viszont az anyagi kielégíttség bármilyen állapota sem elég hozzá, hogy a tömegek, a népek milliói nyugalommal, megelégedéssel viseljék sorsukat.»

Milotay István, Magyarország 1933 júl. 2.

I.

Korunk gazdasági és erkölcsi válsága, ez a sokszorosan összetett jelenség, olyan különböző indítékokból, olyan messziről ered, hogy lehetetlen róla biztos diagnózist vagy kivált a gyógyulásnak prognózisát felállítani. Megvoltának mégis van egy láthatatlan, de kétségtelen hőmérője: az az idegörlő, kínos bizonytalanságérzés, amelynek előszele már a nagy háború előtt kísértett és vagy abban vagy attól odáig erősödött, hogy ma senkisémet látja, merre megyünk, mit akarunk, van-e mérték s mi a világ értelme; cél, út, érték, munka, élet, mind a levegőben függ.

Ennek a bizonytalanságnak és így a pusztító válságnak hatalmas méretei talán legjellegzetesebben korunknak a maga eszményéhez és célkitűzéséhez való állásfoglalásában tükröződnek. Egyfelől ugyanis kifejezetten technikai orientációnk félreismerhetetlenül a maga bánya- és kohóember eszményétől, másszóval attól az erőmegtakarítástól várja a boldogságot, amelynek — az érzelmi lehetőségek kikapcsolása árán — sikerült a tudás és akarás körleteibe tartozó erőinknek teljesítőképességét szédületes magasságba felfokoznia. Másfelől napról-napra hangosabban jelentkezik a kétely is: szabad-e — amint a korszellem patkányfogó sipja csábít — éppen ennek, a materialisztikus célgondolatok szerint felépítendő világnak, éppen ezt a «technikai» emberideálját üdvözlőnk a megváltó mintának? A gondolkozók mindenesetre, ez a tömeggel szemben egyedül mérvadó

elité, ma a Goethe-Hegel-Humboldt idealizmusának eszményét szokatlanul erős emfázissal igenlik (Spranger); és soha művelt közvélemény mélyebbről jövő reszenzussal mindenféle emberietlen egyoldalúság, a sofförtípus ideállá-emelése stb. ellen nem tiltakozott (Kayslerling). Az angol Aldous Huxleynek szentvelen szatírája («Brave New World») például, ugyanúgy emel óvást annak a jövőnek a gondolata ellen, amelyik az örök, a Shakespeare-től ábrázolt érző emberiség helyett a mának barbár célkitűzéseit: a fordizmus, freudizmus és bolsevizmus hideg racionalizmusát törekszik teljessé tenni, amint már előtte, a G. Hauptmann izzásáig emelkedő hévvel, az «Androsi Lány» szerzője, az amerikai Thornton Wilder vallott hitet nyugati civilizációnk legmélyebb gyökerei, kultúránk ősi, hellén alapjai mellett. Hasonlóképp bizonyos, hogy Európa (s a mi hazánk például különösen is,) mindeddig nem fogadta magáénak a «technokratikus» irányvevést, holott Amerika, ennek az orientálódásnak a klasszikus földje, sokban túl van már rajta és — kifúlva a maga irányának egyoldalúságában — szemlátomást menekül Paris és London európai levegőjére, Athén és Róma múzeumaiba vagy ezerféle formájában «importálja» az óvilágot. S ami talán legfeltűnőbb s meggyőzőbb: az a rendszer, amelyik eddig minden másnál határozottabban provokálta s legmesszebbmenően vállalta az Ember elgépesítésének kockázatát, az orosz bolsevizmus is, fokozatosan kénytelen az — általa — úgynevezett «mérgező illúzióknak» újabb és újabb engedményeket tenni. Így járta be például tavasszal, sok hasonló után, az a hír sajtónkat, hogy a szovjet újra megengedte a «burzsoázia táncait» és — egyenesen Krupskaya asszonynak, Lenin özvegyének sürgető érvelésére — az óvodás gyermekek tündérmeséit. Nyilván tehát még Amerika és Oroszország is messze van attól, hogy a ma követett úton akár csak a boldogulását vagyis azt, a ma mindent túlkialtó kenyérgondok közepette sokszor tévesen a boldogsággal azonosított prosperity-t is biztosítva lássa, amelyre a technikai fejlődés nyomatéka, a külső esetlegességek stb. apriori egyedül folyhatnak be. S hol van ez a prosperity, milyen áthidalhatatlanság választja el attól, hogy garantálhassa, ami lényegében mégis csak egy lélekállapot s mint ilyen — távol attól, hogy rá a külvilág nagy garral ide-oda rendezgetett körülményei érdemben ingerenciát gyakorolhassanak,— valójában más síkban, mástól, mint az összes adott, természetes törekvéseknek (ahogy mondani szokták «a szívnek») harmóniájától nem is lehet meghatározva! Ezt a boldogságot, valóban, egy ilyen, eleve aránytalansággal mesterkedő tendencia nem ígérheti és így a racionális-technikai értékideálnak önmagával szemben mutatkozott bizalmatlanságát mindenképpen megokoltnak lehet és kell találnunk. Amint a mai nemzedék nyilvánvalóan nem is tudja titkolni, hogy a csak-észszerűen megfeszített akarásba és tisztán-utilitárius célkitűzésekbe alaposan befáradt.

Igaz mindenestre, hogy ennek az ifjúságnak ezért a színvallásáért ma még a felszín alá kell néznünk. Ámde bizonyosan nem szólhat a szel-

lemi értékek igazi megbecsülésének, vagy a nemes zene szívből való szeretetének ténye ellen, ha valaki nem ült le kedvenc könyveiben lapozgatna amikor éppen a ház ég felette és nem gyakorol azon a zongorán, amelyet nem tudott megvásárolni. Aminthogy az is nyilván inkább csak takarja, mint jelzi a mai fiatalság igazi gondolkozását, ha elfogadva még túl is tesz rajtunk *abban a hitben*, amelyet mi, egy szerencsétlen fejlődésfolyamatnak sajnálatosan összezavart áldozatai neveltünk csecsemőkoruktól beléjük; a hitben, hogy a gyárak javukra dolgoznak; hogy a különféle izmusokban magokra találhatnak; vagy hogy az autó, repülőgép, rádiószárny megoldhatja nyomoruk és reménytelenségük problémáját. Amennyivel viszont szükségszerűbbnek, annyival hihetőbbnek is kell ezzel szemben *annak a valóságát* találnunk, hogy ez a mai ifjúság sem született más képen, mint a többi eddig minden esetben: két kézzel, két lábbal, egész lélekkel és minden tagját, szervét, képességét egészséges, természetes ösztön szerint használni is kívánva. Hogy tehát az igazsághoz azok járnak majd okvetlenül közelebb, akik (mint Spranger) meglátták, hogy a lelke mélyén *ennek* az ifjúságnak is ott csírázik valami gyötrő kételkedés a jelen eszményeiben; benne is olthatatlanul fel-fel szokott fakadni valamely homályosan sejtett másféleség után való atavisztikus vágyódás. Azok, akik szerint ennek a «hideg» generációnak is — jóllehet ép efféle felgerjedéseit ma le kell fojtania vagy legfeljebb forradalmiakká torzult kirobbanásokban élheti meg őket, — elégséges a legkisebb rés: mihelyt egyszer valóban és nyugodtan sikerült az emberiség igazi, csupán a mai vezetőknek túlzott opportunizmusától vagy felesleges féltésétől véka alá rejtett kincseit meglátnia, rögtön előtör lefojtott egészséges érdeklődése és elfordítja szellemét a technikai mákonytól; ami persze — odafordulást jelent már a «másik» oldalhoz. Jelenti, hogy mihelyt ez a mi ifjúságunk nem élne a mai bizonytalanságban és nélkülözésben, hanem pl. abban a síneken futó biztonságban és kényelemben, amelyet — a jelen kezdetek következetes folytatása gyanánt — a boldog Albion fia, Huxley ígért egy holnapi, merész világnak, nyilván rögtön és elkerülhetetlenül együtt kiáltaná a «rezervációs terület»-ről a hypermodern «falanszterbe» csöppent őrzöngővel, Mr. Savage-zsel: «I don't want comfort, I want God, I want poetry, I want real danger, I want freedom, I want goodness, I want sin.»¹

Úgy látszik egyszóval: jelenünk hangos kérdése mögött valóban végig ott kísért valami lehetetlen, utópisztikus nosztalgia, ott lappang az önelégedetlennek kényszerű kacérkodása *egy más jele* eszmény előnyeivel.

Ezt az eszményt máris úgy sejthettük meg, mint az ókor utolérhetetlen vezető fajtájára, a görög kultúremlerre legjellemzőbbet; ezután még inkább annak fogjuk felismerhetni. Ennyiben azonban már a válság enyhítésére irányított minden lehető törekvés eme görög eszmény keresésé-

¹ Ed. Albatros, 239. 1.

nek a kötelezettségével mutatkozott azonosnak, amelyet teljes vagy legalább több siker reményével szabad majd a jelenlegi, szerencsétlen korszmény helyébe iktatunk.

II.

A jobbak általános technikacsömörével és a holnapot jelentő ifjúság homályos «Drang»-jának a kimutatásával talán eléggé igazoltuk, mennyire eleven és mennyire jogosult az az önkénytelenül is fel-felöltött vágyódás, amelyik az igazi boldogság céljához nem az erőknek agyonmagasztalt, technikai-ökonómikus használatmódjával törekszik elvezetni; ezeket az annál meggyőzőbb minél akaratlanabb tanúságtételeket felesleges volna újabbakkal elhomályosítanunk.

Minél nagyobb tétel forog mégis kockán, annál fontosabbnak látnók *elvszemen* is tisztázni: hogyan és miért ér többet, illetőleg valóban többet ér-e a technikainál a posztuláltuk másik, belsőbb síkban érvényesülő és humánusabb általánossági tendenciától jellemzett élet- és lélekforma? Kimutatni, hogy az ú. n. «görög» (azaz a történet folyamán elsősorban és legjobban a görögség által képviselt) eszmény nemcsak pillanatnyilag — mint a «másik» oldalról szükségkép kiegészítő ellentét — hiteget a maga előnyével, hanem ellenkezőleg: *egyedül ez lehet* jogosult, hogy mindazok számára, akik normájukat elfogadják, az élet legigazibb céljának és értelmének legbiztosabb elérését garantálhassa. — Amennyire tehát lehetséges, *alapjáig* kell ennek az eszménynek, a «görög szellem»¹ jellegzetes funkcionálási módjának a stílusát és mibenlétét bevilágítanunk.

Eddig persze az emberi cselekvékenységnek erről, a «görög» jelző által jellemzett természetes módjáról kizárólag azt a negatívumot tudjuk, hogy a technikai szellem tőle, mint a maga bizonyos fokig való ellentététől szeretné boldogságunk fokozását remélni. Hogy tehát a görög szellem —

¹ *Görög szellemen* mi egy, az egész görög népre, mint megnagyított szubjektumra jellemző, komplex szellemiségfajtát értünk. Jól tudva természetesen, hogy a görög is, mint minden nép, szükségkép a legkülönfélébb értékfogékony-ságú, legkülönfélébb egyéniségeknek végtelen számú és a legkülönbözőbb arányok szerint komplikált képleteiből volt összetéve, tehát már eleve minden egyes görög individuumról szintén úgy kell beszélnünk, mint «theoretikus», «ökonómikus», «esztéta», «szociális», «hatalmi» és «vallásos» (Spranger ismert típusai szerint), vagy «technikai», «szociális», «axiológiai» (I. Dékány, Athenaeum 1932. 10—47, 187—201. l.), esetleg (közönségesebben) mint «nagy», «kis», «gonosz» stb. (egyes) *szellemről*. Kétségtelen azonban, hogy e mellett az egész görög társadalom mint egység is képviselt egy, a maga lezárt kultúrájának a keretein belül, minden más (modern, keresztény, természettudományos stb.) közösségtől eltérő, speciális szellemértéket és így a görög szubjektumok egyetemességének is, mint ilyennek, volt egy jellegzetesen következetes reagálásmódja, azaz nagy egyénien általános ötvözeti sajátossága.

ellenkezőleg mint a technikai — *nem* törekszik a centrifugális (akarati) és centripetális (gondolati) járatenergiáknak a teljesítményét a centrális területről (vallásról, költészetéről, jóságról, szeretetről, minden idealizmusról, önzetlenségről) való emberietlen lemondás árán, fokozni fel kárpótló magasságokba. De nem tudjuk, *pontosan és pozitíve mire* törekszik. Ebben a kérdésben nyilván nem is adhat felelet más, mint a fiziognomikus hermeneusis hosszas és közvetett útjának szükségképpen circulusos¹ rendszeressége. Ha előbb vallomástételre hívjuk fel ennek a szellemének legkülönfélébb — politikai, vallásos, művészeti stb. — életnyilvánulásait (kifejező mozdulatokat és mozdulatprolongációkat); azután ezeknek az alapján próbálunk úgy következtetni vissza az őket egyéni mivoltukban létrehozó lelki konstrukcióra (speciális lélekötözetre), hogy ezzel a való lényegükben *egyszerre* váljanak világosabbakká a kifejező mozdulatok és igazolódjanak a kiindulást szolgáló elképzeléseink.

S *ilyen* nyilvánulás (néhány jellemző példára szorítkozva) mindenestre: hogy a görög költészetbe feltűnő elengedhetetlenséggel tartozott és tartozhatott bele a tudás (tudomány) is (vezető forma volt: a homerosi nagyeposz), jóllehet a görög szaktudomány soha, még a legmagasabb fokán sem mondott le teljesen a művésziességről (főformája volt: a «történelmi» tárgyalás) és a görög orvostan, fizika, sőt matematika is mindig bizonyos közelségben maradt a didaktikus költeményhez. Ilyen, hogy a görög vallást minden másféltől élesen megkülönbözteti a legracionálisabb mitologizálás a legirracionalisabb, szinte már «ausztráliai» mélypontok felett.² Hogy a polisok életét egyformán tette a szabadságnak és megkötöttségnek valami egészen sajátos, máshol nem ismétlődő, utánozhatatlan és átlántálhatatlan keveredése; stb.

Végelemzésben: *mind ezek* a sajátos nyilvánulások félreérthetetlenül ugyanegyvet vallanak a «görög» lélekmechanizmus és öntudatlan alkatideál legfeltűnőbb közös vonásának. Azt, hogy a görög (mindenesetre a legfőbb emberi karakterisztikum, a logos vezérlete alatt) *egyszerre* volt képes foglalkoztatni az élet- és gondolati megmozdulások *összes*, egyébként inkább egyoldalúságokra hajlamos tendenciáit. Vallják tehát, hogy annál biztosabban lesz mindig dolgunk egy ilyen, — legfőbb történelmi hordozójáról — «görög»-nek nevezhető habitussal,³ minél tökéletesebb egyensúlyban mu-

¹ V. ö. A mi ideáljaink: E. Phil. Közlöny, 1930. 200. 1.; E. Tröltsch, Der Historismus, Ges. Schriften, III. 1922. 694 k.

² V. ö. Rohde, Psyche I. 5. k. 326. 1.; G. Murray, The Legacy of Greece 1922. 14 l. stb.

³ A görög komplextípus leírásában az irodalom kétségkívül mutat eltéréseket. Ezek — a teljesen kor- vagy egyéni hibákon kívül — főleg onnan erednek, hogy az egyes kutatók önkénytelenül egyes görög periódusokra vagy törzsekre (így a neohumanizmus emberei például főleg az attikaira) korlátozták látókörüket, vagyis azt általánosították «a» görögnek, ami a (törzsek szerint

tattá valamilyen belső alakulat a gondolkozó, akaró és érző lelki képességek működését. Amivel azonban egyszersmind értékeltünk is természetesen, mert világos, hogy az *erre* adott energiák egyforma foglalkoztatásának múlhatatlanul fokoznia (mesterséges hevertetésének pedig kisebbitenie) kell a boldogságérzést, úgyhogy már a «görög» életnyilvánulásokat determináló lélekjáratnak alapjellege megmagyarázta, miért hagyott a technikai irányítás mindig valami elégedetlenségérzést maga után s miért kell a tiszta és igazi boldogság biztosítására ép a görög módnak — nemcsak a technikainál relatíve többet és jobbat, hanem — *elméletben* éppen az *emberi maximumot* nyújtania és garantálnia? Megmagyarázta, hogy míg az egyensúlyozatlan technikai irányítás, természete szerint, viszonylag vagy teljesen, elmulasztani kénytelen az érzelmi energiáknak a megoldoztatását és ezt fájón érezzük, addig a «görög» (és csak ez) *úgy* engedheti meg, illetőleg hagyhatja nyitva, a többiekkel együtt a centrális energiáknak *is* a harmonikus együttműködést, hogy a tudni- és cselekedni vágyás formáinak a teljesebbé a hitnek, szabadságérzéseknek, éntudatnak s hasonfajta, ugyancsak «emberi» momentumoknak ugyancsak megalkuvás és rekompenzáció nélkül való érvényesülését, vagyis boldogságunk illúzióját, mindamellet *ne* korlátozza. Elméletben tehát jóval *többet*, mint a «görög» erőfelhasználási módnak a «sajátos jellegét», — ennek a módnak a páratlan és egyedülvaló fontosságát is igazoltuk. Amint elméleti eredményünket — valóban — a művelt világ történeti múltjának bizonyos, beszédes tényei is különösen erősítik; tények, amelyekre főleg Sprangernek a jólismert, parancsoló dialektikája szeret utalni.

A történet nevezetesen örök, megifjító forrását alkotja az emberiségnek. Egy nemzet a legméltóbban és legjobbban mindig csak a megismert és helyesen értelmezett múltnak a csúcspontjain által fog a *saját* sorsához elérkezni.¹ Vagy — amint ezt F. Strich, a «Deutsche Klassik und Romantik»-nak egyik helyén a német nemzet szellemére vonatkozólag fogalmazta: — «sein klassisches Ideal vermag er nur mit fremder Hilfe zu verwirklichen». Ha tehát igazolhatjuk (amint igazolható), hogy a legkülönbébb nagy nemzeti szellemek fejlődésének szeszélyes, az evolúció egyenesét a történet folyamán minduntalan megtörő görbéje szinte mindig *azért* görbült el, mert az illető népek újra meg újra azt érezték a legszerencsésebb eshetőségnek, hogyha — jóllehet a követők mindig magasabb formai alapjáról, — pontosan az igazi *hellén* proporció szerint való, értelmidifferenciált) görökségben nem több volt, mint egy-egy árnyalata a (csak nagyjában egyforma) nemzeti főiránynak. (Ez az árnyalat — tudvalevőleg — az ión kifejeződésekben inkább centripetális, a dórokban centrifugális, az aiolokban centrális túlműködéstől volt meghatározva.) Mi — természetesen — egy olyan elvont-ideális görökségfogalmat igyekeztünk hiposztazálni, amelyik mint a legtágabb lehetett a leghűbb.

¹ V. ö. Von der ewigen Renaissance, Kultur und Erziehung, 1928. 289. 1.

érzelmi-akarati szimultánságnak a harmóniáját sikerült megismételniök;^x ha a mából visszanező, valóban a legtöbbször igen világosan látja (mert látnia kell), hogy a fejlődés igazi tengelyét igenis *nem* a (görög) nemzeti típus érvényesülésének a momentumai, hanem azok a szakaszok teszik, amelyek ennek a normaként fogadott *idegen* értéknek a vonalvezetését alkotják, — akkor a múlt tanúsága, a kultúrnépek szellemtörténetének a pontos megfigyelése sem vallhatott valóban másról, csak a «görög mód»-nak páratlan és egyedüli, — kimondhatjuk — az eszményi fontosságáról. Amint már a német idealizmus is felismerte, hogy a görög földön minden nyugat európai ember mindig eleve «otthon» érzi magát. Vagy ahogy (egy példa a sok közül) csakugyan a mindnyájunké lett a történetiszemléletnek és—kifejezésnek sajátosan «görög» attitude-je; egy attitűdé, amely máig nem engedi «történelmi»-nek minősítenünk, amit a görögök előtt vagy nélkül például a Kelet nagy kultúrnépei (hamiták, sémiták, az indek és i. t.) — a centrális és centrifugális lelki tevékenység túltengése mellett — produkáltak «történelem»-nek;² vagy azokat az annaleseket, feljegyzéseket, regisztrumokat stb., amikre — főleg a centrális átérzés skartbatevesével próbálkozva — a rómaiak, majd néha mi, nyugati barbárok is szoktunk vetemedni.

III.

Talán sikerült megmutatnunk, hogy amennyiben a technika, a természettudományok, a gépek, a modern munkafilozófia racionalizmusának egész irányvevése, mind *elvszerűen* adják fel az arányos és maximális erőfelhasználásra való törekvést, ennyiben az ilyenféle világnézet apriori az ambíciójáról is lemondott, hogy az igazi boldogságot megvalósíthassa. A technikai és a humanisztikusabb «szellemek» versenyében a győzelem a szerintük mozgósítandó vagy mozgósítható lelki aktivitások fok- és értékkülönbségén fordul. Az igazán szociális, a humánus, a szabad fejlődés, élet, egyszóval a valódi boldogság lehetősége azzal kezdődik, hogy eleve *minden* erőnek a *szimultán és harmonikus* funkcionálása biztosítva legyen.³ Érthető tehát, hogy az egyoldalúan erőkimélő scientia, az alapjain álló szocializmussal és sok hasonló doktrínával, nem hogy boldoggá tehetne, hanem — ahogy Huxley jósolja — szükségszerűen kényszeríti a «Hatchery and Conditioning Centre»-eknek az Ember halálát jelentő örületébe. (Eddig is csak annyiban nem jutottunk még odáig, amennyiben ez a szellem önkénytelenül mintegy önmaga ellen szelepet nyitva, arra is mindig tudott módot találni, hogy a Természet tudásában az emberi «természet» igényeit

¹ V. ö. Joó T., Spranger; Prot. Szemle, 1932 szept.; kny. 7. 1.

² V. ö. E. Schwartz, Geschichtschreibung und Geschichte bei den Hellenen; Die Antike IV. (1928) I kk.

³ V. ö. Társadalomtudomány. 1933. 151. 1.

se hanyagolja teljességgel el.) Érthető, ha a tanácstalan és zavart «technikai szellem» — éppen a görögség misztikus fogalma felé fordult, hiszen eddig nyilván ez volt leginkább képes az összes erőt ökonomikus harmóniában kihasználni, illetőleg a történeti élet folyamán legteljesebb mértékben rendelkezett afelett a teljes skála felett, amelynek egyik részéről a technikai szellem eleve és szükségszerűen lemondott.

Amennyiben tehát ma is valószínűnek látszik, hogy semmiféle külső körülmény a lelki működés örök törvényeit és alapfunkcióit meg nem változtathatja, azaz ma is nyilván fájni fog egy (pl. a centrális) energiáműködés érezhető felfüggesztése és meglepéssel fogunk az összes erők harmonikusan feszülő működésére reagálni, — ennyiben már csak a realizálhatóság, különben nemkevésbé sürgős és halaszthatatlan, gyakorlati kérdésére kell válaszolnunk. Arra a kérdésre, hogy lehet-e egyáltalán ezt a kívánatos «görög» módot a maga anachronisztikus mivoltában, mégis újra a mi korunk javára is, működésbe hozni; lehet-e, illetőleg milyen értelemben lehet az elmúltat halottaiból megeleveníteni? Az ugyanis apriori világos: a szellemi fejlődés valódi tempója¹ még a pusztá feltevését sem engedi meg, hogy valamilyen, a történeti élet folyamán meghaladott pontot, egyszerűen mintegy hozzá visszanyúlva, lekopírozzunk. Részben az alkati adottságok örök másfélesége, részben a mindig előrehaladóan, mintegy imperatívé tökéletesedő igazságok, törvények, a logikus tudáskincs természetes, progresszív gyarapodása, stb. — mindez egy olyan különösen szövedékes fejlődésvonalat determinál, amelyen hullám soha vissza nem térhet. Soha azt és úgy, amint «egyszer volt», semmi további ponton találkozó *másik* szubjektivitás nem fogja megismételhetni. Winckelmannék egykor biztos göröglátásának máig annyival inkább kellett hamis szalonklasszicizmussá vedlenie, Aranyék «fénydús égé»-nek üres színházi dekorációvá színteledni, minél igazabb, amit már Herakleitos úgy mondott, hogy magunk sem léphetünk be kétszer egy folyóba; elvben: a görög voltságnak összes, elképzelhető egyéni felfogásait apriori úgy *kell* tekintenünk, mint a történet örökmozgó filmjéből szükségszerűen hamisan kivágott, ephemer értékű — állóképeket.

Arról — egyszerűen —, amit «görög» arálynak jelöltünk meg és tartatunk, csak valami tágabb («metaforikus») értelemben lehet, de így viszont — joggal lehet beszélni. Úgy, hogy amint eddig akadtak mindig egyéniségek, akik jóllehet állandóan változó körülmények között, ennek a görögfajta, boldogságbiztosító fix arálynak a maradandó tendenciáját hozták örökségkép magokkal, — ma is kell természetszerűen megint akadniok, akiket a megfelelően velökszületett alkatkészségnek, tudásnívónak és az ideál felé törekvő önnevelési készségnek a pozitív előjele ugyanúgy fog megint csak

¹ V. ö. Lényeg és Gondolat, Széphalom Ktár. 2. 1927 és Budapesti Szemle, 1927. 242; 1929. 100 kk. stb.

predesztinálni, hogy természetszerűleg ezt vehessék normáikkal és saját önálló hajlandóságaikból, saját történeti pontjukra vonatkozólag, sajátjukként reprodukálhassák. Ahogy Goethe tudta magát — csak segítségnek használva a legcélravezetőbbeknek és legpótolhatatlanabbaknak felismert görög élményminták szemléletét — a maga hatalmas, a jelent továbbvivő, új német alkatából «göröggé» fejleszteni,¹ úgy kell ma is bárhol és bárki számára elvben nyitva állnia, hogy a maga görögrokon alkati ötvözetéből — némi önjavítással — a teljes tudás és teljes akarati-érzelmi megélés tökéletes «görög» egyensúlyát megteremthesse.² Vagy úgy, hogy az akarati és érzelmi funkciók teljesítő erejét is felfejleszti a jelenünk aránytalanul felduzzadt tudásának síkjára; vagy (inkább) úgy, hogy az előtört, rendezetlen és zavaróan prepotens ismeretelemek túlsúlyát céltudatos átrostálással, elrendezéssel, feldolgozással stb. redukálja, míg a nivóbeli kiegyenlítődség ezen az alapon létesülhet.

IV.

Az eddigiek mindenesetre csak az *elvi* kivihetőség kilátásait tekintik, jóllehet bizonyos, hogy akárhol a kultúrvilágon, a pillanatnyilag adott *valóságos* helyzet sem lesz soha közömbös. Amennyiben mégis a helyzeti nehézségek, a magok minden pozitív esetben mindig változó tényezőivel, állandóan más és új megoldásokat követelnek, ezen a helyen és a mi kereiteink közt meg sem próbáljuk természetesen igazolni, hogy fejtegetéseink lényege igenis, minden látszattól függetlenül, a valóságos esetek egész, végtelen és szabályozhatatlan tömegére szükségkép érvényben van; ez túlságos messze vezetne. Itt csak *egyre* a számtalanból, a bennünket éppen leginkább érdeklő esetre, illetőleg ennek a konkrét körülményeire lehet módunk röviden és példaképen kitérni.

A nagygyén gyanánt felfogott *magyarság* esetének az esélyei különben, mind az elvi feltételek, mind a valóságos helyzetek tekintetében — úgy látszik — az átlagnál kedvezőbbek. Nem hiába tudott a mi népünknek szellemi alkata a görög belső forma realizálásaiban ezeresztendőn át lépést tartani a «művelt» Nyugattal: valami korszerű görögülésre ma is szükségkép, ugyanolyan könnyűséggel késznek látszik, ahogy ezt az alkalmazkodási készségét a múltban is igazolták a magyar renaissance és platonizmus ismert tényei; Arany mély görögsége; vagy — legújabb időkben — Goethe neohumanizmusának ismételt, szerencsés utatallalásai a legjobb-jaink lelkéhez;³ és i. t. S nemkülönben a technikai világszemlélet felé való

¹L. Acta Litt. ac Se. Reg. Univ. Hung. Fr.-Joseph., s. ph.-h., t. IV. f. 2: Goethe Görögsége (1932).

²A módról v. ö. E. Spranger, Von der ewigen Renaissance, i. h. 268 kk. is.

³L. Napkelet, 1933. 71 k.

lelki elkötelezettségünk fokát illetőleg is: a mi érzelmi mechnizmusunknak az — elhanyagoltságából származó — visszafejlettsége jóval kisebb mérvű például az amerikaiánál, úgyhogy könnyen fel tudunk akár a «navigare necesse est, vivere non est necesse» heroikus idealizmusáig is emelkedni. Valamennyi *lényeges* feltétel megvan tehát hozzá, hogy a magyar lélek adott jelre mintegy, egész jelen, egyoldalú-rekompenzációs berendezkedését likvidálhassa és bátran vállalja azt, ami a boldogság legbiztosabb útjának mutatkozott: a görög arányigény követelte (látszólagos) erőfokozást. Amint hisszük is csakugyan, hogy ehhez a célhoz a mi népünknek sok mást könnyen megelőzve, a legelső között kell elérkeznie.

Másképp állunk már természetesen, bizonyos *másodrangú*, valósági akadályokkal, jóllehet közülök eleve nem tekintjük fontosaknak azokat, amelyek nem az igazi boldogságot (tehát a lélekállapotot), hanem csak a boldogulást gátolnák. (Így: esetleges vis maiorokat, mint háborús veszedelmek vagy hasonlók, amik megfelelő esetben épügy elősegíthetnék a lelki tökéletesülést, mint máskor könnyen gátolják; vagy gazdasági nehézségeket, amikre vonatkozólag mindenestre megnyugtató, hogy bár jelenlegi, nyomasztó erejüknek elhárítása túlmegy természetesen egy kicsiny nemzet erőin, a magyarság mégis, a trianoni rendkívüli és mesterséges megkötések nélkül nyilván autarkes volna és szociális bajoknak az árnyéka sem háboríthatná.) Nem lehet azonban már elhanyagolnunk, ami igazi alapjaiban, tehát mint lélekállapot-lehetőségét veszélyezteti a jövő boldogságunkat, így ha ma például minden energia kevésnek látszik a hihetetlenül súlyos kenyérgondok, sürgető szociális kérdések, illetőleg szociális rendszerek kérdéseinek a megoldására, azaz ha korunk embere úgy van beállítva, hogy látni sem akarhatja, megérteni sem képes, hogyan biztosíthatná boldogságunkat éppen egy (követelt) energiatúlfeszítés, egy kifejezetlen minden lelki erőnket igénylő tartás; amikor ezt az energiakímélés sokkal könnyebb, kényelmesebb rendszere nem biztosíthatta?!

Hiába tudjuk nevezetesen, hogy az ilyenféle boldogságakadályok mögött nincs alapjában másról szó, mint egy — a helyzeti depresszióban érthető — útvesztésnek átmeneti s részben kizárólag képzelt velejáiról, tehát a gátlások mint bizonyosan múltó, konstellációs-pszichikai természetűek, elvi szempontból alárendelt jelentőségűek. Ezek az «átmeneti előítéletek» közben mégis olyan kiható zavarokat okozhatnak és a fejlődés menetét annyira gátolhatják, hogy aki elhanyagolná őket, legalább olyan súlyos hibát követne el, mint aki a szokott módon túlbecsüli jelentésüket. Velük szemben ezért — még nekünk is, akik az aránylag «szerencsés» magyar glóbuszon keressük a helyes utat, igazságot, életet, a jövőnket, — annál tanácsosabb idejében valami ellenszerről gondoskodnunk, minél inkább ez éppen az a pont, ahol nemcsak kell, de lehet is valamit segítenünk. Kérdés csak, hogy milyen «ellenszer» felel meg az ilyenféle nehézségek speciális természetének?

Az a döntő kortévedés, hogy — a boldogság és boldogulás fontos elvi különbségét elhanyagolva — egy babonát, a technikában, a gépben, a «legkisebb erőfeszítés»-ben való vakhitet ültettük trónra és — úgy látszik — a (számszerű) minusoknak a nivellálását tekintjük a panacaeának, nyilván nem ered másból, mint az egyszeregybe vetett megdönthetetlen hitünkéből, a rációban való bizalmunkból, amint ez akár kommunisztikus megmondolások, akár prosperity-elméletek alakjában, úrrá lett napjainkon. Ennek megfelelően tehát semmi más sem lehet hivatott és alkalmas ezen változtatni, semmi sem alkothatja biztosabban a boldogságunk hiányzó előfeltételét, mint kizárólag a mélyeséges, helyesebb meggyőződés, hogy (amint a «Versunkene Glocke» borbélyja mondja) — «es gibt noch andre Dinge als das Einmaleins». A jobb belátás, hogy aki momentán helyzeti gyengeségeket megmáshíthatatlan adottságoknak tekintve, ezek szerint rendezkedik, könnyen provokálja erőinek petyhüdedését és ennyiben már a boldogságával pazarlással túlfeszítve, a nehezebb utat választja, — az örök lelki törvény hatásmódjának igazi természete szerint — jelentős ellenállási és ellentevékenységi tendenciát fejleszthet ki magában és éppen így, váratlanul közelebb juthat a mindnyájunk céljához.¹ Belátásokat és felfogásokat azonban éppenúgy, mint meggyőzéseket és hiteket — a születés és önnevelés után — nyilván csak a köznevelés lehet képes megfordítani, itt kell tehát legalább is a magyar eset archimedesi pontjának lenni.

Arra, ami nekünk elsősorban szükséges: a pillanatnyi látszatok fölé való emelkedésre s olyan hibák észrevezésére, amelyeket általában csak utólag szoktak meglátni; arra, hogy tudjuk a látszólag kényszerűn túl a mindig és valóban legjobbat nézni; megtanuljuk az irracionális erőket, hiteket, kiszámíthatatlan erőtartalékokat is tisztelni; vérünkbe menjen át a tudat, hogy éppen a lelki erők teljes felhasználását követelő (nem az ökonomiás) életforma tartozik vitális szükségleteink, a nemzetre visszaható boldogságnak alapfeltételei közé; az egyszerű igazságra, hogy a természettudományos pozitívizmusnál ma is hasonlíthatatlanul megbízhatóbb vezetőnk lehetne a görög idealizmus, — minderre minket nyilván egy megfelelő magyar, modern iskolának lehetne és kellene ránevelnie.

¹ Azon a napon, amikor dolgozatomnak első korrekcióját kézhez kaptam, — a TESz munkahetének első napján — hangzott el a nemzeti munka irányításának elvei közt a miniszterelnök úr ajkáról az a 10. pont is («Ne keressetek munkátokban a könnyű érvényesülés útját. Az így elért sikerek elpuhítanak. A puha embert az élet vihara majdan elsöpri.»), amely egyenesen a nemzetnevelés egyik alapvető posztulátuma gyanánt jelölte meg a fenti, *elméleti* megmondolások útján nyert meggyőződésünket. Sietünk ezt a találkozásunkat a *gyakorlati* politika hivatalos felfogásával, a kormányprogrammal, annál inkább is megállapítani, minél döntőbb bizonyítéka ez szükségképpen magának a tétel igazságának.

Jó iskolák, megszabandó új pozitív renddel, — ezeknek kellene elsősorban legalább is a «görög» átrendeződésre alkalmas magyar elitet abba a legemberibb, legigazabb, egyedül boldogító irányba átsegíteni, amelyik távolról sem meghághatatlan orom, ellenkezőleg: magasságához most is nyilván kényelmes, mert természetes utak vezetnek. Amaz «új rend» pedig — látuk — alig lehet több, minthogy az iskolának sikerüljön, okos megválasztással, jelenünk gondolati túlfejlettségének az extenzióját, (tehát nem is az intenzitását vagy kivált a lényegét!) redukálni, illetőleg nivellálni.

Így kell ma az aktuális, igazán jobb jövőnket kereső magyar reálpolitikának — minden pénzügyinél vagy gazdaságinál sürgősebb — feladata gyanánt kétségtelenül egy kultúrpolitikai programot felismernie, amelyet már csak azért sem engedhetünk el magunknak, minthogy iskola-politikánk tegnapi iránya amúgyis, mintha szerez túl lelte volna kedvét elsősorban éppen a pillanatnyilag aktuális, tehát egy «jelen» értékeszmény kiszolgálásában. És ha nem is mondjuk, természetesen, hogy ama tegnapi iskolapolitikának a rezonálni nem alkalmas, egyoldalúbb tömegektől meg kellett volna tagadnia azokat a korszerű, praktikus intézményeket, amelyekben e tömegek az ő valóságos igényeikhez mért minimumot megfelelően és célszerűen sajátíthatják el, illetőleg csakis ezt kell elsajátítaniuk, — a kvantitásigény megelégtetésének mégis talán nem lett volna szabad annyira és éppen csak a minőségigények számlájára történni: *Ο εις τὴν μολὼν κρείττων*. És a köznevelés szavának is — másrészt — annál inkább óvakodnia kell, hogy egy rosszabb ügyet a jó rovására jöllehet csak látszólag is erősítsen, minél inkább alakítják a pedagógiai célkitűzések még akkor és annyiban is a jövőt, amikor és amennyiben erre a nevelők már nem gondolnak vagy nem tudnak gondolni.¹

* * *

Nem tekinthetjük feladatunknak, hogy itten ezt, a vezető kevesek nevelését legjobban szolgáló közoktatási rendszert részletekig körvonalazzuk. Eleddig, mégis, a görög-római kultúrákon épült régi, ma «humanisztikus» névvel különböztetett gimnázium tagadhatatlanul és minden tekintetben alkalmasnak mutatkozott, hogy neveltjeit ezeknek a legértékesebb, a görög-római² lélek járatoknak magukban való, lehetőleg tökéletes kifeje-

¹ V. ö. Imre S., A társadalom mai állapota és a nevelés; A Jövő Útjain, 1932. 4. sz.

² A speciálisan római lélekötözetnek azokra a vonásaira, amelyek ezt, a görögöt kiegészítően, ugyancsak abszolút, tehát a mai kultúráktól is valószínűleg értékeidállá avatták, ebben az összefüggésben nem térhetünk ki. Világos azonban, hogy ez az ötözet is, lényegében ugyancsak az — antikvitásra általában jellemző — harmóniát kereste, habár ezt, a maga legsajátosabb «belső formája» szerint, mégis másként (főleg nyilván bizonyos akarati vonások erősebb igénye közben) törekedett megvalósítani.

lesztéséig elkalauzolja. Alkalmasnak annál inkább, minél organikusabban tartozott az is a gimnázium szervezetéhez, hogy — jóllehet harmóniaszolgáltatón komprimált, egyensúlyozott alakban, — a tudás összes fontos, tehát politikai és társadalmi, technikai és természettudományos stb. vívmányainak is teret adjon. Ezért hisszük tehát, hogy — egyszerűen — éppen ezt, az elvben és papíron amúgyis még eleven intézményt kellene, sőt nem is volna nehéz, bizonyos korszerű igazításokkal, a mai, megfelelő szubjektumoknak posztulált formálására igénybe venni. Legfeljebb, hogy ezek az igazítások annyira egyszerűen mégsem történhetnének, ahogy ezt a bonyolult feladatot egyes szakemberek ambíciói, a közelmúltban nálunk is, pusztán az óraszámokkal való meddő, statisztikai játékká degradálták. Az — például — hogy a mai ifjúság a szociológia, ethnographia vagy más valódi és valóban modern tudomány lényegéről kapjon kellő tájékoztatást, legalább annyira, ha nem sokkal inkább mint az órázámtól, függ mindenestre magától a szellemtől vagyis elsősorban a tanárok képzettségének a minőségétől, a tankönyveknek korszerű színvonalától, stb. is. Míhelyt mindezt elhanyagolható mennyiségnek vesszük, kaput nyitunk a lehetőségnek, hogy valami szakigénynek — mondjuk a szociológiának — jóllehet heti 2—3 órával való intézményes honorálása, végül is kevesebb eredményt jelentsen, mintha tovább csak a «rég» tantárgyak — görög, latin, történelem, magyar, földrajz stb. — kereteiben, de megfelelően új és céltudatos tankönyvekből, igazán modernül képzett tanárok oktatták volna a hivatottakat. A legsürgősebb teendőt tehát — igenis — nem annyira ilyen külsőséges, mint inkább mélyebb-re-nyúló, belső változtatásokban: a mának megfelelő szellemi légkör kialakításában, az összes tanítók jobb kiképzésében, a tankönyvek korszerű nivellálásában és hasonlóknak kell látnunk és keresnünk.¹

Marót Károly.

¹ Ebben a dolgozatomban szabadon felhasználtam a f. év jan. 5-én a Budapesti Philologiai Társaság Országos Értekezlete kereteiben tartott (kiadatlan) előadásomnak gondolatait (v. ö. Eckhardt Sándor, Magyar Szemle, 1933. 2. sz. 1771.)

M. K.

ADALÉK A MAGYAR KÉPVISELŐHÁZ SZOCIOLÓGIÁJÁHOZ (1887—1931).

A magyar képviselőház utolsó közel ötven éve igen fontos része a magyar történelemnek. Mennyi politikai elv, párt és pártprogram színezte e korszakban különböző színekkel a magyar politikai élet egészét. Miben gyökereztek ez elvek, pártok és programok — erre keresünk itt feleletet.

1. A politikai elvek.

Előrebocsátjuk, hogy a vizsgálódás során 1918-ig bezárólag területileg mindig csak Magyarországról (Erdélyt beleértve) szólunk, Horvát-Szlavonország nélkül, mivel ez utóbbinak 1918-ig Zágrábban saját horvát-nyelvű parlamentje volt; 1918 után pedig csak a mai országról van szó.

A politikai elvek szinképét már az 1861 óta a képviselőházban képviselt pártok elnevezése is elének tárja. A hetven esztendő képét áttekintve, úgy látszik, hogy három időszakot jelölhetünk meg a politikai elvek tekintetében: 1. 1861—1884-ig minden párt politikai alapelve közjogi volt; ezt az időszakot még az is jellemzi, hogy mindössze három-négy párt állt egymással szemben a politikai élet színpadán. 2. 1884—1918-ig terjedő időben jelennek meg a többi, részben még közjogi színezetű pártok mellett, a világnézeti alapú és elvű pártok. A pártok száma a parlamentben egyre inkább megnő s a kilencet is eléri, ami már az elaprózódás és szétforgácsolódás jele. 3. 1920—1931-ig a hangsúlyozottan nemzeti elnevezésű és irányú pártok domináló többségének megjelenése a jellemző. Ehhez járul a pártok számának további emelkedése. Tizenegy párt is bejutott a parlamentbe a második nemzetgyűlésen.

Mindhárom időszakban azt találjuk, hogy erős kormánypárt alakult ki valamely erős politikai egyéniség körül csoportosulva, amely párttal szemben több-kevesebb más párt állott semleges, vagy ellenzéki érzülettel. (A tanulmányban kormánypártnak csak e párt szorosán vett tényleges tagjainak együttesét tekintettük.) A kormánypártok megalakulása arról tanúskodik, hogy Magyarországon eddig azok csak pártok fúziója, parlamenti tagok átlépése, a parlament már régebbi tagjainak jelentékeny bekapcsolódása és valamely erős politikai egyéniség körüli csoportosulás útján jöttek létre. Egészen új párt, egészen új vezetőkkel és tagokkal, az

elmúlt hetven év alatt soha nem ért el átütő eredményt. A pártonkívüliek csoportjának megduzzadása, vagy változása a politikai erők átcsoportosulásának a jele volt.

Nagyon tanulságos a politikai elveknek a választókerületek földrajzi elhelyezkedésében megnyilvánuló állandósulása vagy eltolódása, aminek vázolására azonban most nincs módunk, mivel még a vázlatos kép is részletesebb taglalást igényelne.

A politikai elvek eltolódása, illetőleg módosulása megfigyelhető a ciklusok tartama alatt meghozott törvények valamely csoportjának kidomborodásán is. Így a jelzett első időszakban (1861—1884) 871 törvényt hozott a parlament, melyek közül főleg az ipar, kereskedelem és a hitel szabályozása, a nemzetközi intézményekkel (posta, vasút, távíró stb.) való kapcsolat szervezése, a közjogi szabályozás, valamint a jogkodifikáció szerepel aránylag a legtöbb törvénnyel. A pénzügyi (államháztartási) törvényeket ezen felsorolásba nem vettük fel, mert azok ciklusonként mindig a hozott törvények 13—43-8%-át képezik, bár ezeknek számából mindig kiolvasható a gazdasági helyzet kedvező vagy válságos állapota. Ugyanígy nem vettük ide az adminisztratív (resszorttárca) törvényeket sem; ezek száma ciklusonként a hozott összes törvények 11-5—56-5%-a között változott. A második időszakban (1885—1918) 1206 törvényt hoztak. Ebben az államközi szerződések domborodtak ki különösebb mértékben. Az ipar, kereskedelem és a hiteléletre vonatkozó törvények még mindig felülmúlták számszerűleg az agrárvonatkozású törvényeket; a közjogi csoport is szerepel, de már jelentékenyen kevesebb számban. A harmadik időszakban (1920—1931) a meghozott 479 törvény közül az agrár vonatkozásúak domborodtak ki és lépték túl az ipar, kereskedelem és hiteléletre vonatkozók számát; igen jelentékenyen felduzzadt a szociálpolitikai törvények száma, valamint megnőtt a közjogi, a jogkodifikáció, az államközi életre vonatkozó törvények száma is.¹

A politikai elvek színeképe még azt a jellemző jelenséget is elénk tárja, hogy a világháború előtti pártok közül csak az erősen világnézeti megalapozottságúak (keresztény-, demokrata-, szociáldemokrata pártok) mentették át magukat pártjuk eredeti struktúrájával és formájával. A többi pártok majdnem mind eltűntek, a nemzeti gondolatra építő pártok pedig új formában hatalmasan megerősödtek.

2. Társadalom és párt.

A magyar országgyűlési almanachok életrajzi adatai szerint a parlamentben szerepelt képviselők tíz hivatási csoportba tartoztak. Így alakult ki vizsgáldásunkban az alapul vett következő tíz hivatási csoport: 1. Me-

¹ A részletes, bár igen szemléltető felsorolásra itt nem térhetünk ki.

gyei funkcionáriusok (szolgabírótól alispánig), 2. állami funkcionáriusok (a tanárokat kivéve, kiket máshová soroltunk, amint azt később megindokoljuk), 3. városi funkcionáriusok, 4. ügyvédek, 5. földbirtokosok (nagy-, közép- és kisbirtokosok), 6. egyházi férfiak, 7. orvosok, gyógyszerészek, szolgálatonkívüli katonatisztek; 8. az ipar, kereskedelem és hitelélet reprezentánsai; 9. írók, szerkesztők, művészek, tanárok, tudósok; 10. magánzók, munkások, magántisztviselők.

Annak megállapíthatása végett, hogy a társadalom hivatási csoportjainak mozgása és a képviselők hivatási csoportjainak változása, azaz a társadalom és párt között van-e érzékelhető kapcsolat, szétbontottuk — amennyire lehetséges volt — a hivatalos népszámlálások adatait a jelzett tíz hivatási csoportnak körülbelül megfelelően. Az 1880 és 1920 között megtartott népszámlálások hivatási csoportingadozásai alapján a következő társadalmi hivatási struktúra és az összes parlamenti képviselők hivatási csoportjainak ingadozásai alapján *(csak 1887-től kezdve álltak adatok rendelkezésre)* a következő hivatási struktúra alakul ki.¹

A két struktúra és lépcsőzet nyers egybevetése azt mutatja, hogy a társadalom és a párt fentebb jelzett értelmű kapcsolata a lehető leglazább, sőt majdnem — látszatra talán — még ellentétesnek is tűnik fel. A számszerűség az egymásmellé állításkor tehát nem ad a kettő kapcsolatára nézve semmiféle közelebbi megnyugtató szociológiai magyarázatot. A két eredmény szembeállítása csak azt igazolja, hogy a földbirtokosság az agrár Magyarországon mindig eredményes képviselőhöz jutott, hogy továbbá az intelligencia mindig preponderáns szerepet játszott, hogy valamint a társadalmi-kapillárisán szabadabb hivatások (ügyvéd, pap, szerkesztő, író, művész, tudós, orvos, gyógyszerész) feltűnő nagy számban érvényesültek a társadalmi-kapillárisán zártabb hivatási csoportok (megyei, állami funkcionáriusok, földbirtokosok) mellett, s hogy végül a mezőgazdasági, házi és ipari munkásság képviselője aránylag igen alacsony volt. Ezek a tények azonban csak megállapítások, melyek még magyarázatra szorulnak.

Kis részben magyarázattal szolgálhatnak a politikai elvről eddig mondottak olyan értelemben, hogy a földmunkásság képviselőjének hiánya sokáig a politikai elv kiforratlanságának, az általános műveltség minimális átlaga hiányának és a szervezkedés hiányosságának is volt a következménye. Az ipari munkásság szervezete pedig egészen 1920-ig nyíltan szembehelyezkedett a nemzet egyetemes érdekével és így a nemzeti társadalom védekezése ezzel a politikai párttal szemben természetes volt.

Azokban ezek a magyarázatok sem kielégítőek. Egy alapvetően fontos tényezőnek közbeiktatását teszik multhatatlanul szükségessé s ez a tényező vizsgálódásunkban: a hivatás léte, hivatási tudattal és hivatási felelősségérzettel.

¹ Lásd a 218—219. lapokon.

A képviselők százalékos megoszlása az egyes fontosabb hivatási csoport-foglalkozási csoportok szerinti százalékos megoszlása

Választás (V), népszámlálás (Nsz) éve		Nagy-, közép- és kis föld- birtokosok		Ügyvédek		¹⁾ Megyei-, ²⁾ Állami-, ³⁾ Városi funkci- onáriusok, ⁴⁾ Köztisztviselők összesen		Egyháziak	
V	Nsz	V	Nsz	V	Nsz	V	Nsz	V	Nsz
1887	1880	31'3	19'6	18'9	0'1	¹⁾ 17'9 ²⁾ 7'8 ³⁾ 0'3 ----- 26'0	4) 0'4	3'5	0'2
1892	1890	37'5	19'8	24'2	0'1	¹⁾ 10'4 ²⁾ 6'0 ³⁾ 1'7 ----- 18'1	4) 0'4	3'6	0'2
1896		31'7		18'4		¹⁾ 17'9 ²⁾ 10'2 ³⁾ 1'2 ----- 29'3		3'6	
1901	1900	34'8	20'7	23'0	0'1	¹⁾ 11'1 ²⁾ 6'3 ³⁾ 3'1 ----- 20'5	4) 0'7	4'1	0'3
1905		31'7		26'8		¹⁾ 9'7 ²⁾ 6'3 ³⁾ 2'2 ----- 18'2		4'9	
1906		33'7		28'6		¹⁾ 4'8 ²⁾ 4'1 ³⁾ 1'9 ----- 10'8		8'0	
1910	1910	36'8	21'1	21'1	0'1	¹⁾ 8'5 ²⁾ 8'2 ³⁾ 1'6 ----- 18'3	4) 1'1	3'1	0'3
1920	1920	30'0	15'4	11'2	0'1	¹⁾ 4'3 ²⁾ 9'1 ³⁾ 2'4 ----- 15'8	4) 1'7	12'1	0'2
1922		26'9		14'3		¹⁾ 11'0 ²⁾ 9'4 ³⁾ 1'6 ----- 22'0		6'1	
1927		26'6		15'1		¹⁾ 9'4 ²⁾ 12'7 ³⁾ 2'0 ----- 24'1		6'1	
1931		22'5		17'1		¹⁾ 11'4 ²⁾ 13'5 ³⁾ 1'2 ----- 26'1		3'7	

pártok szerint szembe állítva az ország kereső, népességének a megfelelő vallásával a népszámlálási eredmények alapján.

Ipar, kereskedelem, hitelélet. (Vállalkozók)		Írók, szerkesztők, művészek, tudósok és tanárok. *) = tanárok nélkül		Orvosok, gyógyszerészek, szolg. kiv. tisztek. *) = tisztek nélkül		1) Magánzó és nyugdíjas, 2) Magántisztviselő, 3) Föld-, házi-, ipari munkásság		%	
V	Nsz	V	Nsz	V	Nsz	V	Nsz	V	Nsz
5·8	6·6	12·1	*) 0·4	2·4	*) 0·2	—	1) 0·7 2) 0·2 3) 71·6 72·5	100	100
5·8	3·6	9·3	*) 0·4	1·5	*) 0·2	—	1) 1·5 2) 0·1 3) 73·7 75·3	100	100
5·8		9·7		1·5		—		100	
5·8	6·6	9·9	*) 0·6	1·6	*) 0·1	0·3	1) 1·7 2) 1·0 3) 68·2 70·9	100	100
3·9		11·1		2·2		1·2		100	
5·3		10·2		2·2		1·2		100	
6·8	7·6	10·4	*) 0·8	2·4	*) 0·1	1·1	1) 2·5 2) 1·6 3) 64·8 68·9	100	100
7·7	8·5	15·0	*) 1·1	4·8	*) 0·2	3·4	1) 2·7 2) 2·9 3) 67·2 72·8	100	100
7·8		9·0		4·1		9·8		100	
6·9		9·4		6·1		5·7		100	
8·6		9·0		6·1		6·9		100	

3. Képviselőház és hivatás.

«Minden község . . . hivatások . . . szervezete.»¹ Minden hivatás kitermel az egyénben valamilyen attitűdöt, úgyszintén az egyhivatásúak csoportjában is. S ennek folytán a hivatás a parlamentbe képviselői minőségben belépő párttagok egyedei és hivatási csoportjai révén is befolyást gyakorol magára a parlamentre, annak működésére is. Vizsgálataink eredményei azt látszottak igazolni — amint azt most részletesebben vázolni fogjuk —, hogy a társadalmi és a pártstruktúra kapcsolatának megértését, magyarázatát nagyban elősegíti a hivatásnak tényező gyanánt való bekapcsolása, továbbá még azt is bizonyította, hogy a liberális-demokratikus alapirányú képviselői parlament mindenkor — bizonyos mértékig — egyben *hivatási* parlament is.

Feltártuk a magyar képviselőház tagjainak hivatási struktúráját, külön kormánypártra és nem-kormánypártokra (a pártonkívülieket is ide számítva) bontva szét a képviselők tömegeit. A kettéosztást indokolni látszott az a körülmény, hogy a nem-kormánypártok csak a maguk összeségükben fogták össze az összes hivatási csoportokat, s hogy százalékos erősségük a kormánypárttal szemben — amint ezt a következő kimutatás szemlélteti — mindig jelentékeny volt.

A választás éve:	1887	1892	1896	1901	1905	1906
Száz képviselő közül kormánypárti	63·9	57·6	70·2	64·2	38·5	62·0
Nem-kormánypárti ..	36·1	42·4	29·8	35·8	61·5	38·0
A választás éve:	1910	1920	1922	1927	1931	
Száz képviselő közül kormánypárti	61·7	72·5	60·0	69·8	62·0%	
Nem-kormánypárti ..	38·3	27·5	40·0	30·2	38·0	

Az így csoportosított hivatási pártstruktúrák ciklusonként részletezve a következő lépcsőzetes képet adják az összes, tehát a városi választókerületekre is vonatkozólag:²

A meglepő eredmények súlyát és jelentőségét még növeli, hogy bár *három* egymástól lényegesen elütő választójogi törvény alapján megejtett választások eredményét mutatják, *lényegileg* mégis teljesen *azonosak* egymással úgy a kormánypárt, mint a *nem*-kormánypártok sorában. Az első választójogi törvény, az 1874. évi XXXIII. törvénycikk, az 1848. évi V. törvénycikkben lefektetett alapelvek szerint rendezte a választói jogosultságot. Mindenütt nyílt szavazás volt kerületenként s bármely párt

¹ L. 149. 1., *Concha Győző*, Politika, 1. kötet, 2. kiadás, Bp.: Grill, 1907.

² L. 221. lapon.

A választások éve	Földbírók		Ügyvédek		Megyei funkcionáriusok		Irk, szerkesztők, tanácsok, tudósok		Állami funkcionáriusok		Egyházi férfiak		Magánzók, munkások, magántisztviselők		Ipar, kereskedem, hitel		Orvosok, szék, székgyógyászok, katonák		Városi funkcionáriusok		%	
	K	Nk	K	Nk	K	Nk	K	Nk	K	Nk	K	Nk	K	Nk	K	Nk	K	Nk	K	Nk	K	Nk
1887	31'9	30'2	16'7	22'8	19'0	15'4	11'0	14'1	10'3	3'4	2'3	5'4	—	—	6'5	4'7	2'3	3'4	—	0'6	100	100
1892	37'9	37'7	19'7	30'3	14'3	5'2	8'0	10'8	9'2	1'7	0'3	7'4	—	—	7'2	4'0	1'7	1'2	1'7	1'7	100	100
1896	28'6	39'0	17'5	21'1	22'4	6'5	9'3	10'6	13'1	3'3	0'7	10'6	—	—	6'2	4'9	1'1	2'4	1'1	1'6	100	100
1901	36'6	31'8	18'1	31'8	16'2	2'0	10'1	9'5	8'3	2'7	0'8	10'1	—	0'7	6'1	5'4	1'5	2'0	2'3	4'0	100	100
1905	30'2	32'7	20'1	31'2	20'1	3'1	9'5	12'2	11'3	3'1	0'6	7'5	1'2	1'2	3'2	4'3	0'6	3'1	3'2	1'6	100	100
1906	35'2	31'2	32'0	22'9	2'3	8'9	11'3	8'3	2'3	7'0	6'7	10'2	1'2	1'3	5'5	5'1	1'2	3'8	2'3	1'3	100	100
1910	31'3	44'9	21'1	20'9	12'5	1'9	9'8	12'1	11'8	2'5	1'5	6'3	—	2'5	8'6	3'8	1'5	3'8	1'9	1'3	100	100
1920	34'1	19'3	9'3	15'8	4'0	5'2	14'7	15'8	6'7	15'8	13'3	8'8	3'3	3'5	7'3	8'8	5'3	3'5	2'0	3'5	100	100
1922	33'3	17'3	15'0	13'3	15'6	4'1	6'1	13'3	10'9	7'1	4'1	9'2	0'7	23'4	8'8	6'1	4'8	6'1	0'7	3'1	100	100
1927	29'7	18'8	16'4	12'2	12'9	1'4	4'7	16'2	14'0	9'5	3'5	12'2	1'2	13'5	9'4	8'1	6'4	5'4	1'8	2'7	100	100
1931	23'7	20'4	19'8	12'9	15'8	4'3	7'2	11'8	15'1	10'8	1'3	7'5	0'7	17'2	9'2	7'5	5'9	6'5	1'3	1'1	100	100

K = Kormánypárt. Nk = Nem-kormánypártok.

indulhatott egyéni jelölttel. E törvény, melynek alapján nyolcszáz ezer körül mozgott a jogosultak száma, 1918-ig volt érvényben. A választójog alapja a vagyoni cenzus vagy az értelmiséghez való tartozás volt s csak a férfiak szavazhattak. (A választójog kiterjesztését célozták az 1913: XIV. és az 1918: XVII. t.-cikk is, de ezek nem léptek életbe részben a világháború, részben a bekövetkezett forradalmak miatt.) A második — lényegében egészen más — rendelkezést az 5985/1919. M. E. választójogi miniszteri rendelet (a Friedrich-féle) tartalmazta, mely szerint ugyan megmaradt a kerületenként való szavazás és jelöltállítás, de már a nők is szavazhattak s a választás mindenütt titkosan folyt le. Ezen rendelet alapján a megcsonkított országban 3,042.000 volt már a választójoggal rendelkezők száma s ennek alapján választották meg az első nemzetgyűlést. A harmadik rendelkezést a 2200/1922. sz. M. E. rendelet foglalta magában, mely megszüktette a második rendelet engedményeit; kiterjedt a nőkre is s újítás- és kísérletként bevezette Budapesten és környékén az arányos képviselési rendszert a lajstromos szavazással. Budapesten és környékén titkos és kötelező, máshol pedig nyílt és fakultatív volt szavazás. Ugyanezt a rendelkezés tette törvénné az 1925. évi XXVI. t.-c, mely azonban a lajstromos szavazást a titkossággal együtt kiterjesztette az összes városi kerületekre. E rendelet, illetőleg törvény alapján a megcsonkított ország lakosai közül 2,382.000 volt a választói jogosultsággal bírók száma. Az 1914. évi névjegyzék szerint az ország 24 éven felüli lakosságának 15.5%-a, az 1918. szerint 20.9%-a, az 1919-es rendelet szerint 74.6%-a, az 1922-es rendelet és az 1925-ös törvény alapján 58.4%-a volt szavazásra jogosult.

A pártok hivatási struktúrájában az a szembeötlő, hogy a két pártcsoport (kormánypárt és nem-kormánypárt) a felsorolt összes választások után *lényegileg* azonos maradt, még pedig oly kép, hogy úgy a kormánypártban, mint a nem-kormánypártokban mindig a földbirtokosok és az ügyvédek hivatási csoportja volt a legerősebb — a kormánypártban rendszerint nagyobb, a nem-kormánypártokban kisebb a kettő közötti százalékmargója —, holott, amint már említettük, három egymástól eltérő választójogi törvény, illetőleg rendelet alapján jöttek létre s noha pl. 1906-ban az évtizedekig ellenzéki szerepet vitt függetlenségi párt lett kormánypárttá. A csak városi kerületekben pedig úgy a kormánypárton, mint a nem-kormánypártoknál, a jelzett választásokon — alig egynéhány kivétellel — mindig az ügyvédek hivatási csoportja jutott legerősebb képvisellel az első helyre.

Meglepőnek és szembeötlőnek mondtuk ezeket az eredményeket, mert ezek még a tudományos irányú munkákban (pl. legutóbb Kari Braunianak a választójogról írt könyvében) is fellelhető, de különösen a politikai pártagitáció során időnként elhangzó szemrehányásokat («választási visszaélések», «reakció» stb.) látszanak igen nagy mértékben gyengíteni és cáfolni. A számadatok mögött meghúzódó élettények ugyanis

inkább olyas valamire mutatnak rá, amire eddig nem igen figyelt fel eléggé a közfigyelem. S ez a valami a hivatás léte, amely az emberi egyedi és közületi élet számára adottságként jelentkezik olyképp, hogy a hivatás hatása az egyénre és a közületre csak módosítható, de ki nem küszöbölhető. A hivatás is elvezet azon találóan hangzó tétel megértéséhez, mely szerint: «minden kollektívumnak olyan vezetői vannak, amilyeneket megérdemel. És minden nagy szervezet kitermeli magában azt a vezető réteget, mely hozzá illik».¹ A vezetők kiválasztásában a hivatás a politikai pártok keretén belül is érezteti a hatását, különösen azért is, mert a «pártok egyházakhoz, szektákhoz hasonlóan alakulnak . . ., elsődlegesen bizonyos gondolatrendszerekre épülnek fel, a szociális és politikai eseményeket egy bizonyos szempontból látják és a rendelkezésre álló politikai propaganda minden eszközével arra törekednek, hogy rendszerüket embertársaikra rákényszerítsék . . . A párt szempontja iránti megértő érzékenység az egyes ember részéről nagy mértékben ezek társadalmi állásától és egyéni sorsától függ»,² ami, mint azt még látni fogjuk, szoros kapcsolatban áll a hivatással és a politikai érzületekkel, mely utóbbiakra nézve helyes megállapításként hangzik az, hogy «bárminő történeti közösségben, pl. államban élő közösségi érzület (érzületek) szilárdsága, virulenciája és kifejelettsége éppen a legnagyobb államfenntartó hatalom».³

Ezen megállapításokhoz fűzzük hozzá — lényeges kiegészítőként — a hivatás szerepét.

Minden hivatás lelki beállítottságot, attitűdöt érlel meg és fejleszt ki, egyénileg több-kevesebb hivatási tudattal és felelősségérzettel. Az olyan emberi munka, melyből hiányzik a hivatásnak e két kelléke, a nemzet egyeteme szempontjából értéktelen, vagy egyenesen káros. Ez teszi a hivatást a közület, a nemzet egyetemese érdeke és az egyes ember önérdeke közötti kapocsá, mely motiválja a politikai elv kialakulását, ennek az egyénnel szemben gyakorolt vonzó vagy ellenszenves hatását, a politikai érzület létrejöttét és virulenciáját, valamint a vezetők kiválasztását is. Ebben áll a hivatás különös jelentősége a politikai élet számára s egyben ily módon és úton érezteti a hivatás a hatását a parlamentre is.

A felállított tíz hivatási csoport attitűd-képét talán a következőképp rajzolhatnók meg, anélkül, hogy exaktul, vagy szematikusan akarnánk eljárni.

1. Megyei funkcionáriusok: kötöttség az erős (legtöbbször nemesi) családi tradíciókhoz és hajlandóság a nemzet egyetemének igénylésére.

¹L. 97. 1., *Künkéi, Fritz*, Grundzüge der pol. Charakterkunde, Berlin: Junker & Dünhaupt, 1931-

²L. VI. 1., *Thumwald, R.*, Partei u. Klasse im Lebensprozess der Gesellschaft, Leipzig: Hirschfeld, 1926.

³L. 26. 1., *Behány István*, Politikai lélektan, Bp.: Stúdium, 1932.

2. Állami funkcionáriusok: kötöttség az államiság erős gondolatához és hajlandóság a nemzeti-állami-egész igenlésére.

3. Városi funkcionáriusok: kötöttség a polgárság autonómiájának gondolatához és hajlandóság az egyén érvényesülési jogának hangsúlyozására.

4. Ügyvédek: kötöttség a jog eszméjéhez és hajlandóság a szubjektív jog és a jogi kötelelem hangsúlyozására.

5. Földbirtokosok: kötöttség a földhöz, a szülőhelyhez, hajlandóság a nemzet egészének hangsúlyozására és a tradíció szilárd tiszteletére.

6. Egyházi férfiak: kötöttség a szellemi-lelkiség hangsúlyozásához és hajlandóság az egyes ember és a közület védelmére.

7. Orvosok, gyógyszerészek, szolgálatonkívüli katonák: kötöttség a közület felé tekintő hivatási tudathoz és hajlandóság az egyes ember és a közület kiemelésére.

8. Ipar, kereskedelem és hitel képviselői: kötöttség az anyagi hangsúlyozásához és hajlandóság az egyes ember kiemelésére.

9. írók, szerkesztők, művészek, tudósok, tanárok: kötöttség a szabad szellemi-lelki alkotás hangsúlyozásához és hajlandóság a közület egészének élő egyéniség előtérbe helyezésére. (A tanárokat azért soroztuk inkább ide, mert — hivatásuk szerint nem tartoznak az állami bürokráciához —, hanem egy szellemi értéket termelő hivatási csoportoz.)

10. Magánzók, munkások, magántisztviselők: kötöttség az élet-beállítottságuk quasi egyoldalúságához és hajlandóság az egyes ember igenlésére. (E három kategóriának lényegileg azonos, bár ellentétesen tendált attitűdéje miatt véljük lehetségesnek és indokoltnak ezt az összevonást.)

Ha most a hivatási csoportok ezen attitűde-képére gondolva nézzük a felsorolt választások megosztottan csoportosított eredményeit, megelevenedik előttünk a parlament élete, küzdelme s azt látjuk, hogy ezen attitűde-ök szellemi-lelki- és érdekek-ütközése a politikai élet dinamikájának éltető forrása — még a liberális-demokratikus alapirányú képviseleti parlamentben is. Amint a hivatás szerepe kapcsán már láttuk, a politikai erőkép kialakulásánál hivatási adottságok is előállnak, melyeket teljesen kiküszöbölni sohasem lehet. A politikai erőkép kialakításánál pedig hivatási lehetőségek is állnak rendelkezésre, amelyek azonban soha egészen ki nem meríthetők, éppen az adottságok miatt is. Az adottság és a lehetőség két pólusa között húzódik ugyanis meg az a tér, ahol az államvezetők tevékenykedhetnek, alkothatnak. A hivatási beállítottság adottságával mindig számolni kell, de ugyanakkor nem hagyható figyelmen kívül az sem, hogy az egyes hivatások attitűde-jének időlegesen talán a nemzettel szemben jelentkező iránya nemzetneveléssel és a politikai élet ütemének megszabásával is — hosszabb idő lefolyása alatt — áthangolható s egyben a nemzettel párhuzamosan tendált hivatások attitűde-je is erősíthető. A centrifugális attitűde és tendencia centripetálissá válhat is, amint azt a nyugateurópai

egyres országok munkásmozgalmi és a munkásság páfördulási igazolják. De ebben az átállítódásban, az attitűdé tendenciájának módosulásában a prius és a hangsúly a hivatási tudat és felelősségérzet erőteljesebb, plasztikusabb kialakulásában van s csak hozzájárul ehhez az új, változott politikai elv, érzület és állásfoglalás. (Az olasz, német és régebben a szovjet-orosz tények erre mutatnak.) Mert a politikai átállítódás a hivatási belső átállítódás nélkül csak múló konjunktúra — jövendő nélkül. Ha csökken a hivatás ethosza, a tendenciája is centrifugálissá lesz a nemzetben, a közületben. Ezért kell ezt az ethoszt nevelni és állandóan táplálni.

Az ekként meglátott, értelmezett és jellemzett hivatás már tud magyarázatot adni a magyar társadalom és a magyar pártok kapcsolatának mikéntjére és arra nézve is, hogy miért szükségképpen hivatási parlament is minden liberális-demokratikus alapú képviseleti parlament.

A politikai elvek színképe és a pártcsoportok hivatási struktúrájának adatai alapján az 1887-től 1931-ig terjedő korra vázlatosan megállapítható, hogy a társadalmi-kapillárisán inkább szabadabb hivatási csoportok rendszerint inkább «liberális-demokratikus», centrifugális irányt követtek — a nemzet egyeteme szempontjából tekintve, míg a társadalmi-kapillárisán zártabb hivatási csoportok rendszerint inkább «konzervatív», centripetális tendenciájúak voltak. Az ezen szempontból csoportosított adatok a következők:

A tizenegy választáson a *kormánypártban* a megyei-, állami funkcionáriusok és a földbirtokosok százalékosan a következőkép voltak összesen képviselve:

1887	1892	1896	1901	1905	1906	1910	1920	1922	1927	1931
61·2	60·9	63·9	61·1	61·6	39·8	56·0	44·8	59·8	56·6	54·6%

a *nem-kormánypártokban* pedig:

48·9	44·7	49·0	36·5	38·9	47·6	49·3	40·3	28·5	29·7	35·5%.
------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	--------

Ezek az adatok azt mutatják, hogy a kormánypártban a társadalmi-kapillárisán inkább kötött hivatási csoportok voltak eddig túlsúlyban, a nem-kormánypártok csoportjában pedig ezzel szemben a társadalmi-kapillárisán inkább szabadabb hivatási csoportoknak jutott a döntő szó. E tétel érvényességét a kivételnek látszó 1906-os választási eredmény csak erősíti, ha figyelembe vesszük az akkor kormányrajutott függetlenségi pártnak — évtizedes ellenzékisége és felkészülése ellenére — rövid négy év alatt bekövetkezett *belső* összeomlását és már az 1910-es választásokon kapott vereségét, ami arra mutat, hogy a párt hivatási struktúrája nem volt szilárd.

A közölt adatokból kitetsző jelenség a csak városi választókerületek számeredményeiben szintén mutatkozik. Itt azt látjuk, hogy a három választójogi törvény ellenére, a csak városi kerületekben, úgy a kormánypárton, mint a *nem-kormánypártoknál*, majd mindig a társadalmi-kapil-

lárisan szabadabb hivatási csoportok a legerősebbek és ezek foglalják el a hivatási lépcsőzetben az első helyeket.

Mindezek alapján talán elfogadható az a kijelentés, hogy nálunk a földműves- és kisgazda-szervezkedéseknél megvolt ugyan a hivatás ethosza, de hiányzott — nemzetnevelés híjján — az ebből eredő politikai elv eredményes kialakítása; azon szervezkedések pedig, melyek a hivatási ethosszal ellenkező politikai elvre akartak építeni, már eleve az elindulásuk magukban hordták az eredménytelenség csiráit. Viszont a munkásságnak megvolt — az agitációval rákényszerített — politikai elve, de hiányzott a hivatás közületi, nemzeti ethosza. S ugyanakkor talán megérthető és elfogadható, ily indokok és tények alapján, az intelligencia és a földbirtokosok preponderans politikai szerepe is.

A hivatásnak a politikai életre, a parlament életére is gyakorolt hatása miatt mondhatni, hogy minden képviseleti parlament egyben hivatási parlament is, annak ellenére, hogy a hivatási képviselők közjogi aláépítettsége már a múlté. Éppen ezen szerepe és hatása miatt tör elő Nyugaton a hivatás hangsúlyozása s a hivatási parlament kívánalma ma már nem utópia, hanem politikai valóság, bár, mint politikai életforma ez sem lesz, mert ez sem lehet tökéletes, akár csak a kiélt régi formák.

A parlamenti két pártcsoport hivatási adatainak grafikonná formálása azt láttatja meg, hogy az egyes hivatási csoportok az összességgel szemben mindig egyensúlyra törekednek, de ugyanakkor az egyik a másikkal szemben mindig egyidejűleg túlsúlyra is törekszik, ami az élet polaritásának a következménye.

4. Párt és nemzedék.

Figyelemreméltó a képviselőknek a nemzedékek problémája szempontjából történt vizsgálata, az életkor szerinti taglalása is.

Kiindulásul az a tény szolgált, hogy minden ember természeti adottságainál fogva is, élete folyamán három lelki fázison, még pedig: 1. a kiforrás, 2. a kiforrottság és 3. az elfáradás fázisán halad át. Egyik sincs korhoz kötve, de mindegyik egyszer meg van mindenkiben s mindegyik fázisban más a világszemlélet alapszempontja és a cselekvések motívuma. Így az elsőkben főleg az elégedetlenségből fakadó újat akarás, a másodikban főleg az alkotás (teremtés, szerzés), a harmadikban főleg a sajátalkotta konzerválása dominál.

Ez a lelki eltolódás, mely állandó folyamat és mindig aktuális jelenség, a politikai élet dinamikájának a *mikéntjére nézve* játszik döntő szerepet. De ezenkívül a vezetők kiválasztódását, a pártszukkreszcenciát és a pártideológiát is közelről érinti s egyben némi fényt vet a nemzedékek problémájának lényegére is.

A képviselők életkor-adatainak összeállításánál során — váratlanul — a generációs hullámmozgás grafikonját kaptuk meg.

Az összes választókerületek eredményeit tekintve a parlament tagjainak választási ciklusonként részletezett korcsoportjai százalékban a következők voltak:

	1887	1892	1896	1901	1905	1906	1910	1920	1922	1927	1931
40 éven aluli ...	36·6	30·0	29·1	28·6	27·1	36·1	28·1	34·8	29·4	12·2	9·8
41—60 éves...	49·1	56·9	56·9	55·7	57·9	53·2	56·7	58·0	62·4	77·6	78·0
61 éven felüli ..	14·3	13·1	14·0	15·7	15·0	10·7	15·2	7·2	8·2	10·2	12·2

A kormánypártoknál:

40 éven aluli ...	38·6	32·0	30·0	28·3	17·6	35·0	24·0	38·7	29·3	11·1	7·9
41—60 éves...	45·9	52·5	55·5	55·5	61·0	52·0	59·0	54·6	63·9	78·9	78·9
61 éven felüli ..	15·5	15·5	14·5	16·2	21·4	13·0	17·0	6·7	6·8	10·0	13·2

A nem-kormánypártoknál:

40 éven aluli ...	33·0	27·0	27·0	29·0	33·0	38·0	35·0	24·6	29·6	14·9	12·9
41—60 éves...	55·0	63·0	60·0	56·0	56·0	55·0	52·0	66·7	60·2	74·3	76·3
61 éven felüli ..	12·0	10·0	13·0	15·0	11·0	7·0	13·0	8·7	10·2	10·8	10·8

A három számsor megeleveníti a pártok életének hullámmozgását. 1887-től 1901-ig a kormánypárt vette fel az országos százalékszámánál nagyobb mértékben a fiatalabb csatlakozókat, 1901-ben és 1905-ben pedig már a nem-kormánypártok. 1906-ban a kormányra jutott függetlenségi párt már csak az országos százalék alatt, míg a vele szemben álló nem-kormánypártok jóval nagyobb számban kapcsolódottak be a párt életébe a friss politikai elemeket, de ugyanez történt még nagyobb mértékben 1910-ben is, az új kormánypárt megalakításakor. 1920-ban a kormánypárt (koalíciós) döntő fölénye az új elemek igen erős maga mellé sorakozásában is megnyilvánult. 1922 óta erősebb a nem-kormánypártok felfrissülése, a kormánypárt megmerevedése (7.9% az első korcsoportból) pedig eddig még nem látott mélypontra jutott.

A magyarországi pártok történetének áttekintése szembeötlő időbeli azonosságot mutat az új pártalakulás és a most jelzett új csatlakozások időpontja között. Tagadhatatlan, hogy az 1905-ös választási eredmény megsemmisítését a nem-kormánypártokhoz történt nagyobb mérvű új felsorakozás is elősegítette s az 1906-os és 1910-es eredményt is mindkét szer a nem-kormánypárti oldalon bekövetkezett jelentékeny friss csatlakozás is előmozdította. Ebből pedig az világlik ki, hogy valahányszor eddig új pártcsoporthozulás készülődött vagy jött létre, mindig nagyok voltak a lehetőségek az első korcsoport aktívabb és nagyobb számú bekapcsolódására és ennek a bekapcsolódásnak a mértéke nagyban befolyásolta az eseményeket és eredményeket, ami talán csak természetes, mert ez a politikai réteg a pártalakításba erősebb mérvben igyekezett érvényre juttatni és bevinni újatalkaró elhatározottságát.

Úgy csak a kormánypárt, mint csak a nem-kormánypártok generációs hullámmozgását külön-külön szemügyre véve azt láthatni, hogy a parlamentbe bekapcsolódók nagyrészen hosszabb ideig megtartják helyüket és

ezzel természetszerűleg részben elzárják a friss elemek nagyobb mérvű bekapcsolódásának ciklusonként való bekövetkezését. Ennek a jelenségnek — amint az almanachok adatainak áttekintésekor feltűnt — oka, hogy a parlamentbe még be nem került elemek nincsenek a politikai élet atmoszférájához szokva s nem ismerik annak gyakorlatát úgy, mint azok, akik ezt már elsajátíthatták. S egyébként is, akik a politikai élet nagy feszültsége mellett választódnak ki és kerülnek be a parlamentbe, nagyrészt már oly határozott egyéniségek, kik helyüket néhány cikluson keresztül is képesek megtartani. A megmaradást, a generációs hullám apadását nagyban elősegíti, ha a vezető erős és markáns politikai egyéniség, ki köré csoportosul időnkint a győzelmes párt, megmarad a helyén és megtartja pártját. Amint azonban egy valamely nagy presztízserővel bíró politikai vezető egyéniség elhagyja helyét, vagy ha ilyen elvonul a politikai küzdőtérrel és új tűnik fel, adódik a lehetősége annak, hogy — a parlament régebbi tagjainak számottevő csatlakozása mellett is — a létrejövő új pártalakulással az új és a fiatal elemek nagyobb számban kerülhessenek a parlamentbe.

A pártszukkeszcencia megvalósulásának mikéntjét s a generációs csatlakozás és a pártideológia kapcsolatát így világítják meg a felsorolt adatok — a magyar parlamentre és időben 1931-ig terjedő érvénnyel. Angliában, ahol nagyjában korunkig fennmaradt a két kormányképes párt rendszere, nem domborodik ki ennyire plasztikusan a generációs csatlakozás ténye, bár az angol parlament is már hajlik ebbe az irányba.

De utal e vázolt jelenség még arra is, hogy a vezetők kiválasztódása is érinti a nemzedékek problémáját. A politikai vezető egyéniség új helyre állásakor, megjelenésekor részben új vezérkart és részben új követőket is sorakoztat maga mögé.

A parlamenti tagok generációs helycseréjének ütemét a vezető politikai és a határozott, erős parlamenti egyéniségek be- és kikapcsolódásának a mikéntje és mikorja határozza meg. Amelyik pártban, úgy láttuk az adatok alapján eddig, inkább adva van az új bekapcsolódás lehetősége, annak — feltéve, hogy a párt hivatási struktúrája az előbb mondottak értelmében megfelelő — a legtöbb «chance»-a van az átütőerőre, eredményre és érvényesülésre. A generációs hullámváltás üteme a magyar parlamentben, 1887—1931-ig, mindig körülbelül tizenöt éves időszakot fogott át a hullámhegytől a hullámhegyig s a (nem közölt) grafikon szerint most kellene az újabb számottevőbb bekapcsolódásnak bekövetkeznie, különösen, miután az 1931-ben elért mélypont még soha nem látott s már szinte abnormális mélységet ért el.

5. Hivatás és politikai élet.

Választ kerestünk arra, hogy miben gyökerezik a politikai elv, párt és pártprogram? Azt találtuk a beszédes számok mögött meghúzódó élettények alapján, hogy e jelenségek a maguk létezését és erejét a tár-

sadalom, valamint a pártok hivatási struktúrájából és a hivatási csoportok lépcsőzetes elhelyezkedésének nyomatékából, továbbá a generációs hullámmozgás üteméből eredeztetik és haj szálgyökereik ide nyúlnak le.

Láttuk, hogy a hivatásnak és az életkornak, más tényezők mellett is, az eddig nekik tulajdonítottnál jelentékenyen nagyobb szerepük volt. Láttuk, hogy átütő erőhöz mindig csak azok a pártok jutottak, melyek hivatási struktúrájukban is számoltak az ország, a nemzet jellegével. Például a nem-agrár elemek által megindított agrárszervezkedések csődöt mondtak, amint azt a helyszűke miatt nem közölt részletezések teljes világossággal elének tárják. A hivatási pártstruktúra és a pártprogramm között — minden pártnál — teljes korrespondenciának kell fennállania (pl. a magyarországi szociáldemokrata pártot ma már *nem* a munkásság vezeti, hanem intellektualizálódott és elbürokratizálódott párttitkárok, szerkesztők, pártvállalati igazgatók, kiknek hivatási beállítottsága megváltozott s ezzel együtt meg kellett változni a szemléletük szempontjainak is, amit a párt számos belső válsága is igazolni látszik).

A hivatás sorsa a nemzet ügye és a nemzetnevelés fontos feladata. A hivatás sorsa azonban a politikai ideológia sorsa is. (Példa rá különösen Olasz- és Németország.) Ha a kettő sorsa között nem állana fenn összefüggés, érthetetlen lenne, miért változott meg a magyar pártok ideológiája 1861-től máig, hiszen a pártok hivatási struktúrája lényegileg azonos maradt. A hivatás tudata és felelősségérzete, továbbá a hivatás társadalmi tartalma és értékeltsége szenvedett módosulást a bekövetkezett és közösen elviselt hivatási sors behatása folytán (pl. a földbirtokok cserélődése, a társadalmi értékeltés kedvező vagy hátrányos változása, a rövidebb-huzamosabb agrár- és ipari válságok, a világháború, a forradalmak, a lélekválságok, az új országhatárok hatása stb.). S ezzel összefüggésben hajoltak a hivatási attitűdök a nemzet felé vagy attól el, aszerint, hogy a hivatás tudata és felelősségérzete nyomán fakadó ethosz hogyan egyenlítette ki az egyes emberben és a hivatási csoportokban az egyes önérdékét a közület, a nemzet egyetemes érdekével.

A hivatás és az életkor igen jelentős tényező a politikai érzületek létrejöttében, a politikai elvek kialakulásában is. A hivatási sors oly pártideológiát keres magának, melyet sorsának megfelelőnek érez és tud, s melynek beállítottsága számára a leginkább vonzó és megfelelőnek látszik.

Így kapcsolódik a hivatások szociológiája a nemzet, az állam ma legvitalisabb életütemébe, de ugyanakkor a vizsgálat elér az elméleti és gyakorlati politika határterületéhez is.

A nyert eredmények a magyar államkormányzás utolsó ötven esztendejének sok kormányzati tényét teszik megérthetővé, ha nem is mindjárt mindenben indokoltá. De a vizsgálódás után világosan áll előttünk, hogy minden állam csak akkor és addig életképes, ameddig elegendő, azaz

többségében centripetális hivatási csoporttendenciákkal rendelkezik, mert a centrifugális tendenciák túlsúlya esetén kevés államvezető autokratára szorul, ha élete belső egyensúlyát valamennyire is biztosítani akarja. Európa közelmúlt történelme elég példával szolgál erre nézve is.

De ebből az is következik, hogy minden képviseleti parlamentnek egyben hivatási parlamentnek is kell lennie, azaz a parlament tagjaiban is kell hivatási tudatnak és felelősségérzetnek élnie, mert enélkül gyökértelenné válnak a nemzettel szemben, s mert a hivatási tudat és felelősségérzet nélküli ember centrifugális értékű a nemzetre nézve. S ezért végzetes az oly parlament, melyben a képviselők hivatása nem más, mint csak a politika, mert akkor hiányzik a hivatás nemzeti ethosza, mert akkor ott a nemzet egészével kapcsolt hivatási érdek szolgálatának köz- és magán-célja helyébe csak a magánérdek öncélja lép, ami a nemzet egyetemes érdekére katasztrófális hatású lehet.

Mindezekon felül minden nemzetnek van még egy sajátos adottsága, melyre a geopolitikai helyzet is nagy befolyást gyakorol. (A választókerületek földrajzi és geopolitikai elhelyezkedése és a választási eredmények lebegnek a szemünk előtt.) Az elmúlt ötven év parlamenti életének mozgalmait felidézve, csak helyeselhetők *A. Lawrence Lowell* meglátásai és felismerései, ki szerint: Magyarországnak — Angliához hasonlóan — nincs írott alkotmánya s így nagyobb mértékben szorul arra, hogy a nemzeti tradícióra támaszkodjék. Az ország földrajzi (geopolitikai) helyzete is olyan, hogy a nemzet létérdekére nézve minden nap életveszélyt hozhat, ami az egy-párt rendszernek is oka és magyarázója.¹ Ennek alapján az állam életigenlésének is határozottabbnak és a nemzeti tradíció által erősebben befolyásoltnak kell lennie, ami természetesen a hétköznapok relativitásában gyakorlatilag nem mindig éri el az abszolútumot, aminek elérése azonban a világon sehol sem következik be, egyszerűen azért, mert emberek vagyunk és ezt a földön nem is érhetjük el soha, hanem csak feléje törekedhetünk. S ebben a politikai élet-arénában megnyilvánuló törekvésben a hivatás a legszilárdabb alap s a generációs fázis-állapot a lendítő vagy fékező erő.

A magyar képviselőház szociológiájának e néhány adalékával akarunk szolgálni az államtanak, vele a politikai lélektanak, de a közjog-szociológiának és alkotmányjogi politikának, valamint a magyar történetnek is. A magyar képviselőház közelmúlt félszázada a csak töredékében bemutatott számokban igen eleven képet tár elénk, melyet még lehetne jobban részletezni, és ezt a múltat mondja el nekünk, a ma embereinek, de talán a magyar jövőnek is.

Rudai Rezső.

¹ L. 160. 1., Vol. 2., Governments and parties in Continental Europe, London: Longmann, Green & Co, 1896.

A TÁRSADALOMTUDOMÁNYI ELŐRELÁTÁS.

(Beszámoló az Institut International de Sociologie XI. kongresszusáról.)

I.

Az elméleti társadalomtudomány mindezeideig nagyon kis mértékben járult hozzá eredményeivel a társadalom bajainak orvoslásához. Ez nem volt s nem is lehet feladata, mondják egyesek, míg másfelől egyre hangosabb lesz az a kívánság, hogy a kizárólag elméleti és módszertani kérdéseken kívül gyakorlati kérdésekkel is foglalkozzanak úgy az egyes társadalmi tudományok, mint a szociológia művelői. Ebben a tekintetben nagy különbség volt a német és a nyugati szociológiai iskolák között. A német szociológia érdeklődését különösen a legutóbbi időkben, elsősorban tudományelméleti és módszertani, illetőleg általános, formális szociológiai problémák kötötték le, míg a francia szociológusokat mindig a moralizáló hajlandóság, az amerikaiakat pedig a gyakorlati élet problémáihoz való közelség jellemezte. Ez a nemzetenként és kultúrkörönként kialakult iskolákra tagozódottság — éppen témakörére és célkitűzéseire való tekintettel — parancsoló kényszerrel írja elő a társadalomtudomány számára a nemzetközi együttműködés keresését. E célt szolgálja a Nemzetközi Szociológiai Intézet, amelynek legutóbbi, Genfben megtartott kongresszusáról számolok be a következőkben.

Az Institut International de Sociologie 1909-ben alakult a francia állam törvényei szerint és állandó székhelye Paris. Célja, hogy a szociológiai kérdések tudományos tanulmányozása céljából kapcsolatba hozza a különböző országok társadalomtudósait. Háromévenként nemzetközi kongresszusokat tart, közzéteszi ezek munkálatait, könyvtárat szervez, pályázatokat ír ki és gondoskodik a szociológiai oktatás minél hatásosabbá tételéről. Rendes tagjainak száma legfeljebb 100, a levelezőtagok száma pedig 200-ban van megállapítva. Mindkét csoport tagjait a kongresszus választja, a kongresszus szünetelése alatt pedig az Institut vezetősége. A rendes tagok 20 aranyfrank, a levelezőtagok pedig 10 aranyfrank fölvételi díjat fizetnek.

Ennek az intézetnek kiegészítéséül az 1930. évi genfi kongresszus egy Federation-t szervezett, amelynek tagjai minden ország egy repre-

zentatív társadalomtudományi társulata és ennek szervezetét az intézet alapszabályaihoz csatolt Pacte fédéral tartalmazza. Ennek célja, hogy minden politikai és pártszemponton felülemelkedve elősegítse a különböző társadalomtudományi társulatok együttműködését. A vezetősége az Institut vezetőségével azonos és a tag-társulatoknak feladata a jövőben a rendes tagok és a levelezőtárogok jelölése. Minden tagtársulat választ egy hivatalos képviselőt, akinek feladata, hogy a főtitkár és az egyes országok társulatai között az összeköttetést fenntartsa. Az utóbbi évek elnökei közül fölemlíthetjük a következőket: Massaryk, Poincaré, Wüson, Balfour, Clemenceau, G. Richárd stb., akiknek névsorából nyilvánvaló, hogy az intézetnek kifejezetten francia s kis-entente jellege volt. Az 1930. évi kongresszus nagyon leleményesen oldotta meg a rendes tagok kibuktatásának problémáját. Egyszerűen az összes addig megválasztott rendes tagokat tiszteletbeli tagoknak jelentették ki és újraválasztották úgy a rendes, mint a levelezőtárogokat. A jövőben semminemű politikai érdem nem lehet jogcím a zártkörű intézet tagjai közé való felvételre, kizárólag a társadalmi tudományok körében elért tudományos munkásság. (A tiszteletbeli tagok között szerepel Földes Béla és Pikler Gyula.) A rendes tagok között ezidőszerint egy magyar van, Dékány István, akit a Fédération ügyeit intéző ötösbizottság tagjául, 1935—36. évre helyettes alelnöknek is megválasztottak. Levelezőtárogok: dr. Heller Farkas, dr. Bálás Károly, dr. vitéz Moór Gyula, dr. Horváth Barna, dr. Surányi-Unger Tivadar, dr. Szádeczky-Kardoss Tibor és dr. Trócsányi György.

A Federation tagjai ezidőszerint: Deutsche Gesellschaft für Soziologie, Institute of Sociology (London), American Society of Sociology, Institut Solvay (Belgium), Seminar de Sociologie de Gand (Belgium), Société de Sociologie de Paris, Institut Francais de Sociologie, Société Russe de Sociologie, Société de Sociologie (Genéve), Magyar Társadalomtudományi Társulat, továbbá Lengyelország, Japán, Olaszország, Románia, Csehszlovákia egy-egy társadalomtudományi társulata és Jugoszláviából a belgrádi és zágrábi társadalomtudományi társulat. Elnökül megválasztották a következő évre von Wiese, őt követőleg Ruyszen s utána Ellwood professzorokat.

Az Intézet 1912-től 1927-ig voltaképpen csak névleg élt. Az 1927. évi kongresszus még érdemleges munkákat nem végzett; az első jelentékeny és értékes életnyilvánulás az 1930. évi genfi kongresszus volt, amelyen a háború szociológiája volt a téma. Ezek a kongresszusok egyébként kezdettől fogva lehetőleg aktuális kérdéseket tűztek napirendjükre: így megvitatták a történelmi materializmus, a társadalmi küzdelmek, a szolidaritás, a haladás, a hierarchia és tekintély problémáit. Hangsúlyozzák, hogy nem félnek a közérdeklődés előterében álló kérdések napirendre tűzésétől, sőt éppen azt tekintik egyik legelső feladatuknak, hogy azoknak

tudományos feldolgozása és nyilvános megvitatása által elősegítsék helyesebb megítélésüket s így megoldásukat.¹

Az ezévi nov. 16—22-ig Genfben megtartott kongresszus témájául a társadalmi előrelátás kérdését tűzték ki. Mint másodrendű fontosságú téma az emberi lakásmód és az emberi lakás volt a tárgysorozatra felvéve. Az egész intézetnek lelke és szervező ereje, Duprat, ez alatt az idő alatt széleskörű organizációs munkát fejtett ki. Ennek eredménye volt, hogy a kongresszusra 96 elaborátum érkezett. Ezeknek egy része egész terjedelmében megjelent az Institut folyóiratában,² a többiek pedig bő kivonatban közölték ugyanítt és megküldték az intézet tagjainak. Meg kell állapítanunk, hogy ez a kongresszusrendezés inkább ankkétté szélesítette a témát és egyáltalában nem bizonyult alkalmasnak a vita közös mederbe terelésére; általában sokkal előnyösebbnek mondható az a vitarendezési technika, amelyik egy-két főreferátum után a résztvevőket csupán hozzászólásra szorítja. Az is igaz, hogy a legutolsó német szociológiai kongresszus eredményeképpen abban állapodtak meg, hogy ilyen kongresszusokat a jövőben nem tartanak, mert azoknak különösebb elméleti értéket tulajdonítani nem lehet. E mellett a rendezési elv mellett pedig annyi oldalról szóltak hozzá a különben is rendkívül bő témához, hogy a vitát egyedül a jelenlevők nem nagy száma *tette* lehetségessé.

Az október 17-én megtartott megnyitótulésen G. Richard² a szokásos köszönetnyilvánítások után jellemezte a társadalomtudomány szerepét, feladatait, törekvéseit. A távolmaradottak számából arra következtet, hogy a nemzetközi együttműködésnek egészen akut és nagyon súlyos akadályai vannak. Hangsúlyozta, hogy ennek a kongresszusnak és az egész intézetnek munkái és munkarendszere soha nem sértheti a legszélsőbb patriotizmust sem. Ha valakinek, úgy a társadalomtudós-nak kell tudatában lennie annak, hogy a nemzeti érzés és valamely nemzetheztartozás elsőrangú fontosságú társadalmi tény. Másfelől pedig feladata annak bizonyítása is, hogy ez nem lehet akadály a nemzetközi együttműködés keresésének. A szellemi együttműködés szép tradi-

¹ Az Institut s Fédération célkitűzéseire, szervezeteire vonatkozólag I. a Status, ill. Pacte Fédéral szakaszait. Az eddigi kongresszusok rövid ismertetését ül. I. az «Annales de l'Institut Internat de Soc.» T. XVI. (1932)-ban G. Richárd főtítkári beszámolóját.

² Rivista di Sociologia et Archives de Sociologie. VI. évf. Szerk. S. Rugarli és G. L. Duprat.

³ A genfi kongresszus lelke G. L. Duprat főtítkár, genfi professzor volt. Az elnökön, G. Richárdon kívül résztvettek a következők: Bouglé, Maunier, Lasbax, Bouthoul (Franciaország), Dupréel (Belgium), Facquason (Anglia), Wiese, Horkheimer, Kelsen (Németország), számos svájci tudós stb., stb., s a Fédération tagtársulatainak hivatalos képviselői.

ciója már a nyomtatást megelőzte és a középkor civilizációjának egyik legszebb vonása volt.

Utána *Duprat* főttkár tartotta meg beszámolóját. Sajnálattal emlékezett meg a távollevőkről, akik gazdasági okokra hivatkozva, mentték ki távolmaradásukat.

A távollevő *Sorokin* értekezését *Duprat* mutatta be kivonatosan. Ebben az amerikai szociológus azon nézetének ad kifejezést, hogy már régen is hittek a társadalmi események előreláthatásában, de meggyőződése szerint ismereteik nem voltak tudományosabbak, mint az asztrológusok és proféták jóslatai. Ezidőszerint sem látja a társadalmi előrelátás komoly megalapozottságának lehetőségét és erre számos okot sorol fel.

A következő felszólaló, *Duprat* Jeanne kisasszony, Proudhon és Durkheim rendszerében jelentkező előrelátás eseteiről számol be. Ők már tudatában voltak annak, hogy a társadalmi események nagymértékben a túlkomplex társadalmi erők szövevényétől függenek. De mind a kettő hitt a haladásban, Proudhon az igazságosság-eszmény növekedésében, Durkheim pedig inkább spenceri értelemben a növekvő népesség sűrűsége által kiváltott szerves integráció elkövetkezésében. Proudhonnál inkább kívánságok vannak, mint profécíák. Durkheim törekvése pedig az volt, hogy cselekvési szabályokat szolgáltatson a jövő számára, hogy a társadalmi eszményt keresse és megtalálja a kollektív áramlatokat, prediszpozíciókat és törekvéseket. Mindketten törekedtek, égett bennük a vágy, hogy biztos előrelátással keressék fel jövendő társadalmi tények összefüggését. Meg voltak győződve arról, hogy az elemi egységek kombinációi nem változhatnak a végtelenségig, vannak társadalmi struktúrák, amelyek állandóan ismétlődnek. S mindketten tiltakoztak az ellen, a feltevés ellen, hogy a fejlődés egyenes vonalú.

Rugarli mindjárt kezdetben, mint ezt később minden témánál megtette, Verdi-áriákat adott elő objektív tudomány helyett s ez alkalommal bemutatkozásul Vico rendszerében mutatkozó előrelátásról beszélt olasz nyelven. Az elnöklő Richárd nem minden gúny nélkül jegyezte meg, hogy közel tízévi emigráció után mily tökéletesen beszél még mindig anyanyelvét.

Bouglé, a következő felszólaló, *Duprat* kisasszony felszólalásához kapcsolódva megjegyezte, hogy az előadó által választott két szerző eléggé ismeretes előtte is. Bevezetőül óv mindenkit a globális előrelátásra való törekvéstől, lévén ez a történelembölcselet feladata, de az ő meggyőződése szerint is a szociológiának feladata a konkrét társadalmon belül érvényesülő törekvések előrelátására való törekvés. Ami Proudhont illeti, túlságosan proteus-természet, túlságosan összetett ahhoz, hogy önála valamely kérdésben végleges választ találhatnánk. De két jóslására rá akar mutatni. Állította, hogy a XX. század a federalizmus kora

lesz. Másodsor, hogy «l'atelier remplacera le gouvernement». A jelenlegi európai helyzet ellene látszik mondani ennek a két jóslatnak. De mégsem volna lehetséges azt mondani, hogy esetleg a közeljövő nem fogja mindkét állítását igazolni.

Durkheim nézete az volt, hogy az egész emberiségre vonatkozó előrelátás nem lehetséges, de a különböző jól körülírt típusok és struktúrák részére igen, s ez volt egyébként a véleménye Montesquieunek is. Ezekről a parciális, speciális előrelátásokról nem lehet lemondani a tudománynak. Maga a társadalmi törvény sok esetben egyértelmű az előrelátással. Három tételét említi: 1. Állította, hogy az európai fejlődés a civilizált nemzeteken belül az emberi személyiség kiteljesülése jegyében fog végbemenni. A jelenlegi helyzet ennek ellentmond, de gondoljunk arra, hogy ez a világháború következtében van így, ami a normális fejlődési menetet megzavarta. Nézete szerint azonban hiba volna azt hinni, hogy az individualista eszmény és a demokrácia eszménye meghalt. 2. Állította, hogy az európai szellemi fejlődésben van még hely a miszticizmus számára. Ezt eléggé igazolják a jelen eseményei. 3. S végül valószínűnek látta, hogy az egyesek és az állam között közbeszó szervek fognak alakulni és nagy szerephez jutni.

Maumier a következő felszólaló, aki Turgotnak a gyarmatok nagy szerepére vonatkozó előrelátását ismertette.

Duprat Barnes tanulmányának ismertetése után a saját álláspontját fejté ki. Alaptétele szerint egy csoport struktúrájának vagy jellemző tulajdonságainak ismerete azt jelenti, hogy előre látom, hogyan fog a kérdéses csoport bizonyos esetekben viselkedni. Nézete szerint az előrelátás kérdésén áll vagy bukik a társadalomtudomány. A mai viszonyok között joggal merül fel ezzel a tudománnyal szemben is az a kíváncsi, hogy az életnek szolgáljon. Meggyőződése szerint a jövő politikájának eszményi vezetője Proudhon: a szindikalizmus és federalizmus. Most igaz, hogy az antitézis birodalmában vagyunk, de erős a hite, hogy az egyén és a csoport lelkiismeretében élő igazság eszmény győzni fog; ez volt Proudhon hite és ez az övé is.

A keddi nap első előadója, *Reymond* lausannei egyetemi tanár, háromfajta előrelátást különböztet meg: 1. a mechanikus determinizmuson alapulót, ahol az összes tényezők ismertek és mérhetők; 2. a statisztikai determinizmust; 3. az emberi magatartásra vonatkozó determinizmust, ahol csak valószínűségről lehet szó.

Blaža dolgozatának ismertetése után *Dupreel* hangsúlyozza azt, hogy mindig a valószínűség megállapításáról van szó. Annak kereséséről, hogy két eset közül melyik valószínűbb, mint a másik. A tudomány feladata a valószínűség keretének felállítása.

Duprat a vita ezen pontjánál föltétlenül tisztázandónak tartja, hogy alkalmas-e a statisztikai módszer a társadalmi előrelátás eszkö-

zél? A maga részéről teljesen statisztikaellenes álláspontot foglal el. Minden mérésnek előfeltétele a társadalmi struktúrák morfológiai vizsgálata, azoknak szociológusok által való gondos feldolgozása. A maga részéről az általános törvényt, minden népekre és időkre érvényes társadalmi törvényt kizárja az előrelátás köréből. A prevízió szükségképpen meghatározott társadalmakon belül csupán a relatíve közel eljövendő eseményekre vonatkozhatik.

Dupréel a maga részéről elengedhetetlennek találja, hogy a szociológus, aki konkrét tényekhez nyúl, az alaptényekben megingathatatlanul biztos legyen.

Mádai a szociológiai determinizmusra vonatkozó elméleteket mutatja be éles kritika kíséretében.

Horkheimer a maga részéről hangsúlyozandónak tartja, hogy szabadságról csak a természettudós laboratóriumában lehet szó, ahol az összes előfeltételek kezében vannak. Itt láthatom előre a legnagyobb biztonsággal az eredményt. A természetben magában nagyon sok véletlen zavarhatja meg az eredmény biztos előrelátását. Ugyanez van a társadalomban is. Nem azért nem láthatók előre a társadalmi események, mert a társadalomban nagy a szabadság, hanem éppen azért, mert sok a zavaró és előre nem látható körülmény. Mennél inkább nő a tervszerűség és a tények szabad rendezése, annál inkább lesz az előrelátás lehetséges. És szükségesnek tartja, hogy a mindig igazolandó, általános föltevésektől, amelyekben az előrelátás nyugszik, ne akarjuk elválasztani a konkrét tények megíjósításait.

Dupréel rámutat arra, hogy ismereteink növekedésével egyre inkább meg fogjuk tudni közelíteni annak megállapítását, hogy két valószínű eseménysor közül melyik fog bekövetkezni.

Bouglé a statisztika fokozódó jelentőségét hangsúlyozza. Duprat aggodalmát a statisztikával szemben nem látja indokoltnak. Az általános törvény, mind pld. az elité cirkulációja, mint arra Reymond rámutatott, egy matematikus számára talán elégséges társadalmi törvény, de egy szociológus számára kissé bizonytalan. Föltétlenül szükségesnek tartja, hogy óvakodjunk az inkább irodalmi, mint tudományos elméletektől. Maga részéről az állandóan mutatkozó viszonylatok mérés által való igazolását rendkívül hasznosnak tartja. Az elit ere vonatkozólag ő, mint az Ecole Normale igazgatója, állandóan folytat vizsgálódásokat és ha ezt még elég sok évig folytathatja, talán még hozzá mer a kérdéshez szólni. Nagyon sok esetben hasznát veszi a szociológus annak, ha társadalmi tendenciák mérhetők. A családi érzés intenzitásának fokára pl. nem közömbös annak tudása, hogy mennyi fiatal munkás viszi haza a bérét az anyjának. A statisztika hasznosságának megítélésénél nem mindig a legnehezebb eseteket kell felkeresni és ellene fordítani. Mint a gondos és rendkívül tanulságos statisztikai föl-

vételnek példáját Simiandnak a bérek fejlődéséről szóló három nagy-kötetes művét említi.¹

Duprat szerint a statisztikában alkalmazott nagy számok törvénye csak karikatúrája a fizikai tudományok nagyszám-törvényének. A társadalmi tények túlságosan változók és túlságosan komplexek ahhoz, hogy itt a statisztika módszereivel boldogulni lehetne.

Bouglé ingerülten kérdi, hogy házasság, születés, vándorlások stb. nem elég nagy számok-e ezek?

Duprat követeli, hogy a legkisebb csoportok különbözőségére is tekintettel kell lenni. A statisztikus számára struktúra- és csoportkülönbségek nincsenek, az emberek mind egyenlők számára, ő megpróbálta a kriminalitás statisztikáját összeállítani és nagyon tanulságos eredményekre jutott a statisztika lehetetlenségét illetően. A statisztikusok fő hibája, hogy megvan a hajlandóság bennük az eredménynek egy tényezőtől vagy tényezőcsoporttól való függővéttételére. Idézett szerző a munkabérek alakulását a pénzmennyiségtől teszi függővé. Hát a szakszervezetek? S a többi tényezők? A statisztika lényege a társadalmi tények meghamisítása egy tényező előtérbehelyezése által. A statisztikának feladata csak a prezentáció és nem az explikáció.

Reymond tiltakozik ez ellen. A statisztika feladata a verifikáció is. *Duprat* érvei nem a statisztika ellen, hanem a statisztika helytelen alkalmazása ellen szólnak.

Richard megemlíti, hogy a politikai bűncselekmények nagy számából előrelátható volt az orosz forradalom.

Maunier arra hivatkozik, hogy ő, mint az egyiptomi statisztikai hivatal volt főnöke, szintén rendelkezik ez irányban tapasztalatokkal. A társadalmi tényeket ép az jellemzi, hogy egymáshoz hasonlóak, egy meghatározott csoportba tartoznak és mert egymáshoz hasonlóak, megfigyelhetők és számlálhatók. Szerinte megfigyelni valamit: mérni és megszámlálni. Ha kimegy a Boul Michre és úgy látja, hogy az egyetemi hallgatók kalap nélkül járnak, több nap számlálása eredményeként megállapítja azt a társadalmi tény, hogy a diákoknál van egy új tendencia t a kalap nélkül való járás. A prevízió előfeltétele — szerinte — hogy bizonyos társadalmi tényeket számlálni tudjunk.

Duprat nézete szerint egy szociológusnak nincs szüksége számlálásra ahhoz, hogy ilyen eredményre jusson, mint *Maunier* a kalap nélküli járást illetően. Ehhez elégséges a megfigyelés. De *Maunier*nek igaza van abban, hogy konkrét csoportok megfigyelését kell ambicionálnunk, ő is ezt kívánja, először a struktúrát felkeresni, elemezni és azután kvantifikálni.

¹ *Simiand*, F.: Le salaire, l'évolution sociale, et la monnaie. T. I—III. Paris (Alcan) 1931—32.

Dupréel rámutat arra, hogy a mindennapi élet megvan a szociológiai előrelátás nélkül. Mindenesetre nagyon kicsi a szociológus számára az a terület, ahol előrelátásra föltétlenül szükség van. Mert a tudománytalan, nem kontrolált előrelátást mindenki használja a mindennapi életben. A tudományos előrelátásnak szükségképpen ezt a rendszertelen és naiv előrelátást kell rendszeressé tennie. Az indukció és dedukció mechanikus eszközei, logikai eszközei nem elégségesek ebből a célból. Egy más módszert, egyet a sok közül óhajt bemutatni: a konszolidáció elméletét. Kétféle konszolidációt kell megkülönböztetnünk. Egyik a coexistencia, az együttlétezés konszolidációja. Ennek példája két kő, amelyik egymás mellett fekszik s amelyből különböző természeti törvények következtében egy lesz és akkor azt forgathatod, odébb teheted és egy marad. Az együttlétezés következtében konszolidálódtak, eggyé váltak. A másik fajtája a konszolidációnak a successio konszolidációja. Például a gyermek iskolába jár rendszeresen, kényszer következtében. De ott jól érzi magát, tanul stb. s aztán magától is odamegy. Ez a fajtájú konszolidáció — épúgy, mint az előző — rendkívüli gyakori a társadalom életében. S ezután a konszolidáció elvének alkalmazhatóságát — a társadalomtudományi előrelátást illetőleg — több példán mutatja be.

Farquarson az angol szociológiának háborúutáni helyzetét jellemzi és az angol költők misztikus előrelátásáról beszél, hivatkozva *Jeatsra* és *W. Blackre*. A vezető politikusok és politikai írók rendkívül sokat foglalkoztak saját népük és államuk jövőjével és befolyásuk is nagy volt. Végül *Wellsre* hivatkozik, mint aki regény formában számtalan alkalommal írt eljövendő társadalmakról.

A szerdai napon *Duprat* összegezte a viták eddigi eredményeit a következő pontokban:

1. Föltétlenül szükséges a szociológiai ismeret teljességéhez, hogy abban helyet foglaljon a társadalmi események előrelátása;
2. ez az előrelátás lehetséges, amennyiben a globális előrelátás helyett szerényen, konkrét csoporton belül keressük a valószínűséget;
3. ez az előrelátás különbözik az általános törvénytől;
4. nemcsak a történetre támaszkodik, annak adatait kiegészíti s a statisztikát, mint prezentációs formát használhatja. A statisztikai módszer soha végleges eredményeket nem adhat. Számai csak eszközök, csak az anyagot szolgáltatják a szociológus számára. Előfeltétele a statisztikai felvételnek a gondos morfológiai felvétel, a problémának szakemberek által való gondos kvalifikálása és a felvétel eredményei ismét csak a társadalmi összefüggéseket ismerő szociológus által dolgozható fel.

Wiese Spencer előrelátási elméletéről s ezzel kapcsolatban saját észrevételeiről számol be. Tétélei a következők:

Spencer pozitívizmusa számára a prevízió kérdése egyszerűnek látszott. Számára a társadalomtudomány a kauzalitás területe volt. *Carlyle*

már akkor is hangsúlyozta a szabadakarat, a genie szerepét, amely megsemmisíti az oksági törvény láncolatát az emberi történelemben. Azonban az egységes oksági láncolat megtörése sokszor a konkrét és speciális eset alkalmával mutatkozó hamis kauzalitástörés csupán. Természetes, hogy a kauzalitás a legáltalánosabbnál mutatkozik a maga tisztaságában és folytonosságában. Minél konkrétabb és minél speciálisabb az eset, annál inkább fennforog a kauzalitás megtörésének hamis látszata. De ez csak tudatlanságunk miatt van így és az e téren elérhető ismereteink elmélyülése várható. Mindenesetre a társadalmi tényéknél, ahol a legtöbb oksági sor fonódik össze, a motívumok sokfélesége miatt a legnehezebb az előre látás. Mindenesetre különbséget kell tennünk az igazi ok és a közvetlen ok között. Izolálás útján a társadalmi tényéknél is el lehet jutni bizonyos előre látáshoz. Hangsúlyozni kell azonban, hogy abszolút ismétlődés nincs, pláne a társadalomban csak analóg esetek vannak. A pozitívizmus elleni küzdelem már túllépett a kitűzött célon, különösen Németországban a pozitívista irány elvetése után az intuíció és a megértés szerepe oly fontossá vált, hogy nem tartaná feleslegesnek a pozitívista eredmények újraértékelését. Az emberek ma egyfelől szkeptikusak, de másfelől hiszékenyebbek, mint a XIX században.

Wiese saját tételeit a következőkben foglalhatjuk össze:

A hipotetikus előre látás minden tudomány alapja. Azt állítom, hogyha ez bekövetkezik, ebből ez ez fog következni.

Az állandó és változatlan állandóan keveredik azzal, ami változó. A történést az jellemzi, hogy a változó érdeklődik a társadalom életében. A szociológust pedig éppen az köti le, ami minden emberi történelemben állandó. Az előre látás problémájánál arra kell tekintettel lennünk, hogy a két tényező milyen viszonyban van egymással. Nyilvánvaló, hogy vannak majdnem időn felettinek látszó összefüggések, azonban ezek nagyon óvatosan kezelendők. A később bekövetkező az előzőhöz hasonló lehet, de sohasem azonos vele. Természetes, hogy az emberi öntudat egyfelől könnyebbé, de másfelől nehezebbé teszi az előre látást, mert az emberi tudat nemcsak passzív, hanem aktív is.

A szociológiában föltétlenül szükség van kisszámú, egyszerű és általános alapviszonylatok felkeresésére. A szociális struktúrák alapszerkezetének felkeresése előfeltétele minden előre látásnak. Ismerteti saját rendszerét, annak alapvető elvét, hogy minden, ami a társadalomban van és történik, az két tény körül csoportosul: az egymást vonzás és az egymást taszítás problémája körül. (Zueinander und Gegen-einander.) Minden, ami emberi és társadalmi, az közeledik egymáshoz vagy távolodik egymástól. Mindig csak ez a két alapvető tény volt és csak ez lehet a jövőben is.

Duprat a maga részéről veszedelmesnek találja, hogy ilyen mértékben általános alapelvekig eljutva az általános szociológiát el akarjuk

választani az egyes szociológiáktól. Nézete szerint ahhoz kell ragaszkodni, amit már több ízben kifejtett, hogy vannak általános alaptörvények és vannak a csoportokra, állandó tendenciákra, struktúrákra vonatkozó hipotézisek, mégpedig nagyon termékeny hipotézisek is.

Wiese válaszában kijelenti, hogy ez álláspont kérdése. A szociológusok szerint a speciális kultúrtartalom nem érdekelheti, csak a szociális vonatkozás. Rendkívül érdekes volt, hogy Wiesenek német nyelven előadott tételei és érvelése milyen ridegen és szárazon hatottak Tazerout egyébként kiváló francia interpretációjában. Mint Maunier megjegyezte, ez a francia nyelv előnye: segítségével ráfújunk a hosszú szavak felett lebegő ködre s megmarad a leplezetlen és kendőzetlen igazságmag.

Maunier szerint a Victorian age Spencere és az akkor élő angolok az expanzió, a növekvés, a bizalom korában éltek és mindenki, a tudós is, optimista volt. Spencer megértéséhez a Victorian age gőgjének megérzése szükséges. Mert szögezzük le, hogy az előrelátásra való törekvésben mindig gőg van és túlságos önbizalom. Ma a szociológus fáradt és pesszimista. Egyébként is Comteot leszámítva a gout de prévision mindig angol sajátosság volt és az összes angol közgazdászok gyakorolták ezt. Elég ha Smithre és Malthusra hivatkozik. Bár nagymértékben egyet tud érteni Wiesevel a társadalmi viszonylatok és folyamatok megítélésében, a maga részéről szintén fél az általa javasolt határozott választvonal felállításától.

Wiese szerint a két irány nagyon össze volt keverve, éppen azért most hangsúlyozottan külön kell választani. Majd később lehet ismét kooperációról szó.

Elias nézete szerint ez az elválasztás egyben értékelése az eddigi eredményeknek. Úgy látszik, hogy Wiese számára csak az általános törvények maradandó értékűek, a többit nem tekinti becsesnek. Kérdi, hogy a változó ismerete nem lehet-e éppen olyan fontos, mint az állandónak keresése? Válaszában Wiese arra utal, hogy ezidőszert a történeti gondolkodás és a történészeknek erőszakos társadalom interpretációja túlteng. Éppen ezért nem lehet eléggé hangsúlyozni velük szemben a szociológiai álláspont fontosságát.

Röviden itt ismertetem a távolmaradt *Ellwood* tétéleit, aki hangsúlyozza, hogy a megfigyelés marad továbbra is a társadalomtudós tanulmányának kiindulópontja és az előrelátásra törekvő szociológus segédeszközei a tudományos és komoly tényismereten felépülő lélektan és történelem, de elsősorban a tudományos képzelőerő lesznek. Erről a tudományos képzelőerőről egy amerikai biológus írja: «A képzelőerő konstruktív használata, amelyet állandóan ellenőrizünk és új irányba terelünk megfigyeléssel és kísérletezés által, minden tudomány lényege. Ez egyetlen eszköz, ami rendelkezésünkre áll az íratlan múlt rekonstrukciójára, éppen úgy, mint a jövő előrelátására. Ez adja meg az embernek

a hatalmat, hogy fölkutassa a halott múltat és behatoljon a sarjadzó jövőbe».

Bouthoul a demográfiai extrapolációktól óv s a világháborút kiváltó okok között szerinte nagy szerepet játszott a téves demográfiai előrelátás.

Wladesco Racoassa a román Gusti professzor és ezidőszerint kultusz-miniszter szociológiai elméletét adja elő s hangsúlyozza, hogy az ő vezetése alatt az utolsó tíz évben falu-monografiákat vesznek fel egész Románia területén. Az előadást, amint ez egyébként a kongresszus összetételétől várhatni lehetett, rendkívül melegen fogadták. Egyébként a román szociológia képviselői a kongresszus alkalmából kiadták a román szociológiai irodalom utolsó tíz esztendejének teljes bibliográfiáját s a folyóiratok utolsó évfolyamát egy hatalmas kötetben. A Rockefeller-alap segítségével kiadott, gazdagon illusztrált kötet — tartalmának ismerete nélkül is — hatékony propagandaszövegnek bizonyult.

A szerda délután témája az általános témát elhagyva, a gazdasági előrelátás volt. A távolmaradt Brinkmann tételeit Duprat ismertette. Egyébként a tanulmány egész terjedelmében megjelent az *Archives de Sociologie*ban.¹

Utána *Derobert* expozéja következett s a vitában Rugarli, Richárd és Bouthoul vettek részt. A vita eredményét *Duprat* összegezve, hevesen tiltakozik a tiszta közgazdaságtan tudomány igényeivel szemben, amelyről azt állította, hogy a maga értékmentességre való törekvésében teljesen elhanyagolta a társadalmi realitást, a struktúrák és tendenciák tanulmányozását. Tudományjellegét csak a politikai ökonómiának lehet adni, amelynek alapja a politikai előrelátás lesz a társadalom gazdasági szervezettségére alkalmazva. Egyébként a közgazdasági barométerek kérdését, amelynek különböző típusait, annak lehetséges előnyeit és sok hátrányát a felszólalók ismertették, nem tekinti a legfontosabb problémának. Fölveti a következő kérdést: Próbálja a szociológus az előrelátást alkalmazni a kapitalista és kollektív társadalmi struktúrát illetőleg. Melyik mutatkozik állandóbbnak s melyik fog eltűnni? Különbséget kell tenni elsősorban egy gazdasági rendszer külső és belső, azaz lelki struktúrája között. A kapitalizmus külső struktúrája sokkal erősebb, szervezett, régi gyökerei vannak, hadseregre, állandó jogrendre támaszkodik. Minden krízis ellenére azt kell mondani, hogy alapja, felépítése, szerkezete szolid és idővel dacol. Minden kollektív strukturakísérlet bizonytalan, útját kereső és nem veheti fel a versenyt a másikkal. Ennek alapján azt kell mondani, hogy a jövő a kapitalista gazdálkodásé. De ha a lelket keresi a kétféle gazdasági rendszerben, úgy meg kell állapítani, hogy a kapitalizmusban csak a konzerváló, negatív lelki erők élnek, az aspiráció, a jövő felé törő forradalmi erők mind a kollektív gazdálkodás

¹ 1933 aug. sz. 337—354 l.

valamilyen formáját keresik. Az előrelátás tehát azt eredményezi ebben a kérdésben, hogy az elkövetkezendő közeljövő a kapitalizmus, a későbbi pedig valamilyen formájú kollektív gazdálkodás jegyében fog lefolyni.

Mytkovich szerint a kapitalizmust meg lehet és meg kell menteni. Reformálni kell és megmenteni. Mire Duprat ingerülten válaszol: alapzata szolid, de lelke bizonytalan.

Bouthoul megérti Duprat szindikalista rokonszenveit, de rámutat arra, hogy Sombart szerint a kapitalizmust a javak cserélhetőségének maximuma jellemezte és a technika fejlődésével ez a cserélhetőség a munkásokra is vonatkozik. Régebben az iparomesterség megtanulásához évek, sőt évtizedek kellettek és ez az ipartradíció volt a szindikalizmus lelki alapja. Ma, mint Oroszország példája mutatja, rövid pár év alatt munkásosztályokat lehet nevelni. A technicizálódás eredménye, hogy valamely professzióhoz, foglalkozási ághoz való tartozás egyre kevesebb lelki kapcsot jelent. Amire Duprat azt válaszolja, hogy vannak más tényezők is, amik a munkásokat hasonló szellemmel egymáshoz fűzik.

Dupréel végül úgy véli, hogy a kapitalizmust az individualista szabadságesszménnyel együtt megmenteni nem fog sikerülni, hanem föltétlenül a növekvő etatizmus felé haladunk.

A csütörtöki nap témája a társadalmi előrelátás a politikai élet és a jog terén. A beküldött és elmondott értekezések közül kettőt mutatott be, Lasbax és Chalupny előadásait.

Lasbax szerint a politikai rendszerek történeti egymásra következése egy ritmus létezését sejteti s a fejlődés a királyságtól a köztársaság felé, onnan a császárság (empire) felé halad. S ez a folyamat egy új síkra áthelyeződve ismét elülről kezdődik. Idézi Hauriout, aki szerint Franciaországban a három ciklus lefolyása a következő volt három különböző korszakban: az ancien régime monarchiájától I. Napóleonig királyság 1792-ig, köztársaság 1792—1804-ig, császárság 1804—1815-ig; 1870-től napjainkig az 1870—75-ös időszak monarchista volt, azután a köztársaság következett és az újabban jelentkező törekvések a hatalom koncentrációja irányában a harmadik fázis elkövetkezését jelentik. Természetesen mind a három szónak jelentését és a nekik megfelelő struktúrának értelmét meg kell állapítanunk; sem a köztársaságnak, sem az empire-nak nincs változatlanul egységes típusa, mindenesetre azonban ez a hármas fázistörvény alkalmas arra, hogy a gyakorlati politikus számára előrelátás alapjául szolgáljon. Az eleven vitában Dupreel arra mutatott rá, hogy a XIX. század azt hitte, hogy a fejlődés egyvonalú és nem fordulhat vissza. Ez volt minden történelmi konstrukció hibája. Ebből a szempontból nem utasítja vissza a maga részéről az elhangzott tétételeket, csak azt emeli ki, hogy nézete szerint mind a három típusban szerepet játszik az elité és a nagyember. Válaszában Lasbax arra mutat rá, hogy

a harmadik stádiumra éppen az a jellemző, hogy általa van képviselve a dinamikai elem: a statikai állapotból a másik statikai állapotba való átjutás sajátos módja. A politikai szociológiának a dinamizmus fogalmával kell gazdagodnia s azzal a meggyőződéssel, hogy a társadalmat gyógyítani kell és lehet.

Chalupny brünni professzor előadásában önérzettel hivatkozott arra, hogy módszere segítségével, amely a választók érzelmeinek és törekvéseinek s a közvéleménynek, továbbá a társadalmi állapotnak exakt ismeretén épül fel, 96%-os pontossággal meg tudta állapítani a csehszlovákiai választások eredményeit. Három kérdés fontosságára mutat rá:

1. A pártok vagy pártszervezetek stabilitásának természete és foka;
2. a társadalmi és politikai törekvések játékának ismerete (a radikális és reakcionárius irányzatok ütközése például);
3. a pártok által elfoglalt hatalmi pozíció és az ellenzékiesség kérdése.

Maunier a maga részéről kissé utópisztikusnak látja ezeket a megállapításokat s ha az előrelátás konkrét kérdésekben ily mértékben halad, akkor két állam között az elkövetkezendő háború majd két statisztikus között fog lefolyni egy sötét szobában.

Mytkovich túl optimistának tartja a felszólalást. Hivatkozik arra, hogy Csehszlovákia fiatal állam, amelynek még politikai múltja nincs* De nem hiszi, hogy akadna angol vagy francia szociológus, aki saját hazájában nem ilyen pontossággal, hanem egyáltalán előre vállalkozni merne a választási eredmények tudományos megállapítására.

A kissé kínos helyzetet *Richard* nagy tapintattal igyekezett enyhíteni, azonban a következő hozzászóló, *Duprat*, teljes kiméletlenséggel mutatta ki az ilyen természetű választási előrelátás teljes tudománytalanságát, naivságát és alaptalanságát. Az első, amit egy szociológusnak tudni illik már Durkheim óta, hogy társadalmi csoportok megítélésénél a morális kohézió foka a fontos és számszerű adatokkal semmi eredményre nem juthatunk. Ezt kell ismerni és azonkívül a tényleg élő és ható tendenciákat. A statisztikusok csak a fölhúzott gépezet lezakolását tudják mérni. Hogy akarja valaki számszerűleg, statisztikai módszerekkel a nagy politikai életet irányító aspirációkat megszámlálni, lemérni születő pártok belső vitalitását? stb.

A péntek délelőtti témája a háborúk előrelátása volt. Ennek a részproblémának tárgyalásra való előkészítése céljából egy túl részletes és kusza kérdőívet küldtek szét a Fédération tagtársulatainak. A beérkezett válaszok közül társulatunknak Moór Gyula által készített válaszát kinyomatták a kongresszusi tézisekkel együtt, a többieket *Duprat* röviden összefoglalva ismertette. Majd jelen beszámoló írója tartotta meg «La prévision des guerres» címmel előadását, amelynek magyar szövegét a II. fejezet tartalmazza.

Maunier rövid hozzászólása után *Mytkovich* a különböző nemzeti ideológiák túlhajtásának veszélyességét emelte ki és a nemzeti elité szerepét. *Dufprat* a maga részéről úgy találta, hogy ezek a szempontok kellőképp érvényesültek az előadottakban.

Ugyané témához *Derobert* terjesztette be referátumát és hangsúlyozta azt, hogy főképp gazdasági okok fogják a jövőben a háborús kollíziókat kiváltani. Hivatkozik Japán példájára, amely államnak, ha a jelen gazdasági zavarból ki akar lábálni, vagy a háború vagy a teljes társadalmi szétesés között kell választani.

Dupreel a technika fejlődésében látja a háború elkövetkezésének legfőbb okát. Ha egy törzs fegyvereket kap, rátámad a békés törzsekre. Ma a technika valamely új vívmánya ismét ilyen helyzeti előnyt jelent bármelyik nemzet számára.

Duprat a technikai gógról beszél és különösen arról, hogy a fegyverekkel való bannitudás megtanulása milyen mértékben alkalmas a militarista szellem megteremtésére. *Bouglé* a maga részéről *Duprat*nak ezt a megjegyzését teljesen tudománytalannak tartja, ez társalgási téma és nem szociológia. Nem tapasztalta egyáltalában, hogy az *Ecole Normale* növendékei a katonai kiképzés következtében túlzó militaristákká váltak volna.

Bouthoul a technika két fejlődési lehetőségére mutat rá. Fejlesztik a termelő erőt és a harci készséget. Régen a haditechnika kérdésében a szervezettség volt a fontos, ma sokkal inkább a technika. Itt is az a helyzet, mint a munkásoknál. A mai háborús technika mellett négy hét alatt ki lehet képezni a katonaságot.

A következő felszólaló aziránt érdeklődik, hogy mi a szociológiai előrelátás, Franciaország és Anglia esetében, amely államokról tudvalevő, hogy állig fel vannak fegyverkezve és ugyanakkor tömegeik teljesen pacifisták. Majd egy másik a hadiszállítás kérdése iránt érdeklődött, amire aztán az elnöklő G. Richárd jónak látta a főtitkár heves ellenzése dacára is a gyors iramban túlelevení váló vitát bezárni.

Egyébként ugyane nap délelőttjére volt kitűzve a szociálpatológiai előrelátás is, amelyhez *Mytkovich* büntetőjogi professzor szolgáltatott egy értékes tanulmányt, amelyhez többen hozzászóltak.

A péntek délutáni ülést csaknem teljesen *Richárd* szép expozéja töltötte ki a társadalmi előrelátás és gondoskodás egymásról való viszonyáról. Szerinte a társadalmi előrelátás célja, hogy alapul szolgáljon a társadalmi gondoskodásnak. Nem lehet célja természetesen egy jövő társadalom megrajzolása, hanem egyszerűen egy fokozottabb valószínűség felismerésére törekszik a társadalmi történetet illetőleg. Két segédtudománya van a szociológusnak e munkája közben: a történelem és a statisztika. A történelem, legalább eddigi formájában, inkább volt arra alkalmas, hogy az antiszociális múltat, mint a szociális múltat

ismertesse meg velünk. Alapjában véve népek, vallások, társadalmi osztályok közötti küzdelmek leírása volt. S a történelemtudomány a jövőben sem fog tudni az előírt feladatnak megfelelni három okból; ezek: a történetíró szubjektív (elfogult) volta; megközelítő pontossággal csak a közelmúltat ismerjük; a múlt ismeretében nem tudjuk megkülönböztetni a harcok között a kölcsönös segítségnek azt a történetét, amelyik lehetővé tette az emberi faj fennmaradását. A szociológus, amikor előre akar látni, azt keresi, ami állandó és ami változó. Ezt pedig nem igen kapja meg a történetíró munkáiban. Két módszer állt eddig rendelkezésre, egyik a széria, másik a ritmusok módszere volt. A tudomány mai állása szerint egyiket sem tudjuk véglegesnek elfogadni. Előadását azzal végzi, hogy távol áll tőle a tudományos izlámizmus, de a szociológusnak szerénynek kell lenni, amidőn igényeit társadalmi események előre látására irányítja.

Ezután még *Crawford* (Pennsylvania) számolt be arról, hogy Hoover összehívatta pár évvel ezelőtt az amerikai szociológusokat az USA-ban háború után mutatkozó szellemi áramlatok feldolgozására. Eddig 500.000 dollárt költöttek és 13 db 600 oldalas kötetet publikáltak a fölvetett ankéteredményekről. A kongresszus résztvevői derűvel elegy rezignációval hallgatták beszámolóját.

Az utolsó nap témája az emberi lakásmód és emberi lakás szociológiája volt. Ehhez a kérdéshez közel 20 értekezés rövid kivonatát nyomtatták ki előre az előkészületi munkálatok során.

Duprat az ülés végén fölolvassa azokat a konklúziókat, amelyeket a kongresszus eredményének tekint.

1. A szociológiai előrelátás lehetséges, elvont formákra vonatkozik és az egyes esetre bizonyíthatóan alkalmazható.

2. Demográfiai extrapolációkból vagy statisztikai beállítások projekciójából le nem vezethető, hanem helyesen irányított ankétet kíván; meghatározott valószínűségek tanulmányozását, mérlegelését és pontos értékelését jelenti.

3. A gazdasági szociológiában, a politikai közgazdaságtanban fontos, hogy óvakodjunk a gazdasági barométerekből eredő tévedésektől; az előrelátásnak az összes társadalmi, politikai, jogi és erkölcsi tényezők elmélyített analizésére kell támaszkodniuk.

4. A politikai és jogi szociológiában az államférfiakat és parlamenteket a struktúráknak, törekvéseknek, elhalkuló és fejlődő szokásoknak, kevésbé vagy inkább tartó konszolidációknak, az állandó áramlatoknak és az eszményi kollektív célok előzetes tanulmányának kell vezetniük.

5. A vallási és nevelési szociológiában az előrelátás az igazi hívők és nevelők introspekciójától függ. (Ezeknek a fejlődésben levő különböző struktúrákra figyelemmel kell lenniük.)

6. A szociálpáthológiában és a kriminálszociológiában óvakodni

kell azoktól az illúzióktól, amelyek a morbiditás vagy kriminalitás állítólagos növekedésének igenlésében vagy tagadásában rejtőznek. Ez különböző módon ítélendő meg a változó helynek és időknek megfelelőleg.

7. Minden alkalmazott szociológiában az előrelátás kell, hogy tekintettel legyen az eljövendő cselekményekre gyakorolt hatásának és annak, hogy gondolat és cselekedet állandó kölcsönhatásban állanak egymással.

Több ponthoz szóltak hozzá a jelenlevők s amidőn Duprat a tiszta közgazdaságtan tudománytalan jellegét egyhangú határozatként ki akarta mondani, Bouthoul tiltakozott ellene. Erre Maunier azt mondta, hogy tekintettel arra, hogy a tiszta közgazdaságtan egy olyan embertípussal dolgozik, amely minden időben és minden helyen egyforma, azaz semmi helyen és semmilyen időben nem fordul elő, szóval egy fantom csupán, a tiszta közgazdaságtan teljes értékű tudománynak nem tekinthető.

Majd Duprat főtitkár záró szavaiban önérettel hangsúlyozta, hogy ennek a kongresszusnak, amely egyhangú határozattal alapelvekben tudott megegyezni, meddőséget semmi körülmények között nem lehet szemére vetni. Ezek után rosszindulat kellene annak állításához, hogy nincs szociológia, csak szociológiai iskolák vannak, mert igenis a szociológiának egy komoly iránya van ezidőszerint s ezt az Institut képviseli.

Ehhez a zárószóhoz természetesen már senki sem szólt hozzá, hiszen zárószó volt, de nagyon jól jellemezte az egész kongresszus vitairányítását, amelyik az első naptól kezdve az utolsó percig, teljes mértékben a rendkívül aktív, a vezetést szívesen magához ragadó Duprat kezében volt.

Míg a Deutsche Ges. f. Soziologie kongresszusain a jelenlevők között csak világnézeti különbségek voltak, itt a világnézeti különbségekhez még a különböző szociológiai iskolák közötti ellentétek is járultak. Egészbenvéve lehangoló, ha rámutatunk arra, hogy egy nemzetközi szociológiai kongresszuson, ahol a lehetősége meg lett volna a legkülönbözőbb szociológiai iskolák bemutatkozásának, a német szellemtudományi szociológia pl. mellékmondatokban bujkált. Ez alkalommal is bizonyosodott, hogy a franciák számára csak franciák vannak a világon. A viták minden téma alkalmából könnyen Comte és Durkheim egzegéssé szűkülnek és ha egy-egy gondolatnál ősoket keresnek, úgy egészen Rabelais-ig mennek vissza a francia múltba. Zárt világok ezek, a legteljesebb együttműködésre való törekvés mellett is.

Ez a kritika azonban távolról sem akarja azt jelenteni, hogy maga az egész vállalkozás teljes mértékben reménytelen s így szükségtelen. Semmi esetre sem lehet helyén való a negáció vagy a távolmaradás álláspontjára helyezkedni. A szociológia nemzeti problémáinak felismerése nem homályosíthatja el azt a tényt, hogy a kooperációnak igenis nagyon bő tere van. S mert a keret, amelyben ez az együttműködés megindulhat, megvan s mert a jószándék a tárgyilagos tárgyalási

modor fenntartására kétségtelenül megnyilvánult, remélnünk kell, hogy ez a nemzetközi intézet és annak fiatal ága, a Federation, a kezdet nehézségeit legyőzve, idővel be fogja váltani a hozzá fűzött reményeket.

II.

(A háború prevíziója.)¹

Kétségtelen, hogy az emberekben él az a hit, hogy sorsukat írni nyítaniok kell, mert lehet és ezzel összefüggésben él a felelősség tudata az egyes embernek önmaga, a vezetőknek a vezetettek sorsát illetően. Kétségtelen továbbá az is, hogy törvényszerűségek látszanak lenni úgy az egyesek, mint a népek életében és törvényszerűségek vannak a természetben, amelynek részei vagyunk.

Természetes tehát a társadalmi események előrelátására való törekvés. Azt mondhatjuk azonban, hogy a társadalomtudományi előrelátás a szociológiai ismeret maga: a tipikusan lefolyónak, a törvényszerűségek keresése a társadalom életében. Közismert dolog, hogy például minden házasságkötés alkalmával, annak eljövendő szerencsés voltát illetően a jóslások pro és kontra özönével merülnek fel. Ezek az egyéni jóslások azok, amelyeknek egyes esetekre vonatkozó megfigyeléseit a társadalomtudós «családi élet szociológiája» címen rendszeres ismeretekbe foglalja össze, kiegészítve az egyes ember egyes esetekre vonatkozó jóslásait, előrelátását és ismereteit.

Megállapíthatjuk, hogy a társadalmi események előrelátása, melyhez a közelmúlt és jelen összes társadalmi és természeti tényezőinek, azok eredőinek ismeretére és értékelné tudására volna szükségünk, még megközelítő pontossággal sem lehetséges, különösen ha még a véletlen szerepére is tekintettel vagyunk, mint ahogy lennünk kell. De mert általános emberi tulajdonságok, azonos természeti környezet, ismétlődő helyzetek és viszonylatok vannak, bizonyos törvényszerűségek feltételezhetőek és megállapíthatók, amiért is bűn volna, ha azok megismerésére nem törekednénk és nem vonnánk le belőlük a megfelelő következtetéseket. Különösen áll ez a megállapítás, ha olyan problémáról van szó, mint például a háború, amelynek elkövetkezését mindig mint bajt, veszélyt, pusztulást jóslták előre a bajjóslók. Nyilvánvaló tehát, hogy a háború szociológiájával, keletkezésének állandó és változó feltételeivel foglalkoznia kell teljes lelkiismeretességgel a társadalomtudománynak.

A háború alapját az emberi társadalomban az az alapvető tény

¹ E helyen is köszönetet kell mondanom Duprat professzornak, aki szíves volt lehetővé tenni előadásomat, bár a kongresszuson egyébként csak tagok szólalhatnak fel a szabályok értelmében.

képezi, hogy egymás hatókörében élő embercsoportok és emberek között van gyengébb és van erősebb. Van erősebb, amelyet éppen erősebb volta támadásra ösztönöz és van gyengébb, amely csoportnak gyengesége az erősebb támadását magára vonja. Az abszolút túlerő elnyomja a túlygyenge ellenfelet; az igazi küzdelem a hasonló erejű ellenfelek között megy végbe. Sajátos jelenség éppen erre az erőegyensúlyra, kiegyenlítődségre való törekvés. A háború oka tehát az erős és gyenge viszonyának folytonos változása s mert ez örökösen változott a múltban, változik a jelenben s biológiai, gazdasági, társadalmi és előre nem látható okokból változni fog a jövőben is, a háborút okozó alaptény kiküszöbölésére semmi nemű kilátás nincs és nem is lehet. Mert még abban az esetben is, amidőn valamilyen csoport olyan kicsiny vagy olyan mértékben válik gyengévé, hogy védekezésre már nem elég erős, a diszponáló ereje teljében levő hódító, patronizáló csoport átveszi a védelem szervezésének szerepét és a harc ismét tovább folyik, amint erre a folyamatra Kari Schmidt rámutatott. Ezt oly módon is megfogalmazhatjuk, hogy a gyengébb éppen gyenge volta miatt ellenséggé válik, új urat keres, mint ahogy az ugarföld megszántásra vár s a megfelelő formába nem kényszerített tömeg hívja azt, aki megszervezi, parancsokat ad neki, új útra és új célok felé vezet. A gyenge csoportok létezése állandó csábítás az erősebb részére, amelynek terjeszkedése a legkisebb ellenállás irányába tör. Az erő természetesen az összes támadásra és védekezésre szolgáló, korszakonként változó fontosságú tényezők eredőjét jelenti.

Második alaptény: a csoportszellem, a vitális életközösséget nyomon kísérő értéktudat kialakulása, az önmaga által értékkel bíró külön lét megjelenése. A férfiprincipium, az alkotás, a formaadás, a teremtés elve megjelenik a társadalom szerkezetében és az «idegen» ösztönösen érzett problémájából az «ellenség» tudatossá vált problémája lesz. (K. Schmidt fogalmazásban a barát és ellenség ellentétpár.) A keletkezett közösségek, államok, nemzetek élnek, s mint minden élőlény fejlődnek, növekednek s a hatalom maximális kifejtésére törekszenek. A többi közösség pedig védekezik azokkal szemben, akik — úgy érzik, később úgy tudják — sajátos létüket veszélyeztetik. Mint minden élőlénynek, úgy az élő közösségeknek is saját léttörvényeik szerint lehet és kell élniök. Az egyes csoportokban élő külön szellem ápolása, védelme, a diszpozitív, parancsoló hatalom s így a háború elhatározásának funkciója is, a történelmi fejlődés során az állam kialakulásának megfelelően, differenciált szervek teendője lesz.

A következő ténycsoport a vezető réteg, a diszponáló kevesek és a tömeg egymáshoz való viszonya. Megállapíthatjuk, hogy a tömeg élete apolitikus, de másfelől, kétségtelenül általános emberi és csoporttulajdonságból kifolyólag, a vezetők által a háború irányában minden nehézség nélkül lelkesíthető és szervezhető. (A «pugnacity» problémája.) Itt

kell rámutatnunk arra is, hogy a látszólagos kivételek ez általánosításnak bármennyire is mondjanak ellen, a háború mindig a férfi, — helyesebben a *férfiközösség* ügye volt. S e ponton kell vizsgálnunk az állami szuverenitás alól magukat kivonni akaró, attól függetlenül szervezkedő társadalmi rétegek szerepét is: az állam és társadalom egymástól való elszakadásának problémája ez. Végső túlfeszítésben ez illúzióknak bizonyul, mert világpolgár és nemzetközi munkás, amint ezt a világháború és a nemzeti jellegűvé váló orosz bolsevizmus példái bizonyítják, csak elméletben van. Végveszély esetén felébred benne a csoportöntudat, nemzetivé válik, katonává, harcosná, azzá, ami volt. Egyébként is egyfelől a háborús technika fejlődésével, másfelől az aktív elité elhatározóan fontos szerepének felismerése és az antidemokratikus kormányzati tendenciák mellett a tömegek háborús vagy háborúellenes hangulata egyre inkább közömbössé válik.

Következő megállapításunk, hogy a kompromisszum kialakult embercsoportok, pl. államok között éppen a legfontosabb kérdésekben nem lehetséges. A kompromisszum t. i. társadalmi elv és érvényes is az államok társadalmában. A kompromisszum mindig azt jelenti, hogy engedményeket tesznek egy kisebb jelentőségű ügyben egy fontosabbnak tartott cél eléréseért, egy magasabb érték megmentéseért. Az államok közötti kompromisszum lehetséges mindaddig, amíg a kompromisszumok a vezetők szemében nem a legfelsőbb érdekek, pl. a mindennél fontosabbnak érzett vallásos meggyőződés vagy a saját állam és nemzet létét fenyegetik. A háború borzalmas volta legmélyebb magyarázatát és egyben olykor mentségét abban találja, hogy míg az egyedet pazarló természet a nemzedékekben, a fajtakban tovább él, minden háború végső esetben az abban résztvevő csoport, pl. nemzetszemélyiség halálát, egy kultúrszín elmúlását, az emberiség szürkébbé válását jelentheti. Nyilvánvaló, hogy az, amire általában nem terjedhet ki a kompromisszum, ami a legfontosabb, az koronkint változik. A legfőbb értékek korszakonkinti változásának külön-külön háború típusok felelnek meg, mint pl. a dinasztikus háború, vallásháború, a nemzeti eszme jegyében vívott háború, amely megállapítás nem zárja ki, hogy a koronkint relatíve azonos s így előrelátható okcsoportokon kívül más okokból ne támadjanak valamely koron belül háborúk. És e ponton nem lehet elég nyomatékosan aláhúzni a politikai elite, a diszponáló fórum döntő szerepét a háború megindítását illetőleg; a legfőbb érték védelmén kívül a háborút elhatározó szerv fontos feladata továbbá a győzelmi esélyre való figyelem is.

További okcsoport: nincs oly kényszerítő hatalom, amely a felsorolt ellentétek más módon való elintézését szolgálná, azaz a háborúhoz, mint végső eszközhöz való folyamodást fölöslegessé tenné.

Végül nem szabad figyelmen kívül hagyni azt sem, hogy az e

kérdésekben való ösztönös állásfoglalás vagy a vázolt alaptényezők felismerését követő értékelés kétféle lehet.

1. Vannak, akik azt mondják, mert mindez elkerülhetetlenül van így, ne törekedjünk változtatni rajta. Legyen is így, mert ennek úgy az emberiség, mint az egyén fejlődése és tökéletesedése szempontjából nagy haszna van. (A háború előnyeinek problémája.)

2. Másfelől a pusztá létezés tényéből nem következik annak normává emelése, hanem következik igenis az a követelmény, hogy keresni kell az eszközöket az erős és gyenge, barát és ellenség közötti ellentét csökkentésére és békés úton való kiegyenlítésére.

Amint fentebb rámutattunk, a tömegek élete apolitikus s így a háború mindig elsősorban a vezetők kezdeményezésétől függ. Ebből következik, hogy úgy a militarizmus, mint a pacifizmus igazában az aktív, vezető réteg ideológiája lehet. A tömeg pacifizmusa csak mint rezonancia jöhet számításba. Egészen mástermésztű egy kis állam fiának pacifizmusa, mint egy nagyé. Egy nagy állam fiánál, ha államhatárain kívül sérelmet szenved, az nagyon könnyen saját népének sérelme lesz szemében. Egy kis nemzet fia azonban a maga sérelmét az ember, illetve a kultúrember sérelmének tekinti és azzá igyekszik felemelni. Ez az élmény sajátosan színezi át pacifizmusát; nagy nemzetek fiánál pedig mindig megvan az a veszély, hogy az ő pacifizmusuk saját népük messianizmusával és imperializmusával esik egybe.

Nyilvánvaló, hogy a háború felvázolt alaptényezői hatóerejüket ma is teljes mértékben megtartották. A háború előrelátása, mint feladat nem lehet más, mint a felvázolt alaptényezők állandó figyelemmel kísérése s a háborúnak, mint gyakori eszköznek igénybevételét fölöslegessé tevő, elhárító tényezők kutatása.

Egy adott hatalmi rendszerben az erő és gyengeség távolsága legnagyobb egy — az egyik rész fölényes győzelmével végződött — háború után. Ettől a mély ponttól kezdődőleg egy kiegyenlítődési folyamat indul meg és fejlődik feltartóztatlanul, a természeti törvény erejével. Ez a győzelmi chance vonala felé törekvés, annak megközelítése. (Szövetkezések.) Ez a folyamat egyes fázisaiban előrelátható. Ami nem látható előre az, az a tény, hogy milyen mértékben gyorsul meg ez a folyamat különböző okok következtében s nem látható előre a háború kirobbanását kiváltó végző momentum sem.

Előrelátható továbbá, hogy az a differenciálódási folyamat, amely a nemzeti államok kialakulását eredményezte, nem áll meg, hanem továbbfejlődik s jelentkezni fog felfejlődő csoportok autonómiára való törekvésében, a nemzeti elit kialakulásával és vezetési igényével együtt. S bár megvannak az előfeltételei és jelei a nagyobb egységre való törekvésnek is, kétségtelen, hogy a kifejlődött *nemzeti* államok minden növvő szolidaritás mellett is, örökké idegenek maradnak egymás számára,

mert ez örök politikai végzetük. S a gazdasági együttműködés szükségképpen fokozódásával a sajátos kultúrártékek (nyelv, irodalom és művészet) védelme még elkeseredettebbé fog válni s minden ilyen érték elleni támadás a legsúlyosabb következményeket fogja maga után vonni. Ennek az idegenségnek gazdasági területről vett példájául elég, ha utalunk a szolidaritás különböző mértékére, talán két fajtájára: arra a tényre, hogy a legszociálisabb gondolkodású ember is, ha egy gazdag állam fia, egész természetesnek fogja találni, hogy vannak gazdag és szegény nemzetek s ugyanakkor, amikor saját nemzeti társadalmán belül igyekezni fog felelőssége tudatában a szegényebbeket segíteni, szociális gondolkodása nem terjed ki és nem is terjedhet ki egy neki idegen állam egész társadalmának szegénységére és sokkal alacsonyabb életnívójára. Nem változtat ezen a tényen az a kivételes lelkiismeretmegmozdulás sem, amely kataklizmaszerű, nem politikai eredetű és a képzeletre ható nagy szerencsétlenségekbe zuhant népek megsegítésében nyilvánul.

Előrelátható (és remélhető), hogy a legfőbb kényszerítő hatalom létesítésére való törekvés meg fog erősödni, ha egy, a népek egyenlő elbánása alapján folytatott gyakorlat megteremti a bizalmat az államok feletti igazság lehetőségében. Ennek az igazságnak közömbösnek kell lenni természetesen valamilyen csoporthoz tartozás tényét illetően. Bármely emberi csoport sérelmében nem a csoport, hanem az ember sérelmét kell látnia s azt kell orvosolnia.

A háborút elhárítani alkalmas tényezőket legyen szabad feladatok formájában felsorolni azok számára, akik nem hajlandók a háborúk tényleges jelenlétét örök normává emelni.

1. Ne legyenek túlságosan gyengített államok, amelyeknek gyengeségét különböző büntető szabályokkal fokozzák, mert mint fentebb rámutattunk, az együttélő csoportok valamelyikének gyengesége magára vonja a támadást vagy az erősebbek patronizáló törekvéseit. S a védelemnek más útja nem marad számára, mint sokszor majdnem az eszköz szerepéig süllyedve, erősebbek oltalmára és vezetésére bízni magát. Bár ez bizonyos mértékben mindig is így lesz, mégis az őszinte megértés és együttműködés csak az önmaguk felett szabadon rendelkező s idegen befolyás által meg nem hamisított akaratú államok között képzelhető.

2. Törekedni arra, hogy az az eszmerendszer, a nemzeti önrendelkezés elve, amelynek jegyében a nemzeti államok fejlődtek vagy újonnan alakultak, egyformán érvényesüljön kivétel nélkül minden nemzetet illetően.

3. Ne legyen gyalázattal egyértelmű a kompromisszum. Legyen olyan nemzetekfeletti fórum, amely elé bizalommal lehet vinni államok vitás ügyeit. Legyen olyan eszmény, amely örök megvalósíthatatlan-

sága mellett is a külön nemzeti lét által alkotott értékek felett áll vitathatatlanul. Keresni kell az államok közötti kooperáció lehetőségét gyakorlatban s a federalizmus különböző fokainak elméleti megvilágítása által elméletben.

4. Figyelemmel kell lenni arra a tényre, hogy amíg erősen felfegyverzett államok vannak, addig másoknál az állandó hadseregek eltiltása sokkal nagyobb bajt okoz: a társadalom militarizálását. Ez esetben sokkal kisebb veszélyt rejt magában az állandó hadseregek fenntartása, mint hogyha az egész nemzeti társadalom különböző társadalmi egyesületekbe van sorozva. Állig felfegyverezett népek között élő nemzetektől pacifista lelkületet várni aszociológikus álláspont. Másfelől — mert a túlfegyverkezés következtében fenyegető a veszély, hogy az öncélúvá vált hadikészültség a háború kirobbantásánál elsőrendű szerepet játszik — törekedni kell a leszerelés keresztülvitelére a nemzetek teljes egyenjogúsága alapján.

5. Törekedni kell arra, hogy minél több olyan nemzetközi intézmény működjék, amely konkrét, megvalósítható feladatot lát el, mert az ezekben működők megteremtik az együttműködés és béke szellemét, ennek hordozóivá válnak épúgy, mint hivatásos katonák hozzájárulnak a háború szellemének népszerűsítéséhez.

6. Tudatában kell lenni annak, hogy a világot átölelő pacifizálás nem lehetséges, de lehetséges pl. az egyesült európai államokra való törekvés vagy — szerényebben — az európai kultúrközösség értékesnek hívesére való nevelés.

7. Természetes feladata ennek a lelkiségnek, hogy igyekezzék az elkerülhetetlennek ítélt háború veszélyességét, annak embertelen voltát és tartamát minden rendelkezésre álló módon csökkenteni.

Trócsányi György.

FIGYELŐ

A FÉRFILELEK VÁLSÁGA.

«Midőn a' férj fiak az asszonyban mind
tsak arra vigyáznak a'mire nem kellene, nem
találják fel benne a'mi kellene.»

(Bíró Márton: A maga házat építő bölcs
Asszony. 1812.)

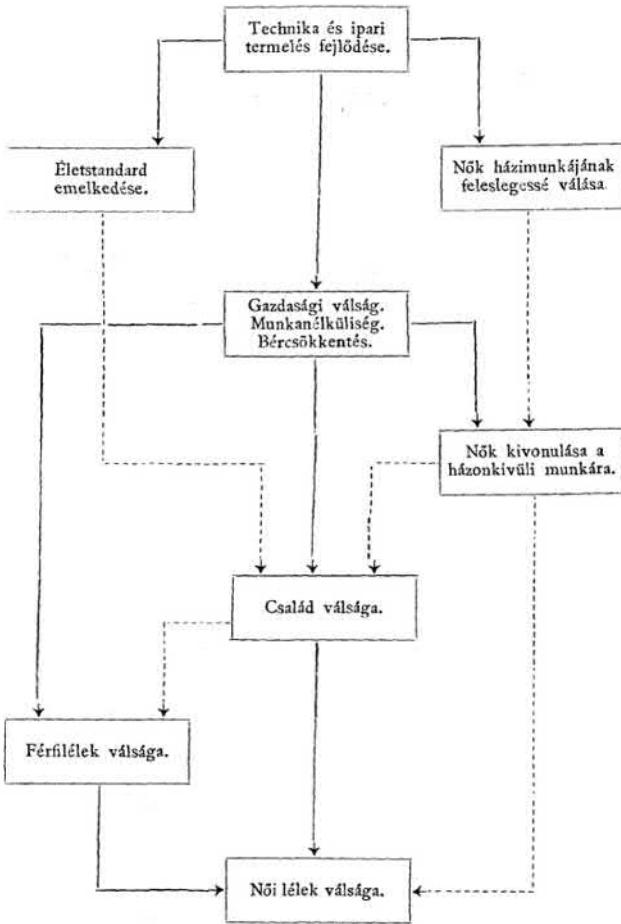
A közelmúltban népszerű témává lett a női lélek válsága. Cikkírók és előadók vetekedve hívják fel a közönség figyelmét a társadalmi jelenségeknek egy csoportjára, mely összegezve a női lélek válsága címen él a köztudatban. E jelenség leírói, sajnos, igen gyakran keresik a női lélek válságának okát abban, hogy a nők egyre növekedő számban végeznek házonkívüli munkát.

A múlt év végén a magyar közéletnek egy nagy súllyal bíró egyénisége, Bernát István hallatta szavát a női munka és a női lélek válságának dolgában. Bölcs mérséklettel nem mondta ugyan ki a közkeletű tételt, hogy az utóbbi az előbbinek következménye, de nyilván feltételezte ezt, mikor felsőházi interpellációjában a vallás- és közoktatásügyi, továbbá a kereskedelemügyi miniszter urakat arra kérte, igyekezzenek adatgyűjtéssel megvilágítani, hogy a négy évtized óta, mióta nők egyetemet végezhetnek, milyen hatással volt a női munkakör kiterjesztése a nők gazdasági helyzetére, a családra, ez úton a nemzet és társadalom erkölcsi színvonalára. Nagyon találóan mutatott rá arra, hogy «a nemzet erkölcsi, szociális és gazdasági érdekei szempontjából alapvető jelentőségű a női kérdésnek a mai viszonyokhoz illő és helyes megoldása.» E mondat szavát aláírjuk, de úgy hisszük, hogy a baj okát és a megoldást másutt kell keresnünk.

A női lélek válsága néven ismert jelenségcsoport megvan, ez tagadhatatlan. Van bizonyos közvetett összefüggése a nők házonkívüli munkájának terjedésével, végeredményben mindkettő a gazdasági válságra vezethető vissza. A női lélek válságának elsődleges és közvetlen oka azonban nem a házonkívüli munka, hanem egyrészt a család intézményének, másrészt a férfileleknek válsága.

Amilyen sokat írtak a család válságáról és a női lélek válságáról — ez utóbbit főleg férfiszempontból nézve —, olyan keveset mondtak eddig a férfilelek válságáról, éppen női szempontból.

A válságok családfáját, azok egymásból való származását a következőképpen próbálom vázolni:

A technika haladása felfokozta az igényeket, megnövelte az európai ember életstandardját. Másrészt ugyanez a fejlődés megölte a háziipart, a házkörüli női munkát azzal, hogy gazdaságosabbá tette a javak házonkívüli tömegtermelését. A gyári termelés kivette az asszonyok kezéből a kézimalmot, az orsót, a rokkát, a kötőtűt és napjainkban már küzd a dagasztóteknő, a varrótű és városokban a főzőkanál ellen. Az olcsóbb tömegtermelés versenye roppant nagyerejű. A háziasszony, aki valaha

gazdaságilag értékes, produktív tagja volt a közösségnek és a családnak, ipari területeken ma már teljesen kiesik a gazdasági értékek termeléséből, fölösleges ballasztá, anyagilag teherré válik. Agrárterületeken, amilyen hazánk legnagyobb része, a nép még alig érzi e bajt, de az urbanizmus terjedése és a földművelés industrializálódása már itt is előrevetik árnyukat. Az improduktív asszony nép terhét egyre kevésbé bírja a gazdasági válságba fokozatosan belesodródó férfi.

A technikai fejlődés, a gépipar haladása gazdasági válságot, munkanélküliséget és bércsökkenést idézett elő. A nagy gazdasági világválság jelenségeire nem térhetek ki, csak annyit szeretnék megjegyezni, hogy gazdasági válságon nemcsak az utolsó esztendők krízisét értem, hanem azt a több évtizedes folyamatot, mely ezt a krízist előkészítette.

Miután a bérek abszolút összegének valamelyes emelkedése egyrészt az életstandard emelkedését, másrészt az ú. n. «háztartásbeli» nők gazdaságilag értéktelenné válását nem tudta kiegyensúlyozni, megkezdődött a nők kivonulása a házonkívüli munkára. A nőt cserbenhagyta a munkája. Nemcsak a szövés-fonás, hanem a gyermekek oktatása, a házi betegápolás, a termelés és értékesítés szervezése is, ő nem tehetett egyebet, minthogy elment tanítónőnek, ápolónőnek, orvosnőnek, közhivatalok, gyárak, bankok, kereskedőcégek alkalmazottjának. A nő munkája után ment.

Az elsősorban érdekelt vagyontalan leány a kereső pályára lépve arra az útra tért, melyen remélhette, hogy egyszer megtalálja női hivatásának beteljesülését is. Közben ugyanis egyre érezhetőbbé lett a család válsága, melynek sok oka lehet, de elég egyet említeni: a gazdasági lehetetlenülést, mely különösen a városi munkásosztálynál és középosztálynál következett be. Míg néhány évtizeddel ezelőtt a diplomás ember, különösen a biztos állásban lévő, bátran számíthatott arra, hogy munkájával, keresetéből becsülettel el fog tarthatni egy családot, manapság, ha a házasuló korban lévő fiatalembernek életterve, céljai, ambíciói vannak, egyszerűen lehetetlen elvennie mást, mint vagyonos leányt, mert szegény feleség mellett a családfenntartás egyre tűrhetetlenebb gondná válik, olyan kockázatos játékká a maga és szerettei sorsával, hogy hovatovább lelkiismeretlenségévé lesz annak elvállalása.

Nemcsak az önzés és cinikus kényelemszeretet vezet a agglegények nagy részét. Pénzért nőszülni nem akarnak és a szegény leánytól elrettenti őket a nyomorúságos jövő, a szegényes otthon, a kopott, szomorú feleség, a beteg és pénz hiányában nem gyógyítható gyermek felrémlő képe.

Gyakran emlegetik, hogy a nők ne foglalják el a férfiak helyét a hivatalokban, versenyükkel ne szorítsák le a férfi bérét és akkor majd megtudnak nőszülni a férfiak. Gyakorlatilag, sajnos, az a helyzet, hogy a gyárban hiába próbálnánk az olcsóbb munkásnő helyére drágább munkást állítani, ezzel csak gyorsítanék a gyári munka racionalizálását, a munkások ezreit feleslegessé tevő gépek beállítását. A középosztálynál pedig a hiva-

talokban, irodákban statisztikailag kimutathatóan feltűnő nagy az agglagények, gyermektelen férfiak száma. Ezen a jelenségen nem változtatna, ha a nők lemondanának az általuk elfoglalt, aránylag igen kevés számú helyeről, ahol jó fizetés van, mely jobb fizetést a nők csaknem mindig családfenntartásra vagy segítségre fordítanak. Viszont képzeljük el, hogy a nők által elfoglalt, túlnyomóan 60—100 P-vel dotált irodai segéderői állásokra férfiakat alkalmazunk. Ezek még nem fognak családot alapítani és ha megteszik, az könnyelműség. Ezzel nem segítenek elő, hanem egyenesen hátráltatnánk családok alakulását, mert *a családalapításnak igen gyakran egyenesen feltétele, hogy valamit a nő is keressen*, különösen, mikor a férfi a ma szokásos legényminimumra szorított tiszt viselőféle. A gépíró, az óvónő, tanítónő például, ha nincsenek nagy társadalmi igényei, elég könnyen férjhez mehet olyan kisemberhez, akinek költségvetésében az ő jövedelme is számottevő és aki vagyontalan házileányt elvenni és eltartani nem tudna. A női munka itt kétségkívül családalapítást elősegítő tényező.

A közhittel szemben pedig, hogy a női munka hátrányosan befolyásolja a gyermekek számát, legyen szabad utalnom a Mihálffy Antal dr. úr által a tavalyi családvédelmi kongresszuson bemutatott statisztikára. Mint az újpesti szociálpolitikai intézet tagja, adatokat gyűjtött arra vonatkozólag, hogy a különböző terjedelmű családokban az összbevétel milyen része ered a női családtagok munkájából. Az adatgyűjtés szerint ahol a család nőtagjai nem dolgoztak és nem kerestek, ott a gyermekek száma alacsony. A gyermekek száma úgyszólván egyenes arányban emelkedett a női munkából eredő bevételkontingenssel.

A Magyarországi Nőegyesületek Szövetsége most gyűjt adatokat arra vonatkozólag, hogy a kereső nők milyen százaléka nevezhető részleges vagy egyedüli családfenntartónak. Sajnos, ez az adatgyűjtés nem lehet teljes és ebből a szempontból is kívánatos lenne az országos helyzet statisztikai felvétele. Ez előreláthatólag igazolná, hogy a női munka, mely valamikor belülről erősítette, ma kívülről támogatja a családot, melynek erre a támaszra éppen ma a legnagyobb szüksége van. Ezért kell szembe fordulni azzal az egyre jobban terjedő állításai, hogy Magyarországon a nők eszik el a kenyeret a férfiak elől. Fel kell tenni a kérdést: kevesebbet fog-e a nő enni, ha elveszik a munkáját? Megoldás lesz-e az, ha a dolgozó férfi terhévé lesz mindaz, amiről ma a női munka gondoskodik? Nem! De ez a következményeiben végig nem gondolt állítás, melyet érzelmek és felületlen impressziók alapján hirdetnek, nagyon alkalmas lehet arra, hogy a társadalom korszerű evolúcióját megakasztva, nemzetünket a népek versenyében visszavesse.

Bernát István a női lélek válságának illusztrálása céljából mutatott bizonyos jelenségekre, így a válások számának emelkedésére, a születések számának csökkenésére. Mindezek elsősorban a család válságának bizonyítékai. S bár erre nézve nincsenek adataim, valószínűnek tartom, hogy az

öngyilkos nők életkörülményeit megvizsgálva kilencven százalékuknál azt találnék, hogy ezek valamilyen okból kiestek a család kötelékéből és nem volt reményük arra, hogy megtalálják a boldogságot, ott, ahol ezt a nő sokezer éves ösztön szívósságával keresi, a családban. A normális női léleknek, ma úgy mint régen, a legerősebb vágya, hogy szerethessen és életre szólóan lekössön egy férfit, akivel együtt gyerekeket nevelhet. De kétségtelen, hogy sokak számára oly nehézé vált e cél elérése, hogy nem csoda, ha a nők egy része megzavarodik és a célt összetéveszti az eszközökkel.

Az anyai szeretet meggyengüléséről is szó esett. Ezt a vonást nem tapasztaltam a modern női lélekben. Rossz anyák vannak ugyan, ilyenek mindig voltak és mindig a pathologikus jelenségek sorába tartoztak. A fiatal középosztálybeli asszonyok legnagyobb része azonban nem az anyai szeretet hiánya miatt nem akar több gyereket, hanem azért, mert férjével együtt jól tudja, hogy e kis jövedelemből csak egyet vagy kettőt tud tisztességesen felnevelni. Ez a nők legnagyobb részére nézve fájó keserűséget jelent.

De ha tagadom is az örök anyai szeretet megfogyatkozását, a modern nő lelkében nem tagadom, hogy más téren valóban válságban van a női lélek. A válságprobléma, mellyel manapság a fiatal női lelkek hatalmas tömege szembekerül, az, hogy ragaszkodják-e a múlt hagyományos szekszuálmoráljához, vagy sem. Kétségtelen, hogy a modern élet egyre többet sodor negatív döntés irányába.

Tudjuk, hogy míg a valláserkölcsei felfogás e téren azonos morálstandardot ír elő férfi és nő számára, a társadalom a férfi részére engedményeket tesz és de facto a kettős morál alapján áll, kétféle mértékkel mér. A kettős morál megokolása régen a tudálékos hazugságokon kívül az volt, hogy a nő következményeket visel, a férfi nem. Az elmúlt évtizedek folyamán a nőre nézve legsúlyosabb következmények igen nagy mértékben szabályozhatóvá lettek. Ezzel egyidejűleg pedig a társadalom közfelfogása is enyhébben ítél a nők felett, mint régen. Jóllehet nem bocsátja meg a nyílt botrányt, amit pl. a törvénytelen gyermek jelent, kisebb vétések a hagyományos szekszuálmorál ellen nemhogy csökkentenék, de növelik elkövetőik esélyeit a boldog házasságra, amire a modern nő épp úgy törekszik, mint ükanyái.

A régi felfogás szerint: «A férfiban sok jóságok lehetnek, úgymint: vitézség, okosság, tudomány, mesterség, igazság, tiszta élet; ezek közül, ha egyben megfogyatkozik is, csak legyen a többiben tekintetes, tűrhető. Az asszonyemberben pedig a tiszta szemérmesség oly szükséges, hogy bar se szép, se gazdag, se gondviselő ne légyen, böcsületessé teszi őtet a tisztaság; de ha enélkül találtatik, nincsen semmi böcsületes benne». (Pázmány Péter.) Az ezzel szembenálló új felfogásnak Sommerset Maugham ad hangot: «Mikor az emberek jó asszonyról beszélnek, tiszta asszonyra gondolnak, de nem nagyon szűk látókörű elgondolása ez a jóságnak? A tisztaság

nagyon kitűnő dolog, de nem teljessége az erénynek. Van a világon jólelkűség, bátorság, másokra való tekintet. Talán még kedély és józan ész is.» És Sommerset Maugham az időben közelebb van hozzánk, mint Pázmány.

Ne felejtjük el, hogy a magyar nő munkalehetőségének négy évtizedes kiterjesztése még távolról sem jelentette az önálló boldogulás lehetőségét. Női munkából, legyen az akármilyen magasrendű, nálunk legfeljebb tengődni lehet. Amerikában vannak nők, akik kitűnően élnek a munkájukból; keresetükből telik autóra, toilettére, utazásra és végül, minden dolgozó nő álmára, egy saját házikóra. Magyarországon azonban nemcsak az általános szegénység nagyobb, de a közszellem is olyan, hogy a társadalom szenvedélyesen összefog az ellen, hogy nő a keze vagy feje munkájával száraz kenyérré valónál többet kereshessen. Erre nem kell összebeszélni, ebben mindenki egyetért, hogy milyen sikeresen, azt Illyefalvi statisztikája igazolja: 1930-ban a sok-sok ezer dolgozó leány közül saját háza volt Budapesten összesen öt iparosnőnek, négy kereskedőnőnek és tíz magántisztviselőnőnek. A közszolgálatban álló nők közül már 52-nek volt háza, de ezek között a feleségek is ott vannak és kérdés, hogy hányan örökölték a házat.

Ez azt jelenti, hogy nálunk még gyakorlatilag fennáll a nő nemigazdasági függése, amit Charlotte Perkins Gilman írt le és amelynek lényege, hogy az élet minden anyagi és legtöbb szellemi javát, kényelmét és örömét a nő csak a férfin keresztül kaphatja meg.

Az átlagos nőben nemcsak az élet örömei, javai és kényelme iránti vágy él, de amint mondtuk, él a félelem az egyedüllétől, a vágyódás az élettárs után és a női hivatás betöltése, az emberi életnek gyermekekben való folytatása után. Ha nem tud alkalmazkodni a férfitársadalom többségének Ízléséhez, mindezekről előreláthatólag elesik. Ezért természetes, hogy mindenáron olyanná alakul, amilyen nőtípusban éppen, hogy úgy mondjam, kereslet van.

Minden kor asszonya olyanná vált, amilyen nőt ugyanannak a kornak férfija kívánt. Éppen ezért nem hihető, hogy az uralkodó általános lelkiválság elsősorban a női lélek válsága. Dehogy — itt elsősorban a férfilelek került válságba, ennek a válságnak tükröképét látjuk a női lelkekben.

A férfilelek válsága kilencven százalékban megint a gazdasági válságban, illetőleg a család válságában gyökerezik. A technikai forradalom, melyet világszerte csak késlekedve és habozva igyekeznek követni, az új helyzettel számoló társadalomszervezés, az emberek millióit dobta a teljes anyagi bizonytalanságba. A világgazdaságban, Nietzschével szólna: alles taut, minden olvad és a mindennapi kenyér bizonytalanná válik. A fiatal nemzedék, elsősorban a középosztály és az ipari munkásság fiai azt látják, hogy karjuk és fejük munkája, az a teremtő munkaerő, atni minden férfi nagy istenadta útravaló ja az életre, — milliók egyetlen kincse! — értéktelenné válik. A munkanélküliek hadserege, a szellemi és

fizikai munka piacán jelentkező roppant kínálat leszorítja a már keresők munkájának anyagi és erkölcsi értékelését is, bizonytalanná teszi helyüket. Vad versenybe fognak tehát, hogy kiválóságukat, használhatóságukat, nélkülözhetetlenségüket bebizonyítsák.

Ennek a rettegve küzködő, fuldokló generációnak anyagi és erkölcsi talaj vesztése vészesen hat ki a megfelelő női generációra, mely hiába keresi kora férfijaiban az évezredes támaszt. A modern férfi — hangsúlyozom, hogy nem a maga hibájából — nem tud és ezért nem is akar a nő lelki erőforrása lenni, nincs ereje és nincs ideje hozzá, hogy problémákat mérlegeljen, tanácsot adjon és válságos pillanatokban határozzon. Retteg a nőtől, aki talán problémáival fordulna hozzá, elutasítja vagy kigúnyolja, mert hiszen elég baja van neki magának is, ezt a terhet már nem akarja elvállalni. A kimerült, beteg lélek önzésével irtózik a modern férfi minden felelősségtől. A szerelemben is igyekszik biztosítani, hogy a közös multság után az esetleges számlát ne ő, hanem a nő fizesse. Ez azután csalással, hazugsággal beugratásra dolgozik és a számlát mégis többnyire a férfi fizeti: de hálára, tiszteletre és megbecsülésre többé nem számíthat.

A létért való küzdelem súlyossá válása megőrli a fiatal férfinemzedék idegzetét. A maguk erejéből megélni, érvényesülni, emellett családot eltartani manapság nagyon kevesen tudnak és ha megkísérlik, idegeikkel fizetnek érte.

A munka és kreatív tehetség értéktelenné válásával együtt jár az anyagiasság úrrá válása, a valahol már meglevő és munka nélkül megszereshető pénz utáni sóvárgás. A régi nemzedékek tagjai eredményes, munkás életük után aligha tudják elképzelni, mit jelent a fiatal férfi számára, mikor eléje teszik a sorsjegyreklámot, melyen ott áll fekete betűkkel, hogy vegyen sorsjegyet, mert manapság munkával vagyont szerezni nem lehet. A modern férfi álma a főnyeremény vagy a gazdag nő. Nagyon gazdag legyen — akkor származás, vallás, kisebb-nagyobb testi vagy erkölcsi hiba nem számít.

Ha az anyagiasság magában véve még nem is új jelenség és legfőljebb túltengését nevezhetjük a korra jellemzőnek, találunk más, merőben új társadalmi jelenséget is. Ilyen p. o., hogy a modern férfilélekben sok más tradícióval együtt megrendült a család tradíciója.

A család történelmi idők óta őrizte és továbbította bizonyos hagyományok, kultúrjavak és anyagi javak egész sorát. Földrészünkön a primitív matriarchátusnak alig maradt nyoma, mindenütt a patriarchális családrend érvényesült, melyben a férfi esetleg lehetett poligám, a nőnek azonban szigorúan monogamisztikus erkölcsi rendhez kellett alkalmazkodnia, mert csak így lehetett biztos az atya, hogy valóban az ő gyermekei öröklik nevét, vagyonát és családjá tradícióit. Ezt az erkölcsi rendet őrizte a férfi és ellenőrizte a társadalom. Ez a rend követelte, hogy a férfi gyermekei anyjául olyan nőt válasszon, akiről tudta, hogy érintet-

len. A tradíció ereje készítette a férfit, hogy így válasszon, néha még saját ízlése és ösztönei ellenére is.

Korunkban azonban meglazult ennek a tradíciónak ereje. A család fogalma megszűnt olyan szent és tisztelt lenni, mint valaha volt. A származással járó előnyök fogynak. A vagyonok gyors összeomlása, nagy családok pusztulása, a modern élet által teremtett anyagi bizonytalanság egyre gyengébbé teszi az emberekben azt a meggyőződést, hogy a leszármazás biztonsága mindennél előbbrevaló. A férfi nem látja értelmét családi vagyon gyűjtésének és továbbadásának a mostani forгатagos időkben, mikor a gazdasági értékek állandósága oly kétséges. Családi vagyonért, otthonért, tradíciókért nem hajlandó áldozatot hozni. A meggyengült tradícióval szemben aztán előtör az ősi, a rablásban és hódításban gyönyörködő férfiöszton. Amint a kutyának mindig az a csont kell, amit egy más kutya visz, úgy az igazi férfinak is mindig az a nő kell, aki éppen a másé. Aki másnak is kell, másoknak, lehetőleg sokaknak kellett és kellene. A más felesége, a más szeretője és a courtesane.

Régi dolog ez — nemcsak a modern férfileleknek, az örök férfileleknek is alapjában véve tudatosan vagy tudat alatt mindig vonzóbb volt Phryné típusa, mint a vestalisoké. Csakhogy volt egy nagy különbség: a régi férfi a tiszta nőt vette feleségül, megbecsülte gyermekei anyját, a matrónát és csak közben, titokban járt az ízlésének esetleg jobban megfelelő courtesane-típus után. A régi leány tehát választhatott, hogy csendes, tisztos matróna, feleség, gyermekek anyja vagy fényben és férfihódolatban élő «rossz nő» akar-e lenni. S az asszonyok színe-java természet-szerűleg az elsőt választotta; a második kategóriába alacsony származás és szerencsétlenség útjai vittek csak értékesebb elemet.

A modern férfi azonban, akiben megfogyatkozott a családi érzés, racionalizál: nem bajlódik két nővel és feleségül veszi a courtesanet, aki erősebben tudja vonzani. E néven elsősorban nem a hivatásos hölgyeket értem, hanem főleg azt a nőtípust, mely a társaságbeli hölgy álarcában garázdálkodik annál sikeresebben, mert egyre több lesz az olyan modern férfi, különösen a társadalom vezető és példaadó rétegeiben, aki a régi férfitípussal éles ellentétben, nem igen értékeli a női érintetlenséget. Sőt köztudomású, hogy a középosztályban is könnyebben és jobban mehet férjhez az elvált asszony, mint a fiatal leány, aminél erősebb indítéka nincsen a könnyelműnek nevezett, de többnyire jól megfontolt és számító férjhezmenetelnek és válásnak. A nők, kik úgynevezett nagy parthiet, házasság útján társadalmi karriert csinálnak, felkeltve ezzel a többi nők irigységét és utánzási hajlandóságát, távolról sem az édes, tiszta Hamupipókéék sorából valók. Az anyának, feleségnek nevelt nőtípus vénlány marad, ami annál tragikusabb, mert általában nem tud kenyeret keresni sem és pária lesz belőle.

A fiatal férfitársadalom zöme nemcsak a régi szekszuálmoráltól eltérő

viselkedést értékeli, hanem az egész vonalon új nőtípust keres, ünnepel és honorál. Ez a nőtípus még külső formájában is meg van határozva: a filigrán termetű, vékony, fiús, illetve inkább gyermekes típus, melyet «fejletlen» nőtípusnak neveznek a testalkat és karakter összefüggésének orvoskutatói. Szerintük értelem és jellem dolgában valamennyi nőtípus közül ez áll a legalacsonyabban, legkevésbé alkalmas a női hivatás teljesítésére is. E nőtípus sikerének titka a testi-lelki hitványosság. A háború fáradalmain átesett, a gazdasági krízistől felőrölt idegzetű, ingtag pozíciójú, megrendült önérzetű mai férfi hajlamos az úgynevezett inferioritás-komplexumokra. Hiányos önbizalmával úgy érzi, hogy ez a leggyengébb nő az, akivel szemben ő még mindig valaki tud lenni és éppen ez köti le.

A modern férfi lelki tragédiájának betetőzése azután az, hogy ez a nőtípus, mely őt a legerősebben vonzza, üres, értéktelen, mert lelki fejlődésében is megakadt a gyerekes önzés egocentrikus fokán. Ez az a nő, aki mindig kapni akar és semmit sem tud adni, aki nem ismer kötelességet és akiben nincs megértés, aki nem tud otthont teremteni és aki lélekben sohasem anya, mert mindehhez lelki érettség kell, amihez ő nem juthatott el. Az ilyen nő nem tud segíteni férjének, mert nem is érti problémáit, csak pénzszerző eszközt lát benne, szeszélye és léha mulatsága céljára. A férfibecsülettel és a közérdekkel szemben morál insanity jellemzi. A sok sikkasztás, panama és öngyilkosság mögött keresd ezt az asszonyt, keresd őt ott is, ahol nincs tragédia, csak kiábrándult, elfásult asszonytmegvető férfilelek.

A modern férfiak javarésze látja ezt a bajt és jobbik eszével vágyódik az értékesebb női társ után, — de ösztönei a tökéletlen felé vonzzák. Ez az egymásnak ellentmondó vágyak tragikuma. A fejletlen, felelőtlen nőtípus mellett a férfi belekerül a teljesen bezáruló circulus vitiosusba, ezt a nőt azért választotta, mert fáradt volt és ez a nő az, aki mellett sohasem fog megpihenni, ez hajszozni fogja halálig. Aztán minél fáradtabb, annál jobban ki van szolgáltatva az emberré soha nem érő nőnek.

Amikor a fiatal nő látja, hogy kora férfia, akinek ízlése reánézve döntő fontosságú, a hitvány nőnek adja nemcsak a pálmát, hanem az anya és feleség irigyelt rangját és méltóságát is, akkor kezdődik meg a női lélek igazi válsága. Akármilyen normálisnak született, ezer helytelen, kóros és nevetséges eszközzel igyekszik megközelíteni a favorizált típus tökéletlenségét. Semmiféle erkölcsstan és prédikáció nem oktat olyan erővel, mint a tények. Mikor a kis házmesterleány azt látja, hogy a varrónő szomszéd éjjel-nappal dolgozik, mégis nyomorog és egyedül marad, a bártündér szomszédnő viszont nemcsak szép ruhában jár, nemcsak pezsgőt iszik, hanem a végén derék férjet kap és jámbor családanya lesz, akkor már nem kétséges előtte, hogy melyik pálya kívánatosabb. S a felső osztályokban is olyan erővel érvényesül az a tétel, hogy a vagyontalan nők közül százszor könnyebben boldogul és evez be a női hivatás révébe az,

aki súlytalan, és nem veszi túlkomolyan a régi morált, hogy még csoda, hogy a nő lelkiválságban van és habozik, ahelyett, hogy teljesen balra fordult volna. Ez a válság nem lesz megoldható addig, míg meg nem oldódik a férfilelek válsága. Míg a forrongó férfilelek meg nem állapodik és ki nem kristályosítja magából ezt a női ideált, melyet nemcsak szóval fog óhajtani és dicsérni, hanem a hozzá való alkalmazkodást érzéseivel és cselekedeteivel is igazolni fogja. A holnap asszonyai még gyerekcipőben járnak és tágranyitott szemmel várnak; olyanok lesznek, amilyeneknek a férfiak igazán és a lelkük mélyén akarják látni őket. Addig, míg ez nyilvánvaló lesz — a mai asszony habozni fog, kapkodni és vergődni.

A női lélek válságos perceiben sem veszítjük el reménységünket, hogy ez a lélek nem fog egészen elesni, mert a tömegek krízise közepette akadnak majd, akik elég bátrak lesznek, hogy szembeszálljanak egy kisiklott korizléssel és talán saját egyéni életük és boldogságuk árán átmentik egy jobb korba az életet adó és életet őrző női hivatás ideálját, azt az örök eszményt, mely minden világégésben meg fogja találni a maga papnőit. Hogy nem fog örökké tartani a társadalom szervezetlen fuldoklása a gazdasági krízisben, mert támadnak erőskezű társadalomszervezők, akik ismét az ember szolgálatába állítják az elszabadult gépeket. Hisszük, hogy eljön egy eddig ismeretlen anyagi jólét korszaka, melyben a közösség érezni fogja a felelősség minden új család emberséges életlehetőségéért és majd módjában is áll, hogy azt biztosítsa. A család újjászületésével pedig megtisztul és újjászületik a ma krízisben vergődő férfilelek és női lélek egyaránt.

Bobula Ida.

SZOCIÁLIS MUNKA A FALUBAN.

Falun, ha lekanyarodunk a főutcáról, zsúptetős, lőrés-szerű ablakkal ellátott düledező romhalmazokkal találjuk magunkat szembe. Hátrátántorodunk, ha megmondják, hogy kilencen laknak benne. Kéménye sincs — minek? Úgy sincs mivel fűteni. Emberi roncsok suhannak a viskók között. Soknak testén még elnyűtt 48-as honvédkabát lóg, vagy a világháború vér zivatairaiból hazakerült, cafatokban lógó csukaszürke van kötéllel átkötve a derekán. Templomba nem járnak, mert nincs ruhájuk s lassan elfelejtik az Istent. Nincs kasztrendszerünk és mégis páriák élnek közöttünk. Túlprodukciónál panaszkodik a világ és mégis éhenhalnak emberek. A falvakat is nyomorgyűrűk kezdik körülvenni. Nem frázis többé, hogy a világ egy nagy falu. Mikor Lhande szép munkája¹ megjelent, már hasonló állapottal állunk szemben magyar viszonylatokban is, még a nyomor pszichológiai megfigyelése is ugyan-

¹ Lhande: Krisztus Paris vadonában.

azokat a tüneteket mutatja: teljes letargia, érzéktelen, kifejezéstelen arcok. Alig merjük megszólítani őket, mert azt gondoljuk, hogy már beszélni sem tudnak. Nem forradalmárok, nem hatalmat akarnak, hanem csak könyörületet — kenyeret. Elernyedtt szemükből csak egy vágylopakodik elő: kibékülni Istennel. . .

Ha a szélső gyűrűt elhagyjuk és visszafelé indulunk, már rendeztebb viszonyok tárulnak eléink. Itt azok élnek, kiknek már csak selyemszalag jutott az egyre fogyó családi birtokból. A családok megélhetése bizonytalanná vált s a keresők a közeleső iparvidéket keresik fel, hogy bányában, gyárakban elhelyezkedve biztosíthassák családjuk életföltételeit.

Unva, kedvetlenül végzik a munkát, mert lelkük visszasír a földhöz, összeszorított foggal gyűjtik a pénzt, hogy visszaszerezhessék azt, amit önhibájukon kívül vesztek el.

A belső körökben helyezkednek el a gazdacsaládok. Régi házak, nagy belsőségek, rendes gazdasági udvarok, de minden tradicionális pedantéria ellenére is látszik, hogy a kapitalizmus már ide is bekopogtatott. Egy évszázaddal előbb már bevette a nagybirtok fellegvárait és dinamikus erő kifejtésre készítette az addig statikus természetű gazdálkodást. Nagy folyók lassúságával föltartózatlanul haladt a falvak felé és akkor tört rá a kiscgazdára, mikor az éppen a korszerűtlenné vált «oikos» nehézségeivel bibelődött. Eleinte csak nehézségekre gondolt, melyek időnkint meglátogatták őseit is, aztán türelmetlenül várta az idők jobbrafordulását, miközben eladósodott.

Megrendült a hite saját magában is, mikor ráfogták, hogy nem jól gazdálkodik; fejét csóválta, ha a föld eltartási kapacitásától, racionalizálásáról, tervgazdaságról, mechanizált tömegtermelésről beszéltek neki azok, kiknek nem volt kérges a tenyerük s bőrüket nem cserezték ki a júliusi nap. A falun most teljes közéleti közöny uralkodik és valami általános fásultság. Egy évtizedes küszködés után nem várják már a vasárnapot, hogy megpihenjenek, de nem várják a tavaszt sem, mely a mezőre hív.

* * *

A karitászmozgalmakat végszükség esete hívta létre és első célkitűzései csak átmeneti jelleggel bírtak, mert elgondolásuk az volt, hogy «a könyörület nem pótolhatja a köteles és jogtalanul megtagadott igazságosságot».¹ A szociális kérdés *jogi* rendezése azonban még mindig késik, a viszonyok még egyre rosszabbodnak, mert egyre nagyobb azok tömege, kik kiszorúlnak a munka területéről és könyörületre várnak. A városi lakosságnak helyi statisztikai adatok szerint 10—18—24%-a

¹ Quadragesimo Anno.

munkanélküli. Hasonló viszonyokkal találkozunk falun is, az alföldi földmunkásközségeket nem is számítva. Itt már nyomorgyűrűről nem is lehet beszélni, mert a falu maga egy egész nyomor kör.

Mikor az ínség mindinkább növekedőben van, a falusi karitásznak szinte legyőzhetetlen nehézségekkel kell megküzdenie. Itt a szociális belátás, az egymás segítése terra incognita. Ahogy a társadalomban számolnunk kell az osztályszellemmel, úgy a falun is valami *rétegszellem* van kialakulóban. Akiknek ősei még testvérek voltak és akiket még ma is vérségi kötelék fűz egybe, különféle rétegekben helyezkedvén el, az illető réteg szellemének behatása alá kerültek és valami osztálygyűlölethez hasonló rétegyűlölettel tekintenek egymásra. Ennek eredőjét keresve, különféle komponensekre bukkanunk. Alapja mindenesetre gazdasági színezetű és gyökere ott keresendő, mikor még jómódú szülők kiterjedtebb birtokai egyre csökkenő arányban szálltak az utódokra, kiknek aztán vagyonukat különféle szerencsével sikerült megmenteni. Van ebben a gyűlöletben valami atavisztikus őspogány szellem is, mely a gyöngébet, a magárahagyatottat szinte öntudatlanul elnyomni próbálja. Szellemében túlsók a materiális vonás, az individuum liberalizmusának öntudatlan megnyilvánulása: vonakodik saját munkájával elért produktumfőlségéből gyengébb társának életfeltételét biztosítani. Mikor az egyik községben arról volt szó, hogy ínségadót fognak kivetni, a gazdák soraiból volt olyan felszólalás is, mely így hangzott: minékünk ki ad? Éljen meg mindenki, ahogy tud!

Hogy tudna itt eredményeket elérni az, ki nem hozott magával idealizmust s nem rendelkezik elég lelkierővel ahhoz, hogy az úttörő munka minden tövisét és megpróbáltatását vállalni tudja.

A gazdasági lehetetlenülés mellett vagy annak egyenes közrejárására világnézeti kétségeket is felvet a lassan elváltozó vidék. Azelőtt a falunak nem voltak problémái; élte a maga történelmi időben mozdulatlannak látszó életét, tisztelte az ősoktól rászálló erkölcsi elkötelezéseket, melyek oly egységessé tették térben, időben és szellemben egyaránt. A helyzet ma már megváltozott: tér és idő korlátjai lehulltak s a szellem új utakat keres. A falut most érte el a XIX. század kétségeket támasztó szelleme, mely megbontja az előterébe jutó legnagyobb kohéziós egységet is. Zavaros imponderabiliák foglalkoztatják bontakozó fantáziájának apokaliptikus elképzeléseit: már itt is látni vélük az «új eget és új földet». Arégi, földből sugárzó nyugalomuk eltűnt szemükből s rájuk köszöntött az új idők sajátos velejárója: az idegesség. A falu világnézetében még nagyobb rombolást vitt végbe a ködös fantáziák hisztériája, mint városon. Ott fokozott szellemi disztिंगváltság segített megismerni a fantomot, vagy pedig még ködösebb nemzetközi és kozmopolita elgondolásokba temetkeztek bele, itt csak féltő bizonytalanság lengi körül árnyalakjait s csak a nihilizmus lesz az, melybe végső kétségbeesésében le fog süllyedni.

A társadalmi álértékek megsejtése megingatta puritanizmusát. Rádöbbsent arra, hogy más a szó és más a tett, más az ígélet és más a megvalósítás. Rádöbbsent a hátsó gondolatra, mely az eddig magasan maga fölé képzelt közéleti notabilitást tevékenységének kifejtésére készíti. Rádöbbsent arra, hogy nem eszményekért, hanem eszményekből élnek, kik a nép érdekeit hangoztatják. Csoda-e, ha visszasüllyed materializmusába, melynek láncaitól éppen most volt szabadulóban? Megfakultak az ideálok és bekövetkezett a rettenetes kiábrándulás. Az alacsonyabbrendűség tudata eltűnt s gúnyos mosollyal fogadja sokszor még azokat az elgondolásokat is, melyek valóban érdekét szolgálnák.

Itt első tekintetre minden erő kifejtés kilátástalannak tűnik, mert nincs bázis, nincs általuk elfogadott tekintély, igazság, melyre eredményel lehetne hivatkozni. Ott kell kezdeni, ahol a színes missziók kezdik: primitívizmusába visszasüllyedt társadalmi réteg lelkiségéhez kell megtalálni az utat, felporhanyítani az új idők termelte kérget, hogy a nevelő erők oda ismét bejussanak.

A tekintély régi fogalma átértékelődött. Aki a világháborúban halállal nézett szembe, annak irracionális erők nem számítanak. A régi polarikus síkon mozgó naturális tekintély ma már a múlté. A falusi ember tekintélytisztelőtében is szubjektív vonások rajzolódnak ki. A tisztviselőben nem a hatalom birtokosát akarja látni, hanem az embert keresi, ha megtalálta, övé minden tisztelete és nagybecsülése is, ellenkező esetben megfigyelésünk lesújtó lesz. Magatartásában általában tartózkodás jellemzi; előbb a kalap alól néz reánk, később, ha megszólítjuk, szemében észre lehet venni az ingadozást, hogy köszönjön-e? Ha jóakaratot tapasztal, hamar jelzöt kapunk: a szegényemberek barátja. Zártságukat csak a mindentől elvonatkoztatott abszolút megértés tudja áttörni. Egy sikerre vezető tanács, egy kérvény megírása, egy jelentéktelennek látszó felvilágosítás jogviszonyaik labirintusában már megnyitja lelküket. Ha jóakaratot látnak, bizalmasak lesznek és hajlíthatok. Ekkor kezdődik a munka második fázisa, mikor anélkül, hogy észrevenné, visszavezetjük apái erkölcsének egységességéhez, úgyhogy a végső konklúziót már ő mondja ki: jobb volt akkor!

A falusi szociális munkában individualizációra kell törekedni. Lázítani tömeget jobban lehet, de meggyőzni csak egyeseket. Ne előadásokra vessük a fősúlyt, — ennek fontossága csak a már kialakított szellem megőrzésében nyomul előtérbe — hanem véletlennek látszó összetalálkozásokra. Csöndben, nagy szünetekben, melyet beszédközben tartunk, magányban fogékonyabb a lélek, van ideje kontemplációra.

Ne jutalmazni akarjunk falun, hanem a jóakarát látható megnyilvánulásával neutralizálni az osztálygyűlöletet, mert sajnos ezzel még mindig számolni kell falun, mely ha inkubációs állapotban is, de ott ég a nép atavisztikus ösztöneiben. Jutalmazni akarván, ugyan bárki

is hiába várna érdemekre. Ehhez a nép civilizáltságának egy magasabb foka lesz majd szükséges, mikor logikus gondolkodás és nem ösztönök ülnek majd ki mentalitásán és cselekvési motívumai között. «Üldözzétek a tévelyeket, de szeressétek a tévelygőket.» Ez legyen a vezérgondolat, mely a falu vezetőit szociális munkájukban irányítsa. Vagy ahogy a karitász dolgozik a banliókben: nem kérdem: ki vagy, csak jót teszek veled és te később magadtól fogsz utaimra lépni.

Intézmények és egyesek, kik azért élnek, hogy a szociális kibontakozás fáklyahordozói legyenek, csak mulólagos sikereket tudnak felmutatni mindaddig, míg az államhatalom az emberszeretet szellemétől áthatott, tehát szociális törvényekkel jogilag körül nem bástyázza a társadalmat és ezzel lehetőséget nem nyújt arra, hogy a társadalmi önségély maradáno eredményeket tudjon elérni. A gazdasági és politikai élet vadizeit le kell vezetni a magyar ugarról, hogy megindulhatna az eredményes társadalmi munka, mely hivatta lesz majd kialakítani az új falut s annak új lelkiségét.

Rusznják Gyula.

NÉVMAGYAROSÍTÁS.

Elég egy pillantást vetnünk akármilyen névkönyvre, címtárra, vagy bálozó leányok névsorára, hogy megállapíthassuk, mily nagyszámban szerepelnek idegen nevek a magyar családnevek között. E tény tudomásul vételét mindig az az érzés kísérte, hogy mindez így nincs rendjén, de ennél tovább nem is jutott a közfigyelem, mert e jelenség probléma jellegét nem érezte elég mélyen. Egy idő óta azonban a Budapesti Közlönynek jóformán minden száma egész sor névmagyarosítási engedélyt közöl, amiből arra lehet következtetni, hogy most a 24-ik órában mégis történik valami úgy a társadalom, mint az állam részéről e régen nagyobb figyelmet érdemlő kérdés gyökeresebb rendezésére, őszintén meg kell azonban állapítani, hogy a névmagyarosítás folyamata nem megy simán, zökkenő nélkül s nem olyan nagyméretű, amilyen az idegen nevek nagy százalékához képest elvárható volna. A névváltoztatás szükségessége mellett nagyon súlyos és kétségbevonhatatlan erejű érvek szólnak. Ugyanakkor azonban sokan a legkülönbözőbb természetű indokokat hozzák fel a névmagyarosítás ellen, úgy, hogy a kétféle érvelés közepette a névváltoztató a lelkiismereti krízis tünetei között tudja csak elhatározni magát nevének megmagyarosítására. Családi körben, baráti társaságokban heves vitákat vált ki ez a kérdés s a névváltoztatás szükségességének érzése nem áll parancsoló erővel a társadalom lelkiismerete előtt. Az a felvilágosító munka, amelyet a magyar társadalom ily fontos és sok érzékenységet érintő kérdésénél a tudománynak el kellett volna végeznie, majdnem teljes egészében

elmaradt. A probléma gondos statisztikai feldolgozásban részesült ugyan,¹ azonban a megoldás előkészítésében nagy szerepre hivatott része a magyar tudományos világnak: a nyelvészek alig méltatták figyelemre azt s a magyar nyelv tisztaságának legfőbb őre, a Magyar Tudományos Akadémia egyáltalában nem vette ki részét és ma sem veszi ki ebből az új nyelvújításból. A magyar társadalomtudomány is elmulasztotta ennek a tömegessége által is jellegzetesen magyar társadalmi ténynek vizsgálatát s a publicisztika is meglehetősen közönnel viseltetett iránta. Segítségére kell tehát sietni azoknak, akik a különböző, ellenkező irányú érvelések közepette nem ismerik ki magukat.

Vizsgálendő tehát elsősorban a problémának általános jellege: a családnevek társadalmi szerepe és a névváltoztatások kérdése. Ezután pedig keresni kell azokat az értékszempontokat, amelyek a névváltoztatást szükségessé teszik s azokat az okokat, amelyek e rendkívül fontos kérdést különösképen időszzerűvé tették. S végül meg kell vizsgálni azokat az érveket, amelyeket a névmagyarosítás szükségessége vagy jogossága ellen különböző oldalról felhoznak.

I.

A személynevek, fejlődésük kezdetén, szakrális jellegűek. «A primitív társadalomban a tulajdonnév, személynév nemcsak az identifikáció eszköze. Épen ellenkezőleg a személynév az egyénnek más lényekkel való kapcsolatát jelöli, sőt megteremti...» «E nevek legfontosabb rendeltetése . . . , hogy az illető egyén vagy törzs kapcsolatát a védő totemmel megteremtsé.»² Erre a társadalmi fejlődési fokra, az ebben élő névre vonatkozó ismeretekre is szükségünk van. «Oly távol van-e a mai ember a primitívtól, hogy ilyen lélektani adatok csak mint érdekes adalékok érdekelhetik, amelyekről azonban nyilvánvaló, hogy a mienkétől különböző emberfajtára vonatkoznak? Oly távol vagyunk-e a nem civilizált emberektől, akik a neveknek valóságos realitást kölcsönöznek, oly presztízst és hatalmat, amely messze túlhaladja betűszerinti jelentésüket, vagy társadalmi szerepüket? Nem érezzük-e úgy, amidőn bizonyos körülmények között nevünket kimondjuk, hogy előtt bennünket egy érzés, amely büszkeség és félelem eredője? Az első névadás aktusát nem övezzük-e mi is vallásos és profán szertartásokkal? És a nevekre vonatkozó mágikus szokások oly ritkák-e a népben?»³ stb., stb.

A primitív névre és arra a szerepre, amelyet a név ezen a fokon,

¹ Kovács Alajos dr.: A nevek és névváltoztatások statisztikája. M. Stat. Szle, 1930. 224—40. 11. és M. Stat. Szle, 1933. 104 l.

² Gombocz Zoltán: A m. történeti nyelvtan vázl. 1926. 46—47. 11.

³ Larock, V.: Essai sur la valeur sacrée et la valeur sociale des noms de personnes dans les sociétés inférieures. Paris, 1932. 13. l.

amidőn még jellege kifejezetten szakrális volt, jellemző adatokat találunk Solymossy «Névmágia»¹ című cikkében s érdemes ezek közül egy párat idézni, mert hiszen nyilvánvaló, hogy az ott leplezetlenül ható tényezők ma is élnek, ha változott értelemben is, vagy babonaszerűleg. Kétségtelen, hogy a nevek affektív elemeinek megértéséhez nagymértékben hozzásegítenek ezek a ránk babonaként ható etnográfiai adalékok. Nem több-e etnográfiai érdekességnél, ha azt olvassuk, hogy a barátság megkötésének jele egyes népeknél a névcseré. A mongolok a betegnek más nevet adnak, hogy kijátsszák és eltérítsék a betegről a rontó szellemet. Az a hit él bennük, hogy az őс nevével annak lelke is beköltözik az újszülöttbe. A magasabb rangba emelkedés szélétében névváltoztatással jár stb., stb.

A szakrális jelentőségét fokozatosan elvesztő primitív név, egyre inkább társadalmi értékűvé válik és oly köznevek válnak személynévekké, amelyek a társadalmi fejlődés fokozatának megfelelőleg valamely testi vagy lelki tulajdonság, foglalkozás, vagy származás stb. alapján tapadnak viselőjükhöz. Később fölveszik az eredet vagy birtok helynevét. Ezeknek a neveknek állandósága még semmiféle állami vagy közhatósági intézkedés által biztosítva nincs s más környezetbe jutva, semmi akadályja nem volt új név alakulásának. Az állandóbb névanyag a XII-től a XVI. századig alakult ki, időrendben a nemesség, polgárság, parasztság és a jobbágyok neveit illetően. A zsidók a XVIII. század végén kapják családneveiket. A tényleges gyakorlatban kialakult neveket az állam célszerűségi okokból rögzíti és közigazgatási szempontokból arra törekszik, hogy mindenki nevet kapjon. A névviselés tehát joggá és kötelességgé válik. A névhezjutás módja a legkülönbözőbb volt. Egy közösségen belül kialakult gyakorlat, a saját magát névvel való felruházás, vagy névfoglalás stb., stb. De az *elnevezések* minden esetben a tényleges gyakorlat által váltak *névvé*. Amidőn az eleinte tisztán szociális célt szolgáló névintézmény hasznossága gazdasági szempontból is nyilvánvalóvá válik s a név szociális értékelés hordozójává lesz, kezdetét veszi az a jogfejlődés, amelynek eredményeképpen a név mint személyiségi jog, ma védelemben részesül. A névjog kezdetben kizárólag nemességi jog volt² s ennek a ténynek ma is megmaradt az a jogérzetbeli emléke, hogy a névhez való ragaszkodás, annak oltalmazása nemességet kölcsönöz.

A nyelvtudomány megkülönböztet közneveket és tulajdonneveket. A tulajdonnevek közül bennünket a személynévek érdekelnek, mégpedig a mai alakjukban kettős személynévek közül: a leszármazást jelző családnevek. A tulajdonnevek funkciója és szerepe a megjelölés, az identifikáció. «A tulajdonnevekhez nem fűződik semmiféle értelem, a tulajdonnév krétavonás, amellyel egy személyt vagy tárgyat megjelölünk: lényege nem a jelentés-funkció, mint a köznévek, egyetlen célja az identifikáció.»³

¹ Solymossy S.: Névmágia. M. Ny. XXIII. 83—97. II.

² Elster A.: Namenrecht. Hwb. d. Rechtswiss. IV. k. 1927. 173—174. 11.

³ Gombocz i. m. 44—46. 11.

Ezzel a felfogással szemben, amely egyáltalában nincs tekintettel a tulajdonnév társadalmi szerepére, sokkal helyesebb az az álláspont, amely a személynév tartalmában a külső jelnél sokkal többet lát,¹ Kétségtelen, hogy egy név elhangzásakor hozzácsatoljuk a névhez hordozójának képzeleti alakját s a hosszú tapasztalat alatt kialakult kategóriák szerint tipizáljuk a nevek viselőit. A névnek szükségképpen van érzelmi velejárója is. Több tehát, mint krétajel, mert hiszen ha ez volna, akkor semmi nehézséget nem okozna annak megváltoztatása, és semminemű érzékenységet nem sérthetne.

Az érzelmi velejáró értékelése lehet tisztán külsőlegesen a hangkép értékelése, amidőn egy névre azt mondom szép, vagy nem szép. Utalhatunk idegen személynévek patetikus hangulatára).² Utalhatunk arra, hogy «az idegen nevek lefordíthatatlansága is amellett bizonyít, hogy az idegen hangcsoport hangulatával nem egyenlő érzelmi kvalitású a vele logikailag egyértékű magyar név».³ Rámutathatunk arra, hogy amidőn a tárgyak jelentési képzetének és jelentési hangulatának viszonyát vizsgáljuk, s az egyik csoportba azokat a típusokat soroljuk, ahol az érzéki szemlélethez jelentési képzet nélkül a jelentési hangulat kapcsolódik azonnal és a képzet hiányzik, akkor ezek relatíve logikai jelentés nélkül hatnak érzelmi életünkre, mint a zene, az ornamentika és a ritmus. Bizonyos megszorítással azt állíthatjuk, hogy a családnevek is ilyen természetű jelentési hangulattal rendelkeznek.⁴

Sokkal fontosabb azonban a hangalakhoz fűződő érzelmi velejáró szerepén túl az a funkció, amely a társadalmi presztízsalakulás szolgálatában áll. Közismert dolgokra mutatunk rá. Sértés, ha valakinek nevét rosszul tudják, vagy elfelejtik. Arisztokraták a Hogyszó Jánosok, polgáremberek, a nem egyenrangúak neveit nem jegyzik meg, elfelejtik, vagy pontatlanul emlékeznek rá. Ugyanakkor azonban a névviselő a maga nevét oly értékesnek érzi, hogy az teljesen időtlenné válik szemében. Úgy érzi, hogyha az nem is a világ kezdetétől, de legalább a honfoglalás óta az övé volt. Ezért nem nyúlhat elég messze vissza a leggondosabban visszavezetett családfa sem. Ez a folyamat annál szembeötlőbb, mennél nevesebb emberről van szó. Figyeljük meg, hogy milyen különböző módon, gyöngédséggel, szeretettel, fölényel, önérzettel mondja valaki a saját nevét. Ebben a hangban, amellyel a névhordozó saját nevét kimondja, két tényező játszik közre: perszonális énjének szociális énjéhez való viszonya s az a viszony, ami a beszélőt társához fűzi. A sajátnév fontosságát eléggé jellemzi az a gond, amellyel emberek nevüket leírják,

¹ Solymossy i. m. 83—84. 11.

² Zolnai B.: Az idegen szavak kérdése nyelvészeti szempontból. M. Ny. XVIII. 118. 1.

³ Zolnai B. i. m. 119- 1-

⁴ Zolnai B. i. m. 149. I.-on ismerteti Volkelt idézett tételeit.

ahogy a különböző aláírás lehetőségeket kipróbálják. A név tehát, amelynek eredeti célja pusztán a jelölés lenne, az én-érzeten kívül az önérzet, az önbecsülés tengelye is lesz s a családi nevek kialakulásával a családi tradíció hordozója. Arról természetesen az egyes ember megfélejtkezik, hogy neve csak a társadalomban élő embernek van és a névnek ilyen értékkel való gazdagodása éppen az intenzív társadalmi fejlődés eredménye. Az aszociális ember, mint mindenről, ami a társadalom műve, úgy a névről is, azt hiszi, hogy az egyéni érdeme és korlátlan tulajdona. Míg a társadalmi ethosszal rendelkező, az, aki ösztönösen érzi, és élményszerűen értékeli a társadalom alkotó erőinek fontosságát, nevében is érezni fogja azokat s adott helyzetben méltányolni tudja pl. a név-változtatást igénylő helyzeteket. Az egy társadalmi körhöz tartozó, azt nem változtató embernek azt mondhatnánk, névre nincs is szüksége, másfelől a név annál gazdagabbá válik jelentőségben, minél nagyobb körben vagy minél több társadalmi körben ismerik azt. Foglaljuk össze: a név a társadalomban élő és ható erők következtében olyan érzelmi elemekkel gazdagodik, amelyek messze túlhaladják az identifikáció funkcióját. Az időnek nagy szerepe van ebben az értékkel való telítődésben: egy régen viselt családnévnek sokkal gazdagabb érzelmi hangsúlya van, mint egy újnak.

Akkor áll azonban tisztán előttünk a családnév társadalmi értéke és funkciója, ha a «valódiság» és a «valódiság»-hoz kapcsolódó értékesség szempontjából vizsgáljuk. A társadalomtörténet bizonyossága szerint, minden ma élő ember elődei több elnevezésre hallgattak, amíg a mai értelemben vett név kialakult s ez ismét számos változáson mehetett keresztül. Bármilyen módon keletkezett is ez a név s bárkié is volt a névadás funkciója, nyilvánvaló, hogy ez a név mindig csak a szociális ént jelezhetette. «Egy dologhoz sem tartozik neve természete szerint, hanem azok hozzárendelése és megszokása következtében, akik a szavakat szokássá teszik és használják» — mondja Platón.¹ S amint a dolgok nevei sem természetük, lényegük szerint valók, úgy a személynevek is a társadalom naponkénti népszavazatának eredményei, «valódi», természet szerint megillető, a perszonális ént jelző név nincs tehát, a név a társadalomban élő embernek szociális énjét jelzi. S ily értelemben valódibbnak érezzük a régi nevet, mert azt hosszú megszokás szentesítette. De ebből következik az is, hogy a legvalóságosabb, legrégebbi név is megszűnik név lenni, ha a társadalom megvonja a bizalmat tőle, nem akarja azt használni. Mint ahogy megszűnne szükségképpen egy olyan név, amelyet az új környezet hangképe idegensége miatt nem tud megjegyezni — ha csak oly módon nem segít magán, hogy azt saját nyelvnek zenéjéhez hangolja át.

A régi név valódiságába vetett naiv hitet azért nehéz megingatni,

¹ Platón: *Kratylos. Sämtliche Werke.* Wien (Phaidon) 1925, 147 1.

mert az összekapcsolódik a saját különlet értékhitével. Ez annyira így van, hogy még az is, aki tisztában van a személynév történetével, szerepével, nem egyszer rajtakapja magát, amikor saját nevét a társadalmi valóságon túl, «igazi»-nak érzi. A személynevek sajátos jellegét az adja meg, hogy a megjelölt ismeri jelét, amelyből jelvényt formál. A rózsza nem élvezi nevének illatát, az ember a «scire amare est» bizonyosságul könnyen szerelmes lesz saját nevébe. Ezt a névhez kapcsolódó értékélményt megingatni nem lehet, de fel kell fedni igazi értelmét, ha egy magasabb érték, a nemzeti lét, amelyben az egyéni különlet is gyökeredzik, annak kizárólagosságába ütközik.

A névnek mágikus hatását sem szabad figyelmen kívül hagyni. Itt egy arab névmisztikust idézek: «Minden név föltárja a látnók előtt múltját, jelenét és jövőjét annak, amit takar. A név nemcsak az alakot, hanem a jellemet is képviselni. A név értelme az ember életében fontos szerepet játszik és a hang, a név magánhangzói, a ritmus, a nevet alkotó betűk száma és természetete, a misztikus számok épügy, mint a gyökér, amelyből ered és a hatás, amelyet előidéz, mindez fölfedi titkát a látó ember előtt. A név jelentése nagy befolyással van arra, aki viseli, épügy, mint másokra».¹

«Primitív gondolkodás szerint a név nemcsak egyszerű megkülönböztető jegye a kérdéses személynek, hanem legegyénibb tulajdona, amely reánézve jót vagy rosszat jelenthet. Nomen est omen.»² — Ha csak mint érdekességet is tekintjük a fölhozott két idézetben megállapított mágikus hatáslehetőséget, annyit elismerhetünk, hogy van a névnek formáló hatása úgy viselőjére, mint azokra, akik a név viselőjével érintkezésbe kerülnek. Azonban ennek a hatáslehetőségnek ismét kifejezetten társadalmi okai vannak. Egészen természetes, hogy például a magyar nemzeti társadalmon belül a magyar név vagy egy történeti név viselése épen az e nevet illetőleg a közösségben élő értékelések következtében hat viselőjére és bizonyos fokú magatartást kivált környezetéből is. Ép így egészen kétségtelen, hogy az a pusztta tény, hogy a német újjáébredés a népi gondolat s a német ember «felsőbbrendűségének» jegyében történt, a német névre sajátos presztízst áraszt. Ez a körülmény pedig nálunk is hathat egynémely viselőjére, annyival is inkább, mert nekik ez elismerés igazán csak névleg jár, lényegük szerint semmi esetre. Ha igaz az, hogy a név nem csupán egyes személyt jelöl, hanem legalább is az individualizmus kezdetleges fokán, rámutat arra a nagyobb személytelen embercsoportra, ahová az egyes tartozik,³ úgy kétségtelen az is, hogy

¹ Larock i. m. 13. l-on idézi Inayat Khan: Le mysticisme du son c. művéből.

² Zlinszky A.: A névvarázs. M. Ny. XXIII. 101. 1.

³ Thienemann T.: Irodalomtört. alapfogalmak, 1930. 102. 1.

az idegen hangzású és eredetű név rámutat az idegen eredetre ma is még, arra a személytelen közösségre, ahonnan hordozója eredt. De ez a valamikor «valódi» név már nem illik arra az új emberre, amelyik az új környezetben formálódott.

Az idegen hangzású név, mint jel, annak a céljának, hogy az egyéneket megkülönböztethessük, kétségtelenül megfelel, sőt, mert általa a névanyag gazdagabb lesz, jobban is megfelelhet, mint a honi név. Amint hogy megfelelne egy számjegy is. Azonban a nyelv nem pusztán a megértés céljait szolgálja, hanem annak mágikus jelentősége is lehet, mint épen rámutattunk: más a varázsa és hatóereje hordozója számára az idegen névnek, mint a közösség nyelve nevének. Sőt, fel kell vetni azt a kérdést, hogyha az egyes idegen név az egyén megjelölésére fokozott mértékben alkalmas is, ez a használhatósági szempont nem válik-e ellenkező értékűvé akkor, ha valamely nyelv névkincsének oly nagy százaléka idegen hangzású, mint a magyarénak. Mert amiként az egyes név jelöli az egyént, úgy személynevei képviselik az idegenek, a külföld számára a nemzetet. S abban az esetben, amidőn a nemzethez tartozás ilyenmódon való megjelölése nagymértékben válhat félreértések forrásává, nyilvánvaló, hogy a személyneveknek ez az összességet jelölő funkciója bírálat tárgyát képezheti.

A nyelvhelyesség szempontján kívül, ami azt jelentené, hogy a családnevek megjegyezhetők, megkülönböztetésre alkalmasak legyenek, nem hanyagolható el a nyelv-esztétikai szempont sem. Akkor, amikor hajtóvadászatot rendezünk olyan idegen köznevekre, amelyek lefordítása a fogalom elhalványítását vagy megcsorbítását jelenti, ugyanakkor föl se vetettük ezt a nyelvtisztasági szempontot a családnevekkel szemben. Az idegen nevű írók, tudósok és színészek azonban, akikben hivatásuknál fogva fokozott mértékben van meg a nemzeti nyelv megbecsülésének érzése, mindig kötelességüknek tartották, legalább is a legutóbbi időkig, hogy magyar névvel lépjenek a nyilvánosság elé.

Primitív népeknél, mint már említettük, a magasabb rangba emeltetés mindig névváltoztatással jár. Ennek a ténynek rendkívüli hatást és fontosságot tulajdonítanak, ez a jele sok esetben a közösség teljes értékű tagjai közé jutásnak és ennek következtében a megfelelő szereptartások közepette megy végbe.¹ A fölvázolt névtörténeti adatokból is nyilvánvaló, hogy a jelenleg viselt nevek jelentékeny része alig három-négyszáz éves s a legrégebbiek is legfőlebb hat-hétszáz évesek. Nehéz ezt elhinni akkor, amikor a név értékke vált s az értéknek jellemző tulajdonsága az időfelettség. Azonban, mint az egész emberi lét, emberi szellem, úgy annak egyik társadalmi terméke, a név is az örökös alakulás és változás jegyében fejlődik, fölszínre bukkan és elmúlik. Csak az emberi

¹ Larock i. m. 67—77. 11.

góg az, amelyik a saját értékét túlfokozva, akkor, amikor minden téren a változás jelenségeit látja, a név felcserélését végzetes tragédiának hiszi. Nők könnyű szívvel teszik le leánykori nevüket, hogy azt férjük nevével cseréljék fel. Új nevet kapnak, mert a rendeltetésük szerinti magasabb társadalmi létformába jutottak. Ép így emelkedettebb szféra az alakatlanabb társadalmi léthez viszonyítva a már eszmék által vezetett politikai nemzethez való tartozás is. A magyar nemzeti közösségen belül megmaradt idegen nevek elsősorban a politikai nemzeten kívüli, az egyén szempontjából elsősorban gazdasági szempontok által irányított, inkább társadalmi létnek emlékei. Viselői rég a magyar nemzet teljes értékű tagjává váltak sorsközösség, verség, közös munka és kultúra által s ennek a frigynek külső jeléül régi, idegen nevüket magyar névvel kell felcserélniök.

Az is tény, hogy nem sértés, ha valakinek szeretettel adnak más nevet vagy változtatják, formálják nevét, amint ezt a szerelmes párok esete és gyakorlata bizonyítja. A névmagyarosítás a szeretetteljes közösség új névadása s nem pedig büntetés.

A családnévnek értékessé válásának egyik legfontosabb tényezője az a tény, hogy azok leírtak. A látható nyelv problématerülete ez s itt bennünket csak az érdekel, hogy az írás milyen mértékben mumifikálta a társadalomban kialakult neveket. El kell képzelni, hogyha ezek a német és szláv nevek nem lettek volna leírva, milyen gyökeresen felőrölte és átdolgozta volna azokat a magyar nyelv életerejére pompás zenei érzékével és humorával. A magyar paraszt bámulatos nyelvére, amely a rákényszerített osztrák tábornokok nevéből egy-kettőre magyar hangzású nevet csinált, az a tanyai ember, aki Llewelyn Jonest az első hallás után Leveles János névre kereszteli át, régen magyar neveket csinált volna a rendelkezésére álló rövid száz, kétszáz év alatt is, idegen családnéveinkből. Ez a társadalmi erő, az élő nyelv ereje csak azzal tud harcolni azonban, ami él. Tintával és ólombetűvel mumifikált nevekek szemben tehetetlen, ezeknek már csak a közigazgatási apparátus lehet méltó ellenfele.

Futólag érintettük azt a tényt, hogy a társadalmi név-alakulás módjai különbözők voltak, azonban közös jellemzőjük és kialakulásuknak előfeltétele a tényleges gyakorlat volt. Ennek a szokásjogi kialakulásnak mását látjuk ma is az írói és művészi név alakulásában és a ragadványnevek gyakorlatában. Ahogy egy olyan magyar faluban, ahol sok Szász család él, az egyiket Kupás Szásznak, a másikat Balog Szásznak, Varga Szásznak vagy Kevély Szásznak hívják és ahogy később a Szász név elhagyásával ezek a családok a Balog, Varga stb. neveket veszik fel, előttünk áll a társadalom névadási funkciója. A névvel telítődött, államházi szervezett társadalom természetesen nem várhatja a társadalomtól ennek a funkciónak elvégzését, e téren is, mint annyi más téren, a szokásjog helyét az állami szabályozásnak kellett elfoglalnia.

A névváltoztatás szempontjai között természetesen első helyen áll az, hogy a nevek használhatók legyenek. A második szempont a nyelvészeti, hogy a név ne legyen fület sértő, szép legyen. Természetesen vannak további egyéni szempontok: «előkelő» neveket keresnek, olyanokat, amelyeknek hangképük, írásmódjuk vagy a szó jelentése következtében bizonyos, általuk értékelt érzelmi hangsúlyuk van. Mindenesetre érdekes feladat volna a névválasztás lélektanát erre a névanyagra kiterjeszteni. S nem lehet eléggé kárhoznatni nyelvtudósaink nemtörődömségét az előttük lezajló névmagyarosítások iránt. Akkor, amidőn egy kiváló hang-észlelővel bíró nyelvész munkája következtében gyönyörű nevekké gazdagodhatna a magyar nyelvünk, nem tudni milyen forrásból választott olyan nevek szentesítésének közigazgatási tényezőink által, hogy olvasván azokat «az ember szégyenletében arcát ijedten földre ejti». «Csak a jelölés a cél» meggondolás jegyében olyan neveket igyekeznek felvenni, aminek nincs értelme és ez azt eredményezi, hogy jelentés nélküli neveket keresve, képtelen neveket választanak sokszor. Az értelemmel bíró névnek még a név lefordíthatósága esetén sincs nagy keletje s ezzel szemben érdekes megfigyelni, hogy a név mássalhangzóinak sikeres újravokalizálása teljes mértékben kielégíti tulajdonosát.

A névváltoztatás ténye a szociológus számára azonban nem csupán a szociális én-t jelző hangképnek egy más hangképpel való oly módon történő kicserélése, hogy az illető közösség vonatkozó szervei az új név elfogadtatását és teljes hatályosságát biztosítják. Tudja jól, hogy ez a folyamat a való életben nem megy ilyen zavartalanul végbe. A névváltoztatás közigazgatási része, mint minden egysíkú probléma, maradéktalanul megoldható, azonban éppen azoknak a tényezőknek, amelyek részben lelkiek, részben társadalmiak és részben politikaiak, fölkeresése volt a célunk, amelyek e folyamatot befolyásolják.

Itt még csak arra kell rámutatnunk, hogy ha elismerjük egyfelől, hogy a régi tradíciók által megszentelt családi név letétele áldozatot jelenthet, ugyanakkor hangsúlyoznunk kell, hogy a magyar név fölvételi lehetősége kitüntetés, s ha ennek nem is tudjuk megfelelő formáját megtalálni, az a lényegesen nem változtat. Egyébként pedig a mindennapi ember naiv és babonás névrealizmusa kell, hogy helyet adjon a név társadalmi funkciója felismerésének és méltánylásának.

II.

A magyar nyelv családnév kincsében 30% idegen hangzású név van. Aki ezirányban részletes adatokat óhajt, megdöbbenéssel fogja olvasni Kovács Alajos ezirányban összegyűjtött adatait. «A hagyomány, mint megszokás, mint a régiség kegyeletes megőrzése, mint az ősök kultusza bizonyos lassan módosuló kereteket szab egy népnek a névrendszere szá-

mára.» «Ezért viselik a magyar előkelők a XI., XIII. században is még honfoglaló és kalandozó elődeinknek török eredetű vagy az egykorú magyar nyelvérzék előtt már elhomályosult neveit. De ezért ragaszkodnak az alsó osztályok szintén a régebbi életviszonyokban gyökerező nevekhez és a neveknek — mint rendszeren a társadalmi élet formai elemeinek — a módosulása náluk sem tart lépést a ténybeli változásokkal»¹ — írja Pais Dezső. S így maradtak fenn az azóta már régen vérükben is magyarrá vált, idetelepített és bevándorolt más fajúak idegen nevei. Ezeknek megmagyarosítása elsősorban a Bécsi udvar miatt, másodsor azért, mert ezek a telepítések késő századokban történtek, nem volt keresztülvihető. Komoly szükségét sem érezték. Természetesen voltak ily irányú törekvések: a szabadságharc alatt elkövetkezett első nagyobb névmagyarosítási akció kb. 700 névváltoztatási engedélyt azonban 1849-ben a Bécsi udvar hatálytalanítja. Később mindent elkövet annak megakadályozására. 1853—60-ig 15 névmagyarosítást engedélyeznek. Nagyobb arányt ölt a mozgalom 1896-ban, amikor 1589, 1898-ban 6722 a névmagyarosítások száma. Ettől az időtől kezdve számuk évente 2400—3200 között ingadozik² és 1931-ben 2887, 1932-ben pedig 3760 embernek engedélyezte a belügyminiszter a névváltoztatást. Az arány durva megközelítéssel 50—50% a szláv és német nevek között.³

A fősorolt számokból nyilvánvaló, hogy ezeknek a magyarosításoknak aligha lesz meg belátható időn belül az a hatásuk, hogy a közel két millió idegen családnevet kiküszöbölje a magyar nyelvkincsből. Baj-e ez? Az elszakított részek példái: a szerb határ megvonása alkalmával végzett sírköelemzések, a felvidéki és erdélyi névelemzések elég veszteséget és szenvedést okoztak. Mindenki előtt ismeretes egy-két olyan példa, amelyik azt mutatja, hogy milyen mértékben alkalmas az idegen nevek nagy száma a magyarság nemzeti jellegének, kulturális önállóságának félreismerésére. A közlekedés fejlődésével, a nemzetközi együttműködésre való törekvéssel egyidejűleg egyre fontosabbá válik a nemzeti közösség számára a magyar név. A legkülönbözőbb életterületeken nagyon gyakran fordult elő, hogy a magyar állam és nemzet képviselői idegen névvel képviselték a magyar színeket. Kétségtelen, hogy az idegen neveknek nagy száma a magyar nemzet különböző népelemekből való eredetére vall, arra, hogy ezek közül sok értékes elemet olvasztottunk a magyarság életközösségébe, de a homogeneitásnak a mai fokán már ennek az eredetnek emlékét tovább hordozni kétségtelen. Ez nemcsak az államraison kérdése, hanem a magyar nyelv meg-

¹ Pais Dezső: Régi személyneveink jelentéstana. M. Ny. XVIII. 27 l.

² Telkes Simon: Hogy magyarosítsuk a vezetékeveket? Bpest, 1906. Századunk névváltoztatásai, 1895. 1—22. 11.

³ Kovács A. i. m.

becsülésének kérdése is, nem csupán észokokra támaszkodik, hanem érzelmi indítékai is vannak.

A háború utáni szellemi fejlődés magával hozta a kulturális autarkia iránti törekvést is. Ez a kérdés rendkívül nagyfontosságú reánk nézve akkor, amikor a bennünket is magába záró kultúrkörnek vezető nemzete, a német, újjáébredése alapdogmájául, európai missziójának elvégzéséhez erőforrással a népi gondolatot és a német ember felsőbbrendűségét propagálja. Tudott dolog, hogy az átlag-németnek a magyarokról és a magyar kultúráról való véleménye így foglalható össze: «Magyarország? Vannak ott németek, zsidók és cigányok és a magyarok, azok a parasztok, azok a földet művelik». Ha túlzásnak is érezzük a németeknek rólunk való véleményének ilyenmódon való formulázását, tény az, hogy alapjában véve nem áll messze meggyőződésüktől.

A német népi ideológiának egyik nagyon fontos fegyvere a nemzeti nyelv fontosságának felismerése. Ha tekintetbe vesszük, hogy nekünk is az első érzésünk, ha egy külföldre szakadt magyar nyelvű emberrel találkozunk az, hogy magyarral állunk szemben, úgy nem lehet csodálkozni azon, ha németek — különösen, ha más okokból különben is már megvan a hajlandóság hasonló következtetések levonására, német hangzású családneveink sűrűségét látva — arra a meggyőződésre jutnak, hogy a magyar kultúra német emberek műve. Ki biztosíthat bennünket arról, hogy ez a ténymegállapítás, ez a hiedelem nem irányulhat-e egy olyan irányú népi politika követésére, amelynek ha nem is lehet hatályossága, de zaklatást és félreismerést jelenthet olyan német nevű emberek számára, akiknek a németseghöz, nevükön kívül, semmi közük sincs.

Az ő missziós hitükkel és német nyelvpropagandájukkal szemben meg kell erősödnünk a magyar lét értékes voltában való hitben és a magyar nyelv ápolására való törekvésben. Hatalmi expanziójukkal szemben pedig más fegyverünk nem lehet, mint a nemzeti eszmét hordozó réteg homogeneitására való törekvés. Ennek az egységnek szükséges volta vitán felül áll. A kis számú magyarság, a nyolcvanmilliós német tömb és legalább a másfélszázmilliós szláv henger között, amikor népességében úgy német, mint szláv eredetű elemek teljesen asszimilálva ugyan, de nagyszámmal élnek, csak úgy lesz képes betölteni hivatását, ha földolgoz magában minden olyan idegen elemet, ami különben arra kötelezné hogy politikailag egyik, vagy másik irányban haladjon. Ezt a magyarság hivatástudatának alapjává kell tennünk.

A nemzeti társadalom egységességre való törekvése szempontjából az idegen név zavaró hatásának sokak szemében talán túlzott jelentőséget tulajdonítunk. A nyelveztetikái kérdést illetőleg, elvben és általánosságban, a teljes megértés lehetősége megvan, legfeljebb arról van szó, hogy az egyes konkrét nevek magyar volta felett dönteni hivatott tanácsot, amely nyelvészekből, levéltárnokokból állana, miként szervezzük meg. Azonban

a nyelvtisztasági szemponton túl, érdeklődésünk előterében idegen hangzású családneveink politikai értéke áll. S ép ez okból nagyobb, majdnem kizárólagos hangsúllyal a német nevekről szólunk, mert hiszen a jelen politikai helyzetben a pangermanizmus, a népi ideológia új köntösében itt jár közöttünk, a pánszlávizmus veszélyétől pedig ezidőszerint nincs mit tartanunk.

S visszatérve a nevek problémájához, nem az egyes idegen név ellen, hanem azok nagy száma ellen küzdünk. Ezért érezzük a probléma elsikkasztásának, ha egyes esetekben kell nyilatkozatot tennünk. Amikor azt kérdik, hogy X, vagy Y idegen nevével, jó magyar-e, természetes, hogy minden esetben igenlő választ kell adnunk. A probléma azonban nem az egyes ember idegen nevében, hanem az idegen nevek tömegességében rejlik. S a nagy szám közül emelkedik fel a kisebb számú kör tagjai közé az egyes ember, s tagjává lesz a társadalmi vagy politikai elit-nek. Ennek a rétegnek homogeneitásához pedig még fokozottabb érdekünk fűződik, őket ismeri s pl. német nevük után németnek képzeli a külföld — hacsak átmene-tileg is, amíg a helyes tényállásról meg nem győződik. De ez ellen a pár percig tartó «elképzelés» lehetősége ellen is küzdenünk kell. A halott újra él, ha szerettei rá gondolnak s az, aki régen meghalt egy nép számára, amikor neve után idegennek nézik, egy pillanatra eltávozik közülünk.

S még nagyobb jelentőségű az értékes magyarnak idegen neve. Arany János neve közvetlenül, reflexió nélkül, a magyar nemzet örökkévalóságával érzelmileg egyet jelentő értékhitnek kiváltója. De ha valakit pl. Semmelweiss-nek hívnak, akkor előbb egy gondolati műveletet kell elvégezniem — idegen nevével is magyar volt — amely tény az érték-élmény közvetlenségét és spontaneitását, lendületét megtöri s azoknál, akik ennek a gondolatműveletnek végrehajtására, ismerethiányuk következtében nem képesek, ez a hatás el is marad.

Simmel törvénye,¹ hogy a még nem differenciálódott közösségen belül az egyén teljes differenciáltsága lehetséges, de ha maga a közösség válik differenciálttá, úgy az egyéni individualitás és differenciálódottság szükségképen háttérbe szorul. Az Osztrák-Magyar Monarchia differenciálhatlan tömbjében helyén volt a német név. Csonka-Magyarországon az egységességre való törekvés megkívánja a magyar név viselését.

A névmagyarosítás kérdésében tehát a már teljes mértékben végbe-ment asszimiláció legvégső konzekvenciájának levonásáról van szó. Ebből a megállapításból következik az, hogy épen a névmagyarosítás hatályos-ságának biztosítása céljából semmi körülmények között nem szabad kívánni azt, hogy valaki, aki nem érzi magát teljes mértékben magyarnak, nevét megváltoztassa. Nem névkozmetikát akarunk, nem akarjuk azt, hogy a névmagyarosítás hasonlatos legyen egy olyan eljáráshoz, mintha

² Simmel: Soziologie, 1908. 715. 1.

valaki egy vérbajos kiütéseit angol tapasszal akarná gyógyítani. Egészen kétségtelen, hogy egy Spengler-i kifejezést használjunk, a névmagyarosítás, a vér által megjelölt irány: («im Blute liegende Richtung»), testükben és lelkükben régen magyarrá váltak névcseréje. Nyomatékkal kell hangsúlyoznunk, hogy ez a névváltoztatás, egy már teljes mértékben megtörtént, lélek-illeszkedés és teljes loyaltás külső jele. Azok a magyar állampolgárok, akik kisebbségi érzületük egy más kultúra iránt érzett loyaltás irányába hajt, semmi körülmények között ne magyarosítsák meg nevüket. Legyenek jó magyar állampolgárok, amelyhez elég, az állampolgári szolidaritás, amelyből épen a kulturális loyaltás érzésvilága hiányzik. S amilyen mértékben érhető, hogy a magukat németnek érzők ragaszkodnak német nevükhöz, épen olyan mértékben megkívánható, hogy a száz százalékgig magyar s ez az eset német nevű magyarjaink között majdnem minden esetben, ma, amikor ennek az általuk viselt német névnek minden emléke elhalványult már s semmi sem fűzi őket ahhoz a közösséghez, amely ezt a nevet adta, de alkalmas arra, hogy másokat erre a régi közösségre emlékeztessen, tegyék megfontolás tárgyává, hogy nem kell-e módot keresniök a német nevűek szolidaritásából való kilépésre. Ha a Német Birodalom a maga missziós törekvéseivel más földrészen volna, föl sem merülne ez a probléma azzal a nyomatékkal, mint ma a névmagyarosításra való törekvés.

Ha a társadalmi emelkedés szociológiai törvényeit tartjuk szemünk előtt és azt a tényt, hogy a társadalom alsóbb rétegei épen presztízhányuk következtében sokkal kevésbé ragaszkodnak nevükhöz, mint azok, akiknek nevéhez történelem tapad, akkor nyilvánvaló, hogy a névmagyarosítás hatékonyságának előfeltétele az alsóbb társadalmi rétegek nevének megmagyarosítása. Azonban ez a megfontolás a kérdésnek csak egyik oldalát érinti. Épen ilyen fontosságú, hogy elsősorban a nemzetet és államot képviselő elité és pedig elsősorban a politikai elité tegye lelkiismerete mérlegére ezt a kérdést még akkor is, ha nem lát német veszedelmet, még akkor is ha meg van győződve, hogy német neve mellett is teljes értékű tagja a homogén nemzeti társadalomnak.

Az időpont, amelyben ez a mozgalom új erőre kapott, nem a legkedvezőbb. A nemzeti társadalom teljes közönye kíséri. A történelmi osztály, amelynek névvarázsa alatt ennek a mozgalomnak spontán kellett volna végbemennie, annyiban mutat legfeljebb érdeklődést, hogy védi saját nevét. Az állam, amely ezt az áldozatot kéri polgáraitól, ezer nehézséggel küzd és nincs meg az a presztízse, mint hatalma teljében volt.

Hivatkozhatnánk nyelvészeti szempontokra is, amelyről már fentebb is volt szó és arra, hogy e tisztán dekoratívnak érzett elemnek milyen le nem mérhető, nagyfontosságú szerepe lehet egy nemzet életében.

S e gondolatsort nem zárhatjuk le anélkül, hogy ne hivatkoznánk azokra az idegen nevű magyarokra, a Hunfalvy-akra, Irányi Dánielre,

Toldy Ferencre, Gárdonyi-ra, Vas Gereben-re, Rákosi Jenő-re, Thalóczy-ra stb., stb., akik a szabadságharc ideje óta elkezdett névmagyarosítás során önként cserélték el nevüket magyaros hangzású névvel. Nem voltak a hitványak közül valók s talán a nevükhöz ragaszkodók sem fogják jószándékukat kétségbe vonni.

III.

Kétségtelen, hogy míg a háború előtt, de a háború utáni első években is alig volt hallható komoly érvelés, amely a névmagyarosítás ellen fel-emelte volna szavát, ma egy sajtóságos és rendkívül erős hangnemet használó vitát váltott ki e kérdés.

A leginkább tiszteletreméltó érv a családi tradíciókra való hivatkozás. Szükségtelen tagolni és elemezni, hogy mennyi emlék és érték fűződik a legszerényebb családi névhez is. Azonban ez az idegen név nemcsak a családi köteléket jelzi, hanem annak idegen hangzása egy olyan eredetre mutat, ami adott politikai helyzetünkben félreértéseket okoz ma is már és igényeket támaszthat a jövőben. S ha a régi névnek letevése áldozat is, az állam mindig polgárainak vér és vagyon áldozatából élt s az egyéni érzékenységnek, ha magasabb szempontok úgy kívánják, ha az áldozat indokolt és nem értelmetlen, hallgatnia kell.

Mások arra hivatkoznak, hogy legbelsőbb érzésük szerint semmi sem hiányzik jó magyarságukból, német nevükkel is minden idegszálukkal magyarok s nem tudják elképzelni, hogy idegen nevük ebben őket akadályozhatná. Ebben valóban igazuk is van. Bűn volna, ha ezt bárki kétségbe vonni merésznél, azonban ismét hangsúlyoznunk kell, hogy neveik idegen hangzása a nemzeti egyéniség félreismerésének állandó forrása. Félő, hogy ezek a névmaradványok, új értéket kapnak, mint német nevek s élő hagyományokként fognak hatni és rombolni, abban a mértékben, ahogy a németiség ilyen irányú expanziós törekvései erősödni fognak.

Az is baj természetesen, hogy a névmagyarosítás ezidőszerint már a nagy mulasztások után jelentkező szinte ijedt sietség és bizonytalanság légkörében megy végbe. Az új neveket hitelesítő és szentesítő, azokat adományozó állam, mert a nemzeti társadalom el nem végzett munkáját is pótolnia kell, kéri az idegen nevű magyaroktól, legalább is azoktól, akiktől módjában van ezt kérni, hogy nevüket magyarosítsák meg. S így természetesen az az érzés merül fel, hogy a kapzsi és könnyörtelen állani ismét megfosztja polgárait egy nagy értéktől. A személyiség jogainak ezek az őrizői engedjék meg a nemzetnek hogy védje a saját maga személyiségét, mert ezáltal lesz elég erős, hogy megvédhesse azokat is, akik nem hajlandók a maguk részéről erejét minden módon gyarapítani.

Mások a névmagyarosítást akkor találnák igazságosnak, ha az

kötelező erővel kiterjedne mindenkire, aki magát szívvel-lélekkel magyarnak érzi s a nevének hangzása *feltűnően* idegen. Az egyéni kötelességteljesítést nem gátolhatja azonban az a tény, hogy mások hatalmi pozíciójuk következtében, valamely kötelesség alól ki tudnak térni, ez a társadalmi élet minden terén így van. S vegyenek példát azokról a sokakról, akik büszkén viselik levetett régi nevük helyett a magyar nevet, mert az érzésük szerint nemzetükkel szembeni kötelességük teljesítéséért kapott kitüntetés. S nézzék *meg*, milyen örömmel viselik új magyar nevüket nagyon sokan, sőt valamennyien, s milyen szeretettel fogadja új nevükkel őket a régi környezet.

Gátolja a mozgalomnak intenzívebbé válását az a tény, hogy e szerint az érvelés szerint a zsidóknak már előbb bekövetkezett tömeges névmagyarosítása a magyarosított nevek bizonyos csoportjának olyan jelleget adott, amit szeretnének a lehetőséghez képest elkerülni. Ha van ilyen természetű érzékenység s honorálható, ezt a névváltoztatást engedélyező elintézheti. A kettős nevek semmi esetre sem alkalmasak erre, mert azok az előkelősködés céljait szolgálnak sok esetben. A probléma nem azonos a nemzsidóknál és zsidóknál. Az első esetben vérségileg is teljesen rokon magyarokról van szó, legközelebbi vérrokonairól nagyon sokszor, — a másodikban pedig olyanokról, akik vérségük, az egymás közötti házasodás által őrzött külön ethnikum révén szükségképpen távolabb állanak e szempontból a nemzeti közösségtől. Ez a megállapítás azonban nem jelentheti azt, hogy ragaszkodniuk kell II. József által rájuk erőszakolt német neveikhez.

Nagy szerepet játszik az a tény, hogy nem szívesen mond le senki egy már színekkel gazdag névről, egy még kezdetben talán hidegnek érzett név kedvéért. Ez az aggodalom is indokolatlan, mert hiszen az új név, egy bizonyos idő leteltével gazdagodni fog azokkal az érzelmi elemekkel, amelyeknek elvesztését tulajdonosa annyira fájjalja. Ez a halál-félelemhez hasonló érzés sokkal inkább él természetszerűleg aggregényekben, vagy gyermektelen családapákban, akik nem remélik, hogy gyermekeikben perszonális én-jük folytatását láthatják. Az elődök révén értéket nyert név pótolja a maradandóságnak azt az illúzióját, amelyet a gyermek jelent.

Egyébként is hamar régivé nemesedik a név. S azokról, akik már régebben megmagyarosították nevüket, ha véletlenül rábukkanunk erre a tényre — el se akarjuk hinni, hogy nem mindig magyar névvel nevezték őket. S ha erről tudomást veszünk, a tudomásulvétel pillanatát színebbé teszi ugyan a minden felfedezést kísérő kis öröm, talán pszichológizáló hajlandóságunknak engedve, egyes jellembeli tulajdonságokat megkísérelnünk a név által jelzett származás tényével is összefüggésbe hozni, — de egy-kettőre napirendre térünk a dolog felett s elfeledjük. Ha valaki ezt «névleplezés»-nek érzi, úgy csak arról tesz tanúbizonyságot, hogy örül

minden olyan adaléknak, amely alkalmas a magyarság önérték hitének megfricskázására.

Ebbe az érzésbe belejátszik természetesen az újtól való idegenkedés, a változástól való félelem örök emberi komplexuma is. Elvész nyelvbeli emléke annak az előnyös helyzetnek, amely némelyeknek osztályrész volt a kettős monarchiában, s amely szociológiai ténynt Simmel «die dominierenden Stellungen des Gruppenfremden» kifejezéssel jelölt.¹

Talán egyeseknél szerepet játszik még az idegen név presztízse is, azoknál, akik — bár ezt sohasem szabad komolyan venni — különböző alkalmakkor pl. szívesen hivatkoznak halhatatlan német vérükre. Vannak természetesen, akik nem tudják kiszámítani, érdemes-e ezidőszert magyarnak, érdemes-e ma névben is magyarnak lenni s mire lehet még jó az idegen név? S vannak, mint végső határeset, akik, amikor nevüket védik, anélkül, hogy jómaguk is tudatában lennének, más néphez való tartozásukat védelmezik. Ez a csoport azonban már átvezet azokhoz — kisebb-seégeinkhez — akiknek nevük védelmezése joguk és önmaguk iránti kötelességük. Senki sem akarja állampolgári loyálisukat megingatni, velük kapcsolatban minden értelmet nélkülöző kívánságoknak még előhozatalával sem.

Fölmerülnek azonban még olyan aggodalmak is, hogy ezek a törekvések akuttá tesznek lappangó érzéseket, hogy olyanok, akiknek hasonló problémáik nem voltak, e lelkiismereti dilemmán keresztül ismét ráébrednek a német fajjal való szolidaritásukra. Velük szemben két feladatunk lehet: az a kérdés, hogy nézzenek gondosabban utána mily elenyészően kis százalékban van német vér erejükben s akkor intézzék el érzékeny lelkiismeretükkel magyar anyáik iránt érzett felelősségüket. Másfelől pedig, még ha van is vérükben valami, ami a németiség felé húzza őket, figyeljenek a nemzeti sorsközösség érzéseire, ezek a döntők, ezeknek higgyenek, — a faji köteléknek, ilyen kis faji távolság mellett, illúzió voltára azonnal ráébrednek, mihelyt német környezetbe kerülnek. S ha lesznek olyanok, akik egy ilyen mérlegelés után, arra a konzekvenciára jutnak, hogy visszamennek németnek, menjenek minél előbb.

Számosan vannak, akik a német veszélyt nem tudják veszélynek látni. Erre csak azt válaszolhatjuk, hogy vessenek futó pillantást a szét hulló magyar társadalomra. S higgyék el, hogy van német népi propaganda, amely keresi mindazokat, akik német «értékrendszerben» élnek, mert már ezeket is magukénak tekintik, vegyék tudomásul végre, hogy van német szervezkedés, amely felkeresi azokat a szatmármegyei német nevű gyermekeket, akiknek már szülei sem tudtak németül, hogy a román hatóság segítségével ismét német iskolába kényszerítse őket. S egy ilyen természetű propaganda hatályossága nem rémlátás; elég ha rámutatunk

¹ Simmel i. m. 687. 1.

arra, hogy az Anschluss esetén a tényleg magukat németnek érzők nagyon kis számán kívül, a gazdasági érdekük után futók, a stréberek és kalandorok, az előkelősködők, az izoláltak és asszociálisok, a sehová végzettszerűen nem tartozó határemberek, mindmegannyi hordozói lennének ennek a rettegett bomlási folyamatnak.

Egyesek attól félnek, hogy Felvidéken és Erdélyben a névmagyarosítások szaporodási tendenciája olyan kormányzati rendszabályokat vált majd ki, amelyek a magyarság szempontjából nem kívánatosak. Hangsúlyoztuk, hogy csak azok magyarosítsák meg nevüket, akik 100%-ig magyarnak érzik magukat; kiemeltük, hogy a szolidaritás kisebb mértéke is elég ahhoz, hogy valaki jó magyar állampolgár legyen. Tiltakoztunk az ellen, hogy bárki kisebbségi lelkületét azzal sértjük, hogy magyar nevet ajánljunk fel neki. Alkalmazzák ezeket az elveket az elszakított részekben, nem lesz ellene kifogásunk. Ha pedig a félelem arra irányul, hogy az integer Magyarország visszacsatolt részeinek fiai majd idegenül fogják érezni magukat idegen hangzású neveikkel, melyeknek megváltoztatása nem áll most módjukban, úgy módjukban lesz ezt a formai konzekvenciát evolnni akkor, s módjukban lesz megőrizni azokat, hiszen a jövőben magyar államkeret teljesen egyenjogú tagjaiul várja az elszakított nemzetiségeket is, s ezek a megfontolások nem a magyar állameszme, hanem a magyar nemzeti társadalom egységessége céljait akarják szolgálni.

S nem lenne teljes ez a felsorolás, ha megfelejtkoznánk arról, az olykor a túloldalon megnyilvánuló szemfogató gondoskodásról, amely aggódva figyelmezteti a «fajmagyarság»-ot a névmagyarosításból reááramló veszedelmekre. Erre azonban igazán kár a szót vesztegetni.

Még leginkább elfogadható az a gazdasági síkon mozgó érvelés, amidőn valamely külföldön bevezetett cég ragaszkodik régi nevéhez, de itt is különböző megoldás lehetséges: a cég neve továbbra is megmaradhat, a tulajdonos nevének megmagyarosítása után. Ha valakinek netán kételyei volnának ezirányban, hogy e téren van tenni való, olvassa el bármelyik pesti utca cégabláinak feliratait.

Végül rá kell mutatni arra, hogy a német népi ideológia hivatott képviselői és hivatlan prófétái nyilvánvalóan nem nézik közömbösen ezeket a törekvéseket. Szükségtelen kutatnunk, hogy nyilván helytelenítő álláspontjukról milyen lépésekre szánják ezirányban magukat.

Az ily egyenkint és elkülönítve felvázolt okok és indokok, egyeseknek a magyar társadalomban elfoglalt helye, világnézete s tudományos képzettsége szerint, a legkülönbözőbb összefüggésekben merülnek fel s a nemes érvek aranyfedezete biztosítja a hamis érvek meghallgatását is. A családi hagyományokhoz való ragaszkodást, amelyet tisztelnünk kell, nehéz elválasztani sokszor a tudatlanságból táplálkozó névreálmizmus babonáitól, attól a tudatalatti érzéstől, hogy a régi név oltalmazása nemességet kölcsönöz

s a gögtől, mely *capitis diminution*nak érzi magát a föltevést is, hogy bárki neki új nevet adhat. A *distancia patosa* mögött, amelyet az «idegen névvel jó magyar» átél — meghúzódhatik a valóban ellenséges érzélem. A személyiség jogainak védelmezői itt, akaruk ellenére, a túlzó individualizmust, az államellenes és aszociális gondolkodást fedezik. S egyesek azon komoly meggyőződése mögé, hogy a névmagyarosítás szükségtelen, céltalan, végrehajtási módja kárhuzatos, — megbúvik a burkolt s hivatkozik reá a nyílt idegen-propaganda.

A dolgok ilyen állása mellett, csak arra tudjuk kérni mindazokat, akik a névmagyarosítás ellen a már ismertetett érveket sokszor erős személyi élel és nagy emfázissal hangoztatják, hogy higyjenek azoknak teljes jóhiszeműségében és jóindulatában, akik ezt a mozgalmat pártolják s ezt a törekvést ne azonosítsák a «hurrá»-hazafisággal. Higyjék el, hogy a névmagyarosítás nem támadás, hanem védekezés. Ne tegyék a nemzeti géniust felelőssé e kérdéssel kapcsolatban sem, esetleges közigazgatási túlkapásokért. S ha az egyén abszolút személyjogaira hivatkoznak s meg akarnak feledkezni arról, hogy ez a személyiség kultuszáig eljutott kultúrfejlődés a magyar közösség által vált lehetővé számukra, azt higyjék el legalább, hogy ez a magyar életközösség most nagyon sok kétség közepette küzd a jövőért, a saját nemzet-személyiségének biztosításáért. Annyi közösségi érzés legyen legalább bennük, hogy ha saját személyüket illetőleg megmaradnak idegen nevüknél, ne akarják a gúny és megszégyenítés, a tudományos érvelés álarcába öltöztetett erőszakos egyéni vélemény türelmetlen fegyvereivel, meggátolni és akadályozni ennek az elkésett és erőtlen mozgalomnak sikerét. Lássák meg ennek a problémának a reménytelenségében is azt, ami sajátosan magyar, azt, hogy a magyarság az utolsó órában, itt is, egy majdnem megoldhatatlan feladatot vállal. Mégis vállalja «bús merészséggel», amint egyéb szinte reménytelen feladatait, melyekre fátuma kötelezi.

Trócsányi György.

PLATÓN AZ INDIVIDUALISTA DEMOKRÁCIA VÁLSÁGÁRÓL.

Napjainkban ismét fokozódik az érdeklődés Platón történelem- és társadalombölcselete iránt. Nagy rendszere, a *Politeia* más időkben is megérdemli a tudomány figyelmét. Mély és gazdag gondolatvilága az állam történeti formáit tárgyalja, a legkezdetlegesebbtől a legkialakultabbig. E fejtegetések minden idő és kor számára tanulságosak, de egyúttal a görög életszemléletnek és történelemfelfogásnak is örökbecsű kifejezői.

Korunk figyelmét azonban más, sürgetőbb okok is Platón felé fordítják. Ő oly korszakban élt, mikor az atomizáló individualizmus és intellektualizmus végzetes következményei a görög nép életében teljes súllyal kezdtek mutatkozni. A szofisták kora, a zsarnokságba átsapó demokrácia válaszút elé állították a görög népet: vagy továbbra is az ön

kény útján halad, mely a végső romláshoz vezet, vagy pedig szakít ezzel a szellemmel és erkölcsi erőinek végső megfeszítése árán a belátás, az igazságosság alapjára helyezi társadalmi életét. Platón ebben az időpontban emelte fel intő szavát népéhez, de nemcsak népéhez. Fejtegetései mindig «időszerűkké» válnak, valahányszor a történeti fejlődés erre a pontra érkezik el.

A régibb magyarázat a *Politeiá-t* az eszményi államberendezésről szóló műnek látja. E felfogás első képviselője *Aristoteles*, de megtalálható még *Willamowitz-Moellendorf*-nál is. Felületesebb magyarázat számára pedig a *Politeia* utópia, államregény, amelynek nincs talaja a valóság területén. Inkább az újabb kutatás veszi észre, hogy e mű főtartalma nem valamely tisztán képzeletbeli állam leírása, sőt nem is csak az állam, hanem ennél több: a társadalom és a kultúra egésze.¹ Platón továbbá éppen nem fantaszta, nem téveszti össze az erkölcsant a politikával.

Platón kultúrbölcselelő. Nem csupán a társadalmi-történeti valóságot veszi tekintetbe, hanem szemét az értékek világához, az igazságosság eszméjéhez emeli fel. Azonban oly eszményekre törekszik, amelyek megvalósíthatók. Mélyen ismeri és figyelembeveszi az ember mivoltát és arculatát. Vérbeli politikus, bár a legnemesebb fajtából való. Célja Athén megmentése a közélet és közszellem megújodása által.

Az antik és a modern világ problematikájának rokonságát, párhuzamosságát újabban nagy szakirodalom tárgyalja. Kiemelkedik közülük *G. Weipfert* érett összefoglalása, rövid, találó és mégis mélyreható előadásmodorával.² Részben szerzőnk nyomán, de a saját eredményeinkkel kiegészítve, kíséreljük meg előadni Platón legmélyebb mondanivalóját ama kérdésekről, melyek megegyeznek létünk órájának égető kérdéseivel.

A társadalomtudományok középponti kérdése: hogyan viszonylik az egyén a társadalomhoz és az államhoz? E kérdés napjainkban sürgetően nyomóssá vált. Platón tanítása (Polit. 564a), hogy a túlságos szabadság túlságos szolgaságba szokott átcsapni, korunkban is tapasztalható igazolást nyert. A háború előtti liberalizmus, az atomizált egyén kora, a világháború után a kollektív emberhez vezetett. A liberalizmus szélsőséges érvényesülése az anarchiát, gazdasági téren pedig a korlátlan egyéni nyereszkes versenyét jelenti. A központosító állami gyámkodás és diktatúra viszont abba a hibába esik, hogy nem veszi tekintetbe az egyéniség önálló, sajátos világát.

A parlamentarizmus, mely az osztály- és pártpolitika intézményének bizonyult, ma haldoklik. A túltengő kapitalizmus, a gazdasági szabadság ellentétéhez vezetett: egyfelől kartellekhez, másfelől pedig állami üzemekhez és vállalatokhoz, valamint államosító célzatú proletármozgal-

¹ Dékány István: Utópista volt-e Platón? Athenaeum, 1828/I—II.

² G. Weipfert: Das Prinzip der Hierarchie. Hamburg, 1932.

mákhöz. Egy többé-kevésbé szocialisztikus jellegű «tervezdélkedés» előrevetett árnyékát láthatjuk.

Társadalmunk ellentétek szélsőségei között őrlődik és az a veszedelem fenyegeti, hogy a diktatúrák és forradalmak egymást követő, hosszú sorozata fogja végkép szétmorzsolni. Az egymásba átsapó szélsőségek látványa ma a gondolkodót újra annak a dialektikának útjára tereli, amelyen előttünk már Plátón is járt.

Platónnál megtalálhatjuk a modern bölceleti embertan módszerét is, mely a társadalmi és kulturális életben ép az életet, a mögöttük álló ember arculatát keresi. Világnézet és politikai-társadalmi berendezkedés Plátón szerint egységet alkotnak. Egységbe fűzi a kettőt a közös eredet: az emberi lélek, amelynek mélységeiből kiemelkednek. Minden világnézet, vallás, vagy ethosz a neki megfelelő társadalmi berendezkedést hozza létre és csak ebben a társadalomban virágozhatnak.

Az ember mivoltában és kozmikus helyzetében Plátón alapvető kettőséget, szakadékot vesz észre: egyik oldalon lelkek vagyunk, vallás-erkölcsi lények, másik oldalon a történelem porszemecskéi és a faj példányai. Benső világunk a végtelenbe kapcsolódik, transzcendens életformákba nő bele. Külső világunk viszont bele van ágyazva az embertömegek közé, a mindennapi élet robotjába. A benső ember a bölcs, a filozófus, ő az igazi, teljes ember. Mégis a filozófus a kivétel. Vele szemben áll a másik antropológiai típus: a tömegember, az átlag, amely az anyaghoz tapad. E testi embert jellemzik a praktikus-önző célkitűzések. A benső emberrel szemben a filozófia feladata lélegzondozás, a külsővel szemben törvényalkotás, a társadalmi igazságosság megismerése.

Az államformák az uralkodó embertípus arculatának felelnek meg. Az arisztokráciának és királyságnak az igazságos és jó jellem a hasonmása. A timokráciának a becsvágyó ember. Az oligarchikus jellem vagyonszerző és fukar, lelki műveltség nélkül.

A demokratikus államforma embere szabados, kételkedő és élvhajhászó. Ha az éppen kínálkozó gyönyörrel, amelynek átadta magát, betelt,, akkor egy másiknak engedi át magát, nem veti meg egyiket sem, hanem mindegyiket egyformán dédelgeti. Nem tesz különbséget szép és jó vágyakból, meg gonosz vágyakból származó gyönyör között. Csak engedelmeskedik az éppen kínálkozó vágyaknak. Hol leissza magát és mulatozik, hol meg vizet iszik és soványítja testét, hol testgyakorlatokat végez, máskor meg lustálkodik. Néha mintha a bölcseséget szeretné. Egynéhányszor a közügyekkel is foglalkozik, szónokol, amint a véletlen sugallja neki. Életének nincs rendje és törvénye, de ő ezt az életet szabadnak és' boldognak tartja (561a—d).¹

¹ A fordítás magyar kifejezéseit Simon J. Sándor magyar fordításának figyelembevételével választottuk meg. Simon J. S.: Plátón Állama. Budapest, 1904. Kiadta a M. Tud. Akadémia.

A demokratikus állam csupa szabadság és nyíltszívűség. Minden emberfia a maga szájaíze szerint rendezheti be élete pályáját. Mint egy mindenféle virággal kicifrázott ruha, úgy ez az állam is mindenféle erkölccsel kitarakázva, a leggyönyörűbbnek mutatkozik. Még arra sincs gondja, hogy micsoda foglalkozástól fordul valaki az állam ügyeivel való foglalkozáshoz, hanem mindenki tisztelettel veszi körül, ha csak jóakaratot mutat a tömeg iránt (557c, 558b).

A demokrácia szabadságdúhe az élet minden vonatkozását megszállja. Az apa megszokja, hogy egyenlővé lesz fiaival s tart a fiaitól. A fiú viszont sem tiszteletet, sem félelmet nem érez szüeleivel szemben, mert hátha csorba esik a szabadságán (562e). A tanító fél a tanítványtól, ez pedig számba se veszi a nevelőt. Általában, a fiatalok egy rangba helyezik magukat az öregekkel, s versenyre kelnek velük mindenben. Az öregek pedig összeülnek a fiatalokkal és utánozzák ezeket, mert különben hátha zsémbeseknek fogják őket tartani. A nőknek is nagy az ilyen államban az egyenlőségük és szabadságuk a férfiakkal, ezeknek meg a nőekkel szemben (563a—b.).

A demokráciából származik Platón szerint a tyrannis, vagyis, mint ma mondjuk, a diktatúra. Minden túlzás kiváló szeretettel szokott átcsapni az ellenkező oldalú változásba. A liberális demokráciát ép az az érték teszi tönkre, amit legtöbbre tart: a szabadság (563c 564a).

Platón a társadalmak egymásba való átalakulásának menetét folytonos hanyatlásnak látja, amelynek során a nemesebb formát állandóan nemtelenebb váltja fel. De ez a lefelé vezető út nem sorsszerű és feltartóztathatatlan. Az ember tevékenységében bizonyos körű szabadsággal is rendelkezik. Az emberiség jövője nem csupa elkerülhetetlen mozzanatokból, hanem bizonyos lehetőségekből is alakul. Van tehát egy mód a tönkremenetel elkerülésére, ez a belátásnak, a lehetőségek felismerésének útja, amelyre a bölcsek vezethetik el a népet, ha a vakok kezéből a kormányzást átveszik. A szükségyszerűségeknek és az önkény szabadságának köréből a benső «én» szabadságához, a bölcseséghez kell felemelkednünk. Minél nagyobb a belátás, annál nagyobb a szabadság, mert annál több a lehetőség.

Platón folytonosan hangsúlyozza, hogy nem fellegekben járó ábrándokat kerget. Nem költő, hanem a valódi realitásról beszél, mely a szükségset és a lehetségesét is magában foglalja. A bölcseknek nem azért kell az állam érdekében hivatalt vállalniuk, hogy valami szép dolgot műveljenek, hanem, hogy azt tegyék, ami szükséges (540b). Tevékenységük éppen ebben különbözik az önkénytől.

Az utópia felelőtlen álmodozás, Platón minden sorát viszont a legnagyobb felelősség szelleme hatja át. «Egyáltalában nem jámbor kívánságokról, hanem, bár nehéz, de azért lehetséges» dolgokról beszél (540d). A nagy államférfiúnak azt kell megvalósítania, ami önként nem következne be. A bölcs legelső feladata, hogy a lélek szemét a «jó»-hoz emelje

iel és, mikor már eleget látott abból, aszerint alakítsa az államot (519a). A «jó» az, amire az emberiségnek szüksége van, mert jó mindaz, ami fenn-tart, fejleszt, előmozdít, rossz pedig az, ami rombol, megsemmisít (608e). A «jó» másszóval az igazi valóság. Ami rombol, az hamis, nem valódi. Akik nem bölcsek, azoknak nincs egészséges fogalmuk a dolgokról (5846). Csak a filozófus látja az igazi létezt, amely nincs alávetve keletkezésnek és elmúlásnak.

A bölcsesség tehát visszatérés az alaphoz és kezdethez: a «jó»-hoz. Útja, a dialektika, nem elméleti spekuláció. Mai szóhasználatlalt adva vissza Platón gondolatát, mondhatjuk, hogy a dialektika nem csupán a lélek egyik oldalának: az értelemnek erőfeszítése, hanem az egész ember bensőséges átalakulása, mely a szeretet szemével transzcendens, szellemi igazságokat és értékeket fedez fel. Amit a benső szem lát, azt Platón mithosz alakjában fejezi ki. Nem a kezdetleges népek mithoszával, melyet az ismeretlenről való félelem és a kiszolgáltatottság érzelme alkot, hanem a színről-színre megismerhetetlen, de megsejthető, metafizikai igazságoknak szimbólumok és képek által való érzetetésével.

A politikai bölcsélet az emberről szóló tudomány. Platón kutatásai embertani alapon állnak. Az egyes ember önmagának nem elég, hanem kiegészülésre szorul. Így keletkezik a közösség.¹ Az állam nem egyéb, mint nagyított ember. Ezért a lélek rendje, egészséges állapota megkívánja, hogy gondot viseljünk arra a kicsinyített államra, amely önmagunkban van. A magasabbrendű résznek, a szellemnek, a benső embernek kell uralkodnia. A léleknek három «része» van. A legalacsonyabb, de kiterjedésben legnagyobb a vágyó gerjedelmek lelke, mely változékony, sokfejű állathoz hasonló. A bátor és buzgó léleknek, az akarat hatalmának viszont oroszlán a képe. A legnemesebb, de legkisebb rész emberarcot visel, ez a szellemi rész, a szűkebb értelemben vett és legigazibb ember. E hármasságnak megfelelőleg, az egészséges államban is három rendet találunk. Első a kormányzó bölcsek, második az örök, harmadik az állam gazdasági alapját biztosító iparosok és földművesek rendje, mely a «táplálásról» gondoskodik.

Az igazságosság Platón szerint a tapasztalati- esetleges létezt meg-egyezése a valódi léteztel. Ezért az igazságosság egyúttal egészséget, tökéletességet és boldogságot jelent. Az igaz lélek bensőséges: a szellem, a valódi ember kormányozza. Az egyes ember igazságosságát könnyebben megismerhetjük, ha az igazságosságot először «nagy arányokban», az állam életében vesszük szemügyre. Az állam akkor igazságos, ha minden rend a maga feladatát végzi. A legnagyobb baj, ami egy államot érhet, ha az igazságosságnak ez a főkövetelménye csorbát szenved (435b).

Mindenkinek meg kell kapnia azt a helyet a társadalomban, amely

¹ Ezt a magyarázatot Aristoteles (Pol. I., 2.) és tőle Aquinói Szent Tamás (De reg. I, 1.) is átveszi.

megilleti. «Mindenkinek a magáét», ez nem annyit jelent, hogy «mindenkinek egyenlően». A feladatok és az államban elfoglalt hely szerint az emberek nem egyenlők és nem is az egyenlőség biztosíthatja tökéletesedésüket, hanem csak az a körülmény, hogy a tökéletlenebb a nemesebbnek szolgál. Csak a magasabban álló közvetítésével jut el az alacsonyabban álló jogaihoz és boldogságához. E pontban találhatjuk meg a platóni tanításoknak egyfelől legfontosabb igazságát, de másfelől legérzékenyebb sarkpontját is.

Platón tanítása aranyigazság, de csak abban az esetben, ha a nemesebb, a magasabbrangú nem a születés arisztokráciájánál, hanem rátermettségénél, érdemességénél fogva kiválóbb. Nem a társadalmi rangnak, hivatalnak kell díszítenie birtokosát, hanem ez díszítse hivatalát. Minden azon fordul meg, hogyan tudja biztosítani Platón a rátermettek érvényesülését?

Platón helyesen látja, hogy a rendi tagozódás nem történeti korhoz kötött, egyszeri, hanem általános emberi-társadalmi jelenség, természetes formája minden társadalomnak. Platón már csak azért sem utópista, mert államtervezetének alap gondolata minden rendi társadalomban valóságosan és szükségszerűen megtalálható. A középkori társadalom három rendje: 1. papság és fejedelmek, 2. lovagok és nemesek, 3. iparosok és földművesek, Platón három rendjének megvalósulása. Sőt abszolút rendektől mentes társadalom nincs, a hierarchikus tagozódás mindenütt megvan, még liberális, vagy kollektív társadalmakban is. Csak az utóbbiakban nem képes megszerveződni, állami elismerést nyerni. E társadalmak a minden kötöttségtől való mentesség elve kedvéért elutasítják, félreismerik és rombolják a természetes rangkülönbségeket. Megszüntetni azonban nem tudják, tehát mesterséges formák mögé szorítják a természetes rendet. Ez a liberalizmus és a demokratizmus negatív oldala, veszedelme.

Van azonban a liberalizmusban pozitívum is: ép a rátermettek szabad érvényesülésére való törekvés. A szabadság és az egyenlőség elveit sokan egymással ellentéteseknek tartják. Az első liberalizmushoz és kapitalizmushoz, a második kollektívizmushoz és tervgazdálkodáshoz vezet. Platón azonban kimutatta, hogy ezek az ellentétek közös talajon állanak és egymásba átmennek. Ha a szabadság negatív és romboló, ha csak lázadó önkény az egyénfeletti értékekkel szemben, akkor önmagát rontja le és zsarnokságba csap át. A pozitív liberalizmusnak ellenben tényleg nem a demokrácia az eszménye, mely diktatúrában végződik, hanem az arisztokrácia, de a rátermetté és nem a születésé. E liberalizmus az egyenlőséget nem végleges állapot, hanem kiindulás gyanánt kívánja csupán: biztosítani akarja a rátermettek kiválasztását eredményező verseny egyenlő feltételeit.

E nem demokratikus, hanem arisztokratikus liberalizmust a rendi társadalomnak is meg kell valósítania. Ellenkező esetben előttünk áll a hierarchia negatív oldala, veszedelme: a kasztrendszer, a megmerevedés. Platón felismeri, hogy a társadalom minden tagjára ugyanaz az igazságos-

ságeszme egyenlően érvényes, de éppen ebből az egyetemes igazságosság-eszméből következik, hogy az emberek között társadalmi helyzet tekintetében ne egyenlőség, hanem rangkülönbségek legyenek. E felismerésben azonban már *in nuce* benne rejtőzik a magasabb rangra való jog, a vezetésre való hivatottság, az előnyös helyzetre való igény kérdése is. Az állam nem csupán a puszta létet kell, hogy biztosítsa alattvalói számára. Az egyéni érvényesülést sem szabad a véletlenre, a jószerencsére bízunk.

Platón említ egy zsinórmértéket és ez az áldozatkészség. A magasabb rang nem több élvezetet, hanem több lemondást jelent. Vezetőknek csak azokat szabad választani, akik bölcseségük mellett eszményeikért vértanúi elszántságukról is bizonyosságot tettek. E bölcs hősök feladata azután, hogy minden protekcióval, befolyásolási kísérlettel szemben tántoríthatatlanul a szakértelemnek juttassák a hivatalok betöltésénél az elsőbbséget.

A nevelés elengedhetetlen feltétele annak, hogy az állam kormányzásra alkalmas férfiakra tegyen szert. Vezetésre csak az ifjúkorától fogva romlatlan és becsületes férfiú méltó. A becsületesek ifjúságukban együgyűek és a gonoszoktól könnyen rászedhetők ugyan, de öregségükre mind az erényesség, mind a gonoszság mivoltát megismerik. Utóbbit nem a saját lelkükből, hanem idegenek tulajdonsága gyanánt. A gonoszság viszont sem az erényt, sem önmagát nem ismeri. Valódi emberismeret helyett ravasz és gyanakvó, önmagáról ítél meg másokat, ezért csak a rossz ismeretében ügyes, de a derék jellemet nem ismeri (409a—e).

A nevelés főfeladatát Platón mintegy lelki környezet teremtésében látja, mely csak jóval és nemessel veszi körül az ifjút, a rossz példát és hatást pedig távoltartja tőle. A komoly, valódi költészet hathatós nevelő tényező. Ez a költészet a dolgok lényegét, a jót és rosszat a maguk mivoltában mutatja be, ezért nemcsak szép, hanem igaz és jó is. A féktelen képzeletű, sekélyes ingerekre és szenzációkra törekvő költészetet azonban az olyan állam, amelynek jó törvényei vannak, száműzi. Az ilyen költészet úgy tesz, mintha az igazságot érintené, pedig felületes: nem a valóságot, csak a jelenséget, nem a maradandót, csak a változékonyat, nem az érzékfelettit, csak az érzékit látja. A lélekben rossz államszervezetet létesít, mert a nem-szellemi résznek kedvez (608a).

Ámde a nevelés nem mindenható. Velünk született természetünk, örökölt hajlamaink is hatalmas tényezők a jellem kialakításában. Platón az örök számára a családi élet helyett a nőközösséget akarta behozni, hogy értékesebb emberfajt tenyészten ki. Platón a pogányság gyermeke. Csak a kereszténység fedezi fel teljesen a benső-személyes világot, mely társadalomfeletti jellegű, mert csak Istent és nem a társadalom, vagy állam érdekét ismeri el legfőbb instanciájának. Az erkölcsi-személyes vonatkozások, mint tisztaság, szerelem, hitvesi és szülői szeretet stb., nem rendelhetők alá faj biológiai szempontoknak.

Akadnak, akik Platónt azzal vádolják, hogy egyoldalúan a felső

tízezer életkérdéseit vizsgálja és nem tárgyalja kellőképpen a dolgozó rétegek helyzetét.¹ Való igaz annyi, hogy Platón a harmadik rendet az ösztönök és vágyak alaktalan birodalmának tekintette, amellyel szemben a görög formakedvelés álláspontja csak negatív lehetett: a fékezés, korlátozás, fegyelmezés. Csak a harmadik rend tagjainak van családjuk és magántulajdonuk. Ez a réteg a legközelebbi környezet és a magánérdekek felé fordulva él, ezért nem szentelheti magát közvetlenül az állam szolgálatára. Nincsenek tehát politikai megnyilvánulásai sem. Közvetve és alárendelt szerepben azonban hasznára válik az államnak, mert mintegy tápláló talajt alkot.

Nem szabad azonban az államban a vágyódó és tápláló elemnek elhatalmasodnia, mert ez a «sertésállam» bekövetkezését jelentené. Ha a «haszonszeretők», «nyereségre-törekvők» korlátlanul érvényesülnek a társadalom felbomlik. Platón e kritikája találon éri a liberális gazdasági életet, mely kiszakad a gazdasági élet egészéből és öncéllá lesz, sőt rányomja bélyegét az egyetemes kultúreletre, a maga hasznossági értékelését egyoldalúan érvényesítvén politikában (osztály- és pártpolitika), vallásban (puritanizmus), tudományban (intellektualizmus, szenzualizmus), művészetben (naturalizmus) egyaránt. E *l'art pour l'art* gazdálkodás középponti gondolata nem a társadalom jóléte és a javak célszerű felhasználása, hanem a pénzszerzés, a csereügyletekből előálló nyereség.

Ezt a gondolatot Aristoteles is átvette, midőn kétféle gazdaságtant különböztet meg: az ökonómia a javak helyes felhasználásáról, a *chrematistica* ellenben a vagyonszerzés technikájáról tanít.² Az ő nyomán Aquinói Szent Tamás is teljesen a társadalmi élet egészébe látja beleillesztve a gazdasági életet. Szerinte sem önálló célösszefüggés, nem önmagáért fennálló egység a gazdaság, hanem reális, de alacsonyabb rendű tényezője a társadalmi életnek.³ Így értelmezve, a modern gondolkodás is elfogadja Platón véleményét, de hozzáteszi a munka társadalmi megbecsülésének követelményét is, mely a dolgozókat rangban legalább is az «örök» mellé kívánja állítani.

Platón gondolatainak a legelevenebb jelentőségük van a ma társadalma számára. Talán a romlás sok jelensége ellenére is remélhető, hogy korunk életképesebb csiráit hordozza annak a magasabbrendű társadalomnak, melyet az antik világ nem tudott elérni.

Noszlopi László.

¹ Gomperz: Griechische Denker, 1902. II. Idézi Dékány, i. m. 82 l.

² Pol. I, 8.

³ S. theol. II, 2. q. 29, a 3-ad. 2.

A JAMBOREERŐL ÉS A CSERKÉSZETRŐL SZOCIOLÓGUS-SZEMMEL.

A magyar cserkészek büszkék lehetnek, hogy a világjamboreere 285.000 látogatót tudtak összetoborozni (amennyit még Anglia sem tudott), s megmutatták a világ összegyűlt cserkészeit különleges öltözeteikben és helyi szokásaik tarka vegyülékében. El is könyvelhetik, hogy külpolitikai siker, világsajtó figyelme stb. lépett törekvések nyomába. Azonban azt hiszem, nem érték el — és nem is érhatték el (amiről cserkészeink is tudnak) — azt, hogy megpillanthatta a közönség a nagy táborvárosban azt, ami a cserkészlet lényege, t. i. sajátos életformája. A közönség afféle látványosságot, exotikumot kapott, egy ember-kiállításban gyönyörködhetett; de a jamboree éppen nem alkalmas arra, hogy megmutassa, mi a cserkészlet. Befelé a cserkészek vetekedhetnek és pontozhatják az eredményt, de kifelé, a közönség felé ezt nem is kommentálhatják. Miért? Ennek szociológiai oka van és erről itt egy pár szót egy nem-cserkésztől, ki azonban nem csekély megértéssel van törekvéseik iránt.

Mindenekelőtt arra utalok, hogy a cserkészlet kerek és önálló *életforma*. Nem toborozzák a cserkészek milliónyi hadát, hanem megmutatják neki, minő ez az életforma. Az ifjúság megérzi, hogy itt neki való, új — vagy talán ép régi? — életformáról van szó és jön szívesen. Pedig a toborzás mennyiségi szempontjával szemben a cserkészlet ép ellenkezőleg *minőségi szelekció* igényével lép fel, első lépés tehát az, amivel a modern tömeges társadalom nem szolgál, hiszen ez a szelekció oly kevésbe veszi, mint a levegőt.

Spranger fejtette ki «Az ifjúság lélektana» c. klasszikus könyvében, hogy az ifjúság önálló életforma, saját jelentése van; az ifjú a maga jogos világát éli, az ifjú nem annyi, mint felnőtt, kinek «még nincs meg» ez és ez a tulajdonsága.

Az ifjúság saját jelentése, pozitívuma az, amit a cserkészlet ki érez; és mert jogát látja, külön problémává teszi: *sajátságú környezetet* teremt — nem! keres — neki és nevel finom, emberlátó művészettől meghitelt «vidám pedagógiájával».

Mit tesz a mi nagyméretű, eltömegesedő társadalmunk a gyermekkel szemben? Azt mondja: Neked ott van az iskolád, tanulj; még nem vagy semmi, de lehetsz valami, tanulj! Az iskola is persze *tömegek* számra készül, mert tömeg mindenütt van, akár kívánjuk, akár nem. A cserkészlet első dolga az ifjút kirántani a tömeghatás alól és azt mondja: Itt a te helyed, ez a kis csapatod, itt mutasd meg, mi vagy és mivé emelkedhetel. Felszítja az érvényesülés erejét.

Tehát kiemelik az ifjút a tömeges és számára jobbára közömbös

társadalomból, amely *anonim* kör, olyan, hogy benne az ifjú a maga vágyaival és fejlődőképességeivel *szükségkép* eltűnik, talán el is kallódik. És egy nagy anonim kör helyett egy kis «eponim» kört nyújt át neki. Eponimitás annyi, mint ellentéte az elszemélytelenedésnek, az anonimitásnak, tehát az ismerősök, a «társak» köre, ahol állandóan figyelik és ellenőrzik egymást. Így aztán le is mérik, hogy valaki kicsoda, meg is becsülik, hogy valaki kivé tud lenni a maga erejéből, ügyességéből stb. Szóval az eponimitás, az ismeretségi viszonyok köre — ez a mindig «kis» körzet — az, amely termőtalaja a kitűnés vágyának, a (személyes vénának).

A liberális nagy társadalomban állítólag van verseny, sőt ez ép a lényege. Nem hihetem ezt. A verseny itt ugyanis nem egymással szemben folyik le; a versenyző felek nem látják, nem ismerik egymást (anonim verseny). A liberális verseny inkább harc a láthatatlan akadályok ellen, a pénzért, az absztrakt és személytelen vagyonért. Ahhoz, hogy a versenynek meglegyen az igazi, serkentő hatása, kisebb *versenycsoport* kell, ahol szívesen látják és elismerik egymás eredményeit. Az elismerésnek feltétele az ismerés. Itt a kis versenycsoportban sok néző van, éppen a társak, akik szüntelen figyelik valaki előhaladását, tehát jellemét is. Egy ismeretségi körben lefolyó, «eponim verseny» az, amelyik nevel. Az anonim verseny arra csábít, hogy a verseny éthoszának követelményeit át is lépje valaki, az tehát verseny «a sötétben», míg az előbbi verseny fényes nappal.

A cserkészzet nem fejlődött volna oly gyorsan, ha nem érezte volna ifjú és vezető a tömegváros fullasztó körét. A város tele van raffinált technikával, amely hidegen célszerű. A játékboltok pl. mutatják, minő mértékben tolakodott be oda a nagyok technika-imádata; nem a gyermeknek, hanem a felnőtt vevőknek való dolgok találhatóak ottan. Minden bonyolult, úgyhogy a gyermek a saját erejével vele szemben meg sem moccanhat; tehát a *gyermeki alkotóösztön* némán marad.

A technikailag és egy hideg cél-jellemmel túlterhelt városból a cserkészzet kiviszi az ifjút a friss, *természeti környezetbe* és ott oly problémákat ad neki, ahol az alkotóösztöne szárnyra kap; sátrat vernek, főznek, fát vágnak, vizet keresnek stb. És mindezek a «jelentéktelen» feladatok felserkentik a találékonyságot, egyes életösztönt.

De itt nyomban az is feltűnik, hogy a fullasztóvá és gépiessé technifikált nagyvárosi szórakozások (mozi, gépies könyvolvasás stb.) mellőzésével a cserkész élete bámulatosan *leegyszerűsített*, egyúttal megtanítása annak, hogy mik az igazi elsőrendű, *elemi életszükségletek*. A természeti milieu sokszor — unalmas tájon — unalmas; ám a cserkésznek ezer dolga akad: az egyszerű életfenntartás s ezenfelül bizonyos egyszerű kényelem megteremtésének gondja mozgalmas célképzeteket hajt felszínre. Azt hiszem, az a jó cserkész, aki lehetőleg semmit sem hoz

készen, hanem maga csinál. A jamboreen sok látogató bizonyára a pompás amerikai «felszerelést» tartotta haladásnak, holott ez ismét a technika (és a pénz) kitolakodása oda, ahova nem való; előli, mert egyszerűen szükségtelennek mutatja be az ifjúnak alkotó találékonyságát: végre is magát a *személyiséget*, mint autonóm erőt.

Még valamit arról, hogy minő a cserkészzet *morális hatása*. A szociológus ez érdekelheti legfőképp; azonban kötetet kellene írnom.

Ép az ismeretségi környezet — ez befelé és kifelé versenyző csoport is — az *egyes személy* elé komoly életfeladatokat tár. Megcsillantatja az életveszély kérdését is; a természet szeszélyes és a sors is az. Megfázás, lezuhanás, hídról, csónakról vízbeesés, sérülés stb. nem pusztán ipari-technikai veszedelmek, hanem a természet által nyújtott nehézségek.

A vidám együttes táborozás *természetes életfeltételeket* jelent. Ez igen lényeges és a jamboree közönsége, azt hiszem, nem méltányolta. A természetes lét veszély — de mondjunk kevesebbet — a lét természetes nehézsége összehozza a csapatot egy *tömör morális egységbe*. Felhangzik a belső szavazatok egész sora: «segíts társaidon, te is nehézségek közé juthatsz». A kis csapat kint nem pusztán együtt menetel és együtt szórakozik, hanem valóban *sorsközösséggé* lesz. «Nem hagyni a társainkat, mert közös a sorsunk» — egész más érzés ez, mint az az individualista elképzelés, miszerint társaink csak azért vannak, hogy *én* biztonságban legyek; francia felfogásban még «a nemzet sem más, mint folyton megújuló, egyéni szavazásokból álló egység» (Renan); a társadalom csak egy cél-egység és erre a célra való «permanens népszavazás». Ettől a kispolgári individualizmustól eltér ama másik felfogás: a társas egység, *adottság* is, nemcsak választhatóság, mert *sors-közösség*; az egyesek, ha nem is bajtársak, de «sors»-társak — *mindig* — egy társasegységben.

Ott van tehát a *személyes* bátorságnak, *személyes* odaadásnak, a kölcsönös segítésnek stb. ezer alkalma.

A mi civilizált társadalmunk immár műtermék, évezredek alkotása, ahol a rend és biztonság elemei magától értetődöek. Mai megszokott környezetünk pedig immár kényelmes, mert szabványos járású környezetek. Ép ezért az igazi *életrugékonyságot* nem feltétlenül táplálják. Ahhoz, hogy ezt is megkapja a cserkész, ki kell mennie nem-mechanikus környezetbe.

De ugyanitt megkapja az ifjú *fantáziája* táplálékát is és a *szép* örömeit. Az ifjú, ú. n. «romantika» nem természetellenes; a fantázia egyrészt célhoz és értelemhez tartozik, pl. célokhoz eszközöket kell «kitalálni»; de másrészt érzelemhez is tartozik, megszinesíti a világot. Ehhez a szeszélyes fantázia-csapongáshoz nem való sem a tömeg lármája, sem a technika zakatolása. A cserkészeket jó helyre viszik: a szabad és szép természetbe. Nos, csak *ehhez*, t. i. a társasjátékok fantáziavilágához, az érzelem kedélyszükségleteihez fért hozzá a közönség, még jamboreen

is. Ez persze tetszetős dolog, de már csak egyik csücske az egész cserkész-kérdésnek.

Még sok megemlíteni való volna, pl. a finom alárendelődés szellemeről, bajtársias modorról stb., de csak ízelítőül emeltem ki pár főkérdést. A cserkészlet szociológiáját meg kellene írni. Erre nem érzem magam, mint nem-cserkész illetékesnek. Elég talán az a hangsúlyozás, hogy a cserkészlet kiküszöbölte máris a mai tömegtársadalomnak ép azon hibáit, melyek gátolják az ifjú fejlődést és természetes életperspektíváját. Lényege a szelleme és a környezetváltozás, sőt szüntelen környezetvariálás. Nem pusztán «szervezve» van a cserkészlet. Új szellem dagasztja vitorláit. Kívánatos lett volna, hogy a jamboreelátogató meglássa az egész cserkészletet akkor is, amikor csak részleteket láthatott. Ez persze nehéz, de hisszük, a jövőben nem merőben lehetetlen. Nemcsak az ifjúság, hanem a nagyközönség is — bár nem lehetett a jamboreen bemutatni — megérti, hogy a cserkészlet teljes életforma, «kisközösség», amely életegészet ad, s nem pusztán, egyirányú «kiképzés», amit be lehet mutatni; és amaz életformában az egész ember talál emelkedést, mert az az egész élet perspektívája, mely mély pszichológiával és egészséges szociális érzékkel van megoldva. A mai szociológia is tanulhat eredményeiből. —y—n.

A TÖRVÉNYTELEN SZÜLETÉSEK TÁRSADALMI SZEMPONTBÓL.

(Laky Dezső könyve.)

Harminc-harmincöt évvel ezelőtt jelentek meg *Ráth Zoltán*, *Buday László* és *Földes Béla* alapvető szociológiai tanulmányai a magyarországi törvénytelen születésekről. Ez az emberöltőnyi idő egymagában is szükségessé tette volna a törvénytelen születésekben tükröződő társadalmi viszszaszágok újabb összefoglaló vizsgálatát, ha közben a háború, a forradalmi zavarok és az ország megcsonkítása nem is avatkozott volna bele szinte erőszakos módon az e téren uralkodó régebbi viszonyokba. Főleg ez a körülmény teszi aktuálissá és igen értékessé *Laky Dezső* dr. most megjelent könyvét,¹ amelynek címe csak Budapestről szól ugyan, de megfigyelési módszere országos, sőt igen széles nemzetközi háttérbe állítva mutatja be a törvénytelen születések társadalmi problémáját.

Laky Dezső könyvében mindvégig statisztikai módszerekkel nyúl ennek a társadalmi tömeg jelenségnek vizsgálatához, az alakulására ható okok felderítéséhez. Főleg az ú. n. *törvénytelen születési hányadost* (quotát), az összes születésekből a házasságonkívüli születésekre eső százalékokat vizsgálja, de alaposan kiaknázza és igen bő külföldi anyagon is alkalmazza

¹ *Laky Dezső* dr.: A törvénytelen gyermekek Budapesten. Statisztikai Közlemények. Szerk. *Illyefalvy* I. Lajos dr. 64. kötet, 4. sz. Kiadja Budapest Székesfőv. Statisztikai Hivatala. (É. n.) 308 lap.

az ú. n. nyers és a specifikus törvénytelen születési (termékenységi) arányszámokat is.

Magyar vonatkozásban a következő két viszonyszám fejezi ki *egészen leegyszerűsített* módon a törvénytelen születések társadalmi jelentőségét:

Az 1876—1928. évek születési mozgalma során az összes szülések közül törvénytelen volt

Budapesten	26.1%
Vidéken	8.2%

Némi történeti távlat kedvéért jegyezzük még meg, hogy a

	budapesti összes élveszületések közül	vidéki törvénytelen volt
1876—1880-ban ...	32.0%	7.1%
1926—1928-ban ...	19.6%	7.6%

A nélkül, hogy egyelőre megállapodnánk e számok beható vizsgálatánál, feltűnik, hogy a vidéki hányadossal szemben milyen erősmértékű visszaesést mutat a budapesti arányszám, jelezve, hogy nyilván más társadalmi erők vagy beavatkozások hatnak ez arányszámok alakulására az egyik helyen, mint a másikon. Ugyanezt az *ellentétes irányú* fejlődést mutatják más szemszögből a *specifikus termékenységi arányszámok is* Budapest és a vidék között. E szerint 1000 olyan nemférjes nőre, aki szülőképes korban volt

	Budapesten	vidéken
1880—1881-ben ...	75.9	39.9
1920—1921-ben ...	22.3	22.3

házasságonkívüli születés esett. Ugyanez idő alatt a törvényes termékenységi arányszám a férjes nőknél Budapesten 183.1‰-ről 113.9-re, vidéken 228.1‰-ről 192.4-re hanyatlott. Láthatóan szoros tehát az összefüggés a kétféle termékenységi arányszám visszaesése között; azzal a feltűnő különbséggel mégis, hogy míg a törvénytelen születések 1880/81. évi 100-zal egyenlőnek vett indexe Budapesten 29-re, vidéken 56-ra esett negyven év alatt, a *törvényes termékenység csökkenését a 84-es vidéki és a 62-es fővárosi indexérték sokkal kisebb arányúnak mutatja.*

A törvénytelen születések társadalomerkölcsi háttere.

Maradjunk ezeknél a leegyszerűsített arányszámoknál s vizsgáljuk meg, társadalmi szempontból milyen problémák elé állítanak bennünket.

Mindjárt le kell szögeznünk, hogy abban a tekintetben alig van eltérés a szerzők között — maga *Laky* professzor is e nézet felé hajlik — hogy nem maga a házasságonkívüli szülés, illetőleg születés a társadalmi

baj,¹ amit ki kellene irtani — de a már világrajött életek egyidejű megmentése mellett — mint inkább a törvénytelen születésekhez vezető *előzmények*, különösen a társadalom tagjainak házasságonkívüli nemi életének elfajulása. Maga a *törvénytelen születés csak tünet*, amely több-kevesebb gyakorisággal figyelmeztet arra, hogy az állam és az egyház házassági törvényei és a társadalom tényleges nemi szokásai között állandó az összeütközés. Azonban — mint Klumker megállapítja (Zur Statistik der unehelichen Geburten und des unehelichen Geschlechts) — mégis merőben nagy hiba volna abból, hogy a törvénytelen születések száma valahol kisebb vagy nagyobb, arra következtetni, hogy minő a helyzet az illető társadalom házasságonkívüli nemi érintkezése terén. Hiszen kétségtelen — a törvénytelen születések nagy számán kívül számos más tény bizonyítja, pl. a prostitúció intézménye — hogy a társadalom tagjainak nemi élete nemcsak a keresztny, de a más világnézetű társadalmakban is sokkal szélesebb mederben hömpölyög, mint amelyet az erkölcsi törvények — a házasság intézményén belül — megengednek. A házasságonkívüli nemi élet e mellett a modern társadalmakban egyre kiterjedtebbé válik, ahol annyiszor szenved hajótörést az egyének házasságra törekvő vágya a család-alapítás és fenntartás nehézségei miatt, de azért is, mert a fizikai jólétre és magasabb igényekre vonatkozó vágyakkal mind gyakrabban kerül szembe az utódok sorsáért aggodó felelősségérzet. Sőt — a régebbi harcoss társadalmak felfogásával szemben, amelyeknél alacsonyabbrendű egyének tartották a házasságra nem lépőket — ma egyre terjed az a felfogás is, hogy némelyeknek egyenesen *tartózkodniok kell* a házasságralépéstől. Ámde ezzel még nem szűnik meg az illetők nemi ösztöne, érzéki vágya, mint ahogy a házasságon — gazdasági okok miatt — kívülrekedtek emberi adottságai sem kedveznek általában az ószövetségi parancs, az önmegtartóztatás erkölcsi kívánalmának.

Mindebből az következnek, hogy társadalmunk fejlődése — különösen a nagyvárosi viszonyok között — szükségképpen szinte feltartóztathatatlanul hozza felszínre a törvénytelen születések *növekvő számát*. Szerencsére — mint az idézett számokból is láttuk — ez nincs így, bár — s ezt *Laky Dezső* könyve ismételtlen nyomatékkal hangoztatja — indokolatlan optimizmus volna a törvénytelen születési számok csökkenéséből arra következtetni, hogy a népességben tért hódított olyan egészségesebb erkölcsi áramlat, amely a lemondást iktatta volna a gyakran szabadossággá fajult nemi érintkezés helyébe. Aki különösen a nagyvárosi élet erkölcsi defektusait ismeri, amely — *Laky* professzor szavait idézve — egyre sötétebb tónusú, az előtt nyilvánvaló, hogy a *gyermekfogamzás korlátozásának*

¹ Egyes szerzők — mint *Carey*, *H. Engel* — ezekben éppen a (viszonylagos) erkölcsösség, a nagyobb erkölcsi tisztaság jelét látják szemben a természetlenül üzött, terméketlenné tett házasságon kívüli nemi érintkezéssel.

egyre általánosabbá váló gyakorlata játszik az arányszámok csökkenésében legdőntőbb szerepet.

A bizalmatlanság mindenesetre indokolt azzal az optimizmussal szemben, amely az általában csökkenő irányzatú törvénytelen születési számok láttára könnyen lábrakap. Annál is inkább, mert más viszonyszámok szinte változatlanul jelzik az ilyen születések *súlyát* az összes születésekéhez viszonyítva. Kétségtelen másrészt, hogy — a régebbi, *szigorúbb* megítéléssel szemben — bizonyos társadalmi rétegek törvénytelen szülőiteit, amelyeknél a gazdasági helyzet kényszere szinte a népszokás erejével tartja össze az élettársakat a törvénytelen együttélés formáiban, helyesebb *elszigetelni* a házasságonkívüli egyéb születésektől, ahogy pl. Angliában, de Svájcban is történik, ahol a jegyesség alatt született gyermek (Brautkind) joghelyzete például merőben más, mint az egyéb törvénytelen szülőtteké. A földművelő szegénység nálunk is elterjedt?szokás a konkubinátusnak olyan intézménye, amelyből gyakran a törvénytelen születéseknek nagyobb száma származik. Nem mindig a puszta érzéki vágy zabolátlanságának nemkívánatos gyümölcsei tehát a törvénytelen születések, amivel részben megmagyarázható az is, hogy a törvénytelen születések számának alakulásánál is ugyanúgy vagy még jobban érvényesül az utódok sorsával szemben érzett felelősség és a termékenységtől való tartózkodás hatása, mint a házasságban élők magatartásában.

A mellett az ilyen esetek nagyobb száma a törvénytelen születéseknek abba a kevésbé aggasztó csoportjába tartozik, amelyeknél a gyermek törvényesítése utólagos házasságkötéssel rövidesen megtörténik. Ezekről az «együttélések»-ről csak árnyalatilag különbözik s erkölcsi szempontból legalább is ugyanolyan enyhén ítélandó meg *a később házasságra lé-pő jegyeseknek olyan viszonya, amelynek gyümölcse a házasságkötés után, tehát törvényes gyermekül születik meg.* Idevonatkozó magyar megfigyeléseink nincsenek ugyan,¹ de Lammatzsch szászországi adatai valóban meglepően bizonyítják, hogy a házasság fennállásának első évében történt (vegyesen városi és vidéki jellegű) születési tömegben milyen nagy arányban — az esetek 58%-ában — fordultak elő olyan születések, amelyek a házasságkötést követő hét hónap *folyamán* történtek. Lammatzsch 20 évvel későbbi adatai még kedvezőtlenebbnek mutatják ezt a helyzetet, amikor vizsgálataival még a magasrangú tisztviselők, papok, tanítók, tisztek stb. családjainál is 15%-os arányt talált. Az önálló munkakörű apák elsőszülötteinek 35'5%-a, a tisztviselők és alkalmazottak 45.4%-a, az egyéb segédszemélyzet körébe eső atyák gyermekeinek 66.1%-a, *általában az első házassági év szülőtteinek több mint fele részé házasságelőtti nemzésből született Szászország-*

¹ *Laky* professzor ezért sürgeti a születési statisztikának a szülők házasságkötésére vonatkozó időpont feljegyzésével való kiegészítését.

ban. Ezek között is többségben voltak azok, akik a házasságkötés után 2—3 hónap múlva már beköszöntöttek szülőikhez.

Az osztrák Statisztikai Évkönyv adatai szerint (1929) Bécs élveszülötteinek 13.6%-a a szülők házasságának első öt hónapjában, 4.2%-a a házasság 6—8. hónapjában jött a világra, míg egész Ausztriára nézve 8.9, illetőleg 3.4% jelzi, hogy a törvényes gyermekeknek ott is mily jelentős hányada származik a házasságot megelőző nemi kapcsolatokból.

G. Mayr nagy művének (Statistik und Gesellschaftslehre) III. kötetében (128—129. l.) a törvénytelen születések társadalomrajzát kutatva, 6 csoportját különbözteti meg a törvénytelen gyermekeknek. Felosztja őket olyanokra, akik 1. ismeretlen vagy alig ismert atyától származnak; 2. olyanokra, akik nem állandó, de mégis szorosabb viszony gyümölcssei, de atyai gondoskodásban *nincs* részük; 3. olyanokra, akikről a természetes atya féligmeddig és 4. akikről *rendszeresen* gondoskodik, 5. akik utólagos házasságkötéssel törvényesített együttélésnek köszönhetik születésüket s végül 6. akiknek születése már házasságon *belül* történik. Bár ez a csoportosítás csak absztrakció abban az értelemben, hogy statisztikai módszerekkel egyedül a 6. csoport megfigyelése lehetséges — ezt láttuk az előbb — alapjában jó áttekintését nyújtja azoknak a házasságonkívüli lehetséges kapcsolatoknak, amelyek körében a törvénytelen születések magyarázatát kereshetjük.

De éppen azért, mert e kapcsolatok legnagyobb része kivülesik a társadalmi megfigyelések lehetőségén, reménytelen az a törekvés, hogy a törvénytelen születések számbavételével egyik vagy másik társadalmi réteg erkölcsi életének folyására következtessünk,¹ bár kétségtelenül hozzájuthatunk ezen az úton nem egy jellemző megnyilvánuláshoz.

Nálunk a vidéki viszonyok között a Mayr-féle ötödik csoport alkot legszámottevőbb tömeget: Budapestről tudjuk, hogy 1925-ben az összes lakásoknak csak 1.18%-ában — a csak konyhából álló lakásoknak 6.02%-ában — laktak törvénytelen házastársak, akiknek legtöbbször tehát a nyomor, az ínség vitt a társadalmi hanyatlásnak erre az útjára, amelynek későbbi — esetleg többször ismétlődő állomásait — a törvénytelen születések jelzik. Faluhelyen azonban nincs az ilyen együttéléseknek annyira kihangsúlyozott immorális jellege, bár ott is főleg a legszegényebb néprétegeknek bevett szokása ez.

¹ Különösen óvatosan kell nyúlni ezekhez a számokhoz nemzetközi vonatkozások kutatásánál, mert csak egyenlő megfigyelési módszerek eredményei alkalmasak az összehasonlításra. Laky Dezső behatóan ismerteti a nemzetközi viszonylatban előforduló sokféle adatgyűjtési különbséget, mint megannyi hibaforrását az ilyen természetű nemzetközi összehasonlítások sikerének. Egy példát csupán: Angliában nemcsak a házasságtörésben nemzett gyermeket tekintik törvényesnek, de mindazokat is, akiknek szülei házastársak *módjára* élnek együtt, ami az ottani gyári munkásságnál, de a mezőgazdasági népesség-nél is sokkal elterjedtebb szokás, mint Magyarországon.

A törvénytelen születések számszerű alakulása Budapesten és az országban.

Amit a házasságonkívüli, illetőleg a házasságkötést megelőző nemi élet erkölcsére vonatkozólag a fentiekben elmondottunk, általános társadalmi háttere, mintegy biológiai magyarázata a törvénytelen születések előfordulásának. *Mennyiségi* értelemben ezek a viszonyok ugyan nem magyarázhatják meg a törvénytelen születések számának változását, mint ahogy fordítva is láttuk: a törvénytelen születések száma vagy annak az idők során való változása egymagában nem alkalmas mérőn az erkölcsi élet mélységeinek megítélésére. *A törvénytelen születések számának alakulására* — bizonyos külső beavatkozásokon kívül — *a gazdaságtársadalmi mozzanatoknak van döntő hatása.* Ez a *Laky* Dezső módszeres kiindulási pontja, bár maga is elismeri (118. 1.), hogy nem könnyű a kapcsolatot érzékeltetni, amely a házasságonkívüli születési gyakoriság és egyéb gazdaságtársadalmi mozzanatok között fennáll.

Kétségtelen mégis, hogy a külső, szociális viszonyok közvetett hatásként mélyebb társadalmi — hogy ne mondjuk: erkölcsi — okok is közrehatnak abban, hogy a törvénytelen születések száma hazánkban, de különösen Budapesten a már vázlatosan érintett csökkenő irányt mutatja. *Laky* professzor is több helyen említi (159., 232. 1.) a fővárosi népesség *családi állapotában*, korösszetételében beállott változások befolyását, amely utóbbi főleg a gyermekek és fiatalok számának megfogyatkozásában jelentkezik. De époly lényegesen megváltozott a népesség *társadalmi struktúrája is* e félszáz év alatt. Egészen háttérbeszorult például az a frissiben bevándorolt, tanulatlan munkáselem, amely a múlt század utolsó évtizedében, de még a háború előtt is rendes családi otthon nélkül, illetőleg családjától elszakadva nagy számmal élt a fővárosban s az erkölcsi és szociális felelősségérzet alacsonyabb fokát tanúsítva, minden aggodalmaskodás nélkül szaporította a törvénytelen gyermekek számát. Az itt állomásozó katonaság akkori nagyobb számán kívül e bevándorolt munkástömegeknek tulajdonítható az a *férfitöbblet* is, amely a múlt század utolsó évtizedeiben a főváros népességében mutatkozott, amikor — a háború utáni 1154—1192-es nőtöbblettel szemben — 910, 1008 és 995-ös számok jelezték, hogy nem mindig jutott minden férfilakosra egy nő a fővárosban, aminek szintén jelentős szerepe lehetett a magas törvénytelen születési számok produkálásában.

A 80-as, 90-es évek Budapestjének friss propagatíverejű, de hézagosabb műveltségű és alacsonyabb erkölcsi érzékű jött-ment munkásnépe azóta jórészt felszívódott vagy kicserélődött a polgárosultság szempontjából haladottabb elemekkel. Ma általában egy megállapodottabb, társadalmilag és erkölcsileg is konszolidáltabb osztályt képvisel Budapesten az ú. n. alsóbb népréteg is, amelynek selejtesebb része a háború után jórészt a környékbeli városok nyomortanyáira szorult és ott növeli a *vidéki* tör-

vénytelen születések számát. A házicselédek tömegei pedig, amelyek hirdetek voltak törvénytelen születési termékenységükről, ma sokkal inkább hiányzanak a főváros társadalmából.

Általában a háborús időszak — átmeneti rosszabbodás után — valóságos szakadást okozott nálunk is a törvénytelen születési mozgalom addig alig változó hullámzásában. Az ország megcsonkítása miatt — a fővárosi arányszámok sokkal kedvezőbb fejlődése dacára is — ma az a helyzet, hogy minden ötödik magyarországi törvénytelen gyermek Budapesten születik, míg a háború előtt a vidék kilenctizedrészt adott és csak minden tizedik születés esett a fővárosra. Másik jellegzetes, figyelemreméltó adat, hogy a nagy háborús törés után úgy a vidéken, mint a fővárosban az 1920/21-es évek színvonalán mozdulatlanul megállapodni látszik a törvénytelen születések száma. Budapesten évek óta szívósan 3200—3300 között áll például a házasságkívüli születések száma s nem mozdul semmit a törvénytelen születési hányados sem a 20%-os arányszám alá. Igaz, hogy a háború óta csak negyedrészt annyi nő válik évente törvénytelen anyává, mint 40 év előtt, de nem szülnék a törvényes anyák sem s e miatt a fővárosi törvénytelen születések súlya az összes születésekhez képest alig változik. Nem sikerül azonban a nyers törvénytelen születési arányszámot sem a 3‰ alá szorítani. Vidéken meg éppen változatlanul ugyanakkora tömegét teszik az összes születéseknek a házasságkívül fogamzott gyermekek, mint 50 év előtt, jelezve, mennyire változatlanul működnek ugyanazok a társadalmi erők ma is a törvénytelen születések mögött. Sőt a fővárossal szemben határozott visszaesést mutat a vidéki születési viszonyok alakulása, bár nem azért, mintha a «morál» tekintetében kifogásolhatóbb lenne a helyzet vidéken, mint a fővárosban. Negyven év előtt még 1000 nemházas nőre 76 születés esett Budapesten, vidéken csak 40. A mai 22.3‰-es egyező arányszám mutatja, hogy Budapest e tekintetben is mennyire elvesztette szomorú előnyét a vidékkel szemben, ahol a házasságkívüli fogamzás mesterséges megakadályozásában ma még sokkal elmaradottabb helyzetben vannak.

Nyilvánvalónak látszik, hogy ez a mechanikus beavatkozás sokkal elterjedtebbé vált az utóbbi időben, különösen a háború után a házasságkívüli viszonyoknál — ami magában véve is indokolja a házasságkívüli termékenység nagyobbarányú csökkenését — mint a törvényes házasságban. Másrészt tény az is, hogy úgy a főváros, mint a csonka ország népességéből széles tömegekben hiányoznak ma azok a rétegek, amelyek régebben istápolói voltak a törvénytelen születési mozgalomnak (225. 1.) és ennek is mérséklő hatása van a törvénytelen születések alakulására.

Ebből a szempontból különösen tanulságos a törvénytelen gyermekek szülőinek társadalmi tagozódását megfigyelni. A természetes apa kiléte azonban legtöbbször homályban marad, így csak a súlyos bajával magáramaradt anya társadalmi elhelyezkedését vehetjük számba. A házasságkívüli gyermekek törvényesítő atyáiról azonban tudjuk — 1912. évi ada-

tokból — hogy legtöbbjük szerényebb viszonyok között élő ipari, kereskedelmi vagy közlekedési alkalmazott volt (66.5%), akiknek arányszáma a napszámosok, közszolgálati szolgák csoportjával 81.6%-ra emelkedik. Ezek a számok természetesen nem alkalmazhatók az *összes* törvénytelen szülöttek természetes atyáira, akiknek társadalmi viszonyait *Geiger* különleges módszerekkel tanulmányozva, azt találta, hogy a házasságon kívül születetteknek csak 45%-a nevelkednék proletársorban, *ha* a természetes atya vagyoni helyzete, társadalmi állása szerint történne gondoskodás ellátásukról.

Annál inkább figyelemreméltó ez az adat, mert a törvénytelen anya maga legtöbbször a *legalsóbb társadalmi rétegek soraiból kerül ki*. Poroszország 1902. évi adatai szerint az összes törvénytelen szülötteknek 23.1%-a a mezőgazdasági cselédek, szolgálók, 11.6%-a a gazdasági napszámosok, 7.2%-a az előképzettség nélküli ipari munkások, kocsisok és hasonló foglalkozásúak közé tartozó anyáktól származott. A házicselédek gyermekeinek 95.4%-a, a közelebbi megjelölés nélküli háztartásbeli lányok gyermekeinek 84.5%-a, a gyári munkásnők gyermekeinek 56.7%-a volt törvénytelen.

Nálunk az önálló *őstermelő* anyák törvénytelen születési quótája például három és félszer *kisebb*, mint az önálló iparüzőké, de már a mezőgazdasági segédszemélyzethez tartozó anyák 9.6%-os törvénytelen születési hányadosa azt mutatja, hogy a gazdasági helyzet nyomása itt az erkölcsi törvényekkel való megalkuvásra kényszerít jelentős rétegeket. Lényegileg ehhez a mezőgazdasági munkáselemhez tartozik a városokban szolgáló *házicselédek* nagyobb száma is, akik a családi életből kiszakítva — sokszor tapasztalatlanságukban, mégtöbbször védtelenségükben — ki vannak téve, ki vannak szolgáltatva a fiatalságukra leselkedő vágyaknak. Á fővárosban ennek ellenére 20 év alatt 50.2%-ról 25.6%-ra esett vissza törvénytelen termékenységi számuk, de vidéken csak 25%-os a javulás. Adott társadalmi elhelyezkedésük mellett érthető, hogy törvényes házasságkötésre nem lévén módjuk, ilyen nagy tömegekben esnek áldozatául ennek a veszélynek.

A főváros társadalmi viszonyainak megváltozására legjellemzőbb talán a *napszámos rétegek* születési mozgalmának alakulása. Miközben ugyanis ezek törvénytelen termékenységi arányszáma 16.4%-ról 13-i-re esett, törvényes termékenységük 17.4-ről 51.1%-re ugrott föl. A feltűnő — s a fővárosi születési mozgalom sorsára *különös jelentőséggel bíró* — változások magyarázatát abban találhatjuk (278. 1.), hogy a megcsappant bevándorlás következtében megfogyatkozott tömegben inkább szóhoz jutottak azok a — mondjuk így — «konszolidált» napszámos tömegek, a már régebben itt-tartózkodók, akik között többen éltek házassági kötelékben s gyermekeik több valószínűséggel törvényesnek születtek.

Az iparos rétegek törvénytelen születési mozgalmának javulását is

annak tulajdonítja *Laky Dezső*, hogy az ipari munkakörökből *kiszorult* napszámos elem nem terheli többé a visszamaradtak születési mozgalmát a maga törvénytelen szülőiteivel. A társadalmi csoportok három fő rétegét összefoglalva, azzal az eredménnyel végződnek *Laky* professzor számításai hogy

	törvénytelen születésű volt			
	az 1921/1925 1926/1928		1921/1925 1926/1928	
	évek születéseinek átlagában			
	Budapesten		vidéken	
a segédszemélyzetbeli anyák gyermekei közül	26·3%	26·0%	8·5%	9·5%
a tisztviselő foglalkozású anyák gyermekei közül	3·9%	2·7%	1·6%	1·7%
az önálló foglalkozású anyák gyermekei közül	5·4%	1·5%	3·5%	3·7%

A segédszemélyzethez tartozó anyák gyermekei közül tehát Budapesten még mindig *minden negyedik*, vidéken minden 10—11-ik házasságon kívüli viszonyból származik. A szociális viszonyok rosszabbodását jelzik azok az adatok, amelyek szerint a házicselédék szülőiteinek ismét 90%-a törvénytelen, a napszámosnők körében pedig ismét 25—30%-os hányadosokat találunk.

A gazdaságtársadalmi viszonyok döntő hatását hangsúlyozza *Laky* a törvénytelen anyák *anyanyelv* szerinti megoszlásának vizsgálatánál is, mint ahogy a vallási hovatartozás hatása is csak ezeken a tényezőkön keresztül érvényesül. Legrosszabb a római katolikus tömegek törvénytelen születési hányadosa, míg a kedvezőbb gazdaságtársadalmi helyzetben levő reformátusoké nem oly sötét színezésű. Feltűnő a zsidóság házasságon kívüli születéseinek elapadása Budapesten 3·7%-ról 0·7-re, vidéken 27-ről 0·6-ra, amit a jobb módba jutás, a nagy törvénytelen születési számokkal szereplő ruténföldi zsidóság kiesése, de főleg a védekezés hatályossága magyarázhat meg.

Az anyanyelv szerinti vizsgálatnál kiütököző a *románok* magas hányadosa, akiket foglalkozási viszonyaik, primitív társadalmi színvonaluk s gazdasági helyzetük szorítottak a régi Magyarországon olyan megoldások felé, amelyek ellentétben állottak társadalmunk erkölcsi törvényeivel. Hasonlóan nagyarányú volt régebben a proletársorban dolgozó, primitív viszonyok között élő hazai *szerbek* törvénytelen születési mozgalmá is. Ezzel szemben feltűnő alacsony volt az erdélyi románoknál talán még fejletlenebb gazdasági viszonyok között élő *ruténség*, de a tótok törvénytelen születési mozgalmá is. Ha ez nem a számbavétel hiányosságának tulajdonítható, nem tudunk más magyarázatot találni, mint azt, hogy a Felvidéken általában szokásos *korai házasságkötéseknek* és a családi élet tisztaságának kedvező hatását lássuk ez adatokban tükröződni.

A mai Magyarországon elenyésző az idegen anyanyelvűek szerepe a törvénytelen születések tekintetében is. Talán csak a németek változatlanul kedvezőtlen számaait kell megemlíteni, akikkel szemben *a magyar anyanyelviéknél javuló a változások iránya*, annak ellenére, hogy a gazdasági viszonyokban egyáltalában nem találhatjuk elfogadható magyarázatát ennek. A magyarság sorai között azonban — úgy látszik — *kevésbé vertek gyökeret azok a népszokások*, amelyek a kedvezőbb gazdasági viszonyok között élő hazai németsegnél például kétségtelenül ludasok a törvénytelen születések gyakoriságában.

Ha még röviden megemlítjük, hogy Budapesten inkább a fiatalabb, vidéken inkább az idősebb (vadházasságban élő) nők tartják leginkább felszínen a törvénytelen születések mozgalmát, azt is hozzátéve, hogy a korviszonyok tanúsága szerint a fiatalabb nők ma általában védettebbek azzal a veszéllyel szemben, hogy törvénytelen anyákká legyenek, főbb eredményeiben át is tekintettük azt a rendkívüli érdekes képet, amelyet Laky professzor a magyarországi törvénytelen születések alakulásáról s ezek hullámozásának a társadalmi és demográfiai viszonyokkal való összefüggéséről — roppant gazdag statisztikai anyagának birtokában — fölényes biztonsággal felrajzolt.

A törvénytelen gyermekek sorsa.

Érintenünk kell még azt a kérdést, amely a törvénytelen születési mozgalommal kapcsolatban mindmáig megoldatlanul, ha nem ismeretlenül mered minden társadalom elé: *milyen sors vár a házasságonkívüli viszonyból származott gyermekekre születésük után?*

«A törvénytelen gyermek nemcsak a társadalom szerencsétlen tagja: gyakran kivetettje. Nemcsak az örökjog bánik vele mostohán. Születése pillanatától kezdve rettenetesen nehezedik rá fogantatásának emléke. S vaskövetkezetességgel sokkal dúsabban arat soraik kötött a csecsemő-halál» — ezekkel a tömör szépségű sorokkal kezdi *Laky Dezső* könyvét, mintha jelezni akarná ezzel az *egyetlen feladatot*, amit a törvénytelen születések tekintetében társadalmi vagy törvényhozási úton egyáltalában megoldhatunk, hogy legalább a megszületett emberéleteket mentsük meg a korai halál torkából.

Nemcsak nálunk kétségbeejtőek a törvénytelen csecsemők halandóságát mutató számok: *nincs a kultúrvilágnak egyetlen tája, ahol nem fenyegetné őket kétszerolyan mértékben az időelőtti halál, mint a törvényes szülőttekét*. Ha a megfelelő korú törvényes csecsemők halandósági arányát 100-nak vesszük, a törvénytelen csecsemőké így alakul hazánkban:

Legfeljebb	1 hónapos korban	.....	174
«	3	« «	229
«	6	« «	247

Legfeljebb 12 hónapos korban	.....	243
« 1—2 éves «	.....	167
« 2—5 « «	.....	90
« 5 « «	.....	200

*Mielőtt öt éves korát elérné 31%-a meghal a törvénytelen gyermekeknek (a törvényeseknek 15.5%-a), sőt 24.3%-uk még az egy éves kort sem éli túl, a törvényesek 10%-os veszteségével szemben. És ugyanilyen arányszámokban ragadja el őket a csecsemőkori halál pl. Franciaországban is, ahol a fenti — 5 éves index — 240, Svájcban, ahol 216, Lengyelországban 205—211, Poroszországban 192, Ausztráliában 192, Angliában és Walesben 190, Szászországban 173 indexérték mutatja a törvényes gyermekek halandóságát általában kétszeresen meghaladó elpusztulásukat. E szomorú és megdöbbentő aratás magyarázata ott rejlik ez apátlan — sokszor anyátlan — szerencsétlenek *szociális helyzetében*. Anyjuk legtöbbször vagy cseléd, vagy napszámos, gyárimunkás, aki idegenekre bízta gyermekét, míg maga dolgozni jár. A mesterséges táplálás, a rendes gondozás hiánya, az állandó hányódás miatt a *bélhurut* kétszer, a veleszületett gyengeség másfélszer jobban ritkítja soraikat, mint a törvényes gyermekekét. De a tüdővész s különösen a veleszületett vérbaj is sokkal fogékonyabb talajra talál elcsigázott, gyöngye szervezetükben, mint a többiekénél. A gondatlanságokozta baleset, sőt még az emberölés is nem ritkán szerepel halálokaik sötét listáján. Még a magánházakban születettek reménye valamivel kedvezőbb az életbenmaradásra, mint az olyan, erkölcsileg is, szociális tekintetben is elesettebb anyák gyermekeinek, akik nyilvános szülőintézetekben jönnek világra s akiknek sorsa katasztrófálisra fordul, mihelyt onnan kikerülnek. O. *Spann* egyik legjelesebb tanulmányában¹ bemutatja *miként hányódnak* egyik helyről a másikra, míg csak gazdaságilag nem önállósulnak és bele nem vesznek az élet sodrába, különösen az atyai gondozás nélkül felserdülő törvénytelen gyermekek. Aránylag legkedvezőbb azok sorsa, akiket *anyjuk szülőinél* vesznek pártfogásba, mert akik anyjuknál maradnak, azok sokkal elhagyatottabbak. Az idegenekre bízott gyermekek mesterséges táplálásának rendszertelensége, hiányossága, minősége igen soknak okozza korai sírbaszállását. A leányok halandósága sokkal kedvezőtlenebb, mint a fiúké, akiket a természetes atya inkább pártol. Természetes, hogy aki közülük annyi nélkülözés és megpróbáltatás után életbenmarad, sokkal ellenállóbb, életképebb később, mint sok, kínos gonddal becézett törvényes gyermek.*

Csecsemő- és gyermekkorukon túli *további sorsuk* azonban már jórészt kívülesik a megfigyelhetőség körén. *Spann* a katonaköteles korba került

¹ Die Verpflegungsverhältnisse der unehelichen Geburten besonders in ihrer Bedeutung für die Sterblichkeit, 686—729.

frankfurti törvénytelen szülöttekről megállapította, hogy felerészüknek más férfihez ment nőül később az anyja s hogy a 20 éves — katonaköteles kort — csak 18.1%-uk érte meg a törvényesek 66.0%-os átlagos életbenmaradásával szemben. Legtöbbjük ipari munkakörben helyezkedett el. Tanult ipari szakmára főleg csak azok kerültek, akiknek anyjuk később férjhezment. Ezeknek testi fejlettsége nagyobb, *bűnözési* arányszáma pedig kisebb volt, mint azoknak az anyáknak gyermekeié, akik nem mentek férjhez. Egyébként a morálistatisztika terén csak becslések vannak arra nézve, hogy a törvénytelen születések kriminalitása átlag egyharmadrésznivel lenne *nagyobb*, mint a törvényes születésűeké. A magyar bűnügyi statisztika, annak ellenére, hogy adatgyűjtő ívében benne van az erre vonatkozó kérdés, mindeddig nem ejtette módját annak, hogy e fontos szempontot a feldolgozás során kiemelje. *Engel* szerint a törvénytelenek nagyobb kriminalitását főleg az okozza, hogy az ilyen felnőtteknek 90%-a munkás s ezek közül is csak egynegyedrészt tanult iparos. Ugyancsak *Engel* azt találta, hogy a prostituáltaknak 30%-a volt törvénytelen.

Ezek a megfigyelések azt mutatnák, hogy a törvénytelen születésűek legnagyobb részének a pusztán testi létre szorító alacsony ételsors, neveltlenség, tanulatlanság s általában időelőtti halál lesz osztályrésze. Viszont F. v. den *Veiden* (Archiv für den Rassen- und Gesellschaftsbiologie, 1910.) Riffel vizsgálódásaira támaszkodva azt az érdekes álláspontot képviseli, hogy a törvénytelen gyermekeknek átlagosan nagyobb az életerejük s jobb az egészségi állapotuk, mint a törvényes gyermekeké, föltéve, hogy éppen úgy bánnak velük s úgy is nevelik fel őket, mint amazokat. Így átlagos élettartamukat 40.2 évnek találta a törvényesek 20.2 évével szemben. Riffel eredményeinek *mélyreható jelentőségét* kiemelve, *Laky* professzor is utal arra, hogy *fáluhelyen*, ahol a gyermekek törvényesítése egy-két évvel a szülés után úgyis meg szokott történni s mert némely helyen a leányanyák nem is érzik helyzetük kellemetlenségeit, nyilván *kevésbé lehet beszélni a törvénytelen gyermekek kisebb értékű voltáról*, mint a városokban, ahol a törvénytelen gyermekek nagy tömege tényleg egészségtelegebb szociális milliőben nevelkedik.

A házasságon kívül születettek *törvényesítése* nálunk vagy államfői leirattal, vagy utólagos házasságkötéssel történik. Az előbbi inkább kivételesen, serdültebb korú gyermekekkel szemben szokott megtörténni az atya buzgalma révén. Az utolsó években átlag 96 ilyen törvényesítés történt évente. De elég alacsony nálunk a törvényesítés másik formájának alkalmazásával törvényesített gyermekek száma is: Budapesten az egy-egy évben született törvénytelen gyermekeknek mintegy 2% *csupán* s a vidéken sem lehet sokkal magasabb. Inkább örökbefogadással veszik pártfogásba a törvénytelen gyermekeket. A háború előtt jóval erőteljesebb volt még az utólagos házasságkötéssel eszközölt törvényesítési mozgalom: a fővárosban 1906—1912-ben 13—23% között hullámzott évente a törvény-

telén élveszültek számához viszonyítva. A legtöbb ilyen törvényesítés a gyermekek 5—10, sőt még inkább 5—15 éves korában történt, ami mutatja, hogy milyen tartós együttélés után kerül sor általában — esetleg kedvezőbb gazdasági viszonyok között — az ilyen függő ügyek elintézésére. A fiúk törvényesítése nálunk is, külföldön is gyakoribb általában, mint a leányoké. Svájcban sokkal kedvezőbb a helyzet a házasságon kívül született gyermekek törvényesítése terén, akik közül — az elhaltakat leszámítva — mintegy 50% anyjával együtt rendes családi környezetbe kerül, ezeknek is 70%-a már egyéves kora előtt.

* * *

Laky professzor sehol sem foglalkozik kifejezetten azokkal a remediumokkal, amelyek akár a törvénytelen születésekhez vezető szociális vagy erkölcsi viszonyok, akár a már megszületett gyermekek sorsának javítása tekintetében kívánatosak volnának. De — irodalmi utalásain kívül — azok a határozott rámutatásai, amelyekkel a szóbanforgó panaszok gyökereit felderíti, egyenesen éles parancsokat, félre nem érthető irányításokat tartalmaznak a szociálpolitikus számára abban a tekintetben, hol kell a gyógyításra váró sebhelyekre megfelelő segítséget keresni. A kép, amelyet szinte bámulatos átfogó képességgel a magyarországi s ezen belül a budapesti törvénytelen születésekről rajzol — a művelt Európa és a világ többi kulturált részeinek törvénytelen születési mozgalmához viszonyítva — különösen a megcsonkított országban — *távrolról sem oly kedvezőtlen, mint azt egyébként a megfelelő nemzetközi adatok ismerete híján hihetnők*. Főleg *ebből* a szempontból, de általános társadalomtudományi érdekből is nagy érdeme munkájának annak a rengeteg szétszórt, nehezen hozzáférhető külföldi anyagnak egybehordása és rendszerezése, amelyet meglepő eredményű párhuzamaihoz és mérlegeléseikhez felhasznál.

Majdnem csodálatos egyformaságot mutatnak ezek a számok még az annyira elütő adatgyűjtési módszerek mellett is: mintha világszerte egyformán szűk volna a házasság intézménye az emberek nemi élete számára, aminek az a következménye, hogy a törvénytelen szülöttek sorsának szociális és jogi kérdései szinte valamennyi művelt társadalom életére még ma is megoldatlan feladatként nehezednek. *Áfra Nagy János.*

TANONC-SORS A STATISZTIKA TÜKRÉBEN.

A Statisztikai Közlemények legutóbbi füzeté, melynek *dr. Áfra-Nagy János* a szerzője, «*Az iparos és kereskedőtanulók népességi viszonyai és szociális helyzete Budapestem*» c. alatt igen tanulságos adatokat és azokból folyó fontos megállapításokat közöl a főváros tanoncainak sorsáról. Ezek az adatok, illetőleg megállapítások nemcsak megérdemlik a közfigyelmet, de egyenesen joggal számítanak minden illetékes tényező részéről a megismerésre.

Áfra-Nagy tanulmánya a bevezető fejezetek után két főrészen dolgozza fel aprólékos gonddal az iparos és kereskedőtanulók népességi és műveltségi (származás, lakhely, felekezet, életkor, előképzettség stb.), illetőleg szociális (ellátás, lakás, munkabér, munkaidő, környezet, egészségügy stb.) adatait, amelyek — az 1930. évi fölvétel statisztikáját véve alapul — hű és egyben szomorú képet tárnak elénk a főváros tanoncainak sorsáról és helyzetéről.

Jól tudjuk, hogy a céhrendszert felváltó ipari liberalizmusnak már általában is meglehetősen szabad prédájává lett az emberi munkaerő, főleg pedig éppen a tanonc munkaereje. Ez a helyzet az általános gazdasági válsággal, a fokozódó munkanélküliséggel és nyomorral kapcsolatban csak még nyomasztóbbá vált. 1930. év óta ez a válság csak még jobban elmélyült s így joggal számíthatunk arra is, hogy a tanoncok sorsa is még rosszabbra fordult azóta. Minden okunk megvan hát arra, hogy aggódó gonddal és erkölcsi felelősséggel fordítsuk érdeklődésünket e meglehetősen elhanyagolt ifjúsági réteg felé. Kiáltó bajaitat fel kell tárnunk és azok orvoslására az illetékes tényezők figyelmét nyomatékosan fel kell hívnunk. Annyival is inkább, mert a tanoncifjúság élete nemcsak mint egyéni és emberi sors kell, hogy érdekeljen bennünket, hanem egyúttal és alapvetőleg mint *nemzeti probléma* is. Mert az a körülmény, hogy hazánk túlnyomólag agrárjellegű ország, egyáltalán nem ment fel bennünket az alól a kötelesség alól, hogy az ipar és kereskedelem kérdéseinek és jövőjének elsőrendű fontosságot tulajdonítsunk és így azok iránt mind fokozottabb érdeklődést tanúsítsunk. Hiszen már mindenfelé előtérbe nyomul az *indusztrizálódás* folyamata. Bizonyos, hogy ma már az agrárállamok sem vonhatják ki magukat a mind nagyobb mérvű *mezőgazdasági iparosodás* kényszere alól, ha csak némileg is fel akarják venni a versenyt a külföld racionalizált agrártermelésével. Ezenkívül az a gazdasági *autarkhia*, amelybe jelenleg szinte minden állam belesodródik, szintén élénk iparosodási folyamatot hív létre mindenfelé s így hazánkban is. Az *iparművészet* ápolása pedig különös gondját, kell hogy képezze minden állam nemzeti politikájának.

A kereskedelmet illetően nem kétséges többé, hogy a jövő mindinkább a szövetkezeti megoldásnak juttat előnyt a magánkereskedelem rovására. Ez a változás azonban, bármily mérvű lesz is, lényegesen nem érinti sem a szakképzettség, sem a munkás kontingens kérdését.

Áfra-Nagy a maga tanulmányában az alkalmazott tanulók aránytalanul megnőtt száma alapján szinte ijedten állapítja meg, hogy ipari munkásviszonyaink mélyreható változáson mentek keresztül. Míg a háború előtt Nagymagyarország fővárosában 10—12 ezer volt az iparostanulók száma, ma, megcsonkított állapotunkban, kedvezőtlen gazdasági viszonyok közepett: *e tanoncok száma 30 ezer körül* mozog.

Bizonyos, hogy a háborút követő gazdasági válság sajátos tápot adott az ipari orientációnak. így azzal a tapasztalattal, hogy a *szellemi*

munka, a túlbő kínálat mellett már-már irreális értéknek látszott és sokat vesztett *hiteléből*. Az emberiség igényeinek kényszerű leszállítása elsősorban szellemi vonatkozásokban jelentkezett. Aki csak szellemi termelésre alkalmas, az szinte feleslegessé vált az emberi közösség számára. De meg a *szellemi képzés* mind szélesebb rétegek számára jelentett elbírhatatlan anyagi megterhelést. Nemcsak az iparosszülő nem tudja már gyermekét szellemi pályára neveltetni, de a szellemi pályán levő szülők is mind sűrűbben küldik fiaikat az ipari pályára. Ugyancsak a gazdasági válság következménye, hogy a *nők* is kénytelenek mind nagyobb számban ipari és kereskedelmi pályákon keresni boldogulásukat. De a tanonclétszám emelkedésének nemcsak a kínálat, hanem a megnövekedett kereslet is magyarázatul szolgál. A fokozódó gazdasági nehézségek sok munkaadót indítanak arra, hogy *minél kevesebb segédet és minél nagyobb számú tanulót* alkalmazzanak.

Bármint álljon is a dolog, az ipari elmélyülés tényével számolnunk kell és azt *nemzetpolitikai irányítás alá kell vennünk*.

Közismert tény, hogy hazánk földjén, de főleg az ország fővárosában az ipari és kereskedelmi élet szinte az utolsó időkig jórészt *idegen származású rétegek* kezében volt, mert a színmagyarság atavisztikus módon húzódott vissza a reális pályák keresésétől és egészségtelen egyoldalúsággal vagy a röghöz tapadt, vagy pedig a közéleti pályákat árasztotta el mértéktelenül. Bizonyos egészségesebb folyamat megindulásával máris találkozhatunk ugyan, — s erre vonatkozólag az *Áfra-Nagy* adatai is kedvező bizonyságokkal szolgálnak — de a felszeg helyzet feloldása igazában mégis csak egy tervszerű nemzeti iparpolitika feladata lehetne.

Áfra-Nagy megállapítja, hogy a főváros tanonctársadalma *csak elenyészően kis százalékban rekrutálódik a távolabbi és a színmagyarság által lakott területekről*, illetőleg az östermelő lakosság köréből. Az utóbbi 30 év alatt ezen vidékekről való utánpótlás arányszáma a 27.8%-ról 6.3%-ra esett vissza. Holott, mint *Áfra-Nagy* helyesen mondja, «szociális és nemzeti szempontból is kívánatos volna, hogy az a magyar ifjúság, amely a vidéken gyakran minden szellemi, vagy anyagi előrejutás reménye nélkül csak az ott elhelyezhetetlen mezőgazdasági munkásfölsleget gyarapítja, minél nagyobb számmal szívódjék fel a főváros társadalmába, . . . amit a főváros iparának megmagyarosodása is kívánatossá tenne».

Ezt a belső települést azonban gazdasági és szociális nehézségek gátolják. És pedig elsősorban az a körülmény, hogy mind kevesebb azoknak a munkaadóknak a száma, akik ellátásra veszik magukhoz akár az iparos, akár a kereskedőtanoncot. (Még leginkább az élelmiszeripari szakmában találkozunk ellátásos tanulókkal!) Ilyen módon a vidéki tanulók túlnyomó nagy százaléka a főváros környékén lakó tanoncokból kerül ki.

Ezen a bajon csakis megfelelő *tanoncotthonok felállításával* lehetne segíteni, amiknek a hiányát ma rendkívüli módon sínylik meg a főváros

tanonctársadalmának szociális, kulturális, erkölcsi és nemzeti érdekei. Mert a tanoncotthonok hiánya nemcsak azzal a hátránnyal jár, hogy az *őstermelő lakosság* nem küldheti fiait a fővárosba, hanem egyéb káros következményekkel is. Áfra adatai szerint 1930-ban a *főváros környékén lakó* tanulók közül 1400-an voltak kénytelenek naponta bejárni munkahelyeikre biciklin, villamoson (ha ugyan nem az útközökön), és — gyalog. Ez szomorú szociális adat, különösen ha nem felejtjük, hogy túlnyomórészt serdülőkorban levő ifjakról van szó, akik a legtöbbször túlórázások által is igénybe vannak véve és így kevés alvás idővel rendelkeznek (a tanulók 35.4%-nak nem volt meg a minimális 8 órás pihenő ideje);¹ továbbá, hogy a legtöbbször a maga csekély keresetéből kellett az útiköltséget fedeznie. De a tanoncotthont magában a *fővárosban lakó* ifjúság számára is föltétlenül szükségessé tennék az illetők sokszor nyomorúságos lakás és élelmezési viszonyai. Még pedig úgy azok egy része számára, akik mestereiknél kaptak ellátást, mint pedig főleg azok részére, akik szállásért és élelmezésért bért fizetnek. 1930-ban 800 olyan tanonc akadt, aki lakásáért hetibért és 759, aki élelméért napibért fizetett. «800 ilyen serdülő korban levő ifjú élt a szülői háztól távol, — mondja a szerző — legnagyobbbrészt a *külvárosok nyomorúságos tömegszállásaira* szorulva, megdöbbentő erkölcsi környezetben és egészségtelen bérlakásokban». «Mindez kiáltva parancsolja a szociális politika intézőinek, hogy ezeknek a *lakásnélküli iparos és kereskedő ifjaknak éjjeli szállásáról megfelelő módon gondoskodni kell.*»

Azonban a tanoncifjúságnak nemcsak a szociális helyzete, hanem a művelődési viszonyai is meglehetősen szomorú képet nyújtanak. Az össznépeesség művelődési állapotánál ugyan kedvezőbb a tanoncifjúság átlagos kultúrszínvonala (33.2%-uk végzett legalább négy polgári iskolai, vagy középiskolai osztályt, főleg kereskedők), de művelődési viszonyaik nagy általánosságban mégsem elégíthetnek ki.

Erre nézve jellemző, hogy a tanoncifjúságnak mily csekély százaléka olvas. Az 1930. évi fölvételek főként az újságolvasás mérve iránt érdeklődtek. Az eredmény meglehetősen szomorú: az ifjúság kétharmada nem olvasott semmilyen újságot. Ifjúsági lapot pedig csak 17.4%-uk. (Itt megjegyzi a szerző, hogy a tanoncifjúságnak igazában nincs is megfelelő ifjúsági lapja!) Még leginkább a sportlapok érdeklik őket.

Mindezeknek a jelenségeknek a megfelelő szellemi irányítás és nevelés hiánya a magyarázata. A tanoncképzés mai rendszere nem kielégítő.

A tanoncképzést ma részint a tanonciskolák (elméleti), részint pedig a műhelyek és üzletek (gyakorlati) végzik. A tanonciskoláról joggal írja *Áfra-Nagy*: «Ez az iskola volna hivatva arra, hogy az iparos és kereskedő

¹ A fiú iparostanulók 1/3-e hol ritkán, hol rendszeresen éjjel is dolgozott.

ifjúnak megadja azokat az élethivatáshoz szükséges, szakszerű ismereteket, amelyeket sem az elemi iskola, sem a középfokú iskolák nem nyújtanak. Ehhez azonban *nem áll rendelkezésére kielégítő idő*. A tanulók egy részét még egy esztendeig sem tudja falai között tartani; mások két évet, némelyek négy esztendőt járnak a tanonciskolába aszerint, hogy tanoncviszonyuk hány évig tart; de abban az órában kilépnek az iskolából, ahogy szerződésük lejár». (Négy tanoncosztályt csak 8,5%-uk járt ki.) De a tanonciskolának épígy meg kell küzdenie az előképzettség és szellemi készség hiányosságaival, illetőleg rendszertelenségeivel, valamint a fegyelmezett-ség elégtelen voltával is.

A törvény nem írja elő kötelezően, hogy milyen fokú tanonciskolázás, illetőleg hány tanoncév kitöltése szükséges a főlsszabaduláshoz. A tanoncszerződötetés majdnem teljesen a szerződőfelek magánügyévé zsugorodik. Ennek a rendelkezésnek a hiánya természetesen érezteti a maga hátrányait *a gyakorlati kiképzés terén is*, ami egyébként is sok kívánnivalót hagy fel a szakszerűség és rendszeresség szempontjából.

De még szomorúbbak tanonc-nevelésügyünk szociális, egészségügyi és erkölcsi hiányai.

A tanoncszerződés kiszolgáltatóit ezek a tanulók. A mestereket sem ellátás, sem bérfizetés, sem munkaidő, sem a szabadságoltatás kérdésében nem köti a törvény. A munkaadók az ifjakat nemcsak szakmunkára használhatják fel, de házi teendők végeztetésére is. Ezenkívül határtalanul vehetik igénybe munkaerejüket és idejüket,¹ anélkül, hogy bármiféle kártalanításra köteleznék őket a törvényes rendelkezés. Mint láttuk, nemcsak túlórázások, de éjszakai szolgáltatások is sűrűn fordulnak elő. Szabadságidőt szintén nem ír elő a törvény; a tanulók 57,2%-a az egész tanoncidő alatt nem élvezett semmiféle szabadságot az ünnepnapokon kívül; akik kaptak, azok is 6—8 napot évente. Mindezek úgy egészségügyi, mint erkölcsi vonatkozásban súlyosan érintik a tanonc sorsát. És ugyanúgy kulturálisan is. A tanoncnak sem sportra, sem olvasásra nincs ideje; pihenésre is alig.

* * *

Áfra-Nagy Jánost alapos és gondos munkájáért csak köszönet illetheti. Mégsem hagyhatjuk szó nélkül tanulmányának egy lényeges hiányát. És pedig azt, hogy a főváros tanonc viszonyaira vonatkozó vizsgálódásait *nem állította az országos viszonylat háttérébe*. Ezt a hiányát önmaga is látja és érzi művének, de azt a rendelkezésre álló terjedelem korlátaival menti. Mi ezzel szemben rámutatunk a könyvben fölös számmal elhelyezett és jelentőséggel alig bíró statisztikai táblázatokra. Ezek fontosabb közlendők elől vették el a teret.

Simándy Pál

¹ A hentes-, mészáros- és sütőiparban naponta 14—16 órát is dolgoznak a tanulók.

A NÉMETEK A DIPLOMA-TÚLTERMELÉS ELLEN.

Németország nagy belső átalakulásának egyik legfontosabb s egyben legérdekesebb színtere az értelmiség sorsfordulása, az új német kultúrpolitika. Itt most merész, igen messzemenő s dogmaszerű társadalmi elveket félretevő intézkedések történnek, amelyeket érdemes figyelemmel kísérni.

Az új német kultúrpolitika megértéséhez egy kis visszapillantásra van szükség. A német felsőoktatás az 1870-i háború óta két úton halad. A már rég virágzó egyetemek mellett kialakult a felsőfokú szakoktatás. Az egyetemek és a «Hochschulek» tanulóerege egyenletesen és állandóan emelkedik egészen a világháborúig. 1914-ben 60.000 egyetemi hallgató és 19.000 szakfőiskolai hallgató volt a birodalomban, ez utóbbiak közé számítva a technikusokat is. Akkor százezer lélekre 90 egyetemi és 29 szakfőiskolai diák esett. A német főiskolákon sok külföldi diák is tanult, mégis elég volt a termelés a birodalom és a gyarmatok szükségletének fedezésére, sőt még elég jelentékeny értelmiségi exportra is telt belőle. Ugyanezen a színvonalon mozgott az egyetemek diáklétszáma 1925-ben is, amikor a háborús mulasztások pótlása befejeződött. A szakfőiskolák hallgató-sága azonban 30.000 körül volt, ami arra látszott mutatni, hogy Németország az anyagi kultúra művelésére veti magát s így keresi az újjáépítés útját. Ez az út azonban járhatatlannak bizonyult. A gazdasági életgyökereiben megtámadott ország nem tudott már munkát adni a szakfőiskolák végzettjeinek sem s ezek az iskolák — az állatorvosi főiskolák kivételével — rohamosan néptelenedni kezdtek. A technikusok száma 23.000-ról 20.000-re, a bányamérnökhallgatóké 1360-ról 360-ra, a gazdasági akadémikusoké 2100-ról 1000-re esett vissza. Viszont a tudományegyetemek hallgatósága örült iramban emelkedett s ezt az iramot még növelte a nőhallgatók roppant térfoglalása, hiszen 1914-ben még csak 3880-as létszámuk 1925-ben 6000-re, 1931-ben pedig már 18.550-re ugrott fel. Közben a férfihallgatók száma is felszökött 85.000-re, úgyhogy 1931-ben, amikor akár csak nálunk, Németországban is kulminált a diáklétszám, már 104.000 volt a német egyetemi hallgatók száma, vagyis már 159 esett százezer lélekre. A németiségnek előbb-utóbb rá kellett eszmélnie arra, hogy egy szegényebb nemzet mostohább viszonyok között nem foglalkoztathat megduplázódó értelmiséget. Kitűnt, hogy a kultúra önértékének s a tudományok öncélú művelésének éppen a német szellem által trónraültetett dogmája saját hazájában bukik meg legelőször. Ez a keserű tapasztalat kapcsolódott a demokrácia és a gazdasági liberalizmus jelszavaiból való kiábrándulással s a szociáldemokrácia csődjével. A németiség szakadék szélén tántorgott a kommunizmus felé, mikor az utolsó percben rálépett a nemzeti szocializmus ösvényére, mely ha gazda-

sági rendjét illetően egészen ködös is, új ideált adott, teljes társadalmi átalakulást, erősszefogást, nemzeti integrálódást ígér.

Mint minden nagy belső átalakulásban, úgy a németiség mai forrongásában is döntő fontosságú, hogy milyen kultúrpolitikát követ, illetőleg alakít ki. A hitleri Németország az államérdekre, a *salus rei publicae*re hivatkozott, midőn szakít a tanulási szabadság érinthetlenségének elvével. Ez év április 25-én kiadott a törvény «az iskolák túlszűfolttsága ellen», amely igen gyökeresen kívánja a diploma-túltermelésben fellépett kórt orvosolni. A törvényt Hitler kancelláron kívül Frick belügyminiszter írta alá s ugyanő adta ki a végrehajtási rendeleteket is. Ezzel a rendelkezések motivuma nyer hangsúlyt, az, hogy itt nem kulturális reformról, hanem a kulturális körön túlnőtt, társadalomszervezeti eltorzulás orvoslásáról van szó. Ez pedig a mai német közjogi felfogás szerint a belügyi kormányzat feladata.

A törvényhozók úgy látták, hogy a diploma-túltermelés ellen elkésett dolog csak a főiskolai felvételeknél felállított korlátokkal küzdeni. A numerus clausust igazi német racionalizmussal kiterjesztik minden iskolára, amelynek látogatása nem kötelező, tehát a tanköteles koron túl a középiskolákra is. A célt így jelöli meg a törvény: korlátozni a tanulók és a főiskolai hallgatók számát annyira, amennyi az egyes foglalkozások szükségletének fedezésére elegendő. Egyben az alapos kiképzés biztosítását is célul tűzi a törvény. A birodalom egyes részeiben a kormányok feladata a felvehető új tanulók és hallgatók számát minden tanév elején megállapítani. A fokozatosan érvényesülő zárt szám azonban csak évek múltán éreztetné hatását. Ezért a törvény elrendeli, hogy olyan iskolafajoknál és egyetemi karokon, amelyek a szükséglethez képest már is erősen túltermeltek, az 1933—34. tanévben a folytatólagos évfolyamok diáksága is csökkentessék. A kettős korlátozás mikéntjénél lépnek elő a németek fajvédő törekvései. Az új tanulók (hallgatók) felvételénél vigyázni kell, hogy a «nem árja» birodalmi németek gyermekei ne lépjenek túl az 1.5%-ot, vagyis a nem árjáknek a birodalom népességben megállapított hányadát. Ugyanerre kell ügyelni a régi tanulók és hallgatók tömegének apasztásánál is, itt azonban a törvény a nem árják számára 5%-ban állapítja meg a maximális arányszámot.

A numerus clausus tehát a német felfogás szerint a népi erő integrálásának gondolatát, a fajvédelem elvét követi. Németországban közel hatszázezer zsidó él, a lakosság 0.9%-a. A másfélszázalékra való korlátozás tehát nem túlszigorú. De elsősorban mégis a törvény ritkítani kívánja azt a réteget, amelynek az értelmiségben való növekvő térfoglalásáról «a németiség sajátos szellemét» akarja óvni. A német egyetemeken ugyanis már 3.1%-ra emelkedett a zsidó hallgatók aránya s az 1931-ről 1932-re bekövetkezett és átlagosan 6%-os létszámcsökkenés a zsidó hallgatók között csak 0.4%-os. A numerus clausus törvényében tehát a német

kormány egyrészt gátat akar emelni az oly irányú fejlődés elé, amely egyoldalúlag a gazdaságilag erősebb zsidóságnak kedvezne, másrészt korlátok közé szorítja az intranzigens antiszemitizmust, mert biztosítja a zsidók aránylagos érvényesülését, sőt ennél is többet, hiszen kimondja, hogy azokat, akiknek apja a világháborúban frontharcosként küzdött a német birodalomért vagy szövetségeseiért, nem kell a nem árják közé számítani s azokat a gyermekeket sem, akiknek szülei közül egyik, vagy akiknek két nagyszülője árja származású. Figyelemre méltó és a német nemzeti politika alapfelfogására jellemző, hogy a külföldi németek és a német állampolgárok között a törvény nem tesz különbséget.

A törvénynek érdekes intézkedése, hogy lehetővé teszi — legalább elvben — tanulmányaik befejezését azoknak is, akik a törvény végrehajtása következtében kénytelenek abbahagyni tanulmányaikat. Ezek számára ugyanis az egyes országok külön kurzusokat állíthatnak fel.

A német egyetemek élete egyébként a diákszervezet, a jogi személyiséget nyert «Studentenschaft» világában nyeri azt a szellemet, mely ma a német nép többségét áthatja. Ez a diákszövetség a német népi érzület kohója. Minden német származású diák kötelezően tagja ennek a szervezetnek, tekintet nélkül állampolgárságára. Viszont csak az vehető fel, aki becsületszavára állítja, hogy legjobb tudomása és lelkiismerete szerint szülei is, nagyszülei is német származásúak. A felvétel felett a «Führer», illetőleg ennek megbízott helyettese dönt, de döntése ellen fellebbezni lehet egy öttagú ellenőrző bizottsághoz, amely a rektorból, a tanárság két delegáltjából és a diákszövetség két szeniorjából áll. A diákszövetség nem politikai alakulat, sőt politikai és felekezeti mozgalmak a szervezet kebelében tiltva is vannak. A diákvezért és két helyettesét nem a diákság választja, hanem autoritativ úton kapják hatalmukat: az előző évi vezér nevezi ki őket. Mint egyedüli hivatalos diákszervezet, a Studentenschaft részt vesz az egyetemi tanácskozásokon, még pedig a tanácsüléseken épp úgy, mint a kari üléseken. Azonban csak tanácskozási joggal, szavazati joguk a diákvezéreknek nincsen. A szövetség fegyelmi jogokat gyakorol a diákság felett és képviseli a diákság érdekeit mind a nép, mind a hatóságok előtt. A rektorral egyetértésben közreműködik a főiskola rendjének, a fegyelemnek fenntartásában.

Igen fontos és kihatásában a német értelmiség szellemének jövő alakítása szempontjából döntő jelentőségű a diákszövetség működése az egyetemek szociális és gazdasági ügyeinek intézésében. Másik, ezzel veteledő súlyú szerepe van a diákszervezetnek a népvédelem és a nemrégen bevezetett közmunkaszolgálat terén. A diákszervezet tagjai a német népnek ezekben a szociális funkcióiban kötelesek részt venni s e kötelezettségüket a diákszervezet kötelékében és közvetítésével róják le. Látható, hogy a Hitler-kormány a német diákságot egy csapásra megnyerte és a belső átalakulás harcosává tette, amidőn szervezetüket, amelyet

1927-ben Becker kultuszminiszter feloszlattott, új életre hívta, sőt hivatalos szervvé emelte.¹

A németek új kultúrpolitikáját tehát népi-nemzeti célkitűzések, szociális érzület és faji öntudat kifejlesztésére irányuló törekvés jellemzik. Érdeklődéssel várjuk az új kísérlet sorsát a gyakorlati megvalósítás terén.

Szombatfalvy György.

A KÖZÉPISKOLA ÉS A MODERN TÁRSADALOM.

Az országos középiskolai tanáregyesület, közlönyének augusztusi számában közölte *Zibolen Endre* tagtársunknak, társulatunkban a fenti címmel tartott előadását. Az előadó abból indul ki, hogy a középiskola célkitűzése (magasabb általános műveltség nyújtása és felsőbb tanulmányokra való előkészítés) merőben eltérő attól a követelménytől, amelyet a középiskolákat igénybevevők támasztanak vele szemben. A szülők egyszerűen bizonyítványt kívánnak az ehhez kötött vagy ettől remélt kedvező társadalmi pozíció kedvéért, s közönyösen, sőt sokszor ellenségesen állanak szemben az iskola és a tanárság célkitűzésével. Az iskolázott szülő nálunk lehetetlennek tartja, hogy gyermeke ne végezzen középiskolát. Az *úri* mivolt legalább középiskolai végzettséget követel. Morális és anyagi érdek, társadalmi értékelés és hivatal mind a középiskola elvégzését követeli. Innen van középiskoláink beteges túlféjlettsége (1900-ban 375, 1920-ban 679, 1933-ban 734 középiskolai tanuló esik százezer lélekre), de a törtet és nem a műveltségért van, hanem úgyszólván kizárólag a bizonyítványért. A diáköngyilkosságok oka is elsősorban itt keresendő. Mást akar a szülő és a tanuló s mást az iskola. Ezért nem értik meg egymást, innen ítéletük merőben eltérő volta.

A középiskola úgyszólván az értelmiség és a kereskedő osztály iskolája lett. A kisiparosok gyermekei lemaradnak, a földműves osztály gyermekei és a munkás gyermekek ritka kivételtől eltekintve, el sem indulhatnak. E nagytömegű néprétegek bizonyos ellenérzéssel nézik a középiskolát, mely szerintük ma inkább osztály érdekeket szolgál. Hiszen akinek közülök sikerül is gyermekét iskoláztatni, annak sincs ebben zavartalan öröme: az iskola szelleme elidegeníti a gyermeket a családtól. A szellemi és fizikai

¹ A kormány az egyetemi díjak fizetését s ezek felhasználását is szabályozta. A porosz egyetemeken a felvételi díj 30 márka, a tandíj félvévenként 100 márka. A felvételi díjból 12 márka, a tandíjból 70 márka az államkasszába folyik be s ezzel az állam mentesül attól az antiszociális kénysztől, hogy az egyetemek fenntartásához szükséges összeggel olyan nagy hányadában terhelje az összes lakosságra támaszkodó államkasszát. A felvételi díjakból a rektor három, a dékán két márkát kap, a díjak többi része azonban a maga egészségében az egyetemek fenntartási költségére fordíttatik.

munka közötti nagy ellentét, a fizikai munka lebecsülése ennek az oka. Ezért a szocialista pedagógusok mind a munkaiskola hívei.

A család egyre jobban áttolja a nevelés feladatát az iskolára, anélkül azonban, hogy az iskolának megadná ehhez az eszközöket és lehetőséget, így sem a család, sem az iskola nem tud igazán nevelni s az ifjúság mindjobban a társadalom nevelő hatása alá kerül. Pedig ez a legújabb nevelő nagyhatalom még nem hangolta össze nevelési elveit a középiskolával s nagy kérdés, megteszi-e valaha s nem fogja-e inkább az iskolát formálni át saját képére. A társadalomnak vannak bizonyos intézményei, melyeket a nevelés szolgálatába állított: a cserkészmozgalom, a leventeintézmény s az ifjúsági egyesületek. Ezek jó segítségei lehetnek az iskolának, ha hozzá tudnak hangolódni.

A mai élet roppant hatással van a gyermekekre s ez a nevelés szempontjából túlnyomó részben hátrányos. A kíméletlen életharc, a modern élet durva, szinte utcai jellege mind rikitóbban, tolakodóbban vonja magára a gyermek figyelmét. A mozi és a rádió nincs tekintettel arra, hogy akarva nem akarva gyermeknevelő hatású. Mindez, továbbá a nemi ingerek kiélezését szolgáló tömérdek alkalom együttesen arra vezet, hogy a tanulók érdeklődése messze elkanyarodik az iskola munkájától s a gyermek átmenet nélkül egyszerre a felnőttek szabados életébe csap át s éli azt fiatal lényének egész szertelenségével. Innen a sok gyermektragédia. A társadalomnak még nem ébredt fel nevelői lelkiismerete, az iskola pedig mindjobban magára marad.

Az öncélúvá lett testi kultúra és sport túlhajtása is káros jelenség. A testi teljesítményekre törekvő ifjúság egyre kevésbé hajlandó az emberiség szellemi kultúrkincseinek átvételére és továbbvitelére. A középiskola azonban nem hagyja cserben régi kultúreszményét, inkább viseli a népszerűtlenséget a felsőbbrendű szellemi értékek szolgálatában.

A Németországban ma uralkodó realizmus szembefordult a humanista idealizmussal. A nevelés a mai generáció szükségletére szorítkozik s a mai nemzedék igazságait kívánja szolgálni. Ezzel az iskola lemond az örök értékek kereséséről és a politika alárendelt függvénye lesz.

Így kerül az iskola is az individualizmus és a kollektívizmus küzdelmének sodrába. A társadalmi felfogás egyre jobban a kollektívizmus eszmévilágába kerül, míg a középiskola művelődési irányát még mindig az individualizmus hatja át. Tanterve nevelő tartalmú és értékálló anyagnak adja az elsőbbséget, míg a társadalom itt is más, hasznossági szempontot követel.

A tanár-diák-attitűd szintén mutat korszerűtlennek látszó vonásokat. Az élet az emberekkel s az ifjúsággal szemben kemény, kíméletlen, diktatórikus tempó dívik, az egyén jogaival mind kevesebbet törődnek. Ezzel szemben a középiskolában az egyéni jogok tiszteletének szelleme uralkodik s az ifjúsággal való bánásmód egészen más, mint aminőt az élet az iskolából kikerültekkel szemben tanúsít.

S. G.

JOGI OKTATÁSUNK KIÁLTÓ BAJAI.

Túltengő közigazgatási apparátus, nehézkes, formalizmussal küzdő jogszolgáltatás mellett, erőtlenedő gazdasági élet közepett joghallgatóink 6000-et meghaladó száma szinte eléri Nagy-Magyarország háború előtti jogászlétszámát. Négy egyetem jogi kara és három jogakadémia buzgódik a túltermelésben s a jogvégzettek tömegei tanácstalanul állanak a munka, az alkalmaztatás minden reménye nélkül.

Ilyen viszonyok között különös figyelmet érdemel egyik súlyos-zavú egyetemi jogtanárunknak rendkívül komoly, megfontolt, de egyben határozott felszólalása a jogi oktatás reformja kérdésében.¹ Ez az érdemes tudósunk bátor-zavú mementójában kimondja, hogy ami ma a jogi oktatás terén az írott szabályok ellenére történik, az lélekmérgező, égbekiáltó bűn, amely a jogtanuló ifjúság lelkére, jogérzetére, jogtisztelétére, kötelességtudására gyakorolt demoralizáló és destruáló hatásánál fogva kiszámíthatatlan pusztulás forrása. Egyetemeink és jogakadémiáink azt tanítják, hogy a jogszabályt tisztelni kell, de eljárásukkal ennek ellenkezőjéről győzik meg a jogászfifjúságot: a jogszabályt nem kell komolyan venni. Az állam nem tudott, vagy nem mert érvényt szerezni a szabályzatnak és az egyetemi tanárok a leckekönyvek aláírásával évente több száz hamis bizonyítvány kiállítására kényszerülnek,

A baj a középiskolánál kezdődik, mert nagy számban nyerneik érettségi bizonyítványt olyanok, akik főiskolai tanulmányokra sem megfelelő képességgel, sem megfelelő ismeretekkel nem rendelkeznek. Érdemes erre néhány példát idézni a sok közül. Jogi vizsgán a jelölt szerint Mária Terézia törvényét később Kálmán király megváltoztatta. Több jelölt a 48-i törvényhozás reformjai közül egyet sem tudott megemlíteni. Az egyik szigorlaton e kérdésre: Mi a Corpus Juris Hungarici? — a jelölt azt felelte: «Kérem tanár úr, szíveskedjék magyarul kérdezni, mert én csak gyengén tudok latinul. Egy II.-ik alapvizsgáló a Corpus Jurist az emberek testi épsége elleni bűncselekményekkel tévesztette össze. Egy második alapvizsgán a jelölt a kötött birtok két formáját ismeri: Hitbizományi és a vetésforgást. Az egyik jelölt szerint az örökletes monarchia az az államforma, amelyben az első szülöttnnek mindig fiúnak kell lenni. Arra kérdésre, hogy a jelölt mondjon egy példát a jogi személyre, a vizsgáló így felelt: A professzor úr.

Itt persze vizsgaszigor keveset segíthet. A budapesti egyetemen az elsőéves hallgatók 32.1%-a, a debrecenin 59.2%-a, a pécsin 59.2%-a, a szegedin 66.5%-a vétetett fel elégséges érettségi bizonyítvány alapján.

¹ Molnár Kálmán pécsi jogtanár: Néhány szó a jogi oktatás reformjához. (Pécs, 1932. 30 oldal.) Még néhány szó a jogi oktatás reformjához. (Eger, 1932. 8 oldal.)

Ezzel szemben a budapesti egyetem jogi karán a szigorlók 64.5%-a bukott el s ugyanakkor a debreceni egyetemen 16.7%-a, a pécsin 21.6%-a, a szegedin 22.7%-a. A vidéki egyetemek tanárai visszaborzadnak attól a felelősségtől, hogy abszolút mértékkel mérve a hallgatók többsége elől elrekesse a nem nekik való utat. «Őszintén beszélek — írja a pécsi egyetem kiváló tanára. Az általam alkalmazott vizsgaszigorot objektíve véve nem tartom kielégítőnek. A megbuktatottak 30%-a mellett meg kellene még buktatni a csaknem 40%-ot kitevő szótöbbséges eredménnyel vizsgázóknak a felét, akiket nem a tudásuk elégséges volta segít át a vizsgán (abszolút mérték), hanem áttol a mögöttük felsorakozott buktak fekete serege (relatív mérték). Igenis meg kellene buktatni az összes vizsgázóknak csaknem a felét, és pedig úgy kellene megbuktatni, hogy a jogi pálya előttük végleg bezáruljon, mert előismereteik és szellemi képességeik elégtelensége mellett sohasem lesz belőlük valódi jogász, és csak azoknak a számát fogják szaporítani, akik az életben a jogász nevet annyira kompromittálják s akik a közhatalom szerveként való működésükkel a közéletet napról-napra destruálják.»

Hiszen csak a vizsga napjára bemagolt látszat-tudásra van szükség, hogy az irgalmas lelkű tanár megadja a karitatív-diplomát. «Gyakran még álmain nyugalmát is megzavarja a gondolat, hogy rászabadítottam a magyar jogéltre és a jogkereső szerencsétlen közönségre olyanokat, akiknek képességeit nem tartottam arányban állóknak azzal a feladattal, amelyet ők diplomájuk alapján a közéletben megoldani hivatva és kötelezve lehetnek.» Őszintén beszél professzorunk a másik nagy rákfenéről, a papiros-jogászokról is. A mezei jogászt az írott szabályzat nem ismeri, de jól ismerik őket — írja — azoknak a komoly és fáradtságos munkával szerzett diplomásoknak szomorú birtokosai, akik elől silány képesítő okmányaik segítségével elveszik a kenyeret, elhalásszák azt a néhány állást, ami a mai sivár helyzetben még kínálkozik. A papiros-jogászok egyik csoportja jó összeköttetései révén többszörös bukás után elnyert gyenge szótöbbséges bizonyítványával leghamarabb jut álláshoz. Mérhetetlenül destruálja ez a komolyan dolgozó ifjúság lelkét. Szociális szempont is a mezei jogászok rendszerének megszüntetését követeli. Az állam és a társadalom érdekében is az igazság követelményeképpen is azoknak kell biztosítani az értelmiségi pályán termet keves kenyeret, akik fáradtságos munkájuk és tudásuk révén erre erősebb jogcímet szereztek. Meg kell szüntetni a belérték nélküli diplomák gyártását ma, amikor kiválóan képzett ifjak tömege kenyér nélkül nyomorog. Az in absentia-hallgatóktól sem kötelestelteljesítést, sem jogérzetet, sem jogban vetett hitet nem várhatunk. Kifejti a szerző, hogy a papiros-jogászok eltávolításának nincs komoly akadálya. Ő egyébként a jogi oktatás megjavítására javaslatokat is tesz. Egyik javaslata, hogy a jogi karra felvett hallgatók között az elégséges érettségítettek hányada ne lehessen több a felvett hallgatók

egyharmadánál. A szelekciónak egyik módjául ajánlja, hogy az elégségesen érett hallgatók közül felvételi vizsgán válogassák ki a főiskolai tanulmányokra alkalmas egyéneket. A mezei jogászok számára külön tanulmányi és vizsgarendet gondol bevezethetőnek. (Ezzel azonban csak a mai abuzus legalizálnánk!) Helyesli a szerző a budapesti egyetem jogi karának azt a javaslatát, amely szerint a doktori diplomához mellékelve csatolják a diploma birtokosának az alapvizsgákon és szigorlatokon elért eredményeit az ismétlő és pótvizsgákat, valamint doktori disszertációjának tárgyát és minősítését feltüntető bizonylatot. Érthetetlen azonban, hogy a szerző nem látja elérkezettnek a jogakadémiák megszüntetésének, vagy legalább működésük megszigorításának idejét.

Világosan látja professzorunk, hogy a kötelességtudás és a szorgalom a tehetségnél is súlyosabb kvalitások, ezért főképpen a tanulás szélhámósait igyekszik az egyetemekről eltávolítani. Azt vallja, hogy a numerus clausus nagy hasznára volt a zsidóságnak, s nem kételkedik benne, hogy egy egészséges szelekció a magyar ifjúságnak is hasonlóképpen javára válnék.

Sz. Gy.

KÖNYVISMERTETÉSEK.

E. Drerup: *Das Generationsfproblem in der griechischen und griechisch-römischen Kultur*, stb. Studien z. Geschichte u. Kultur des Altertums, XVIII. k., i. f. Ferd. Schöningh, Paderborn, 1933, 160 l.

Az utóbbi időkben feltűnően sokszor hallunk a generációról, mint az emberi kultúra egyik alapproblémájáról, sőt élettörvényéről beszélni; megszoktuk a holnap politikai vagy irodalom-történetében a társadalmi vagy irodalmi élet generációinak és a generációk alkotásainak a történetét látni és i. t. Kérdés mégis: jelenti-e ez a tan azt valóban, amit hirdet, a változások és fejlődések, a haladás és visszaesés tényeinek minden vonatkozásban maradéktalan magyarázatát; vagy — csak egy szempontot jelenthet, amelyik legfeljebb a hozzáértő számára gyűjt egy-egy rejtett zugban világot?

A válasz főleg azon fordul meg, hogy — ha szabad csakugyan többet és mást is értenünk a generáción, mint az egyidős emberek összességét, sőt (úgy látszik) mást és többet az idő hely és kultúra többségi közösségénél is — mit vehetünk joggal a lényegének? Annak ugyanis, aki természet-tudományos-kozmoszikus távlatból nézi e fogalmat, úgy tűnik, mintha a generációt bizonyos tipikus jelek tennék, amelyekkel tagjai születnek és amelyek addig csiszolódnak egymáson, amíg éppen az illető, az előzőtől eltérő emberi varietást determinálják. De nyilván másként mást lát benne az, aki elsősorban szociológiai tényezőként tekintve, az új generációs bevágódás elégséges jele gyanánt veszi, mihelyt egykorú emberek előtt tudatossá vált, hogy mást akarnak, mint az őket vezető idősebbek. Megint szükségkép másként másban lesz kénytelen látni a terminus lényegét, aki a fejlődéstörténetére szemével egy haladás-mozgató erőt néz a generáció főj ellem vonásául, egy mindig az előző generáció alkotásainak és rendszereinek hibáitól és fogyatkozásaitól hajtott erőt, amelyik az ezekben rejlő egyoldalúságot ellentétes egyoldalúsággal képesít pótolnunk, illetőleg kiegészítenünk és i. t. Pedig nyilván nem lehet mindegy, hogy a generáció-terminuson mit értsünk: Egy race egész fejlődési életfolyamatának bizonyos mozzanatát, amelyet a latens organikus erők megfelelő pulzusverése jellemez. Vagy az individuumok tömegének egyévváltságát a tapasztalatok és célok egységétől adott sorközösségben. Vagy érthetjük elengedhetetlen előfeltételét a politikai és vallásos ideák mindig új irányban való fellángol-

hatásának; az újabb tudományos és technikai felfedezések lehetőségének, irodalmi és művészeti ideálok támadásának, egyszóval: az emberi élettartalom javító tendenciájú változásainak, stb.? Nem lehet mindegy, mert a követelménynek, hogy általa a politikai, irodalmi stb. életjelenségek, illetőleg személyiségek igazában megkapják a minden zárat nyitó kulcsot, eleve természetesen *csak* a legutóbbi-fajta generáció-fogalom, tehát sem a misztikus-irreális fikció, sem a szociológiai sztatikum, hanem valóban csak a dinamikus fejlődésfaktor felelhet meg.

Szerzőnk a generációs szempont jelentőségének ebben a vitájában a döntést inkább csak a történelmi igazoló-anyagnak a szaporítása által kívánja — könnyebbé tenni. Míg a tudomány eddig (így: a még túlformalis F. Kummer, H. v. Müller, a két Lorenz, I. Petersen, E. Wechsler, not least W. Pinder stb.) elsősorban az újabb idők művészet- és irodalomtörténeti anyagával dolgozott; D. most a generációk szerint való tagozás eljárásának lehetőleg maximálértékét egy további szubsztratumon — a régebbi görög, főleg az attikai irodalomnak (a Kr. e. VI. sz.-tól a II. sz. közepéig), majd (egyéni érdeklődéséhez képest) a görög-római műprózának (a II. sz. közepétől a Kr. u. III. sz. végéig való) simán adódó tagozhatóságán — próbálja demonstrálni. Próbálja úgy, hogy — mint az eszme legtöbb «modern» propagálójánál, — nála is az irodalomra (és művészetre) való szorító-kozást csak kényszerű megalkuvásnak, a kultúrhistoriai és szociológiai probléma egy jellemző részmutatványának kell tekintenünk.¹ Amint ezt D., — főként bevezetőleg, az általános görög belpolitikai fejlődés hármas generációkban (90—100 év) tagozódó ritmusának kimutatásával (— Kr. e. 683—594/1—493/90—404/3—322—229?), és megfelelően: a politikai, irodalmi és művészeti generációk nagyjában való egybeesésének ismételt kiemelésével — hangsúlyozza is.

Maga az új szubsztrátum, vagyis az adott generációs problémának ezen a görög ponton való felvétele, kétségkívül szerencsésen volt megválasztva: D.-nak mindenesetre sikerült a görög kultúréletnek generációs ritmusokban lefolyó váltakozásait, — mind az első nagy kultúrszakasz hat, kontrollálható századában, mind a II. sz. közepével induló kultúrívén belül, amelyet a merevedő görög irodalomnak a római oltástól való vitalizálódása és új, tekintélyes emelkedése jellemez, — sikerült valóban, minden eddigi illusztrációs anyag értékét és plaszticitását felülmúlva, a lehető legeredményesebben és legkétségbevonhatatlanul igazolni; a generációs jellemvonások kisebb interferenciái és átnyúlásai s ami ezzel

¹ Így a görögség első fejlődésívének első szakaszát (3X3 generáció, kb 750—450) eleve csak a költészet, sőt valósággal csak a (jellemző) dráma (II. fej.); a második szakaszt (450—150) csak a rá jellegzetes, művészi és tudományos próza fejlődésének a vizsgálatában vállalja (III.), és így tovább.

jár: a rendszercsinálás természetes «enyhe erőszakai», a dolog természete szerint akkor sem esnének súlyosabban latba, ha nem volnának egyébként is gyér számmal. Ehhez kell vennünk, hogy szerzőnknek egész múltjához, tudásához, helyzetéhez képest, tulajdonképp mégis csak az volt a főcélja és ambíciója, amit ebben az általános kultúrfejlődésre vonatkoztatott törekvésében szükségkép mellékcélként kellett beállítania; munkája — egy, a klasszikus görögség kultúrproblémáinak szánt sorozatterv első kötete — lényegében nem egyebet akart, mint az antik irodalomtörténet újrafelépítéséhez és az ókor (igazi értelmében vett) kultúrtörténetének a megteremtéséhez adni egy használható, termékeny alappontot. Így azonban: amilyen helytelen és méltánytalan volna, ha éppen az ő, tartózkodóan közvetett apológiájával és tárgyyszerű anyagfeltárásával szemben vetnők fel vagy éleznők ki a generáció-problémának eredendő túlbecsült-sége vagy az értéket illető várakozásoknak túlzottságára vonatkozó, esetleges elméleti kétségeket, — olyan kényszerű és elengedhetetlen más oldalról az, hogy a szerző igazi célkitűzéséhez igazán felveendő határok keretei közt, fenntartás nélkül fogadjuk el az ő, kivételesen termékenynek bizonyult eljárás módját és elismerjük kezdeményének beláthatatlan jelentőségét.

Marót Károly.

KÉT TANULMÁNY A FÖLDBIRTOK TERHEIRŐL.

1. Konkoly-Thege Gyula dr.: *A magyar föld jelzalogos terhei az 1932. év végén.* (Különlenyomat a Magyar Statisztikai Szemle októberi számából.) Budapest, 1933. 50 lap.

2. *A földbirtok pénzintézeti terhei 1933 június 30-án.* (A Pénzügyintézeti Központ Értesítője. 1933. szeptember-október.)

I.

Konkoly-Thege Gyula dr. földteherstatisztikájának az 1931. év végéről szóló előbbi kiadását csak nemrégiben ismertettük a Társadalomtudományban, a legnagyobb elismeréssel emelve ki annak anyagban való rendkívüli gazdagságát és formájának, a feldolgozásnak tömörségét, kifejező erejét, szerkezetének szilárd voltát. Az 1932. év végéről szóló tanulmány az előzőnél még részletesebb, tábla-anyaga még változatosabb, tehát még több szempontból tárja fel az azóta tökéletesített adatgyűjtés alapján felhalmozott anyagot, szövegrésze azonban alig nőtt valamivel, miután Konkoly-Thege Gyulának megvan az a ritka adománya, hogy kevés szóval sokat mondjon, mestere a szabatos anyagközlésnek, az elemzésnek, a belső kapcsolatok feltárásának s emellett nem is akar minden szempontot kimeríteni, hanem arra törekszik, hogy az általa feltárt anyag más kutatóknak a céljait is híven szolgálja.

Ez az új anyag — amely az egyes fontosabb adatokat már 1933

közepére vonatkozóan is közli — a magyar földbirtok eladósodottságának állapotát egészen aktuálisan mutatja és ha jellemző erejének van korlátja, akkor az csak a magyar mezőgazdasági üzemek statisztikájának hiányában van. Ezt a teherstatisztika nem pótolhatja, bármilyen részletes és gondos is egyébként, mert hiszen anyaga csak az eladósodott birtok, mégpedig azok közül is csak a jelzálogilag megterhelt birtok. Pontosságának határa a telekkönyvi és a pénzügyi feljegyzésekben van, a magánhitelezők feljegyzéseit már nem éri el, ha azok nem szereztek telekkönyvi zálogjogot is követeléseikre, a megterheletlen birtokok száma, területük nagysága pedig kívül esik adatgyűjtési lehetőségein. Mivel azonban ezek adatai nélkül nem lehet a megterhelt birtokok gazdaságpolitikai jelentőségét megítélni, éppen a legfontosabb adatok tekintetében még e kitérő teherstatisztika mellett is kombinációkra vagyunk utalva. Egyébként ebben a tekintetben az 50 holdnál nagyobb birtokok teljes állományára nézve a statisztikai adatgyűjtés meglehetősen pontos, azonban itt is elengedhetetlen immár az egyszeri felvétel, hogy annak segítségével a sok év óta vezetett évi változások adatait ellenőrizni lehessen. De ezeknél az adatoknál is bizonyos zavart okoz, hogy a birtokok nem egyénileg, hanem vármegyénként vétetnek számba, ami azt jelenti, hogy minden nagybirtok annyiszor szerepel a statisztikában, ahány vármegye területén vannak annak darabjai és olyan nagyságcsoportokban, amelyek a vármegyei birtokrészeknek megfelelnek. Az 50 holdnál kisebb birtokokra nézve azonban nem rendelkezünk adatokkal és ismeretlen maga a földbirtokok száma is, azt nem lehet azonosítani a népszámlálásnak a földtulajdonosok számát mutató adatával, mert hiszen ebben a közös birtokok annyiszor szerepelnek, ahány tulajdonosuk van.

Ezekben a határokon belül azonban a Konkoly-Thege-féle adatgyűjtés minden eszközt felhasznált arra, hogy az eddigénél sokkalta világosabban és részletesebben felelhessen a gazdaterhekkel kapcsolatos főkérdésekre: az eladósodás átlagos mértéke, vagyis az adós és a tehermentes gazdák és birtokok egymáshoz való aránya; az eladósodottnál az eladósodás átlaga, tehát az egy adósra és egy birtokra, valamint a birtokegységekre eső átlagos teher nagysága; ugyanígy a megterhelés mértéke a szélsőséges esetekben, vagyis a legjobban eladósodott birtokosok és birtokok problémája, a kataszteri tiszta jövedelem sokszorosában kifejezve; ezt az idén Konkoly-Thege vármegyénként is elvégezte és az eladósodottság fokozatait a tíz kat. holdnál nagyobb birtokokra nézve egészen a kat. tiszta jövedelem 81-szereséig ötszörös és tízszeres fokozatokban közli. Az eddigénél sokkalta részletesebb adatokat kapunk a tanulmányban a tulajdon jellege szerint is: az új statisztika a szabadforgalmú birtokok, a LEBOSZ-kölcsönökkel terhelt gazdaságok és a többi korlátolt forgalmú birtokok terheiről is pontos képet nyújt.

A «földbirtok» terheiről csak átvitt értelemben lehet beszélni, mert

hiszen a terheket a gazda viseli, miután a gazda is csinálta őket. Éppen ezért ez elsőrendűen fontos szociológiai probléma, amelynek monográfiáját már régen nélkülözzük. Ebben a vonatkozásban tudósainkat ugyanolyan mulasztás terheli, mint annyi más hasonlóan fontos vonatkozásban is. A Konkoly-Thege-féle tanulmány becses adatanyaga — sajnos — a parlamenti vita befejezése után jelent meg, tehát már nem szolgálhatott kellő mértékben az érdeklődő és vitában résztvevő képviselők tájékoztatására. A pénzügyminisztérium magukat a nyers adatokat természetesen már előbb megkapta. Minthogy azonban a sokoldalú részletezés csak később készülhetett el, ezeket az adatokat maga a pénzügyminisztérium sem tekinthette át olyan változatos szempontok szerint, mint ahogy azt tehetné ma, a tanulmány megjelenése után. A pénzügyminisztériumnak be kellett volna várnia az anyag részletes feldolgozását, de különösen *a vitát* nem lett volna szabad kitűzni addig, amíg a bíráló is megfelelő anyagot nem kapott saját szempontjainak kikristályosítására. Ennek az elsietettségnek nagy része volt abban, hogy a képviselőházi vita mélyen alatta maradt annak a színvonalnak, amelyet e fontos kérdés tárgyalásától vártunk. Itt is kitűnt, mennyire káros, hogy a statisztikától állandóan megtagadják azokat az összegeket, amelyek az alapvető munkálatok elvégzésére szükségesek, így fontos adatgyűjtések elmaradnak, késedelmes lesz az anyag feldolgozása és hiányos a publikálás.

II.

Ugyancsak most jelent meg a Pénzügyintézeti Központ kiadványa is, amely *«A földbirtok pénzügyintézeti terhei 1933 június 30-án»* címmel a magyar gazdaközönség adósságainak egyik részével, a P. K. tagintézetei részéről fennálló pénzügyintézeti terhekkkel foglalkozik. A tanulmányon nem szerepel szerző neve, csak az ahhoz mellékelt kartogramok és grafikonok árulják el, hogy tervezőjük *Vadnai Béla dr.*; anélkül is köztudomású azonban, hogy a P. K. statisztikai adatgyűjtéseiért és közléseiért neki kell a felelősséget viselnie, mint aki a P. K. tudományos osztályának vezetője.

Sajnos, ezt a közlést lényegesen más mértékkel kell mérnünk, mint az előbbit. Mindenekelőtt meglepő ennek az adatgyűjtésnek szempontokban való szegénysége. Elég nagy terjedelmű munka ez: mintegy három kvart iv. Ennyi helyen szinte áttekinthetetlenül gazdag anyagot szoktunk kapni. Sajnos, a P. K. kiadványánál nem ezt tapasztaljuk. Nincs abban egyéb, mint vármegyénként a birtokok négy nagyságcsoportja szerint a gazdák rövidlejárátú és hosszúlejárátú tartozásai, a hátralékos tartozások kimutatásával és annak a részletezésével, hogy ezek a hátralékok mint oszlanak meg az utolsó három év szerint s mennyiben erednek három évnél is régebbi időből, a perelt és nem perelt hátralékok feltüntetésével. Az egész adatközlésnek ennyi az újdonsága, mert ebből megismerjük a hátralékok

felhalmozódásának ütemét. Külön hátránya az adatközlés e módjának az, hogy a törvényhatósági jogú városokat beolvasztja az őket földrajzilag körülvevő vármegyébe. Ez talán helyes lehet Budapest vagy Miskolc esetében, amelyeknek nincsenek mezőgazdasági területeik, de egészen elhibázott az alföldi nagyhatárú városok esetében, amelyek közül nem egy maga is egy-egy kisebb vármegyével ér fel. Annál helytelenebb ez az eljárás, mert hiszen a tanulmány még azt sem árulja el, hogy vajjon a terheket a kölcsönt nyújtó pénzüzetek székhelye szerint gyűjtötte és dolgozta-e fel, vagy az adósok lakóhelye, esetleg pedig — ami a leghelyesebb lenne — a megterhelt birtokok fekvése szerint. Mivel pedig igen valószínű, hogy a legelső mód szerint jártak el, vagyis az adatokat úgy dolgozták fel, ahogy azokat a tagintézetek székhelyük szerint beszolgáltatták, nyilvánvaló, hogy nem mindegy az, ha például a debreceni intézetek által folyósított kölcsönöket úgy tüntetik fel, mintha azok Hajdúmegye földjeit terhelnék, mert hiszen ezeknek az intézeteknek tevékenységi köre sem Debrecen város, sem Hajdúmegye határainál meg nem szűnik.

Az egész munkának igen nagy fogyatkozása azonban az, hogy semmi egyebet nem ad, mint vármegyei összegeket. Eszerint tehát csak átlagszámot ismertet meg velünk. Szó sincs arról, hogy bevilágítana az eladósodottság mértékébe annak fokozatai szerint. A gazdaságpolitikának pedig csak olyan adatközlés szolgálhat alapjául, amely minél közelebb jut a vizsgált jelenségben szereplő aktív vagy passzív egyének személyi viszonyainak részletezéséhez. Konkoly-Thege Gyulának legnagyobb érdeme éppen abban van, hogy minden oldalról — személyi és tárgyi oldalról egyaránt — kutatja és elemzi ezeket a fokozatokat, keresi a típusokat, határokat állapít meg s például az eladósodottság mértékét a kataszteri tiszta jövedelem sokszorosában nem kevesebb, mint 13 csoportban adja meg, amelyek közül mindegyik a kat. tiszta jövedelem ötszörösével haladja meg az előző csoportot. A P. K. közlése ilyen feladatot nem lát maga előtt és megelégszik azzal, hogy e fáradságos és költséges adatgyűjtés csak annyi eredménnyel járt, amennyit a pénzügyminiszter a parlamenti vita során egyetlenegy mondatban elintézhetett. De éppen az adatközlés kezdetleges volta miatt itt sem úgy, hogy ezzel egy vitát eldönthetett volna. Arról volt ugyanis szó, hogy miután a P. K. adatai a pénzüzeti természetű követelésekre nézve bizonyos mértékben eltérnek a Statisztikai Hivatalétól, — melyik adat lehet a helyes? Minden jel arra vall, hogy a Statisztikai Hivatalé. Pedig a P. K. a maga adatgyűjtésében már teljes mértékben annak a módszernek az alapján járhatott el, amelyet a Statisztikai Hivatal már előbb kidolgozott és ki is próbált.

Egy olyan adat, amely azt mondja meg, hogy egy vármegyében hányan és mennyivel tartoznak a pénzüzeteknek, semmiféle gazdaságpolitikai intézkedésnek nem szolgálhat alapjául és csak egészen homályosan érzékeltetheti az eladósodottság mértékét.

A tanulmány közöl még néhány kisebb összesítő táblát is, valamint a LEBOSZ kölcsönöknek s a földbirtok összes pénzügyi terheinek állományáról, ezeken kívül pedig bevezetésül egy meglepő részt, amelyben eddig szokatlan módon szavakba foglal egy olyan táblázatot, amely rovatos módon ennél sokkalta áttekinthetőbb; ez az egész bevezetés így a maga sokféle szedésével nyomdai műremek, de statisztikai szempontból semmiféle haszna sincs. Befejezésül pedig grafikonokat és kartogramokat találunk, amelyek a tudománynak egy régi, kezdetleges korszakát idézik fel előttünk. Azt a korszakot, amelyben egyes lelkes amatőrök foglalkoztak grafikonok szerkesztésével és még nem jöttek rá arra, hogy például a kamatot nem szabad más léptékben feltüntetni, mint a tőkét, ha azt akarjuk elérni, hogy ezeknek grafikus ábrázolásában, a kettő egymással valamilyen viszonyba kerüljön, vagy például hogy nem lehet a kartogramon a kamatot olyanformán feltüntetni, mint ahogy a hold követi a földet, s különösen nem akkor, ha itt-ott a kamatok zöld színében véletlen foltok is estek a térképen és nem tudni, hogy vajjon ezek mely skálába osztandók be; hogy nem lehet, vagy legalább is nem érdemes és nem is szokásos a vármegyéknek egész felületén kiterjedő színskálával azt érzékelteni, hogy a vármegyét hány lélek lakja, mert ebből csak az tűnik ki, hogy Pestmegyének — pláne Budapesttel együtt — a népessége nagyobb, mint Nógrádmegyéé; vagy hogy nem lehet egy kartogramm-lapon ugyanabban az adatsorban 21 féle nagyságú karikával dolgozni, — ha az olvasónak egyúttal körzöt is nem adunk a kezébe, mert képtelenség szabad szemmel megállapítani, hogy a térképen szereplő karika a lépték melyik fokozatának felel meg.

A P. K.-nak, ennek a fontos és nagyszabású intézménynek ez a kiadványa minden tekintetben egészen rosszul sikerült. Bizonyosága ez a munka annak, hogy a statisztika terén a megosztott tevékenység milyen káros. A P. K. statisztikai osztálya az erre az adatgyűjtésre fordított munkát bizvást megtakaríthatta volna; ezzel ugyanis nem vitte előre a fontos ügyet. Így van ez többé-kevésbé többi adataival is, amelyeknek még abban az esetben is megvan a maguk zavaró hatása, ha talán egyébként és önmagukban helyes eredményre vezetnek. A baj ugyanis az, hogy a P. K. adatai — mint ebben az esetben is — csak a tagintézetekre vonatkoznak és így nem egyezhetnek meg a Statisztikai Hivatal hitelszervi adataival, amelyek igen helyesen minden intézetet felölelnek és azokat a hitelintézetek neve szerint csoportosítva dolgozzák fel. Így a kétféle adatforrásból az adatok kettőssége származik. Ezt idehaza nem igen érezzük meg, miután a hazai tudományos életnek nincsenek nagy igényei, de ezek igen kellemetlen zavarra vezetnek nemzetközi viszonylatban, így például a P. K. az oka annak, hogy a Nemzetek Szövetségének egyik tavalaj megjelent kiadványában, amely a világ kereskedelmi bankjait dolgozza fel, Magyarország úgy szerepel, mint amelyben a kereskedelmi

bankok hihetetlen nagy tömege működik, tekintettel arra, hogy a P. K. valamennyi tagintézetét ilyennek mutatta ki, ami azonban mégis túlzás. S mivel ezek az adatok nem egyeznek meg a Statisztikai Hivatal által szolgáltatott adatokkal, a külföldet a hazai hitelszervezet viszonyai tekintetében megtévesztik.

A Statisztikai Tanácsnak az a feladata, hogy a magyar statisztikai adatgyűjtés egységes voltára vigyázzon. Ezt a feladatát nagyon helytelenül töltené be, ha meg akarná akadályozni minden más szerv adatgyűjtését, csak éppen a Központi Statisztikai Hivataléit engedné meg, mert ezzel megfosztaná a magyar statisztikát attól a sokoldalúságtól, ami a statisztikának egyik legfontosabb kelléke. De viszont be kell avatkoznia az amatőrködésbe és el kell érnie, hogy a különböző helyeken felgyülemelő statisztikai anyag egymást kiegészítse. A magyar hitelintézeti statisztika olyan fejlett, hogy itt kísérletezésre nincs szükség és a leghelyesebb az lenne, ha a P. K. a statisztika céljaira rendelkezésére álló összegeket, mint állami pénzt, szintén a Központi Statisztikai Hivatalnak bocsátaná rendelkezésére. Saját tudományos osztályát pedig — megfelelő vezetés alatt — olyan feladatok elvégzésére használná, amelyek a hatalmas szervezet működése és fejlesztése szempontjából szükségesek és amelyeket helyette sem a Központi Statisztikai Hivatal, sem más szerv nem végezhet el.

Móricz Miklós.

S z á s z Béla dr.: *Nemzetiségi politikánk válsága. A dunai kérdés.* (Budapest, 1932. Attila-nyomda. 104 oldal.)

Egy fanatikus erdélyi magyar írása ez a könyv, melynek első része nemzetiségpolitikánk revíziójára hív fel bennünket. A Duna-medence történelmi és gazdasági egység, melynek első egyesítője a középkori magyar királyság. A Habsburg uralom azonban visszaszorította a magyarságot az élszerepről, úgyhogy míg «az 1490-es magyar fiatal, imperialista erőktől duzzadó, egészséges férfi, az 1790-es magyar örül, ha nyelvét használhatja és kenyere van hozzá.» Századok után Kossuth volt az első, aki a Duna-medence egyedüli lehetséges végleges rendezésére a Dunai Szövetség útján kijelölte az utat. «A nemzetiségi kérdést semmiféle koncepcióval megoldani nem lehet (e területen), mert az állandó tápot nyer a nemzeti kiteljesedésre törő szomszéd test vérállamok agitációja folytán.» E tételt a századforduló nemzetiségi mozgalmi, Trianon és az utána következő évek kisebbségpolitikája valóban igazolták is. Addig azonban, míg a nemzetiségek társadalmi és gazdasági úton rendezték erőiket és felsokszorozták azokat, addig «a magyar nemzetiség, vagyis a magyarság azonosítván magát a politikai, államalkotó nemzettel, külön nemzetiségét nem hangsúlyozta ki eléggé, politikai védőfrontját pedig rábízta az államra». Így a magyar kultúrpolitika éppen a nemzetiségi területeket

árasztotta el kitűnő iskolákkal, tudatlanságban hagyva az Alföld magyar népét, viszont nevelve elsőrangúan képzett nemzetiségi intelligenciát. A század elejének polgári radikálisai szerencsétlen rendszer kritikájukkal ugyancsak növelték a nemzetiségek önbizalmát és önkénytelenül is anyagot szolgáltatottak a külföldi magyarelles propagandának.

Ez a gondolatör adja Szász Béla szemléletét a nemzetiségi kérdés hazánkban való kifejlődéséről, amely után mai nemzetiségi politikánk irányelveit a maga részéről úgy kívánja megvonni, hogy ellene van az erőszakos magyarosításnak, a svábokból jött magyarok ártalmas irredentizmusának, sőt annak a határfoldozó revízióknak is, amely nem tudja megoldani a magyar kérdést — véglegesen.

A fiatalabb nemzedékek különböző csoportosulásainak (Magyar Nemzetpolitikai Társaság, Korunk Szava, Sol-Club) felfogását ismertette, élesen kritizálja az új hungarizmus¹ szempontjait, mely szerint a történelmi Magyarország olyan organikus egység, melyben a geopolitikai, gazdasági és kulturális vonzóerő nagyobb, mint a nemzetiségi tasztóerő kifelé, a test vérmépek felé. Szász Béla szűknek tartja a Kárpátok medencéjét a dunamenti összes népek problémáinak megoldására és felveti a kérdést, mi fontosabb számunkra: önmagunk százszázalékos kiélése, vagy egy újabb természetellenes vegyülés biztosítása? Szász az előbbi tartja annak és útul a Dunai Egyesült Államok megvalósításait elöli ki. Történetpolitikai és szép gazdaságstatisztikai érvekkel igyekszik igazolni, hogy a válság megszüntetésére egyetlen út a tervszerű kollektív gazdálkodás a Duna-medence széles történelmi és gazdasági keretében. A történelmi Magyarország helyett egy olyan területre gondol, melynek az egyes égtájak felé csatlakozó területei: a cseh-morva medence, az osztrák alpok vidéke a lombardi síkságig, délre a Karszt, Kapelle, Velebit és dinári alpok, keltre Havasalföld és Moldva. Az itt kialakítható gazdasági együttműködésnek persze Szász Béla szerint is előfeltétele a kisebbségi kérdés gyökeres rendezése. Mivel pedig egészséges gazdasági együttműködés csak egészséges politikai atmoszférában képzelhető el, kiegyezésről a jelenlegi statusquo alapján beszélni sem lehet. Végkövetkeztetésként azt állapítja meg, hogy az imperialista nacionalizmusok helyébe mindenütt egy új nacionalista szocializmusnak, illetve szocialista nacionalizmusnak kell lépnie.

Szükségesnek tartottuk végigmenni Szász könyvének egész gondolatmenetén, mert a fiatalabb politikai nemzedék sorából az ő könyve az első, amelyik a Duna-medence rendezését ott folytatja, ahol 1918-ban, ugyancsak gazdasági szempontok figyelembevételével, Jászi Oszkár abba hagyta. Igaz, hogy Jásziék egy meglévő egységet segítettek szétbomlasz-

¹ Lásd Otlík László tanulmányait a Magyar Szemlében és Magyar Kisebbségben.

tani, Szász Béla pedig egy összetört cserép széthullott darabjait kívánja újból összedrótozni, mégis az az érzésünk, hogy a történelmi fejlődés belátható időn belül nem fog olyan vargabetűt csinálni, hogy visszatérjen az 1918 előtti állapothoz. Véleményünk szerint Szász Béla túlságosan erős összetevőknek gondolja a gazdasági tényezőket, amelyek félretolásával pedig a világtörténelem nem egy hosszantartó fejezete részére változott meg már Európa térképe. A történelmi Magyarország területileg és lakosainak számát is tekintve, kielégítő, sőt kitűnő keret egy középállam számára, amelyben a magyarság történelmi elhivatottsága, államszervező ereje, kulturális fejlettsége, de lélekszáma szerint is vezetős szerepre hivatott. Biztosak lehetünk abban, hogy az új magyar politika meg is fogja találni a módját a Kárpát-medence olyan rendezésére, amelyben tótok, rutének, erdélyi románok, szepesiek, szászok és svábok, a délvidéki szlávok, sőt Horvátország is nemzetiségi, illetőleg népi törekvéseiket a legteljesebben kiélhetik és nem lesz ellenkezően szükségünk arra, hogy a jelenleg elszakított magyarság fejlődésének biztosítása céljából mi a tót-szágon túl a csehekkel, Gyulafehérvár helyett Bukaresttel, vagy Zágráb helyett Belgráddal tárgyaljunk. Szász Béla hivatkozik rá, hogy a Dunatáj első megszervezői az Árpádok és Mátyás voltak. A mai nemzedék célkitűzései részére éppen elégséges, ha azokra a határookra gondol, ameddig ő alattuk terjedt a tulajdonképpeni Magyarország, a háborús hódítások nélkül. A Duna-medence hatvan milliónyi népében, ha egy egységbe fognánk őket össze, a tizenegy milliónyi magyarság elveszítene azt a súlyát, amelyet központi fekvése és fenthivatkozott tulajdonságai egy szűkebb keretben részére éppen vezetőelemül biztosítanak. Szász Béla értékes közbevetett megállapításokat hozott ki a múltra és jelenre vonatkozóan tanulmányában, de végső következtetéseit az öncélú magyarság ideájának hívei nem tehetik magukévá.

vitéz Nagy Iván.

Az Erdélyi Férfiak Egyesületének revíziós kiadványai. (Asztalos Miklós: Erdély és a revízió, 42 l., Dvorcsák Győző: A revízió és Franciaország, 29 l., Flachbarth Ernő: A területi revízió jogi alapjai, 46 l., Frank Ivo: A revízió és a horvátság, 29 l., Jehlicka Ferenc: A revízió és a szlovákok, 33 l., Steier Lajos: Felsőmagyarország és a revízió, 47 l., Zakariás G. Sándor: A revízió útja, 63 l. Budapest, 1933, kiadja az Erdélyi Férfiak Egyesülete, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest.)

A magyar jövő sorsdöntő nagy kérdésére ad komoly és alapos választ ez a kiadványsorozat, amely már témái megválasztásával szétbontotta a revízió problémakörét azokra az alapvető kérdésekre, amelyeknek összefüggéseiből adódik a közkeletű kifejezés szerint a revízió, azaz a magyar nemzet és állama területi elhelyezkedésének kérdése. A Külügyi Társaság nagy angol kiadványa «Justice for Hungary» óta (1927) ez az

első — a közben lefolyt eseményeket figyelembevevő — sorozat, melyből a revízió ügyének való állását és problematikáját megismerhetjük. A revízió nem csak magyar ügy, hanem közép-európai kérdés azért és annyiban, mert a 1919-es békén alapuló közép-európai helyzet e kevert fajú terület nemzeteinek békés együttműködését nem tudta megoldani. Célja viszont, mint *Zakariás G. Sándor* nagyon helyesen mondja: «Magyarország történelmi határai között, népeinek megadva a politikai szabadság, a gazdasági jóllét, az egyéni kulturális fejlődés minden lehetőségét: a Duna-medencében betölthesse történelmi hivatását: Közép-Európa egységűségének fenntartását a béke érdekében».

E célkitűzés valóra váltása ha elsősorban politikai feladat is, mégis széleskörű metodikát kíván meg. Ezeket a feladatokat az egyén, a társadalom, az állam, a tudomány számára frappánsan foglalja egybe *Zakariás*. Mai napig nincs kisebbségi tudományos intézetünk és *Jakabffy Elemér* Lúgoson megjelenő *Magyar Kisebbségén* kívül kisebbségi folyóiratunk. Legérdekesebb politikai tanácsa, hogy szervezzük meg Közép-európa elnyomott népeinek nemzeti emigrációit és mint demonstratív szervezetet tartsuk állandóan aktivitásban.

A tanulmány sorozat ezután két részre osztható az egyes területi problémák megvilágításáról és a revízió jogi alapjairól szóló tanulmányokra. *Flachbarth Ernő* nagy jogi tudással megírt tanulmánya a trianoni szerződésnek jogi szempontból való semmisségét tárgyalja. Igen érdekes a fejtegetése, mellyel *Millerand*-féle kísérelve levelet a trianoni békeszerződést kiegészítő szerződésnek minősíti. Tanulmánya tekintélyes részét a népszövetségi egységokmány 19. §-a értelmezésének szenteli s azt a véleményét fejezi ki, hogy a revízió tekintetében a Nemzetek Szövetségének csupán kezdeményezési joga van, de maga a revízió a szerződő felek akaratától függ. Szerinte a 19. §-t a 26. cikk alapján kell módosítani s ez a revízió járható nemzetközi jogi útja. Igen érdekes *Búza László*val folytatott polémiája is.

Az egyes területi problémáktól szóló tanulmányokat *Asztalos Miklós* nyitja meg Erdély és revízió című füzetével. A történelmi Erdély politikai hagyományainak és államformáló erejének újjáéledését követeli. Az erdélyi kérdés szociológiailag is érdekes vonatkozásainak alapos összefoglalása ez a tanulmány. «A nemzethez tartozást nem nyelv, név, születés határozza meg, hanem az egyéni akaratától függő sorsvállalás» — írja és ez Erdélyben, de általában a történelmi Magyarország területén így is van. «A magyarság ma már nemzeti misszióját látja abban, hogy Közép-Európa számára példát mutasson a kevertfajú társadalmak belső békéjének az igények maximális kielégítésével járó megteremtésére».

Frank Ivo, a horvát jogpárt Budapestre emigrált vezére kifejti, bár a horvátok «ma a harcot kizárólag a nagyszerb törekvések ellen vívják, azonnal azok ellen is fordulnának, kik megakarnák gátolni a horvátok

függetlenségi és önállósági törekvéseit». A horvát nemzet jövője ma a legbizonytalanabb, elnyeli-e a nagyszerb expanzió, kis parasztköztársaság marad-e olasz befolyás alatt vagy belép egy osztrák-magyar-horvát trializmusba, ki tudja ezt megjósolni?

Jehlicka Ferenc a szlovákok revíziós törekvéseiről ír a nagyon meleg magyar barátság hangján, legérdekesebb része a Vatikán revíziós politikájáról szól. Kívánja a tót nép számára a plebiscitumot, hogy az szabadon dönthessen nemzeti hovatartozandóságáról. *Steier Lajos* — a felvidéki kérdés legkiválóbb ismerője — a Masaryk-féle revíziós törekvéseket ismerteti, majd a tót nemzeti egység megmentése érdekében sürget akciót. *Dvorcsák Győző*, a tót emigráció Parisban élő vezére a francia politikusok revíziós felfogásáról számol be igen érdekesen.

Erdélyi Férfiak Egyesülete komoly szolgálatot tett a revízió ügyének a kérdések felvetése és a legilletékesebb szakemberek munkáinak közzététele által. Sokirányú akció szoros együttműködésétől függ a revízió előkészítése. Ebben az irányban pedig örvendetes haladást látunk.

Albrecht Ferenc.

Bary József emlékiratai: *A tiszzaeszlári bűnper.* (Budapest, 1033-612 oldal.)

Tiszaeszlár! Jelentéktelen kicsi falu a Tisza mentén, szegény, földműves parasztok apró házai, sáros utcák, mezítlás gyerekek, eseménytelen szegénység, csend. A nagy esemény napján az ismeretlenség mély tengerében vegetáló semmi, kis korall-képződmény valahol messze a víz alatt. Egy év múlva: az egész civilizált világban ismert hely, ezer meg ezer újságcikkkel, nyilatkozattal, beszéddel, gyűléssel, vitával körülharsogott központ, egy egész viharos óceán által ostromolt sziget, az érdeklődés tárgya, világközpont.

Egy kis paraszt cseléd, Solymosi Eszter, 1882 április i-én Tiszaeszláron nyomtalanul eltűnt. Ez a nap az úgynevezett zsidóhúsvétnek: passah-nak szombatja volt; a kis falu zsinagógája tele volt idegen, a környékről és Galíciából érkezett zsidóval: saktart választott a hitközség.

Az eltűnt gyermeket keresi anyja, testvére, rokonai, kenyéradó gazdája, az egész falut telebeszéli, végigsíriák s a leány nincs sehol. Hetek múlva a zsidó templomszolga négyéves kisleány, Scharf Samu, libapásztor gyermekeknek elmondja, hogy ő tudja, hová lett a «magyar lány». A «táteleben» behívta hozzánk, megmosták a lábát, leültették egy székre, hátrakötötték a kezeit, betömték a száját és az idegen sakter bácsi elmetszette a nyakát!

A gyermekét kereső anyának hamar fülébe jut ez a beszéd. Rémülten szalad a községi bíróhoz, vizsgálatot kér a zsinagógában. A fantasztikus mesében — végeredményben — senki sem hisz még; se az anya,

se a falusi bíró, se a nép. Dehát a gyermek valóban eltűnt, valaminek történnie kellett vele, egy ilyen kis faluban a csirke sem tévedhet el hír nélkül, mégis csak kerestetni kell! Akadtak falubeliek, akik állították, hogy azon a bizonyos szombaton délben gyermekkiabálást hallottak a zsinagógából. A szomszédban lakó asszony ki is nézett akkor az utcára, mert valaki síró hangon szólította: «Kovácsné, jöjjön ki!» Mások emlékeztek rá, hogy azon a szombaton egész éjjel világos volt a zsinagóga, ami eddig sohase történt meg. Egyik gyanús körülmény hozta a másikat, úgyannyira, hogy végül is a falusi bíró a szolgabíróhoz utasította az anyát jelentéstételre. A szolgabíró kiszállt Eszlárra, a tanúkat kihallgatta s a jegyzőkönyveket, jelentésével együtt, beküldte a nyíregyházi ügyészségre.

És ezzel megindult a nagy per. Láthatóan lassan, tétován, hetek múltával, szinte csak félkézzel, mint olyan ügy, ami ha még olyan tisztának látszik is, tulajdonképpen nem lehet igaz, mert elképzelhetetlen. A nyugodt biztonságban élő, a nyíltszívű, táblabírói mentalitásban nevelkedett, liberális gondolkozású és a titkos rejtelmek világától végtelen távolságban álló, derűslelkű magyarság — köznép és vezetőség — olyan abszurdumot látott egy cselédlányka céltalan, indok nélküli meggyilkolásában és a körülményekben felvetődő rejtelem, sötétség olyan ösztönszerű idegenkedéssel töltötte el — a vérvádnak, rituális gyilkosságnak még a fogalma is hiányzott az akkori nemzedékből — hogy nyilvánvalóan csak a letagadhatatlan tények ostobán, de kikerülhetetlenül kényszerítő ereje és egy kétségtelen eltűnés kötelelő tisztázása hajtotta bele a hatóságokat a vizsgálat megindításába.

Ebben az országban, a nyolcvanas évek elején, ismeretlen fogalom volt az antiszemitizmus és semmi sem állott távolabb tőle, mint a zsidó lelkiségnek a vizsgálata, a zsidóságnak, mint keverhetetlen, külön fajnak a felismerése. Az akkori generáció messze járt még attól a tisztánlátó kiábrándultságtól, amihez a ma élő magyarságot az utolsó félszáz év tapasztalatai, a békevilág szomjas és mohó új honfoglalása, a háború, a forradalmak, az «emigránsok» juttatták. Az orosz zsidóüldözések folytán hozzánk özönlő kazár menekülőket szinte tárt karokkal fogadta az ország. Csak üldözötteket látott bennük és hazátlan népet, amely felelet és biztonságot keres. Ha egy-egy előzőnlött vidék, ahol a bevándorlás hatását saját testén ismerte meg a lakosság, valamelyes kormányintézkedést sürgetett a falusi népet életgyökereiben megtámadó áradat ellen, vagy ha a szegény, félbolondnak gúnyolt Istóczy valamelyik — hetenként bukó — újságjában Cassandra-jóslatait sírta a pusztába, a gavallér magyar közvélemény felháborodva utasította vissza az «embertelenség» megnyilvánulásait vagy a «középkori elfogultság» szavát.

Bary József, az eszlári bünper vizsgálóbírája, emlékiratai bevezetését épen ennek a kérdésnek a tisztázására szánja. Bebizonyítja száz-

féléképen, egykorú újságcikkkel, idézetekkel, parlamenti tudósításokkal, hogy eleve hazugság az a vád, hogy a tiszaezlári bűnpert az antiszemitizmus teremtette. Ezt a bűnpert egy leány kétségtelen eltűnése és az első vizsgálat letagadhatatlan tanúvallomásai teremtették és felhizlalta, megerősítette, világüggvé tette az első vizsgálóbírói kiszállás szenzációs eredménye, amikor a zsidó templomszolga nagyobbik, 14 éves fia, a világhírré vergődött Scharf Móric bevallotta, hogy az egész gyilkosságot végignézte a kulcslyukon át és pontról-pontra leírta annak véres lefolyását. Ez a tanúvallomás soha cáfolatot nem nyert, a fiú másfél esztendei ijesztetés, faggatás után, a végtárgyalás ezernyi kereszt-kérdése közben is, hihetetlen lelki tortúrázás ellenére is, megmaradt vallomása mellett.

Bary József a nagy per minden momentumát a bíró higgadságával, szenttelen nyugalmával, az események, periratok, vallomások egymásba fűzött láncolatával, a szándéktalannak látszó, de mesteri műlőfestéssel, lélekzet elállító szörnyűségeivel, elképpeszítő fordulataival tárja elénk. Gyötrően érdekfeszítő munka. A leány eltűnésével kapcsolatos, hihetetlenül gyanús körülmények, amelyek mind a zsinagóghoz vezetnek, egyszerű emberek érdektelen tanúvallomásai, néhány megmagyarázhatatlan elszólás, végül a két zsidó gyerek tiszta és kényszer nélkül tett vallomása a gyanút elég határozott formában az eszlári zsidóságra irányította.

Ma, hasonló esetben, a magyar rendőrség és csendőrség biztos működése mellett nem használnánk ilyen óvatos kifejezéseket. Ha ma, egy gyilkosság esetében valakire, vagy valakire ilyen gyanú szakadna, huszonnégy órán belül lakat alatt lennének a tettesek. Ám 1882-ben még más világ volt: lassú, óvatos, kimért, körülményes és — roppant naiv. Csendbiztos világ, szolgabíró világ. A gyermek ápr. 1-én tűnik el, a szolgabíró első nyomozása május 6-án, a vizsgálóbíró és alügyész első kiszállása május 20-án «foganatosított». Az ország — persze — még semmit sem tud az ügyről. Hetek telnek el, amíg a közvélemény felfigyel a tiszaezlári vizsgálatra.

De a hatóság végre is megfogta már a dolgot. A gyanú meg volt, alá volt támasztva, megindult a vizsgálat, az érzékeny sajtó felfigyelt: a Scharf Móric vallomásának közlése után megjelennek a laptudósítók Eszláron, a zsidóság kezdi a maga ügyének látni az eseményt és ezzel a tiszaezlári bűnpert, egyszerű eltűnési ügy, emberölési gyanú (ami naponkint százával sikkad el az események forgatagában) kiemelkedik a sablon állóvizéből és világ szenzációvá dagad.

Mi tette azzá? Nyilvánvalóan nem a magyar közvélemény, amely hosszú ideig semmi mást nem látott benne, mint egyszerű, kriminális esetet, ami a hatóságokra tartozik. Nem is a hatóság, amely szinte vétkeket, táblabírói lassúsággal indítja meg az elkerülhetetlen vizsgálatot.

Világüggyé tette maga a zsidóság azzal a hisztériás mohósággal, amivel rávetette magát, azzal az országhatárokon túlterjedő, nemzetiséget, állást, vagyoni helyzetet, civilizációs nívókülönbséget nem tekintő szolidaritással, amellyel egyértelműleg — és akkor nálunk első ízben megmutatkozó, döbbenetes hatalommal — a tények letagadását, a vizsgálat diszkreditálását, elhallgattatást és megszüntetést parancsolt. Az egész világ zsidósága azonosította magát a tiszzaeszlári, ismeretlen kolduszidók ügyével és szinte megtiltotta a vizsgálat folytatását.

Ha a zsidóság a helyszíntre kiküldött tudósítóinak a jelentéseiből azt látta volna, hogy az ügy kétséges és ítéletre nincs elegendő bizonyíték, nem sokat törődött volna az egész perrel. Sajnos, nem így volt. Látniok kellett, hogy a dolog nagyon komoly: a bizonyítékok egyre gyűlnek, nincsenek megnyugtató alibik, sok elszólás történt, baj lesz, amit meg kell előzni az egész világ zsidóságának érdekében. És megindult a mentés. De olyan szerencsétlenül, hogy minden újabb esemény csak mindjobban kivilágította a sötétbe burkolt sarkokat. A megvesztegetések napfényre kerültek, a megfizetett tanúk belezavarodtak hazugságaikba és kiszolgáltatták megbízóikat; az érdekeltek lapjainak elképesztő sajtóhadjárata — aminek hangja, impertinenciája, táraadási stílusa ma teljességgel elképzelhetetlen — csak még jobban felrázta a már ébredező közvéleményt és végül a tiszadadai ál-hulla napfényrehozása, ami talán a legnagyobb baklövése volt az egész mentőakciónak — mind félelme-
sebb biztonsággal mutattak rá arra, hogy az eszlári zsidók bűnösök és bűnhődniök kell. A tiszadadai hullán kétségtelenül a Solymosi Eszter ruhái voltak, holott három orvos-szakértő, az egész falu népe, vizsgálat, boncolás megállapította, hogy az nem az Eszter teste. Szagtalan hulla volt, alig egy-két napja lehetett vízben, tüdővészben halt meg, 20—25 éves, szabad életet élő nősemély volt, ápolt körmű, cipőviseléshez szoktatott lábán tyúkszemek, minden szőrzete leborotválva, rendetlen fogazatú, széles csípőjű Isten tudja kicsoda, de nem a fejletlen testű, rizskása fogazatú, sovány kis paraszt cseléd, aki soha cipőt nem viselt, tyúkszeme sem volt és dologban durva kezeit sohasem manikűröztette. De a ruhák az övéi voltak és azoknak a ruháknak — külön — borzalmas hullaszaguk volt, azokat a 80 napos sírból ásta ki valaki, hogy idegen hullát öltöztessen beléjük. Mikor pedig a hatóság előkeríti a hirtelen eltűnt tutajosokat, akiknek úszó gerendái alól felbukkant a tiszadadai hulla, akkor a tutajosok és a zsidó tutajos-sáfár vallomásából kiderül, hogy a hullát útközben vették át meztelenül fuvaros zsidóktól és tiszadadánál, éjjel, két tiszzaeszlári zsidóasszony adta át a csomagba kötött ruhákat, amikbe az utazó hullát fel kellett öltöztetni.

* * *

Amikor a végtárgyalás előrevetette árnyékát, ez az ügy bizony nagyon rosszul állott. Nem segített a gúny, az országnak a külföld előtt

való lelketlen meghurcolása, a megvesztegetések, felbujtások, fenyegetések, nem segített semmi: a csökönnyös hatóság ment, tétovázás nélkül a maga útján. A bíróságot kellett tehát elgáncsolni. Ezt pedig csak egy úton lehetett: a kormány kényszerítésével, a kormány beavatkozásának a kierős Zakolásával.

Bary József könyve a legérdekesebb kortörténeti dokumentum. Minden sorában a nyolcvanas évek Magyarországának élete lüktet. De talán sehohsem olyan fájdalmasan, mint ahol végigvezet bennünket annak a vesztett csatának a történetén, amelyben az igazságszolgáltatás harcolt a kormányhatalommal. A szerzőben nincsen szenvedély. Ha volt valaha: egy emberéletem át gyakorolt bírói működés megtanította az emberi dolgoknak magasabb szempontok szerint való bírálatára. Nyugodtan kimondja ő, a bíró: A dolgok odáig fejlődtek, ahol a kormánynak márcsak két jelszó között lehetett választania: vagy a «fiat justitia, pereat mundus», vagy a «salus reipublicae».

Mi mindennek kellett addig történni, amíg a dolgok idáig fejlődtek?

A nyolcvanas évek Magyarországára alig egy jó évtizede lépett be Nyugateurópa gazdasági és kulturális közösségébe. Az országot akkortájt hálózza be az európai pénzközösség bankérdekeltsége. Tisza Kálmán miniszterelnöksége alatt viszonylagos politikai nyugalomban él és megindul az egész országban a vállalkozások, építkezések, alapítások mohó folyamata. Az államháztartás kiadásai folyton emelkednek, a kormány költségvetési hiányokkal küzd. De nem baj. A vállalkozási szellem felendíti a pénzforgalmat; a politikai harcokban elmaradt magyar megismeri a börzét, megtanulja a vállalkozást és egy eddig elképzelhetetlen építési és vagyongyűjtési folyamat indul meg. Akkor tervezi Tisza Kálmán a híres «rente-konverziót», ami tízmilliókat jelent a túlterhelt állami költségvetés javára.

És mindennek mi az alapja? A zsidó tőke, a zsidók által irányított hitel, a bank, a tőzsde, a Rotschildok és — az akkor már szinte tisztán zsidó kézben levő magyar sajtó. A belső közvéleményt ez a sajtó irányítja. A külföldet egyedül a németnyelvű budapesti lapok informálják. A magasabb értelemben vett üzleti élet a zsidó nagybankok intése szerint igazodik. Minden országos ügy, ami a nemzet gazdasági életét érinti, végső szálaiban a zsidóság kezében fut össze, ők tartják markukban a gyeplőt.

Ez a csodálatos, összevágó gépszerkezet gombnyomásra működik. Egyetlen jelre megindul a sajtó koncentrikus támadása. A magyar közvélemény, a bíróság tekintélye, a kormány presztízse, az ország becsülete, kultúrállam mivolta rongyokban és cafatokban hever előttünk. Nemcsak előttünk: egész Európa, az egész világ előtt.

Aki ma azt a cikkgyűjteményt, amit Bary József csokorba fűz a könyvében, elolvassa, elkábul és azt mondja: ez nem lehet igaz, ez csak

egy örült lázáma lehet. A gettóból csak az imént emancipált zsidóság sajtóórszemei, látva, hogy Magyarországon a bírói becsület, az ország tekintélye, a kormány hatalma, az ősi intézmények, mind-mind szabad prédájukká lettek, most már minden képzeletet felülmúló vakmerőséggel, gátat törve öntötték a gyalázatos hazugságoknak, ferdítéseknek felelőtlen gyanúsításoknak és büntetlen káromlásoknak hullámain a sajtóba, a külföldre, az egész világ fülébe! Íme egy-két példa a rengetegből, milyen hangon és stílusban támadták a meg nem vesztegethető hatósági funkcionáriusokat. Az *Egyenlőség* «A rituális bünt csináló banda» cím alatt nyitott állandó rovatában november 12-én pl. Így ír:

«A Bakonynak nincs annyi vesszőfája, mint amennyi szükséges volna a tiszaezlári vérvádat hazudó banda gazdaságainak ostromozására. A pimaszságok pocsolójából merített fondorlatok egész özönével lépik el a szegény magyar nép elboldondítására alakított botrányt hajhászó újságlepedőjüket, amelyhez a zsidókról rágalmazási hazudozásuk annyi undorító trágársága tapad.

. . . S miért teszik mindezt?

Azért, hogy azt, amit a könnyelműség orgiái közt élveztek, a fosztogatás vérengzései közt ismét megszerezhessék. A zsidók vagyona s nem vallása a szálka, mely kaján szemüket szúrja. Pénzt akarnak, hogy ingyen élhessenek és munkanélkül dőzsöljenek, bor és kártya mellett, a szabad szerelem ölelései között».

Ugyanez 1883 január 7-én így ír:

«Hát még mindig nem volt elég abból a gaszágból, mely az igazságszolgáltatás csarnokát a prostitúció undok bünbarlangjává tette, hol a törvények és a társadalmi élet tisztesség fogalmaival olyan szemérmetlen játékot űznek; meddig hatalmaskodik még egy bünbanda impertinenciája Magyarország alkotmányos vívmánya felett? Mikor lesz már vége a törvénycsavarás brutális erőszakoskodásának, mely ártatlanokat gyilkosokká bélyegez és a meztelenségével kérkedő bünt szabadságlevéllel látja el? Vagy örökké tartson az a szégyenletes komédia, melyet néhány gazember a néplázítás, vagyonrablás és földosztogatás céljából inszcenál? Meddig fog egy üresfejű siheder (ez, a vizsgálóbíró. Szerk.) a közvélemény megmételtyezéséből hasznot húzni és a becsület és érdem befekettetéséből tőkét verni?»

És a közvélemény hiába kiáltott védelemért, a bíró, ügyész hiába kért felhatalmazást sajtóperre, a rágalmak kivizsgálására: a kormány hallgatott. Már meg volt félemlítve. És mikor úgy látszott, hogy mégis csak végigvitetik ez a per a maga törvényes útján, akkor megtörtént a második gombnyomás: megállt a pénz, megfogyott a hitel és a zsidó világhatalom a kormány mellének szegezte a kivédhetetlen fegyvert: az államcsődöt.

A pénz vándorolt kifelé az országból. A börzének nem fekete szom-

batja: fekete hetei voltak, a magyar értékek vesztek, pusztultak. A külföld megüzente a kormánynak, hogy a magyar papírok olyan mélyre fognak szállni, mint amilyen mélyen áll a magyar igazságszolgáltatás. A friss erővel indult gazdasági élet hirtelen megbénult, a deficit halmozódott és a kormánynak csakugyan szembe kellett nézni a két kérdéssel: «Fiat justitia», vagy «Salus reipublicae».

Az utóbbit választotta. Az utóbbit kellett választania, mert egy kis falusi cselédleány halálának megtorlása nem történhetett meg egy ország békessége és virágzása árán.

Kimondatik tehát, hogy az eszlári zsidókat nem szabad elítélni. Hogyan folyt le, milyen eszközökkel és kísérőzenével a nagy per, amelyben a politikai érdek az igazságot, az illetéktelen tényezők az illetékeseket szorították háttérbe, ezt végigkísérni ritka érdekességű élmény egy szociológus számára.

Az első állomás, szinte maga a megindulás: megfelelő közvélemény teremtése — tehát a sajtó munkája. Nos, ez semmi nehézségbe nem került. Mint mondtuk, a magyar sajtó abban az időben (és egészen a háború utáni időkhöz) szinte teljes egészében zsidó vezetés, vagy zsidó irányítás alatt állott. Ennek a sajtónak csak egy szemrebbensnyi intés kellett: máris egységesen irányította a magyar közvéleményt. A módszer, amit használt: napról-napra ostobábbnál-ostobább vak híreket és hazugságokat közölt, amikkel gúny tárgyává tette az ügyben eljáró hivatalos hatóságokat; komoly emberek szemében nevetségessé tette magát az ügyet; a civilizáció, kultúra, nyugati felvilágosodottság meg nem szűnő emlegetésével, megszédítette az országnak azt az «europeer» rétegét, amely akkor valami különös bárgyúsággal minden német Schulmeisterben, angol vigécében, francia bonne-ban valami imáandó félistent látott. Ez a réteg krokodilus könnyeket sírt afölötti bánatában, hogy egy ilyen nevetséges babona, egy ilyen intelligens emberhez méltatlan, szégyenletes barbarizmus mennyit árt ennek a drága hazának s hogyan elfordítja tőlünk egy egész világ rokonszenvét!

Aztán jött a védelem megerősítése és a vád gyengítése. Félévvel a tiszadadai hulla elhantolása után felvetette a védelem, hogy azt a hullát még egyszer fel kell ásatni, még egy szakértői szemlének kell alávetni, de természetesen nem a tudatlan hatósági orvosok segítségével, hanem a védelem által, Pestről szállított orvosprofesszor megbízható szeme útján. Jól tudta a védelem — akkor ezt már a nagy pénzen megvásárolt Eötvös Károly vezette — hogy egy féléves hullába sok mindent bele lehet magyarázni, vagy legalább is olyan kétségeket lehet vele támasztani, ami a vád biztonságát megingathatja. Roppant ügyességgel összeveszítették az ügyészt a vizsgálóbíróval, a vizsgálóbírót felettes hatóságaival, fegyelmi vizsgálatokba hajtották a szereplő hivatalos személyeket. Csak vádak voltak, vizsgálat-kérések, amik örökké ott lebegtek a meggyötört tiszt-

viselő feje felett, de semmi sem történt bennük mindaddig, amíg a per be nem fejeződött. Akkor azonban, persze felmentés, sőt dicséret, sőt előléptetés lett belőlük. Hiszen természetes, hogy minden ellenük emelt vád hamis volt!

A vád mesterségesen megbénítatott, ezzel szemben a védelem felszabadult. Felszabadult — egészen a szabadosságig. Amit akart, azt megkapta, akár pozitív kívánság volt, akár negatív, azaz a vád gyengítése.

Mikor a főtárgyalás összeült, megmutatkozott már nyilván a kormány szándéka: külön ügyészt küldött ki Szeiffert Ede budapesti főügyész helyettes személyében. Székely Ferencre, a nyíregyházi ügyészre, akire hivatalból tartozott volna, a vádat nem bízhatta. Székely ügyész az egész ügyet kiválóan ismerte. Nem lehetett tehát rábízni a vádat, mert a kormány jól tudta, hogy az egyenes jellemű, hajlíthatatlan Székely lelkiismerete és meggyőződése szerint közzvádloői hivatását hüen és törvény szerint fogja teljesíteni, már pedig ebben a bűnperben a kormány intencióinak megfelelően olyan köz vádló kellett, akinek működése a védelemmel egyetértve a vizsgálati eljárás kompromittálására és ezáltal a vádlottak felmentésére fog irányulni. Szeiffertben a kormány nem is csalódott.

Amikor a főtárgyaláson — az elnök bevezető szavai után — a közvédat elő kellett terjesztenie, a magyar igazságszolgáltatás történetében páratlanul álló esemény következett be: A közvád képviselőjére hivatott főügyész helyettes a vádlottak mellett védőbeszédet mondott. A vádlottak helyett a vizsgálatot és a vizsgálóbírókat vádolta meg azzal — ahogy Bary József elmondja — hogy «egy középkori babona bizonyítékait hajszolta lázas buzgósággal» és a nyíregyházi törvényszéket támadta, amiért vádhatározatában rituális gyilkosság gyanúját fejezte ki. Nekirontott az Országos Egészségügyi Tanácsnak, amelynek felülvéleményét «indokkal el nem látott orákulumnak» csúfolta.

Elmondja Bary, hogy amikor Szeiffert beszélni kezdett, odakünn sötét felhők tornyosultak s csakhamar komor sötétség borult a tárgyalóteremre, amelynek homályából kísértetiesen vált ki a hosszú szakállú, bozontoshajú, pajeszos, kaftános zsidók serege. És mikor Szeiffert ügyész beszédét befejezte, csattogó villámok világították meg a tárgyalóterem ablakait és zúgó mennydörgés közben hangzottak fel Korniss elnök férfias szavai, aki így reflektált az ügyészi beszédre: «Arra nézve, hogy az előterjesztett vádnál leginkább mentőokok használtattak, amelyek a védelemhez tartoznának, semmi megjegyzésem nincs!»

Nem, nem lehetett megjegyzése. Már tudta, mi készül itt: nem igazságkeresés, hanem a vádlottak minden körülmények között való felmentése — államérdekből.

Ezzel az ügyészi vádbeszéddel, — amelyre különben az egész ország felhördült, amelyre még a filozemitizmus mentsváraiban is meghökken-

tek s amelyre még a külföld is felszisszent, el is dőlt a tiszaezlári per sorsa. A tárgyalás, ami utána következett, a törvényszéki tárgyalások karikatúrája marad mindörökre. A meghunyászkodó, alázatos vádlottak a prepotencia és pökhendiség minden eszközét végig próbálták ezek után a bírakon és a közönségen. Buxbaum Ábrahám vádlott szembeköpte a tanút a bíróság előtt, mikor az a szemébe mondta, hogy ott volt a gyilkosságnál. Ugyanez a Buxbaum nevetve mondta az ügyészi vád elhangzása után a védőjének: «Szeretném én azt a törvényszéket látni, amelyik engem elítél!» Rotschild Albert, a bécsi Rotschild-bankház feje, sürgönyt küldött a magyar pénzügyminiszternek, amelyben a nyíregyházi tárgyalást prepotens hangon bírálhatja és kijelenti, hogy csak előzetesen lekötött ígérete bírja rá arra, hogy a rente-konverzió ügyét tovább vigye, de nem tartja alkalmasnak a magyar viszonyokat pénzügyi műveletek számára!

Ezek után, bár az egész higgadt közvélemény bűnösnek tartotta Schwartz Salamon saktert és társait Solymosi Eszternek vallási rajongásból történt meggyilkolásában, a törvényszék — államérdekből — felmentette őket.

Hogyan fogadta a zsidóság a felmentő ítéletet? «Mi megbocsátunk, de nem feledünk» — írta a zsidóság lapja, a «Pester Lloyd» az ítélethozatal utáni napon vezércikkében. Azután neki esik sorban előbb Pauler igazságügyminiszternek, azután a szabolcsmegyei nemességnek, az egész vármegyei intézménynek, kijelentvén, hogy: «a municipalizmusnak véget kell vetni».

De még ezzel sem éri be a Pester Lloyd. Nekirohan az egész magyar társadalomnak és *kannibalizmussal* vádolja a nemzetet s kijelenti, hogy «a zsidóság van hivatva a magyarságot áthatni a maga gazdasági erejével nemzeti szelleme és patriotizmusával». Végül kijelenti, hogy «a magyaroknak a zsidósággal társadalmilag egyesülni a szükség parancsolja, melynek engedelmeskedni muszáj!» Tehát nem a zsidóknak kell asszimilálódnia, hanem megfordítva.

* * *

Bary József könyve a magyar jogszolgáltatás történetének egyik legnagyobb szenzációja. De figyelemreméltó azért is, mert elegáns formában, higgadtan és mégis egy regény érdekességével festi meg előttünk a nyolcvanas évek Magyarországot s első nagy megmozdulását tárja fel annak a sokszor láthatatlan, de mindenkor működő erőnek, amely népünk és országunk sorsának alakulásában a múlt század közepe óta egyik igen jelentős tényező volt.

A szerző jellemzésére idézzük még befejezésül Bary következő sorait:

«... A bírói ítéletek nem felelhettek arra a kérdésre: Hol van hát Eszter, mi lett a sorsa?»

Az igazságnak nem volt szabad kikerülnie . . .

Keserű és fájdalmas csalódás lehetett ez egy pályája kezdetén álló és hivatásáról ideálisan gondolkozó, fiatal bíró lelkében. Ámde az adott viszonyok között talán így volt a helyes, a célszerű, az észszerű, ezt követelték: az ország nyugalma, gazdasági és külpolitikai érdeke. A bírónak azért minden csalódáson keresztül sem szabad hitét elveszteni az igazságban s nem szabad egy hajszálnyira sem letérni arról az útról, amelynek jelzőtáblája a «Fiat justitia» jelmondatát hirdeti.

Az államot nem a bírák kormányozzák, hanem az államférfiak. És ha az igazság összeütközésbe kerül az államérdekkel, ám érvényesüljön a «salus reipublicae», leplezzék el az igazságot saját felelőségükre az államférfiak és számoljanak érte saját lelkiismeretük és a történelem ítélőszéke előtt» ...
Z. D.

A MAGYAR KÖZIGAZGATÁSTUDOMÁNYI INTÉZET KIADVÁNYAI-

1. *Mártonffy Károly*: A szabatos törvény. A kiadvány 5. sz. 108 oldal.
2. *Martonyi János*: A közigazgatási bíráskodás és legújabbkori fejlődése. A kiadvány 8. sz. 80 lap.
3. *Göbel József*: A közigazgatás dologi szükségleteinek gazdaságos kielégítése. Anyagbeszerzés. A kiadvány 12. sz.

A Magyar Zoltán professzor igazgatásával működő Közigazgatástudományi Intézet gyors egymásutánba bocsátja közre jól megválasztott tárgyú kiadványait. *Mártonffy* munkája igen becses összefoglalása azoknak az ismereteknek, amelyek a jogszabályok revíziójára, kodifikációjára és kompilációjára vonatkozólag hazai és a legfontosabb külföldi jogalkotó és jogszabályrendező munkálatoknál alkalmazást nyertek. A szerző maga is gyakorlati munkása a közigazgatásjogi racionalizálásnak és kodifikálásnak. Ismeri e kérdés gazdag irodalmát és kitűnő érzékkel igyekszik szolgálni azt az érdeket, amely a jogszabályok immár beláthatatlan erdejének átvilágításához, útvesztőinek kiküszöböléséhez s általában a szabatos, világos, valamely kérdést szervesen, egységesen és kimerítően rendező jogszabályalkotáshoz fűződik. A szerző egészséges felfogását jellemzi, hogy egyik jegyzetében idézi Morus Tamás e sorait: «Utópiának kevés törvénye van, mert olyan az alkotmánya, hogy nincs is sok törvényre szüksége. Polgárai elítélik azokat a nemzeteket, amelyeknek törvényei és törvénymagyarázatai sok kötetre nőnek, úgyhogy azokat nem is olvashatja és nem is értheti meg minden alattvaló. Nincs köztük ügyvéd, minden polgár járatos a törvényekben.» Érdekes adata, hogy az új svájci polgári törvénykönyvből minden nagykorú férfi kapott egy ingyenpéldányt, továbbá az, hogy V. Keresztély dán király 1683-ban kiadott törvénykönyvének egy zsebkiadását egy angol utazó minden földműves házábanál megtalálta.

Mártonffy számítása szerint ma 410 hatályos közigazgatási törvényünk van. Ezekből mindegy 310-et 25—30 törvényben össze lehet vonni, úgyhogy ezeken felül legfeljebb 100 közigazgatási vonatkozású törvényünk maradna. Mártonffy munkáját a magyar jogszabálykiadványok tömör ismertetése, jellemzése, továbbá gazdag irodalmi repertorium egészíti ki.

Martonyi munkája a közigazgatási bíráskodás elvi alapjainak, szervezetének, hatáskörének, valamint a bírói eljárásnak igen világos, rendszeres ismertetése. A szerző figyelemmel van a külföldi gyakorlatra is, különösen a francia intézményre, melyet a tökéletesen kiépített közigazgatási bírói rendszer ideális példájának tart. A magyar közigazgatási bíráskodás újabb tervbevett reformja kérdésében a szerző alig foglal állást, azonban fejtegetései s különösen külföldi példák alapján az olvasóban az a vélemény alakul ki, hogy alsóbbfokú közigazgatási bírói fórumok szervezése helyett megfelelőbb volna a már meglévő közigazgatási intézmények kezében hagyni a panaszok alsóbb fokon való tárgyalását.

Göbel József tanulmánya az egészséges közélet szempontjából sokkal fontosabb, mint címe szerint első pillanatban látszik. Az állami közigazgatás és közüzemek a szerző hiányos adatai szerint is közel 300 millió pengő értékű dologi szükségletnek kielégítéséről gondoskodnak. Ennek helyes elveit és mikéntjét igyekeznek a szerző tisztázni, tehát az állami bevétel egy jelentékeny részének helyes felhasználását annak gyakorlati kérdéseit világítja meg.

Sz. Gy.

Dr. Kamocsay Jenő: *Platón állama és törvényei.* Szolnok, 1932. Wachs nyomdai műint. 71 l.

A szerző Platón két nagy társadalom- és állambölcseleti munkájának eléggé gondos és sikerült interpretációját nyújtja. Állambölcseleti felkészültségét főleg régebbi magyar kutatók: Concha, Pulszky, Somló műveiből merithette. Egyébként világos és szabatos stílusa is néhol régies. Hiányát érezzük az óriási külföldi Platon-irodalom behatóbb tanulmányozásának. Klasszikus munkák tárgyalói számára ez fokozott követelmény, mert máskülönben sem a helyes értelmezéshez szükséges újabb filológiai eredményekről, sem pedig az újabb tudományos szempontokról nem vehetnek tudomást. Szerzőnk is az interpretált platói gondolatokból csak ezt az erkölchirdető jellegű tanulságot tudja levonni: «... az *á* (= állam) csakis a legmagasabb ethikai értékek szolgálatában, a tökéletes jó megvalósításában, vagy legalább is az erre való törekvésben érheti el célját». (4 l.) E sorok szubjektíve bizonyára szerző lelkes és nemes idealizmusából fakadtak. Az állambölcseletben és politikában azonban a tökéletes jó, mint elvont eszme, nem ismeretgyarapító. Konkrét államtudományi belátásokra van szükség, amelyek

az üres eszmének tartalmat adnak, vagyis megmondják: *mi a jó?* A jó, mint célkitűzés, csak lírai tehetetlenség. A jóra nem lehet törekedni. Vannak azonban konkrét törekvések és adottságok az állam életében, amelyeken megcsillan a jó értékminősége. Nem szabad elszigetelt, «tiszta» erkölcsi vizsgálódásokat folytatnunk, és ebből merítenünk a magasztos szólamokat. Az erkölcsi jó mindig bizonyos gazdasági, társadalomtudományi, pszichikai stb. tényekkel együtt, ezek hátán hordozva található.

N. L.

Z s i v a n o v i t s L á s z l ó: *A pesszimizmus.* (Balassagyarmat, 1933- '88 lap. A szerző kiadása.)

Intelligens és főleg szépirodalmi műveltségű szerző elmélkedő, rendszerező tanulmánya sok-sok idézettel. Nem mélyíti el könyvét pszichológiai monográfiává, viszont igyekszik több oldalról — általános lélektani magyarázat után a vallásos élet, a filozófia és a költészet területén — vizsgálni a pesszimizmus jelentkezési formáit. Tömérdek apró példa, gondolatforgács, sok-sok húr megpendítése, de egységes nagy szimfónia nem alakul ki belőle. Egy kosár virág, amelyet öröm nézni és amelyből válogathat, aki bokrétát akar kötni.

P. P.

UNGARISCHES WIRTSCHAFTS-JAHRBUCH. IX. 1933.

Az évkönyv részletes tájékoztatást nyújt hazánk gazdasági helyzetéről. Ismertnevű szakemberek foglalkoznak benne a hazai mezőgazdaság, ipar, kereskedelem és közlekedés legújabb fejlődésével és aktuális problémáival; a budapesti pénzpiac és pénzintézetek, valamint az államháztartás helyzetével, a devizagazdálkodás második esztendejének eredményeivel, a közmunkák alakulásával, az idegenforgalommal, a biztosításüggyel és szociálpolitikával. *Dr. Sipos Sándor* tanulmánya a gazdasági válság jelenlegi állásáról számol be s a helyzet optimisztikus megítélésével arra a megállapításra jut, hogy a válság túlhaladt a mélypontra s a helyzet állandó javulását lehet remélni.

FOLYÓIRATOK SZEMLÉJE.

L'ESPRIT INTERNATIONAL. 1933 oct.

Jacques Bardoux: *La crise politique des sociétés modernes.*
(A modern társadalmak politikai válsága.)

A tanulmány szerzője igen világos gondolkodásról és nagy analízáló képességről tesz tanúságot; néha ugyan szinte túlzásba is viszi a logikai játékot és ilyenkor a való tényeknek nem mindenben megfigyelő tétéleket állít fel.

Cikkében abból indul ki, hogy téves felfogás a modern társadalmak válságát a «demokrácia krízise» megjelölés alá vonni. Demokrácia ugyanis azt jelenti, hogy a politika irányítására a tömegeknek van döntő befolyásuk a kevesekkel, az «elit»-tel szemben. A mai, magukat antidemokratikusnak tartó államok (Oroszország, Olaszország, Németország) belső berendezkedése ugyancsak a tömegek mozgósításán alapul és gazdasági, szellemi, esetleg vallási kisebbségek ellen irányul. Vezetőik a népből kerültek ki és annak primitív ösztöneit hordozzák magukban. Ezek a népi diktatúrák csak a kulturált, kiváló egyéniségek számára elviselhetetlenek, mert csak ezek individualisták; csupán ezekben van egyúttal megértés más nemzetek értékeivel szemben, míg a népuralmak rendszerint türelmetlen nacionalista alapon állanak. A különböző államokban ma folyó átalakulást épen ennek az elit-nek gyengülése s belső hibái idézték elő és legfőbb tünete a számbeli többségnek minden eddiginél korlátlanabb uralma a kisebbség felett. A széles néprétegek napjainkban a diktatúrát találják a legjobb megoldásnak, amelyet a demokrácia túlzásai és a szellemi arisztokrácia csődje tesznek szükségessé.

Ami valóban jellemző a mai államválságokra, az a népképviselői intézmények, így elsősorban a parlamentarizmus bukása. Bardoux a parlamentet arisztokratikus intézménynek tartja, mert egy elit-réteg (a képviselők) kiválasztását és az állam ügyeire való állandó befolyását követeli meg. Hivatkozik arra a történeti tényre, hogy az első parlamentek már akkor születtek, amikor a nép tömegeit még nem vonták be az alkotmány sáncaiba. A parlamentek csak addig működnek kifogástalanul, amíg tagjaik a közérdeket a magánszemponatok fölé helyezni,

valamint a vezető elemek és a tömegek közötti egyensúlyi: biztosítani tudják; amint ez nem sikerül és a mérleg az utóbbiak javára billen, azonnal beáll a hanyatlás. Erre kivált a helyi (törvényhatósági, városi) közületek nyújtanak példát, amelyek igen gyakran szolgálják ki mértéktelenül a választók magánérdekeit és sok államban (Anglia, Franciaország) kihívták maguk ellen a kormányhatalomnak a közszempontokat és a szakszerűséget érvényesítő beavatkozását.

A továbbiakban a cikkíró éles vágásokat intéz a francia képviselőházban uralkodó érdekszövetség-rendszer, nemkülönben a képviselőket a választások előtt és után egyaránt irányító, minden étvágyat kielégíteni akaró demagógia ellen. Növeli a bajt, hogy a francia parlament hatalmának úgyszólván semmiféle korlátja nincs (a köztársaság elnöke feloszlathatja jogát sohasem gyakorolja, a költségvetést a ház akárhány-szor módosíthatja és letárgyalásában nincs határidőhöz kötve stb.). Bardoux szembeállítja saját hazájának viszonyaival a hosszú történelmi fejlődés eredményeként kialakult angol rendszert, amelynek sikerült fenntartania az elvi alapokon nyugvó nagy pártokat és ahol a mai viszonyok nyomása alatt nem haboztak a parlament jogait sürgős gazdasági, főleg takarékosági intézkedések keresztülvitele érdekében megnyirbálni s a végrehajtó hatalom szerepét növelni. Ugyanígy járt el pl. Belgium is, épen a népképviselőjének jövőjének biztosítása céljából.

Fejtegetéseinek utolsó részében a szerző hangoztatja, hogy az ipari túltermelésnek és racionalizálásnak, az exportképesség állandó fokozására irányuló esztelen törekvésnek szintén nagy szerepe volt a politikai rendszerek válságának előidőzésében. Az ezek nyomán bekövetkezett visszahatás tette ugyanis elégedetlenné és vagy anarchiára, vagy diktatúra elfogadására alkalmassá a népi tömegeket. Kiemeli, hogy a kiegyensúlyozott francia közgazdasági élet állott legjobban ellen a gazdasági válság ostromának. Épen ezért fontos szerinte, hogy erélyes intézkedések a francia politikai életet is egészségessé tegyék, véget vetve a folytonos kormánybuktatásoknak, a parlamenti bizottságok korlátlan törvényjavaslat-módosító dühének és különböző forradalmi beállítottságú testületek (pl. a köztisztviselők szakszervezetei) terrorjának a törvényhozókkal szemben. Csak így lehet biztosítani az «elit» vezetőszerpét és a polgári szabadságok fenntartását.

K a l m a n d e B u d a y : *La reconstitution del' Europe danubienne.*
(A dunavölgyi államok újjáépítése.)

A cikkíró kissé mozaikszerűen ható tanulmányában röviden foglalkozik a középeurópai államok gazdasági szanalását célzó különböző tervekkel. Először a világ gazdasági konferencia előkészítő bizottsága által elfogadott azt a javaslatot tárgyalja, amely speciális pénzalapot akar

létesíteni avégből, hogy a dunai államok megszüntethessék a valutáris korlátozásokat. Mielőtt azonban ez megtörténhetnék, a fizetési mérlegek egyensúlyát kell helyreállítani és a külföldi adósságok kérdésében valaminő megoldást találni. Ma az a helyzet, hogy ezeknek az országoknak külső adósságaik szolgálatára körülbelül ugyanannyi pénzt kell fordítaniok, mint amennyi kivitelük egész értéke. Kereskedelmi mérlegüket is csak nagynehezen tudják egyensúlyban tartani, így persze adósságfizetésre semmi vagyoni erejük nem marad. Nyilvánvaló tehát, hogy exportjuk értékét kell fokozni, ez pedig csak a mezőgazdasági termények árának emelése, vagy mint a stresai értekezlet gondolta: «revalorizálása» útján lehetséges.

A szerző a külföldi tartozások fizetésének és az adós államok kivitelének összekapcsolásában látja azt az archimedesi csavart, amelynek segítségével Középeurópa országai elesettségükből felemelhetők. A hitelező államoknak tehát az adós országok áruit kell fizetésül elfogadniuk. Másképen ugyanis ezeknek — a fennálló tilalmak miatt — még a legalacsonyabb árakon sincs módjuk nagyobbértékű exportálásra; az infláció pedig nem használ, mert ez csak a most mindenütt belföldi pénzben biztosított küladósságok súlyát növeli. A kompenzációs clearing rendszere csak a kivitel és a behozatal egyensúlyát képes biztosítani, de adósságtörlesztésre nem hagy fedezetet.

Sürgősen végrehajtandó intézkedés volna Buday szerint a rövidlejáratú adósságok konszolidálása. Mindezeknek a lépéseknek a sikeréhez egyébként feltétlenül szükségesnek tartja azt, hogy a hitelezők államonként alkotott szervezeteik mellett nemzetközi együttműködésben is tömörüljenek. Ez nagymértékben megkönnyítené az adós országok viszonyainak megvizsgálását és legjobb segítői módokat kiválasztását.

Buday végül azokat a statisztikákat bírálja, amelyeket a stresai konferencia a közép- és keleteurópai államok külkereskedelméről és külföldi adósságairól összeállított. Ezek a kimutatások több hibában szenvednek, mert pl. a régi monarchia adósságainak Magyarországra eső részét a névérték 100%-ában tüntetik fel ugyanakkor, amikor a többi utódállamoknál a névértéknek az insbrucki és a prágai jegyzőkönyvek által megállapított 27, illetve 32%-át veszik. A szerző által helyesbített statisztika szerint az egy lakosra eső külföldi köz- és magánadósságok összege legnagyobb Ausztriában (445 svájci frank), azután következik Magyarország (432 svájci frank), majd Románia (341), Jugoszlávia (285) H és Csehország (179 svájci frank). Tanulmányát azzal a megállapítással fejezi be, hogy a dunai államok gazdasági és pénzügyi helyzetének egészen hű képét kell előbb ismernünk ahhoz, hogy egy nagyszabású és végleges újjáépítő tervet dolgozhassunk ki.

Martonyi János.

ARCHIV FÜR SOZIALWISSENSCHAFT UND SOZIALPOLITIK.
1933. 69 Bd. 5. u. 6. Heft.

Hans Speier: *Betmerkungen zur Erjassung der sozialen Struktur.*
(Észrevételek a társadalmi szerkezet megértéséhez.)

Szerzőnk elég terjedelmes tanulmánya főleg kritikai. Kimutatja, hogy a háború utáni német társadalom szerkezetét nem értették és nem határozták meg helyesen azok, akik az osztályelméletből kiindulva a proletár és kapitalista megkülönböztetés alapján állanak és a proletariátus átrétegződését vitatják. A továbbiakban azok nézeteit cáfolja, akik a középosztály-problémával kapcsolatban igyekeztek a kérdést megoldani; majd rámutat a «nép» fogalmán nyugvó elméletek homályosságára.

Szerinte csak akkor jutunk el a társadalmi szerkezet helyes megértéséhez, ha ismereteinket a társadalmi érvényesülés lényegéről, keletkezéséről, elosztásáról és történelmi változásairól kiszélesítjük és elmélyítjük annak megállapítása végett, hogy milyen érvényesülések uralkodnak és ezek milyen társadalmi egységeket létesítenek.

V. Gy.

SCHMOLLERS JAHRBUCH. 1933. 57. Jg. 4. Heft.

John Maynard Keynes: *Nationale Selbstgenügsamkeit.*
(Nemzeti önellátás.)

Keynes revideálja régebbi szabadkereskedelmi nézeteit. A múlt század elgondolásainak teljes elismeréssel adózik, de a jelenlegi szellemi beállítottság új elképzeléseket igényel; hiszen a ma reményei, féltései és gondjai is mások.

Ma mindenki híve a békének. Szerzőnk meggyőző okfejtéssel igazolja, hogy kellő átmenet cél az 1914 előttinél nagyobb fokú nemzeti önellátás és gazdasági elkülönülés jobban szolgálja a béke ügyét, mint ellenkezője. Továbbá a nemzetközi munkamegosztás gazdasági előnyei már hasonlíthatatlanul kisebbek, mint azelőtt. Igaz, hogy a nemzeti önellátás rendszere a reálköltéseket némileg emeli. Ezzel szemben a háború utáni dekadens nemzetközi, de individualisztikus kapitalizmus nem hozott eredményt, amiért is a gazdasági vezetés új formái keletkeztek, melyek nemzeti adottságok szerint különböznek. A jövő fogja megmutatni, hogy melyik formát koronázza siker. A múlt században a pénzügyi eredmény volt a döntő kritérium. Ma is még sok téren szükséges ez a kritérium, de kizárólagos uralma megdőlt. Főképpen az állami életben. Pénzügyminiszter nem jelent részvénytársasági elnököt. Az állami feladatkörök és célkitűzések kitágultak s a politikának lesz lényeges feladata megállapítani, hogy mit termelünk otthon és mi képezze nemzetközi csere tárgyát.

Az új gazdasági stílus természete szerint is csak kísérlet. A gazdasági internacionalizmus ideáljától eltávolodó és a nemzeti önellátás

rendszere felé haladó világot hármass veszély is fenyegeti: a doktrinarizmus, a mohó sietség és a termékeny szaktudós-kritika mellőzése. *V. Gy.*

ARCHIV FÜR RASSEN- U. GESELLSCHAFTS-BIOLOGIE. 1933.
27. Bd. 3. Heft.

Ernst Rudin: *Empirische Erbprognose.* (Az öröklődés megjós-lása tapasztalati alapon.)

Németországban a faj egészségügygel eddig is eleget foglalkoztak; hatványozottabban még, mióta az új politikai irány a kérdést magáévé tette. Szerzőnk ismeri a felmerülő nehézségeket. Eddig a különböző szellemi betegségek átörökítésének veszélyhányadosait kutatta s ezek közlése foglalja el a cikk nagy részét. Majd általában a halandósági táblázatokhoz hasonló öröklődés-valószínűségi skála felállításának szükségszerűségét hangsúlyoztatja. Ez az öröklődő betegségek és defektusok valamennyi fajára és fokára kiterjedne, de figyelné az egészség és tehetség személyi és rokoni adatait is. Az öröklődés empirikus megjós-lása így a faj egészségügyet nemcsak selejtező, negatív, hanem építő pozitív kiválasztásra is alkalmassá tenné. *V. Gy.*

KÖLNER VIERTELJAHRSHEFTE FÜR SOZIOLOGIE. 1933/34.
12. Jg. 1. Heft.

Fritz Karl Mann: *Finanzsoziologie.*

Állampénzügyi szociológia jelentheti a pénzügygazdaság társadalmi összetevőinek vizsgálatát. Ez volna a szociológiai pénzügytan feladata. De jelentheti a társadalmi cselekvés pénzügygazdasági összetevőinek vizsgálatát is. A cikk ez utóbbi értelmezés alapján épül fel és ezt nevezi «valódi» pénzügy-szociológiának.

Az állampénzügyi gazdálkodás rendszerint a fennálló társadalmi rend támaszaként hat. Ám ezt a konzerváló szerepet forradalmi funkcióval cserélheti fel, amikor részben osztályemelő, részben osztályszüllyesztő gépezetként működik.

A XVI—XVIII. századi modern nemzeti állam keletkezésében közreható pénzügyi tényezők kutatása elsőrangú pénzügy-szociológiai feladat.

Magának a jelenlegi gazdasági rendszernek kialakulását is csak a pénzgazdálkodáson alapuló finanszigazgatás tette lehetővé, amikor a pénzbeli adó síkjára lépve a «kapitalista szellem» formálóinak sorába állott és állami üzemével az elsők között volt, a racionálisan vezetett nagyüzemek létesítésében. Hozzájárult továbbá a kapitalizmus külső szerkezetének felállításához egyrészt az üzemi és vállalati koncentráció erősítésével (szállításnál nagyvállalatok előnyben!), másrészt a tőke akkumuláció és ezzel a vagyoni differenciálódás gyorsításával. S ezt nemcsak a liberalizmus

elvi alapján teszi, amikor a vállalkozónak szabad működést biztosít, hanem olykor a vállalkozási szabadság korlátozásával, amikor a köztevékenységet fokozza az államkapitalizmusban vagy államszocializmusban. Amennyiben azonban a kapitalizmus felépítésében közreműködött állampénzügyi gazdálkodás immanens terjeszkedési irányát tovább követi, végül szükségképpen legyűri a kapitalizmust.

Fokozott racionalisztikus átszervezés, erősödő tervgazdasági vezetés és kiszélesedő közüzemi gazdálkodás jellemzi előreláthatóan a jövő gazdasági rendszerét. Kialakulását az állampénzügyi gazdálkodás fogja leginkább előmozdítani.

Felvetett gondolatok ezek. Még sok a tennivaló addig, míg Rudolf Goldscheid kezdeményezését, a pénzügy-szociológiai szemléletet a szociológia rendszerébe beleilleszthetjük. *V. Gy.*

THE SOCIOLOGICAL REVIEW. Vol. XXV. No. 2. 1933. jul.

G. S p i l l e r: **Towards an agreed basis in Sociology.** (A szociológia alapjában való megállapodás útja.)

A szerző szerint a szociológia tudománya mindmáig nem tudta megállapítani saját alapelvét. Ennek döntő és főoka az, hogy sohasem történt meg az emberi élet két fundamentális tényezőjének, az individuális és az inter-individuális tényezőnek szétválasztása, megkülönböztetése és tiszta definíciója.

Individuális tényezőnek nevezi a szerző azt az tehetséget, melyet az egyes ember születésekor magával hozva, később saját életének és a közösség életének magasabbrendűvé tételére fordíthat. Szerinte ennek a tényezőnek az emberi élethez és haladáshoz viszonyított jelentősége végtelenül kicsiny. Az ember maga, egyénileg, ahogy a természet kezéből kikerül, ma sem sokban különbözik a kőkorszakbeli embertől. Magárahagyva, minden nevelés és társadalmi ráhatás nélkül, életmódját legfeljebb árnyalatokkal tudná a kőkorszakbeli színvonal fölé emelni.

A jelentéktelen individuális tényezővel szemben a szerző az inter-individuális tényezőben látja azt az erőt, mely az embert az állatias színvonalról kiemelte és elindította a végtelen lehetőségű szellemi fejlődés útján. Ez a tényező: a kőkorszaki embernek az a nagy felfedezése, hogy mások tapasztalatait és ötleteit is lehet gyűjteni és felhasználni. Mikor az ember felfedezte magában az egymástól való tanulás képességét, akkor lett valójában emberré. Az óriási magasság, melyben az állat felett van, a haladás gigantikus eredményei, mind az inter-individuális faktornak köszönhetőek, mert az tette lehetővé az egyének, népek és nemzedékek egyéni hozzájárulásainak határtalan mértékben való gyűjtését és hasznosítását, egyéni és közcélokra. Az eredmények szempontjából tehát ez az inter-individuális, más néven társadalmi-történelmi tényező a döntő jelentőségű. Ezt az

egymástól való tanulás tényezőjét csak megfelelően kell meghatározni, hogy megtaláljuk benne a szociológia régóta keresett alapját.

Az előadottak alapján a szociológia vizsgálódásának tárgya tulajdonképpen nem a különböző állandó vagy szeszélyesen változó társadalmak sora kell hogy legyen, hanem az ember egységes világa, az emberi lények összessége, az emberi társadalom és kultúra, mely roppant akadályokon át törekszik kifejlődni az állatiasból az ideális állapot felé. *B. I.*

DEBRECENI SZEMLE, 1933. 5. sz.

Tóth Béla: *A nemzetiségi kérdés és a kiegyezés-korabeli «Közép-Európa» francia elgondolása.*

Genfben élő hazánkfia igen érdekes tanulmányban számol be a hatvanas évek francia publicisztikájának főképpen a Revue des Meux Mondes cikkeiből kivilágító felfogásáról Közép-Európa s főképpen a magyar kérdés tekintetében. A francia közvélemény állásfoglalását elsősorban a porosz veszedelem gondolata irányította. A Habsburg-birodalom szférájában erős, szabadon fejlődő népeket kívánnak, lehetőleg föderatív államközösségben. Ezért a magyar kiegyezést is csak első lépésnek tekintik e föderatív államberendezkedés útvonalán, örömmel látjuk a kiegyezés sikerét, mert tisztában vannak vele, hogy *esztelenség volna tisztán a nyelvi szempont alapján létesíteni államokat a Duna völgyében*. Elítélik tehát azt a magyar nacionalizmust, amely túlságosan a nyelvre vetette magát s ezzel szemben méltányolják az 1868-i nemzetiségi törvényt. Hangsúlyozzák azonban a hungarizmust, amely szerint a magyarságnak nem nyelvi, nem faji közösséget kell kidomborítani, hanem mint Hungária egyenlő jogokat élvező népeinek vezetőjének igyekeznie kell az ország területén élő, többi népfajt a szociális és politikai haladás útján támogatni. A franciák világosan látták, hogy e népek elidegenedése külső háború esetén okvetlenül az ország szétesésére vezet. Tóth Béla visszapillantása jó mementó azoknak, akik ma sem látják világosan Duna völgye nemzetiségi problémájának lényegét, de jó mementó a franciáknak is, akik ma már szívesen állítanak vissza a monarchiát, amelyet a hatvanas évek francia közvéleményének tisztán látó, józan álláspontjától eltávolodva oly könnyelműen romboltak szét. *P. P.*

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE. 1933. 7—8. sz.

D é k á n y I s t v á n: *A »bourgeois« és »kapitalista« megítélésének eredete.*

A szerző rámutat az elméleti közgazdaságtan egy nagy hibájára: arra, hogy a valóélettel szemben érzéketlenül karakterológia nélkül konstruált sémákkal dolgozik. Az *economic man* konstrukciója merő önző

akaratembereket feltételez s nem veszi észre, hogy az elképzelt objektív egoista típusember nem fűdi az átlagot. Nem valóságos típusokat keresett a közgazdaságtan, hanem a foglalkozásokból, mint determináló tényezők-ből általános emberi determináltságot tételeztek fel. Így keletkezett a *proletár contra bourgeois* százados pere, melynek — nincs alperese. Mert a bourgeois-típus merő elképzelés, amelyre csak a karakterológiai probléma fel-nem-ismerése vezethetett.

P. P.

VÁROSI SZEMLE. XIX. évf.

Dr. Móricz Miklós: *Budapest szerepe az országos közteher-viselésben.*

Ez a tanulmány igen fontos kérdésre irányítja a figyelmet, amidőn a fővárosnak a közterhek viselésében való részvételét elemzi és vizsgálja. A szociológus nem áll meg a finansiális nézőpont határán, ahonnan csak a főváros nagy megterheltsége látható. Az a tény, hogy Budapest lakossága fizeti az egyenes adóknak ma már talán a felét s a közvetett adóknak több mint egy harmadát, rávilágít arra a roppant aránytalanságra is, amely a város és falu természetes különbségén túl nálunk Budapest és a vidék anyagi erejének már beteges méretű különbségében fennáll. 1928-ban Budapesten 666, a vidéken 291 pengő terhet bírt átlag egy-egy egyén. A viszonyok romlása a körképet még markánsabbá tette: 1931-ben már Budapesten 674, vidéken 224 pengő a fej átlag. A szerző külön tanulmány tárgyának látja annak felderítését, hogy a mai erőviszonyokat mi magyarázza meg. Hogyan áll elő az körforgás, amely az ország népének adóban lemérhető anyagi munkasikerét ilyen mértékben hajtja a főváros felé.

P. P.

A TÁRSULAT ÉLETE.

Elhunyt elnökünk, Hornyánszky Gyula emlékezetére november hó 3-án ülést tartottunk, amelyen Huszti József dr. egyetemi tanár, társulatunk választmányi tagja tartott Hornyánszky Gyula szociológiai munkásságát kitűnően jellemző és méltató előadást. Huszti professzor tanulmányát folyóiratunk e számában találja az olvasó.

A TÁRSADALOMFILOZÓFIA ALAPFOGALMAI címmel Dékány István, az elméleti szociológia legkiválóbb magyar művelője 320 oldal terjedelmű munkát írt, amely a múlt hetekben jelent meg a Magyar Tudományos Akadémia kiadásában. E nagy érdekű munka igazi eseménye nemcsak a szociológiai, hanem az egész magyar tudományos életnek. Dékány könyvével folyóiratunk következő számában fogunk érdemlegesen foglalkozni.

HORNÝÁNSZKY GYULA TUDOMÁNYOS MUNKÁSSÁGA.

1891.

Pindaros. Tanulmány. (Doktori értekezés.) Budapest. 52 1. [Rec. Némethy Géza, EPhK. 1892. 341—42. 11.]

1892.

Thukydides és a sophistika. Szabadka szab. kir. város községi főgymnasiumának Értesítője; 1891—92. tanév. 3—21. 11. [Rec. Zsoldos Benő, EPhK. 1893. 222—25. 11]

1893.

Levél a francia felsőbb oktatásról. Athenaeum. 621—26. 11.

1893—1894.

A philosophia a francia középiskolákban. Orsz. Középisk. Tanár-egyesületi Közlöny. 504—10. 11.

1894.

A classica-philologia mint társadalom-tudomány. Athenaeum. 217—30. 11.

Gomperz, Theodor: Griechische Denker. [Rec. EPhK. 57—58. 11.]

1895.

A classica-philologia mint történetírás. Történetbölcseleti értekezés. Budapest. 99 1. [Rec. Vári Rezső, EPhK. 1895. 401—03. 11.] Nemzeti eszme és tudomány. EPhK. 781—812. 11.

1897.

Aristophanes. I. 1. A Thesmophoriazusai előadási ideje és értelme.
2. Aristophanes és Platón. Budapest.
Az aristophanesi Eirene keletkezési idejéről. EPhK. 399—417., 519—37- 11.

1899.

A jog keletkezése és fejlődése. Magyar Jogászegyleti Értekezések. 161. sz., XVIII. k., 8. f. 49 1.

A görög dráma eredetéről. EPhK. 289—305. 11.

Sophokles: Antigoné. Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Kemenes (Kempf) József. Megjelent a Magyar Könyvtár gyűjteményében. [Rec. EPhK. 736—43. 11.]

Gyomlay Gyula: A görögök története a római hódítás koráig. A legújabb kutatások nyomán. (Nagy Képes Világtörténet. Az ókor. II. kötet.) Budapest, 1899. [Rec. EPhK. 914—34. 11.]

1900.

Az agonok keletkezése. EPhK. 82—92. 11. (L. Temetési versenyküzdelmek az ősgörögöknél. 1900.)

Temetési versenyküzdelmek az ősgörögöknél. Budapest. 67 1. [Rec. Bohdaneczky Lajos, EPhK. 236—39. 11.]

Gyomlay Gyula úr. Adalék a könyvírás történetéhez. Budapest. 22 1.

1901.

Schvarcz Gyula emlékezete. Budapest. 41 1. [Rec. Faragó Lajos, EPhK. 668—73. 11.]

1902.

Philologia és philosophia. Athenaeum. 200—12., 335—43. u.]

Heller Ágost, EPhK. 947. 1.

A szocializmus költészete a görög ókorban. (Róbert Pöhlmann: Geschichte des antiken Kommunismus und Socialismus, II. Band, 1901. művének ismertetésekép.) EPhK. 871—73. 11. — Megjelent a Protestáns Esték kiadásában is.

Sebestyén Károly: A cinikusok. Tanulmány az antik ethika köréből. Filozófiai írók Tára. A Magyar Tudományos Akadémia támogatásával szerkesztik Alexander Bernát és Bánóczy József. Budapest, 1902. [Rec. EPhK. 218—27. 11.]

Roscher, Wilhelm Heinrich: Ephialtes. Eine pathologisch-mythologische Abhandlung über die Alpträume und Alpdämonen des klassischen Altertums. Leipzig, 1900. [Rec. EPhK. 332—37. 11.]

1902—1904.

Cikkek az Ókori Lexikonhoz. (Szerk. Pecz Vilmos.)

1903.

Bevezetés a dráma lélektanába. A Budapesti VII. ker. áll. főgymn. Értesítője.

Tragoedia és comoedia. EPhK. 801—27. 11.

Festschrift zu Ottó Hirschfelds sechzigstem Geburtstage. Berlin, 1903. EPhK. 700—07. 11.

1904.

Történetírás és philosophia. I. Herbert Spencer és a történetírás. Budapesti VII. ker. külső áll. főgymn. Értesítője és különlenyomat. 42 1.

Reich, Hermann: Der Mimus. Ein literar-entwicklungsgeschichtlicher Versuch. I. Bänd, 1. Teil: Theorie des Mimus. 2. Teil: Entwicklungsgeschichte des Mimus. Berlin, 1903. [Rec. EPhK. 154—60. 11.]

Stall, Ottó: Suggestion und Hypnotismus in der Völkerpsychologie. 2. Umgearbeitete und vermehrte Auflage. Leipzig, 1904. EPhK. 332—42. 11.

Egyetemes Irodalomtörténet. Szerkeszti Heinrich Gusztáv. I. k.: Az ókori keleti népek és hellének. Budapest, 1903. [Rec. Budapesti Szemle, 120. k., 336. sz. 462—66. 11.]

1905.

A művelődéstörténet elméletéről. A Magyar Filozófiai Társaság Közl., XVI. 1—16. 11.

Ἀράματα ἀνδρῶτα καὶ γυναικῶτα. EPhK. 106—II. 11.

A görög vallás kezdeteiről. EPhK. 383—91., 645—57. 11.

Dictys Cretensishez. EPhK. 257—58. 11.

A görög művelődéstörténetéről, különös tekintettel hazai viszonyainkra. EPhK. 777—95- 855—63. 11.

Drerup, Engelbert: Homer. Die Anfänge der hellenischen Kultur. München, 1903. [Rec. EPhK. 343—46. 11.]

1905—1906.

Az antik műveltség a középiskolában. Orsz. Középisk. Tanáregyesületi Közl. 546—51. 11.

1906.

Szakaszok Vári Rezső: A classica-philologia encyclopaediája c. műben (Budapest): I. Az értelmező módszer, 177—83. 11.; II. Mythologiai hermeneutica, 219—23. 11.; III. Philosophiai hermeneutica, 228—38. 11.; IV. Irodalomtudományi hermeneutica, 296—306. 11.

Latkóczy Mihály. EPhK. 640—41. 11.

A nyíl szerepe a görög jóslásban. Magyar Nyelv. 459—61. 11.

Zielinski, Th.: Die Antiké und wir. Vorlesungen. Autorisierte Übersetzung von E. Schoeler. Leipzig, 1905. [Rec. EPhK. 452—58. 11.]

Nyusztay Antal: Homeros Zeuse. [Rec. EPhK. 777. 1.]

Fináczy Ernő: Az ókori nevelés története. Budapest, 1906. [Rec. Magyar Paedagogia. 647—57. 11.]

1907.

A történet eszméje és a szabadoktatás. A Magy. Társ. Egy. Közl. II. és a Szab. Tan. Kongr. Naplója. 149—168. 11. és 183. 1.

Totemisztikus nyomok a görög történetben. EPhK. 177—201., 560—72., 809—22. 11.

1908.

A történelmi materialismus. Magyar Társadalomtudományi Szemle. 197—210. 11.

Görög szók ὄπις, ὠπις (ὄπις) végződésével. EPhK. 337—54. 11.

A görög vallástörténet köréből. Dieterich, Albrecht: Eine Mithrasliturgie. Leipzig, 1903. — U. a.: Mutter Erde. Ein Versuch über Volksreligion. U. o., 1905. — Reitzenstein, R.: Poimandres. U. o., 1904. — Poulsen, Frederik: Die Dipylongräber und die Dipylonvasen. 1905. — Gruppé, O.: Griechische Mythologie und Religionsgeschichte (Iván von Müller-Handbuch-ban). — Nilsson: Griechische Feste von religiöser Bedeutung mit Ausschluss der Attischen. 1906. [Rec. EPhK. 61—66. 11.]

Wolf, Heinrich: Die Religion der altén Griechen. Gütersloh, 1906. — U. a.: Die Religion der altén Römer. U. o., 1907. Gymnasialbibliothek, herausg. von H. Hoffmann. 41. u. 42. Heft. [Rec. EPhK. 447—49. 11.]

1909.

Hippokrates milieu-elmélete. Budapesti Szemle, 139. k., 393- sz- 373—88.11. 140. k., 394. sz. 47—76.11. (L. A görög felvilágosodás tudománya. 1910.)

A görög orvos a Kr. e. V. században. EPhK. 346—54., 408—22. 11. (L. A görög felvilágosodás tudománya. 1910.)

Antiphon panlogismusa, A Filozófiai Társ. Közl. 221—32. 11.

Wundt, Max: Geschichte der griechischen Ethik. I. Bänd. Die Entstehung der griechischen Ethik. Leipzig, 1908. [Rec. A Filozófiai Társ. Közl. 198—204. 11.]

Plató, Apology and Crito. Edited by Louis Dyer, revised by T. D. Seymour. (College Series of Greek Autors.) Boston—London. [Rec. EPhK. 628—29. 11.]

1910.

A hippokratesi gyűjtemény ismeretana és logikája. A Filozófiai Társaság. Közl. 161—78. 11. (L. A görög felvilágosodás tudománya. 1910.)

A görög felvilágosodás tudománya. Hippokrates. Budapest. A Magyar Tudományos Akadémia kiadása. LVI + 506 l. [Rec. Kallós Ede, EPhK., 1911. 265—71. 11. — Láng Nándor, Magyar Figyelő. I., 2. 349—51. 11. — Heinlein István, Történeti Szemle, 1912. 93—106. 11. — Pauler Ákos, A Filoz. Társ. Közl., 1911. 72—77. 11.]

Goebel, Karl: Die vorsokratische Philosophie. Bonn, 1910. [Rec. A Filoz. Társ. Közl. 136—37. 11.]

Szilasi Vilmos: Platón. Olcsó Könyvtár, 1563—68. sz. [Rec. EPhK. 579—80. 11.]

1911.

A harmadik egyetem kérdése, (bp.) Magyar Figyelő, I., 2. 419—21. 11.

Radikalizmus. I. közi. Magyar Figyelő, I. évf., 4. k. 306—15. 11.

Történetphilosophia az egyetemen. (Historikus.) Magyar Figyelő, I., 2. 341—45. 11.

Csonka egyetem. Magyar Figyelő, I. évf. 4. k. 537—40. 11.

Felszólalás. Felső Oktatásügyi Egyesület Közl. I. évf., 2. sz.

Nordau és a történetírás. (Dr. Gábor Gyula.) Századok. 66—70., 146—49. 11.

Arnim, Hans von: Die europäische Philosophie des Altertums. (Allgemeine Geschichte der Philosophie. 111—287. 11.) 1909. Die Kultur der Gegenwart. [Rec. A Filozófiai Társ. Közl. 210—13. 11.]

Modern rhetorika. Magyar Figyelő. 97—99. 11.

Ross, Ed. A.: Social Psychology, an outline and source book. New-York, 1909. A Magyar Filozófiai Társ. Közl. 316—18. 11.

Nietzsche: A tragédia eredete. [Rec. Magyar Figyelő, I., 1. 208—09. 11.]

Nietzsche: A magyar veszedelem. Magyar Figyelő, L, 2. 95—96. 11. [Rec. Wildner Ödön, Még egyszer «Nietzsche a magyar veszedelem». Magyar Figyelő, L, 2. 179—81. 11.]

Nordau, Max: Der Sinn der Geschichte. 1909. [Rec. Magyar Figyelő, I., 1. 310—13. 11.]

1911—1927.

Cikkek a Révai Nagy Lexikonban.

1912.

Emlékbeszéd Zeller Eduárd külső tag fölött. Budapest. Emlékbeszéd a M. Tud. Akadémia tagjai fölött, XVI., (1915.) 2. 77 l. [Rec. Zivuska Jenő, EPhK., 1913. 184—86. 11.]

Tömegpsychologia és görög történet. A Magyar Filoz. Társ. Közl. 224—45. U. és különnyomat, 22 l.

Felszólalás. A Felső Oktatásügyi Egyesület Közl., II. évf., 2. sz.

Titkári jelentés. EPhK. 174—77. 11.

Eduard Zeller's: Kleine Schriften. Unter Mitwirkung von H. Diels u. K. Holl, herausgegeben von Dr. Ottó Leuze. L, II. B. (1910.), III. B. (1911.). Berlin. A Magyar Filoz. Társ. Közl. 34—37. 11.

Zeller, Eduárd. (Névtelenül.) Magyar Figyelő, II., 2. 241—42. 11.

Dilthey. Magyar Figyelő, II., 4. 318—19. 11.

Okság és törvényszerűség a lelki világban. Magyar Figyelő, II., 1. 282—84. 11.

Történelmi Szemle. Magyar Figyelő, II., 1. 371—73. 11.

Strindberg történeti képei. Magyar Figyelő, II., 3. 481—82. 11.

Oswald, W.: Energetische Grundlagen der Kulturwissenschaft. (Philosophisch-soziologische Bücherei, Band XVI.) Leipzig, 1909. [Rec. Történeti Szemle. 242—44. 11.]

1913.

Radikális kis káték. Magyar Figyelő, III., 1. 313—16. 11.

Titkári jelentés. EPhK. 130—32. 11.

Thomas Jordanus. Magyar Figyelő, III., 1. 81—82. 11.

Kallós Ede: Megjegyzések és excursusok Archilochoshoz. I. (Trimeterek, tetrameterek, elégiák.) Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből. (M. Tud. Akadémia, I. osztály.) XXII., 1. Budapest, 1911. [Rec. EPhK. 31—34. 11.]

Nachmanson, Ernst: Historische Attische Inschriften. (H. Lietzmann, Kleine Texte für Vorlesungen und Übungen. Nr. 110.) Bonn, 1913. [Rec. EPhK. 761. 1.]

1914.

A szó hatalma. EPhK. 633—56. 11.

Carlyle. Magyar Figyelő, IV., évf., 4. k. 220—27. 11.

Titkári jelentés. EPhK. 137—39. 11.

1915.

Az «igazi» Sokrates. [Rec. Maier, Heinrich: Sokrates. Sein Werk und seine geschichtliche Stellung. Tübingen, 1913.] Athenaeum. 57—65., 258—63. 11.

A homerosi beszédek tömeglélektani vonatkozásukban. (Rhetorica Homerica.) Értekezések a történeti tudományok köréből. (Magyar Tud. Akadémia, II. osztály.) XXIII., 10. Budapest. 92 l. [Rec. Vértesy Dezső, EPhK., 1916. 47—51. 11.]

Előadás. Kolozsvári tanárok háborús beszédei. Kolozsvár.

1916.

Demotionidai. EPhK. 514—35. 11.

Lampadedromia. EPhK. 415—17. 11.

1917.

Schvarcz Gyula emlékezete. (Részlet akadémiai emlékbeszédemből.) Nyugat. 645—59. 11. (L. Schvarcz Gyula rendes tag emlékezete, 1917.)

Schvarcz Gyula rendes tag emlékezete. A Magyar Tud. Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszéddek, XVII., 15. 77 1.

Cratippi Hellenicorum fragmenta Oxyrhynchia. Scholarum in usum edidit J. H. Lipsius. (H. Lietzmann: Kleine Texte für Vorlesungen und Übungen. Nr. 138.) Bonn. [Rec. EPhK. 304—06. 11]

1919.

Burckhardt Jakab. (Szül. 1818-ban.) Nyugat. 32—46., 83—92. 11.

1920—1921.

A polis fogalma. EPhK., 1920., 1—17. 11.; 1921., 65—74. 11.

1921.

A lélektani kutatások irányai. (Athenaeum. 42—62. 11.

Kis- és nagyterületű állam. (Polis és hellenistikus birodalom.) Történeti Szemle. 1—47. 11.

A parlamentek ellen. Társadalomtud. 1—16. 11.

Oswald Spengler. (Der Untergang des Abendlandes. Umriss einer Morphologie der Weltgeschichte. I. Band: Gestalt und Wirklichkeit. München, 1918.) [Rec. Társadalomtud. 230—41. 11.

Szekfü olvasásakor. — Három nemzedék. Egy hanyatló kor története. Szekfü Gyula. [Rec. Társadalomtud. 477—86. 11.]

A hadvezértől az ügyvédig. Hum. gimn. hiv. egyes. Évk.

1922.

Die Idee der öffentlichen Meinung bei den Griechen. Acta Litterarum ac Scientiarum Regiae Universitatis Hungaricae Francisco-Josephinae, I., 1. Szeged. 36 1. (Ugyanez magyarul: A közvélemény eszméje a görögök között, 1922.)

A szabadság nevében. (Adalék a közvélemény történetéhez.) Társadalomtud. 281—93. 11.

A közvélemény eszméje a görögök között. Társadalomtud. 44—60. 11. (Ugyanez németül: Die Idee der öffentlichen Meinung bei den Griechen, 1922.)

Wilamowitz—Moellendorff a classica-philologia történetéről. Társadalomtud. 300—01. 11.

Spengler, Oswald: Der Untergang des Abendlandes. Umriss einer Morphologie der Weltgeschichte. II. Band: Welthistorische Perspektiven. München, 1922. [Rec. Társadalomtud. 306—07. 11.]

Bauer, W.: Einführung in das Stúdium der Geschichte. Társadalomtud. 305. 1.

1923.

A közvélemény elmélete. Athenaeum. 88—102. 11.

1924.

A történettudomány általános jellegéről. Minerva. 141—52. 11.

A kultúráról, kultúrértékekről és a társadalomtudomány értékeléséről. Társadalomtud., 4—5. füzet. 1—15. 11.

Aristoteles: Politika. Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Szabó Miklós. A Magyar Filozófiai Társaság Könyvtára 4. Budapest, 1923- [Rec. Athenaeum. 73—75. 11.]

1925.

Az erkölcsi értékek a történetben. Athenaeum. 103—xi. 11.

Demokratikus eszmék és intézmények a görögök között a közvélemény keletkezésének szempontjából. Emlékkönyv dr. Gróf Klebelsberg Kuno negyedszázados kultúrpolitikai működésének emlékére születésének ötvenedik évfordulóján. Budapest. 65—74. 11.

Romantika a történetkutatásban. EPhK. 1—18. 11.

Európai szemle. Társadalomtud. 200—03. 11.

Radikalizmus és történeti realizmus. Társadalomtud. 233—44. 11.

Megnyitó beszéd. Társadalomtud. 1—5. 11.

Werner Sombart Lukács Györgyről. Társadalomtud. 204. 1.

Graebner, Fritz: Das Weltbild der Primitiven. Társadalomtud. 88—89. 11.

1926.

Szövegkritikai tanulmányok. EPhK. 12—17. 11. [Rec. Förster Aurél: Coniecturákról. EPhK., 1926. 280—82. 11.]

Nacionalizmus, szupranacionalizmus. Társadalomtud. 81—87. 11.

A demokrácia és parlamentarizmus válságáról. Társadalomtud. 241—56. 11.

Történészek a világháború okairól önéletrajzukban. Társadalomtud. 199—201. 11.

Magyar egyesület a nemzetközi szellemi együttműködés szolgálatában. Társadalomtud. 417—20. 11.

Javaslat a középiskolai tanárjelöltek szociálpolitikai képzése tárgyában. Társadalomtud. 424—26. 11.

1927.

A történet szerepe a népek öntudatában. Társadalomtud. 465—68. 11.

Nemzeti és nemzetietlen szociológia. Társadalomtud. 337—47. 11.

Tudománypolitikánk feltételei. Társadalomtud. 177—82. 11.

A szociális tanulmányok iskolája Franciaországban. Társadalomtud. 464—65. 11.

Felelet Förster megjegyzéseire. EPhK. 72—73. 11.

Kornis Gyula: A magyar művelődés eszményei 1777—1848. Budapest, 1927. [Rec. Társadalomtud. 473—74. 11.]

Plotinos: A szépről és jóról. Fordította: Techert Margit. (Filozófiai Könyvtár. IX. Szerk. Kornis Gyula.) Budapest, 1925. [Rec. Athenaeum. 46—47. 11.]

1928.

Hippokratéstól Tacitusig. EPhK. 1—13. 11.

Az európai kultúra. Társadalomtud. 129—40. 11.

A középiskola «krízise». Társadalomtud. 70—74. 11.

Kerényi, Kari: Die griechisch-orientalische Romanliteratur in religionsgeschichtlicher Beleuchtung. Ein Versuch. Tübingen, 1927. [Rec. EPhK. 104—12. 11.]

Le Bon, Gustave: L'évolution actuelle du monde. Illusions et réalités.

^Bibliothèque de Philosophie scientifique.) Paris, 1927. [Rec. Társadalomtud. 93—94. 11.]

Ottlik, László v.: Begriff und Gegenstand der Gesellschaftslehre. Sonderabdruck aus Archív für systematische Philosophie und Soziologie, Bd. XXX., Heft 3. und 4. [Rec. Társadalomtud. 101—02. 11.]

Spranger, E.: Der gegenwärtige Stand der Geisteswissenschaften und die Schule. 2. ergänzte Auflage. Leipzig, 1925. [Rec. Társadalomtud. 88—89. 11.]

Michels, Robert: Zur Soziologie des Parteiwesens in der modernen Demokratie. (Untersuchungen über die oligarchischen Tendenzen des Gruppenlebens.) 2. vermehrte Auflage. Leipzig, 1925. Philosophisch-soziologische Bücherei. Band XI. [Rec. Társadalomtud. 90. 1.]

1929.

Tisza István «liberalizmusa». Társadalomtud. 119—21. 11.

A szociológia mai helyzete. Társadalomtud. 193—208. 11.

Liberális vagy nem liberális? Társadalomtud. 296—00. 11.

Geiger, Theodor: Die Masse und ihre Aktion. Ein Beitrag zur Soziologie der Revolution. Enke-Stuttgart, 1926. [Rec. Társadalomtud. 134—36. 11.]

Below, Georg von: Die Entstehung der Soziologie. Jena, 1928. [Rec. Társadalomtud. 303—05. 11.]

1930.

Két korszak között. Társadalomtud. 353—65. 11.

Pour un humanisme nouveau, enquête dirigée par M. Paul Arrousseau-Bastide. (Cahiers de foi et vie.) Paris. [Rec. EPhK. 188—92. 11.]

1931.

Görög társadalomrajz. Acta Litterarum ac Scientiarum Regiae Universitatis Hungaricae Francisco-Josephinae. Sectio Philologico-Historica III. 38 1. [Rec. Marót Károly, EPhK., 1931. 14—16. 11. —Sz(ombatfalvy) Gy(örgy), Társadalomtud., 1931. 215—16. 11.]

Hans von Arnim. Athenaeum. 94—101. 11.

Görög történet és modern adópolitika. (Névtelenül.) Társadalomtud. 282—85. 11.

Mi is az a szellemtörténet? Társadalomtud. 233—48. 11.

Elnöki megnyitó. Társadalomtud. 1—3. 11.

Felszólalás az értelmiség válságáról rendezett értekezleten. Társadalomtud. 77—80. 11.

Hóman Bálint: A magyar történetírás új útjai. Budapest, 1931. [Rec. EPhK. 108—11. 11.]

1932.

Bethlen István a magyar arisztokráciáról. (Filaléthesz.) Társadalomtud. 59—62. 11.

Kommunista egyetemi ifjak. Társadalomtud. 180—82. 11.

Veszélyben a magyar kultúra. Társadalomtud. 140—46. 11.

(Szeged.)

Összeállította: Juhász László.